

VISUOMENĖS POKYČIAI IR TEISĖ

*Liber Amicorum
Vytautui Šlapkauskui*

Mykolas Romeris
universitetas

VISUOMENĖS POKYČIAI IR TEISĖ

Liber Amicorum
Vytautui Šlapkauskui

Straipsnių rinkinys

2023

*Mykolo Romerio universiteto profesorius
dr. Vytautas Šlapkauskas*

Mykolo Romerio
universitetas

REDAKTORIŲ KOLEGIJA

Redaktorių kolegijos pirmininkės: prof. dr. Eglė Bilevičiūtė, dr. Rūta Petkuvienė

Vykdančioji redaktorė: dr. Kristina Kenstavičienė

Redaktorių kolegijos nariai:

Prof. dr. Toma Birmontienė

Prof. dr. Lyra Jakulevičienė

Prof. dr. Snieguolė Matulienė

Prof. dr. Odeta Merfeldaitė

Prof. dr. Romas Prakapas

Prof. dr. Birutė Pranevičienė

Prof. dr. Aurelija Puraitė

Doc. dr. Dovilė Sagatienė

Prof. dr. Agnė Tvaronavičienė

Prof. dr. Milda Vainiute

Doc. dr. Juozas Valčiukas

Prof. dr. Algimantas Urmonas

Straipsnių recenzentai:

Dr. Anzelika Banevičienė, prof. dr. Jolanta Bieliauskaitė, prof. dr. Eglė Bilevičiūtė, prof. dr. Toma Birmontienė, dr. Ramunė Jakštienė, doc. dr. Giedrė Lastauskienė, dr. Gintarė Makauskaitė-Samuolė, Inga Motuzienė, dr. Artūras Petkus, dr. Rūta Petkuvienė, prof. dr. Birutė Pranevičienė, Ieva Saudargaitė, doc. dr. Ernestas Spruogis, doc. dr. Gintaras Šapoka, dr. Tadas Valančius, doc. dr. Juozas Valčiukas, prof. dr. Vaiva Zuzevičiūtė, dr. Audronė Žemeckė.

Aprobuota:

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademijos tarybos 2023 m. balandžio 17 d. nutarimu Nr. 1VS-4 (1.13 E-20601)

Aprobuota spaudai Mykolo Romerio universiteto leidybos komisijos 2023 m. birželio 12 d. nutarimu Nr. 10-239.

Visos leidinio ir leidybos teisės saugomos. Šio leidinio arba kurios nors jo dalies negalima taisyti, dauginti ar kitaip platinti autoriui ir leidėjui nesutikus.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale „ibiblioteka.lt“.

ISBN 978-609-488-062-9 (Elektroninis - PDF)

ISBN 978-609-488-063-6 (Spausdintinis)

© Autorių kolektyvas, 2023

© Mykolo Romerio universitetas, 2023

TURINYS

IŽANGA	7
<i>Eglė Bilevičiūtė, Snieguolė Matulienė</i>	
PROFESORIUS DR. VYTAUTAS ŠLAPKAUSKAS: ŠIUOLAIKINĖS LIETUVOS TEISĖS SOCIOLOGIJOS MOKSLO KŪRĖJAS IR TEISĖS SOCIALINIO VEIKIMO MODELIUOTOJAS	9
<i>Rūta Petkuvienė, Algimantas Urmonas</i>	
TEISINĖS MOKSLO PAŽANGOS PREMISOS	27
<i>Mindaugas Verbickas</i>	
TEISĖS PRINCIPAI IR JŲ TEISINIO ARGUMENTAVIMO FUNKCIJA	49
<i>Deimantė Mamonė</i>	
TEISĖS AIŠKINIMAS: KATEGORIJŲ REVIZIJA	66
<i>Giedrė Lastauskienė</i>	
TEISINIS ŠVIETIMAS IR UGDYMAS	88
<i>Eglė Bilevičiūtė</i>	
NORMATIVE AND SEMANTIC ISSUES CONCERNING THE CONCEPT OF ACCESS TO A LAWYER WITHIN THE ACCESS TO JUSTICE FOR ALL CONCEPT OF THE UN SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS	107
<i>Liudmila Ulyashyna</i>	
SOCIOLOGIJOS VAIDMUO KONSTITUCINĖJE TEISĖJE	143
<i>Darius Beinoravičius</i>	
THE DECLARATION ON STATE SOVEREIGNTY OF THE REPUBLIC OF BELARUS: ELABORATION, ADOPTION, SIGNIFICANCE	159
<i>Alexander Vashkevich</i>	
GENOCIDE AS A SOCIAL CONCEPT FOR SOVIET VICTIMS IN LITHUANIA ...	171
<i>Dovilė Sagatienė</i>	
VALSTYBĖS VADOVO TEISINIO STATUSO PROBLEMA. AR BANDERA BUVO FAKTINIS VALSTYBĖS VADOVAS?	186
<i>Linas Baublys</i>	

VAIKO TEISIŲ IR PAREIGŲ SANTYKIS: ĮGYVENDINIMO PRIELAIDOS	198
<i>Brigita Kairienė</i>	
PACIENTO ŠEIMOS NARIŲ ASMENS DUOMENŲ APSAUGA	218
<i>Raimondas Andrijauskas, Nastė Grubliauskienė</i>	
TEISMO PAREIGOS ARGUMENTUOTI SAVO SPRENDIMUS TURINIO POKYČIAI IR VISUOMENĖ	243
<i>Juozas Valčiukas, Asta Benetytė</i>	
ADMINISTRACINĖS ATSAKOMYBĖS INSTITUTAS LIETUVOJE 1918–1940 M.	266
<i>Ieva Deviatnikovaitė</i>	
ŪKIO SUBJEKTŲ ADMINISTRACINĖS ATSAKOMYBĖS YPATUMAI	307
<i>Andrejus Novikovas</i>	
NEKONKURAVIMO SUSITARIMAI IR NESĄŽININGOS KONKURENCIJOS SANTYKIS	326
<i>Greta Petkutė</i>	
VAIKŲ NUSIKALSTAMUMO PREVENCIJOS BENDROJO UGDYMO MOKYKLOSE PRADŽIA	342
<i>Odeta Merfeldaitė, Romas Prakapas</i>	
VIRTUALIOS VALIUTOS IR PINIGŲ PLOVIMO PREVENCIJOS SANTYKIS TARPTAUTINĖS TEISĖS POŽIŪRIU	356
<i>Saulius Katuoka, Olivija Kazimiera Sinkevičiūtė</i>	
IŠMANIOSIOMS SUTARTIMS TAIKYTINA TEISĖ	381
<i>Denas Grigaitis</i>	
VIEŠOJO TURTO VALDYMO PRINCIPŲ TAIKYMO PROBLEMIKA EKONOMINIŲ IR SOCIALINIŲ POKYČIŲ KONTEKSTE	399
<i>Rūta Petkuvienė, Agnė Silickienė</i>	
STATYBOS TEISĖS KODIFIKAVIMAS: PROJEKTAVIMO IR STATYBOS PROCESO DALYVIŲ ATSAKOMYBĖ	439
<i>Guoda Balsytė, Evaldas Klimas</i>	
PROFESORIAUS DR. VYTAUTO ŠLAPKAUSKO DARBŲ BIBLIOGRAFINIS SĄRAŠAS	456

ĮŽANGA

*Mokslo meilė – tai tiesos meilė, todėl sąžiningumas –
svarbiausia mokslininko dorybė.*

L. Fojerbachas

Mes gyvename liberaliosios demokratijos visuomenėje, kurioje socialinius ryšius ir santykius grindžiame teise. Tad analizuodami teisės sąveiką su visuomene turime tai daryti sistemiškai – tirti kaip visuomeninį reiškinį nagrinėjant visuomenės subjektų tarpusavio sąveiką, jų elgesį, santykį su esama socialine aplinka, veikiančia visuomeninius santykius kaip elgesio reguliatorius.

Profesoriaus dr. Vytauto Šlapkausko asmenybė, jo mokslinių darbų palikimas Lietuvoje itin siejamas su teisės sociologijos mokslu. Tačiau pastaruoju metu vis daugiau jo mokslinių išvalgų galima aptikti nagrinėjant visuomenės saugumo problemas. Gerbiamas Profesorius yra įvairiapusė asmenybė, pasižyminti tikrąja meile fundamentiniams teisės mokslams. Profesorius itin daug dėmesio skiria nuolat visuomenėje vykstantiems socialiniams pokyčiams, įvairiapusiškai ir išsamiai nagrinėja dabarties socialines sąlygas – socialinį teisės atsiradimo ir veikimo kontekstą, nemažai dėmesio skiria visuomenės, žmonių grupių ir pavienių individų socialinio (bendruomeninio) gyvenimo ryšių su teise dėsningumams. Jo moksliniuose darbuose galime rasti daug išvalgų (teisinių, sociologinių, politologinių, kultūrinių) apie visuomenės ir jos grupių požiūrį į tvarką ir teisingumą, teisę ir jos socialinį veikimą, visuomenės saugumą.

Šiuo leidiniu Mykolo Romerio universiteto akademinė bendruomenė, Profesoriaus draugai ir kolegos mokslininkai iš kitų universitetų, taip pat ir praktikai savo moksliniais darbais siekia paminėti garbingą Profesoriaus sukaktį. Leidinio autoriai gvildena įvairius aktualius nūdienos klausimus. Leidinyje pateikiami įvairūs straipsniai aktualiais teisės teorijos, teisės sociologijos, teisės filosofijos ir visuomenės saugumo klausimais. Leidinyje taip pat nagrinėjami ypač aktualūs šiuo metu šalių nepriklausomybės, genocido, vaiko teisių ir asmens duomenų apsaugos užtikrinimo conceptualūs pagrindai. Labai svarbu, kad leidinio autoriai taip pat pateikia ir administracinės atsakomybės retrospektyvinę analizę,

analizuoja teismo pareigą argumentuoti savo sprendimus, nesąžiningos konkurencijos, vaikų nusikalstamumo prevencijos, virtualios valiutos plovimo prevencijos, viešojo turto valdymo ir statybos teisės kodifikavimo aktualijas.

Esame dėkingi Profesoriui Vytautui Šlapkauskui už perteiktas žinias ir suteiktą suvokimą Mykolo Romerio universiteto studentams ir kolegoms, kad kintančių socialinių sąlygų kontekste nuolat keičiasi tikrasis socialinis teisės vaidmuo, kad būtina išsiugdyti ir nuolat tobulinti modernų socialinę teisinę mąstymą, įgyti teisingos socialinės tvarkos puoselėjimo įgūdžius, kurie itin svarbūs siekiant apsaugoti svarbiausias žmonijos vertybes ir pozityviai kurti Lietuvą.

Prof. dr. Snieguolė Matulienė

Mykolo Romerio universiteto

Viešojo saugumo akademijos dekanė

Prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos

Viešosios teisės instituto profesorė

**PROFESORIUS DR. VYTAUTAS ŠLAPKAUSKAS:
ŠIUOLAIKINĖS LIETUVOS TEISĖS SOCIOLOGIJOS
MOKSLO KŪRĖJAS IR TEISĖS SOCIALINIO VEIKIMO
MODELIUOTOJAS**

Rūta Petkuvienė

*Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija
E. paštas ruta@mruni.eu*

Algimantas Urmonas

*Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla
E. paštas urmonas@mruni.eu*

Santrauka. Mokslinėje studijoje atskleidžiamas Mykolo Romerio universiteto profesoriaus dr. Vytauto Šlapkausko gyvenimo ir mokslinės pažangos siekimo kelias, einantis nuo pedagoginės ir mokslinės tiriamosios veiklos astronominės visatos klausimais iki socialinio pasaulio pažinimo, kelias, galiausiai sutelktai pritaikytas gilesniam teisės reiškinių pažinimui. Svarbu pažymėti, kad informacija, gauta atliekant minėtus tyrimus ir susisteminta mokslinėse publikacijose, nedūli moksliniuose archyvuose, bet koncentruotai pritaikoma tolesniems moksliniams tyrimams.

Žmogaus žmoniškumo idėja yra dažna moksliniuose tyrimuose. Ši tema artima ir profesorius Vytautui Šlapkauskui, kuris skyrė daug dvasinių ir intelektualinių pastangų tyrinėti žmogaus žmoniškumo sampratą suprasdamas, kad tai – atsakymas į klausimą, kaip pasiekti visuomenėje tvaraus saugumo būseną. Profesorius Vytautas Šlapkauskas, konstruktyvus, optimizmą išlaikantis žmogus, būtent taip modeliuoja socialinio valdymo priemones, kurias struktūrizuodamas nukreipia į vieną tikslą – sukurti mechanizmą, kuris užtikrintų saugumo poreikį visuomenėje.

Profesinės patirties turinys akademinėje karjeroje atsiskleidžia per mokslininko moralinio santykio su pačiu savimi ir visuomenės su individu standartą.

Akivaizdu, kad profesorius Vytautas Šlapkauskas sau kėlė labai aukštą moralumo standartą kartu tai perduodamas jį supantiems kolegoms, studentams, artimiesiems ir visiems kitiems savo vingiuotame kelyje sutiktiems žmonėms. Jo profesinis likimas gali būti apibūdintas posakiu: „Kiek daug, kiek mažai!“.

Reikšminiai žodžiai: atviroji (pilietinė) visuomenė, globalizacija, konstitucingumas, nacionalinis saugumas, tarpdalykiškumas, teisinė politika, teisės sistema, teisės sociologija, politinis ir teisinis procesas.

1. Socialinės astronomijos teorija kaip ankstyvojo mokslinio darbo tarpsnis

1971–1976 metais studijavę ir baigę Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto (VVPI) Fizikos – matematikos fakultetą (FMF), Vytautas Šlapkauskas pradėjo dirbti Respublikinės jaunųjų technikų stoties (RJTS) Astronomijos laboratorijos vedėju ir jaunųjų astronomų būrelio vadovu. Darbas truko nuo 1976 iki 1988 m. Tuometinė pagrindinė mokslinės veiklos tema buvo „Informacijos apie Visatą (Kosmosą) pažinimo kanalų artikuliacija ir gautų žinių sisteminimo ir perteikimo jaunajai kartai (mokiniais ir būsimiems fizikos – astronomijos mokytojams) problemų nagrinėjimas“. VVPI FMF prodekanui doc. dr. Algimantui Ažusieniui (šviesios atminties mokytojai) pavykus gauti TSRS Aukštojo mokslo ministerijos leidimą 1979 m. pradėti rengti fizikos – astronomijos mokytojus, jis buvo papildomai įdarbintas fakultete kaip dėstytojas valandininkas. Tai lėmė posūkį profesinėje srityje, kadangi teko atsisakyti pradėtos mokslinės astrofizikos tyrimų temos („Žvaigždžių su metalo trūkumu kamuoliniuose žvaigždžių spiečiuose tyrimas remiantis Vilniaus astrofotometriniu sistema“) ir pradėti gilintis į astronominės Visatos (Kosmoso) pažinimo kanalus, tokius kaip mitologija ir ezoterija, paleoastronomija (archeoastronomija), liaudies ir mokslinės astronomijos istorija, kosmologija ir etnokosmologija, astronomija ir astrofizika, kosmonautika, astrogyvybės problematika, astromenas (dailė, literatūra ir muzika), futurologija. Tuo metu susiformavo šia problematika labai aktyviai besidominčių žmonių būrelis. Jo veiklai tiesioginės įtakos turėjo prof. habil. dr. Vytautas Straižys, doc. dr. Algimantas Ažusienis, dr. Gunaras Kakaras, doc. dr. Libertas Klimka, dr. Nobertas Vėlius. Kiekvienas iš jų buvo savo srities lyderis Lietuvoje. Natūraliai jaunajam akademikui atiteko pedagogikos sritis, nes jis turėjo ne tik stiprų pedagoginį ir astronomijos pasirengimą, bet ir aiškų polinkį į pedagogiką. Nors pats profesorius teigia neturėjęs išreikštų gebėjimų technikai ir technologijoms, bet

įgytas tiksluosiuose moksluose patyrimas vėliau leido atlikti itin tikslūs teisinės tikrovės sociologinio pažinimo ir modeliavimo tyrimus. Tuo metu taip pat išryškėjo itin reikšmingas polinkis į gamtos filosofiją ir mitologiją, taip pat socialinę psichologiją. Taigi dirbant minėtoje mokslinėje temoje buvo galima pastebėti prasidėjusią kelių orientacinių idėjų konkurenciją: mitologija – paleoastronomija – astronomijos istorija – gamtos filosofija – etnokosmologija – pedagogika – socialinė psichologija. Galutinį disertacinės temos formulavimą nulėmė mokslinė tyrimų medžiaga ir mokslinio vadovo paieška Lietuvoje. Taip susiklostė likimas, kad buvo parengta ir 1992 metais apginta pedagogikos mokslų kandidato disertacija „Vientiso astronominės Visatos vaizdo sudarymo V–XII klasių moksleiviams problemos“ (1992, nostrifikuotas socialinių mokslų dr. 1993). Disertacijos vadovu tapo prof. habil. dr. Juozas Vaitkevičius (šviesios atminties), o moksliniu konsultantu – doc. dr. Algimantas Ažusienis. Būtent per vientiso vaizdo kategoriją buvo bandyta susieti visas jaunojo akademiko viduje konkuravusias orientacijas. Tam buvo labai palankus Atgimimo laikotarpis.

Iš esmės visais atvejais regime mokslininko ir pedagogo veiklos sąsajas. Be mokslinės veiklos vienas svarbiausių jo gyvenime uždavinių buvo astronomijos būrelių kūrimas ir jų veiklos skatinimas Lietuvoje. Ši veiklos kryptis buvo labai sėkminga, nes dalyvauta fizikos – astronomijos mokytojų rengime. Kaip RJTS Astronomijos laboratorijos vedėjas jis turėjo visas priemones, leidusias oficialiai plėtoti šią veiklą. Jo iniciatyva taip pat buvo įkurta Lietuvos astronomijos mėgėjų draugija kaip Visasąjunginės astronomijos ir geodezijos draugijos padalinys. Lietuvoje labai greitai buvo sukurta virš 30 jaunųjų astronomų būrelių. Ugdomiems jaunuoliams buvo rengiami respublikiniai konkursai, vasaros stovyklos. Skatinant jaunosios kartos praktinių įgūdžių formavimą, rengtos ir ekspedicijos. Visą laiką buvo papildomai rengiami astronomijos mėgėjų sąskrydžiai ir seminarai mokytojams Molėtų observatorijoje. Dr. Gunaras Kakaras nuo 1985 metų pradėjo rengti intelektualinius seminarus apie ryšių su nežemiškomis civilizacijomis paieškas, todėl buvo įsitraukta į Baltijos šalių mokslo istorikų konferencijas. Dalis seminarų ir net konferencijų virsdavo pokalbiais apie neišvenigiamas ateities permainas. Todėl neatsitiktinai G. Kakaras vėliau buvo išrinktas paskutinio TSRS Liaudies suvažiavimo deputatu ir didelė dalis Lietuvos astronomijos mėgėjų draugijos narių vėliau tapo Sąjūdžio nariais.

Veikimo kryptis išliko nuosekli ir 1988–1992 metais, dirbant Pedagogikos mokslinių tyrimų institute, pradžioje jaunesniuoju Gamtos mokslų sektoriaus bendradarbiu, o po Kovo 11-osios – Mokyklų pertvarkos laboratorijos

moksliu darbuotoju, po disertacijos apgynimo – vyresniu mokslo darbuotoju ir Ugdymo diferencijavimo ir profiliavimo grupės vadovu. Habilituota daktarė Meilė Lukšienė buvo vienintelė Mokyklų pertvarkos lyderė. Tačiau nuolatinis instituto „iškabos“ keitimas ir jo pavertimas Ugdymo plėtotės centru kaip Švietimo ir mokslo ministerijos priedėliu, buvo indikacija, kuri paskatino suvokti tikrovę, kad pedagogikos mokslo politizavimas ir instrumentalizavimas Lietuvoje yra neišvengiamas dalykas. Kūrybingiems ir savarankiškai mąstantiems pedagogikos ir psichologijos mokslininkams, susidūrusiems su kita socialinės tikrovės puse, teko priimti sprendimą dėl naujo kelio paieškos. Būdamas aktyvus mokslinių idėjų vystytojas, gebąs užčiuopti visuomenės raidos tendencijas, jis pasiūlė sukurti Lietuvos psichologijos ir pedagogikos tyrimų centrą. Tačiau į pasiūlymą, kuris, žiūrint retrospektyviai, buvo labai novatoriškas ir būtinas, nebuvo atsižvelgta, nes laikytasi požiūrio, kad Mokslą turėjo plėtoti tik universitetai. Toks radikalumas, kaip vėliau parodė paties profesoriaus Vytauto Šlapkausko atlikti moksliniai tyrimai, buvo giluminė švietimo krizės proceso pradžia, per 30 metų atvedusi švietimą į visišką krizę.

2. Tarp socialinės astronomijos ir teisės sociologijos

Nors iki 1994 m. toliau buvo tęsiami astronomijos didaktikos ir mokymo metodikos problematikos tyrimai, žmogaus ir kosmoso ryšio (paleoastronomijos reiškinijų) raiškos kultūroje, gamtos mokslo dalykų pertvarkos pagrįstumo tautinėje mokykloje tyrimai, sykiu vyko orientavimasis į socialinės pedagogikos ir psichologijos sritį. Tačiau gyvenimas taip susiklostė, kad prasidėjęs bendradarbiavimas su prof. habil. dr. Romualdu Grigu, kuriant privačios kolegijos struktūrą ir studijų programas, padėjo apsispręsti dėl tolimesnės mokslinės veiklos. Profesorius Romualdas Grigas pakvietė dirbti į savo skyrių. Taip nuo 1994 m., tapus Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto Socialinės organizacijos skyriaus vyresniu moksliniu bendradarbiu, prasidėjo sociologijos požiūriu paremtas Lietuvos visuomenės kaip socialinės organizacijos transformacijos tyrinėjimas. Vėliau nuo 1997 m. iki 1999 m. darbas sėkmingai buvo tęsiamas einant Lietuvos kūno kultūros institute Pedagogikos ir psichologijos katedros docento pareigas. Tiesa, netrukus, 1998 metais, prof. habil. dr. R. Grigui tarpininkaujant, A. Vaišvila pakvietė dalyvauti kuriamos Lietuvos teisės akademijos (dabar – Mykolo Romerio universitetas) etatinių dėstytojų konkurse. Tapus aukštosios mokyklos dėstytoju, dirbta nuo 1998 m. iki 2015 m. Teisės filosofijos katedroje, vėliau – Teisės filosofijos

ir istorijos katedros docentu, o nuo 2007 metų – profesoriumi, Mykolo Romerio universiteto senato 2020 m. rugpjūčio 28 d. nutarimu Nr. 1SN-62 už ilgametę veiklą puoselėjant Universitetą, už mokslinių tyrimų plėtrą ir indėlį tobulinant pedagoginį procesą profesoriui dr. Vytautui Šlapkauskui suteiktas Mykolo Romerio universiteto garbės profesoriaus vardas.

Prasidėjusią nuo 1998 m. mokslinės veiklos tematiką galima santykinai pavadinti „Teisės sociologija“. Viena vertus, reikėjo sukurti teisės sociologijos kaip mokslinės disciplinos sisteminius pagrindus, kurių Lietuvoje nebuvo. Todėl Vytautui Šlapkauskui teko pradėti rengti teisės sociologijos monografiją. Tačiau tuometinis universiteto rektorius, atkreipdamas dėmesį į pedagogikos svarbą, paprašė parengti teisės sociologijos vadovėlį. Teko rengiamą monografiją perorientuoti į vadovėlį, kuris buvo išleistas 2004 metais („Teisės sociologijos pagrindai“). Kita vertus, teisės sociologija yra glaudžiai susijusi su teisės filosofija ir teorija, politika ir edukologija, apskritai visuomenės grupių elgsenos kultūra. Paprastai tariant, teisės sociologijoje vyksta tyrimas, kokia tampa teisė, „išėjusi“ į realų gyvenimą. Todėl labai svarbu sukurti ir plėtoti teisės kaip socialinės institucijos, teisės kaip socialinės tvarkos ir teisės kaip teisingumo, teisės socialinio veikimo, teisinės sąmonės ir teisinės kultūros reiškinių, jų sąveikos ir raidos pilietinėje ir vartotojiškoje visuomenėje pažinimo metodologiją. Šių potemių sisteminis nagrinėjimas atvedė į habilitacijos procesą. Anot A. Vaišvilos, „jau niekas fakultete neprisimena, kad Vytautas nėra teisininkas, tai yra nebaigęs teisės mokslų“. Laiku ir sėkmingai įstojus į ES, akademinės sferos darbuotojai globalizuotos rinkos sąlygomis vis labiau juto aštrėjančią konkurenciją visais lygmenimis – individo, grupių ir tarp valstybių. Tai lėmė ekonominės globalizacijos ir pasaulinės elektroninės informacinės erdvės kūrimosi suaugimas, kuris visų lygmenų subjektų mąstymą kreipė instrumentalizmo linkme. Tai nulėmė Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos orientaciją į instrumentinį teisės profesionalumo ugdymą. Platesnės nei žmogaus teisių apsauga vertybinės orientacijos poreikis susitraukė. Tokioje ryškėjančioje tendencijoje įvyko perėjimas į Viešojo saugumo fakultetą (dabar Viešojo saugumo akademija).

3. Tvaraus saugumo koncepcijos paieška, atsigręžiant į teisės sociologijos mokslo idėjas (arba Sociokultūrinio požiūrio į saugumą formavimasis)

Mykolo Romerio universitete Viešojo saugumo akademijoje profesoriaus pareigose nuo 2015 metų prasidėjusi mokslinė veikla tęsiasi ir dabar. Šių dienų moksliniuose tyrinėjimuose siekiama pažinti, modeliuojant teisės socialinę veikimą, instrumentus, galinčius užtikrinti visuomenės saugumo pojūtį. Nors profesorius teigia, kad šiuo laikotarpiu jo mokslinės veiklos tematika išliko tokia pati, tačiau drauge jautėsi išlaisvinta teisės sociologijos mintis, kuri derino jau išgrynintus teorinius sociologinius požiūrius (paradigmas) ir naujas idėjas. Taigi profesorius ankstesnius ir naujus tyrimo duomenis vis dažniau reinterpretuoja ir interpretuoja per viešojo ir visuomenės saugumo būklės ir jos raidos prizmę. Vis labiau įsisąmoninant politinės filosofijos ir liberaliosios demokratijos krizę, moksliniuose veikaluose vyksta visų lygmenų saugumo būklės ir jos raidos perspektyvų permąstymas. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad visų teisės subjektų laisvės arba teisių suabsoliutinimas instrumentinės globalizacijos sąlygomis galutinai atvedė į giluminę viso pasaulio egzistencijos krizę. Teisė kaip socialinė tvarka visiškai nutolo nuo teisės kaip socialinio teisingumo. Vykstančiose viešose diskusijose akcentuojama, kad šiam procesui suvokti ir suprasti reikalinga atitinkama saugumo būklės ir jos raidos pažinimo metodologija.

Produktyviai dirbdamas mokslinį tiriamąjį darbą profesorius Vytautas Šlapkauskas nukreipia žvilgsnį į pirminį poreikį sukurti atitinkamas sąvokas ir sampratas. Bet tam reikia išplėtotų teisės filosofijos žinių. Viena vertus, jo yra pripažįstama, kad jų minimumas yra sukaupęs A. Vaišvilos „subjektinių teisių ir teisinių pareigų pusiausvyros sampratoje“. Bet, kita vertus, išreiškiamas kritinis požiūris – sampratos aiškinimas grindžiamas suabsoliutintu individualizmu rinkos sąlygomis. Samprata modernizuojama išsakant idėją – tvarios socialinės egzistencijos kūrimas reikalauja išvengti ir individo, ir visuomenės vaidmens suabsoliutinimo. Būtina atsakyti suabsoliutinto moralinio arba vertybinio reliatyvizmo, kurti visuomenės ir individo dermės (arba pusiausvyros) įžvalgas.

Dalyvavimas mokslinėse konferencijose ir forumuose, pasisakymai žiniasklaidoje rodo įvairiapusį profesorius akiratį. Teigdamas, kad nėra liberalizmo filosofijos žinovas, jis aiškiai parodo suvoktos jos kritikos ir naujos planetinės egzistencijos tęstinumo filosofijos poreikį. Svarbiausia iš profesoriaus Vytauto Šlapkausko moksliniuose diskursuose išsakomų idėjų – visų subjektų saugumas yra vienas svarbiausių

poreikių. Dabar ypač būtinas naujas šio poreikio kompleksinis permąstymas – filosofinis, politinis, psichologinis, ekonominis, taip pat permąstymas geopolitikos ir nacionalinės saugumo politikos lygmenimis. Atsidėjęs mokslinei ir pedagoginei veiklai, darbą pratęsdamas Mykolo Romerio universitete profesoriaus pareigose, mokslininkas yra numatęs sukurti saugumo pažinimo metodologinius pagrindus. Dalis jo pažinimo metodologinių idėjų paskelbta spalio pradžioje išleistoje knygoje „Europe Alone. Small State Security withuot the United States“.

4. Vytauto Šlapkausko kūrybiškumo Zir edukacinės dimensijos

Apžvelgus profesoriaus Vytauto Šlapkausko publikacijų sąrašo pavadinimus, neabejotinai paaiškėja, kad jo mokslinio kūrybinio tapatumo ribos yra itin plačios. Lietuvos pažangos strategijoje „Lietuva 2030“ kūrybiškumas yra vadinamas viena svarbiausių ateities visuomenės nario savybių. „Kūrybiškumas, vaizduotė ir kritinis mąstymas vertinami kaip labai svarbūs šalies ištekliai ir yra ugdomi nuo mažens visą gyvenimą“¹.

Profesoriaus kiekviena, su metais plėtėjanti mokslinio domėjimosi sritis gausino įgyjamų žinių ir saviugdų gebėjimų įvairovę. Šie veiksniai padėjo ugdyti Vytauto Šlapkausko mokslinį tarpžinybinį kūrybiškumą, formavo strategines mokslininko kompetencijas. Todėl šį mokslinio pažinimo procesą galima apibūdinti kaip žiniomis ir kūrybiškumu grįstą kelią. Jis, kaip žinoma, prasidėjo domėjimusi astronomija ir pedagogika, o tolesniame kūrybos procese žingsnis po žingsnio aktualizavosi iki daugybės socialinių reiškinių tyrinėjimo būdų, naujoviškai tiriant socialinių mokslų – sociologijos, teisės sociologijos, filosofijos, teisės filosofijos, teisės teorijos – pažinimo skirtumus, ypatumus ir bendrumus. Toks tarpdalykinis metodologinis profesoriaus požiūris yra tiesiogiai siejamas su teisės kaip socialinio reiškinių nuodugnesniu pažinimu. Jis aktyvavo išsamesnius teisės veiksmingumo tyrinėjimus, padėjo pažinti įvairių socialinių poveikių teigiamas ir neigiamas puses, numatyti teisės kaitumo trajektorijas.

Domėjimasis astronomija pedagoginiame lygmenyje² peraugo į tarpdalykinį

1 „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030““, LRS, žiūrėta 2023 m. sausio 7 d., https://e-seimas.lrs.lt/rs/lasupplement/TAP/TAIS.423800/45a6c4cce8a3835f3c3f3b4625587aff/format/ISO_PDF/

2 „Ant Moteraičio piliakalnio su jaunaisiais astronomais iš Vilniaus jaunųjų technikų stoties, kurie, vadovaujami Vytauto Šlapkausko, keletą metų dirbo Biržulio ekspedicijoje“. Adomas Butrimas, *Biržulis: medžiotojai, žvejai ir senieji žemdirbiai X–II tūkstantmetyje pr. Kr. Paminklų tyrinėjimai* (Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2019), 74.

baltų paleoastronomijos³ lygmenį⁴. Ši tyrinėjimų patirtis peraugo į kūrybinę disertacinio tyrimo intervenciją. 1992 m. Vytautas Šlapkauskas apgynė pedagogikos kandidato (socialinių mokslų daktaro) disertaciją tema „Vientiso astronominės Visatos vaizdo sudarymo V–XII klasių moksleiviams problemos“.

Įvairiapusė pedagogikos mokslinio tyrinėjimo kryptis pastūmėjo Vytautą Šlapkauską tyrinėti socialinės deviacijos problemas. Tokia tarpdalykinio tyrinėjimo kryptis lėmė profesoriaus apsisprendimą plačiau ir nuodugniau nagrinėti teisės sociologijos ir teisės filosofijos problemas, o vėliau ieškoti sąveikų tarp šių mokslų ir teisės.

Profesoriaus Vytauto Šlapkausko tiriamosios teisės sociologijos ir teisės filosofijos problemų nagrinėjimo veiklos rezultatus santykinai galima sugrupuoti į atskirus sisteminius mokslinių tyrinėjimų strateginius blokus. Juos sudarytų:

1. globalizacijos ir socialinių-teisinių problemų sąveika;
2. sociologijos, filosofijos ir teisės mokslo sąveika;
3. teisinės politikos įgyvendinimo veiksmingumas;
4. viešojo saugumo politikos poreikiai ir teisė;
5. Lietuvos kūno kultūros institutas visuomenės, bendruomenės poreikiai ir teisė;
6. pareigūnų edukacijos būklė;
7. sociokultūrinės evoliucijos kryptys Lietuvoje.

Mūsų susisteminti ir išvardyti mokslinių tyrinėjimų strateginiai blokai rodo, kad profesoriaus Vytauto Šlapkausko mokslinė veikla ilguoju laikotarpiu buvo ir yra orientuota į tarpdalykinius teisės reiškinių tyrimų poreikius, gebėjimą kritiškai įvertinti problemą iš skirtingų požiūrio taškų. Vytautui Šlapkauskui, vienam iš pirmųjų ne teisinės specializacijos mokslininkui buvo lemta suvokti, kad teisinių reiškinių esmę vien per patį grynąjį teisės teorijos mokslą yra sunku paaiškinti.

Šiandien, matyt, jau daugeliui mokslininkų tapo aišku, kad kurti naujoviškus sprendimus teisės moksle galima tik plėtojant ryšius su kitais mokslais ir taikant

3 Įdomu, kad naujų tarp dalykinių paleoastronomijos ir etnokosmologijos mokslo šakų pradininkas Lietuvoje yra Libertas Klimka. Paleoastronomija apima reiškinių, esančių už Žemės ir jos atmosferos, stebėjimą ir aiškinimą. Etnokosmologija – tarpdalykinė kultūros istorijos žinių sritis, apimanti tautų (etnosų) santykius su kosminiu pasauliu.

4 Vytautas Šlapkauskas, „Paleoastronomijos žinios Biržulio ežervietės rajone“, iš *Biržulio baseino kompleksinių tyrinėjimų dešimtmetis* (Varniai, 1987); Libertas Klimka, Aldona Ragevičienė, Vytautas Šlapkauskas, „Liaudies astronomijos žinių rinkimo anketa“, iš *Liaudies astronominių žinių klausimynas*, sudarė J. V. Vaiškūnas (Vilnius, 1989).

skirtingų kompetencijų sinergiją. Panaudojus skirtingų mokslų žinias yra gaunama nauja informacija apie teisės tarpdalykinius objektus.

Vytautas Šlapkauskas, teikdamas pirmenybę tarpdalykiniam požiūriui vykdomų tyrinėjimų erdvėse, plačiai nagrinėjo šiuolaikinės globalizacijos ypatumus. Profesorius šiuose tyrimuose, be plačiai žinomų teigiamų globalizacijos ekonominio, kultūrinio, mokslinio bendravimo ir raidos perspektyvų, tiria neigiamus jos sąveikų padarinius. Tyrinėtojai daugiausia nerimą kelia klausimas, kaip pernelyg didesnės ekonominės naudos ieškojimas gali paveikti socialinę tvarką – iškreipti teisę saugomų ir ginamų vertybių įgyvendinimo santykius.

Vytautas Šlapkauskas, tirdamas teisės vaidmens silpnėjimą liberaliosios demokratijos ir globalizacijos susilieimo visuomenėje, kurioje žmogaus veikla įvairiose srityse labiau priderinama prie rinkos reikalavimų, parodė, kad tarpdalykinis mąstymas gali labiau atskleisti teisės turinį ir formą.

Antai, analizuodamas teisės vaidmens funkcionalumą jis savo argumentus saistė su tarpdalykiniu teisės filosofijos, sociologijos, vertybių teorijos, kultūrologijos, etikos, politologijos, valstybės teisės politikos informacijos „voratinkliu“. Įvairios sudėtingose tarpdalykinės informacijos jungtyse, sancaupose atsiranda kita mokslinės analizės galimybių suvokimo prasmė – plėtėjantis mokslinis akiratis, gebėjimas kritiškai įvertinti problemas iš skirtingų požiūrio taškų.

Manytina, kad tokia naujai gaunama informacija gali būti naudinga konceptualiai kuriant naujus teisės pažinimo modelius. Ši daugiafunkcė socialinių laukų analizė atskleidžia teisės priežastingumo ir priklausomumo saitus su įvairaus lygmens socialiniais parametrais – dydžiais, procesų apibūdinamais, reiškinių, sistemų savybėmis ir jų veikla. Mokslininkas šiuo požiūriu tarpdalykinio teisės tyrimo ilgos sekos pradinę poziciją pradeda grįsti globalizacijos reiškinio filosofine, sociologine analize, jos rezultatus pritaikydamas teisės sociologijos reikmėms.

Būtina pažymėti Vytauto Šlapkausko toliaregiškumą artinant teisę prie globalizacijos keliamų socialinių problemų, jas fokusuojant į teisės socialinį lauką. Mokslininkas, taikydamas filosofinio ir sociologinio mąstymo kultūrą, pirmiausiai tiesia galimus socialinius tiltus tarp globalizacijos reiškinių su tam tikra vizija, juos vėliau sujungti su teisės funkcionalumu. Šitokio mąstymo schema nukreipiama į socialinį globalizacijos procesų modeliavimą, vėliau globalizacijos teigiamų ir neigiamų padarinių vyksmo modelius kūrybiškai taikyti prie teisės socialinių modelių vertinimo.

Vytauto Šlapkausko tiriamųjų duomenų struktūrinimo teoriniai modeliai rodo ir profesoriaus edukacinę prigimtį. Mokslininkas taikliai pastebi: „Globalizacija

yra daugiabriaunis reiškinyis ir jo poveikių įvairovė skirtinguose socialiniuose pasauliuose sukels gana skirtingus padarinius, todėl jam atskleisti reikia įvairių metodologinių įrankių. Vienas iš jų gali būti socialinio pasaulio vaizdas, kuriuo apibūdiname žmogaus buvimą jo paties sukurtame pasaulyje⁵. Ši mintis yra apibendrintai reiškiamą daugelyje profesoriaus publikacijų ir sinergizuoja informaciją apie platų profesinės veiklos tyrimo lauko socialines ir teises sąveikas.

Sinerginis tyrimų požiūris į šiuolaikinį socialinį pasaulį neįmanomas be konceptualus mąstymo. Tam reikalingi gebėjimai matyti ir suprasti reiškinių esmę, mokėti kurti priežastinius ryšius, susisteminti informaciją ir apibendrinti ją sukuriant darnų vaizdą. Vytautas Šlapkauskas konceptualaus mąstymo vizijas kuria remdamasis šiuolaikine filosofija ir sociologija. Suvokdamas, kad sociologijos aktualizacija būtina teisėje, jis parengė „Teisės sociologijos pagrindų“ vadovėlį⁶. Vadovėlyje keliamos sociologinės nuostatos padeda ugdyti studentų konceptualų mąstymą ir suprasti, kodėl kažkas yra darytina suvokiant šiuolaikinės teisės paskirtį. Kitais žodžiais tariant, tai sugebėjimas gerai apgalvoti visą socialinio teisinio vyksmo procesą kaip tarpusavio sąveikų visumą, numatyti galimo teisinio reguliavimo rezultatus, padarinius, eigos etapus ir pagrindinius veiksnus. Toks socialinis teisinis mąstymas orientuoja studentus ir kitus skaitytojus į socialinius poreikius „turėti“ šalyje šiuolaikinio pasaulio teisę, matyti nuolatos besikeičiančią visuomenę, geriau prisitaikyti prie socialinių pokyčių aplinkos kaitos. Aptariamuoju klausimu būtina išskirti Vytautu Šlapkausko vystomas teorines nuostatas apie funkcionalizmo požiūrius į teisę. Čia yra nagrinėjamos dvi teorijų grupės: 1) teisė kaip socialinės integracijos mechanizmas, 2) teisė kaip socialinės kaitos įrankis.

Šias teorijas, greta kitų problemų, profesorius analizuoja ir 2015 metais kartu su Asta Kazlauskiene, Artūru Petkumi ir Rūta Petkuvienne parengtame konceptualiai modernizuotame naujame „Teisės sociologijos“ vadovėlyje⁷.

Profesorius, remdamasis Emilio Diurkheimo, Rosco Paundo, Talkoto Parsonso ir kt. atliktos teisės vaidmens Vakarų visuomenėje funkcinė analize, kelia analitinio mąstymo lygmens teisės sociologus dominantį klausimą: „<...> ar teisė buvo ir ar gali būti išlaisvinta nuo savo socialinių ir kultūrinių šaknų tiek, kad ją būtų

5 Vytautas Šlapkauskas, „Šiuolaikinis socialinis pasaulis: diskurso problema“, iš Šiuolaikinė filosofija: globalizacijos amžius, monografija, Alexey Bondarenko ir kt. (Vilnius: LTU Leidybos centras, 2004), 124.

6 Vytautas Šlapkauskas, *Teisės sociologijos pagrindai* (Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004).

7 Asta Kazlauskienė ir kt., *Teisės sociologija: vadovėlis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2015).

galima sąmoningai naudoti kaip priemonę socialinio gyvenimo modeliams keisti? Kaip tai padaryti? O gal toks teisės taikymas yra vien politinis klausimas, kurį turi spręsti įstatymų leidėjai?⁸. Šio socialinio teisinio rebuso sprendimo paieškai yra analizuojamos efektyvaus teisinio veikimo ribos, būtinosios veiksmingų įstatymų sąlygos, socialinės kaitos planas, kuris yra neabejotinai svarbus pagrindas rengti įstatymus. Pagaliau Vytautas Šlapkauskas pabrėžia, kad ir to nepakanka. Būtina, „kad painią pramoninę arba komercinę praktiką reorganizuoti reikalaujantys įstatymai veiks geriau ir bus padaryta mažiau ardomosios žalos, jeigu suinteresuotoms organizacijoms bus duodama laiko pasirengti“⁹. Šios profesoriaus nuostatos apie efektyvių įstatymų leidybos problemas yra reiškiamos ir kitose jo įvairaus laikotarpio publikacijose¹⁰. Tokių pat mokslinių įžvalgų laikosi ir kiti šalies mokslininkai¹¹.

Vytautas Šlapkauskas *teisinės politikos srityse* parašė daugybę publikacijų, vienas ir su bendraautoriais. Jose nagrinėjami vertybiniai ir instrumentiniai požiūriai į teisę veikiami globalizacijos procesų. Profesorius taikliai pastebi, kad konfliktas tarp į vertybes orientuoto ir instrumentinio požiūrio į teisę globalizacijos

8 *Ibid.*, 143.

9 *Ibid.*, 149.

10 Vytautas Šlapkauskas, „Sociologinė pagalba kaip teisėkūros kokybę lemiantis veiksnys“, *Jurisprudencija* 51, 46 (2004): 7; Vytautas Šlapkauskas, „Teisės socialinio veiksmingumo sampratos tyrimas“, *Filosofija, sociologija* 1 (2002): 47–51; Vytautas Šlapkauskas, „Pasitikėjimas – teisės socialinio veiksmingumo veiksnys“, *Jurisprudencija* 24, 16 (2002): 184–195; Vytautas Šlapkauskas, „Instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimas ir jo kritika“, *Jurisprudencija* 82, 4 (2006): 83–90; Vytautas Šlapkauskas, „Teisinės sistemos disfunkcija – silpnos socialinės politikos požymis“, *Socialinis darbas* 5, 1 (2006): 21–29; Vytautas Šlapkauskas, „Lietuvos visuomenės socialinės-teisinės elgsenos raida – latentinių iššūkių nacionaliniam saugumui šaltinis“, iš *Visuomenės saugumas ir darni plėtra: visuomenės saugumo aktualijos ir probleminiai klausimai*, monografija, 2 tomas, Giedrė Paurienė ir kt. (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018); Vytautas Šlapkauskas, „Institucinė deviacija: situacijos apibrėžtis ir interpretacijos problema“, iš *Lietuvos mokslas*, 5 tomas, 15 knyga (Vilnius: „Lietuvos mokslo“ redakcija, 1997).

11 Dalia Averkienė, „Procesiniai terminai: teisingo ir efektyvaus civilinio proceso prielaida“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2015), 12, 50, 231; Alvidas Lukošaitis, „Teisėkūra Lietuvoje: instituciniai ir kultūriniai problemų suvokimo fragmentai“, *Parlamento studijos* 28 (2020): 24–46; Jolita Miliuvienė, „Soft law įtaka konstitucinės jurisprudencijos raidai“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2020), 7, 51; Algimantas Urmonas, „Teisėkūros sąveikų su viešąja politika ypatumai Lietuvoje“, *Viešojo politika ir administravimas* 18, 1 (2019): 100, 101, 110; Rūta Bakševičienė, „Nūdienos teisėkūros proceso reglamentavimo Lietuvoje ir jos veiksmingumo santykis“, *Teisė* 103 (2017): 148; Andrius Stankevičius, „Lobistinė veikla komunalinių atliekų tvarkymo sektoriuje“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2022), 37, 54; Živilė Šutavičienė, „Kapitalo valstybinis reguliavimas, įgyvendinant viešojo ir privataus sektorių partnerystę“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2013), 6, 48.

sąlygomis toliau didės ir gilins socialinę eroziją. Mokslininką jaudina, kaip šiuolaikinės teisės norminiai gali stiprinti tautinės bendruomenės kultūrinės vertybes ir socialinį elgesį. Vytautas Šlapkauskas rūpinasi, kad liberali politinė filosofija suteikia pernelyg globalų pagrindą šiuolaikinės demokratijos ir įstatymų leidybos vertybėms. Jis kelia vertybinį teisinio tapatumo klausimą tautinių bendruomenių veiklai Lietuvoje. Profesorius vienoje iš savo publikacijų, analizuojančių 1990–2007 m. teisės reiškinių procesus Lietuvoje, retoriškai klausia savęs ir kolektyvinės monografijos skaitytojų: „Ar esame įsisąmoninę konstitucinę lietuvių tautos raidos kryptį?“¹². Vytautas Šlapkauskas, pateikęs Lietuvos Respublikos Konstitucijos Preambulės analizę, tarytum Lietuvos ateities šauklys viešai pristato savo strateginę mintį: „Labai svarbu įsisąmoninti, kad Tautos istorija neišvengiamai dalyvauja kuriant dabartį ir ateitį: ypač turime plėtoti mūsų visuomenės sugebėjimą remtis tautos istoriškai pasiteisinusiomis strateginės raidos kryptimis, integruojant jas į šiuolaikinę raidos kryptį, ir tramdyti tuos tautos savi-monės bruožus, kurių suvešėjimas veda akligatvių link, pavyzdžiui, į anarchijos polinkį.“¹³ Konstitucionalizmo svarbos klausimas teisei politikai nėra vienadienis. Profesoriaus teigimu, jis labai svarbus Europos demokratijos sistemos plėtrai. Vytautas Šlapkauskas konstitucionalizmą mato kaip pastovų teisės politikos ES metodologinį pagrindą¹⁴. Mokslininkas, išanalizavęs teisės ir politikos sąveikas, labai tiksliai daro išvadą, kad „konstitucinės jurisprudencijos atsiradimas ir raida yra įvairių socialinių reiškinių sąveikos proceso rezultatas, kurio negalima paaiškinti be tiesioginio ryšio su politinės filosofijos ir politikos teorijos bei praktikos raida. Konstitucionalizmo raida yra politikos, taip pat ir teisės politikos, rezultatas“¹⁵. Tai sisteminis profesoriaus požiūris į sudėtinių socialinių procesų visumą ir šių esminių procesų sąveiką lemiančių veiksnių išryškėjimas. Mokslininkas neabejoja, kad teisės ir politikos sąveika nėra atsitiktinė, tarp jų vyksta nuolatiniai partnerystės ir / arba konkuravimo procesai. Vytauto Šlapkausko moksliniu suvokimu, čia išryškėja konstitucionalizmo socialinės, politinės ir teisinės darnos derinimo misija. Žinoma, kad konstitucionalizmas subrendo modernėjančiais

12 Vytautas Šlapkauskas, „Kodėl nesusiklosto lietuvių tautos pilietinė visuomenė ir jos teisinė kultūra?“, iš *Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990–2007)*, kolektyvinė monografija, Saulius Arlauskas ir kt. (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009).

13 *Ibid.*, 316.

14 Vytautas Šlapkauskas, „Moderniųjų laikų teisės politikos ir konstitucionalizmo ryšio inversija XXI amžiuje“, iš *Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos Sąjungoje*, mokslo studija, Irmantas Baltūsis ir kt. (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 12–52, 775–776.

15 *Ibid.*, 14.

laikais, kai buvo atmetama klasikinė – krikščioniškoji politika, įsitvirtinant pamatinėms žmogaus valios emancipacijos vertybėms. Šios konceptualios nuostatos profesorius tapo vertybinių santykių matavimo etalonais vertinat šiuolaikinę Lietuvos ir Europos Sąjungos teisės politiką. Šioje socialinio ir teisinio lauko sankirtoje profesorius įžiūri vis labiau įsitvirtinantį įstatymų leidybos ir atitinkamai teisės politikos vaidmens vyravimą. Siekdamas atskleisti šios naujos teisinės kultūros fenomeno vaidmenį Vytautas Šlapkauskas pasitelkia kitų įvairaus laikotarpio sociologų, filosofų, teisės sociologų ir filosofų, kitų socialinių mokslų mokslininkų publikacijų kritinę analizę. Ji leidžia pažvelgti ir numatyti viešojo diskurso įstatymų leidybos ir teisės politikos komunikavimo tikslus, interesus, taip pat nustatyti su tuo susijusius politinius, sociokultūrinius, ekonominius ar teisinius bendrus, atskirus dominavimo poreikius ir interesus.

Vytauto Šlapkausko teisinės politikos ir konstitucionalizmo ryšių tarpdalykinė analizė profesoriaus darbuose padeda ugdyti naujus teisinio mąstymo pagrindus. Profesorius pastebi, kad vertybinius požiūriu laipsniškai vyksta teisės politikos ir konstitucionalizmo ryšio inversija. Konstitucionalizmas tampa teisės politikos, teisės aktų leidybos teorinių ir metodologinių prielaidų paradigma. Šis teisinis reiškinys labai raiškiai matyti Lietuvos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Kita vertus, mokslininkas išvelgia neigiamą intensyvėjančios globalizacijos poveikį teisės politikos ir konstitucionalizmo ryšių stabilumui. Profesorius ne kartą savo publikacijose akcentuoja vis didesnę globalizacijos plėtros įtaką teisės politikos konstitucionalizacijai.

Vytautas Šlapkauskas savo publikacijose daug dėmesio skyrė Lietuvos visuomenės ir bendruomenių problemoms. Autorius šiai pagrindinei idėjai atskleisti pasirinko įvairų, susisiekiančių su visuomene probleminių temų rinkinį. Iš šios tematikos pirmiausia galima išskirti visuomenės socialinės-teisinės elgsenos raidos problemas, kurios savo latentiskumo apraiškomis kelia grėsmingą iššūkį nacionaliniam saugumui. Kita, su pagrindine idėja sąveikaujanti probleminė sritis, – vartotojiškos visuomenės, kuriai būdinga vartotojiška vertybinė orientacija, stiprėjimas. Šiuo atveju atkreipiamas dėmesys į materialinių vertybių turėjimo reikšmės absoliutinimą. Rūpinamasi, kad jis keliamas virš kitų žmogaus gyvenimo vertybių. Vytautas Šlapkauskas, analizuodamas šiuos procesus, mano, kad vertybines orientacijas paveikė tam tikros globalizacijos sąlygos. Tikėtina, kad jos gali ydingai veikti demokratijos, liberalizmo ir rinkos sąveikas. Pasireiškianti vartotojiška kultūra persmelkia daugelį sričių, taip pat ir teisę.

Profesorius, nuodugniai tirdamas Lietuvos visuomenės teisinio tapatumo

raidos bruožus, įžvelgia liberaliosios demokratijos krizę. Mokslininkas įtikinamai atskleidė kylančias neigiamas teisinio nihilizmo, korupcijos ir bandymų legalizuoti neteisinės prigimties veiksena tendencijas. Šias teisinio tapatumo negeroves autorius sieja ne tik su globalizacijos, bet ir informacinių technologijų sąveika vartotojiškoje visuomenėje. Vartotojiškumas į teisę labiau akcentuoja jos instrumentinę funkciją. O teisėtumo apraiškas bandoma stumti į socialinę nuošalę. Vytautas Šlapkauskas kaip vienintelę alternatyvą šioms neigiamoms tendencijoms įveikti savo moksliniuose darbuose per filosofijos, politikos ir teisės jungčių analizę grindžia atvirosios (pilietinės) visuomenės vystymosi perspektyvas.

Profesorius, nagrinėdamas atvirosios visuomenės teisinio tapatumo ir jo tyrimo apibrėžties problemškumą, formuoja metodologines prieigas. Mokslininkas tvirtai palaiko vertinimą, kad į žmogaus teisių apsaugą nukreipta teisinė sistema – atvirosios pilietinės visuomenės formavimosi ir raidos pagrindas. Vytauto Šlapkausko analitinis žvilgsnis nukrypsta ir į pilietinės visuomenės svarbiausius teisinės kultūros bruožus. Jo įsitikinimu, kalbėdami apie visuomenės teisinę kultūrą privalome žinoti apie teisėtu elgesiu pasiekiamus laimėjimus. Profesorius pagrindžiamoje pilietinės visuomenės teisinės kultūros sampratoje pagrįstai išskiria objektinės ir subjektinės teisinės kultūros ryšį. Mokslininkas šio ryšio tapatumui atskleisti parenka tris teisinės būties tikrovę atspindinčius sinerginius parametrus: teisėtvarkos būklę, teisėto elgesio paplitimo mastą, teisinės sąmonės lygmenį. Tik jų bendras pasiektas rezultatas rodo aukštą pilietinės visuomenės teisinės kultūros lygį. Vytautas Šlapkauskas, matydamas neaktualizuojamos laisvės ir teisinės atsakomybės ryšio problemas, kelia klausimus apie laisvės ribas ir jos santykius su demokratija. Profesorius, pasiremdamas M. Heideggerio moksliniu autoritetu, primygtinai akcentuoja atsakingos laisvės funkcijas. Vytauto Šlapkausko aktyvistinę poziciją atspindi tokia jo kategoriška mintis: „Todėl jau skamba varpai tai visuomenei, kuri globalizacijos apimtame pasaulyje neįsisąmonino būtinybės ugdyti visų teisės subjektų laisvės ribų ir atsakomybės už jų nepaisymą suvokimą, vienodai griežtai reikalaujama įgyvendinti teisės normas.“¹⁶

Vytautas Šlapkauskas, nenurimdamas nagrinėja atvirosios visuomenės teisinio tapatumo temą, ją analizuoja dar plačiau. Gilindamasis į Petro Aleksandravičiaus,

16 Vytautas Šlapkauskas, „Lietuvos atvirosios visuomenės formavimosi ir jos teisinio identiteto raidos bruožai“, iš *Europa Lietuvoje: filosofinės ir juridinės atviros visuomenės raidos interpretacijos*, mokslo studija, Povilas Aleksandravičius, Camille Riquier ir Vytautas Šlapkauskas (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019), 109.

Henri Bergsono, Karlo Raimundo Popperio, Zygmunto Baumano ir kitų studijas, kuriose tirama minima teisinio tapatumo tema, jis ją metodologiškai analizuoja „tarp mąstymų į plotį ir į gylį“¹⁷.

Profesorius, tirdamas visuomenės teisinio tapatumo apibrėžties ir tyrimų problemiško klausimo, nustato trijų susietų sociokultūrinių reiškinių – visuomenės, teisės ir kolektyvinio identiteto – sampratų prieštaravimus globalizacijos sąlygomis. Mokslininkas teigia: globalūs procesai koreguoja (silpnina) įprastų bendrų elgesio taisyklių laikymosi nuostatas, teisinės valstybės ir žmogaus teisių ir laisvių institucinės ir teisinės apsaugos idėjas. Tai kelia papildomų metodologinių priėgų iššūkių.

Vytauto Šlapkausko mokslinių tyrimų temų spektras itin platus. Jis, dirbdamas Mykolo Romerio Viešojo saugumo fakultete, pradėjo dar labiau domėtis viešojo saugumo klausimais. Negalima tvirtinti, kad viešasis saugumas mokslininko nedomino anksčiau. Sustiprintas domėjimasis viešojo saugumo klausimais tapo labiau metodologiškai platesnis ir nuodugnesnis. Profesorius dažniau pradėjo dirbti su kitais mokslo tyrėjais, publikuoti straipsnius tarptautiniuose moksliniuose žurnaluose.

Vytautas Šlapkauskas minimu laikotarpiu savo moksliniuose tyrimuose dažnai analizuoja ir vertina sinerginių (holistinių) visuomenės saugos ir saugumo tyrimo metodikas. Jis nuolat akcentuoja, kad jas būtina vertinti visos filosofinės mokslinių tyrimų perspektyvos požiūriais. Taip pat profesorius, nagrinėdamas visuomenės saugos ir saugumo temas, teikia pirmenybę žmogaus teisių problematikai, kontekstualizuoja tyrimų pastangas apimdamas ir istorinę perspektyvą. Mokslininkas, laikydamasis visų pagrindinių metodinio raštingumo taisyklių, geba įvertinti tiek objektyvias, tiek ir subjektyvias aplinkybes, ieško ribų tarp jų apraiškų. Antai, tyrėjas kartu su Vaiva Zuzevičiūte grįžta prie Antrojo pasaulinio karo metų žmogaus teisių palaikymo klausimų, analizuoja Japonijos diplomato Čijunės Sugiharos fenomeną – žydų gelbėjimą ir istorinės retrospektyvos požiūriu analizuoja Lietuvos saugumo ir saugos apraiškas skirtingais lygmenimis¹⁸. Autoriai taip pat įdomiai aptaria toje pačioje saugumo ekosistemoje esančių mažų valstybių saugumą, ypač

17 Vytautas Šlapkauskas, „Atvirosios visuomenės teisinio identiteto tyrimo metodologijos iššūkiai: tarp mąstymų į plotį ir į gylį“, *Socialinių mokslų studijos* 11, 1 (2019): 19–36.

18 Vytautas Šlapkauskas ir Vaiva Zuzevičiūtė, „Conclusion: Between Security and Safety — Outlines for the Contours of Research in Search of a Holistic Approach“, from *Europe Alone: Small State Security without the United States*, Nijolė Aukštuolytė ir kt. (Lanham: Rowman & Littlefield International, 2022)

nagrinėjamos Europos saugumo ateities perspektyvos, kai pasikeis visa pasaulinė saugumo struktūra. Jokia šalis negali būti nesaugumo sala, nes Rusijos Federacija tapo agresyvesnė kariniu ir politiniu požiūriu.

Sunku būtų detaliai apžvelgti visus prof. Vytauto Šlapkausko mokslo darbus, be to, šių eilučių autoriai, reikia pripažinti, tokio tikslo neturėjo.

Norėta atkreipti dėmesį į pagrindines tyrinėjimų kryptis, į profesoriaus atstovaujamas socialines, teisinės politikos ir teisės vertybes. Vytautas Vytauto Šlapkausko moksliniai darbai yra unikalūs savo plačiu socialinių teisinių problemų matymu globalizuojančioje Lietuvoje ir metodologine kompetencija analizuojant tarpdalykines sociologijos, teisės sociologijos, teisės ir politikos sąveikas.

PROFESSOR DR. VYTAUTAS ŠLAPKAUSKAS:
CREATOR CONTEMPORALIS SCIENTIARUM
SOCIORUM LITHUANORUM LEGIS ET MODELLER
SOCIALIS MUNERUM LEGIS

Rūta Petkuvienė

Mykolas Romeris University

E-mail: ruta@mruni.eu

Algimantas Urmonas

Mykolas Romeris University

E-mail: urmonas@mruni.eu

Summary. This scientific study reveals the life and scientific progress of Mykolas Romeris University Professor Dr. Vytautas Šlapkauskas. From pedagogical and scientific research achievements in the field of astronomy to knowledge of the social world, this path finally focused on achieving a deeper understanding of legal phenomena. It is important to note that the information obtained in the above-mentioned research and then systematized in scientific publications does not reside in scientific archives alone, but is also applied in a concentrated way to further research.

The idea of humanity is a common one in scientific research, but it is a topic that is especially close to the heart of Professor Vytautas Šlapkauskas, who has devoted a great deal of spiritual and intellectual effort to researching this concept. This eventually led to the realization that humanity is the answer to the question of how to achieve a state of sustainable security in society. As a constructive, optimistic person, Professor Vytautas Šlapkauskas models the tools of social governance in this way, structuring them towards a single goal: to create a mechanism to ensure the need for security in society.

The content of professional experience in an academic career is revealed through the standards of a scientist's moral relationship with themselves and society – the individual. It is clear that Professor Vytautas Šlapkauskas set a very high standard of morality for himself, while at the same time transmitting this to his colleagues, students, relatives and all other people he met along his winding path. His professional destiny can be summed up in the following words: “so much has been done, and yet so little”.

Keywords: open (civil) society, globalisation, constitutionalism, national security, interdisciplinarity, legal policy, legal system, sociology of law, political and legal process.

Rūta Petkuvienė, Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademijos lektorė, socialinių mokslų (teisė) daktarė, Vilniaus apygardos teismo teisėja. Mokslinių tyrimų kryptys: žmogaus teisės, konstitucinė teisė, civilinė teisė, politikos ir saugumo klausimai ir moksliniai tyrimai.

Rūta Petkuvienė, PhD in Law, lecturer at the Public Security Academy at Mykolas Romeris University, and a judge at Vilnius Regional Court. Research interests: human rights, constitutional law, civil law, politics and security issues and research.

Algimantas Urmonas, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorius, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Mokslinių tyrimų kryptys: administracinės teisės reguliacinių ir kitų funkcinių galių, socialinio sutarimo stiprinimo būdų įgyvendinimas teisinėje valstybėje.

Algimantas Urmonas, doctor of social sciences (Law), professor at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: regulatory and other functional powers of administrative law and implementation of strengthening methods of social cohesion in the rule of law

TEISINĖS MOKSLO PAŽANGOS PREMISOS

Mindaugas Verbickas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

E. paštas mindaugas@mruni.eu

Santrauka. Teisė naudotis mokslo pažanga ir jos praktinio taikymo laimėjimais žmogaus teisių kataloge yra viena labiausiai sąlygotų teisių. Ji saistoma valstybių įsipareigojimų neapibrėžtumo ir skirtingo jų išsivystymo lygio. Todėl šios teisės normatyvinis turinys nėra nusistovėjęs. Vis dėlto šios žmogaus teisės užtikrinimas taip pat yra sąlyga su mokslo pažanga susijusios žalos poveikiui vertinti ir reguliuoti. Šiame straipsnyje atskleidžiamas teisės naudotis mokslo pažanga turinys. Parodoma, kad žmogaus teisių prizmė suteikia mokslo pažangai unikalų perspektyvą vakarietiškoje pažangos idėjos tradicijoje. Straipsnyje pabrėžiama, kad teisiniu požiūriu mokslo pažanga reflektuojama ne iš jos siekimo, bet iš žmogaus teisių įgyvendinimo stokos perspektyvos. Konstatuojama, kad teisės atsparumas mokslo pažangai nėra dinamizmo trūkumas nei teisei, nei mokslo pažangai.

Reikšminiai žodžiai: mokslo pažanga, teisė naudotis mokslo pažanga, pagarba žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, pozityvi diskriminacija.

Įvadas

1948 m. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, kuri yra tarptautinės žmogaus teisių sistemos pagrindas, 26 straipsnio 2 dalis skelbia, kad „mokslas yra skirtas tam, kad visais atžvilgiais būtų ugdoma žmogaus asmenybė ir kad būtų didinama pagarba žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms“¹, o šios deklaracijos 27 straipsnio 1 dalyje yra įtvirtinta kiekvieno žmogaus teisė dalytis mokslo

1 Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 26 straipsnio 2 dalis (*Valstybės žinios*, 2006-06-17, Nr. 68-2497).

pažangos laimėjimais ir jų teikiama nauda². Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių Pakto, įsigaliojusio Lietuvai 1992 m. vasario 20 d., 15 straipsnyje įtvirtina, kad valstybės, šio Pakto Šalys, pripažįsta kiekvieno žmogaus teisę (b) naudotis mokslo pažangos ir jos praktinio taikymo laimėjimais. Antroje šio straipsnio dalyje teigiama, kad „priemonės, kurių valstybės, šio Pakto Šalys, imasi, siekdamos užtikrinti šios teisės visišką įgyvendinimą, apima ir tas, kurių būtinai reikia mokslo ir kultūros išsaugojimui, plėtojimui ir sklaidai. Trečioje dalyje „valstybės, šio Pakto Šalys, įsipareigoja gerbti laisvę, kurios būtinai reikia moksliniams tyrimams ir kūrybinei veiklai“³. Galiausiai minėto straipsnio ketvirta dalimi Pakto Šalys pripažįsta naudą, kurią duoda tarptautinių ryšių ir bendradarbiavimo skatinimas bei plėtojimas mokslo ir kultūros srityse⁴. Šios nuostatos yra mokslo pažangos teisinis pagrindas, nubrėžęs gaires tolesniam šios srities reguliavimui.

Vis dėlto žmogaus teisė naudotis mokslo pažangos ir jos praktinio taikymo laimėjimais yra viena labiausiai sąlygotų teisių žmogaus teisių sistemoje. Ją lemia valstybių ir kitų subjektų įsipareigojimų neapibrėžtumas ir skirtingo išsivystymo lygio šalių gebėjimas bendradarbiauti siekiant jos įgyvendinimo. Todėl, skirtingai nei kitų žmogaus teisių, teisės naudotis mokslo pažanga ir jos praktinio taikymo laimėjimais „privalomas normatyvinis turinys nėra nusistovėjęs“⁵. Mokslininkai ir tarptautinės institucijos mėgina šią teisę išaiškinti ir apibrėžti. Konceptiniu lygmeniu pažangos padaryta, tačiau „toli gražu ne iki visiško šios teisės ir jos normatyvinio turinio supratimo, taip pat iki nuoseklaus ir autoritetingo pareigų, kurių valstybės turi laikytis, kad visapusiškai įgyvendintų šią teisę, sąrašo“⁶. Tačiau nepajėgumas užtikrinti teisės į mokslinę pažangą taip pat atsiskleidžia per jos galimo žalingo poveikio vertinimą ir reguliavimą⁷.

Anot Ė. Kleino, dėl Galilėjaus ir Dekarto atradimų susiformavęs mokslas atsiskyrė nuo visuomenės. Šiuolaikinėje mokslo sampratoje technine kalba

2 Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 27 straipsnio 1 dalis (*Valstybės žinios*, 2006-06-17, Nr. 68-2497).

3 „Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas“, *Valstybės žinios*, 2002-08-02, Nr. 77-3290.

4 *Ibid.*

5 Andrea Boggio ir kt., „The Human Right to Science and the Regulation of Human Germline Engineering“, *The CRISPR Journal* 2, 3 (2019), DOI: 10.1089/crispr.2018.0053.

6 *Ibid.*

7 Audrey R. Chapman, „Towards an Understanding of the Right to Enjoy the Benefits of Scientific Progress and Its Applications“, *Journal of Human Rights* 8, (2009): 31.

tyrinėjama gamta lėmė nuo žmogaus atskirtos gamtos idėją. Tačiau mokslas nenu-
stato vertybių ir nenurodo, kaip gyventi kartu. Tai – žmonių atsakomybė⁸. Šiuo
straipsniu siekiama atskleisti teisės reikšmę mokslinės pažangos ir visuomenės
sambūviui. Straipsnio tyrimo objektas – mokslinės pažangos teisinė samprata.
Tikslas – atskleisti teisinę mokslinės pažangos sampratą. Tikslui pasiekti iškel-
ti šie uždaviniai: atskleisti minties ir saviraiškos laisvės prasmę mokslinei pažan-
gai; parodyti teisinės mokslo pažangos sampratos vertę vakarietiškojai pažangos
idėjos tradicijai; išanalizuoti mokslinės pažangos sampratą monumetaluio-
se žmogaus teisių dokumentuose ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiko-
je. Straipsnyje taikomi teisės aktų sisteminės, loginės, dedukcinės ir teleologinės
analizės metodai.

1. Mokslo pažangos „pirmoji prezumpcija“

Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 19 straipsnis skelbia kiekvieno žmo-
gaus teisę „laisvai laikytis savo įsitikinimų ir juos reikšti; ši teisė apima laisvę
nekliudomam turėti savo nuomonę ir ieškoti informacijos bei idėjų, jas gauti ir
skleisti visokiomis priemonėmis ir nepaisant valstybės sienų“⁹. Laisvė čia įtvirtin-
ta kaip minties ir saviraiškos laisvės. Analogiškos sekos laikomasi ir EŽTK, kurios
9 straipsnyje įtvirtintą minties laisvę seka 10-asis, įtvirtinantis saviraiškos laisvę¹⁰.
Šios dvi laisvės – glaudžiai susijusios, nes pirmoji turi ribotą taikymo sritį, jei nėra
palaikoma antrosios. G. Mesonio žodžiais tariant, „pirmoji prezumpcija“¹¹ moks-
lo egzistavimui yra minties ir saviraiškos laisvės užtikrinimas, nes be to negalima
jokia intelektualinė veikla ir pažanga. Todėl Tarptautinis ekonominių, socialinių
ir kultūrinių teisių paktas skelbia laisvės būtinumą moksliniams tyrimams¹².

Tačiau mintis ir saviraiška nėra tapatu. Filosofiniu požiūriu minties laisvė yra
absoliuti¹³, kartais laikoma žmogaus fizinio integralumo ir neliečiamumo dali-

8 Étienne Klein, *Galilée et les Indiens: allons-nous liquider la science* (Paris, Flammarion: „Café Voltaire“, 2008), 117.

9 „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija“, *Valstybės žinios*, 2006-06-17, Nr. 68-2497.

10 „Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, *Valstybės žinios*, 2000-11-10, Nr. 96-3016.

11 Gediminas Mesonis, „Voltaire & Rousseau: nuo žodžio laisvės visuomenės sutarties link“, *Logos* 111 (2022): 11.

12 „Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas“, *Valstybės žinios*, 2002-08-02, Nr. 77-3290.

13 Mesonis, *supra note*, 11: 9.

mi¹⁴, o žodis kaip saviraiškos dalis¹⁵ žymi laisvės pradžią. EŽTK 9-asis straipsnis, įtvirtinantis minties, sąžinės ir religijos laisvę, iš esmės nurodo į socialinius minties aspektus, daugiausia susijusius su žmogaus pasirinkimais ir įsitikinimais. Taigi laisvė yra socialinė kategorija, kadangi poreikis ją užtikrinti prasideda nuo žmonių santykių¹⁶. Mokslo pažangos atžvilgiu ši socialinė kategorija žymi idėjų kaitai, diskusijoms ir kritikai būtiną terpę.

Vis dėlto mokslas ir pažanga yra ne tik saviraiškos dalis, bet ir tam tikra galios forma. Mokslas gali būti instrumentiškas arba žingeidus, t. y. iš gryno troškimo žinoti, pažinti tiesą¹⁷. Klasikinės scholastinės filosofijos terminais kalbant, tai skirtis tarp *bonum honestum* ir *bonum utile*¹⁸. Ši skirtis leidžia kalbėti apie mokslinę veiklą ir pažangą kaip galios diskursą. Anot J. S. Millio, nuo seniausių laikų laisvės ir valdžios kova yra ryškiausias istorijos bruožas¹⁹. Šios skirties pagrindu teisė, viena vertus, mokslinei veiklai sudaro tinkamas sąlygas, užtikrina laisvę, kita vertus, siekia pakreipti mokslą kaip tam tikrą galios diskursą tarnauti žmonių gerovei ir įtvirtinti mokslinės pažangos ribas. Taigi, teisinis mokslo laisvės įtvirtinimas reiškia galios ribojimą. Šis ribojimas yra dvikryptis. Viena vertus, gali būti ribojami veiksmai, trukdantys laisvai mokslinei veiklai, kita vertus, – su pagarba žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms nesuderinama mokslinė veikla.

Taigi, VŽTD 19 straipsnyje yra įtvirtintos būtinos sąlygos siekiant „išsiaiškinti, suprasti tiesą ir teisingai nuspręsti“²⁰. Tačiau saviraiškos laisvė kaip galios forma kvestionuoja tolerancijos ribas ir negali tapti premisa diskusijų ir kritikos eliminavimui. Kritika ir neigimas yra saviraiškos laisvės dalis, o ne teisių pažeidimas. Ji taip pat negali tapti argumentu, pateisinančiu pačios laisvės atsisakymą, nes tokiu atveju būtų naikinamas pats tikslas, kuriuo pateisinamas leidimas žmogui tvarkyti savo gyvenimą²¹. Todėl mokslo pažanga kaip žodžio ir saviraiškos laisvės išraiška (tąsa) ir socialinis konceptas turi kintančias ribas priklausomai nuo laiko klausimų ir aplinkybių. Teisiniu požiūriu, mokslinės pažangos laisvės ribos

14 Saulius Arlauskas, „Žodžio (saviraiškos) laisvės teisės moralinės ribos“, *Jurisprudencija* 19, 11 (2001): 142.

15 Mesonis, *supra note*, 11: 9.

16 Plg. Jürgen Habermas, *L'avenir de la nature humaine. Vers un eugenisme libéral* (Paris: Galimard, 2001), 165.

17 John Finnis, *Prigimtinis įstatymas ir prigimtinės teisės* (Vilnius: Aidai, 2014), 100.

18 *Ibid.*, 117.

19 Jonh Stuart Mill, *Apie laisvę* (Vilnius: Pradai, 1995), 15.

20 Finnis, *supra note*, 17: 100.

21 Mill, *supra note*, 19: 172.

yra visapusiškas žmogaus asmenybės ugdymas ir pagarbos žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms didinimas.

2. Pažanga ir teisė: tarp komplekso ir reguliavimo

Pažangos idėja yra Vakarų civilizaciją charakterizuojantis bruožas. Palyginus su kitomis civilizacijomis, vakarietiškoji tradicija pažangą sieja su visa žmonija, o ne vien tik su individais. Ji buvo žinoma jau graikams, romėnams ir ankstyvajai krikščionybei, dar vadinama linijinės pažangos idėja, ji koegzistuoja su cikliško pasikartojimo idėja²². Nors XVIII ir XIX šimtmečiai išsiskyrė kaip pažangos šaukliai, tačiau XX a. ją „desakralizavo“. Mokslinės pažangos atsiradimas žmogaus teisių kataloge reiškia jos kaip priemonės žmonių gerovei įtvirtinimą ir teisinį sąmoningumą tiek dėl konstruktyvaus, tiek ir dėl destruktivaus jos potencialo. 1975 m. Jungtinių Tautų rezoliucijoje Nr. 3384 dėl mokslo ir technologijų pažangos teigiama, kad ji, nuolat gerindama žmonių ir tautų gyvenimo sąlygas, taip pat gali kelti socialinių problemų ir būti grėsminga žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms²³. Teisė vis dažniau atsiduria ambivalentiškose, su mokslo pažanga susijusiose situacijose, kai nustatyti pusiausvyrą tarp žmogaus interesų apsaugos ir mokslinės pažangos laisvės, kuri irgi yra žmogaus interesas, nėra lengva. J. R. Binet teigimu, teisė, balansuodama tarp žmogui teikiamos apsaugos ir poreikio šią apsaugą mažinti vardan pažangos, prioritetą atiduoda šiai²⁴.

Nuo to laiko, kai buvo priimti pagrindiniai žmogaus teises reglamentuojantys dokumentai, mokslas ir jo vaidmuo visuomenėje pakito. Šiuolaikinis mokslas ir jo pažanga yra saistomi priklausomybės nuo rinkos dėsnių, ekonominių jėgų ir finansinių interesų²⁵. Tai atsiliepia mokslinio proceso visumą. Pavyzdžiui, nyksta skirtumas tarp fundamentinių ir taikomųjų mokslinių tyrimų²⁶; ekonomi-

22 Robert Nisbet, „Pažanga“, iš *Politinės minties enciklopedija*, David Miller (Vilnius: Mintis, 2005), 403.

23 „The Declaration on the Use of Scientific and Technological Progress in the Interests of Peace and for the Benefit of Mankind, proclaimed by General Assembly resolution 3384 (XXX) of 10 November 1975“, UN, Human Rights, žiūrėta 2023 m. sausio 23 d., <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/ScientificAndTechnologicalProgress.aspx>.

24 Jean-René Binet, *Droit et progrès scientifique. Science du droit, valeurs et biomédecine* (Paris: Presses Universitaires de France, 2002), 140–145.

25 Plg. Mindaugas Verbickas, „Naujųjų technologijų įtaka sveikatos teisei“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2021), 200–205.

26 Chapman, *supra note*, 7: 8.

niais argumentais grįsti pasirinkimai nepasiekia „nestandartinių“ žmonių situacijų; XX a. pabaigos ir XXI a. pažanga reikalauja vis spartesnio prisitaikymo ir yra brangiai kainuojančios kovos dėl neatsilikimo šaltinis²⁷. Holistinės prieigos stoka lemia pažangių iniciatyvų neveiksmingumą²⁸. Teisei tai kelia darnaus mokslinės pažangos inkorporavimo į jau veikiančias sistemas iššūkį. Tam gali kliudyti Galilėjaus kompleksas moksle ir teisėje.

Mokslo istorijoje netrūksta nepasitvirtinusios kritikos pavyzdžių, kurie motyvuoja tokią kritiką vertinti kaip ėjimo teisingu keliu požymį. Manoma, kad geriausios idėjos turi būti kritikuojamos ir tai vadinama Galilėjaus kompleksu. Dėl šio komplekso tampa neaišku, kada tęsti mokslinius tyrimus nepaisant kritikos, o kada su ja sutikti²⁹.

Kita vertus, prisiminimas apie Galilėjaus pasmerkimą gali skatinti perteklinį atsargumą teisinio pažangos ribojimo atžvilgiu. Tai pagrindžiama teisinio vakuumo egzistavimu. Štai G. Brickeris įrodo, kad teisė stokoja kompleksinio pažangos reguliavimo genetikos srityje, todėl šią sritį reguliuojančios normos turėtų tapti atskira teisės šaka³⁰. Tai argumentuojama *inter alia* orumo teisinio turinio abstraktumu. Genetikos teisė, jo požiūriu, turėtų *inter alia* šalinti teisinių sąvokų daugiaprasmiškumus, dėl kurių juridinė reikšmė lieka neaiški. Orumo teisinė samprata buvo išsamiai atskleista kitose mokslinėse studijose. Čia klaustina tik, ar tikrai teisei trūksta argumentų tinkamai kvalifikuoti mokslinės pažangos keliamus klausimus. Gali būti, kad dėl pažangos konkuruoja skirtingi politiniai interesai ir teisė, V. Šlapkausko žodžiais tariant, „paverčiama vien įrankiu“³¹. J. R. Binet manymu, nauji įstatymai atsiranda ne tam, kad užpildytų teisės tuštumą, bet siekiant keisti teisinę tvarką, kad tai, kas nebuvo teisėta, taptų teisėta, ir priešingai³².

Pažangos idėja, šiuolaikiniuose Vakaruose tapusi pasaulio tautų klasifikacijos

27 Harold Thimbleby, „Technology and the future of healthcare“, *Journal of Public Health Research* 3, 2 (2013): 160–162, <https://doi.org/10.4081/jphr.2013.e28>

28 Žr. Ross Koppel ir Suzanne Gordon, *First, Do Less Harm: Confronting the Inconvenient Problems of Patient Safety* (Ithaca and London: LR press an imprint of Cornell University, 2012).

29 „The Galileo Complex“, *ScienceBlog*, April 7, 2008, <https://scienceblog.com/15806/the-galileo-complex/>.

30 Guillaume Bricker, *Le droit de la génétique. A la recherche d'une branche du droit* (Paris: Harmattan, 2015), 124.

31 Vytautas Šlapkauskas, „Moderniųjų laikų teisės politikos ir konstitucionalizmo ryšio inversija XXI amžiuje“, iš *Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos Sąjungoje*, Vytautas Šlapkauskas (Vilnius: MRU, 2013), 34.

32 Binet, *supra* note, 24: 232–240.

būdu³³, atspindi nacionalinėse ir tarptautinėje politikoje. Pasaulio tautos ir toliau skirstomos į „neišsivysčiusias“ ir „išsivysčiusias“, o savitas vakarietiškosios plėtros būdas pristatomas kaip visuotinis standartas³⁴. Tai rodo, kad pažanga gali būti žmogaus teises ir laisves pažeidžianti prievartos forma. Mokslo nukreipimas ne į pažangą *per se*, o į žmogaus teisių užtikrinimą gali prisidėti prie laisvės ir įvairovės kaip būtinų sąlygų žmogui vystytis³⁵.

3. Mokslo pažanga – žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos sistemoje

Šiuolaikinėje visuomenėje mokslas retai nagrinėjamas per žmogaus teisių prizmę, į jį žiūrima kaip į studijų ar tyrimų sritį, skirtą žinių ar tiesos apie pasaulį paieškai³⁶. Tačiau tai skirtingos prieigos prie pažangos idėjos. Venecijos komisija nurodo, kad Žmogaus teisėmis pagrįstas požiūris reikalauja mokslo ir jo taikymo atitikimo pagrindiniams žmogaus teisių principams³⁷.

3.1. Teisinė žmonijos apsauga kiekviename žmogui

Genetikos mokslas progresuoja kaip nauja žinių sfera ir kaip naujos rūšies koregavimo ir reprodukavimo galimybės. Galimybė atskirti genetinį ėminį nuo žmogaus kūno ir reprodukuoti, genetinė farmacija, finansuojama privačių verslo subjektų, sveikatos draudimo ir darbo teisės klausimai genetinės informacijos prieinamumo kontekste, perteklinis embrionų kūrimas ir jų donorystė ir kt. rodo, kad genetikos mokslas toli peržengė sveikatos priežiūros ribas. Viena vertus, tai naujos galimybės, leidžiančios iš anksto identifikuoti ligų simptomus, kurti personalizuotą farmaciją ir pan., kita vertus, tai genofondo brutalizacijos ir naujų biovisuomenės formų rizika. Mokslo pažanga padarė įmanomas šiuolaikinės demokratinės eugenikos formas³⁸.

I. Kanto požiūriu žmogiškasis orumas taikytinas ne tik individams, bet ir visai

33 Nisbet, *supra note*, 22: 403.

34 *Ibid.*, 404.

35 Mill, *supra note*, 19: 120–125.

36 Chapman, *supra note*, 7: 2.

37 „Venice Statement on the Right to Enjoy the Benefits of Scientific Progress and its Applications“, July, 2009, [https://www.concernedhistorians.org/content_files/file/to 319.pdf](https://www.concernedhistorians.org/content_files/file/to%20319.pdf).

38 Danièle Lochak, „La problématique juridique“, iš *Genetique et droits de l'homme*, Heymann-Doat A ir kt. (Paris: Editions l'harmattan, 2012), 112.

žmonijai³⁹. Orumas – įpareigojantis siekinys, nuo kurio niekas negali dispensuoti dėl nei kitų, nei dėl paties savęs. Tokios orumo traktuotės pagrindas – sąsaja su prigimtinio įstatymo teleologiniu pobūdžiu, nes kiekvienas žmogus turi įgimtą potencialą tapti kažkuo, nepriklausomai nuo to, ar ši galimybė realizuojama. Remiantis šiuo požiūriu ir XX a. pirmosios pusės istoriniais įvykiais, teisiškai buvo įtvirtinta ne tik subjektyvių žmogaus teisių, bet ir visos žmonijos kiekviename žmoguje teisinė apsauga. Tarptautinio karinio tribunolo (Niurnbergo) Chartijos 6 straipsnyje apibrėžiamas nusikaltimas žmoniškumui kaip nežmogiški veiksmai civilių gyventojų atžvilgiu dėl politinių, rasinių ar religinių priežasčių ir kalbama apie galimą grėsmę žmogiškumui. Taip pat baudžiamojoje teisėje yra nusistovėjusi nuostata, kad nukentėjusiojo duotas sutikimas nėra aplinkybė, pateisinanti nusikalstamą veiką⁴⁰. Todėl niekas negali teisėtai duoti sutikimo, kad su juo būtų atliekami veiksmai, pažeidžiantys žmogiškumo orumą. Į žmonijos kaip rūšies teisinę apsaugą taip pat patenka žmogaus genomas. Pagal UNESCO deklaracijos dėl žmogaus genomo ir žmogaus teisių 1 straipsnį, žmogaus genomas nurodo ne tik individų, bet taip pat žmogiškosios rūšies genetinės medžiagos specifiškumą⁴¹. Diskursuose apie pagrindines teises, kai atsiranda atsakomybės infliacijos apraiškos, tokia orumo traktuotė suteikia galimybę rasti būdų, kaip panaikinti teises, sudarytas tik iš teisių, ir atnaujinti atsakomybes ir prievoles pagrindinių teisių žodyne⁴².

3.2. *Mokslinio neapibrėžtumo vertinimas žmogaus teisės į gyvybę kontekste*

Žmogaus teisė į gyvybę saugo kiekvieno žmogaus polinkį išlaikyti ir plėtoti savo egzistenciją spontaniškai vengiant mirties⁴³, kančių, sveikatos organinio sutrikimo ar žalos jai⁴⁴. Mokslinė pažanga gali būti reikšminga siekiant išsaugo-

39 Plg., Imanuel Kant, *Praktinio proto kritika* (Vilnius: Margi raštai, 2015), 192.

40 Muriel Fabre-Magnan, „La dignité en Droit: un axiome“, *Revue interdisciplinaire d'études juridiques* 58, 1(2007): 14, <https://www.cairn.info/revue-interdisciplinaire-d-etudes-juridiques-2007-1-page-1.htm>.

41 UNESCO deklaracijos dėl žmogaus genomo ir žmogaus teisių 1 straipsnis. „Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights (11 November 1997)“, UNESCO, žiūrėta 2022 m. lapkričio 23 d., http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13177&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

42 Fabre-Magnan, *supra note*, 40: 15–16.

43 Thomas d'Aquin, *Somme théologique* (Paris, Tournai, Rome: Luteiae Parisiorum, Kalendas Maii, 1935), 111.

44 Finnis, *supra note*, 17: 130.

ti žmogaus gyvybę sunkiai sergant. Situacijose, kai įprastas gydymas nepadeda, gali tekti imtis eksperimentinio gydymo ar neautorizuotų medikamentų. Kita vertus, kartais susiduriama su tokiomis mokslinės pažangos priemonėmis, kurių žalingas poveikis žmogaus gyvybei iki galo nėra ištirtas.

Byloje *Vilnes and others v. Norway* EŽTT nagrinėjo žmogaus teisę į informaciją apie rizikas gyvybei, kai jos nėra iki galo aiškios, bet atsiskleidžia palaipsniui technologijoms tobulėjant, o informacija yra susijusi su komerciniais interesais⁴⁵. Santykiuose tarp privačių subjektų žmogaus teises turi užtikrinti valstybė. Ji reguliuoja veiklų licencijavimą, steigimą, veikimą, saugumą, priežiūros tvarką ir užtikrina suinteresuotųjų asmenų pareigą imtis veiksmingos į rizikas patenkančių piliečių apsaugos. Valstybė turi užtikrinti galimybę gauti informaciją, leidžiančią asmenims vertinti riziką jų sveikatai ir gyvybei⁴⁶. Valstybė turi imtis veiksmų prieš privačius subjektus, atsisakančius suteikti tokią prieigą ir leisti asmenims susipažinti su informacija, kuria disponuoja pati vyriausybė. Minėtame sprendime aiškinant Konvenciją suformuoti reikalavimai, kad valstybė, be kita ko, faktiškai pateiktų visą susijusią informaciją asmenims, kurių gyvybei ar sveikatai gali kilti pavojus, net jei ji nedisponuoja konkrečia informacija apie šiuos pavojus, o asmenys, kuriems kyla pavojus, nesiekia gauti informacijos, bet turi duoti savo informuotą sutikimą dėl galimai rizikingos veiklos⁴⁷. Minėtos bylos pagrindu Teismas, aiškindamas EŽTK 8 straipsnio turinį, jame įtvirtintos teisės į informaciją taikymo sritį išplėtė, įtraukdamas bet kokią riziką darbe, keliančią pavojų asmens fizinei ar psichinei neliečiamybei. Teismo požiūriu, net jei tikslūs duomenys apie riziką atsiranda tik vėliau, valstybės gali būti laikomos atsakingomis, jei jos neleido asmenims, kuriems ta rizika kilo, patiems nuspręsti, ar jie nori ją priimti, atsižvelgiant į tuo metu turimą informaciją. Taigi mokslinio sutarimo dėl pavojaus sveikatai trūkumo pakanka, kad valstybei atsirastų atsargumo pareiga sudaryti sąlygas asmenims, kuriems kyla pavojus, susipažinti su turima informacija ir užtikrinti jų informuoto sutikimo gavimą.

Eksperimentinis gydymas arba neautorizuoti medikamentai kartais būna vienintelė likusi viltis išgyti. Atjauta tokioje situacijoje atsidūrusiam žmogui reikalauja šią viltį suteikti. Nors EŽTK 2 straipsnis nereiškia reikalavimo valstybėms

45 Žr. „Judgment of European Court of Human Rights, case of *Vilnes and others v. Norway*, Applications no. 52806/09 and 22703/10, 5 December 2013“, HUDOC, (323), žiūrėta 2022 m. lapkričio 8 d., <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-138597>.

46 *Ibid.*, (220, 235, 242).

47 *Ibid.*, (244).

nustatyti specialią tvarką, reglamentuojančią tokių pacientų prieigą prie neautorizuotų medikamentų⁴⁸, galimybę gauti gydymą, galintį palengvinti ligos eigą, – ypač svarbi derinant asmens ir valstybės interesų pusiausvyrą. Todėl teigiami valstybių išipareigojimai pagal Konvencijos 2 straipsnį gali apimti išipareigojimą suteikti prieigą prie tokio gydymo⁴⁹. Vis dėlto tai nereiškia, kad visos galimybės žmogaus gyvybei gelbėti, o ypač neaiškios kilmės ir formulės produktai, neautorizuoti kitose pažangia sveikatos priežiūra pasižyminčiose šalyse, privalo būti prieinami. Pagal ES teisinį reguliavimą, jei gydymas ar medikamentas nėra patvirtintas jokioje ES šalyje ir klinikiniai tyrimai neatlikti, valstybės turi teisę nesuteikti prieigos prie neautorizuotų vaistų. Valdžios institucijos gali svarstyti prieigos prie neautorizuoto produkto galimybę tuo atveju, jei priemonė atitinka ES reglamento (EB) Nr. 726/2004 83 straipsnyje numatytus kriterijus. Taigi valstybėms priklauso didelė vertinimo laisvė nustatant konkrečias sąlygas konkuruojančių viešų ir privačių interesų pusiausvyrai užtikrinti⁵⁰.

Kai mokslinė pažanga ar jos taikymo priemonės neleidžia tiksliai vertinti rizikos gyvybei egzistavimo, apsaugos lygis pasirenkamas kompetentingų institucijų naudojantis sprendimo laisve. Tačiau gyvybė turi pirmenybę prieš interesus, susijusius su moksline pažanga. Rizikos neapibrėžtumas yra būdingas mokslinei pažangai. Tai paskatino aplinkosaugos ir sveikatos teisėje įtvirtinti atsargumo principą, kuriuo siekiama reaguoti laiku mažinant riziką gyvybei. Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 191 straipsnio antroje dalyje numatyta: „Sąjungos aplinkos politika siekiama aukšto apsaugos lygio <...>. Ši politika yra grindžiama atsargumo principu <...>.“⁵¹ Pasirenkamos gyvybės apsaugos priemonės, vadovaujantis atsargumo principu, neprivalo būti visiškai suderintos su mokslinėmis rekomendacijomis ir jų patikimumo stoka neturėtų trukdyti imtis būtinų priemonių gyvybei apsaugoti. Tačiau siekiant išvengti, kad atsargumo principas nevaržytų mokslo pažangos, šiuo principu vadovaujantis taikomos apsaugos priemonės yra laikinos ir atsižvelgiant į mokslo pažangą turi būti periodiškai atnaujinamos.

48 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *Hristozov and others v. Bulgaria*, Applications no. 47039/11 and 358/12, 13 November 2012“, HUDOC, (108), žiūrėta 2021 m. sausio 9 d., [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{\"itemid\":\[\"001-114492\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{\)

49 *Ibid.*, (108).

50 *Ibid.*

51 ES veikimo sutarties 191 straipsnio 2 dalis. „Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinė redakcija C 326/49 (2012 m. spalio 26 d.)“, EUR-lex, žiūrėta 2022 m. lapkričio 23 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=lt>.

3.3. Mokslinė pažanga kaip socialinės nelygybės faktorius Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos Konvencijos 3 straipsnio kontekste

Prieigos prie mokslinės pažangos stoka gali prisidėti prie žmogaus kančių, stipraus fizinio ar psichinio skausmo, nežmoniško, ar žmogiškąjį orumą žeminančio elgesio, draudžiamo pagal EŽTK 3 straipsnį⁵². Šio straipsnio pagrindu valstybės neturi pareigos mažinti atotrūkį, atsirandantį tarp skirtingų šalių dėl mokslinės pažangos lygio skirtumų, o atsisakymas gelbėti gyvybę neautorizuotomis priemonėmis, net esant tikimybei dėl jų veiksmingumo, nėra prisidėjimas prie asmens fizinių kančių⁵³. Vis dėlto EŽTT išaiškino, jog tam, kad situaciją būtų galima kvalifikuoti kaip nežmonišką elgesį pagal EŽTK 3 straipsnį, bylos aplinkybės turi patvirtinti, kad kančios, kylančios dėl natūraliai pasireiškusių ligos, gali būti pasunkintos dėl elgesio, kylančio iš sulaikymo sąlygų, išsiuntimo ar kitų priemonių, už kurias valdžios institucijos gali būti laikomos atsakingomis. Mokslo pažangos taikymo priemonės skirtingose šalyse gali labai skirtis ir taip kurti socialinę nelygybę. Prieigos prie mokslinės pažangos užkirtimas gali būti kvalifikuojamas kaip EŽTK 3 straipsnio pažeidimas, kai žmogus išsiunčiamas į šalį, kurioje dėl tinkamo gydymo nebuvimo jam gresia rimtas, greitas ir negrįžtamas sveikatos būklės pablogėjimas, sukeliantis dideles kančias arba reikšmingai sutrumpinantis tikėtiną gyvenimo trukmę⁵⁴. Siekiant išvengti nežmoniško, žmogiškąjį orumą žeminančio elgesio, migracijos kontekste sprendimą priimančios institucijos turėtų vertinti priimančios valstybės sveikatos priežiūros pakankamumą išsiunčiamo žmogaus ligai gydyti, išsiuntimo poveikį asmeniui, lygindamos jo sveikatą prieš išsiuntimą ir tai, kaip ji pasikeistų po perdavimo.

52 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *İlhan v. Turkey*, Application no. 22277/93“, 27 June 2000“, HUDOC, (73), žiūrėta 2022 m. gruodžio 2 d., <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58734>.

53 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *Hristozov and others v. Bulgaria*, Applications no. 47039/11 and 358/12, 13 November 2012“, *supra note*, 48: (113).

54 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *Paposhvili v. Belgium*, Application no. 41738/10, 13 December 2016“, HUDOC, (183), žiūrėta 2023 m. sausio 16 d., <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169662>.

3.4. Mokslinė pažanga – iššūkis asmens ir valstybės interesų pusiausvyrai

EŽTK 8 straipsnyje įtvirtintas asmens ir valstybės interesų pusiausvyros reikavimas įgyvendinant privatumo apsaugą ir įtvirtinant pagrindinius šios pusiausvyros principus. Privataus gyvenimo sąvoka yra plati⁵⁵ ir baigtinio apibrėžimo neturi⁵⁶. Ši sąvoka *inter alia* apima žmogaus fizinį ir psichologinį asmens vientisumą, jo socialinę tapatybę, teisę į tobulėjimą ir asmeninį pasitenkinimą, taip pat teisę turėti santykius su kitais žmonėmis ir išoriniu pasauliu⁵⁷. Prieiga prie mokslinės pažangos, taip pat tokių paslaugų finansavimo (pavyzdžiui, sveikatos srityje, kai reikia nuolatinio ir brangaus gydymo⁵⁸) gali patekti į žmogaus privatumo sritį ir konkuruoti su valstybės interesais⁵⁹. Todėl pusiausvyros užtikrinimas vertinant asmens ir visuomenės interesus sparčios mokslo raidos atžvilgiu tampa iššūkiu teisiniam reguliavimui.

Asmens privatumas žmogaus teisių sistemoje reiškia jo apsaugą nuo nepagrįsto valstybės institucijų kišimosi⁶⁰ ir veiksmingos asmens autonomijos įtvirtinimo pareigą. Pagal EŽTK 8 straipsnio 2 dalį, privatumo ribojimai turi būti „pagal įstatymą“, t. y. įtvirtinti vidaus teisėje, bei suinteresuotam asmeniui būti prieinami, o jų poveikis – numatomas. Ribojimus galima numatyti tik kai tai būtina demokratinėje visuomenėje ir siekiant teisėto tikslo, kurie išvardinti EŽTK 8 straipsnio 2 dalyje⁶¹. Vis dėlto ribojimo pagrindų taikymas gali kisti atsižvelgiant į

55 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. vasario 25 d. sprendimas byloje *Armonienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 36919/02“, HUDOC, (35), žiūrėta 2023 m. sausio 15 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172995>.

56 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *Konovalova v. Russia*, Application no. 37873/04, 9 October 2014“, HUDOC, (39), žiūrėta 2023 m. sausio 12 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146773>.

57 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *Van Kück v. Germany*, Application no. 35968/97, 12 June 2003“, HUDOC, (69), žiūrėta 2022 m. gruodžio 6 d., <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61142>.

58 „Decision of European Court of Human Rights, case of *Pentiacova and others v. Moldova*, Application no. 14462/03, 4 January 2005“, HUDOC, žiūrėta 2022 m. lapkričio 12 d., <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67997>.

59 *Ibid.*

60 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. vasario 25 d. sprendimas byloje *Armonienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 36919/02“, *supra note*, 55: (36).

61 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *L. L. v. France*, Application no. 7508/02, 10 October 2006“, HUDOC, (38, 40), žiūrėta 2021 m. sausio 12 d., <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77356>.

aplinkybes. Valstybių vertinimo laisvė, tikėtina, bus mažesnė esant pavojui ypač svarbiam asmens egzistavimo ar tapatybės aspektui. Jei tarp EŽTK šalių nėra vieningo požiūrio dėl nagrinėjamo intereso svarbos ir dėl jo apsaugai taikomų geriausių priemonių (pvz., susiduriant su moralės ir etikos klausimais), valstybės paliekama didesnė sprendimo laisvė.

Žmogaus interesus pasinaudoti moksline pažanga, galinčia sušvelninti ligą ar padėti ją nugalėti, yra „aukščiausios svarbos“⁶². Vis dėlto valstybei užkraunama našta neturi būti neįmanoma ar neproporcinga. EŽTT apibendrina prielaidas, kuriomis grindžiamas atsveriantis viešasis interesus vertinant nepagydomų ligonių galimybę naudotis eksperimentiniais produktais: 1) konvencija aiškinama kaip visuma, todėl nagrinėjant galimą EŽTK 8 straipsnio pažeidimą, reikėtų remtis 2 straipsniu, kuriame valdžios institucijoms nustatyta pareiga apsaugoti pažeidžiamus asmenis net ir nuo veiksmų, kuriais jie kelia grėsmę savo pačių gyvybei; 2) būtina užtikrinti teisinio, konkrečioje suinteresuotoje Konvencijos valstybėje įtvirtinto reguliavimo, kuriuo nustatytos pažangios medicinos priemonių taikymo taisyklės, laikymąsi; 3) būtina užtikrinti, kad naujų medicininių produktų plėtos stoka neapsunkintų pacientų, dalyvaujančių klinikiniuose tyrimuose⁶³.

Dar vienas, asmens ir valstybės interesų proporcingumui užtikrinti reikšmingas, mokslinės pažangos aspektas – informacijos, duomenų ir žinių valdymo procesai ir tuo pagrindu atsirandantys socialinių ryšių, bendradarbiavimo infrastruktūros ir organizacinės erdvės pokyčiai, kuriuos teisė turi tinkamai sureguliuoti. Pagal formuojamą EŽTT praktiką „nacionaliniai įstatymai turi numatyti tinkamas apsaugos priemones, kad būtų išvengta bet kokio asmens sveikatos duomenų perdavimo ar atskleidimo, kuris gali būti nesuderinamas su Konvencijos 8 straipsnio garantijomis“⁶⁴. Šis principas skirtas ne tik asmens privatumui gerbti, bet ir jo pasitikėjimui mokslo pažanga ir ją taikančiomis institucijomis, sistemomis saugoti. Vienas iš būdų, kuriuo įgyvendinamos EŽTK 8 straipsnio garantijos ir užkertamas kelias neteisėtoms prieigoms prie asmens duomenų, yra sąlygų ir taisyklių nustatymas, kurioms esant asmens duomenys gali būti atskleisti, taip pat asmenų kategorijos, kurie turi teisę susipažinti su tokiais duomenimis,

62 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *Hristozov and others v. Bulgaria*, Applications no. 47039/11 and 358/12, 13 November 2012“, *supra note*, 48: (120).

63 *Ibid.*

64 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *I v. Finland*, Application no. 20511/03, 17 July 2008“, HUDOC, (38), žiūrėta 2022 m. gruodžio 12 d., <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-87510>.

apibrėžimas⁶⁵. Duomenų sistemos turi funkcionuoti pagal tokias apsaugos taisykles, kurios užtikrintų pagarbą privačiam gyvenimui. Todėl duomenų valdytojo pareiga užtikrinti duomenų saugumą apima ne tik reikalavimą, kad asmens duomenys būtų tinkamai apsaugoti nuo neteisėtos išorinės prieigos (pvz., įsilaužimo į elektronines duomenų sistemas), bet taip pat tai, kad prieigą prie jų turėtų tik tam tikri asmenys (įstaigos personalas). Pvz., sveikatos duomenų apsaugos atveju, tik tie gydymo įstaigos personalo asmenys, kurie yra tiesiogiai susiję su žmogaus gydymu⁶⁶. Taip pat formuojama praktika, pagal kurią asmens sveikatos duomenų apsauga nuo neteisėtos prieigos ir pakankamų saugumo garantijų tvarkant intymius ir neskelbtinus duomenis, užtikrinama pagal EŽTK⁸ straipsnį, apima poreikį užtikrinti duomenų tvarkymo atsekamumą, t. y. galimybę kontroliuoti ir atsekti sveikatos įrašų atskleidimo istoriją ir ją paaiškinti⁶⁷.

Su genetinė informacija susijęs privatumas yra viena „jautriausių“ mokslo pažangos genetikos srityje problemų. Genetinės informacijos netinkamo panaudojimo rizikos – susijusios su daugiaformės diskriminacijos ir asmens autonomijos pažeidimų grėsmėmis⁶⁸. Genetikos mokslo pažanga taip pat aktualizavo žmogaus teisės nežinoti etinę ir teisinę problematiką. Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos 10 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad „kiekvienas turi teisę žinoti, kokia informacija yra surinkta apie jo ar jos sveikatą. Tačiau turi būti paisoma ir asmenų noro tokios informacijos nežinoti“⁶⁹. Dažnai liga lieka tik tikimybė, nes tokie duomenys rodo ne faktą, bet didesnę genetinę riziką. Tai – hipotetinė informacijos žala pacientui, galinti sukelti sunkių pasekmių psichinei sveikatai ir išprovokuoti ligos (iki tol buvusios tik galimybė) paūmėjimą. Tyrimai rodo, kad kai kurių ligų rizikos atvejais paciento teisė nežinoti genetiškai paveldėtų rizikų yra ypač vertinama, nes manoma, kad informacija apie tyrimų rezultatus

65 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *K. H. and others v. Slovakia*, Application no. 32881/04, 28 April 2009“, HUDOC, (46), žiūrėta 2023 m. sausio 9 d., <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-92418>.

66 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *I v. Finland*, Application no. 20511/03, 17 July 2008“, *supra note*, 64: (38–41).

67 Plg. „Judgment of European Court of Human Rights, case of *I v. Finland*, Application no. 20511/03, 17 July 2008“, *supra note*, 64: (40–41).

68 Žr. Danielius Serapinas, „Žmogaus genetinio privatumo ir genomo apsaugos teisiniai ir etiniai aspektai“, *Jurisprudencija* 20, 1 (2013): 165–179.

69 Europos žmogaus teisių konvencijos 10 straipsnis. „Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija)“, *Valstybės žinios*, 2002-10-09, Nr. 97-4258.

gali negrįžtamai sugriauti asmens psichinę pusiausvyrą⁷⁰. Paaiškėjus paveldimos genetinės rizikos faktui liga ir toliau lieka tik tikimybė, bet paciento akistata su priklausymo rizikos grupei faktų jau tampa nauja rizika. Taip pat prieiga prie tokios informacijos gali skatinti sprendimą dėl klinikinio požiūriu nebūtinės chirurginės intervencijos.

Taigi, mokslinė pažanga lemia naujus kontekstus privataus gyvenimo apsaugai: tinkamos privataus gyvenimo (duomenų) apsaugos nuo neteisėtos išorinės prieigos; duomenų atsekamumo poreikį, taip pat teisės nežinoti moralinę ir teisinę problemą. Žmogaus privatumo užtikrinimas šiuose kontekstuose tampa sąlyga pasitikėjimui mokslinė pažanga puoselėti.

3.5. Mokslinė pažanga lygiateisiškumo užtikrinimo ir diskriminacijos draudimo kontekste

1965 m. Konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo skelbė netoleravimą bet ko, kas reikštų „bet kokių nors skirtumų, išimčių, apribojimų darymą ar pranašumo teikimą, pagrįstą rasės, odos spalvos, giminės, tautybės ar etninės kilmės požymiais, siekiant panaikinti arba apriboti pripažintas žmogaus teises ir pagrindines laisves ir neleisti vienodai naudotis jomis arba jas realizuoti politinėje, ekonominėje, socialinėje, kultūrinėje ar kurioje kitoje visuomenės gyvenimo srityje“⁷¹. Taigi ir mokslinė veikla negali prisidėti didinant diskriminaciją tarp žmonių. Draudimas apima ne tik vadinamuosius sunkiuosius mokslus, bet ir socialinius; ne tik mokslinių tyrimų rezultatų sklaidą, bet ir pačius mokslinius tyrimus, vos tik jie peržengia privačius interesus⁷². Net ir abstraktaus pobūdžio moksliniai tyrimai, galintys lemti vienokią ar kitokią diskriminaciją yra netoleruoti. Kita vertus, diskriminacija įmanoma mokslinių tyrimų ar jų taikomosios veiklos srities atžvilgiu, todėl laisvė čia reiškia taip pat tokios veiklos politizavimo ar ideologizavimo nepriimtinumą⁷³. Diskriminacijos draudimas aiškinant teisę naudotis mokslo pažanga nurodo poreikį taikyti kitokius standartus

70 „Why adults at risk for Huntington’s choose not to learn if they inherited deadly gene“, *ScienceDaily*, žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d., <https://www.sciencedaily.com/releases/2019/05/190516103715.htm>.

71 „Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo“, *Valstybės žinios*, 1998-12-09, Nr. 108-2957. 1 dalis 1 straipsnis.

72 Anne Laude, Mathieu Bertrand, Didier Tabuteau, *Droit de la santé* (Paris: Édition du Kindle, Presses Universitaires de France, 2012), 475.

73 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. spalio 28 d. sprendimas“, *Valstybės žinios*, 2009-10-31, Nr. 130-5652.

nei dabartinė tendencija teikti pirmenybę didelių korporacijų interesams arba skatinti abstraktų mokslo konkurencingumo principą. Be to, tai įpareigoja koreguoti ir kompensuoti investicijų į mokslą ir technologijas tendenciją teikti pirmenybę pasiturintiems ir technologiškai išprususiems asmenims. Atsižvelgiant į įsipareigojimą užtikrinti lygias vyrų ir moterų teises, žmogaus teisių požiūris į mokslą pabrėžia būtinybę taikyti lyčių lygybės požiūrį, kad būtų ištaisytas esamas lyčių disbalansas mokslo ir technologijų srityje⁷⁴.

EŽTK 14 straipsnyje įtvirtintas, diskriminacijos draudimo principas savarakiškai neegzistuoja, kadangi galioja tik naudojimuisi teisėmis ir laisvėmis, kurias jis garantuoja. Šis straipsnis saugo „asmenis, esančius panašiose padėtyse, nuo diskriminacijos naudojantis Konvencijoje ir protokoluose nustatytomis teisėmis ir laisvėmis“⁷⁵. Straipsnio taikymui būtina ir pakanka, kad bylos faktai patektų bent į vieno iš EŽTK straipsnių vertinimo lauką. Pavyzdžiui, diskriminacijos draudimo klausimas gali būti siejamas su valstybės pasirinkimu spręsti, kurias sveikatos priežiūros paslaugas finansuoti, ar finansuoti iš dalies, o kurias – ne. EŽTK 14 straipsnis nedraudžia valstybėms narėms skirtingai elgtis su tam tikromis žmonių grupėmis, kad būtų pašalinta „faktinė nelygybė“ tarp jų. Ši nuostata taip pat įtvirtinta JT Neįgalųjų Konvencijos 5 straipsnyje: „<...> konkrečios priemonės, kurių reikia, kad būtų paspartinta ar pasiekta faktinė neįgalųjų lygybė, pagal šios Konvencijos nuostatas nelaikomos diskriminacija“⁷⁶. Taigi, nepakanka nevienodo požiūrio į asmenis lyginamose situacijose, tačiau ginčijamas skirtingas požiūris taip pat turi būti diskriminacinis. Pavyzdžiui, konstatuoti, kad nesilaikoma Konvencijos 14 straipsnio kartu su 8-uju, nepakanka vien fakto, kad valdžios institucijos leidžia naudotis tam tikra sveikatos priežiūros terapija vieniems asmenims, kurių sveikatos būklė tariausiai panaši į kitų, kuriems ta pati sveikatos priežiūra neleidžiama. Pagal 14 straipsnį skirtumas laikomas diskriminaciniu, jei nėra objektyvus ir pagrįstas, t. y., jei juo nesiekama teisėto tikslo ir nėra pagrįsto proporcingumo santykio tarp naudojamų priemonių ir siekiamo tikslo⁷⁷. Be to, susitariančios šalys turi tam tikrą

74 Chapman, *supra* note, 7: 13–14.

75 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *Burden and Burden v. The United Kingdom*, Application no. 13378/05, 12 December 2006“, HUDOC, (55), žiūrėta 2023 m. vasario 12 d., <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78427>.

76 „Jungtinių Tautų neįgalųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokolas“, *Valstybės žinios*, 2010-06-19, Nr. 71-3561.

77 „Cour européenne des droits de l'homme deuxième section décision, *Nivio Durisotto contre l'Italie*, Requête no 62804/13, 6 mai 2014“, HUDOC, (46), žiūrėta 2022 m. sausio 9 d., <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-148030>.

vertinimo laisvę nustatydamas, ar ir kokia apimtimi padėčių skirtumai tariamai analogiškose situacijose pateisina teisinio traktavimo skirtumus. Ši apimtis skiriasi priklausomai nuo aplinkybių, srities ir konteksto⁷⁸. Taigi „14 straipsnis nedraudžia skirtingos sveikatos priežiūros, o tik tam tikrus skirtumus, grindžiamus nustatoma, objektyvia ar asmenine savybe („situacija“), pagal kurią asmenys ar asmenų grupės yra atskiriami vieni nuo kitų“⁷⁹.

Žmogaus teisių ir biomedicinos Konvencijos 11 straipsnis draudžia bet koki asmens diskriminavimą dėl jo genetinio paveldo⁸⁰. Šis paveldas apima žmogaus genetinius duomenis nuo asmens DNR, galimai paveldimų ligų, užfiksuotų genuose, iki informacijos apie išorinius fiziologinius bruožus⁸¹. Diskriminacijos draudimas genetiniu pagrindu yra išreikštas aiškiai apibrėžtomis sąlygomis: „<...> tyrimai, kuriais prognozuojamos genetinės ligos, arba kuriais nustatomas subjektas – ligą lemiančio geno turėtojas, arba genetinis polinkis ar neatsparumas ligai, gali būti atliekami sveikatos tikslais arba su sveikatos tikslais susijusių mokslinių tyrimų tikslais ir siejami su deramu genetiniu konsultavimu.“⁸² Taigi atsižvelgiant į genetikos moksle atsiradusias prielaidas diskriminacijos, selekcijos, eugenikos, galimų komercinių interesų ir kitoms rizikoms, Konvencijoje *expressis verbis* įtvirtinta, kad su žmogaus sveikata susiję genetiniai tyrinėjimai gali būti atliekami tik sveikatos tikslais⁸³. Vis dėlto J. Habermasas kritiškai vertina net mėginimą daryti skirtumą tarp pozityviosios, t. y. terapijai skirtos, ir negatyviosios patobulinimo tikslais taikomos eugenikos. Ar žmogus, savo valia nulemiantis kito žmogaus prigimtinę būklę, nesunaikins laisvės ir teisės būti skirtingam?⁸⁴

78 „Decision of European Court of Human Rights, case of *Pentiacova and others v. Moldova*, Application no. 14462/03, 4 January 2005“, *supra note*, 58.

79 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *Kiyutin v. Russia*, Application no. 2700/10, 10 March 2011“, HUDOC, (56), žiūrėta 2023 m. sausio 15 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103904>.

80 „Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos 11 straipsnis. Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija)“, *Valstybės žinios*, 2002-10-09, Nr. 97-4258.

81 Serapinas, *supra note*, 68: 176.

82 „Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos 12 straipsnis. Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija)“, *Valstybės žinios*, 2002-10-09, Nr. 97-4258.

83 *Ibid.*

84 Habermas, *supra note*, 16: 164–166.

4. Mokslo pažangos tikslas par excellence

Žmogaus teisė dalytis mokslo pažangos laimėjimais ir jų teikiama nauda apima priemones „kurių būtinai reikia mokslo ir kultūros išsaugojimui, plėtrai ir sklaidai“⁸⁵. Šios priemonės turi negatyvią ir pozityvią dimensiją. Viena vertus, valstybės turi susilaikyti nuo kišimosi į asmenų ir mokslo institucijų laisvę plėtoti mokslą ir skleisti jo rezultatus, kita vertus, imtis pozityvių priemonių mokslo pažangai (vystymuisi), taip pat saugoti ir skleisti mokslo žinias ir jų pritaikymą⁸⁶. Nors šios teisės įgyvendinimas gali būti pasiekiamas palaipsniui, veiksmų jam pasiekti turi būti imtasi nedelsiant arba per pakankamai trumpą laiką⁸⁷.

Negatyvioji dimensija reiškia, kad mokslo išsaugojimas, plėtra ir sklaida reikalauja netaikyti jokių regresyvių priemonių, susijusių su teise dalyvauti ir naudotis mokslo pažanga. Pavyzdžiui, nenaikinti programų ar politikos priemonių, būtinų mokslo palaikymui, plėtrai ir sklaidai; nedaryti kliūčių moksliniam švietimui ir informacijai, taip pat piliečių dalyvavimui mokslinėje veikloje, įskaitant dezinformaciją, kuria siekiama silpninti piliečių supratimą apie mokslą ir mokslinius tyrimus ir pagarbą jiems; nepriiminėti tokių pakeitimų, kurie mažintų tarptautinio bendradarbiavimo mokslo srityje galimybes⁸⁸.

Štai EŽTT, vertindamas ribojimo gauti informaciją užsienyje proporcingumą, atskleidė neigiamus tokio ribojimo padarinius⁸⁹. Nepaisant Airijos vyriausybės nustatyto ribojamo informacijos apie abortus prieinamumo, ji vis tiek atsirasdavo viešojoje erdvėje. Susidariusi situacija laidavo tinkamo medicininio konsultavimo stoką, viešojoje erdvėje padaugėjo ne kvalifikuotos informacijos, moterys reguliariai nesikreipė medicininės pagalbos po operacijos. EŽTT pažymėjo, kad minėtas draudimas dėl informacijos prieinamumo skatino atlikti abortus pažangesniu

85 „Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas“, *Valstybės žinios*, 2002-08-02, Nr. 77-3290.

86 „General comment No. 25 (2020) on science and economic, social and cultural rights (article 15 (1) (b), (2), (3) and (4) of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)“, E/C.12/GC/25, Adopted by the Committee on Economic, Social and Cultural Rights at its sixty-seventh session (17 February–6 March 2020), 14, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G20/108/12/PDF/G2010812.pdf?OpenElement>.

87 Plg. *Ibid.*, 23.

88 *Ibid.*, 24.

89 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *Open door and Dublin well women v. Ireland*, Applications no. 14234/88, 14235/88, 29 October 1992“, (69–70) HUDOC, žiūrėta 2023 m. sausio 15 d., <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57789>.

vaisiaus vystymosi etapu ir taip kėlė didesnę grėsmę moterų sveikatai. Taip pat buvo pažymėta, kad ribojama informacija galėjo labiau kenkti nepasiturinčioms ar reikalingo išsilavinimo neturinčioms moterims, kad naudotųsi kitomis pažangesnėmis informacijos priemonėmis⁹⁰. Dėl šios priežasties EŽTT konstatavo, kad draudimas yra neveiksmingas užtikrinant negimusių vaikų teisę į gyvybę, o informacijos ribojimas – pavojų moterų sveikatai keliantis veiksnys, ir konstatavo Konvencijos pažeidimą.

Išskirtinėmis aplinkybėmis, kai gali būti neišvengiama imtis regresinių priemonių, susijusių su teise dalyvauti ir naudotis mokslo pažangos ir jos taikymo privalumais, valstybės turi užtikrinti tokių priemonių būtinumą ir proporcingumą. Priemonės turėtų būti išlaikytos tik tiek, kiek jos yra būtinos; jomis turėtų būti kompensuojama nelygybė, kuri krizės metu gali padidėti, ir neturėtų būti daromas neproporcingas poveikis nepalankioje padėtyje esančių ir marginalizuotų asmenų ir grupių teisėms; jomis turėtų būti užtikrinami minimalūs pagrindiniai įsipareigojimai⁹¹.

Pozityvi priemonių, kurių būtinai reikia mokslo išsaugojimui, plėtrai ir sklaidai, dimensija iš esmės reiškia teisėkūros ir biudžeto priemones. Šios priemonės, anot 2020 m. balandžio 3 d. JT Ekonomikos ir socialinių reikalų tarybos, Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komiteto 67-oje sesijoje priimtų pastabų Nr. 25 (2020) dėl mokslo ir ekonominių, socialinių bei kultūrinių teisių, *inter alia* apima prieinamumo, pasiekiamumo, kokybės, priimtinumą kriterijus⁹². Prieinamumas, arba galimybė naudotis (angl. *availability*), reiškia išteklių nukreipimą ir veiksmų koordinavimą siekiant užtikrinti mokslo palaikymą, plėtrą ir sklaidą. Tai tampa mokslo pažangos egzistavimo premisa. Tam, be kita ko, reikia mokslo sklaidos priemonių, stiprios ir tinkamai aprūpintos mokslinių tyrimų infrastruktūros, tinkamo mokslo švietimo finansavimo ir atvirojo mokslo skatinimo. Pasiekiamumas (angl. *accessibility*) reiškia diskriminacinių kliūčių, trukdančių asmenims dalyvauti mokslo pažangos procese, šalinimą. Siekiant užtikrinti visų vienodas galimybes naudotis mokslo taikomosiomis priemonėmis, svarbu garantuoti informacijos apie mokslo ir technologijų rizikas ir naudą pasiekiamumą ypač marginalizuotoms gyventojų grupėms ir ypač kai tai susiję su ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių įgyvendinimu.

⁹⁰ *Ibid.*, (76–77).

⁹¹ „General comment No. 25 (2020) on science and economic, social and cultural rights (article 15 (1) (b), (2), (3) and (4) of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)“, *supra* note, 86: 24.

⁹² *Ibid.*, 23.

Kokybė (angl. *quality*) kaip mokslo išsaugojimo, plėtros ir sklaidos priemonė reiškia valstybės pareigą užtikrinti teisinio ir deontologinio reguliavimo priemonėmis pažangiausią, visuotinai priimtą ir patikrinamą, tuo metu prieinamą mokslą pagal mokslo bendruomenės visuotinai pripažintus standartus tiek mokslo kūrimo procese, tiek kalbant apie galimybes naudotis mokslo taikomosiomis priemonėmis ir nauda. Priimtinumą (angl. *acceptability*) žymi pastangas aiškinti mokslą ir skleisti jo taikymą atsižvelgiant į adresatą (ypač specialių poreikių turinčius asmenis, diskriminacijos pavojus, kultūrų įvairovę ir pliuralizmą), kad jį būtų lengviau priimti, tačiau tuo nepažeidžiant jo vientisumo ir kokybės. Priimtumas reikalauja laikytis etikos standartų, (ypač įtvirtintų Visuotinėje bioetikos ir žmogaus teisių deklaracijoje) užtikrinant didžiausią įmanomą naudą ir mažiausią įmanomą žalos riziką⁹³.

Jungtinių Tautų Organizacijos požiūriu, priemonės būtinos mokslo ir kultūros išsaugojimui, plėtrai ir sklaidai pirmiausia privalo būti nukreiptos diskriminacijos įveikai taikant atvirkštinę (vad. pozityviąją) diskriminaciją. Diskriminacija bendriausia prasme reiškia sąmoningumą dėl egzistuojančių skirtumų. G. Calves žodžiais tariant, pozityvi diskriminacija yra „priešnuodis“, kurio sudėtyje yra tas pats nuodas. „Norėdami panaikinti rasizmą, turime atsižvelgti į rasę. Kito kelio nėra.“⁹⁴ Pozityvi diskriminacija yra diskriminacijos įtvirtinimas teisiškai, siekiant atkurti susidariusią nelygybės situaciją⁹⁵. Kokių asmenų ar jų grupių atžvilgiu būtina įtvirtinti pozityvią diskriminaciją, sprendžia pačios šalys pagal situaciją, tačiau pažeidžiamų visuomenės grupių, praeityje patyrusių didelę diskriminaciją, atžvilgiu valstybėms suteikta vertinimo laisvė yra siaura. EŽTT požiūriu nepalankus, t. y. diskriminuojantis ir atskirtį nuo visuomenės lemiantis požiūris pasižymi ilgalaikėmis pasekmėmis. Todėl teismas yra nustatęs keletą tokių pažeidžiamų visuomenės grupių, tai, pvz., asmenys, nukentėję dėl diskriminacijos pagal lytį, seksualinę orientaciją, rasę ar etninę kilmę, intelektualinius gebėjimus ar jų trūkumą⁹⁶. Kadangi pozityvi diskriminacija vis tiek yra diskriminacija, ji privalo būti laikina, lanksti, negali būti perteklinė ir išskirtinė.

93 „General comment No. 25 (2020) on science and economic, social and cultural rights (article 15 (1) (b), (2), (3) and (4) of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)“, *supra note*, 86: 19.

94 US Supreme Court, *Regents of the University of California v. Bakke*, 438 U.S. 265 (No. 7811), 1978, p. 407, <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/438/265%26amp>.

95 Gwénaële Calvès, *La discrimination positive* (Paris: PUF, 2008), 293.

96 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *Kiyutin v. Russia*, Application no. 2700/10, 10 March 2011“, *supra note*, 79: (63).

Išvados

Mokslinės pažangos vertinimas per žmogaus teisių prizmę suteikia unikalą perspektyvą vakarietišškai pažangos idėjos tradicijai. Kiekvieno žmogaus teisė naudotis mokslo pažanga čia yra viena iš teisių, kurios įgyvendinimu siekiama didinti pagarbą kitoms žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms. Teisiniu požiūriu tai sykiu yra ir mokslinės pažangos galios, taip pat laisvės ribojimas, turintis ją pakreipti į teisėtą tikslą. Pažangos nauda turi tarnauti žmonių gerovei, nes su ja susijusi teisė yra visuotinė. Atitinkamai mokslo pažanga reflektuojama ne iš jos siekimo, bet iš žmogaus teisių įgyvendinimo nepakankamumo perspektyvos.

Teisės atsparumas mokslo pažangai nereiskia dinamizmo stygiaus nei teisei, nei mokslinei pažangai. Pagarbos žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms užtikrinimas mokslinės pažangos kontekste tampa sąlyga pasitikėjimui mokslinė pažanga puoselėti.

Teisės išbandymas Galilėjaus kompleksu reikalauja nuolat ieškoti pusiausvyros, kad, viena vertus, mokslinės pažangos reguliavimas nebūtų perteklinis, ir, kita vertus, kad vakarietiškoji pažangos idėja nebūtų taikoma kaip visuotinis standartas, žmogaus teises ir laisves pažeidžianti prievartos forma.

Mokslinė pažanga gali nulemti atsakomybės ir prievolių infliacijos apraiškas žmogaus teisių sistemoje. Randantis tokios infliacijos prielaidoms tokių pamatinių žmogiškųjų vertybių kaip orumas ir gyvybė atžvilgiu teisė saugo žmones net nuo jų pačių veiksmų.

Valstybėms priklauso didelė vertinimo laisvė reguliuojant konkuruojančių viešų ir privačių interesų pusiausvyrą dėl mokslo pažangos. Tačiau tada, kai mokslinė pažanga ar jos taikymo priemonės neleidžia tiksliai vertinti rizikos egzistavimo, valstybei atsiranda veiksmingo atsargumo pareiga veiksmingai ginti žmonių teises ir laisves. Nors pasirenkamos apsaugos priemonės neprivalo būti visiškai suderintos su mokslinėmis rekomendacijomis, tačiau jos turi būti laikinos, ir atsižvelgiant į mokslo pažangą turi būti periodiškai apsvaistomos.

Mokslinė pažanga gali būti ir augančios diskriminacijos premisa. Mažinti atotrūkį, atsirandantį tarp skirtingų šalių dėl mokslinės pažangos lygio skirtumų, žmogaus teisės įpareigoja netiesiogiai, viena vertus, saugant subjektines žmonių teises, kad nekiltų grėsmė jų sveikatai ir gyvybei, kita vertus, diegiant mokslinės pažangos plėtos priemones ir taikant pozityvią diskriminaciją, nukreiptą į ilgalaikes nepalankaus požiūrio pasekmes patyrusias visuomenės grupes. Tačiau pozityvi diskriminacija vis tiek yra diskriminacija, todėl ji turi būti laikina, lanks-
ti, negali būti perteklinė ir išskirtinė.

LEGAL PREMISES FOR SCIENTIFIC PROGRESS

Mindaugas Verbickas

Mykolas Romeris University Law School Institute of Public Law

Email: mindaugas@mruni.eu

Summary. The right to benefit from scientific progress and its practical applications is one of the most conditional rights in the catalogue of human rights, and is subject to the uncertainty of States' obligations and their different levels of development. The normative content of this right is therefore not settled. However, the guarantee of this human right is also a condition for assessing and regulating the impact of the harms associated with scientific progress. This article reveals the content of the right to benefit from scientific progress. It shows that the prism of human rights gives scientific progress a unique perspective in the Western tradition of the idea of progress. The paper emphasises that the legal perspective reflects on scientific progress not from the perspective of its pursuit, but from the perspective of the lack of human rights. It is argued that the resilience of law to scientific progress is not the result of a lack of dynamism – either in law or in scientific progress.

Keywords: scientific progress access to scientific progress respect for human rights and fundamental freedoms positive discrimination.

Mindaugas Verbickas, Mykolo Romerio universiteto Viešosios teisės instituto Teisės mokyklos lektorius. Mokslinių tyrimų kryptys: teisės filosofija, sveikatos teisė, naujosios technologijos.

Mindaugas Verbickas, lecturer at the Public Law Institute of the Law School of Mykolas Romeris University. Research interests: philosophy of law, health law, new technologies.

TEISĖS PRINCIPAI IR JŲ TEISINIO ARGUMENTAVIMO FUNKCIJA

Deimantė Mamonė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

E. paštas deimante.mamone@mruni.eu

Santrauka. Straipsnyje teisės teorijos požiūriu analizuojama teisės principų teisinio argumentavimo funkcija ir jos raiška Lietuvos teisinėje sistemoje. Pirmoje straipsnio dalyje teoriniu požiūriu atskleidžiama teisės principų teisinio argumentavimo funkcijos pradžia, kilmės šaltinis, teisės principų vaidmuo teisminių sprendimų priėmimo teorijose. Antroje straipsnio dalyje šiuolaikinės teisės teorijos sampratos kontekste aptariama teisės principų samprata, vieta teisinėje sistemoje ir jų teisinė galia. Atskleidžiamas dualistinis požiūris į teisės principų taikymą tiesiogiai susijęs su trečioje straipsnio dalyje nagrinėjamu teisės principų ir jų argumentavimo funkcijos klausimu. Vertinamos bendruosius teisės principus įtvirtinančių teisės aktų nuostatos, teisės principų teisinio argumentavimo funkcijos raiška Lietuvos teismų praktikoje, konstatuojamos su teisės principų taikymu susijusios problemos. Siekiant įgyvendinti tyrimo tikslą ketvirtoje straipsnio dalyje apibrėžiamas Lietuvos teisiniame reguliavime įtvirtintas deramo teisinio argumentavimo standartas, į kurį būtina atsižvelgti teismų sprendimų priėmimo ir motyvavimo procese. Šio straipsnio pabaigoje pateikiamos apibendrinančios išvados.

Reikšminiai žodžiai: bendrieji teisės principai, teisingumo, protingumo, sąžiningumo kriterijai, teisės principų teisinio argumentavimo funkcija, teisinis argumentavimas, „deramo argumentavimo“ standartas, teisės principų aiškinimas ir taikymas.

Įvadas

Viena iš šiuolaikinio teisės mokslo plėtros tendencijų yra susijusi su kompleksiniais valstybės ir fundamentaliųjų teisės mokslų tyrimais. Teisė kaip visuomenės gyvenimo stabilumo garantas privalo sureguliuoti visuomeninių teisinių santykių dalyvių elgesį taip, kad būtų išlaikyta skirtingų visuomenės grupių, jų narių interesų pusiausvyra ir užtikrinta jų teisių ir teisėtų interesų apsauga. Šiuolaikinė teisės samprata, kryptanti link platesnio nepozityvistinio teisės suvokimo, teisės principams suteikia vis daugiau reikšmės¹. Teisės teorijos moksle teisės principai yra apibrėžiami kaip pamatiniai teisės dėsniai, pamatinės kreipiančiosios teisės sistemos nuostatos, išreiškiančios pagrindines visuomenės vertybes ir formuluojamos šioms vertybėms apsaugoti². Teisės principai, kaip tinkamą veikimo kryptį nurodantys elgesio standartai, turi socialinės svarbos svorį ir daro poveikį teisinių santykių dalyvių elgesiui³. Dar daugiau, teisės principai kaip tirtina teisinė kategorija yra fenomenalūs tuo, kad persmelkia visą teisinę sistemą, yra aktualūs visoms teisės kaip mokslo sritims ir yra taikomi bemaž visose teisinės praktikos srityse. Svarbiausia jų – konstituciniu lygmeniu teismams pavestas teisingumo vykdymas, kuris įgyvendinamas konkrečios bylos nagrinėjimu ir atitinkamų procesinių sprendimų priėmimu. Teismo sprendimui kaip teisingumo vykdymo aktui „keliami reikalavimai *inter alia* dėl teismų sprendimų argumentavimo, aiškumo ir suprantamumo“⁴. Todėl šiuolaikinio teisės mokslo požiūrio kontekste kyla būtinybė sujungti skirtingas teisinės kategorijas – teisės principus ir teisinį argumentavimą, ir juos teisės teorijos požiūriu tirti kaip bendrą fenomeną.

Kita vertus, tiriant teisės principų teisinio argumentavimo funkcijos teismų sprendimų priėmimo ir motyvavimo procese klausimą, neišvengiamai susiduriama su problemine teisės principų samprata. Teisės teorijos moksle kaip probleminiai įvardijami teisės principų funkcijų, vietos teisinėje sistemoje, teisinės galios ir kiti su teisės principų taikymu ir aiškinimu susiję klausimai. Vieningo požiūrio į teisės principų teisinio argumentavimo funkciją nebuvimą iš dalies lemia ir tyrimų trūkumas. Todėl šiame darbe atsigręžiama būtent į šį klausimą. Tai atspindi ir teismų praktikoje, kurioje vis dar galima aptikti skirtingų teisės principų

1 Giedrė Lastauskienė ir kt., *Teisės teorija. 1 leidimas* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020), 107.

2 Linas Baublys ir kt., *Teisės teorijos įvadas. 2 leidimas* (Vilnius: Leidykla MES, 2012), 230.

3 Lastauskienė, *supra note*, 1: 114–115.

4 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d., 2007 m. spalio 24 d. nutarimai.

pritaikymo bylose pavyzdžių. Šie įvardiniai pastebėjimai pagrindžia tirtinos srities problematiką ir aktualumą.

Teisės principai kaip teisinė kategorija Lietuvos teisės mokslininkų nagrinėti įvairiais aspektais⁵, taip pat tyrimų atlikta ir teisinio argumentavimo srityje⁶. Tačiau tyrimų, kuriuose teisės teorijos požiūriu būtų nagrinėjama teisės principų teisinio argumentavimo funkcija teismų sprendimų priėmimo ir motyvavimo procese, yra tik keletas. Kaip naujausią galima išskirti J. Baltrimo ir M. Lankausko mokslo studiją „Argumentavimas remiantis teisės principais: atkuriamasis ir plėtojamas būdai“, kurioje yra nagrinėjami du argumentavimo remiantis teisės principais būdai, autorių įvardyti kaip atkuriamasis ir plėtojamas⁷. Tarp Lietuvos autorių, teisės teorijos požiūriu žvelgusių į teisės principų teisinio argumentavimo funkciją, paminėtini ir G. Lastauskienė, K. Jankauskas⁸. Tarp įtakingiausių užsienio autorių, nagrinėjusių teisinį argumentavimą, remiantis teisės principais, paminėtini R. Dworkinas, R. Alexy, R. Posneris ir kiti⁹.

Tyrimo tikslas – remiantis moksline doktrina, teisės aktais ir teismų praktika, atskleisti teisės principų teisinio argumentavimo funkciją ir jos raišką Lietuvos teisinėje sistemoje. Šiam tikslui pasiekti keliama uždaviniai: teoriniu požiūriu atskleisti teisės principų teisinio argumentavimo funkcijos pradmenis,

5 Pvz., E. Kūris, G. Lastauskienė, E. Spruogis, A. Vaišvila, K. Jankauskas ir kiti.

6 Johanas Baltrimas, *Teisinis argumentavimas informacinių technologijų kontekste* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2022); Johanas Baltrimas, „Teisinio argumentavimo ypatumai bylose dėl interneto tarpininkų atsakomybės“, *Teisė* 123 (2022); Jaunius Gumbis, *Teisinis argumentavimas: realistinis požiūris* (Vilnius: 2018); Johanas Baltrimas, *Europos Žmogaus Teisių Teismo argumentavimas remiantis ankstesniais savo sprendimais* (Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2013); Eglė Mackuvienė, „Teisinio argumentavimo korektiškumo prielaidos“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2011); Eglė Mackuvienė „Teisinis samprotavimas: argumentacinis metodologinis požiūris“, *Teisė* 70 (2009).

7 Johanas Baltrimas ir Mindaugas Lankauskas, *Argumentavimas remiantis teisės principais: atkuriamasis ir plėtojamas būdai* (Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014), https://teise.org/wp-content/uploads/2016/07/Baltrimas_Lankauskas_studija.pdf.

8 Giedrė Lastauskienė, „Korektiško teisės principų taikymo prielaidos“, *Teisė* 85 (2012); Giedrė Lastauskienė, „Teismų „Interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos“, *Jurisprudencija* 19, 4 (2012); Kęstutis Jankauskas, „Teisės principų samprata ir jos įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2005); Kęstutis Jankauskas, „Teisės principų samprata ir jų formulavimo teisės aiškinimo aktuose ypatumai“, *Jurisprudencija* 51, 43 (2004).

9 Robert Alexy, *Teisinio argumentavimo teorija* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005); Ronald Dworkin, *Teisės imperija* (Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 2005); Richard A. Posner, *How Judges Think* (Harvard: Harvard University Press, 2008); Ronald Dworkin, *Taking Rights Seriously* (Cambridge: Harvard University Press, 1978).

šiandieninę teisės principų sampratą, susijusią su teisės principų vieta, jų teisine galia Lietuvos teisinėje sistemoje, taip pat apžvelgti teisės principų teisinio argumentavimo funkciją teismų praktikoje, apibrėžti deramo argumentavimo standartą teismo sprendimo priėmimo ir argumentavimo procese. Tyrimo objektas – teisės principų teisinio argumentavimo funkcija.

Tyrimo tikslui pasiekti taikomi ir tarpusavyje derinami lingvistinis, sisteminis, kritinis, lyginamasis, istorinis, teismų praktikos analizės ir apibendrinimo metodai.

1. Retrospektyvus požiūris į teisės principų sampratą teisminių sprendimų priėmimo teorijose

Siekiant atskleisti teisės principų teisinio argumentavimo funkciją ir jos poveikį visuomenei neišvengiamai susiduriama su probleminiu teisės principų sampratos klausimu. Tarp teisės mokslininkų ir praktikų, ir pastaruoju metu tebevykstanti diskusija dėl skirtingo požiūrio į teisės principų kaip teisinės kategorijos sampratą¹⁰ suponuoja svarbą grįžti prie teisės principų sampratos pradmenų, kurie glūdi įtakingiausiose teisės filosofijos mokyklose ir iš jų kilusiuose judėjimuose.

XIX a. pabaigoje tarp teisėjų ir teisininkų vyravo dedukciniu metodu paremtas samprotavimo būdas, o XX a. 1 dešimtmetyje teisiniame argumentavime vyravo formalistinė analizė ir buvo remiamasi bendraisiais principais¹¹. „Teisinis formalizmas teisę traktavo kaip tam tikrų principų sistemą, o teisinį mąstymą suvokė kaip tikslųjų mokslų analizės atmainą“¹². Viena vertus, „formalistai buvo platonikai, tikėję tuo, kad egzistuoja pastovūs, nekintantys, nepakeičiami teisės principai, kuriuos netobulai įkūnija teisinė praktika ir kad teisinės refleksijos būdu galima atrasti principus, kuriais remiasi ši praktika“¹³. Kita vertus, „formalistai teisę perinterpretavo kaip indukcinį mokslą“¹⁴. Teisinio formalizmo idėja apie konceptualią teisinę sistemą, paremtą abstrakčiu, formaliu teisėtumo modeliu, turėjo padėti sprendimą priimančiam teisėjui teisės normą ar teismų

10 Teisės principų klasifikavimo, funkcijų, turinio ir kitų su teisės principų samprata susijusių klausimų.

11 Wilson Huhn, „The Stages of Legal Reasoning: Formalism, Analogy, and Realism“, *Villanova Law Review* 48, 1/5 (2003): 1, <https://core.ac.uk/download/pdf/229111499.pdf>.

12 Richard A. Posner, *Jurisprudencijos problemos* (Vilnius: Eugrimas, 2004), 25.

13 *Ibid.*, 24.

14 *Ibid.*

sprendimuose atrastą teisės principą taikyti kaip prielaidą bylos faktams ir taip byloje priimti teisingą sprendimą.

Šis uždara dedukcinė sistema paremtas požiūris į teisminį ginčo sprendimą tapo oponuojančios teorijos – teisinio realizmo – atsiradimo priežastimi. Teisinis realizmas kritikavo tarp formalistų vyravusį požiūrį į teisę kaip savarankišką loginę sistemą, leidžiančią moksliškai, deduktiškai išvesti teisingą atsakymą kiekvienos bylos atveju¹⁵. Teisinio realizmo atstovai teigė, kad teisėjai sprendimą byloje priima pirmiausia įvertinę bylos šalių nurodytas faktines aplinkybes ir tik tada ieškodami pasirinktą poziciją patvirtinančių principų teismų praktikoje ar įstatyminėse nuostatose¹⁶. Be to, taikydami teisę teisėjai turi atsižvelgti į teisės tikslą ir sutelkti dėmesį į konkrečios bylos ypatumus, juos palyginti su ankstesnių bylų ypatumais (turėta galvoje teismų precedentą), o ne ieškoti plačių bendrųjų principų savo sprendimui pagrįsti¹⁷.

Ieškodamas teisės doktrinų pradžios teisminės argumentacijos srityje ir jas susiedamas su socialinėmis aplinkybėmis, JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjas ir teisinio realizmo teorijos atstovas Oliveris W. Holmesas Jr. ir juo sekę kiti teisinio formalizmo kritikai (Roscoe Poundas, Karlas Llewellynas, Benjaminas N. Cardoza) nurodo, kad „formalistai savo indukciją pradeda nuo teisėjų sprendimų, o ne nuo socialinio gyvenimo problemų ir praktikos“¹⁸. Pasak Oliverio W. Holmeso Jr., teisėjo taikoma teisė turi atitikti ar net nuspėti visuomenėje vyraujančių grupių norus. Sekdamas šiuo požiūriu jis teisę suvokė kaip įgaliotų asmenų, teisėjų veiklą, o ne kaip koncepcijų (taisyklių, principų ar kitų teisinių elementų) visumą¹⁹.

Teisinis formalizmas ir teisinis realizmas padėjo pamatus tolimesnių alternatyvių požiūrių į teisės principų vaidmenį teismo sprendimo priėmimo procese formavimuisi.

XX a. 7 dešimtmetyje kaip teisinio formalizmo tąsa susiformavęs neoformalistinis judėjimas, pasisakantis už konceptualią analizę, formalizmą ir principais paremtą teismų sprendimų teisinį argumentavimą, metė iššūkį realistinei ir

15 Phoebe C. Ellsworth, „Legal Reasoning“, iš *The Cambridge Handbook of Thinking and Reasoning*, red. K. J. Holyoak ir R. G. Morrison Jr. (New York: Cambridge University Press, 2005), 690.

16 Timothy J. Capurso, „How Judges Judge: Theories on Judicial Decision Making“, *University of Baltimore Law Forum* 29, 1/2 (1998): 2, <https://scholarworks.law.ubalt.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1909&context=lf>.

17 Ellsworth, *supra note*, 15: 692.

18 Posner, *supra note*, 12: 25.

19 *Ibid.*, 26–29.

į procesą orientuotai jurisprudencijai. Neoformalistiniu požiūriu teisinis argumentavimas ar apskritai teismų sprendimų priėmimas turi remtis išimtinai principais²⁰. Vienas iš neoformalizmo atstovų R. Dworkinas teigė, kad „teisė yra ne vien normų sistema: teisėje be normų taip pat egzistuoja principai, politinės nuostatos ir kiti standartai, kurie yra lemiantys teisėjui interpretuojant teisės normą ir turi būti laikomi teisės dalimi“²¹. Pasak jo, „principai užima teisingumo formos arba Dievo įstatymų vietą“²², todėl teismai, sprenddami įvairiausias bylas, pagrįstai atsižvelgia į principus kaip formuluojančius sprendimo motyvus ir šios praktikos turi laikytis. R. Dworkinas nurodo, kad teisėjas teisės principais gali remtis tiek sunkių bylų atvejais (kai jokia nustatyta taisyklė nereguliuoja bylos teisinių santykių), tiek tais atvejais, kai nėra aiškos teisinės taisyklės, – tokiu atveju teisėtą sprendimą visais atvejais padiktuoja, be kita ko, teisės principai²³. Vis dėlto R. Dworkinas pripažįsta, kad teisės principais grįsta teisminė argumentacija yra sąlyginė, t. y. galima ne visų bylų atvejais²⁴. Be to, teisės principai suteikia pagrindą priimti sprendimą, tačiau nediktuoja konkretaus sprendimo²⁵.

Apibendrinant teigtina, kad teisės principų teisinio argumentavimo funkcijos užuomazgos aptinkamos teisinio formalizmo teorijoje, kurios atstovai pirmieji įvardijo teisės principų kilmės šaltinį – teismų sprendimus, kuriuose teisės principus galima atrasti samprotavimo ir analizės būdu. Šios idėjos tąsa – neoformalistinis judėjimas, ypatingos reikšmės teikęs teisiniam argumentavimui ir apskritai teismų sprendimų priėmimui remiantis išimtinai teisės principais. Žymiausias neoformalizmo atstovas R. Dworkinas teisės principus įvardijo kaip teisės dalį ir pabrėžė teisės principų lemiamą vaidmenį teisėjui interpretuojant teisę (užtikrinant teisingumą).

20 Hamish C. Stewart, „Principled Consequentialism“ (Bepress Legal Series. Working Paper 1953, University of Toronto, 2007), 21, <https://law.bepress.com/expresso/eps/1953/>.

21 Baltrimas ir Lankauskas, *supra note*, 7.

22 Posner, *supra note*, 12: 30.

23 Baltrimas ir Lankauskas, *supra note*, 7.

24 H. L. A. Hartas, *Teisės samprata* (Vilnius: Pradai, 1997), 407–408.

25 Felipe Jiménez, „Legal Principles, Law, and Tradition“, *Yale Journal of Law and the Humanities* 33 (2022): 64, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3697615.

2. Teisės teorijos požiūris į teisės principų sampratą

Požiūrį į teisės principų sampratą lemia besikeičianti teisės samprata. Teisinių reiškinių atsiradimo tiesioginė arba netiesioginė priežastis yra socialinių reiškinių ryšys su teise, todėl labai svarbu išsiaiškinti, kaip suprantama pati teisė²⁶. Pripažįstama, kad „šiuolaikinė teisės samprata atspindi ne tik teisės principų reikšmės didėjimą, bet ir besikeičiančią teisės sampratą, kryptančią link platesnio nepozityvistinio teisės suvokimo“²⁷.

Teisės principų apibrėžimas teisės teorijos moksle yra gana aiški kategorija. Teisės principų sąvoka artima lingvistinei bendrinėje lietuvių kalboje vartojamai žodžio „principas“ reikšmei (lot. *principium* – pradžia, pagrindas). Teisės teorijos moksle teisės principai yra suprantami kaip pamatiniai teisės dėsniai, pamatinės kreipiančiosios teisės sistemos nuostatos, išreiškiančios pagrindines visuomenės vertybes ir formuluojamos šioms vertybėms apsaugoti²⁸. Dėl teisės principams būdingo abstraktumo, kuris lemia ir platų teisės principų turinį, teisės principai neįtvirtina konkretaus elgesio modelio, o tik nurodo tam tikrą vertybinį orientyrą ir tikslo siekimo vektorius. Taip teisės principai kaip tinkamą (idealią) veikimo kryptį nurodantys elgesio standartai įgauna socialinės svarbos svorį ir veikia teisinių santykių dalyvių elgesį²⁹.

Visuomeninių santykių kaita, modernėjantis požiūris į teisės sampratą ir egzistuojanti teisinė realybė pastaruoju metu teisės principus leidžia suvokti ne tik kaip „teorinį konstruktą“, dominantį teisės teorijos ar filosofijos atstovą, bet ir suponuoja būtinybę kelti klausimą dėl realaus teisės principų veikimo teisinėje sistemoje. Atsižvelgiant į šiuolaikinės teisinės realijas, kai teismų praktikoje galima aptikti teisės principų pritaikymo bylose pavyzdžių, nebūtų klaidinga konstatuoti, kad teisinė praktika tam tikra prasme „pralenkė“ teisės teoriją. Teisės teorijos moksle kaip probleminiai įvardijami klausimai dėl teisės principų funkcijų, vietos teisinėje sistemoje, teisinės galios ir kitų su teisės principų taikymu ir aiškinimu susijusių klausimų, vis dar lieka neatsakyti tiek dėl šių klausimų teorinio gylio (fundamentalumo), tiek ir dėl menko jų ištirtinumo. Todėl, šiuolaikinės teisės

26 Asta Kazlauskienė ir kt., *Teisės sociologija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2015), 94.

27 Lastauskienė, *supra note*, 1: 107.

28 Baublys, *supra note*, 2: 230.

29 Lastauskienė, *supra note*, 1: 114.

teorijos požiūriu, teisės principų pripažinimas teisės sistemos dalimi³⁰ nebeturėtų kelti didesnių diskusijų, o siekis teisės principus pažinti kaip savarankiškus, pasižyminčius savitais požymiais ir funkcijomis, taip pat greta teisės normų egzistuojančius teisės sistemos elementus³¹ turėtų tapti fundamentaliųjų teisės mokslų atstovų tyrimų traukos centru. Kitaip tariant, teisės principai, be savo klasikinės, teorinės reikšmės, neabejotinai turi būti pripažįstami ir vertinami kaip tam tikri teisinės sistemos regulatoriai, standartai, kartu su teisės normomis užtikrinantys visišką teisės sistemos veikimą. Iš to kyla kitas, anksčiau minėto R. Dworkino keltas ir šių dienų teisės mokslininkus ir praktikus itin dominantis teisės principų privalomumo, kitaip tariant, teisinės galios klausimas. Pasak R. Dworkino, teisės principai atlieka lemiamą vaidmenį teisėjui interpretuojant teisę (užtikrinant teisingumą), tačiau nediktuoja konkretaus sprendimo³². Tai iš esmės atitinka klasikinę teisės teorijoje apibrėžtą teisės principų veikimo, kitaip tariant, teisinės galios sampratą, kurioje išryškėja argumentacinė teisės principų funkcija.

Šiuolaikinės teisės doktrinoje egzistuoja dvi koncepcinės kryptys. Remiantis J. Baltrimo ir M. Lankausko studija³³, viena jų atmeta galimybę galutinį teismo sprendimą *priimti* remiantis vien teisės principais – teigiama, kad teisės principai „nors ir priskiriami teisinei sistemai, tačiau nėra pripažįstami teisės (normų) sistemos dalimi“. Kita kryptis pripažįsta galimybę teismo sprendimą *motyvuoti* teisės principais, priskirdama tai teisėjo diskrecijos sričiai, tačiau skirtingai vertinanti šios laisvės apimtį. Šiai pozicijai pritaria ir daugiau teisės mokslininkų. Pavyzdžiui, G. Lastauskienė teigia, kad „teisės principai teisinio sprendimo priėmimo procese yra papildančiojo ir dalinio pobūdžio standartai, o vien tik jais remtis teisės procese gana sudėtinga. Principas veikiau išdėsto argumentus, kurie pagrindžia priimamą sprendimą, tačiau iš anksto konkretaus sprendimo neterminuoja“³⁴.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, galima padaryti dvi išvadas. Pirma, šiuolaikiniu teisės teorijos požiūriu, kurį veikia ir pati kintanti teisės samprata, kryptį link platesnio nepozityvistinio teisės suvokimo, turi būti pripažįstamas realus teisės principų veikimas teisinėje sistemoje. Tai suponuoja, kad teisės principai,

30 Giedrė Lastauskienė, „Korektiško teisės principų taikymo prielaidos“, *Teisė* 85 (2012): 51, <https://epublications.vu.lt/object/elaba:4715104/>.

31 *Ibid.*, 49.

32 Jiménez, *supra note*, 25: 64.

33 Baltrimas ir Lankauskas, *supra note*, 7.

34 Lastauskienė, *supra note*, 30: 51–52.

be savo klasikinės, teorinės reikšmės, turi būti pripažįstami ir vertinami kaip tam tikri teisinės sistemos regulatoriai, standartai, kartu su teisės normomis užtikrinantys visišką teisės sistemos veikimą. Antra, nors nuomonės dėl teisės principų taikymo teismų veikloje ir jų vaidmens gali būti įvairios, teisės doktrina atspindi tendenciją teisės principus vertinti tik kaip tam tikrus vertybinius orientyrus, teismo sprendimo motyvus pastiprinančią priemonę, teismo sprendimų priėmimo ir motyvavimo procese suteikiant jiems argumentacinę funkciją.

3. Bendrieji teisės principai ir jų argumentavimo funkcija

Vienas iš dažniausiai teismų praktikoje minimų, tiesiogiai bendruosius teisės principus (teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principai) įtvirtinančių šaltinių yra Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (toliau – CK). CK 1.5 straipsnio, reglamentuojančio teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principų taikymą, 3 dalyje įtvirtinta, kad „jeigu įstatymai ar šalių susitarimas numato, kad tam tikrus klausimus teismas sprendžia savo nuožiūra, teismas privalo tai darydamas vadovautis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo kriterijais“³⁵. To paties straipsnio 4 dalyje įtvirtinta imperatyvi teismo pareiga aiškinant ir taikant įstatymus *vadovautis* teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais³⁶. Analogišką pareigą įtvirtina ir kitų teisės aktų nuostatos. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 3 straipsnio 1 dalis, Teisėjų tarybos 2016 m. gegužės 27 d. nutarimu Nr. 13P-65-(7.1.2.) patvirtintų Rekomenduojamų teismų procesinių sprendimų kokybės standartų³⁷ (toliau – Rekomenduojami teismų procesinių sprendimų kokybės standartai) 1.8 punktą (*soft law* teisės aktas). Šie pavyzdžiai, viena vertus, tam tikra apimtimi atsako į teisės doktrinoje keliamą, su teisės principų aiškinimu ir taikymu susijusią problemą, kad teisėjui sprendžiant ginčą ir susidūrus su teisės principo (-ų) taikymo dilema, „nėra aišku, kokiais šaltiniais remiantis galima konstatuoti esant vieną ar kitą principą, kokia forma teisės principai turi būti įtvirtinti ar „atrandami“³⁸. Kita vertus, lingvistinė CK 1.5 straipsnio 4 dalies nuostatos analizė, konkrečiai įstatymo leidėjo pasirinktas žodis

35 „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.

36 *Ibid.*

37 „Teisėjų tarybos 2016 m. gegužės 27 d. nutarimu Nr. 13P-65-(7.1.2.) patvirtinti Rekomenduojami teismų procesinių sprendimų kokybės standartai“, Teismai.lt, žiūrėta 2022 m. gruodžio 10 d., <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2016/05/20160527-65.docx>

38 Lastauskienė, *supra note*, 1: 112.

„vadovautis“, vis dėlto kelia ne tik šios normos tinkamo taikymo ir aiškinimo klausimų, bet ir platesniu mastu atskleidžia vieningo teorinio požiūrio dėl bendrųjų teisės principų vietos ir teisinės galios Lietuvos teisinėje sistemoje nebuvimą. Kyla klausimas: ar teisės principai byloje gali būti pasitelkiami tik kaip teisėjo pasirinkta ginčui išspręsti teisinę normą papildanti, stiprinanti argumentavimo priemonė? O galbūt galimi išimtiniai teisės principų kaip sprendimą lemiančio teisinio pagrindo byloje taikymo atvejai?

Tai, kad teismo sprendimas, kuriuo byloje yra įvykdomas realus, o ne formalus teisingumas, iš esmės turi neprieštarauti, be kita ko, ir bendriesiems teisės principams, abejonių nekelia. Teisės doktrinoje pripažįstama teisės principų teisinio argumentavimo funkcija ir nurodoma, kad vien formalios teisės normos negali padėti priimti teisingo sprendimo, todėl teisės principai pateikia esminius teisinio sprendimo motyvus. „Pozityvioji, formalioji teisė tinkamam ginčų sprendimui yra nepakankama, todėl teisės principai papildo teisę moraliniais, praktiniais ir kt. argumentais.“³⁹ Priimdamas teismo sprendimą teisėjas gali remtis sveiku protu, protingo žmogaus standartu, teisingumo ir sąžiningumo sąvokomis arba jų elementų sąveika⁴⁰. Teisės principų vaidmuo teisiniame argumentavime ypač ryškus teismui nagrinėjant „sunkias bylas“⁴¹. Tokiais atvejais „teisėjas neišvengiamai susiduria su teisinių argumentų „laisvo pasirinkimo“ problema“⁴². Todėl teisėjai, sunkiose bylose priimdami sprendimus, dažnai naudojami diskrecija ir manoma, kad teisinis argumentavimas neatsiejamas nuo pagrindinės teisėjo diskrecijos filosofijos⁴³. Kita vertus, teisminės diskrecijos idėja, pasak Richardo A. Posnerio, yra ne problemos dėl bylų sprendimo pritrūkusių taisyklių sprendimas, o tik problemos įvardijimas – įtampos šaltinis teisininko profesijoje, kad ir kaip sumaniai ji būtų pateikta⁴⁴. Tai, kad teisės principams būdinga teisinio

39 Baltrimas ir Lankauskas, *supra note*, 7.

40 Abdullah A1 Faruque, „Review of the Criteria and Forms of Legal Reasoning“, 15, <http://journal.library.du.ac.bd/index.php?journal=DULJ&page=article&op=viewFile&path%5b%5d=1555&path%5b%5d=1464>.

41 Teisės moksle sąvoka „sunki byla“ yra daugiareikšmė. Sunkių bylų (ar sunkių teisinių atvejų) kategorija yra paplitusi *common law* tradicijos šalių autorių darbuose. Sunkių bylų kategorijos sampratą ir paplitimą Lietuvos teisės sistemoje tyrė G. Lastauskienė straipsnyje „Sunki byla Lietuvos teismų požiūriu: religinio pobūdžio bylų pavyzdžiai“.

42 Saulius Arlauskas, „Socialinis ir procedūrinis teisingumas teisiniame diskurse“, *Jurisprudencija* 86, 8 (2006): 24, <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/2831>.

43 Faruque, *supra note*, 40.

44 Posner, *supra note*, 12: 29.

argumentavimo funkcija, pripažįstama ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas dar 1998 metų spalio 28 dienos nutartyje⁴⁵ nurodė, kad, „nustatant bet kokios teisės normos tikrąją prasmę, būtina remtis ne tik teisės normos teksto lingvistine analize, bet ir svarbu atsižvelgti į visumą veiksnių, turinčių įtakos teisingam tos normos aiškinimui. Tokiais veiksniais yra aiškinamos teisės normos vieta atitinkamame teisės šaltinyje ir visoje teisės sistemoje, teisės normos tikslas ir paskirtis, įstatymų leidėjo ketinimai priimančią teisės normą, bendrieji teisės principai“⁴⁶. Naujausioje kasacinio teismo praktikoje laikomasi bendrųjų teisės principų kaip vertybinių teisės sistemos elementų sampratos akcentuojant bendrųjų teisės principų vaidmenį siekiant subalansuoti skirtingų visuomenės grupių ar jų narių interesus. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2022 m. spalio 20 d. nutartyje⁴⁷ išaiškino, kad „vertybiniai teisingumo, protingumo, sąžiningumo kriterijai yra bendrieji teisės principai, konkrečioje situacijoje užtikrinantys priešingų interesų pusiausvyrą, atsižvelgiant į situacijos ypatumus“.

Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 31 d. nutarime⁴⁸ konstatavo, kad „kai įstatymo nuostata suformuluota imperatyviai, teismas, net remdamasis CK 1.5 straipsnio 4 dalimi, pagal kurią, aiškindamas įstatymus ir juos taikydamas, privalo vadovautis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais, negali priimti kitokio sprendimo, t. y. prieštaraujančio imperatyviajai teisės normai.“ Tiesa, Lietuvos teismų praktikoje galima rasti ir priešingų CK 1.5 straipsnio 4 dalies normos taikymo ir „interpretavimo“ pavyzdžių⁴⁹.

Žvelgiant į *soft law* teisės aktus, Rekomenduojami teismų procesinių sprendimų kokybės standartai taip pat įtvirtinta teisėjo galimybę teismo sprendime tiesiogiai remtis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais (1.8. punktas), tačiau šios normos turinio nedetalizuoja. Nepaisant šio teisės akto rekomendacinio pobūdžio, doktrinoje pažymima, kad „tam tikrais atvejais *soft law* normos gali ne tik pakeisti, bet ir papildyti privalomąją teisinę galią turinčius teisės aktus,

45 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1998 m. spalio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K161/1998“.

46 *Ibid.*

47 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. spalio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-227-697/2022“.

48 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 31 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 14-602.

49 Pavyzdžiui, diskusijas tarp teisės mokslininkų ir praktikų dėl sprendimo motyvų pagrįstumo viešojoje erdvėje sukėlusį Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-208-1075/2021.

ypač kai pastarieji yra suformuluoti lakoniškai⁵⁰. Be to, minėto rekomenduojamo pobūdžio teisės akto nuostatų taikymas teismų bendruomenėje vertinamas kaip gerosios teismo procesinių sprendimų rengimo praktikos taikymas ir net turi įtakos vertinant teisėjų profesinę veiklą, o tai neabejotinai patvirtina teisės akto reikšmingumą. Rekomenduojamuose teismų procesinių sprendimų kokybės standartuose nurodoma, kad tuo atveju, kai teismas sprendime *expressis verbis* (t. y. tiesiogiai, aiškiai tekste išreiškdamas žodžiais) nurodo, kad ginčą sprendžia vadovaudamasis teisingumo, protingumo, sąžiningumo principais, teismui kyla pareiga išsamiai ir nuosekliai atskleisti teisės principų, kuriais buvo remtasi, turinį (1.8. punktas). Tai atskleidžia bendrųjų teisės principų ir tinkamo teisinio argumentavimo (motyvavimo) sąsają. Tuo atveju, kai teismas byloje tiesiogiai remiasi bendraisiais teisės principais, jam kyla pareiga visais atvejais ne tik atskleisti teisės principų, kuriais byloje tiesiogiai remiamasi, turinį ir jį susieti su faktinėmis ginčo aplinkybėmis, bet ir pateikti teismo vertinimą, poziciją, „ko teismo manymu, šie principai reikalauja konkrečioje situacijoje“⁵¹. Kitaip tariant, tinkamai pagrįsti, motyvuoti, argumentuoti ne tik pasirinkimą remtis bendraisiais teisės principais, bet ir tinkamai atskleisti byloje taikomų teisės principų turinį ir jį susieti su ginčo faktinėmis aplinkybėmis. Teismų praktikos analizė atskleidžia bendrųjų teisės principų taikymo ir aiškinimo bylose nenuoseklumą kaip bendrą teisės principų taikymo ir aiškinimo tendenciją teismų sprendimų priėmimo ir motyvavimo procese. Vis dar pasitaiko teismų sprendimų, kai lieka neatskleistas teisės principų turinys ir vengiama detalesnės teisinės argumentacijos⁵². Minėta, pasitaiko atvejų, kai, pavyzdžiui, remdamiesi sąžiningumo principu teismai vengė taikyti net tas pakankamai aiškias ir konkrečias situacijai tinkamas taisykles, kurios buvo tiesiogiai įtvirtintos įstatyme⁵³.

Apibendrinant galima teigti, kad argumentacinė teisės principų funkcija atsiskleidžia teismų praktikoje, kurioje vyrauja tendencija bendruosius teisės

50 Jolita Miliuvienė, „Soft law įtaka konstitucinės jurisprudencijos raidai“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2020), 37, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/17046/Disertacija_Miliuvien%C4%97.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

51 „Teisėjų tarybos 2016 m. gegužės 27 d. nutarimu Nr. 13P-65-(7.1.2.) patvirtinti Rekomenduojami teismų procesinių sprendimų kokybės standartai“, *supra note*, 37.

52 Pvz., „Klaipėdos apylinkės teismo Klaipėdos miesto rūmų 2022 m. lapkričio 8 d. sprendimas Nr. e2-3205-971/2022“; „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2022 m. lapkričio 7 d. sprendimas Nr. e2-24451-808/2022“.

53 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-208-1075/2021“.

principus naudoti kaip teismo argumentus stiprinančią priemonę. Kita vertus, nors kasacinio teismo praktikoje suformuotas CK 1.5 straipsnio 4 dalies nuostatos išaiškinimas teigia, kad teismas, sprendamas ginčą ir remdamasis bendraisiais (teisingumo, protingumo ir sąžiningumo) principais negali priimti imperatyviajai teisės normai prieštaraujančio sprendimo, aptinkama ir šiam išaiškinimui prieštaraujančių sprendimų.

4. Teismų sprendimų argumentavimas: deramo argumentavimo standartas Lietuvos teisės sistemoje

Teisės principų teisinio argumentavimo funkcijos klausimas savo turiniu apima ir teismo tinkamo argumentavimo (motyvavimo) pareigą, kuri suprantama kaip viena iš procedūrinio teisingumo užtikrinimo prielaidų. Pasak R. Dworkino, „teisės propozicijos yra teisingos, jeigu jos figūruoja teisiškumo, teisingumo ir deramo procedūrinio proceso principuose arba kyla iš jų – principuose, kurie teikia geriausią konstruktyvinę bendruomenės teisinės praktikos interpretaciją“⁵⁴. Teisės principams būdingas teisingumo užtikrinimo vaidmuo suponuoja pažvelgti į teismo sprendimo argumentavimo (motyvavimo) kaip vieno iš pagrindinių procedūrinio teisingumo elementų turinį.

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje nurodoma, kad teisėjo konstitucinė priedermė – teisingumo vykdymas – įgyvendinamas konkrečios bylos nagrinėjimu ir atitinkamų procesinių sprendimų priėmimu⁵⁵. Teismo sprendimui kaip teisingumo vykdymo aktui „keliami reikalavimai *inter alia* dėl teismų sprendimų argumentavimo, aiškumo ir suprantamumo“⁵⁶. Tai reiškia, kad teismo baigiamasis aktas, kuriuo byla išsprendžiama iš esmės ir tokiu teisiniu aktu yra įvykdomas teisingumas (teisės tikslas), savo turiniu turi būti argumentuotas (t. y. motyvuotas, įtikinamas) ir aiškus (suprantamas, nedviprasmiškas) ne tik ginčo šalims, bet ir kitiems asmenims. Konstitucinis Teismas nurodo: „Baigiamasis teismo aktas negali būti dviprasmiškas; jis turi būti aiškus, suprantamas jau tada, kai nagrinėjamu klausimu yra priimamas ir viešai paskelbiamas sprendimas iš esmės, o ne būti toks, kuris verstų šalis, kitus proceso dalyvius, kitus asmenis spėlioti, kodėl,

54 Ronald Dworkin, *Teisės imperija* (Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005), 238–239.

55 Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnį, teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai. „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 10 d. sprendimas“, TAR, 2014-03-10, Nr. 2907.

56 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d., 2007 m. spalio 24 d. nutarimai.

dėl kokių tikrųjų motyvų buvo priimtas būtent toks, o ne kitoks teismo sprendimas. <...> Kitu atveju, tai nėra teisingumo vykdymas, kurį įtvirtina Konstitucija.“⁵⁷ Tinkamas teisinis argumentavimas (motyvavimas) kaip vienas iš procedūrinio teisingumo užtikrinimo prielaidų konstituciniu lygmeniu suponuoja teisėjo pareigą *visais* atvejais priimti motyvuotus ir pagrįstus sprendimus⁵⁸. Tai reiškia, kad „*kiekvienas* teismo baigiamasis aktas *visais atvejais* turi būti grindžiamas teisiniais argumentais (motyvais)“⁵⁹.

Teismo sprendimo tinkamo motyvavimo ir jo aiškumo kaip vieno iš pagrindinių procedūrinio teisingumo elementų turinys yra atskleidžiamas Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Konstitucinio Teismo jurisprudencija teismo sprendimo motyvavimo (argumentavimo) klausimu aiški ir konkreti. Joje vartojama „deramo argumentavimo“ (arba aiškaus ir racionalaus argumentavimo) sąvoka. Konstitucinis Teismas 2006 m. kovo 28 d. nutarime pažymėjo, kad „Konstitucijoje įtvirtintas teisinės valstybės principas suponuoja jurisprudencijos tęstinumą, taip pat kad naujų teismo precedentų kūrimas bei teismo precedentų argumentavimas (pagrindimas) negali būti racionaliai teisiškai nemotyvuoti valiniai aktai“⁶⁰.

Žvelgiant į deramo teisinio argumentavimo kaip teismo pareigos tinkamai motyvuoti priimamą teismo sprendimą turinį, teismo sprendimo *aiškus* *inter alia* reiškia, kad „teismo nuosprendyje (kitame baigiamajame teismo akte) negali būti ir nutylėtų argumentų, nenurodytų aplinkybių, turinčių reikšmės teisingo nuosprendžio (kito baigiamojo teismo akto) priėmimui“⁶¹. Teismo sprendimo aiškumas byloje dalyvaujantiems asmenims yra reikšmingas konstitucinių asmens teisių, įskaitant teisės į gynybą, užtikrinimo aspektas. Šia nuostatą detalizuoja Rekomenduojami teismų procesinių sprendimų kokybės standartai, kuriuose nurodyta, kad byloje dalyvaujančiam asmeniui „perskaičius teismo sprendimą turi būti aišku, kokias faktines aplinkybes nustatė teismas“ (1.2. punktas), ir tai, kad kiekvienas nukrypimas nuo vyraujančios teismų praktikos „turi

57 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 102-3957, atitaisymas - 2006.12.16, Nr.: 137.

58 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 10 d. nutarimas“, TAR, 2014-03-10, Nr. 2907

59 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 3 d., 2006 m. kovo 28 d. nutarimai. Kartu pažymima CPK 268–270 straipsniuose įtvirtintos šios nuostatos taikymo išimtytys.

60 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 36-1292.

61 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 102-3957, atitaisymas - 2006.12.16, Nr.: 137.

būti deramai (aiškiai ir racionaliai) motyvuojamas, nurodant praktiką, nuo kurios nukrypstama, ir nukrypimą pagrindžiančius argumentus“ (1.7. punktas). Teismo sprendimo motyvuojamojoje dalyje turi būti „skiriamas pakankamas dėmesys bylą pralaimėjusios šalies argumentų įvertinimui, iš teismo sprendimo turi būti aišku, kodėl bylą pralaimėjusios šalies argumentų ar pozicijos palaikymas prieštarautų teisės normoms ar byloje esantiems įrodymams“ (2.5. punktas), teismo sprendimo motyvai turi būti „glausti, aiškūs, logiški, nedviprasmiški, konkretūs, objektyvūs ir ne tendencingi“ (3.3. punktas). Taigi iš esmės „teismo sprendime pateikiamas eksplicitinis argumentavimas yra labai svarbus, nes jis gali lemti proceso dalyvių įsitikinimą apie tai, ar jie buvo išklaustyti, ar teismas „liko teisės ribose“, ar turėjo diskreciją priimti kitokį sprendimą, ar sprendimas buvo priimtas nešališkai, ar buvo atsižvelgta į visus reikšmingus ginčo aspektus ir pan.“⁶².

Teismo sprendimo „racionalumas“ Konstitucinio Teismo nutarimuose apibrėžiamas per teismo sprendimo argumentų pakankamumo prizmę. Konstitucinis Teismas 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarime išaiškino, kad „teismo nuosprendyje (kitame baigiamajame teismo akte) turi būti tiek argumentų, kad jų pakaktų šiam nuosprendžiui (kitam baigiamajam teismo aktui) pagrįsti“⁶³. Ši konstitucinė teismo pareigos tinkamai motyvuoti priimamą teismo sprendimą turinį, nuostatos turinys atskleidžiamas minėtuose Rekomenduojamuose teismų procesinių sprendimų kokybės standartuose, kuriuose nurodyta, kad, „paminėjęs ar patavęs tam tikrą įrodymą ar kitą informaciją, teismas paprastai atskleidžia, kokią reikšmę ar prasmę jis suteikia jai (pvz., nurodoma, kad teismas laiko, jog tam tikro asmens parodymo citata įrodo konkrečią faktinę aplinkybę)“. Be to, „iš sprendimo motyvų turi būti aišku, kodėl tam tikra informacija buvo minima ar cituojama. Formalus įrodymų ir (ar) jų turinio, teisės aktų nuostatų ar struktūrinių dalių numerių išvardijimas nėra pakankamas. Iš sprendimo motyvų turi būti matomas teismo atliktas teisinis vertinimas, įrodymų analizė ir įvertinimas (pvz., jų pakankamumas, įtikinamumas, reikšmė bylos baigčiai)“ (5.6. punktas).

Taigi Konstitucinio Teismo nutarimais Lietuvos teisės sistemoje įtvirtintas deramo argumentavimo (arba aiškaus ir racionalaus argumentavimo) standartas, kuris apibrėžiamas per aiškumo ir racionalumo kriterijus.

⁶² Baltrimas ir Lankauskas, *supra note*, 7.

⁶³ „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 102-3957, atitaisymas - 2006.12.16, Nr.: 137.

Išvados

Šiuolaikinė teisės teorijos samprata (kurią veikia kintanti teisės samprata, kryptanti link platesnio nepozityvistinio teisės suvokimo) ir teisinė realybė suponuoja galimybę teisės principus pripažinti savarankiškais, greta teisės normų teisinėje sistemoje egzistuojančiais vertybiniais teisės sistemos elementais. Atitinkamai turi būti pripažįstamas ir realus teisės principų veikimas teisinėje sistemoje. Tai suteikia galimybę teisės principus kaip teisinę kategoriją tirti platesniame teisės principų aiškinimo ir taikymo kontekste.

Įvertinus Lietuvos teisinį reguliavimą konstatuotina, kad teisės aktų nuostatos įtvirtina galimybę teismui teismo sprendimo priėmimo ir motyvavimo procese, pirma, atsižvelgti į teisingumo, protingumo ir sąžiningumo kriterijus kaip bendruosius teisės principus ir, antra, jais tiesiogiai remtis, sykiu teismui nustatant pareigą tinkamai motyvuoti (atitikti deramo argumentavimo (arba aiškaus ir racionalaus argumentavimo) standartą). Tačiau bendrųjų teisės principų teisinio argumentavimo funkcijos turinys nėra plėtojamas ir nėra aiškus. Tam įtakos turi tyrimų teisės principų teisinės argumentavimo funkcijos srityje trūkumas. Vieningo, nuoseklaus, fundamentalaus teorinio požiūrio nebuvimas atspindi ir teismų praktikoje ir tai laikytina tobulintinu teisinės sistemos aspektu.

Teismų praktikoje vyrauja tendencija, kad teisės principai yra naudojami kaip teismo argumentus sustiprinanti priemonė (teismų praktika atskleidžia argumentacinę teisės principų funkciją). Teisės principų teisinio argumentavimo funkcija suponuoja pareigą, teismo sprendimą motyvuojant bendraisiais teisės principais, atitikti Lietuvos teisiniame reguliavime įtvirtintą deramo argumentavimo (arba aiškaus ir racionalaus argumentavimo) standartą, kuris apibrėžiamas per aiškumo ir racionalumo kriterijus.

PRINCIPLES OF LAW AND THE FUNCTION OF THEIR LEGAL REASONING IN A CHANGING SOCIETY

Deimantė Mamonė

Mykolas Romeris University Law School

E-mail: deimante.mamone@mruni.eu

Summary. This article analyses the function of legal argumentation of legal principles and manifestations thereof in the Lithuanian legal system within the context of legal theory. The first part of the article, from the theoretical standpoint, reveals the origins of the legal reasoning function of legal principles, the source of their origin, and the role of legal principles in theories of judicial decision-making. The second part of the article discusses the concept of legal principles, their place within the legal system as well as their legal power in the context of the concept of modern legal theory. The revealed dualistic approach to the application of legal principles is directly related to the question of legal principles and their argumentation function, which is discussed in the third part of the article. The provisions of legal acts establishing general principles of law are assessed, and the manifestation of the legal argumentation function of legal principles in the practice of Lithuanian courts and problems related to the application of legal principles are determined. In order to implement the purpose of the study, the fourth part of the article defines the standard of proper legal argumentation established in the Lithuanian legal regulation, which must be taken into account when basing the reasons of a court decision on the principles of law. A summary of conclusions is presented at the end of this article.

Keywords: general principles of law, criteria of justice, reasonableness, honesty, legal argumentation function of legal principles, legal argumentation, standard of proper argumentation, interpretation and application of legal principles.

Deimantė Mamonė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto lektorė. Mokslinių tyrimų kryptys: teisės teorija, teisinis argumentavimas, teisės taikymo ir aiškinimo problemos, viešosios ir privatinės teisės lyginamoji teisėtyra.

Deimantė Mamonė, lecturer at the Public Law Institute of the Law School of Mykolas Romeris University. Research interests: legal theory, legal reasoning, problems of application and interpretation of law, comparative public and private law.

TEISĖS AIŠKINIMAS: KATEGORIJŲ REVIZIJA

Giedrė Lastauskienė

Vilniaus universiteto Teisės fakultetas

E. paštas giedre.lastauskiene@tf.vu.lt

Santrauka. Publikacijoje nagrinėjamas teisės aiškinimas kaip teisinio teksto turinio suvokimas, atskiriant šią sąvoką nuo teisės kaip ypatingo socialinio fenomeno esmės atskleidimo. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad Lietuvos teisės moksle teisės aiškinimas yra vis dar nepagrįstai atskiriamas nuo teisinio argumentavimo. Lietuvos teisės doktrinoje į teisės aiškinimo būdų sąrašą įtraukiami tokie aiškinimo būdai kaip loginis, analoginis, lyginamasis, istorinis, kurių išskyrimas kaip savarankiškų kelia abejonių. Taip pat publikacijoje kritikuojamas precedentinio aiškinimo būdo išskyrimas kaip neatitinkantis teisės aiškinimo būdo esmės.

Publikacijoje teigiama, kad pagrindiniais teisinio teksto aiškinimo būdais laikytini kalbinis, įstatymų leidėjo ketinimų ir sisteminis. Mažiausiai įtampos dėl aiškinimo rezultato patikimumo kelia kalbinis, įstatymų leidėjo ketinimų (įstatymų leidėją suprantant formalia prasme, kaip instituciją, sukūrusią taisyklę) ir sisteminis aiškinimo būdas (kai gautas aiškinimo rezultatas tiriamas derėjimo su kitomis teisės normomis aspektu). Išimtinėmis ir atskiromis argumentavimo reikalaujančiomis laikytinos situacijos, kai teisėjas veikia kaip įstatymų leidėjas (įstatymų leidėją suprantant turiningąją prasme kaip tam tikrą teisinę fikciją) arba taiko bendruosius teisės principus taip, kad dėl jų taikymo nukrypstama nuo kalbos požiūriu aiškaus teisinio teksto ir (arba) aiškių įstatymų leidėjo ketinimų, kuriuos yra įmanoma nustatyti.

Taip pat publikacijoje teigiama, kad teisės interpretatorius privalo su didele pagarba žiūrėti į teisinį tekstą ir įstatymų leidėjo valią. Atsiradus pagrįstų abejonių dėl įstatymų leidėjo ketinimų tinkamumo ar teisinio teksto derėjimo su teisės sistema, pirmiausia turi būti vertinama galimybė patikrinti šią abejonę kreipiantis dėl teisės norminio akto teisėtumo ir (ar) konstitucingumo. Ir tik tokiais atvejais, kai patikra nebuvo įmanoma, teisės interpretatorius turėtų teisinio teksto prieštarumą spręsti pats.

Reikšminiai žodžiai: teisės aiškinimas, teisinio teksto aiškinimas, teisinio teksto aiškinimo būdai, teisinio teksto interpretatorius.

Ivadas

„Teisė yra sudėtingas socialinis reiškiny, kuriam visuomenė, socialinės grupės ir pats žmogus suteikia skirtingas reikšmes“¹, – rašė Vytautas Šlapkauskas. Vienas iš sudėtingiausių teisės klausimų, be kita ko, dažnai brėžiantis tikrą perskyrą tarp teisininkų ir likusios visuomenės dalies, yra teisės aiškinimo tema. Atrodytų, kad apie teisės aiškinimą jau viskas pasakyta – ką dar būtų galima apie tai pridėti. Vis dėlto šis klausimas ir šiuo metu laikytinas vertu dėmesio – net dėl keleto aspektų.

Vienas aspektas – šis klausimas vis dar išlieka aktualus ir teoriniu, ir praktiniu aspektu. Sunku šios temos aptarime nepacituoti R. Dworkino, kažkada pradėjusio intriguojantį pasakojimą apie tai sakiniu: „Kaip žmonės, kurie prieš akis turi įstatymo tekstą, gali nesutarti dėl to, ką jis iš tikrųjų reiškia, dėl to, kokią teisę jis sukūrė?“. Įvertinant teisinės kalbos ir teisinio samprotavimo specifiką, galima sakyti, kad žmonės gal ir gali nesutarti. Bet kaip gali nesutarti teisininkai, baigę analogiškas (ar panašias) teisės studijas ir dirbantys panašiais principais veikiančiose teisinėse institucijose? Štai (Lietuvos pavyzdžio refleksija) Konstituciniam Teismui paprašius, kad teisinės akademinės bendruomenės pateiktų nuomonę dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinto teisėjų atleidimo iš pareigų reguliavimo (įvertinti, ar pagal Konstituciją aukščiausiųjų grandžių teisėjai gali būti atleisti tik apkaltos būdu, ar ir pagal kitokią procedūrą už teisėjų vardo pažeminimą), trijų pagrindinių universitetų, rengiančių teisininkus, mokslininkai pateikė tris visiškai skirtingas Konstitucijos teksto interpretacijas. Taigi aukščiausio lygio teisės autoritetai (pasikartojant), įgiję panašų teisinį išsilavinimą, veikiančios Lietuvos teisinėje sistemoje, skaitydami kelias Konstitucijos eilutes, „išskaitė“ jose skirtingą turinį, pabrėžtina, neturėdami suinteresuotumo konstitucinės bylos baigtimi (nes lengviau suprasti situaciją, kai teisinio ginčo šalių, turinčių priešingus lūkesčius, advokatai tą patį teisinį tekstą supranta skirtingai, būtent taip, kaip palankiau jų atstovaujamam asmeniui).

Antras aspektas, kodėl šią temą norėtusi aptarti, – siekis iš naujo apsvarstyti Lietuvos teisinėje kalboje vartojamą teisės aiškinimo terminiją, kuri dėl sąvokų

1 Vytautas Šlapkauskas, *Teisės sociologijos pagrindai* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004), 444.

daugiareikšmiškumo, tam tikros inercijos (pripratimo), o ir dėl verstų į lietuvių kalbą tekstų adaptavimo prie lietuviškos teisės terminijos specifikos, atrodo esanti tokios peržiūros verta.

Ir pagaliau trečias šios temos aktualumą pagrindžiantis momentas – teisės aiškinimo tema leidžia išryškinti, kaip teisės teorija ir teisės filosofija (vartojant šias sąvokas kaip konvencines ir jomis apibrėžiant mokslą, kuriame sprendžiami fundamentalūs teisės klausimai) veikia praktinį teisės taikymą, o tai laikytina svarbiu dalyku, siekiant teisėje moksliškumo ir neapsiribojant veikiančių taisyklių aprašymu ir jų lyginimu su kitų valstybių teisinėmis taisyklėmis (tai neabejotinai yra svarbu siekiant teisėkūros kokybės, bet tikrai nėra reikšmingiausia ir svarbiausia aiškinant teisės veikimą).

Nurodyti temos aktualumo aspektai diktuoja ir kitus publikaciją apibūdinančius požymius. Publikacijoje siekiama: i) aptarti lietuvišką teisės aiškinimo terminiją; ii) revizuoti šią terminiją korektiškumo aspektu; iii) ieškoti terminijos sąsajų su doktrininėmis teisės mokslo nuostatomis. Nurodytų uždavinių sprendimas sudaro prielaidas siekti tam tikro tikslo – atlikti teisės aiškinimo kaip proceso vertinimą iš teisės teorijos (filosofijos) perspektyvų orientuojantis į Lietuvos pavyzdį. Sprendžiant išsikeltus uždavinius ir siekiant numatyto tikslo, taikomi įprasti tokiems tyrimams metodai, iš kurių išskirtini istorinis, sisteminis, analitinis. Šiai publikacijai aktualūs mokslo darbai nurodomi pačiame publikacijos tekste, iliustruojant jais straipsnio autorės teiginius.

1. Teisės aiškinimas: bendrieji klausimai

Matyt, viena iš daugiausia tiriamų teisės problemų – tai teisės suvokimas ir pažinimas, dažniausiai centruotai apibrėžiamas teisės aiškinimu (arba teisės interpretacija). Sąvokai „teisės aiškinimas“ (kaip ir daugelis teisinių kategorijų) būdingas daugiareikšmiškumas. Maždaug nuo 1999 m. Lietuvos teoretikų darbuose įsitvirtino nuostata teisės aiškinimo sąvoką aiškinti trejopai². Plačiausiu aspektu (*sensu largissimo*) teisės aiškinimo sąvoka apibrėžia teisės kaip sudėtingo socialinio fenomeno esmės suvokimą. Taip aiškindami teisę siekiame ją tirti pačiu plačiausiu požiūriu, gilinamės į jos ontologiją (būtį). Šio aiškinimo rezultatas – įvairios teisės sampratos koncepcijos ir mokyklos, o jas tipologizuojant

2 Dalia Mikelėnienė ir Valentinas Mikelėnas, *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai* (Vilnius: Justitia, 1999), 138–139.

formuojamos net teisės paradigmos. Toks (konceptualus) teisės aiškinimas (pažinimas) – tai teisės teoretikų uždavinys, tokio teisės aiškinimo procesas ir rezultatai atsispindi moksliniuose-doktriniuose veikaluose. Plačiu (bet siauresniu) aspektu (*sensu largo*) šia sąvoka apibrėžiama kaip teisės šaltinių (taigi – tam tikro teisinio teksto) prasmės (turinio) nustatymas. Siauriausiu aspektu (*sensu stricto*) teisės aiškinimas – tai dviprasmybių, abejonių ir prieštaravimų atskirose vietose pašalinimas. Paskutinės dvi teisės aiškinimo reikšmės susijusios su teisinio teksto (teisinių nuostatų) interpretavimu ir dažniausiai su šitų nuostatų praktiniu taikymu. Taigi, vartodami teisės aiškinimo sąvoką siauresne ir siauriausia prasme, turime galvoje teisinio teksto, išreiškiančio teisiškai reikšmingus (leidžiamus ar privalomus) elgesio standartus, turinio išsiaiškinimą.

Neabejotinai visos trys teisės aiškinimo reikšmės yra susijusios. Konceptualus (*sensu largissimo*) teisės kaip ypatingos normatyvinės sistemos aiškinimas nėra įmanomas be gero (arba bent minimalaus) galiojančių ir galiojusių teisinių nuostatų išmanymo ir sugebėjimo įvertinti tiek užrašytą teisę, tiek realiai susiklosčiusius žmonių santykius ir jų požiūrį į esančios teisinės tvarkos tinkamumą ir teisingumą. Tirdami (ir aiškindami) teisinį tekstą, gautą jo suvokimo rezultatą visada tikriname teisinės tvarkos (teisės sampratos) požiūriu.

Kaip matyti, toks „trireikšmis“ teisės aiškinimo suvokimas yra lyg ir galimas, tačiau vis dėlto abejonių kelia teisės aiškinimo sąvokos vartojimas tais atvejais, kai tiriama teisės ontologija, kadangi šis tyrimas esmingai skiriasi nuo teisinio teksto tyrimo – tiek analizės objektu, tiek taikomais metodais, tiek siekiamais tikslais. Todėl svarstytina, ar tokios aiškinimo reikšmės nereikėtų atskirti nuo teisės kaip teisinio teksto aiškinimo. Kaip tik todėl šioje publikacijoje teisės aiškinimas ir bus analizuojamas tik kaip procesas, kurio metu tiriamas teisinio teksto turinys, šalinamas jo prieštaringumas ir nustatomos (iššifruojamos, iškoduojamos) jame įtvirtintos teisės normos (teisinės taisyklės)³.

Kai sakoma, kad aiškiname teisę (ar teisės šaltinius), dažniausiai turima galvoje, kad aiškinamas tam tikras teisinis tekstas. Teisinio teksto sąvoka nėra labai

3 Dėl susiklosčiusios tradicijos Lietuvos teisės moksle ir teismų praktikoje vis dar įsitvirtinusi būtent teisės aiškinimo sąvoka. Tačiau ją pastaruoju metu vis dažniau keičia platesnė ir leidžianti daugiau aspektų ištirti teisinio argumentavimo sąvoka. Žr. Johanas Baltrimas ir Mindaugas Lankauskas, *Argumentavimas remiantis teisės principais* (Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014), https://www.teise.org/wp-content/uploads/2016/07/Baltrimas_Lankauskas_studija.pdf; Jaunius Gumbis, *Teisinis argumentavimas: realistinis požiūris* (Vilnius, 2018), <http://web.vu.lt/tf/j.gumbis/teisinis-argumentavimas/>.

paplitusi Lietuvos teisės doktrinoje. Kadangi publikacijoje teisinio teksto aiškinimo sąvoka vartojama kaip teisės aiškinimo sąvokos sinonimas (teisės aiškinimą suprantant tik plačia ir siaura reikšmė, eliminuojant plačiausią teisės aiškinimą reikšmę), būtų prasminga priminti šios sąvokos reikšmę. Teisinis tekstas (lot. *textum* – sujungimas), kaip ir bet koks tekstas, gali būti apibrėžiamas įvairiai. Tačiau visais atvejais teisinio teksto sąvoka orientuoja mus į išspausdintą, parašytą arba kitaip išreikštą teisei reikšmingos informacijos pavidalą – taigi tokį, kuriam būdingas tam tikras apibrėžtumas, bent minimalus išbaigtumas ir koherencija. Teisiniu tekstu (dažniausiai artikuliuotu arba bent jau esant galimybei tai padaryti) išreiškiama teisei tvarkai reikšminga informacija. Paprastai jos poveikis – norminantis (ribojantis), o asmuo, kuris aiškinasi teisinį tekstą, šią elgesį norminančią informaciją iš teksto iššifruoja (dekoduoja)⁴ – juk „įstatymai įgyja [...] žodinių pavidalą. Kaip tik „įvilkimas“ į žodžius padaro [įstatymus] informatyvius ir suteikia tvirtumą“⁵. Teisinio teksto interpretavimas reiškia mąstymo procesą, kai iš teisinio teksto yra išlukštenamos teisės normos – teisiškai reikšmingi, teisiškai saugomi ir ginami elgesio variantai (standartai, pavyzdžiai). Šie elgesio variantai susiformuoja stichiškai ir natūraliai (kaip teisiniai papročiai), juos sukuria galias turinčios viešosios valdžios institucijos (parlamentas, vyriausybė ir kt.) ar patikėtas joms specialias funkcijas atliekančios valstybės agentūros (tokios kaip Konkurencijos taryba). Teisės normos adresuojamos konkrečioms žmonėms ar jų susivienijimams (normų adresatams), apibrėžiant juos identifikuojančius požymius, o normų veikimas susiejamas su vienokiomis ar kitokiomis sąlygomis, žyminčiomis įvykius ar veiksmus, kai norma pradeda veikti ir reguliuoti žmonių elgesį. Taigi teisinis tekstas susidaro iš verbalinių tinkamo (leidžiamo ar privalomo) elgesio taisyklių ir jų įgyvendinimo procedūrų aprašymo. Už imperatyvių taisyklių laužymą gresia didesni ar mažesni suvaržymai ar netektys; leidimus ir jų įgyvendinimo procedūrų formuluojančių taisyklių nesilaikymas nulemia tai, kad nepasiekiamas norėtas teisinis rezultatas. Normų, išreikštų teisiniame tekste, adresatai (taip pat ir kontroliuojančios institucijos) privalo šiuos elgesio standartus žinoti ir suprasti – taigi juos išsiaiškinti. Galią taikyti teises taisykles turinčios institucijos dažniausiai privalo ir paaiškinti, kaip tas taisykles supranta ir kodėl būtent jas pasirinko vienai ar kitai situacijai teisiškai kvalifikuoti.

Poreikį aiškinti teisinį tekstą nulemia teisinio reguliavimo ypatumai. Teisinė

4 Remigijus Šimašius, „Teisės aiškinimas ir jo privalomumas“, *Teisės problemos* 2, 44 (2004).

5 Reinhold Zippelius, *Das Wesen des Rechts* (München: Beck Verlag, 1969), 16.

taisyklė „atgyja“ ir daro realų poveikį mūsų elgesiui tik po to, kai ji perskaitoma, suvokiama ir pritaikoma gyvenimiškai situacijai reguliuoti. Teisinis tekstas mus „informuoja: praneša apie teisės proteguojamą elgesio modelį (kartais leidžiamą, bet dažniausiai uždraustą ar privalomą); apie formalizuotas mūsų elgesio pasekmes (kartais teigiamas, bet dažniausiai negatyvias ir mums nepageidaujamas); apie mums įprastas gyvenimiškas aplinkybes, kurias įstatymų leidėjas pavertė teisiškai reikšmingomis, ir apie mus identifikuojančius požymius, kuriais pasižymėdami tampame teisės normų adresatais“⁶, įpareigotais paisyti teisės. Jei patenkame į teisės veikimo sferą, įsijungia ypač sudėtinga teisinės kontrolės sistema, kai specialiai tam sukurtos institucijos pradeda lyginti teisinėse taisyklėse nustatytą ir mūsų faktinį elgesį. Šios institucijos, nustačiusios faktinio elgesio ir teisės normų standartų neatitikimą, turi teisę įsikišti į mūsų gyvenimą ir versti mus elgtis kitaip, o kartais net ir skirti papildomus pasunkinimus, jei teisinės taisyklės tokius nustato. Kartais tokie reakcijos į mūsų elgesį procesai prasideda pačių kontroliuojančių (viešų) institucijų iniciatyva, o tam tikrais atvejais juos inicijuoja privatūs asmenys. Todėl galima teigti, kad teisinis interpretavimas (teisinio teksto interpretavimas) tampa teisės esmės nustatymo epicentru; šio proceso metu teisės raidė (forma) transformuojama į konkrečiam asmeniui teisiškai privalomą ar leidžiamą (ir dėl to teisiškai garantuojamą) elgesio modelį.

Bet kuris asmuo, susiduriantis su teise, skaito teisinį tekstą ir siekia suvokti jo prasmę – jis tekstą interpretuoja. Taigi kiekvienas, siekiantis teisiškai reikšmingų rezultatų ar teisinės ginties, tampa teisinio teksto interpretatoriumi – taigi teisę interpretuoja ir bet kuris asmuo, siekiantis gauti informacijos apie teisinį reguliavimą, ir valdingų galių turintys pareigūnai, kuriems pavesta įvertinti, ar tiriamas konkretus atvejis yra teisėtas (teisei priešingas), ir teismai, sprendžiantys bylas. Galimi atvejai, kai asmenys, kurių elgesį siekiama teise sureguliuoti (bei jų teisiniai konsultantai, pvz., advokatai), ir pareigūnai, tikrinantys, ar tokių asmenų elgesys atitinka teisinius reikalavimus, interpretuodami tą patį teisinį tekstą jį supranta skirtingai. Todėl ypatingos reikšmės įgyja teismo⁷ atliekamas teisinio teksto interpretavimas – mat šiuo atveju teismo padarytos išvados yra galutinės ir sukelia konkrečias teises pasekmes (juk būtent teismuose galutinai išsprendžiamas teisinės ginties ir teisinių pretenzijų pagrįstumo klausimas).

6 Giedrė Lastauskienė, „Teisinio teksto interpretavimo ribų ir teisės principų santykis: teorinės nuostatos ir Lietuvos teismų praktika“, *Teisės problemos* Nr.1 (2005): 5–26.

7 Publikacijoje teismo ir teisėjo sąvokos laikomos sinonimiškomis.

Taigi bet koks interpretatorius tiria formalizuotą teisinę kalbą, siekdamas „išlukštenti“ privalomo / leistino elgesio standartą, kuris tampa jam reikšmingu veikiant pačiam arba lyginant kitų asmenų elgesį. Teisiniame ginčui pasiekus teisimą, galutiniam teismo sprendime įtvirtinta teisinio teksto interpretacija įgyja normatyvinį (privalomą) ir saistančią pobūdį.

Teisės teorijoje vis dar dažna polemika: ar teisę reikia aiškinti tik tais atvejais, kai tekstas yra neaiškus, ar visais atvejais⁸. Teisinėje literatūroje primenama, kad ilgą laiką buvo bandyta apskritai uždrausti aiškinti teisę tiems, kurie ją taiko, manant, kad tai yra akivaizdus valdžių galios pusiausvyros pažeidimas ir bijant to pasekmių. Ypač ryškus noras kontroliuoti teisinio teksto interpretatorių buvo būdingas kontinentinės teisės tradicijoje. „Prapuolė mano kodeksas!“, – neva taip sureagavo Napoleonas, kai sužinojo apie išleistą pirmąjį jo rengto civilinio kodekso komentarą. Baimė laisvai aiškinti teisinį tekstą yra tiesiog įgimta kontinentinės teisės atstovams, todėl korporatyvistai pasiūlo, kad europiečiai nėra linkę pripažinti, kad jų teisėjai originaliai ir savaip aiškindami teisę tiesiog ją keičia, taigi kuria naujai, ir visai bando tai paneigti arba bent jau siūlo nereikšminti teisėjo galimybės laisvai elgtis su teisiniu tekstu⁹. Dar ir šiuo metu kai kurie autoriai rašo, kad kalbėdami apie teisinio teksto aiškinimą turi galvoje neaiškaus teksto aiškinimą¹⁰, tiesa, pripažindami, kad visiškai aiškių tekstų vargu ar yra. Pirmoji pozicija siejama su vadinamąja klarifikacine koncepcija, pagal kurią aiškinimas reiškia neaiškos teisinės nuostatos ar jos fragmento prasmės nustatymą, nes *clara non sunt interpretanda* (aiškaus nereikia aiškinti). Pagal antrąjį požiūrį, pagrįstą derivacine koncepcija (lot. *derivatio* – išvedimas), tekstas aiškinamas visais atvejais, nes tik jo metu iš teisinių nuostatų iššifruojamos teisės normos¹¹.

Matyt, nėra jokios prasmės įrodinėti, kad žmogus, siekiantis suvokti teisinių nuostatų turinį, privalo jį išsiaiškinti. Todėl toliau bus ieškoma priežasčių, dėl kurių ir teisėjai, kuriantys normatyvinę ir saistančią teisinio teksto interpretaciją, jį aiškina(si) visada.

Teisei reikšmingi elgesio standartai yra užšifruoti teisiniame tekste ir tam, kad nustatytume jų turinį, tekstą reikia analizuoti. Be to, teise reguliuojami

8 Mikelėnienė ir Mikelėnas, *supra note*, 2: 142–143.

9 Mary Ann Glendon, Michael W. Gordon ir Christopher Osakwe, *Vakarų teisės tradicijos* (Vilnius: Pradai, 1993).

10 Jean-Louis Bergel, *Théorie générale du droit* (Paris, 1989).

11 Zdzisław Brodecki ir kt., *Leksykon współczesnej teorii i filozofii prawa* (Warszawa: C. H. Beck, 2007), 350.

visuomeniniai santykiai greitai kinta. Ir nors visuotinai deklaruojama, kad teisei yra būdingas sąlyginis normų stabilumas (lyginant jį su kitais regulatoriais), teisės veikimo socialinis fonas dažnai keičiasi greičiau, negu įstatymų leidėjas spėja leisti naujas normas. Susidūrus su tokiais atvejais išeitį rasti gali padėti teisės aiškinimas, pritaikant teisinį tekstą pasikeitusioms aplinkybėms. Teisinio teksto aiškinimas leidžia ne tik revizuoti pasenusias teises nuostatas, bet ir užpildyti teisinio reguliavimo spragas. Teisinėje literatūroje dažnai pateikiamas pavyzdys, kad štai Prancūzijos civilinėje teisėje daug teisinių institutų (pvz., draudimo) atsirado teisės aiškinimo būdu, nekeičiant ir neleidžiant naujų įstatymų. Teisę aiškinti verčia ir lingvistinės (kalbinės) priežastys. Teisė priversta taikyti daug specialių terminų, kurie paprastai yra daugiareikšmiai ir nuo konkrečios reikšmės tam terminui priskyrimo priklauso ir teisinės nuostatos turinys¹². Teisę aiškiname ir dėl jos nuostatų neapibrėžtumo, ir kintamo kai kurių nuostatų turinio („atviros teisės struktūros“, Harto žodžiais). Tik aiškindami teisę galime nustatyti šių elementų (tokių kaip geri papročiai, sąžiningumas, gera praktika, tinkamai, etc.) turinį – reikia nustatyti, ką jie reiškia teisinių nuostatų taikymo metu (gal net ne tą patį, ką reiškė jų kūrimo metu). Teisė aiškinama ir todėl, kad ji veikia ne kaip atskiri nurodymai, bet kaip vieninga sistema, kurios viena dalis negali apsieiti be kitos ir kurios dalys atlieka funkcijas tik veikdamos kartu – teisės interpretatorius privalo žiūrėti į teisę kaip į sistemą ir atskiras teises nuostatas aiškinti taip, kad toje sistemoje nesukurtų papildomo nuostatų disonanso. Teisę aiškinti verčia ir dažniau negu norėtusi pasitaikantys įstatymų leidėjo darbo trūkumai ir nesugebėjimas tinkamai naudotis teisine technika išdėstant teisinius tekstus – juk teismas negali atsisakyti spręsti teisinio ginčo tik todėl, kad įstatymas, reikšmingas tam ginčui, yra nelabai suprantamas ar net visai nesuprantamas. Be kita ko, kiekvienas, kuris taiko įstatymą, jį taiko taip, kaip suvokė, o tai jau ir yra aiškinimas.

Bet užtektų ir vieno argumento, pagrindžiančio, kad taikant teisinis tekstas aiškinamas visada. Prieš kelerius metus socialiniuose tinkluose plito vaikino nuotrauka, kuriai jis nusifotografavo rinkimų dieną (kai agitacija draudžiama) prie balsavimo vietos vilkėdamas marškinėlius, ant kurių pavaizduotas vienos iš politinės partijos garbės pirmininkas (nedalyvaujantis rinkimuose), ir įkėlė užrašą „Ką žinau, stoviu prie apygardos ir už nieką čia neagituoju. KOKĮ RADAU DŽEMPERĮ TOKĮ UŽSIDĖJAU.“ Socialiniuose tinkluose kilo ginčas, ar toks

12 Akcentuotina, kad teisiniame tekste vartojami kasdienės kalbos terminai taip pat pasižymi daugiareikšmiškumu ir jiems taip pat dažnai tenka priskirti vienas ar kitas reikšmes.

vaikino elgesys laikytinas agitavimu. Teisinės nuostatos (teisinių nuostatų) tikimas konkrečiam atvejui – tai taip pat teisės aiškinimosi proceso dalis. Kaip tik todėl teiginį *clara non sunt interpretanda* tikslinga keisti teiginiu *interpretatio cessat in claris* (interpretaciją reikia baigti, kai gaunamas vienareikšmiškas rezultatas), ir pagaliau užbaigti bet kokias hipotetines diskusijas, ar teisę aiškiname visada, kai ją taikome. Teisės aiškinimas turėtų būti apibrėžiamas kaip neišvenigiamas procesas, kai siekiama suvokti teisinį tekstą (teisines nuostatas), taikomą konkrečiam atvejui teisiškai kvalifikuoti.

2. Teisinio teksto aiškinimo būdai

Teisės aiškinimo būdais (metodais) paprastai laikomos tos priemonės ir operacijos, kurias teisinio teksto interpretatorius naudoja siekdamas suprasti teisinio teksto turinį ir prasmę. Sakoma, kad teisinį tekstą interpretatorius¹³ aiškina(-si) įvairiais būdais (metodais)¹⁴. Teisinėje literatūroje nesutariama dėl baigtinio aiškinimo būdų sąrašo – pateikiant skalę nuo keleto (Savigny) iki kelių šimtų (Bennionas). Siekiant išskirti svarbiausius, nurodoma dešimt teksto aiškinimo metodų: lingvistinis, sisteminis, istorinis, teleologinis, precedentinis, įstatymų leidėjo ketinimo, lyginamasis, bendrųjų teisės principų, analoginis, loginis¹⁵. Kituose šaltiniuose išskiriama mažiau: A. Vaišvila svarbiausiais laiko, jo žodžiais, „vadinamuosius tradicinius“ aiškinimo būdus: kalbinį, sisteminių, istorinį ir loginį¹⁶; kiti teoretikai „pagrindiniais“ įvardija kalbinį, sisteminių, istorinį, lyginamąjį, loginį¹⁷; taip pat yra autorių, svarbiausiais įvardijančių lingvistinį, sisteminių, istorinį, įstatymų leidėjo ketinimų, teleologinį (įstatymo tikslo)¹⁸. Pastebėtina, kad teismų, be kita ko Konstitucinio Teismo, jurisprudencijoje įvardijami panašūs teisės aiškinimo būdai¹⁹.

13 Šioje publikacijos dalyje nagrinėjamų klausimų kontekste teisės interpretatoriaus sąvoka iš esmės labiausiai taikytina teismui, turinčiam plačiausias interpretacines galias ir formuojančiam normatyvinį (saistančią) teisės aiškinimo rezultatą.

14 Aiškinimo būdo ir aiškinimo metodo sąvokos šioje publikacijoje vartojamos kaip sinonimai.

15 Mikelėnienė ir Mikelėnas, *supra note*, 2: 167–170.

16 Alfonsas Vaišvila, *Teisės teorija* (Vilnius: Justitia, 2004), 366–367.

17 Linas Baublys ir kt., *Teisės teorijos įvadas* (Vilnius: Mes, 2010), 330–333.

18 Rūta Latvelė, „Kodėl ir kaip reikia aiškinti teisę?“, iš *Teisės teorija* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020), 320.

19 „Atskleidžiant teisės normų turinį paprastai nepakanka taikyti vien lingvistinį aiškinimo metodą. Teisės teorijoje žinomi įvairūs teisės aiškinimo metodai: lingvistinis, sisteminis, istorinis, lyginamasis

Visi be išimties autoriai teisės aiškinimo būdų sąrašą (ir aiškinimo proceso eiliškumo išdėstymą) pradeda nuo lingvistinio (kalbinio) aiškinimo. Yra autorių, kurie nurodo, kad įstatymų leidėjo ketinimų būdą apima istorinis aiškinimo būdas²⁰. Visuose šaltiniuose išskiriamas sisteminis aiškinimo būdas, ir, atkreiptinas dėmesys į tai, kad kuo vėliau išleistas šaltinis (ir vis labiau tolstama nuo pozityvistinės teisės sampratos), tuo didesnė tikimybė, kad sisteminis aiškinimo būdas bus pateiktas kaip apimantis ir bendrųjų teisės principų aiškinimo būdą, ir tai yra suprantama, nes pastaruoju metu teisės sistemą yra linkstama apibrėžti ne kaip teisės normų, bet ir kaip teisės normų ir principų (taip pat ir kitokių teisės elementų, pvz., tokių kaip teisės tikslai, kurie šioje publikacijoje netiriami) organizaciją²¹. Akivaizdu, kad dėl kalbinio ir sisteminio aiškinimo būdų išskyrimo nėra abejonių. Tačiau dėl kitų teisės aiškinimo metodų įvardijimo savarankiškais korektiškumo ir (arba) jų turinio atskleidimo tam tikrų abejonių yra.

Diskutuotina dėl būtinybės skirti loginį metodą kaip savarankišką teisinio teksto aiškinimo metodą, nes logika, kaip teisingo mąstymo dėsnis, yra taikomas visais atvejais, kai siekiama protingai samprotauti, be kita ko ir aiškinant teisinį tekstą. Taip pat pažymėtina, kad nesuprantamas yra lyginamojo metodo ir analogijos metodo įvardijimas savarankiškais aiškinimo būdais, nes tai – (formaliosios) logikos taikomos operacijos²². Jau buvo nurodyta, kad keičiantis teisės sampratomis ir tolstant nuo teisinio pozityvizmo vyravimo laikotarpio, bendrųjų teisės principų metodas pateko į sisteminio teisės aiškinimo apimtį (sunku įsivaizduoti, kad šiandien kažkoks teisininkas galėtų bandyti įrodinėti, kad teisės principai nėra teisės sistemos dalis), todėl nėra aišku, kodėl reikėtų skirti ir sisteminį aiškinimo būdą, ir bendrųjų teisės principų aiškinimo būdą (nes jie pasižymi daline sutaptimi). Taip pat labai abejotinas precedentinio teisės aiškinimo pavadinimas

ir kt.“ (Konstitucinio Teismo 1999 m. birželio 23 d. nutarimas): „Šiame kontekste pažymėtina, kad, kaip savo aktuose (*inter alia* 2004 m. gegužės 25 d., 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimuose) ne kartą yra konstatavęs Konstitucinis Teismas, Konstitucijos negalima aiškinti vien pažodžiui, vien taikant lingvistinį (verbalinį) metodą, kad aiškinant Konstituciją privalu taikyti įvairius teisės aiškinimo metodus: sisteminį, bendrųjų teisės principų, loginį, teleologinį, įstatymų leidėjo ketinimų, precedentų, istorinį, lyginamąjį ir kt. Konstatuota ir tai, kad tas pats pasakytina ir apie visų žemesnės galios teisės aktų aiškinimą.“ (Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas).

20 Vaišvila, *supra note*, 16: 367; Baublys, *supra note*, 17: 332.

21 Štai 2000 m. išleistoje „Valstybės ir teisės teorijoje“ (autorius S. Vansevičius) sisteminis teisės aiškinimas apibūdinamas kaip nulemtas teisės normų (apie teisės principus nėra užsimenama, bendrųjų teisės principų metodas kaip atskiras metodas taip pat nėra nurodomas).

22 Giedrė Lastauskienė, „Teisinis kvalifikavimas formaliosios logikos požiūriu“, *Teisė* 73 (2011): 38–52.

aiškinimo metodu, nes precedentinis teisės aiškinimo metodas suvokiamas kaip ankstesnio teismo sprendimo (arba išsprendimo taisyklės) kartojimas analogiškose situacijose, o tai apskritai neatitinka teisės aiškinimo (kaip teisinių nuostatų turinio suvokimo)²³. Mažai naudingas atrodo istorinio aiškinimo metodo išskyrimas, nes doktrinos požiūriu svariausias ir tradiciškiausias (toliau bus bandoma šį teiginį pagrįsti) yra būtent įstatymų leidėjo ketinimo metodas (kurį kai kurie autoriai kažkodėl stengėsi įterpti į istorinio metodo apimtį)²⁴. Beje, pažymėtina, kad būtent įstatymų leidėjo ketinimų būdas leidžia susieti mums įprastą terminiją su bendrosios teisės tradicijoje taikoma terminija, nes, matyt, būtent šis aiškinimo būdas labiausiai atitinka politinių nuostatų kategorijos, paplitusios R. Dworkino darbuose, turinį²⁵.

Apibendrinus išsakytas pastabas teisės aiškinimo metodų, bet kita ko svarbiausių metodų, sąrašui (kurį nekritiškai kaip bendrą teiginį yra linkę perimti ir teismai), svarbiausiais ir mažiausiai įtampos keliančiais teisinio teksto aiškinimo metodais laikytini kalbinis, įstatymų leidėjo ketinimų ir sisteminis (beje, teismai, išvardydami daugiau metodų kaip galimų taikyti, vis dėlto yra linkę daugiausia taikyti būtent šiuos tris).

23 Iš teismų, taikiusių tam tikras teisinės nuostatas, sprendimų, mes tiesiog sužinome, kaip vieną ar kitą nuostatą išaiškino teismai. Kaip jau buvo rašyta, teismų, ypač aukščiausiųjų instancijų teismų, pateiktas byloje taikytas teisinio teksto aiškinimas turi normatyvinę (saistomąją) galią, tačiau jis nelaikytinas teisinio teksto turinio suvokimo priemone, nes neatitinka teisinio teksto aiškinimo būdo esmės.

24 Pažymėtina, kad Rūta Latvelė yra pateikusi panašias pastabas teisės aiškinimo metodus apibūdinančiai terminijai. Latvelė, *supra note*, 18: 320–327.

25 Savo veikale „Rimtas požiūris į teises“ R. Dworkinas atskleidžia politinių nuostatų turinį pateikdamas jų takoskyrą su teisės principais (nors tokios takoskyros ir neabsoliutindamas). Teigdamas, kad teisę sudaro ne tik teisės normos, bet ir kitokie standartai, autorius rašo: „Politine nuostata“ vadinu tuos standartus, kurie iškelia reikiamą pasiekti tikslą, paprastai siekį patobulinti kokį nors ekonominį, politinį ar socialinį bendruomenės aspektą (tiesa, kai kurie tikslai yra negatyvūs, nes reikalauja, kad tam tikras esamas bruožas turi būti apsaugotas nuo priešingų pokyčių). O „principu“ vadinu standartą, kurio reikia paisyti ne dėl to, kad jis pagerins ar laiduos norimą pasiekti ekonominę, politinę ar socialinę situaciją, o dėl to, kad tai yra teisingumo, sąžiningumo ar kokios kitos moralinės dimensijos reikalavimas. Antai standartas, reikalaujantis, jog automobilių avarijų turi mažėti, yra politinė nuostata, o standartas, jog niekas negali turėti naudos iš savo neteisėto elgesio, yra principas.“ Ronaldas Dworkinas, *Rimtas požiūris į teises* (Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004), 48–49.

3. Mažiausiai įtampos keliantys (ir laiko patikrinti) aiškinimo metodai

Nekyla jokių abejonių, kad teisinio teksto analizė prasideda nuo siekio suvokti teisinio teksto turinį. Šis metodas vadinamas įvairiai: kalbiniu, lingvistiniu, verbaliniu, paraidiniu ir, matyt, galėtų būti pavadintas dar ir kitaip. Metodo esmė aiški – tai būdas, kuriuo normos interpretatorius, skaitantis teisinį tekstą, bando suvokti, kokia taisyklė (taisyklės) jame išreikšta (išreikštos). Kalbinis tyrimo būdas pagrįstas kalbos tyrimo mokslo priemonių naudojimu. Leksiniu požiūriu yra nustatomos teisiniame tekste vartojamų žodžių prasmės. Tekstas tiriamas ir morfologiškai (aiškinantis žodžių sandarą), ir ypač dažnai sintaksės požiūriu, nagrinėjant žodžių jungimą į sakinius. Štai publikacijos pavadinime „Teisės principai – taikyti pavojinga netaikyti“ užkoduota reikšmė priklausys nuo vietos, kurioje publikacijos skaitytojas padės kabelį (ar po žodžio „taikyti“, ar po žodžio „pavojinga“). Kalbinis teisės aiškinimas veikia dviem plotmėmis. Interpretatoriui yra būtinas bendrinės kalbos, kuria išreikštas teisinis tekstas, žinojimas. Tačiau to nepakanka, nes tekstui suprasti reikia ir specialios (dažniausiai teisinės, bet kartais ir kitokios) terminijos išmanymo. Dėl kalbinio teisės aiškinimo specifikos, jo metu dažnai taikomos ir ypatingos reikšmės įgyja formaliosios logikos (o gali-mai ir kitų logikos rūšių) nustatytos taisyklės – būtent todėl teismų argumentuo-se greta kalbinio aiškinimo dažnai nurodomas ir loginis aiškinimas (kaip taip pat taikyto).

Kalbinio aiškinimo būdo naudojimas formalizuojamas tam tikromis prezumpcijomis, kurios veikia kaip samprotavimo konstruktai, įsisavinti jau teisės studijose, ir kurios leidžia paprasčiau ir greičiau suvokti teisinio teksto reikšmę. Preziumuojama, kad bet kuri sąvoka pirmiausia interpretuojama įprasta, o ne specialia prasme; skirtingi terminai apibrėžia skirtingas sąvokas; tapačios sąvo-kos turi tapačias prasmes; kiekvienas teksto žodis ir ženklas yra reikšmingas ir būtinas; vyriškos giminės žodis apima ir moteriškąją giminę ir kt.²⁶, pridėdant bendrąją išlygą – jeigu pačiame teisiniame tekste nenurodyta kitaip arba jei kiti aiškinimo būdai ar kitokie svarūs argumentai neleidžia daryti priešingos išva-dos (bet išlyga kaip tik ir leidžia teisės interpretatoriui išeiti iš teisinio teksto ribų, pasitelkiant teksto sukūrimo (arba kitokį) kontekstą.

Kalbinis aiškinimo būdas leidžia interpretatoriui nustatyti pradinį tiriamo

26 Mikelėnienė ir Mikelėnas, *supra note*, 2: 176–177.

teisinio teksto turinį, o taikant kontinentinei teisės tradicijai būdingą prielaidą, kad įstatymų leidėjas, kontinentinės teisės tradicijoje sukuriantis didžiąją dalį teisinių nuostatų, yra racionalus ir pasako būtent tai, ką ir norėjo pasakyti, kalbinio aiškinimo rezultatas turi būti visais atvejais vertinamas kaip itin svarbus, įtvirtinantis pagarbą įstatymų leidėjų sukurtam tekstui ir nubrėžiantis tam tikras ribas tolesniam teisės aiškinimui (gauto aiškinimo rezultato tinkamumo patikrinimui).

Šiuolaikinėse, be kita ko, itin sudėtingose teisinėse sistemose, kalbiniu teksto aiškinimu neapsiribojama, nes kalbinis aiškinimo būdas interpretatoriui dažnai pasiūlo kelis alternatyvius rezultatus arba rezultatas būna abejotinas, sakoma, kad gautas aiškinimo rezultatas, abejotinas moralės ar sveiko proto požiūriu²⁷. Kaip tik todėl kalbiniu aiškinimo būdu pasiektas teisinio teksto aiškinimo rezultatas tikrinamas kitais teksto aiškinimo būdais (ir patvirtinamas arba paneigiamas).

Giminingiausiu ir todėl kartu su kalbiniu metodu taikytinu derėtų laikyti įstatymų leidėjo ketinimų metodą. Beje, tai vienintelis teisinio teksto aiškinimo metodas, kuris dera su klasikinio pozityvizmo postulatais, teisę tapatinančiais su valstybės (suvereno) valia. Įstatymų leidėjo ketinimų metodo pritaikymas leidžia manyti, kad kalbiniu aiškinimu „išlukštentas“ teisinių nuostatų turinys yra teisingas, jei jis atitinka šią normą išleidusios institucijos tikruosius tikslus ir ketinimą. Jeigu ištyrus įstatymų leidėjo ketinimą padaroma išvada, kad kalbinio aiškinimo rezultatas nedera su įstatymų leidėjo ketinimais, kalbinio aiškinimo rezultatas turi būti koreguojamas, nes įstatymų leidėjo ketinimų metodas jį (kalbinio

27 Vaizdinga iliustracija galėtų būti šis bylos pavyzdys. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.123 str. 1 d. yra įtvirtinta nuostata, kad, „atsižvelgdamas į nepilnamečių vaikų interesus, vieno sutuoktinio sveikatos būklę ar jo turtinę padėtį arba kitas svarbias aplinkybes, teismas gali nukrypti nuo sutuoktinių bendro turto lygių dalių principo ir priteisti vienam sutuoktiniui didesnę turto dalį“. Aiškinant teisinį teiginį kalbiniu požiūriu, galima padaryti išvadą, kad dalijant sutuoktinių turtą nukrypti nuo lygių dalių principo galima tik tada, jei yra ne vienas, o du ar daugiau vaikų. Būtent tokį teismo panaudotą kalbinio aiškinimo rezultatą ir taikė Lietuvos teismai po šios nuostatos įsiteisėjimo. Tačiau tokį aiškinimo rezultatą atmetė Lietuvos Aukščiausias Teismas, nurodydamas: „CK 3.123 straipsnio 1 dalies [...], kad, dalijant sutuoktinių turtą ar pasirenkant turto padalijimo būdą, turi būti atsižvelgiama į nepilnamečių vaikų interesus, negali būti aiškinama kaip taikytina tik tais atvejais, kai sutuoktiniai turi du ir daugiau vaikų. Įstatymų leidėjas numato būtinumą atsižvelgti į nepilnamečių, t. y. į vaiko ar vaikų, kurie tėvų turto dalijimo momentu nesukako 18 metų, interesus. Vien dėl sąvokos „nepilnamečiai vaikai“ vartojimo daugiskaita šios įstatymo normos aiškinimas kaip netaikytinas šeimoje esant vienam vaikui būtų nelogiškas, nes nėra pagrindo laikyti, kad toje pačioje situacijoje įstatymas kelių vaikų interesus gina, o vieno vaiko – negina (CK 3.123 straipsnio 1 dalis, 3.127 straipsnio 3 dalis).

aiškinimo rezultata) nurungia (suprantama, kodėl, – pripažįstama, kad įstatymų leidėjas galėjo paprasčiausiai suklysti „įvilkdamas“ savo valią į žodžius).

Galima pripažinti, kad įstatymų leidėjo ketinimų metodas yra geras saugiklis pasitikrinant, ar pavyko teisingai suprasti teisinį tekstą. Šiuolaikinis teisėkūros reguliavimas ir technologijos dažnai leidžia nesunkiai nustatyti normų kūrėjo tikruosius tikslus ir ketinimus. Tačiau išlieka problema tais atvejais, kai įstatymų leidėjas nėra išreiškęs savo tikslų ir ketinimų arba kai galima spėti, kad tie tikslai yra neprotingi. Jeigu tikslų nustatyti neįmanoma, teisės interpretatorius tam tikrą galimybę vis dėlto turi. Jei kalbinio aiškinimo rezultatas jam kelia abejonių, jis gali pasinaudoti viena iš teisinių fikcijų ir bandyti įsivaizduoti, kaip tokioje situacijoje mąstytių įstatymų leidėjas, jei, Dworkino žodžiais, viską žinotų apie tą atvejį (bet pripažinkime, kad toks mąstymo kelias sukuria prielaidas spekuliacijoms ir subjektyviam teisės suvokimui – apie tai bus rašoma toliau). Tačiau ką daryti, kai įstatymų leidėjo tikslai ir ketinimai yra akivaizdžiai neprotingi? Aiškinant teisę kyla įtampa (net ir teoriniu lygmeniu).

Europietiškoje teisės tradicijoje teisinio teksto aiškinimo įtampa dažniausiai šalinama pritaikant sisteminių teisės aiškinimo metodą, kurio taikymo rezultatas įprastai nurungia kitų aiškinimo metodų sukurtus rezultatus. Tai teisėjams gerai žinomas teisės aiškinimo metodas, kuris sudaro galimybes koreguoti akivaizdžiai neprotingus (nemoralius, neracionalius, nepraktiškus, etc.) kitų teisės aiškinimo metodų rezultatus, savo pasirinkimą grindžiant visiems teisės srityje veikiančioms asmenims įprastais teisiniais samprotavimais.

Įprasta teigti, kad sisteminis teksto tyrimo metodas taikomas nustatant teisiniais teiginiais suformuluotą mintį, atsižvelgiant į jų vietą teisės sistemoje ir sąveiką (derėjimą) su kitais tos sistemos elementais. Dar neseniai mūsų teisės teorijoje (o ir praktikoje) šis teisės tyrimo būdas buvo siejamas išskirtinai su teisės normų sistema. Silpnėjantis pozityvistinės teisės sampratos vaidmuo lemia tą aplinkybę, kad aiškinimas vyksta ne tik teisės normų sistemos, bet teisės principų ir galutinių teisės tikslų požiūriu. Svarbu pabrėžti, kad Lietuvos teisminės institucijos šiuo atveju greičiau ir intensyviau inkorporavo bendrųjų teisės principų metodą į sisteminio teisės aiškinimo apimtį negu kai kurie teisės teoretikai, ir nustatyto teisės normų turinio įvertinimas teisės sistemos (taip pat ir teisės principų požiūriu) tapo neatsiejama daugumos teismų sprendimų dalimi. *Teismas, aiškindamas ir taikydamas teisės normas dėl vaikų išlaikymo, taip pat turi vadovautis sisteminiu teisės aiškinimo metodu, įtvirtintu CK 1.9 straipsnio 1 dalyje ir reikalaujančiu aiškintis taikomos teisės normos sisteminius ryšius su Konstitucija, bendraisiais teisės*

*principais, tarptautine teise, kitomis to paties įstatymo teisės normomis ir panašiai.*²⁸ „Sistemiškai ir lingvistiškai aiškinant Civilinio kodekso reglamentuojamas žemės nuomos sutarties nutraukimo taisyklės, įvertintinas Kodekso normų struktūrinis dėstymas į skyrius, skirsnius, straipsnius. Teisės normos Civiliniame kodekse išdėstytos vadovaujantis tam tikra teisine logika ir technika, dėl to reikia atsižvelgti į jų prigimtį, teisinę reikšmę, tarpusavio ryšį, kai sprendžiami bendrųjų ir specialiųjų teisės normų turinio konkurencijos klausimai“.²⁹

Aiškinimo rezultato dermės su visa teisės sistema tikrinimas (taikant sisteminių aiškinimo metodą) gali vykti bent dvejopai: a) tiriant teisės sistemos požiūriu: aiškinamasi, kokioje teisės srityje (viešojoje ar privatinėje), kokioje teisės šakoje, kokiam teisės institute, etc. yra aiškinama teisinė nuostata); b) laikantis teisėkūros technikos diktuojamų kryptių ir ieškant, kokiam norminiame akte, kokioje jo dalyje yra aiškinama teisinė nuostata, koks straipsnio pavadinimas, kurioje straipsnio vietoje ji yra, etc.

Sisteminio aiškinimo taisyklės leidžia išspręsti du pagrindinius uždavinius. Pirma, jomis yra patikrinamas kitais aiškinimo būdais gauto teisinio teksto aiškinimo rezultato derėjimas su pozityviosios teisės normomis. Jei kalbinis (ar kiti metodai) aiškinimas interpretatoriui pateikė keletą normos (normų) prasmų, tai sisteminio aiškinimo taisyklės įpareigoja interpretatorių pasirinkti tokia, kuri derėtų su funkcionuojančia teisės sistema ir neprieštarautų nė vienai galiojančiai teisės normai. Jei ir tokių yra keletas, interpretatorius privalo rinktis tą prasmę, kuri derėtų su artimiausiomis, giminingomis teisės normomis. Antra, sisteminis aiškinimas leidžia patikrinti ir kalbiniu požiūriu iššifruotos teisės normos derėjimą su teisės principais: „<...> teisėjai turėtų įstatymą konstruoti taip, kad kiek įmanoma labiau jį suderintų su teisingumo principais“³⁰. Tačiau šio uždavinio sprendimas visiškai aiškus teisės mokslo požiūriu ir ne toks aiškus, kai tampa teismo pritaikyta bylos išsprendimo taisykle. Teisės doktrinoje jau legalizuota galimybė (dėl kurios egzistavimo, beje, bene visi teisės tyrėjai sutaria) šio aiškinimo metodo apimtyje pasiremti bendraisiais teisės principais kaip ypatingais teisiniais standartais vis dar kelia tam tikrų iššūkių, kai tai tampa bylos išsprendimą nulėmusia teisės aiškinimo operacija.

28 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas „Lietuvos Respublikos teismų praktikos taikant įstatymus, reglamentuojančius tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo vaikus, apibendrinimo apžvalga“ (Nr. 54).

29 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. birželio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-P-346/2004.

30 Ronald Dworkin, *Teisės imperija* (Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005), 31.

4. Daugiausia įtampos keliantys (ir todėl išsamaus argumentavimo reikalaujantys) aiškinimo metodai

Teisės aiškinimo metodų aptarimas teisės moksle (atlikus minimalią jų korektiškumo reviziją) atrodo kaip aiškus teisės teorijos klausimas. Taip pat pastebėtina, kad ir teismams neturėtų kilti teisės aiškinimo problemų, kai teisinis tekstas yra aiškus ir kai galima pasitikrinti kalbinio aiškinimo metu gautą aiškinimo rezultatą, įvertinant įstatymų leidėjo ketinimus ir jo (aiškinimo rezultato) derėjimą su kitomis teisės normomis (pritaikant tam tikrą sisteminio aiškinimo aspektą). Tačiau teismams tikrai gali kilti sunkumų, kai teisinis tekstas neaiškus ir (arba) įstatymų leidėjo ketinimai nežinomi ar įstatymų leidėjo ketinimai atrodo esantys neprotingi. Tokiais (ir panašiais) atvejais teisėjas patenka į situaciją, kai teisės mokslas jam nebepasiūlo laiko patikrintų instrumentų, leidžiančių tokius iššūkius įveikti. Iš esmės tokiais atvejais teisėjas yra priverstas remtis tam tikra teisine fikcija ir prognozuoti, kaip šioje situacijoje pasielgtų protingas, racionalus, viską apie šį įvykį žinantis įstatymų leidėjas. Nagrinėjamos temos kontekste toks (teisine fikcija pagrįstas) teisėjo veikimas taip pat patenka į teisės aiškinimo procesą. Teisinės fikcijos pritaikymas teisės aiškinyje galimas mažiausiai dviem variantais.

Apibūdinant įstatymų leidėjo ketinimų metodo taikymą teisės moksle tebediskutuojama, ar teksto tyrėjas turėtų aiškintis konkrečios institucijos turėtus tikslus (toks aiškinimo kelias vadinamas subjektyviuoju, kartais – formaliuoju, ir jis jau buvo aptartas), ar interpretatorius privalėtų siekti nustatyti kažkokius objektyviai įmanomus ir racionaliai išvedamus normos atsiradimo tikslus (toks aiškinimas apibrėžiamas kaip objektyvusis arba turiningasis). Subjektyviojo (formaliojo) aiškinimo požiūriu interpretatorius turi vienintelę galimybę nukrypti nuo teisinio teksto, kai tokį sprendimą nulemia įstatymų leidėjo tikrieji ketinimai, kurie nesunkiai gali būti atskleisti iš teisinio teksto rengimo dokumentų ar kitokios su teksto rengimu susijusios informacijos. Tokia pozicija gali būti pavadinta klasikine analitinės jurisprudencijos pozicija: „Tikrosios interpretacijos objektas – atskleisti tikslus, dėl kurių buvo priimtas įstatymas <...> Tikroji žodžių, kuriais išreikštas įstatymas, reikšmė – tikrasis jo autoriaus tikslų nustatymo raktas“, – rašė XIX a. britų teisininkas J. Austinas. Toks teisinio teksto aiškinimo metodas teisinėje literatūroje kartais vadinamas egzegeziniu aiškinimu ir ilgą laiką buvo laikomas vieninteliu teisinio teksto aiškinimo metodu. Pagal jį, „įstatymo žodžiams turi būti teikiama tokia reikšmė, kurią mes jiems priskirtume, jeigu neturėtume jokios

specialios informacijos apie jų vartojimo kontekstą arba jų autoriaus intencijas“. Paprastai toks aiškinimo metodas yra ypač sureikšminamas, po radikalių visuomeninių ir teisinių pokyčių išleidus naujus teisinius aktus: jau 533 m. Justinianas uždraudė bet kokius plečiamuosius „Corpus iuris...“ komentarus ir aiškinimus; tokie pat draudimai galiojo ir 1804 m. Prancūzijos civilinio kodekso atžvilgiu: „Nieko, išskyrus įstatymą!“ – pabrėžė vienas iš kodekso rengėjų. Net ir šiandien kartais teigiama, kad šis aiškinimas yra pakankamas, jei empirinėmis priemonėmis nustačius įstatymų leidėjo ketinimą pasiekiamas vienas ir / arba abejonių nekeliantis rezultatas.

Autoriai, kritikuojantys tokio aiškinimo būdo taikymą (juk aiškinamas teisinis tekstas gali būti priimtas seniai, socialinės sąlygos gali būti labai pasikeitusios, teisinio reguliavimo sukūrimo metu įstatymų leidėjui gali būti net nežinoma apie faktines situacijas, kurioms tokį reguliavimą teks ateityje pritaikyti ir pan.), kartais net abejoja, ar toks aiškinimo metodas apskritai turėtų būti taikomas – jie (autorai) teisinio turinio (tikrosios prasmės) paieškas siūlo nukreipti į neteisinių normos veikimo foną siekiant išsiaiškinti ne tai, ką tiksliai kažkada ir kodėl pasakė įstatymų leidėjas, o tai, ką jis pasakytų dabar, kai viską žinotų apie tam tikrą atvejį, kurį siekiama įvertinti pagal teisę. Tokio aiškinimo tikslas – nustatyti bendrąją idealą, kurio siekia (ar turėtų siekti) įstatymų leidėjas. Teisės interpretatorius, taikantis tokį (turiningąjį) teisės aiškinimą, taiko teisinę fikciją ir bando įžvelgti, kaip jo tiriamu atveju mąstyti ir veikti (fiktyvus) įstatymų leidėjas. Tokio (taikant teisinę fikciją) aiškinimo metodo taikymas sunkiai formalizuojamas, dėl jo abstraktumo interpretacijos rezultatus gali nulemti interpretatoriaus psichosocialinė būseną, o tai sukuria sąlygas skirtingam ir subjektyviam teisės supratimui³¹.

Panašių trūkumų (sukuriančių prielaidas skirtingam ir subjektyviam teisės suvokimui) turi ir sisteminio metodo apimtyje veikiantis bendrųjų teisės principų aiškinimo metodas. Kadangi sisteminis aiškinimo metodas teisės doktrinoje laikomas „nurungiančiu“ kitų (tokių kaip kalbinio ir įstatymų leidėjo, suprantamo formaliai, ketinimų) aiškinimo metodų duotus rezultatus, teisės principai tampa „sunkiasvoriais“ teisės elementais, leidžiančiais konkrečiu atveju eliminuoti iš taikymo kalbos

31 Lietuviškoje terminijoje tokį teisės aiškinimo būdą labiausiai atitiktų teleologinis teisės aiškinimas, kurį taikantis teisėjas, pasak R. Latvelės, „tampa įstatymų leidėjo partneriu, padedančiu siekti bendrųjų teisinio reguliavimo tikslų – kiekvieną teisinę nuostatą interpretuojančio, atsižvelgiant į šiuos siekius“. „Teisės teorijoje“ autorė pagrįstai atkreipia dėmesį į tai, kad teisės moksle egzistuoja teorijos (pvz., Aharonso Barako), sujungiančios teleologinį aiškinimo būdą ir įstatymų leidėjo ketinimo būdą. Žr.: Latvelė, *supra note*, 18: 327–328.

požiūriu aiškus ir neprieštarinai suformuluotas teisės normas, ir net tik tais atvejais, kai teisinis tekstas kažką „nutyli“, yra neaiškus, bet ir tada, kai kalbos požiūriu taisyklė yra aiški ir kai nėra jokių duomenų, kad tokių taisyklių turinys galėtų prieštarauti įstatymų leidėjo ketinimams, arba dar įdomiau – kai kalbinio aiškinimo rezultatai visiškai patvirtina įstatymų leidėjo ketinimų metodus.

Konferencijoje, skirtoje Civilinio kodekso trisdešimtmečiui, kalbėję teisėjai ne kartą pabrėžė, kad teisėjai kodekso rengėjams labiausiai yra dėkingi už kodekse „įrašytus“ teisės principus, kuriuos taikydami teisėjai randa išeitis iš įvairių sudėtingų situacijų (neaiškus teisinis tekstas, teisinių nuostatų kolizijos, etc.)³². Šioje publikacijoje nenagrinėti sunkumai, kurie atsiranda dėl argumentavimo „remiantis teisės principais“³³, bet vienas aspektas yra neabejotinas – bendrųjų teisės principų aiškinimo metodas taip pat sukuria prielaidas teisiniam subjektyvizmui. Taip pat yra akivaizdu, kad teisės principų taikymas iš teisėjų reikalauja specifinių įgūdžių ir aukšto argumentavimo standarto. Dėl to teisės moksle dar ne kartą bus grįžta prie šio probleminio klausimo – prie teisės principų panaudojimo tam, kad būtų pateisintas kalbos požiūriu aiškaus teisinio teksto ignoravimo, neturint duomenų, kad tekstas prieštarauja įstatymų leidėjo valiai, arba prie teisės principų pasitelkimo, nukrypstant nuo aiškiai išreikštos įstatymų leidėjo valios.

Prieš išvadas

Publikacijos autorė buvo viena iš tų, kurie iš pradžių kvietė teismus kūrybiškai, o ne mechaniškai taikyti teisę, o vėliau prisijungė prie autorių, siūliusių pradėti galvoti apie teisėjų kūrybiškumo ribas³⁴ ir, akcentuotina, tokių autorių vis daugėja³⁵. Manytina, kad remiantis publikacijos tekstu galima formuoti tam tikras rekomendacijas, kurių turėtų paisyti teisėjai, kuriantys normatyvinę (saistančią) teisinio teksto interpretaciją:

32 Tiesa, nėra aišku, kodėl taip pasisakiusiems teisėjams atrodė, kad jei kodekso rengėjai nebūtų įvardiję teisės principų, jie (teisėjai) nebūtų galėję jais remtis, kadangi principų įrašymas į teisinį tekstą nesuteikia jiems jokios papildomos reikšmės.

33 Žr. Baltrimas ir Lankauskas, *supra note*, 3; Gumbis, *supra note*, 3.

34 Valentinas Mikelėnas, „Interpretacinis žaismas, arba kaip kurti teisę be parlamento“, *Jurisprudencija* 116, 2 (2009); Giedrė Lastauskienė, „Teismų „interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos“, *Jurisprudencija* 19, 4 (2012).

35 Egidijus Kūris, „Konstitucijos nereikia, įstatymo nereikia: apie vieną Vyriausybės poįstatyminį teisės aktą ir vieną pirmosios instancijos teismo sprendimą“, iš *Kelyje su Konstitucija. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2022).

- Teisinio teksto aiškinimas turėtų vykti laikantis tam tikro metodų taikymo eiliškumo. Šios publikacijos kontekste turėtų būti pradėta nuo kalbinio aiškinimo metodo, po to taikomas įstatymų leidėjo ketinimų, galiausiai – sisteminis.
- Teisės interpretatorius privalo su didele pagarba žiūrėti į teisinį tekstą ir įstatymų leidėjo valią. Atsiradus abejonų dėl teksto reikšmės tinkamumo, pirmiausia turi būti vertinama galimybė patikrinti šią abejonę kreipiantis dėl teisės akto teisėtumo ir (ar) konstitucingumo. Ir tik tokiais atvejais, kai patikra nebuvo įmanoma, teisės interpretatorius turėtų prieštarumą spręsti pats.
- Siekiant nustatyti tikrąjį teisinės nuostatos turinį, teisinio teksto kalbinės reikšmės ir normos kūrėjo valios galima nepaisyti tik ypatingais atvejais, kai tokį rezultatą diktuoja sisteminis aiškinimo metodas. Bendrųjų teisės principų pritaikymas kaip kalbos požiūriu aiškos teisinės taisyklės eliminavimas turėtų būti taikomas tik išimtiniais atvejais, tokį pasirinkimą išsamiai argumentuojant.
- Turiningasis teisės aiškinimas ir teisinio reguliavimo spragos pildymas taikant teisės analogiją, t. y. teisės interpretatoriaus veikimas taip lyg jis būtų įstatymų leidėjas, turėtų būti laikomi rizikingu, spekuliatyviu, todėl tik išimtinio teisės interpretatoriaus pasirinkimu.

Išvados

Teisės aiškinimo *sensu largissimo* sąvoka, vartojama siekiant įvardyti teisės kaip ypatingo socialinio fenomeno ontologiją, turėtų būti atskirta nuo teisės aiškinimo *sensu largo* ir *sensu stricto* sąvokų, apibrėžiančių teisinio teksto, taikytino tam tikrai faktinei situacijai, turinio nustatymą.

Teisės doktrinoje pateikiamas teisės aiškinimo būdų sąrašas, kurį teismai yra įpratę mechaniškai atkartoti, reikalauja tam tikros revizijos. Abejotinai laikytinas tokių aiškinimo būdų kaip loginis, lyginamasis, analoginis, istorinis traktavimas kaip savarankiškų aiškinimo būdų. Precedentinio aiškinimo būdo išskyrimas laikytinas nekorektišku tuo pagrindu, kad jis neatitinka teisinio teksto aiškinimo kaip teisinio teksto turinio nustatymo požymių.

Svarbiausi ir dažniausiai teismų taikymo būdais pripažintini kalbinis, įstatymų leidėjo ketinimų ir sisteminis.

Įprastais ir mažiausiai įtampos keliančiais teisinio teksto aiškinimo būdais gali būti įvardyti kalbinis, įstatymų leidėjo ketinimų (įstatymų leidėją suprantant

formalia prasme) ir sisteminis (kai gautas aiškinimo rezultatas tiriamas derėjimo su kitomis teisės normomis aspektu). Tokių aiškinimo būdų pritaikymą nesudėtinga pagrįsti įprastu (standartiniu) argumentavimu.

Daugiau įtampos keliančiais laikytini tokie aiškinimo būdai, kai teisėjas yra priverstas teisinį tekstą aiškinti pritaikydamas teisinę protingo ir racionalaus įstatymų leidėjo fikciją. Tokia situacija susidaro, kai teisėjas, norėdamas suprasti teisinį tekstą, siekdamas nustatyti ne tai, ką nustatė konkretus įstatymų leidėjas, sukūręs teisėjo aiškinamas teises nuostatas (pvz., dėl to, kad tekstas buvo kurtas seniai, kad įstatymų leidėjo ketinimai nėra žinomi), o tai, kaip šias nuostatas aiškintų (fiktyvus) protingas įstatymų leidėjas, jeigu viską apie tą įvykį žinotų. Taip pat tokia situacija susidaro, kai teisėjas taiko bendruosius teisės principus taip, kad dėl jų taikymo nukrypstama nuo aiškaus teisinio teksto ir (arba) aiškių įstatymų leidėjo ketinimų. Tokios situacijos laikytinos nestandartinėmis ir reikalaujančiomis išplėto ir nestandartinio argumentavimo.

THE INTERPRETATION OF LAW: THE REVISION OF CATEGORIES

Giedrė Lastauskienė

Vilnius University Faculty of Law

E-mail: giedre.lastauskiene@tf.vu.lt

Summary. This publication focuses on the interpretation of law as an understanding of the content of a legal text, separating this concept from the disclosure of the essence of law as a specific social phenomenon. The author points out that interpretation of law is still unjustifiably segregated from legal reasoning in Lithuanian legal science. In Lithuanian legal doctrine, the list of methods of interpretation of law includes such methods of interpretation as logical, analogical, comparative, and historical, the distinction of which as independent methods raises doubts. The publication also contains a critique of the exclusion of the precedential method of interpretation as not being in line with the essence of the method of interpretation of law.

The publication argues that the main methods of interpretation of a legal text are linguistic, legislative intent, and systematic. The methods of interpretation that are least likely to be questioned as to the reliability of the result of interpretation are linguistic, legislative intent (where the legislator is perceived in the formal sense as the authority that established the rule), and systematic (where the result of the interpretation is examined in terms of its consistency with the rest of the legal rules). Exceptional situations requiring separate reasoning are those involving a judge acting as a legislator (in the sense of the legislator in the substantive sense, as a certain legal fiction), or applying general principles of law in a manner that results in a divergence from the linguistically clear legal text and/or the clear intention of the legislator, which is identifiable.

The publication also claims that the interpreter of law must have a high degree of deference towards the legal text and the intent of the legislator. Where there is a reasonable doubt as to the appropriateness of the legislator's intent or the consistency of the legal text with the legal system, the first task must be to assess the feasibility of verifying that doubt by means of a referral as to the legal validity and/or constitutionality of the legislative act. Only in cases where such verification

proves impossible should the interpreter of law resolve the inconsistency of the legal text themselves.

Keywords: interpretation of law, interpretation of a legal text, legal interpreter, ways of interpreting a legal text, linguistic interpretation of law, systematic interpretation of law, general principles of law.

Giedrė Lastauskienė – Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedros docentė, socialinių mokslų daktarė. Pagrindinės mokslinių interesų, tyrimų ir ekspertinės sritys: teisės teorija, teisės filosofija, teisėkūra, konstitucinė teisė, teisinė etika.

Giedrė Lastauskienė – doctor of social sciences, associate professor at the Department of Public Law at the Faculty of Law at Vilnius University. Main areas of scientific interest, research and expertise: legal theory, legal philosophy, legislation, constitutional law, legal ethics.

TEISINIS ŠVIETIMAS IR UGDYMAS

Eglė Bilevičiūtė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

E. paštas eglek@mruni.eu

Santrauka. Kiekvienas žmogus turi suprasti savo teises ir pareigas ir žinoti, kaip gauti žalos atlyginimą per teisinę sistemą. Tačiau dauguma žmonių sunkiai susidoroja su teisinėmis problemomis ir dažnai nežino, kur kreiptis pagalbos. Teisinių klausimų sprendimas yra sudėtingas net specialistams. Teisinis švietimas – švietimas, kurio tikslas – padėti žmonėms ugdyti gebėjimą suprasti įstatymus, protingą mąstymą, pozityvią dalyvavimo sąmonę, žmogaus teisių suvokimą. Vienas iš Jungtinių Tautų Organizacijos darnaus vystymosi tikslų yra užtikrinti įtraukų ir nešališką kokybišką vaikų, jaunimo ir suaugusiųjų švietimą ir skatinti mokymosi visą gyvenimą galimybes visiems. Visuomenės teisinis švietimas gali išspręsti dalį šių problemų. Jis apima platų spektrą veiklos, skirtos didinti piliečių gebėjimą spręsti su teise susijusias problemas. Straipsnyje atlikta teisinio švietimo ir ugdymo ypatumų analizė, aptartos teisinio švietimo Lietuvoje problemos.

Reikšminiai žodžiai: teisinis švietimas, teisinis ugdymas, visuomenės teisinis švietimas, teisės dalykas mokykloje.

Įvadas

Teisinis ugdymas yra bendrojo ir socialinio ugdymo dalis. Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo¹ 2 straipsnio 33 dalis numato, kad „ugdymas yra dvasinių, intelektualinių, fizinių asmens galių auginimas bendraujant ir mokant“. Analogiškai formuluojama ir geros mokyklos koncepcijoje²: „4.1. Ugdymo(si) rezultatai – palaipsniui įgyjamos dvasinę, intelektualinę ir fizinę asmens brandą rodančios kompetencijos,

1 „Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2011-03-31, Nr. 38-1804.

2 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2015 m. gruodžio 21 d. įsakymas Nr. V - 1308 „Dėl geros mokyklos koncepcijos patvirtinimo“, TAR, 2015-12-21, Nr. 20048.

apimančios žinias, supratimą, gebėjimus ir nuostatas. 4.2. Ugdymasis – dvasinių, intelektinių, fizinių asmens galių auginimasis bendraujant ir mokantis.“

Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme įrašyta, kad švietimas – veikla, kuria siekiama suteikti asmeniui visaverčio savarankiško gyvenimo pagrindus ir padėti jam nuolat tobulinti savo gebėjimus. Mokyti yra prigimtinė kiekvieno žmogaus teisė. Švietimas, kaip asmens, visuomenės ir valstybės ateities kūrimo būdas, grindžiamas žmogaus nelygstamos vertės, jo pasirinkimo laisvės, dorinės atsakomybės pripažinimu, demokratiniais santykiais, šalies kultūros tradicijomis³.

Teisinis švietimas – švietimas, kurio tikslas – padėti žmonėms ugdyti gebėjimą suprasti įstatymus, protingą mąstymą, pozityvią dalyvavimo sąmonę, žmogaus teisių suvokimą, atidumą kitiems ir konstitucinę vertę. Šių dalykų reikalaujama iš demokratinų piliečių⁴.

Užsienio mokslininkai savo straipsniuose daugiausia aptarinėja profesionalų teisinį švietimą. Pvz., D. Goldsworthy straipsnyje apmąstomos įvairios teisinio išsilavinimo perspektyvos ir poveikis, kurį pedagoginei praktikai gali sukelti dabartinės ir besikuriančios technologijos⁵. I. Wardas nagrinėja skirtingus teisinio švietimo aspektus. Jis teigia, kad du iš esmės susiję klausimai ir toliau formuoja dabartines diskusijas apie teisinį išsilavinimą: kam skirta teisės mokykla ir ko teisės mokykla turėtų mokyti?⁶. „The European Journal of Legal Education“⁷ publikuoja straipsnius apie bet kurį teisinio išsilavinimo aspektą, kuris gali sudominti teisės fakultetų dėstytojus bet kur Europoje. Tai yra straipsniai apie mokymosi teoriją ir pedagogiką, technologijų panaudojimą teisiniame švietime, teisinio švietimo tyrimus ir pan.

Šio darbo tikslas yra glaustai aptarti teisinio švietimo ir ugdymo ypatumus nagrinėjant visuomenės teisinio švietimo vaidmenį. Straipsnyje analizuojami užsienio ir Lietuvos mokslininkų darbai, teisės aktai ir gerosios patirties pavyzdžiai. Šiame tekste nebus aptariamas profesionalių teisininkų paruošimas ir jų

3 „Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2011-03-31, Nr. 38-1804.

4 „Overview of Legal Education“, Ministry of Justice Crime Prevention Policy Bureau, žiūrėta 2023 m. vasario 2 d., http://www.moj.go.kr/cppb_eng/3314/subview.do.

5 Daniel Goldsworthy, „The Future of Legal Education in the 21st Century“, *Adelaide Law Review* 41, 1 (2020): 243–265.

6 Ian Ward, „Legal Education and the Democratic Imagination“, *Law and Humanities* 3, 1 (2009): 87–112.

7 The European Journal of Legal Education, žiūrėta 2023 m. vasario 10 d., <https://www.ejle.eu/index.php/EJLE/index>.

rengimo programos. Norima suteikti dėmesį į teisinį visuomenės švietimą. Sąvoka „visuomenės teisinis švietimas“ vartojama apibūdinti įvairiai veiklai, kuria siekiama sustiprinti žmonių „teisinį pajėgumą“. Šį darbą galima plačiai suskirstyti į švietimo ir mokymo iniciatyvas bei mokslinių tyrimų veiklą⁸.

I. Wardo manymu, teisinio švietimo sistema turi prasidėti nuo mokyklos. Svarbu jau mokykloje žinoti, kas yra įstatymas. Profesionalūs teisininkai galėtų kontroliuoti, kad kiekvienoje bendrojo lavinimo mokykloje nors minimaliai būtų dėstoma teisės mokymo programa. Tai bus naudinga ir visiems piliečiams, o tie, kurie pasirinks aukštesnius teisės mokslus, jau turės tam tikrų pagrindinių žinių⁹.

L. Petrauskienė ir V. Ž. Jonynienė¹⁰ konstatuoja, kad iki 2004 metų Lietuvoje neegzistavo sistemingas visuomenės teisinis švietimas. Sukruti tokią sistemą paskatino teisinės, demokratinės gerovės valstybės vystymo procesas. „*Teisinis ugdymas bendrojo ugdymo mokykloje yra svarbus ir aktualus savo paskirtimi, siekiant moksleivius ugdyti sąmoningus, suprantančius savo teises ir pareigas, gebančius kontekstualizuoti teises žinias, konstruktyviai dalyvauti nuolat kintančios visuomenės gyvenime.*“¹¹

Lietuvos mokslininkai skirtingais aspektais analizavo teisinį ugdymą bendrojo ugdymo mokyklose. L. Petrauskienė ir V. Ž. Jonynienė¹², R. Prakapas, R. Žilinskienė¹³, I. Motiejūnaitė¹⁴, D. Juciuvienė¹⁵, A. Pekauskas¹⁶ nagrinėjo teisinio švietimo sampratą ir integracijos galimybes į bendrojo lavinimo programas.

8 Sarah Pepin ir Joanna Dawson, *Public legal education. A Westminster Hall debate on Public legal education is scheduled for Tuesday 15 May 2018 at 2.30pm*. Debate pack Number CDP-2018-0119 (Westminster Hall, Tuesday 15 May 2018), [https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CDP-2018-0119/CDP-2018-0119.pdf](https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CDP-2018-0119/CDP-2018-0119/CDP-2018-0119.pdf).

9 Ward, *supra note*, 6: 87–112.

10 Lina Petrauskienė ir Vilma Živilė Jonynienė, „Teisinio švietimo samprata ir poreikis ugdymo institucijoje: 10–12 klasių moksleivių požiūris“, *Socialinis darbas* 11, 1 (2012): 151–164.

11 Romas Prakapas ir Danguolė Juciuvienė, „Teisinio ugdymo integracija pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosiose programose“, *Socialinis darbas* 11, 1 (2012): 141–150.

12 Petrauskienė ir Jonynienė, *supra note*, 10: 151–164.

13 Romas Prakapas ir Rūta Žilinskienė, „Teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje: pedagogų požiūris“, *Socialinis darbas* 7, 2 (2008): 51–58.

14 Romas Prakapas ir Inga Motiejūnaitė, „Teisinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje: mokinių požiūris“, *Socialinis ugdymas* 9, 20 (2009): 15–22.

15 Prakapas ir Danguolė, *supra note*, 11: 141–150.

16 Auridas Pekauskas, „Vidutinio mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo mokykloje analizė“, *Pedagogika* 99 (2010): 95–103.

B. Kairienė ir G. Dzindzaliėienė¹⁷ analizavo teisinio švietimo vaidmenį vaikų teisių įgyvendinimui, G. Žibėnienė ir R. Valukonienė¹⁸ tyrė refleksijos metodo taikymą teisiniame ugdyme. R. Prakapas ir V. Čepaitė¹⁹ nagrinėjo teisinio švietimo taikymą kritinio mąstymo ugdymui.

Vienas iš Jungtinių Tautų Organizacijos darnaus vystymosi tikslų yra užtikrinti įtraukų ir nešališką kokybišką vaikų, jaunimo ir suaugusiųjų švietimą ir skatinti mokymosi visą gyvenimą galimybes visiems²⁰. Tačiau galima teigti, kad Lietuvoje suaugusiųjų teisinis švietimas ir ugdymas išvystytas nepakankamai.

1. Teisinio ugdymo samprata

Teisinio ugdymo samprata nėra tiesiogiai apibrėžta Lietuvos teisės teorijos specialistų. Iš dalies šią sampratą atskleidžia Lietuvos edukologai savo darbuose, pvz., R. Prakapas, B. Kairienė, G. Žibėnienė, A. Pekauskas ir kt.^{21, 22, 23, 24}. Tačiau edukologijos mokslo atstovų pateikiami teisinio ugdymo apibrėžimai pirmiausia remiasi teisės teorijos mokslininkų sugeneruotų teisės, teisinės sąmonės, teisinės kultūros ir teisinio auklėjimo analize. Tarkime, pasak R. Prakapo, teisinis ugdymas – tai „*sistemiškas ir teigiamas poveikis teisinės sąmonės pradiniam teisinės kultūros elementui, kurio tikslas ugdyti asmens valią, pasiryžimą elgtis teisėtai bei žadinti teisėtam elgesiui palankią asmens motyvaciją*“²⁵. „*Teisinės informacijos teikimas laiku, teisinės sąmonės ugdymas ir šio ugdymo plėtra – pagrindiniai*

17 Brigita Kairienė ir Gintarė Dzindzaliėienė, „Teisinis švietimas – vaiko teisių įgyvendinimo prielaida“, *Socialinis ugdymas* 9, 20 (2009): 59–69.

18 Gintautė Žibėnienė ir Rita Valukonienė, „Refleksijos metodų taikymas: mokytojų teisinio ugdymo patirtis Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose“, *Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose* 12 (2016): 68–75.

19 Romas Prakapas ir Vitalija Čepaitė, „Kritinio mąstymo ugdymo galimybės teisinio ugdymo pamokose“, *Socialinis darbas* 10, 2 (2011): 181–192.

20 United Nations, „Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development Goal 4: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all“, https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/education-2030-incheon-framework-for-action-implementation-of-sdg4-2016-en_2.pdf.

21 Prakapas ir Žilinskienė, *supra note*, 13: 51–58.

22 Kairienė ir Dzindzaliėienė, *supra note*, 17: 59–69.

23 Pekauskas, *supra note*, 16: 95–103.

24 Žibėnienė ir Valukonienė, *supra note*, 18: 68–75.

25 Prakapas ir Žilinskienė, *supra note*, 13: 51–58.

visuomenės teisinio švietimo principai²⁶. „Teisinis ugdymas gali būti traktuojamas kaip informacijos visuomenei rūšis, yra viena iš pagrindinių priemonių, ugdančių teisiškai išprususius bei dorus piliečius. Teisiniu ugdymui priskiriamas teigiamų nuostatų ir įsitikinimų ugdymo uždavinys. Mokiniai turi suvokti ir internalizuoti teisės sąvokas, įstatymų paskirtį ir jų vaidmenį²⁷. „Visuomenės teisiniu švietimu laikomas procesas, kai asmenims sudaromos galimybės įgyti teisinių žinių, kad jie galėtų tinkamai naudotis savo teisėmis teisinėje sistemoje, jas ginti ir atlikti pareigas.“²⁸ Todėl pradžioje pateiktina trumpa apžvalga – būtent teisės srities mokslininkų teisinės sąmonės, teisinės kultūros ir teisinio auklėjimo sąvokos.

Anot žinomo Lietuvos teisės teorijos profesoriaus Alfonso Vaišvilos, „teisinė sąmonė – tai sistema vaizdinių, idėjų, teorijų, kurias tam tikrais interesais besivadovaujantys žmonės susikuria apie galiojančią ir pageidautiną teisę, apie galiojančių įstatymų sutikimą ar nesutikimą su jų interesais (teisingumu), taip pat teigiamos ar neigiamos emocijos, kurių patiria skirtingų interesų turėtojai, susidūrę su galiojančia teise, vertindami ją savo ir visuomenės interesų apsaugos požiūriu²⁹. O teisinę kultūrą galima apibrėžti įvairiomis definicijomis: „1) tai teisės paliepimų žinojimas ir praktinis jų įgyvendinimas; 2) tai objektyvizuota, praktiniu asmens elgesiu virtusi teisinė sąmonė; 3) tai ta pati teisinė sąmonė, tik papildyta teisėtumu“³⁰. Taigi, teisinis auklėjimas būtų „sistemiškas, teigiamas poveikis teisei sąmonei kaip pradiniam teisinės kultūros elementui. Jo tikslas – ne tiek teikti teisinę informaciją apie teisėtą elgesį, kiek ugdyti valinį asmens ryšį elgtis teisėtai, diegti teisėtam elgesiui palankią asmens motyvaciją, ugdyti vientisą, minties ir elgesio požiūriu nesusidvejinusią, socializuotą asmenybę. Tai šeimos, švietimo institucijų veikla mokant teisės pagrindų mokyklose, taip pat veikiant per visuomenės informavimo priemones, savarankiškai studijuojant teisės literatūrą (teisinė savišvieta). Šia linkme teigiamai veikia ir teisės praktika (teisės aktų taikymas), įgyvendinanti teisėtumo ir teisingumo principus, atskleidžianti jų naudą asmeniui ir visuomenei. Tai ne tik valstybės, bet ir visuomenės veikla, skirta tiek teisės pažeidimams išaiškinti, tiek jų prevencijai vykdyti“³¹.

26 Petrauskienė ir Jonynienė, *supra note*, 10: 151–164.

27 Auridas Pekauskas ir Gedutė Grigaliūnaitė, „Jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo mokykloje analizė“, *Pedagogika* 89 (2008): 107–114.

28 Kairienė ir Dzindzaliėnė, *supra note*, 17: 59–69.

29 Alfonsas Vaišvila, *Teisės teorija: vadovėlis* (Vilnius: Justitia, 2004), 215.

30 *Ibid.*, 457.

31 *Ibid.*, 461.

Kitas žinomas Lietuvos teisės srities mokslininkas profesorius Vytautas Šlapkauskas *teisinę sąmonę* apibrėžia taip: „<...> objektyviai egzistuojanti sąryšinga vaizdinių, idėjų, teorijų ir emocijų sistema, išreiškianti visuomenės, grupių ir individų santykį su teise kaip socialiniu institutu, jo sistema ir struktūra, santykį su įstatymais ir kitais teisinės sistemos elementais. Šis santykis gali būti labai įvairus, pavyzdžiui, pritarti teisei kaip socialiniam institutui ir tuo pačiu metu nepritariti atskiriems teisinės sistemos elementams. Konkrečios teisinės sąmonės formavimąsi įtakoja visuomenės istorinė patirtis bei individų ir grupių nuosavas socialinis patyrimas“³², o *teisinę kultūrą* kaip „valstybės ir visuomenės formavimo bei politinės ir teisinės sąmonės išsivystymo, jų vertybių – normų komplekso, o tuo pačiu ir elgesio išraiška teisinėje srityje“³³. Ir kaip išvada pateikiamas toks teisinio auklėjimo apibrėžimas: „Teisinio auklėjimo turinys apima informaciją apie teisės esmę, ją išreiškiančius būdus – teisės principus ir teisės normas, kuriomis reguliuojami visuomeniniai santykiai“³⁴.

Stasys Vansevičius teigia, kad „teisinė sąmonė yra teisės žinios, galiojančios teisės, teisinės minties, idėjų, susijusių su norimais teisės pokyčiais, vertinimas, t. y. ne tik objekto atspindėjimo rezultatas, bet ir priemonė paveikti objektą, visą valstybės teisinę sistemą“³⁵, o „teisinė kultūra yra bendrosios kultūros atmaina, susidedanti iš teisinėje tikrovėje esančių dvasinių ir materialinių vertybių“³⁶. Autorius neanalizuoja teisinio auklėjimo, tačiau kalba apie *teisėtą elgesį*: „Žmogus, įsisąmoninęs teisės idėjas ir principus, atlieka teisėtus veiksmus kaip savaime suprantamus ir kaskart neanalizuoja teisinių reikalavimų teisingumo ir motyvų.<...> Teisiniai įpročiai reguliuoja elgesį ir šis tampa teisėtas.“³⁷

Atlikus ugdymo ir ugdymo funkcijų, taip pat ugdymo turinio sąvokų, pateiktų Lietuvos Respublikos Švietimo įstatyme³⁸, analizę galima daryti išvadą, kad *teisinis ugdymas* yra tam tikrų dvasinių ir intelektinių asmens galių auginimas (teisinė kultūra ir teisinė sąmonė) bendraujant (teisinis auklėjimas) ir mokant (teisinis švietimas). Taigi, *teisinio ugdymo turinį* sudaro tokie atskiri elementai kaip

32 Vytautas Šlapkauskas, *Teisės sociologijos pagrindai. Vadovėlis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004), 390.

33 *Ibid.*, 412.

34 *Ibid.*, 408.

35 Stasys Vansevičius, *Valstybės ir teisės teorija* (Vilnius: Justitia, 2000), 163.

36 *Ibid.*, 174.

37 *Ibid.*, 234.

38 „Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2011-03-31, Nr. 38-1804.

teisinis auklėjimas, teisinis švietimas bei teisinės sąmonės ir teisinės kultūros formavimas(is), o paties teisinio ugdymo pagrindinis tikslas būtų per teisinio auklėjimo ir teisinio švietimo funkcijas visų pirma formuoti asmens teisinę sąmonę, siekiant išauginti aukštą teisinę kultūrą. Teisinių žinių arba žinių apie teisę pertekimas, teisinių įgūdžių suformavimas ir lavinimas būtų teisinio švietimo pagrindiniai elementai ir jų pakanka tam tikro lygio teisei sąmonei suformuoti, bet nepakanka išauginti teisinę kultūrą (siekiant idealo – aukštą teisinę kultūrą), nes teisiniui elgesiui reikia ne tik teisės žinių, bet ir teisinių įpročių.

D. Goldsworthy mano, kad užduotys, kurioms reikia kūrybiškumo, sudėtingo samprotavimo ar socialinio intelekto (pavyzdžiui, gebėjimo veiksmingai derėtis dėl sudėtingų socialinių santykių), išliks žmonių kompetencija. Tai ir turi formuoti teisinį švietimą. Teisininkai vis dažniau turės įgyti platų, liberalų išsilavinimą, suteikiantį galimybių mąstyti tarpdalykiškai, skatinantį kūrybiškumą ir socialinį intelektą. Universitetai ir teisės mokyklos turi pripažinti teisinio išsilavinimo svarbą per savo kaip žinių bendruomenės funkciją, kuri yra iš esmės vertinga, nes gali papildyti akademinį žinių ir žmonių pastangas³⁹.

A. Pekauskas teigia: „Teisinio ugdymo konstrukto struktūra yra dvimatis. Ją sudaro du komponentai: teisės žinios, susijusios su formalioju mokykliniu ugdymo turiniu (įgyjamos mokykloje); nesusijusios su mokykla (įgyjamos saviugdos, socialinio išmokymo būdu, šeimoje ir kitoje artimoje aplinkoje) bendrosios žinios. Teisinio ugdymo sistemą sudaro: teisinis pedagogų parengimas, teisinis mokinių ugdymas, teisinis tėvų švietimas.“⁴⁰

2. Teisinis švietimas

2.1. Teisinio švietimo samprata

Europos Sąjungos Tarybos rezoliucijoje⁴¹ teigiama, kad švietimas ir mokymas turi atlikti itin svarbų vaidmenį formuojant Europos ateitį tokiu laikotarpiu, kai būtina, kad jos visuomenė ir ekonomika taptų darnesnė, įtraukesnė, labiau

³⁹ Goldsworthy, *supra note*, 5: 243–265.

⁴⁰ Pekauskas, *supra note*, 16: 95–103.

⁴¹ Europos Sąjungos Taryba, „Tarybos rezoliucija dėl Europos bendradarbiavimo švietimo ir mokymo srityje strateginės programos siekiant sukurti Europos švietimo erdvę ir imtis veiksmų vėlesniu laikotarpiu (2021–2030 m.) (2021/C 66/01)“, CELEX, žiūrėta 2023 m. vasario 3 d., [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021G0226\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021G0226(01)&from=EN).

skaitmeninė, tvaresnė, žalesnė ir atsparesnė, o piliečiai galėtų užsitikrinti savirealizaciją ir gerovę, būtų pasirengę prisitaikyti prie kintančios darbo rinkos ir joje efektyviai dirbti ir dalyvauti kaip aktyvūs ir atsakingi piliečiai. Švietimas ir mokymas yra Europos piliečių asmeninio, pilietinio ir profesinio tobulėjimo pagrindas. Reikia užtikrinti kokybišką mokymąsi visą gyvenimą visiems besimokantiejiems.

„Law Insider“ teisinė duomenų bazė pateikia du teisinio švietimo (angl. *legal education*) apibrėžimus⁴². Teisinis švietimas – tai veikla, atitinkanti nuostatų reikalavimus ir išlaikanti arba didinanti teisininkų kompetenciją teisinės praktikos atžvilgiu. Teisinis švietimas – bet kokia institucijos siūloma švietimo ar mokymo programa, kurios tikslas yra suteikti teisės srities žinias ar įgūdžius, arba kitas švietimo ar institucinis mokymas.

2.2. Visuomenės teisinis švietimas ir jo reikšmė

Užsienio mokslininkų darbuose visuomenės teisinis švietimas plačiai nagrinėjamas iš teorinės ir praktinės pozicijos.

Apie visuomenės teisinį švietimą daug rašyta nuo tada, kai atsirado revoliucinė idėja, kad teisę žinoti ir suprasti turi visi žmonės, ne tik teisininkai. Aštuntajame XX a. dešimtmetyje JAV pilietinių teisių judėjimai pabrėžė praktinių teisiųjų žinių būtinybę ne teisininkams. Nuo tada viešųjų teisinio švietimo programų (daugelyje šalių ypač gatvės teisės) plitimas buvo nepaprastai didelis. Šiame kontekste mokslininkai (pvz., Richardas Grimesas) išskiria teisės mokyklų vaidmenį kuriant teisiškai raštingesnę visuomenę⁴³. R. Grimeso knygoje⁴⁴ kalbama apie teisiškai raštingesnę visuomenę ir aptariama, kodėl ir kaip teisės mokykla galėtų prisidėti prie to. Nagrinėjant, kas yra visuomenės teisinis švietimas ir kokiomis formomis jis gali būti vykdomas, konkrečiai aptariami būdai, kuriais teisės mokykla gali įsitraukti į šį procesą, pateikiami viešojo teisinio švietimo modeliai, pradedant mokymu akis į akį ir baigiant spausdintinės medžiagos naudojimu, įskaitant didėjančią elektroninių technologijų svarbą.

42 „Legal education definition“, Law Insider, žiūrėta 2023 m. sausio 29 d., <https://www.lawinsider.com/dictionary/legal-education>.

43 Amy L. Wallace, „Review: Public Legal Education – The Role of Law Schools In Building a More Legally Literate Society (Routledge 2021)“, *Journal of Public Legal Education*, Forthcoming, NYLS Legal Studies Research Paper 3943343 (2021), <https://ssrn.com/abstract=3943343>.

44 Richard Grimes, *Public Legal Education. The Role of Law Schools in Building a More Legally Literate Society* (Routledge, 2021).

Teisinio visuomenės švietimo problemomis plačiai užsiima Didžiosios Britanijos teisininkai. Generalinio advokato visuomenės teisinio švietimo komitetas apibūdino, kad teisinis visuomenės švietimas (angl. *Public Legal Education*) apima platų spektrą veiklos, skirtos dalyviams suteikti daugiau galių, didinti jų pasitikėjimą ir gebėjimą spręsti su teise susijusias problemas. Geresnis teisių ir teisinių klausimų išmanymas leidžia asmenims ir bendruomenei labiau kontroliuoti savo gyvenimą, spręsti problemas, dalyvauti demokratiame procese ir įsitraukti į su jais susijusių sprendimų formavimą. Teisinis visuomenės švietimas taip pat turi sąsajų su bendruomenės plėtra ir švietimu, papildo teises ir konsultavimo paslaugas. Dėl plačiai paplitusio teisinio pajėgumo asmenys ir bendruomenės galės nustatyti, kada jie susiduria su teisine situacija, ir žinoti, kokius veiksmus jie gali pasirinkti, kur gauti patarimų, informacijos ir pagalbos priemonių. Jie sugebės tinkamai reaguoti į kasdienes teises situacijas, pvz., vartotojų teises, darbo teises ir pareigas arba būsto pirkimą ir pardavimą. Padidės pasitikėjimas teisine valstybe, teisinio teisingumo sistema⁴⁵. Teisinis švietimas yra skirtas užtikrinti, kad žmonės žinotų įstatymus ir savo pagrindines civilines ir baudžiamąsias teises – nuo žinojimo, ar parduotuvėje turi teisę susigrąžinti pinigus, ar tapo diskriminacijos auka⁴⁶.

Didžiosios Britanijos Visuomenės teisinio švietimo fondas (angl. *Foundation for Public Legal Education*) yra švietimo ir informacinė labdaros organizacija, kurios tikslas – suteikti daugiau galimybių kreiptis į teismą, perteikti kiekvienam piliečiui supratimą apie savo teises ir įgūdžius jas apginti. Labai svarbu sugebėti spręsti šeimos ir būsto problemas, sutvarkyti darbo ir pašalpų reikalus arba sunkumus, kylančius dėl prekių ir paslaugų. Teigiama, kad visuomenės teisinio švietimo projektai turi didinti žmonių informuotumą apie teisę ir apie tai, kaip įstatymai gali padėti išspręsti ginčus. Asmens gebėjimas spręsti su teise susijusias problemas labai skiriasi priklausomai nuo galimybių ir problemos sudėtingumo. Kai kurie žmonės gali patys susidoroti su nesudėtingomis problemomis, ypač ankstyvosiose stadijose⁴⁷.

45 The Solicitor General's Committee on Public Legal Education, „A Ten Year Vision for Public Legal Education“, <https://www.lawworks.org.uk/sites/default/files/files/10YearVisionForPLE-web.pdf>.

46 Solicitor General Robert Buckland, Attorney General's Office, „Our vision for legal education“, pranešimas spaudai, 2018 m. spalio 31 d., <https://www.gov.uk/government/news/our-vision-for-legal-education>.

47 „What is PLE?“, Law for Life, žiūrėta 2023 m. vasario 8 d., <https://www.advicenow.org.uk/lawforlife/public-legal-education>.

L. Wintersteiger Visuomenės teisinio švietimo fondo (angl. *Foundation for Public Legal Education*) ataskaitoje teigia, kad gyventojai vis dar turi didelių teisinių žinių ir gebėjimų spragų, todėl susidaro reikšmingų kliūčių kreiptis į teismą ir pažeidžiama teisinės valstybės esmė. Tradicinės teisinės paslaugos nepasiekia žmonių, kurie susiduria su įprastomis ir kartais sudėtingomis teisinėmis problemomis. Šiuo mastu teisingumo politika labai atsilieka nuo finansinio, sveikatos ir vartotojų švietimo pažangos. Reikia vykdyti teisingumo reformas, kad dėmesys būtų sutelktas į asmenų ir bendruomenių gebėjimą spręsti kasdienes teisines problemas. Teisinis veiksnumas yra gyvenimo įgūdis. Todėl reikia sutelkti dėmesį į metodus, skirtus teisiniams gebėjimams gerinti. Valstybinio teisinio švietimo veiklos sritis yra labai plati, apima įvairias šiuolaikinio gyvenimo teisines problemas – nuo pagrindinės informacijos iki nuodugnesnio švietimo. Rekomenduojama naudoti integruotas, konkrečias, praktines priemones, padedančias asmenims pamatyti realią teisinės informacijos ir švietimo vertę. Visuomenės teisinį švietimą reikia įtraukti į mokymąsi visą gyvenimą ir profesinį mokymą, teisinius gebėjimus pripažinti pagrindiniu gyvenimo įgūdžiu, kuris turi naudoti tiek asmeniniu, tiek nacionaliniu lygmeniu⁴⁸.

Visuomenės teisinio švietimo tikslas – padėti visuomenei suprasti teisines problemas. Tai žinių ir įgūdžių ugdymas, o ne konkrečių teisinių problemų sprendimas. Teisė ir teisės sistema yra sudėtingi. Padėjus visuomenei suprasti sistemą ir suvokti tokių klausimų kaip teisinė pagalba svarbą, padidės visuomenės parama siekiant apsaugoti teisę kreiptis į teismą. Visuomenės teisinis švietimas naudingas tiek viešajam, tiek teisiniam sektoriui. Jis padeda visuomenei:

- žinoti savo teises, teisines problemas ir teisinės sistemos veikimą;
- suprasti kasdienes teisines problemas, problemas darbe;
- priimti geresnius sprendimus ir numatyti bei išvengti problemų;
- suprasti, kada reikia teisinės pagalbos ir kaip ją gauti;
- turėti žinių, pasitikėjimo ir įgūdžių, kurių reikia teisinėms problemoms spręsti ir teisei kreiptis į teismą;
- įsitraukti į visuomenei įtakos turinčių sprendimų formavimą⁴⁹.

48 Lisa Wintersteiger, *Legal Needs, Legal Capability and the Role of Public Legal Education. A Report by Law for Life: the Foundation for Public Legal Education* (Law for Life: the Foundation for Public Legal Education, 2018), https://research.thelegaleducationfoundation.org/wp-content/uploads/2018/03/LNCPLE_report.pdf.

49 „Public legal education“, The Law Society (2022), žiūrėta 2023 m. sausio 29 d., <https://www.lawsociety.org.uk/campaigns/public-legal-education>.

Anglijos ir Velso teisės draugija išleido vadovą „Visuomenės teisinės švietimo programos rengimas“⁵⁰. Šis vadovas skirtas partneriams, įmonių socialinės atsakomybės specialistams ir visiems, kurie užsiima *pro bono* ir įmonių socialinės atsakomybės (ĮSA) darbu advokatų kontorose. Vadovas turi padėti suprasti, kaip ir kodėl visuomenės teisinis švietimas turėtų būti įtrauktas į įmonės ĮSA strategiją arba bendruomenės įtraukimo programą.

2.2. Visuomenės teisinis švietimas Lietuvoje

2008 m. Lietuvos Vyriausybė patvirtino Teisingumo ministerijos parengtą „Visuomenės teisinio švietimo 2009–2012 metų programą“⁵¹. Visuomenės teisinio švietimo 2009–2012 metų programoje *visuomenės teisiniu švietimu* laikomas procesas, kai visuomenei sudaromos galimybės įgyti teisinių žinių ir gebėjimų, supažindinant asmenis su galiojančiu teisiniu reguliavimu ir veikiančia teisine sistema, pagrindinėmis žmogaus teisėmis, laisvėmis ir pareigomis, jų gynimo būdais. Pagrindinės visuomenės teisinio švietimo priemonės yra teisinės informacijos teikimas, teisinis mokymas ir konsultavimas. Visuomenės teisinio švietimo 2009–2012 metų programos tikslas – sudaryti galimybes visuomenei įgyti teisinių žinių ir gebėjimų, supažindinant visuomenę su galiojančiu teisiniu reguliavimu ir veikiančia teisine sistema, pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, jų apsauga ir pareigų vykdymu. Visuomenės teisinio švietimo 2009–2012 metų programos uždaviniai: gerinti visuomenės informuotumą apie Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir įstatymuose įtvirtintas pagrindines žmogaus teises ir laisves, jų apsaugą ir pareigų vykdymą; parengti ir įgyvendinti teisinio informavimo ir mokymo priemonės ikimokyklinio, priešmokyklinio ir bendrojo lavinimo programas vykdančiose įstaigose ir neformaliojo suaugusiųjų švietimo procese; sudaryti palankesnes teisinio konsultavimo ir teisinės savišvietos sąlygas⁵². Po programos patvirtinimo Vyriausybė pranešė⁵³, kad Programą ketinama įgyven-

50 „Developing a public legal education programme“, The Law Society, žiūrėta 2023 m. vasario 5 d., <https://www.lawsociety.org.uk/campaigns/public-legal-education/developing-a-public-legal-education-programme>.

51 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. spalio 29 d. nutarimas Nr. 1120 „Dėl visuomenės teisinio švietimo 2009–2012 metų programos patvirtinimo“ (nauja programos redakcija nuo 2009 m. liepos 24 d.), *Valstybės žinios*, 2008-11-13, Nr. 130-4981.

52 *Ibid.*

53 „Siekama gerinti gyventojų teisinį švietimą“, Mano Vyriausybė, žiūrėta 2023 m. vasario 9 d., <https://lrv.lt/lt/naujienos/siekama-gerinti-gyventoju-teisini-svietima>.

dinti atsižvelgiant į skirtingų visuomenės socialinių grupių poreikius, ypač vaikų, jaunimo ir tų suaugusiųjų, kuriems trūksta elementarių teisinių žinių. Daug dėmesio būtų skiriama ir pilietinei iniciatyvai, savišvietai skatinti. Programa siekiama į visuomenės teisinio švietimo sistemą įtraukti valstybės ir savivaldybių institucijas, nevalstybinės organizacijas, taip pat teisininkus rengiančias aukštąsias mokyklas. Teisinis sąmonės ugdymo įgyvendinimas bus užtikrinamas kartu su Švietimo ir mokslo ministerija.

2016 m. Lietuvos Teisingumo ministerija pateikė naujos Visuomenės teisinio švietimo 2017–2024 metų programos projektą, tačiau jis nebuvo patvirtintas⁵⁴. Projekte teigiama, kad visuomenės teisinis švietimas svarbus siekiant užtikrinti, kad visuomenė tinkamai suvoktų savo teisių ir pareigų tarpusavio sąsają ir sąveiką, taip pat suprastų teisinį valstybingumo pamatą, valstybės veikimo principus, teisėtumo ir teisingumo reikšmę valstybėje, geriau prisitaikytų prie kintančių teisės normų. Teisinis visuomenės švietimas reikšmingas visiems asmenims nepaisant jų amžiaus, gaunamų pajamų ar socialinės padėties, visais jų gyvenimo etapais, todėl šią programą numatoma įgyvendinti atsižvelgiant į įvairių socialinių visuomenės grupių poreikius. Teisinis visuomenės švietimas ypač svarbus siekiant sudaryti vienodas sąlygas visoms visuomenės grupėms įgyti teisinių žinių ir gebėjimų, kurių reikia ginant savo teises, taip pat informacijos apie galimybę gauti teisinę pagalbą. Situacija, kai tam tikroms visuomenės grupėms neužtikrinama ir nesuteikiama efektyvi teisinė pagalba, lemia didėjančią ekonominę ir socialinę atskirtį, taip pat užkerta kelią verslumui ir žmogiškojo potencialo vystymuisi⁵⁵.

Išanalizavus paskutines Lietuvos teisingumo ministerijos ataskaitas⁵⁶ atkreiptinas dėmesys į tai, kad daugiausia dėmesio skiriama ne mokymams, o konsultacijoms. Daugiausia užsiimama intelektinės nuosavybės apsaugos ir vartotojų teisių apsaugos problemomis. Teisinis visuomenės švietimas nevykdomas plačiai,

54 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl visuomenės teisinio švietimo 2017–2024 metų programos patvirtinimo“. Projektas“, LRS, žiūrėta 2023 m. vasario 01 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/b1c11de03cfb11e68f278e2f1841c088?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=-fa0d619c-108c-4eb9-b2e7-374de924dcd5>.

55 *Ibid.*

56 „Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2020 metų veiklos ataskaita“, žiūrėta 2023 m. vasario 10 d., https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/TM_2020%20m_%20veiklos%20ataskaita_final.pdf; „Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2021 metų veiklos ataskaita“, žiūrėta 2023 m. vasario 10 d., <https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/dokumentai/Administracin%C4%97%20informacija/Veiklos%20ataskaitos/TM%202021%20m%20veiklos%20ataskaita.pdf>.

portalai TEISIS⁵⁷ ir IN⁵⁸ skirti suteikti bendrą informaciją arba paprašyti konsultacijos. Dėl mokymų paminėta tik tiek, kad, vykdant Lietuvos Respublikos valstybinio patentų biuro pavestą visuomenės švietimo ir intelektinės nuosavybės apsaugos populiarinimo uždavinį, 2021 m. buvo tęsiamas darbas su visomis tikslinėmis auditorijomis: verslu, jaunimu, mokslo ir studijų institucijomis, inovacinėmis agentūromis, teikiant švietimo ir konsultavimo paslaugas, susijusias su intelektinės nuosavybės apsauga. Vartotojų švietimo srityje Valstybinė vartotojų teisių apsaugos tarnyba organizavo temines vartotojų informavimo veiklas (Apgavysčių prevencijos savaitė, Tvaraus vartojimo savaitė, Juodasis penktadienis, Auto mėnuo), surengė nuotolinių pamokų moksleiviams (650 dalyvių), Europos vartotojų centras Lietuvoje vykdė vartotojų švietimo kampaniją „Sumanus vartotojas Europoje“. Surengti 94 nuotoliniai mokymai verslininkams aktualiomis temomis. Galima teigti, kad teisinis visuomenės švietimas Lietuvoje dar nepakankamas⁵⁹.

3. Teisinis švietimas mokykloje

Kaip jau buvo minėta, I. Wardas mano, kad teisinio švietimo sistema turi prasidėti nuo mokyklos. Y. J. Han nagrinėja teisinio mokymo vidurinėje mokykloje klausimus⁶⁰. Teigiama, kad teisės išmanymas yra būtinas šiuolaikiniame gyvenime: jis leidžia žmonėms efektyviau naudotis teisine sistema, keisti savo elgesį taip, kad jie netyčia nepažeistų įstatymų, ir veiktų labiau pasitikėdami savimi. Teisinio išsilavinimo teikimas vidurinėse mokyklose bus geras atspirties taškas skatinti teisės supratimą visoje visuomenėje. Teisė susikerta su kiekviena gyvenimo dalia – nuo šeimos santykių, verslo santykių (įmonių, sutarčių, nuosavybės, atstovavimo ir nuosavybės teisė) ir vartotojų pirkimų (komercinė teisė) iki visuomenės reguliavimo (baudžiamosios teisės ir politinės sistemos). Įstatymo nežinojimas gali brangiai kainuoti, o žinios gali suteikti galimybių pasipelninti. Sąžiningas įstatymų nežinojimas retai kada yra tinkama teisinė gynyba, tačiau įstatymas

57 „TEISIS. Teisinė pagalba ir mediacija“, žiūrėta 2023 m. vasario 10 d., <https://teisis.lt/external/home/main>.

58 „IN. Nemokamos konsultacijos IN klausimais“, žiūrėta 2023 m. vasario 10 d., <https://intelektine.lt/>.

59 „Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2020 metų veiklos ataskaita“ ir „Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos 2021 metų veiklos ataskaita“, *supra note*, 56.

60 Yejin Jenny Han, „Legal Education in Secondary Schools“, *Law in Contemporary Society* (2009), <https://moglen.law.columbia.edu/twiki/bin/view/LawContempSoc/PetefromOzSecondPaper>.

užkrauna žinių naštą piliečiui. Šios žinios yra brangios ir dažnai sunkiai įgyjamos. Tai teisingumo klausimas: žinoma, jei visi yra pavaldūs įstatymams, teisinės žinios turėtų būti prieinamos visiems. Visuomenė efektyviausiai funkcionuoja tada, kai žmonės įgyja specialių žinių ir įgūdžių įvairiose srityse. Norint dalyvauti visuomenės gyvenime būtinos pagrindinės teisės žinios. Kiekvienas žmogus turi būti pakankamai mokomas apie veikiančius įstatymus, kad žinotų, kaip nepažeisti įstatymų, kaip ir kada kreiptis pagalbos optimizuojant vartotojų ar verslo sandorius, kaip kreiptis pagalbos apsiginti ir kaip dalyvauti politinėje sistemoje. Kadangi sąvoka „pagrindinis teisinio išsilavinimo lygis“ yra gana miglota, neįmanoma kategoriškai nurodyti, kada jis turėtų būti įgytas. Tačiau pagrįstai galima teigti, kad į pradinį išsilavinimą turėtų būti įtrauktos baudžiamosios teisės, vartotojų teisių apsaugos ir pilietinio ugdymo pamatinės sąvokos. Teisinis išsilavinimas vidurinėse mokyklose suteiks galimybių asmenims ne tik efektyviai naudotis teisine sistema ir laikytis įstatymų, bet ir pasiūlys kompasą, kurio jiems reikia norint įveikti teisinius iššūkius⁶¹.

3.1. Teisinis ugdymas Lietuvos mokyklose

Teisinis ugdymas paprastai vyksta nuo pat pirmų sąmoningų vaiko dienų, jis pradedamas dar ikimokyklinio ugdymo stadijoje. Teisinės sąmonės formavimas suteikia vaikui galimybę įgyvendinti savo teises, apginti savo interesus⁶². R. Prakapas ir R. Žilinskienė konstatuoja, kad „teisinis ugdymas glaudžiai susijęs su doriniu, socialiniu, politiniu, ekonominiu ir pilietiniu auklėjimu“⁶³, todėl teisinis ugdymas integruojamas į bendrąsias programas. Pagrindiniai, individui būtini, su teise susiję dalykai yra išmokstami per įvairių dalykų pamokas, ypač tokias kaip istorija, pilietiškumo pagrindai, etika, tikyba ir informacinės technologijos. Dėstant šiuos dalykus nagrinėjami skirtingi teisės aspektai, pvz., informacinių technologijų pamokose studijuojami autorių teisės pagrindai, tikybos ir etikos pamokose analizuojamos problemos, kurios kyla įvairiai interpretuojant lyčių teises, lygybę, santykius, vaidmenis. Daugiausia dėmesio teisės pagrindų studijavimui skiriama pilietiškumo ugdymo pamokose, nagrinėjami demokratinės, taip pat teisinės valstybės principai, piliečio teisės ir pareigos, įtvirtintos

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Kairienė ir Dzindzalietienė, *supra note*, 17: 59–69.

⁶³ Prakapas ir Žilinskienė, *supra note*, 13: 51–58.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Mokiniai supažindinami su teisės normomis, kurios turi ginti visuomenei priimtinas socialines vertybes, Lietuvos teisine sistema. Nagrinėjama pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių (žodžio, spaudos, susirinkimų, sąžinės) esmė, jų svarba asmens ir politinės bendruomenės gyvenime. Analizuojami įvairūs vaikų ir žmogaus teisių pažeidimo atvejai. Apibendrinami R. Prakapas ir V. Čepaitė teigia, kad „teisinio ugdymo turinys bendrojo lavinimo mokykloje apima įvairias su mokinių veikla susijusias formaliojo ir neformaliojo ugdymo sritis – ugdymo turinį ženklinančias švietimo gaires, bendruomeninių gyvenimą, papildomojo ugdymo veiklą, bendravimą ir bendradarbiavimą su vietos bendruomene, o integralų teisinių žinių pobūdį ir sklaidą dažnai lemia konkreti mokytojo veikla, atsiremianti į jo turimas teorines ir praktines teises kompetencijas“⁶⁴.

3.2. Teisė kaip mokymo(si) dalykas Lietuvos gimnazijoje

Specializuoto teisinio ugdymo dalykų dėstymas numatytas tik vyresnėse klasėse⁶⁵. Mokyklos bendruomenei palikta laisvė spręsti dėl teisės žinių integravimo į mokymo(si) procesą⁶⁶.

Analizuodami bendrojo ugdymo programų kaitą R. Prakapas ir D. Juciuvienė nurodo: „Atskirai paminėtinas 2008 m. Bendrosiose programose atsirandantis pilietiškumo ugdymo mokomasis dalykas – teisinis ugdymas integruotas visose šio mokomojo dalyko programos dalyse (įvade, nuostatose, turinyje, mokinių pasiekimuose, ugdymo gairėse bei išvadose).“⁶⁷

2022 m. buvo patvirtintos naujos priešmokyklinio, pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo bendrosios programos⁶⁸. Bendrosiose programose dalykų programos nesuskirstytos pagal ugdymo sritis. Tačiau Pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo bendrųjų programų apraše⁶⁹ vidurinių programų ugdymo sritis

64 Prakapas ir Čepaitė, *supra note*, 19: 181–192.

65 Prakapas ir Žilinskienė, *supra note*, 13: 51–58.

66 Petrauskienė ir Jonynienė, *supra note*, 10: 151–164.

67 Prakapas ir Danguolė, *supra note*, 11: 141–150.

68 Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2022 m. rugpjūčio 24 d. įsakymas Nr. V-1269 „Dėl priešmokyklinio, pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“ (nauja redakcija nuo 2022 m. spalio 1 d.), TAR, 2022-08-24, Nr. 17452.

69 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2015 m. gruodžio 21 d. įsakymas Nr. V-1309 „Dėl pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo bendrųjų programų aprašo patvirtinimo“, TAR, 2015-12-21, Nr. 20049.

socialinis ugdymas apibūdinamas kaip „istorija, geografija, integruotas istorijos ir geografijos kursas; teisė; filosofija; ekonomika ir verslumas; psichologija ir kt.“, teisės ugdymas neakcentuojamas. Pagrindinis teisinio ugdymo tikslas yra suformuoti atskiram individui aukštą teisinę kultūrą ugdant jo teisinę sąmonę, todėl, analizuojant dalyko *Teisė* vidurinio ugdymo programą, šios programos turinys bus visų pirma vertinamas būtent per šią prizmę, t. y. taikant ne vien teisinio švietimo, bet ir teisinio auklėjimo kriterijų.

Teisės dalyko mokymą ir mokymąsi mokykloje, be bendrų teisės norminių aktų, tokių kaip Švietimo įstatymas⁷⁰, Geros mokyklos koncepcija⁷¹ ir kt., reglamentuoja Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro įsakymas⁷². Teisės dalykas dėstomas gimnazijų III–IV klasėse paprastai dvejus metus, skiriant tam vieną pamoką per savaitę, tačiau kursas gali būti išdėstomas ir per vienus metus. Šis dalykas yra laisvai pasirenkamas, ir paprastai jį dėsto mokytojas, kuris yra įgijęs istorijos specializaciją. Teisės dalyko tikslas – suteikti mokiniams bendrųjų teisinių žinių ir gebėjimų, ugdyti jų teisinę sąmonę, sudaryti palankias sąlygas mokinių teisei saviugdai, kad, susidūrę su teisinėmis problemomis, priimtų racionalius teisinius sprendimus ir atsakingai laikytųsi pareigos vykdyti iš teisinių situacijų kylančius įsipareigojimus; ugdyti socialinius, komunikavimo, kritinio mąstymo, problemų sprendimo ir kitus praktinius gebėjimus, kurie pravers kasdieniame gyvenime, taip pat vertybines nuostatas, kurios sustiprins siekį veikti laikantis teisės nuostatų ir gerbiant teisę. Įgyvendinant Programą ugdomos šios kompetencijos: pažinimo, pilietiškumo, komunikavimo, kultūrinė, socialinė, emocinė ir sveikos gyvensenos, kūrybiškumo ir skaitmeninė. Programoje išskirtos dvi pasiekimų sritys. Teisinės sistemos elementų pažinimas, tyrinėjimas ir taikymas: mokiniai, dirbdami su norminiais aktais, teismų praktika, analizuodami teises situacijas, mokysis atpažinti konkrečius santykius praktinėse situacijose reguliuojančias teisės normas, remdamiesi demokratinėmis ir bendražmogiškomis vertybėmis, vertinti ir interpretuoti socialinę tikrovę ir įgis kasdieniame gyvenime reikalingų bendrųjų žinių apie teisę ir jos šakas, teisinės valstybės bruožus,

70 „Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2011-03-31, Nr. 38-1804.

71 Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2015 m. gruodžio 21 d. įsakymas Nr. V - 1308 „Dėl geros mokyklos koncepcijos patvirtinimo“, TAR, 2015-12-21, Nr. 20048.

72 Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2022 m. rugpjūčio 24 d. įsakymas Nr. V-1269 „Dėl priešmokyklinio, pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“ (nauja redakcija nuo 2022 m. spalio 1 d.), TAR, 2022-08-24, Nr. 17452.

Lietuvos Respublikos Konstituciją, žmonių teises, laisves ir pareigas, valstybės valdymo ir teisėtvarkos institucijų kompetenciją. Teisių ir laisvių įgyvendinimas, pažeistų teisių gynimas: ši ugdomosios veiklos sritis skirta praktiniams mokinių gebėjimams ugdytis. Mokiniai mokysis bendrauti ir bendradarbiauti, suformuoti ir teisiniais argumentais pagrįsti savo nuomonę, išgirsti kito argumentus, kalbėti viešai, konstruktyviai spręsti problemas, derybomis siekti priimtino kompromiso, savarankiškai veikti, priimti atsakingus ir teisėtus sprendimus. Mokiniai taip pat ugdysis praktinius gebėjimus, kurių reikia dalyvaujant mokyklos, vietos bendruomenės, demokratinės visuomenės ir valstybės gyvenime: susirasti reikalingą teisinę informaciją, kreiptis (ieškoti) teisinės pagalbos, kreiptis į teisumą, teisėtvarkos arba valstybės valdymo instituciją, ginant savo teises, laisves ir teisėtus interesus⁷³.

Ž. V. Jonynienė, A. Bartkutė ir T. Butvilas nagrinėjo patyčių problemas mokyklose. Jie teigia, kad teisinio švietimo metu moksleivių gautos žinios „padeda ugdyti teigiamas moksleivių savybes, tokias kaip teisių gerbimas, pilietiškumas, teisinė sąmonė, tolerancija, atsakomybės jausmas ir kt., kurios yra priešingos mokyklose dar vis vyraujančiam smurtui, patyčioms, nepagarbai ir kitiems žeidžiantiems veiksams“⁷⁴.

Išvados

Teisinis švietimas ir ugdymas yra bendrojo ugdymo dalis. Teisinis švietimas – švietimas, kurio tikslas – padėti žmonėms ugdyti gebėjimą suprasti įstatymus, protingą mąstymą, pozityvią dalyvavimo sąmonę, žmogaus teisių suvokimą, atidumą kitiems ir konstitucinę vertę, kurių reikalaujama iš demokratinių piliečių. Užsienio ir Lietuvos mokslininkai pabrėžia jų svarbą. Geresnis teisių ir teisinių klausimų išmanymas suteikia daugiau galimybių asmenims ir bendruomenėms kontroliuoti savo gyvenimą, spręsti problemas, dalyvauti demokratiname procese ir įsitraukti į su jais susijusių sprendimų formavimą.

Nagrinėdami teisinio švietimo problemas mokslininkai daugiausia dėmesio

73 „Priešmokyklinio, pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo bendrųjų programų 37 priedas. Teisės bendroji programa“, TAR, žiūrėta 2023 m. vasario 9 d., <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=06c1f24040b711edbc04912defe897d1>.

74 Živilė Vilma Jonynienė, Agnė Bartkutė ir Tomas Butvilas, „Teisinis švietimas kaip prevencinė priemonė prieš patyčias mokyklose: mokinių ir mokytojų sampratos“, *Socialinis darbas* 10, 2 (2011): 217–228.

skiria profesionaliam teisės mokymui, teisininkų kvalifikacijos tobulinimui, moky-mo proceso gerinimui. Teisinio visuomenės švietimo problemomis plačiai užsiima Didžiosios Britanijos teisininkai. Yra sukurtas Didžiosios Britanijos Visuomenės teisinio švietimo fondas, kuris organizuoja mokymus ir teikia teorines ir metodi-nes rekomendacijas.

Lietuvoje nuo 2004 m. vykdomos Visuomenės teisinio švietimo programos. Tačiau galima teigti, kad jų taikymas dar yra nesubalansuotas. Teigiama, kad visuomenės teisinis švietimas ypač svarbus siekiant sudaryti vienodas sąlygas visoms visuomenės grupėms įgyti teisinių žinių ir gebėjimų, kurių reikia norint ginti savo teises, taip pat informacijos apie galimybę gauti teisinės pagalbos. Tačiau plačių visuomenės mokymų organizuojama dar per mažai, apsiribojama konsultacijomis. Vartotojų teisinis švietimas buvo naudingiausias verslininkams.

Dauguma užsienio ir Lietuvos mokslininkų teigia, kad teisinis švietimas turi prasidėti mokykloje. Lietuvos mokslininkai, analizuodami teisinį švietimą, skir-tingais aspektais nagrinėjo teisinį ugdymą bendrojo ugdymo mokyklose. Teisės dalykas dėstomas gimnazijų III–IV klasėse. 2022 m. buvo atnaujinta teisės pro-grama. Išskirtas teisinės sistemos elementų pažinimas, tyrinėjimas ir taikymas.

Specialistai teigia, kad teisinis švietimas mokykloje atlieka keletą funkci-jų: padeda ugdyti moksleivių teisinę sąmonę, toleranciją, atsakomybės jausmą; užkerta kelią smurtui ir patyčioms; sudomina teisininko profesija, asmenims padeda sužinoti, kaip naudotis teisiniais aspektais, kai rengiamasi kitokiai pro-fesiniai veiklai.

LEGAL EDUCATION

Eglė Bilevičiūtė

Mykolas Romeris University Law School

E-mail: eglek@mruni.eu

Summary. Every person needs to understand their rights and responsibilities and know how to seek redress through the legal system. However, most people struggle with legal issues and often do not know where to turn for help. Solving legal issues is difficult even for professionals. The purpose of legal education is to help people develop the ability to understand laws, intelligent thinking, positive consciousness of participation, and an awareness of human rights. One of the Sustainable Development Goals of the United Nations is to ensure inclusive and equitable quality education for children, youth and adults and to promote life-long learning opportunities for all. Public legal education can solve some of these problems. It covers a wide range of activities aimed at increasing citizens' ability to solve law-related problems. This article analyses the peculiarities of legal education and training, and discusses the problems of the level of legal education in Lithuania.

Keywords: legal education, training, public legal education, law subject at school

Eglė Bilevičiūtė – Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorė, socialinių mokslų daktarė.

Eglė Bilevičiūtė – doctor of social sciences, professor at the Public Law Institute at the Law School at Mykolas Romeris University.

NORMATIVE AND SEMANTIC ISSUES CONCERNING THE CONCEPT OF ACCESS TO A LAWYER WITHIN THE ACCESS TO JUSTICE FOR ALL CONCEPT OF THE UN SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Liudmila Ulyashyna

*European Humanities University
Academic Department of Social Science
E-mail: liudmila.ulyashyna@ehu.lt*

Abstract. The clear interconnection between the legal framework of human rights and the goals of the 2030 Agenda for Sustainable Development – specifically, Sustainable Development Goal (SDG) 16 and its part *providing access to justice for all* – reveals several challenges of both a normative and semantic nature. In practice, these problems appear as barriers to the effective implementation of international legal obligations in the field of access to justice. Based on synthetic – legal and linguistic – analyses, the author presents a clear logical chain between the existing concepts and institutions, starting from the principle of the rule of law and ending with the final beneficiaries of legal assistance: (1) rule of law; (2) access to justice; (3) independence of judiciary; (4) access to a lawyer established and ensured by an independent Bar; (5) a qualified and independent lawyer providing legal services; (6) all people having access to a lawyer and to legal services. Moreover, applying the Rule of Law Checklist adopted by the Venice Commission, the author suggests amendments to SDG 16 by elaborating additional indicators to target 16.3 “Promote the rule of law at the national and international levels and ensure equal access to justice for all” as follows: 16.3.4. Lawyers who provide legal services to the population as a proportion of the overall population; 16.3.5. Proportion of the population who have experienced a dispute in the past two years and who received legal assistance, by types of access to lawyers (legal aid provided by state institutions and subsidised by state, legal assistance by lawyers/members of Bar associations, legal assistance by lawyers of civil society organisations, legal assistance by paralegals, other); 16.3.6. Proportion of lawyers/

members of Bar associations who provide legal assistance by quality of Bar, where the quality of a Bar is determined by the principles of independence, confidentiality, professional ethics, etc.

Keywords: The 2030 Sustainable Development Goals, human rights, implementation, access to justice for all, rule of law, access to a lawyer, access to legal services.

Introduction

Over the past decade, most states joined the 2030 Agenda for Sustainable Development (the 2030 Agenda) and articulated seventeen common goals (SDGs), among which is a promise to “provide access to justice for all”.¹ In 2022, in his observations on the SDGs, special rapporteur (SR) on the independence of judges and lawyers (SR), Diego García-Sayán, referring to the data on the status of the selected problems,² also noted that “(w)ith 6 billion people on the planet without access to justice, it is critical to make substantial progress toward closing that gap by 2030”. Moreover, he identified the challenges that remain: “the influence of authoritarianism on judicial independence and the role of lawyers; the challenges posed by corruption for the justice system; and improved access to justice for all”.³

The concept of justice has many different connotations. This starts from the very general sense noted in the Preamble of the Universal Declaration of Human Rights,⁴ and ends with the narrow sense noted in the Sustainable Development Goals (2015–2030),⁵ which is segmented into targets and indicators aggregating

1 “Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development”, Resolution 70/1 adopted by the General Assembly on 25 September 2015: “Goal 16. Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, *provide access to justice for all* and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels.” (Emphasis added).

2 “The World Justice Project”, World Justice Forum Report 2019, April 29–May 2, 2019, The Hague, Netherlands, 16. A/HRC/41/32; “Access to Justice”, A Discussion Paper for the 11th Session of the United Nations General Assembly Open-ended Working Group of Ageing (6 to 9 April 2020).

3 Diego García-Sayán, Report of the Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers, submitted in accordance with Human Rights Council resolution 44/8. A/77/160, 17 July 2022, 58, 110 (a).

4 “Whereas recognition of the inherent dignity and of the equal and inalienable rights of all members of the human family is the foundation of freedom, justice and peace in the world.” („Universal Declaration of Human Rights“, 1948, Preamble, para. 1).

5 See footnote 2.

“de facto elements” seen as vital for access to justice. The list of concrete targets and indicators for the implementation of the SDGs, however, is a matter of concern. Thus far, a gap in this list has been observed, since the very pre-condition for access to justice – *the right to counsel* rendered by an independent legal professional helping their client to overcome barriers to justice – has gone unnoticed.⁶

Even if there has been a consensus among states regarding the understanding of *access to justice* as a system of institutions and procedures that includes the institution of *access to lawyer/legal services*,⁷ which means effective and equal access to lawyers and legal services for all persons,⁸ the lack of concrete indicators shows that the SDGs will not provide an impetus for improvement in this sphere with the realisation of individual rights to legal assistance. This paper will use this opportunity to explore two frameworks – international human rights law and the components of the SDGs – and address one of the long-lasting barriers to justice, namely *access to legal counsel*. The causes of these barriers are rooted in a deficit of genuine appreciation for the role of lawyers in judicial systems, and in a neglect for the need to strengthen their role for the sake of the availability of justice to individuals. The existing problem is also reflected in the framework of the SDGs.

The rationale for this paper is the need to introduce the notions of *legal counsel/access to a lawyer* as key elements for the entire concept of *access to justice* within the framework of the SDGs. Thus, the object of this study is the complex phenomenon of *legal assistance/access to a lawyer* in its normative/semantic appearances in international law, and its interconnection with the general legal term *access to justice*. The paper’s subject is the relatively new instrument of the Sustainable Development Goals and, more specifically, the aim of SDG 16 to “[...] provide access to justice for all [...]”.

With the aim of increasing legal certainty in the application of the legal terms and notions which are rooted in law and which currently appear in political commitments and programs, the author pursues the practical objective of recommending targets and indicators by introducing the notion of *access to a lawyer*. If additional target(s) and indicators of legal assistance were to eventually complement the SDGs framework, this would facilitate the implementation of access to

6 Julinda Beqiraj and Lawrence McNamara, *International Access to Justice: Barriers and Solutions* (Bingham Centre for the Rule of Law Report 02/2014) (International Bar Association, October 2014), 6.

7 “Basic Principles on the Role of Lawyers”, section “Access to lawyers and legal services”.

8 *Ibid.*

a lawyer and the accurate and persistent mapping and application of relevant legal terms within the general goal of *access to justice*.

The paper's objectives are: 1) to provide a set of normative provisions and semantic considerations of the concepts related to the general notion of access to a lawyer/legal services and other overlapping notions; 2) to analyse relevant aspects of the notion of *access to justice* as it is used in SDG 16 in conjunction with qualitative factors or variables chosen as targets and indicators; and 3) to provide some suggestions for modelling possible amendments to the targets and indicators within SDG 16.

1. Methodological notes

In introducing the notion of *legal counsel* and other relevant terms/concepts, the *access to justice for all* concept (SDG Goal 16) will be taken as the basic term. For mapping the interrelations between the general term of *access to justice* and the specific term of *access to a lawyer*, a classification of other relevant terms will be performed.

The author observes that the term *the right to counsel* has been perceived as a complex phenomenon, being simultaneously a precondition for the realisation of other human rights, *an individual right* as a part of the *fair trial standards*, and an *effective remedy* within the positive obligations imposed on a State.⁹ Moreover, as the phenomenon is interlinked with certain institutional and professional conditions, it will be also observed from these perspectives.

Remarkably, issues arising from the nature of *the right to legal counsel* and its forms and challenges have not yet received due attention in the academic world. The lack of scholarly interest in this topic can also be explained by the fact that *the right to counsel* has not been enshrined as a separate right in international catalogues of human rights. Although there is extensive jurisprudence on fair trial standards in international law, and doctrines of *implementation* as well as *general legal obligations of states* are subjects of academic research on all continents,¹⁰

9 Report of the Special Rapporteur on the Independence of Judges and Lawyers A/71/348, (2016), para. 26.

10 Julie Fraser, "Domestic Implementation of International Human Rights Treaties: The Role of Public and Private Actors", in *Social Institutions and International Human Rights Law Implementation* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), 114–163; Vera Shikhelman, "Implementing Decisions of International Human Rights Institutions – Evidence from the United Nations

the institution of *access to a lawyer* is described mainly in the form of empirical observations and conclusions of the mandate holders of the UN¹¹ and CoE¹² treaty and statutory bodies, professional Bar associations of individual countries,¹³ their colleagues from international and regional communities,¹⁴ and in the reports of human rights organisations.¹⁵

Human Rights Committee”, *European Journal of International Law*, Volume 30, Issue 3 (2019): 753–777; Manfred Nowak, “Challenges to National Implementation of International Human Rights Standards”, in *Global Standards – Local Action* (Intersentia, Wien-Graz, 2009), 121–135; Jonas Christoffersen, “Impact on General Principles of Treaties Interpretation”, in *The Impact of Human Rights Law in General International Law*, Menno Kamminga and Martin Schenin (Eds.) (Oxford University Press, 2009), 43; Torkel Opsahl, “Human Rights Today: International Obligations and National Implementation”, *Scandinavian Studies in Law* 23 (1979): 149 et seq.; Oscar Schachter, “The Obligation to Implement the Covenant in Domestic Law”, in: *The International Bill of Rights*, Louis Henkin (Ed.) (1981), 311 et seq.; Francesco Capotorti, “The International Measures of Implementation including the Covenants on Human Rights”, in *International Protection of Human Rights*, Asbjorn Eide and August Schou (Eds.) (John Wiley & Sons Inc, 1968), 311 et seq.

- 11 The Resolution adopted by the Human Rights Council on 16 July 2020 “Independence and impartiality of the judiciary, jurors and assessors, and the independence of lawyers” A/HRC/RES/44/9, Reports of the Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers, A/73/365 (2018), and A/71/348 (2016), A/HRC/23/43, (2013).
- 12 “Study on the feasibility of a new, binding or non-binding, European legal instrument on the profession of lawyer: possible added value and effectiveness”, prepared by Jeremy McBride consultant, under the supervision of the European Committee on Legal Co-operation (CDCJ), CoE, 2021.
- 13 “The Independence of the Legal Profession. Threats to the bastion of the free and democratic society”, Report of the IBA’s Presidential Task Force on the Independence of Legal Profession, September 2016.
- 14 Intigam Aliev, “The Bar and lawyers in Azerbaijan”, *Human Rights Institute of the International Bar Association (IBAHRI)*, 2020, <https://www.ibanet.org/document?id=IBAHRI-The-Bar-and-Lawyers-in-Azerbaijan-English>.
- 15 “Lawyers Under Threat: Increasing Suppression of the Legal Profession in Belarus”, Report, Human Rights Institute of the International Bar Association (IBAHRI) and American Bar Association Center for Human Rights, 2021, <https://www.ibanet.org/Belarus-Attacks-on-the-legal-profession-condemned-in-new-report-by-IBAHRI-and-legal-groups>; “Disciplinary action against lawyers in CIS countries: analysis of international law and standards”, Legal Opinion, International Commission of Jurists, 18 June 2013, <https://www.icj.org/disciplinary-action-against-lawyers-in-cis-countries-analysis-of-international-law-and-standards/>; “Independence of the Legal Profession. The Right to Protection (Article 14 of the International Covenant on Civil and Political Rights)”, Report, Helsinki Foundation for Human Rights in cooperation with the World Organisation Against Torture, 2019, https://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2019/11/hfhr_omct_raport_UPR_Belarus_eng.pdf; “Belarus: Control Over Lawyers Threatens Human Rights”, Report, The Observatory for Protection of Human Rights Defenders – Avocats Burreau Paris – HRC “Viasna”, June 2018, https://www.avocatparis.org/system/files/editos/rapport-belarus-ru-7_0.pdf; “From Judgment to Justice”, Report, Open Society Justice Initiative, 2010, http://www.soros.org/initiatives/justice/Articles_publications/publications/

One of the possible reasons for the lack of systematic academic analysis, in the author's opinion, is the complexity and even confusion surrounding the terminology used in this area. Thematic legal analysis of *the right to counsel* dedicated to the incorporation of the legal terms in the SDGs framework will benefit from assessments of the lexical and semantic features of the terms used.

The author uses both traditional (legal comparative study, deductive analysis, inductive analysis) and innovative (grouping terms seeking a synthetic sense for better comprehension, and the language quantification method) research methods in this study.¹⁶

The author selects relevant terms and groups them to facilitate a structural synthesis and concludes with a definition of a notion or a description of the interconnectivity of the selected terms. The findings will be used when approaching the practical objective of the study – to suggest targets and indicators for intersectoral application within the SDGs.

The following five subgroups have been identified according to the similarity or overlap of their functions:

1. *lawyer, advocate, paralegal, human rights lawyer/human rights defender;*
2. *professional associations of lawyers, Bar associations, the Bar;*
3. *legal aid, legal assistance, the right to counsel;*
4. *the right to defence, the right to legal counsel, providing protection, rendering legal aid;*
5. *access to a lawyer, access to lawyers and counsel, access to justice.*

2. Access to justice and access to lawyers: general notions and a *lex specialis* outlook

There is a need to introduce two legal concepts of a general character which have an intersectional application and ensure easier comprehension of the *lex specialis* sense of the provisions related to both frameworks – human rights law and

from-judgment-tojustice20101122; “Domestic implementation of UN human rights recommendations. A guide for human rights defenders and advocates”, Report by International Service for Human Rights, The Human Rights Law Centre, 2013, https://academy.ishr.ch/upload/resources_and_tools/domestic_implementation_of_un_human_rights_recommendations_.pdf.

16 Keith L. Whittingham, Andrew G. Earle, Dante I. Leyva-de la Hiz and Alessia Argiolas, “The impact of the United Nations Sustainable Development Goals on corporate sustainability reporting”, *BRQ Business Research Quarterly* 26, 1 (2023): 45–61, <https://doi.org/10.1177/23409444221085585>.

the SDGs. Simultaneously, an overview of academic observations and normative sources will be presented to outline the mindscape of the study.

International human rights standards are phenomena which were introduced in the Universal Declaration of Human Rights (UDHR)¹⁷ and later reiterated in the UN General Assembly Resolution on “Setting international standards in the field of human rights” (1986).¹⁸ The latter requires: a) the consistency of the standards with the existing body of international legal norms; b) recognition by the standards of the value of human dignity and human rights; c) the maintenance of legal certainty towards rights and obligations; d) the presence of an effective implementation mechanism; and e) international consensus/support.¹⁹ Scholars and practitioners have undertaken attempts to define the term²⁰; however, the results of research show that obtaining a single definition is impossible. Despite this, the term is broadly applied in national and international law and practice.

Thus, in this paper, the term *international legal standards* means a composition of international documents that vary in strength, including both binding and non-binding acts, which are formulated at the international level to help the states parties to international treaties in their implementation through the actions necessary to obtain positive social effects for individuals as holders of their rights.²¹

17 “Universal Declaration on Human Rights”, 1948, Preamble para. 8.

18 United Nations General Assembly Resolution 41/120 (December 4, 1986), “Setting International Standards in the Field of Human Rights”, 4 a), c), <https://www.un.org/ru/ga/41/docs/41res.shtml>.

19 *Ibid.*

20 Seveda Mkrlichevich Oganessian, “The Concept of International Human Rights Standards”, *International Public and Private Law*, No. 2 (2008): 18–21; Ludmila V. Pavlova, “Report of the national expert on the application of international human rights standards in the field of human rights and freedoms in the process of administration of justice in the Republic of Belarus”, *Recommendations for wider application of international human rights standards in the process of administration of justice in the Republic of Belarus* (Minsk, 2009), 216. The definition given by a group of international experts representing prominent non-governmental organisations – the International Council on Human Rights Policy, the International Commission of Jurists, and the International Service for Human Rights – as part of the “Human Rights Standards: Learning from Experience” (2006) joint project to study the formation and application of human rights standards reads as follows: “Standards are defined as internationally negotiated or endorsed human rights documents (instruments), whether these are binding or not binding. Binding documents codify or create legal obligations or duties (“hard law”), while nonbinding documents make recommendations about norms of conduct and policy (“soft law”). “Human Rights Standards: Learning from Experience”, Report (Versoix, Switzerland, 2006); Zybailo, A. and Fedorova, V., “On the legal nature and essence of international standards of human rights and freedoms”, *Journal of International Law and International Relations*, No. 1–2 (2018).

21 The definition is tailored for the current paper and is derived from earlier research conducted by the author: Людмила Ульяшина, *Международные стандарты и их имплементация в праве прав*

Another important concept – *implementation* – is relevant for this paper, as this concept is actively used both in legal applications (human rights law) and in a non-legal setting (the 2030 Agenda, SDGs). For the SDGs, its meaning originated in the nature of the 2030 Agenda being a political document without legal obligations on states. However, the SDGs include the term *implementation* for each goal. For example, in SDG 16, it is presented as follows in the context of indicator 16.10.2: “Number of countries that adopt and implement constitutional, statutory and/or policy guarantees for public access to information”. Furthermore, it is explained with the following comment: “For this indicator, the operative words are ‘existence’ and ‘implementation’. As such, it establishes: (a) whether a country (or, at the global level, a number of countries) has constitutional, statutory and/or policy guarantees for public access to information; (b) the extent to which such national guarantees reflect international agreements (e.g., Universal Declaration of Human Rights and others); and (c) the implementation available mechanisms for such guarantees, including the following variables: governmental efforts to publicly promote the right to information; citizens’ awareness of their legal right to information and their ability to utilise it effectively; and the capacity of public bodies to provide information upon request by the public”.²²

As one may observe, the legal context of the term is applied. Therefore, it is important to provide some information for its further consistent application in the paper. Thus, whereas the *lex generalis* of implementation in human rights law is based on the principle of *pacta sunt servanda*²³ and on the obligations derived from international agreements that require governments to undertake all necessary steps in accordance with their constitutional processes with the aim of providing legislative or other measures as may be necessary to give effect to the

человека. (Lambert Academic Publishing, 2016). Ludmila Ulyashyna, *International legal standards in the field of human rights and their implementation: theory and practice of application* (Vilnius: EHU, 2013). “International Human Rights Standards: Problems of Legal Definition and Challenges by Application”, in *Wpływ standardów międzynarodowych na rozwój demokracji i ochronę praw człowieka, Tom 1*, Wydawnictwo Sejmowe (Warsaw, 2013).

22 UN Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development, Goal 16 “Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels”, updated on 13 March 2016, <https://unstats.un.org/sdgs/files/metadata-compilation/Metadata-Goal-16.pdf>

23 “Vienna Convention on the Law of Treaties” (1966), Art. 26 “Pacta sunt servanda” Every treaty in force is binding upon the parties to it and must be performed by them in good faith. Art. 27 Internal law and observance of treaties. A party may not invoke the provisions of its internal law as justification for its failure to perform a treaty.

rights recognised in the treaties,²⁴ the *lex specialis* character of the implementation of the 2030 Agenda is shaped by the non-legal character of the agreement and the intersectoral nature of the SDGs framework, where political commitments and technical assistance prevail over the pure legal sense of the term *implementation*.

For the objectives of this study, the author promotes the meaning of implementation as an *ongoing process* that stresses continuity and coherence, where the levels and methods of undertakings are united by the goals of international legal protection. This approach reconciles both systems – i.e., human rights obligations and political decisions, both of which aim to facilitate efforts which claim to be directed towards the community interest and dignity of a person – and unites all actors, including states and individuals.

Classic scholars of traditional international law viewed human rights law as a special mode that emerged under international law in order to transition from the former “law of coexistence” to a different type of law, which they referred to as the “law of cooperation”.²⁵ Unfortunately, we can now observe that the legal mechanism of the responsibility of states to ensure collective human rights, namely the obligation to implement the *erga omnes* principle,²⁶ does not work. Sceptics’ predictions have proved true: “Human rights law, which began its development as a regime of a special nature, has stalled without ever challenging the state-centred structure of international law”.²⁷ Meanwhile, the SDGs framework has some elements which explore history in order to provide a holistic approach based on the understanding of the need to act together to protect common values and community interests. The concept of *collective actions* is derived from the UN Charter, Article 1 of which calls for states “[...] to take effective collective measures for the prevention and removal

24 “International Covenant on Civil and Political Rights” (ICCPR), Art. 2.

25 Karel Vasak, “Towards a Special International Human Rights Law”, in *The International Dimension of Human Rights*, Karel Vasak and Philip Alstom (Eds.) (UNESCO, Paris, 1982), 671–672; Wolfgang Friedmann, *The Changing Structure of International Law* (London, Stevens and Sons, 1964), 40–44 and 240–244; James Crawford, “The ILC’s Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: A Retrospect”, *American Journal of International Law* 96, 4 (2002): 874–90, doi:10.2307/3070683.

26 General Comment No. 31, CCPR/C/21/Rev.1/Add. 13, 26 May 2004 “The nature of the general legal obligation imposed on States Parties to the Covenant”, para. 2.

27 Jonas Christoffersen, “Impact on General Principles of Treaties Interpretation”, in *The Impact of Human Rights Law in General International Law*, edited by Menno Kamminga and Martin Schenin (Oxford University Press, 2009), 43. Wolfgang Friedmann, *The Changing Structure of International Law* (London: Stevens and Sons, 1964), 63.

of threats to the peace, and for the suppression of acts of aggression or other breaches of the peace, and to bring about by peaceful means, and in conformity with the principles of justice and international law, adjustment or settlement of international disputes or situations which might lead to a breach of peace”.²⁸ This is echoed in section 39 of the 2030 Agenda: “[...] work in a spirit of global solidarity, in particular solidarity with the poorest and with people in vulnerable situations. It will facilitate an intensive global engagement in support of implementation of all the Goals and targets, bringing together governments, the private sector, civil society, the United Nations system and other actors and mobilizing all available resources”.²⁹

2.1. Justice *and* access to justice

The term *justice* may be used in two senses: the general one, based on an axiological approach; and the practical one, shaped as a set of international standards which constitute propositions that serve as conditions for the realisation and protection of people’s rights and freedoms by a competent judicial authority.

The first sense is important for matters of the teleological interpretation of justice as one of the purposes of the international community as a whole, as the preamble of the United Nations (UN) Statute (1945) declares: “We the Peoples of the United Nations determined: [...] to establish conditions under which *justice* and respect for the obligations arising from treaties and other sources of international law can be maintained”.³⁰ The preamble of the UDHR also proclaims: “[...] recognition of the inherent dignity and of the equal and inalienable rights of all members of the human family is the foundation of freedom, *justice* and peace in the world”.³¹ Moreover, access to justice is recognised as an implied part of the principles of the rule of law³² and due process.³³

28 “United Nations Charter”, Art. 1.

29 See footnote 2, Preamble, para. 2.

30 “United Nations Charter”, Preamble, para. 1.

31 “UDHR”, Preamble, para. 1.

32 Report on the Rule of Law adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011); Rule of Law Checklist adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session, Venice, 11–12 March 2016; “The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies”, Report of the Secretary-General, S/2004/616, 23 August 2004, see para. 6; Gianluigi Palmabella and Neil Walker, *Relocating the Rule of Law* (Hart Publishing, 2009).

33 Wolfgang Friedmann, “The Uses of ‘General Principles’ in the Development of International Law”, *American Journal of International Law* 57, 2 (1963): 290, Quote by Charles T. Kotuby, “General

A special soft law instrument, the UN Basic Principles on the Role of Lawyers (1990, hereinafter referred to as the UN Basic Principles) also refers to the general value of justice in its Preamble. At the same time, it lists the provisions of the main human rights instruments as an outlook on the practical sense of justice, or, rather, a list of guaranties for access to justice, such as: the right of any detained person to receive the *assistance of*, and to communicate and *consult with, legal counsel*; untried prisoners shall have the possibility to receive *legal assistance and confidential communication with counsel*; persons facing the death penalty and all suspected or charged with a crime for which capital punishment may be given *adequate legal assistance at all stages of the proceedings*, etc. Moreover, it conveys that, at the international and national levels, access to justice and fair treatment, restitution, compensation and assistance for victims of crime shall be improved, and that all persons are entitled to have access to legal services provided by an independent legal professional.³⁴ Partly overlapping with previous contributions, the relevant provisions of the UDHR reiterate universal human rights, including: equality before the law; equal protection against discrimination (Art. 7); effective remedy by competent national tribunals (Art. 8); entitlement to a fair and public hearing by an independent and impartial tribunal in the determination of a person's rights and obligations and criminal charges against them (Art. 10); the right to be presumed innocent until proved guilty according to law in a public trial; and the guaranties necessary for defence (Art. 11).³⁵ These elements have been developed further in the ICCPR and in soft law instruments,³⁶ and have been applied by international and national human rights institutions and courts.

In 2022, the SR, analysing the access to justice in terms of SDG 16 of the 2030 Agenda pointed out three specific areas: *ensuring universal access to independent justice*; *fostering transparent responsible and accountable institutions*; and *building national capacities to ensure the achievements of these goals*.³⁷

Thus, the axiological principles, normative standards and issues related to the

Principles of Law, International Due Process, and the Modern Role of Private International Law", *Duke Journal of Comparative & International Law* 23 (2013): 411–442.

34 "UN Basic Principles on the Role of Lawyers" (1990).

35 "Universal Declaration on Human Rights" (1948). One may find a more detailed prescription of the procedural guaranties in the CCPR, Art. 14, and the General comment no. 32, Art. 14, Right to equality before courts and tribunals and to fair trial, UN. Human Rights Committee (90th sess.: 2007: Geneva).

36 See footnote 34.

37 See footnote 3: 11, 12.

practical essence of both *justice* as a value and *access to justice* in practical terms might be presented as tools which explore different means, but which serve to empower individuals and facilitate the social effect from the entire complex of all fair trial standards, institutions and capacities of national authorities to progress.

2.2. Access to a lawyer

With very few exceptions, the author found no systematic studies analysing legal terminology relevant for the broad notions of *access to a lawyer* or *the assistance of lawyers*.³⁸ Grouping the following 18 terms based on their functions, which may partly overlap, the author divided them into five subgroups.

2.2.1. Lawyer, advocate, paralegal, and human rights lawyer/human rights defender

The terms *lawyer* and *advocate* will be considered synonymous and will mean a legal professional who *de facto* performs the functions of a lawyer and provides legal counsel. The Recommendation of the CoE Committee of Ministers on the Freedom of Exercise of the Profession of Lawyer (2000) (hereinafter – the “CoE Recommendation”)³⁹ states that a lawyer is “a person qualified and authorised according to the national law to plead and act on behalf of his or her clients, to engage in the practice of law, to appear before courts, or advise and represent his or her clients in legal matters.”⁴⁰

One key characteristic is crucially important: *authorised* here means that a person has received (usually from a state or authorised agency⁴¹) a license and/or permission to practice and admission to the performance of defence in a particular

38 An attempt to systematize terms in this area was made in the form of a glossary for the report “Human Rights Lawyers at Risk: Making the Case for Protection of Legal Professionals in Azerbaijan, Belarus, Moldova, Russia, and Ukraine”, published in September 2015, Annex “Comparative and Legal Analysis of Certain Terms used in the Report”, 48–58, <https://humanrightshouse.org/noop-media/documents/21177.pdf>.

39 “Recommendations of the CoE Committee of Ministers on the freedom to exercise the profession of lawyer”, October 25, 2000, No. R(2000)21.

40 *Ibid.*, Preamble, the last paragraph.

41 See, for example, CCBE Contribution for the Rule of Law Report 2021 on the various forms of legitimizing the practice of lawyers in the various European countries that are members of The Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE).

case (the client's consent in the form of a power of attorney, agreement, etc.). In contrast to the regional approach, the international standards developed at the global level, the UN Basic Principles, use the term *lawyers* both in the title of the document and in the explanation of its content, thereby extending the guarantees enshrined in the document to an unlimited circle of legal professionals, including advocates and paralegals.⁴² Although the original scope and purpose of this document were focused on criminal defence matters, which involve a licensed lawyer in most national legal systems, governments agree that a functional approach should be taken and the standards (principles) of the legal profession should be extended not only to lawyers in the narrow sense, but also to all categories of legal professionals who *perform the functions of lawyers without official status*.

The same approach was later adopted as the basis for the United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems,⁴³ as well as in the definition of the right to professionally qualified legal assistance or other relevant advice and assistance in defending human rights and fundamental freedoms in the Declaration on Human Rights Defenders.⁴⁴ Discussing this protection regime for lawyers, the SR explained in her Report to the UN General Assembly (section "Lawyers as Human Rights Defenders") that "when acting on behalf of their clients in defending their human rights and fundamental freedoms, lawyers should also be regarded as human rights defenders, and in this role they should fall under the protective scope of the Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognised Human Rights and Fundamental Freedoms".⁴⁵

42 *Ibid.*, the last paragraph of the Preamble, "These principles shall also apply, as appropriate, to persons who exercise the functions of lawyers without having the formal status of lawyers."

43 "United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems", General Assembly Resolution 67/187, annex. item 9.

44 „Declaration on the Right and Duty of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognised Human Rights and Fundamental Freedoms“, adopted by General Assembly resolution 53/144, December 9, 1998, Article 9(3)(c).

45 "Report of the Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers" (2016), A/71/348, para. 35. Equally relevant are the provisions that define the scope and coverage of the human rights activities of lawyers: thus, referring to the general definition, the Special Rapporteur defines human rights lawyers: "[...] not all lawyers can automatically be regarded as human rights defenders simply by virtue of their professional affiliation. Rather, when lawyers provide professional services aimed at promoting the human rights and fundamental freedoms of their clients, they qualify as human rights defenders." However, lawyers are protected whenever they provide professional assistance to individuals or groups claiming their rights before national authorities or seeking redress for human

Due to the normative establishment of the importance of the legal issues in the promotion and protection of human rights,⁴⁶ the term *human rights lawyers*⁴⁷ has been increasingly used in public discourse, as well as in the jurisprudence of international judicial and quasi-judicial bodies. It has been defined as follows: “The term ‘human rights lawyer’ refers to a lawyer who provides legal counseling to victims of human rights violations regardless of the lawyer’s membership in a professional association. Lawyers constitute a professional group whose work is indissolubly related to human rights protection including implementation of the right to fair trial. The term “human rights defender” is an umbrella term for all those engaged in human rights work including the human rights lawyer. Hence, a human rights lawyer is both a professional practicing law and a human rights defender.”⁴⁸

The requirement of a lawyer’s membership in a professional Bar association to extend professional guarantees on them remains controversial in reaching a consensus on the broad definition of lawyers. Meanwhile, the interpretation of international standards based on the principle of non-discrimination makes it possible to extend the entire scope of guarantees and immunities that are granted to lawyers to every practicing legal professional who assists in the protection of human rights and freedoms, pursuant to national laws⁴⁹ and ethical stand-

rights violations perpetrated by State officials. Article 9(3)(c) of the Declaration refers directly to lawyers and other legal professionals and recognises the right “to offer and provide professionally qualified legal assistance or other relevant advice and assistance in defending human rights and fundamental freedoms”.

46 “Declaration on the Right and Duty of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognised Human Rights and Fundamental Freedoms”, adopted by General Assembly resolution 53/144, 9 December 1998, Article 9(3)(c).

47 For example, when developing the Guidelines on the Protection of Human Rights Defenders (2014), experts from the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights emphasized that “Anyone promoting and striving for the realisation of human rights is a human rights defender – regardless of profession, age or other status or whether they are carrying out their human rights activities individually or jointly with others, as part of an informal group or a non-governmental organisation (NGO), or whether they act in a voluntary capacity or professionally. Lawyers (emphasis added), trade unionists, staff of national human rights institutions (NHRIs), journalists, medical professionals, public servants and students, among others, can be human rights defenders.” OSCE, “ODIHR Guidelines on the Protection of Human Rights Defenders” (2014), Section B, Explanatory Note, 7, 37.

48 Definition according to “Human Rights Lawyers at Risk: Making the Case for Protection of Legal Professionals in Azerbaijan, Belarus, Moldova, Russia, and Ukraine”, published in September 2015, Annex “Comparative and Legal Analysis of Certain Terms used in the Report”, 15, <https://humanrightshouse.org/noop-media/documents/21177.pdf>.

49 In the meantime, it is important to remember that Article 3 of the Declaration on Human Rights Defenders articulates that “*Domestic law consistent with the Charter of the United Nations and other*

ards. Otherwise, clients represented by *legal professionals* (not *advocates*) would find themselves in an unequal position, which would be contrary to the principles underlying all documents aimed at protecting human rights, including the Declaration on Human Rights Defenders. The practice of international bodies shows that it is this non-discriminatory approach that these judicial and quasi-judicial bodies apply in the sphere of legal representation.⁵⁰

The Human Rights Committee stressed that lawyers should be able to advise and represent persons charged with a criminal offense in accordance with generally recognised professional ethics and without restrictions, influence, pressure or undue interference from any quarter, i.e., independently. Thus, the Committee adopted a functional approach, relying not on the category of admission to the profession, but on the consensus on the characteristics of a defence counsel – independence and commitment to generally recognised principles of professional ethics.⁵¹

The following are recognised as minimum essential *guarantees* which should be provided to a lawyer. They are grouped into a table, where all lawyers' essential

international obligations of the State in the field of human rights and fundamental freedoms is the juridical framework within which human rights and fundamental freedoms should be implemented and enjoyed and within which all activities referred to in the present Declaration for the promotion, protection and effective realisation of those rights and freedoms should be conducted" (emphasis added).

50 For example, upon receipt of confirmation that a legal representative has experience and qualifications, international bodies (Human Rights Committee, ECtHR) grant them the status of a lawyer in the proceedings and, accordingly, recognise the powers and relevant safeguards of lawyers for all legal professionals admitted to legal representation in international bodies of justice: according to the rules of ECtHR (Rule 36), the representative acting on behalf of the applicant shall be an advocate authorised to practice in any of the Contracting Parties [...], or any other person approved by the President of the Chamber. A short application is enough, with a reference to Rule 36, explaining that although the lawyer has no status of an advocate, they are experienced enough/know the Convention well enough to represent the applicant. The request is considered by the lawyer of the Secretariat, who forwards a note to the President of the Chamber with a proposal to either satisfy or deny the motion. Usually, the Court has no problems with approval of the representative if they are a member of a human rights NGO and have sufficient experience of work with the Convention (including academic experience). Consultations by Andrey Yesin, an employee of the ECtHR Secretariat. "Human Rights Lawyers at Risk: Making the Case for Protection of Legal Professionals in Azerbaijan, Belarus, Moldova, Russia, and Ukraine", published in September 2015, Annex "Comparative and Legal Analysis of Certain Terms used in the Report", 48–58, <https://humanrightshouse.org/noop-media/documents/21177.pdf>.

51 "Right to equality before courts and tribunals and to fair trial", General Comment of the Human Rights Committee, No. 32, para. 34.

guarantees are divided into three groups: 1) professional characteristics connected with a lawyer's integrity; 2) professional elements of a lawyer's duties derived from clients' guarantees; and 3) *lex specialis* immunities of lawyers as agents of the system of administration of justice.

Table 1. Lawyers' minimum essential guarantees⁵²

Professional (integrity)	Professional (directly derived from clients' rights)	Immunities from:
• ability to perform all of their professional functions without intimidation, hindrance, harassment or improper interference; • where the security of lawyers is threatened as a result of discharging their functions, they shall be adequately safeguarded by the authorities.	• access to appropriate information, files and documents; • confidentiality of all communications and consultations between lawyers and their clients; • ability to travel and to consult with their clients freely, both within their own country and abroad.	• prosecution or other sanctions for any action taken in accordance with recognised professional duties; • relevant statements made in good faith in the performance of their professional duties; • legal sanctions based on identification with their clients or their clients' causes.⁵³

If the listed guarantees and immunities of lawyers are not respected nor ensured by a State for an individual lawyer and they do not receive support from the Bar Association, the entire institute of legal assistance/access to a lawyer as a representative of a client is not efficient, and they are not able to provide independent qualified legal services. Under such circumstances, a person who is denied effective access to lawyer has *de facto* also been denied justice.

Concluding the analysis of the term *lawyer*, one may draw the conclusion that several groups of legal professionals – lawyers, advocates, attorneys, etc. – may provide legal assistance. However, whereas in Europe only lawyers who are qualified and certified by a Bar association may represent/defend their client and may be acknowledged as eligible agents of justice, the global human rights system also recognises paralegals if they provide the functions of a lawyer. Meanwhile, to

⁵² Prepared by the author, based on the legal analyses of provisions of the “UN Basic Principles on the role of lawyers”.

⁵³ *Ibid.*, Principles 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22 of the “UN Basic Principles on the role of lawyers”.

fulfil the entrusted expectations of a client and of the judicial system, a lawyer has to be provided with conditions which ensure independence, adherence to ethics, support from professional associations, and respect from the state. At present, the concept of a human rights lawyer is becoming more popular due to the need to broaden the possibilities of the protection of rights and freedoms which are normatively stipulated in international human rights law and have a universal character.

2.2.2. Professional Associations of Lawyers/Bar Associations/ The Bar/Advokatura

Each of the terms listed in the heading might be seen as synonyms. Currently, the CoE Recommendations use the term *Bar associations* along with *lawyers' associations*, and the UN Basic Principles consistently apply the term *professional associations of lawyers*. Meanwhile, several countries in Eastern Europe and Central Asia use the term *Advokatura* (the Bar association) instead of *association* or *society*.⁵⁴

As a rule, the term *professional associations of lawyers*⁵⁵ may refer to various communities, groups, and professional organisations of lawyers in general. However, *lex specialis* status is afforded only to professional associations of lawyers established in a particular jurisdiction, with the following special functions: a) protection of members of Bar associations from persecution and improper restrictions and infringements; b) upholding professional standards and ethics; c) providing legal services to all in need of them; and d) cooperating with governmental and other institutions in furthering the ends of justice and public interest.⁵⁶ These functions secure and facilitate access to justice and, therefore, such associations are a part of the national legal system. This kind of association is also a matter deserving of international attention and scrutiny.⁵⁷

54 For example, the Law of the Republic of Belarus 334-Z dated December 30, 2011, "On the Bar and Lawyer Activity" with amendments 2017 and 2021, Law of the Kyrgyz Republic dated July 14, 2014, No. 135 "On the Bar of the Kyrgyz Republic and Lawyer Activity".

55 "Basic Principles on the Role of Lawyers", section "Professional Associations of Lawyers", as well as in various principles of the document.

56 *Ibid.*

57 See "Basic Principles on the Role of Lawyers", Preamble, para. 10, principles 1 and 25; Report of the Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers A/73/365, 2018, 18; see also the footnote 4.

The international standards list the following requirements that Bar associations should meet: (a) independence; (b) a self-governing nature; (c) a general mandate to protect the independence of the legal profession and the interests of its members; and (d) recognition under law.⁵⁸ In recent decades, international organisations have been observing the increasing interference of states in the organisation, administration and functioning of lawyers' organisations and associations. This particular concern has been also expressed by the Special Rapporteur, who highlighted legal and administrative obstacles that prevent "[...] lawyers from establishing or joining independent professional organisations, ranging from the political affiliation of their members to different forms of control exercised by the executive or judicial branch on entry into or continued practice of the legal profession, and threats of disciplinary action and intimidation directed at the members of Bar associations".⁵⁹

According to the UN Basic Principles, lawyers are entitled to form and join self-governing professional associations to represent their interests, promote their continuing education and training and protect their professional integrity. The executive body of the professional associations shall be elected by its members and shall exercise its functions without external interference (Articles 24 and 25). However, various forms of legal and administrative obstacles to prevent lawyers from establishing or joining independent professional organisations have been documented.⁶⁰

Thus, lawyers' associations not only play a vital role in the organisation and safeguarding of the independence and integrity of legal professionals and association members, but also "[...] ensure the free exercise of the legal profession and access to justice".⁶¹

Synthesising the main ideas and current barriers, professional associations of lawyers constitute *lex specialis* associations which are entitled to carry out public functions, including legal services to all, furthering the ends of justice and public interest, and the protection of members of the Bar association from improper

58 See "Basic Principles on the Role of Lawyers", Preamble, para. 10, principles 1 and 25, Report of the Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers A/73/365, 2018, 18.

59 "Protection of lawyers against undue interference in the free and independent exercise of the legal profession Report of the Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers", Diego García-Sayán A/HRC/50/36, 2022, 10.

60 *Ibid.*, para. 27.

61 See footnote 3: 25.

restrictions. However, the factual status of Bar associations' capacity to fulfil these duties varies significantly and depends on the level of autonomy and self-regulation afforded to the executive body of a Bar association.

2.2.3. *Legal aid, legal assistance, legal counsel, legal services*

Access to a lawyer has its rationale: for a client, this means obtaining legal assistance. *Legal assistance, legal aid, legal counsel, and legal services* might be synonyms, but this is not always so. The *mutandis mutatis* method will help to avoid misunderstanding. Since the content and conditions for performing this duty may differ, this group of terms will need more elaborate explanations.

It is indicative that the first instrument that became a human rights corpus – the Universal Declaration of Human Rights – limits legal assistance only to a person's "guarantees necessary for his defence".⁶² Later, a number of *lex specialis* instruments established the right to counsel in international law, and this was expanded as follows: *to receive the assistance of, and to communicate and consult with, legal counsel; legal assistance and confidential communication with counsel; and effective access to legal services provided by an independent legal professional*,⁶³ *as well as effective access to legal services provided by independent lawyers*.⁶⁴

Thus, international norms have enshrined the most important characteristics of legal assistance, linking it to certain characteristics of the lawyer themselves.

The *assistance of a lawyer* should be: 1) *provided by an independent and qualified agent (lawyer, advocate, legal counsel)*, and 2) *effectively accessible*.⁶⁵ A mirror of the qualities that should be inherent in a lawyer as an agent of assistance, as well as an indication of the relationship between the individual right to legal counsel and the institution of access to a lawyer and legal assistance, indicate mutual consistency between all elements of the institute of *access to lawyer*.

It should be noted that Article 14 of the ICCPR defines the individual right to counsel through a "step-by-step algorithm", or stages and methods of communication that ensure effective defence by a lawyer. A number of actions – "preparation of his defence", "communicate with counsel of his own choosing", "defend himself through legal assistance", "to have legal assistance assigned to him" – outline the

62 "Universal Declaration of Human Rights", Art. 11.

63 CoE Committee of Ministers Recommendation No. R(2000)21, Preamble, §§ 5, 6, 7, 9.

64 "Basic Principles", Preamble, §§ 10 Section "Access to lawyers and legal services".

65 *Ibid.*

functions of a defender and presume that the conditions for the defender to carry out these functions are under the discretion of the bodies that must ensure the implementation of the standards.⁶⁶ The Human Rights Committee, referring to the content of the right to defence in its views and General Comments, uses only active verbs – “*communicate* with counsel of their own choosing”, “*prepare* their defence”⁶⁷ – and discusses the conditions/requirements for the quality of effective legal assistance: 1) commitment to ethics; and 2) guarantees to prevent pressure and/or unjustified restrictions on the rights of lawyers.⁶⁸

The Committee notes that the right to defence is part of the general obligations under Article 2(3) of the Covenant: the availability or absence of *legal assistance*⁶⁹ often determines whether a person can access the relevant proceedings or participate in them in a meaningful way. While Article 14 explicitly addresses the guarantee of *legal assistance*⁷⁰ in criminal proceedings in paragraph 3(d), states are encouraged to provide free legal aid in other cases for individuals who do not have sufficient means to pay for it. In some cases, they may even be obliged to do so. For instance, where a person sentenced to death seeks constitutional review of irregularities in a criminal trial but does not have sufficient means to meet the costs of *legal counsel* in order to pursue such a remedy, the state is obliged to facilitate legal assistance in accordance with Article 14, paragraph 1, in conjunction with the right to an *effective remedy* as enshrined in Article 2, paragraph 3 of the Covenant.⁷¹

Thus, the Human Rights Committee uses three concepts – *legal assistance*, *legal aid*, and *effective remedy* – which are related to the provision of legal assistance/counsel by a defence counsel/lawyer.

It is important to note that although *legal aid* and *legal assistance* are often used as synonyms,⁷² the concept of *mutual legal assistance* refers primarily to activities

66 “International Covenant on Civil and Political Rights”, Art. 14.

67 General Comment No. 32, CCPR/C/GC/32, 23 August 2007“, Art. 14: “Right to equality before courts and tribunals and to a fair trial”, paras. 32–34 (emphasis added).

68 Communications No. 377/1989, *Currie v. Jamaica*, para. 13.4; No. 704/1996, *Shaw v. Jamaica*, para. 7.6; No. 707/1996, *Taylor v. Jamaica*, para. 8.2; No. 752/1997, *Henry v. Trinidad and Tobago*, para. 7.6; No. 845/1998, *Kennedy v. Trinidad and Tobago*, para. 7.10.

69 As it can be seen, in the same document, when describing the assistance of a lawyer, the Committee uses the phrase *legal assistance* in some cases, and *legal aid* in others.

70 Emphasis added.

71 Preamble, “Basic Principles on the Role of Lawyers”.

72 See, for example, footnote 11.

in the sphere of relations between states – for example, as part of the interstate cooperation of ministries of justice in civil, family, or criminal cases – requiring the performance of procedural actions in more than one country. This is outside the scope of the institution of protection carried out by lawyers and, accordingly, is excluded from the scope of this paper.⁷³

Moreover, the term *legal aid* is a concept which is also associated with the financial institute subsidising the legal assistance provided by lawyers and paralegals for vulnerable groups. As a rule, each state develops its own system of support.⁷⁴ There are systems lacking fairness in the provision of support to the population. This might stem from a lack of transparency or insufficient funding from the state's budget. The 2030 Agenda, in the author's opinion, would be an excellent tool to synergize progress in that respect and support citizens who need legal consultations.

To sum up, the terms *legal aid* and *legal assistance* can be considered synonymous when referring to the assistance provided by lawyers to their clients. Alongside the terms *legal counsel* and *the right to legal counsel and legal services*, all of these terms define the activities that lawyers can engage in in a client's case or with respect to a client's defence. Moreover, the terms assume that the agent of assistance adheres to ethics and can act without pressure or hindrance.

2.2.4. The right to legal counsel, right to defence, providing protection, rendering legal aid

The right to legal counsel and the right to defence are synonyms that appear in different phrases because, in criminal cases, the concept of *defence* better reflects the nature of the activities of an attorney in a trial.

The use of the term *right* in both phrases is not very accurate, since this right is not normatively established as a separate right in the human rights catalogue of individual rights and freedoms. However, this reference indirectly derives from

⁷³ See, for example, "The Principles and Guidelines are primarily concerned with the right to legal aid, *as distinct from the right to legal assistance* as recognised in international law." United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems, A/RES/67/187, para. 13.

⁷⁴ "Global Study on Legal Aid – Global Report", United Nations, October 2016.

the right to equality before the courts⁷⁵ and/or ensuring the standards of fair trial/due process. The derivativeness of the right to counsel/defence from the normative right to a fair trial⁷⁶ does not indicate its secondary importance. On the contrary, this right is the cornerstone of a number of human rights for institutions and concepts of human rights law.

The international standards of the *individual right to defence/right to counsel* are described through the standards of a fair trial. They imply special attributes, as they relate to the nature of the *lawyer-client* relationship and may be introduced via two main principles:

- *confidence* of the relationship between the lawyer and the client, which means the loyalty of a lawyer to a client. The implementation of this principle implies conditions for confidential communication between the lawyer and the client and the observance of the lawyer's immunities in terms of their exemption from liability for refusing to disclose information received from the client;
- *independence of the legal representative*, i.e., the autonomy of a lawyer, primarily from interference by the state, through all its bodies, in the activities of lawyers and their associations through the creation and functioning of a system of guarantees and immunities.

The right to counsel thus includes a presumption that the state shall provide all the above-mentioned conditions. Without this, the *right to defence/right to legal counsel* cannot be fully exercised, and the implementation will be considered neither effective nor *bona fide*. The Special Rapporteur describes the combination of all necessary elements for the exercise of the right to defence as follows “[...] lawyers have to commit to the independence of their profession and recognise the central role they play in the justice system. [...] The independence of lawyers is as necessary to ensuring trust in the process of justice as is the impartiality of judges. Lawyers should use their knowledge to represent and defend their clients, in accordance with professional codes of conduct, avoid any impairment of their independence and be careful not to compromise their professional standards to please their clients, the court or third parties. Their honesty and intellectual and material integrity are crucial in order to ensure that their clients have confidence

75 General Comment No. 32, CCPR/C/GC/32, 23 August 2007, Art. 14: “Right to equality before courts and tribunals and to a fair trial”, paras 32–34.

76 “ICCPR”, Art. 14, “European Convention on Human Rights”, Art. 6.

in them, and also to ensure the trust of society in the legal profession as a whole. Lawyers should be perceived as honest and independent both by their clients and by society at large”.⁷⁷

Understanding the comprehensiveness of *the right to counsel* would be incomplete without the premise that international standards also include the obligation of lawyers to remain “essential agents of the administration of justice” at all times.⁷⁸ This characteristic often conflicts with the lawyer’s duty of loyalty to the client’s interests. To resolve this dilemma and ensure the effectiveness of *the right to counsel* in the *de facto* implementation process, a system of checks and balances must work in law and in practice.⁷⁹ The establishment of such a system requires effective and principled action by a proper professional association of lawyers. Based on the third party doctrine,⁸⁰ the responsibility for the organisation and operations of such an association based on international standards, as well as for the results of the functioning of the association, lies with the main actor – the state. The withdrawal of the associations from self-governance and self-regulation due to their dependence on the executive bodies of the state is also evidence of the dysfunction of the Bar, and is the responsibility of the state.⁸¹ A lack of independence of lawyers and Bar associations in a country always negatively affects the status of the individual right to counsel and, as a rule, indicates the absence of effective access to a lawyer.

Thus, the *right to counsel*, *the right to defence*, *the provision of protection*, and *the provision of legal assistance* are synonymous on the basis of the functions performed by a lawyer – the agent of legal assistance. The content of the individual *right to counsel* is inextricably linked with the scope of rights required by international standards for a fair trial, as well as the ability of lawyers themselves to fulfil their professional obligations freely and competently.

77 Report of the Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers, A/71/348, (2016), para. 32.

78 “Basic Principles”, Principle 15.

79 See “A checklist of questions”, including: “Is there a recognised, organised and independent legal profession?” Rule of Law Checklist adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11–12 March 2016), para. 4g.

80 Julie Fraser, “Domestic Implementation of International Human Rights Treaties: The Role of Public and Private Actors”, in *Social Institutions and International Human Rights Law Implementation* (Cambridge University Press, 2020), 114–163.

81 “Report of the Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers”, Diego García-Sayán, A/73/365, 2018.

2.2.5. *Access to legal counsel, access to a lawyer and counsel, access to justice*

The term *access to a lawyer* was used in the title of the similarly named section of the UN Basic Principles, which lists the following as its key features: (1) efficient procedures ensured by governments; (2) provision of sufficient funding and other resources for legal services to the poor and, as necessary, to other disadvantaged persons; (3) promotion of programmes to inform the public about their rights and duties under the law and the important role of lawyers in protecting their fundamental freedoms; (4) special attention to assisting the poor and other disadvantaged persons so as to enable them to assert their rights and where necessary call upon the assistance of lawyers; and (5) *availability to all persons within their territory without distinction of any kind, such as discrimination based on race, colour, ethnic origin, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth, economic or other status*.⁸²

This important document, however, only mentions the connection between *access to a lawyer* and generic *access to justice* in passing.⁸³ Meanwhile, international and regional judicial and quasi-judicial bodies interpret it broadly,⁸⁴ and include in it both *access to legal services* and *access to a lawyer*.

Until recently, case law and the jurisprudence of human rights bodies have lacked scrupulous analysis of the state's obligations to create the conditions for an independent and self-governing Bar association in the context of the notion of an *effective remedy* as part of the *positive obligations of states* arising from Article 2 part 3 of the ICCPR. Undoubtedly, analysis of the implementation of the individual right to counsel in conjunction with the entire concept of *access to a lawyer* would increase the practicality of this notion.

82 "Basic Principles on the Role of Lawyers", section "Access to lawyers and legal services".

83 "Basic Principles", Preamble, para. 9.

84 For example, in *Sotiris et Nikos Koutras ATTEE v. Greece* (No. 39442/98), the European Court of Human Rights found a violation of Article 6(1) of the European Convention by giving a literal meaning to the term *access to justice* as a circumstance that is a condition for the exercise of the right to a *fair and public hearing by a competent, independent and impartial tribunal established by law*. The authors stated that they had not been able to receive a judicial review of their case by a domestic court, since the application had not reached the court for unknown reasons, although the authors delivered it through an authorised official (they supported their complaint with a copy of the application with a receipt stamp of an authorised officer).

Meanwhile, in his recommendations to the General Assembly in the context of the 2030 Agenda (2022), the Special Rapporteur provided several important notes on the interconnectivity of *access to lawyers* and *access to justice for all*: talking about courts and the judicial system as an intrinsic part of national accountability systems,⁸⁵ he underlined the practical aspect of access to justice – especially access to formal and institutional justice and the reporting, investigation and punishment of actions that undermine the integrity of judges, prosecutors and lawyers, in particular those in charge of cases with special public and political relevance, or that may call into question the policies and actions of power groups.⁸⁶

Summing up, terms related to *access to justice* and *access to lawyers* are interlinked and need a holistic approach based on a good comprehension of the specific and general elements of both areas where the final beneficiaries – people – will enjoy improved access to justice and will be aware of the availability of the legal services rendered by lawyers.

3. SDG 16 – targets and indicators

3.1. SDGs, targets and indicators: rationale, nature and meaning

This part of the paper explores the 2030 Agenda framework, specifically Sustainable Development Goal (SDG) 16. It narrows its scope to the existing set of targets and indicators of SDG 16 originating from the phrase *provide access to justice for all*. The author understands that any analysis of this unique framework needs complex interpretation since the Sustainable Development Goals framework unites 17 interlinked objectives (goals) designed to serve as a shared political commitment of 195 nations declared in the UN Agenda for Sustainable Development (the 2030 Agenda).⁸⁷ However, due to the specific object and the subject of the paper, the author finds it sufficient to draw data and conclusions from: research papers⁸⁸; the previous Reports of the Special Rapporteur, Diego García-Sayán, on the independence of judges and lawyers and his most recent report of 2022 devoted to SDG 16; and the Rule of Law Reports of the Venice

⁸⁵ See footnote 3: 13

⁸⁶ *Ibid.*, 13, 114(a)–(b).

⁸⁷ United Nations Resolution adopted by the General Assembly on 6 July 2017, Work of the Statistical Commission pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development A/RES/71/313.

⁸⁸ Whittingham, Earle, Leyva-de la Hiz and Argiolas, *supra note*, 16.

Commission and the Report of the UN Secretary General.⁸⁹ The reports examine the challenges and outlook for judicial independence, including issues related to access to justice and access to lawyers in the context of SDG 16: “Promote just, peaceful and inclusive societies”. The SR’s focus has embraced problems originating from the negative impact of authoritarianism on judicial independence and, especially, on the role of lawyers in improving access to justice for all.⁹⁰ Peculiarities in the application of legal terms and the notion of access to lawyers as an intrinsic part of national justice systems have already been elaborated. The results will be applied by suggesting some amendments to the targets and indicators of SDG 16. In this way, the author believes, it will be possible to increase the synergy and consistency of the 2030 Agenda with fundamental legal acts, including the purposes and principles of the UN Charter, the Universal Declaration of Human Rights, and international human rights treaties.⁹¹

The 2030 Agenda is a new framework of a unique nature which builds on the idea that, acting together, nations can *change the world for the better*. Moreover, it announces a *holistic approach* committed to achieving comprehensive, far-reaching and people-centred goals and targets in three dimensions – economic, social, and environmental – in a balanced and integrated manner.⁹²

Since the 2030 Agenda is not regulated by the Vienna Convention on treaties, the foreseen coordination and realisation of the SDG is based on a rather business-like model, with a solid system of statistic and reporting agencies. As has been shown, however, some general models on the implementation of human rights standards are applied. The composition of bodies which serve to coordinate and facilitate the operations of the actors involved in the realisation of the SDGs has been analysed by scholars.⁹³

89 See footnote 3; Rule of Law Checklist adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session, Venice, 11–12 March 2016; Report on the Rule of Law, adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session, Venice, 25–26 March 2011; CDL-AD(2011)003rev-e; The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies, Report of the Secretary-General, S/2004/616, 23 August 2004.

90 See footnote 3: 58, 110 (a).

91 IBID Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 [without reference to Main Committee (A/70/L.1)] 70/1. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development, 10.

92 *Ibid.*

93 Muhammad Ikram, Qingyu Zhang, Robert Sroufe, Marcos Ferasso, “Contribution of certification bodies and sustainability standards to sustainable development goals: An integrated grey systems approach”, *Sustainable Production and Consumption* 28 (2021); Stephanie Macht, Ross Chapman

Put simply, targets and indicators for each of the 17 SDGs have been established,⁹⁴ each goal has 8–12 targets, and each target has between one and four indicators used to measure progress toward reaching the targets. The targets are either outcome targets (circumstances to be attained) or means of implementation targets.

As for the SDGs indicators, an indicator is a *lex specialis* term derived from a general definition, such as “a qualitative factor or variable that provides a simple and reliable means to measure achievement, to reflect the changes connected to an intervention, or to help assess the performance of a development actor”.⁹⁵ The speciality of the SDGs’ indicators for the 2030 Agenda arises from their nature, their goals, and the working methods of the new framework.

To synthesise the SDGs indicators, we will take into consideration the aims, needs, and tasks articulated in the 2030 Agenda and the structure of developed indicators.⁹⁶ Further needs and tasks might be illustrated by bringing some elements of the structure and type of information requested for the concrete targets and indicators of SDG 16.

Taking the target “Significantly reduce all forms of violence and related death rates everywhere” and the indicator “Number of victims of intentional homicide per 100,000 population, by sex and age”, the following positions were elaborated and presented to each state participating in reporting on progress: 1) definition and source of the definition; 2) rationale as to why the indicator is included; 3) sources for data collection to use and disaggregate the indicator (for the mentioned indicator, the disaggregation concerns the sex and age of the victim and the perpetrator, relations between them, means of perpetration, and situation/context); 4) comments on reservations (in particular, if states include the following types of killing in the count of homicide: murder, honour killing, death as a result of terrorist activities, dowry-related killings, and seven other types); 5) situational context/motivation/etc.; 6) gender equality issues; 7) data for global and

and Anneke Fitzgerald “Management Research and the United Nations Sustainable Development Goals”, *Journal of Management & Organisation* 26, 6 (2020): 917–928. doi: 10.1017/kmo.2020.36.

94 The list was published in the Resolution “Work of the Statistical Commission pertaining the 2030 Agenda for Sustainable Development” adopted by the General Assembly on 6 July 2017, A/RES/71/313

95 Jim Parsons, Caitlin Gokey and Monica Thornton, *Indicators of Inputs, Activities, Outputs, Outcomes and Impacts in Security and Justice Programming* (Department for International Development, UKAid, Date: 15 October 2013), 7.

96 See footnote 2: 48.

regional monitoring; and 8) supplementary information.⁹⁷

This example shows that the SDGs include working tools for monitoring, collecting, and processing data designed to reflect the sense of consistency of data and aiming to reduce response burdens on countries. These tools need a methodology based on legal certainty and academic research on specific issues. They have been considered in the normative framework of human rights as well as in the outcomes of reports, with procedures established both under the UN Statute and in treaties.⁹⁸

3.2. SDG 16 targets and indicators: an outlook

Table 2 consists of two columns: SDG 16 targets, and indicators for the specific target. The information included in the columns was selected based on the rationale of the task – to present a full list of targets which support SDG 16 and those indicators which support the target(s) which are seen as most obviously linked to the part of SDG 16 which involves providing *access to justice for all* (in a practical sense) and to the notion of *access to a lawyer* as part of the intrinsic concept of *justice for all*.

Due to the scope of this paper, indicators which are not relevant to the subject are not included in the table.

Table 2. SDG 16 targets and indicators⁹⁹

SDG 16 ¹⁰⁰ <i>Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels</i>	
<i>Targets</i>	<i>Indicators to the specific target as most relevant for SDG 16 (in its part provide access to justice for all)</i>
16.1 Significantly reduce all forms of violence and related death rates everywhere.	
16.2 End abuse, exploitation, trafficking and all forms of violence against and torture of children.	

97 The Goal 16 “Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels”, <https://sdgs.un.org/goals/goal16>

98 Resolution “Work of the Statistical Commission pertaining the 2030 Agenda for Sustainable Development” adopted by the General Assembly on 6 July, 2017, A/RES/71/313, Preamble, 1–7.

99 See footnote 97.

100 See footnote 2.

16.3 Promote the rule of law at the national and international levels and ensure equal access to justice for all.	16.3.1 Proportion of victims of violence in the previous 12 months who reported their victimization to competent authorities or other officially recognised conflict resolution mechanisms. 16.3.2 Unsented detainees as a proportion of overall prison population. 16.3.3 Proportion of the population who have experienced a dispute in the past two years and who accessed a formal or informal dispute resolution mechanism, by type of mechanism.
16.4 By 2030, significantly reduce illicit financial and arms flows, strengthen the recovery and return of stolen assets and combat all forms of organised crime.	
16.5 Substantially reduce corruption and bribery in all their forms.	
16.6 Develop effective, accountable and transparent institutions at all levels.	
16.7 Ensure responsive, inclusive, participatory and representative decision-making at all levels.	
16.8 Broaden and strengthen the participation of developing countries in the institutions of global governance.	
16.9 By 2030, provide legal identity for all, including birth registration.	
16.10 Ensure public access to information and protect fundamental freedoms, in accordance with national legislation and international agreements.	6.10.1 Number of verified cases of killing, kidnapping, enforced disappearance, arbitrary detention and torture of journalists, associated media personnel, trade unionists and human rights advocates in the previous 12 months.
For the matter of implementation	
16.a Strengthen relevant national institutions, including through international cooperation, for building capacity at all levels, in particular in developing countries, to prevent violence and combat terrorism and crime.	
16.b Promote and enforce non-discriminatory laws and policies for sustainable development.	

A brief linguistic and legal analysis of the targets shows that only one – 16.3, “Promote the rule of law at the national and international levels and ensure equal access to justice for all” – includes three indicators which relate to the rule of law and mentions access to justice for all. Target 16.10 – “Ensure public access to information and protect fundamental freedoms” – has been broken down into one indicator which relates only to negative consequences, but invites direct national authorities to collect and present affirmative information/policy about raising awareness on legal assistance or other issues related to public access to information about fair trials or access to a lawyer.

Moreover, as regards Target 16.3 and its indicators, it is worth noting that although the mentioned indicators are focused on different actors (victims of violence, detainees, people who experienced a dispute) and institutions (authorities and conflict resolution mechanisms, prisons, etc.), they neither refer to access to justice in terms of the protection of rights and freedoms nor to access to lawyers or legal assistance. Meanwhile, existing legal standards developed at the global¹⁰¹ and regional levels¹⁰² have a well-developed concept of the rule of law which is based on the classification of the interrelated notions within the doctrine. This classification puts *access to justice* as a subordinate concept under the principle of the rule of law, along with four other benchmarks (legality, legal certainty, prevention of abuse (misuse of power), and equality before the law and non-discrimination). Importantly, there have been further developments which might be used in the current paper. These notions are mapped in the following sequence: rule of law; access to justice; independence and impartiality; and a fair trial. This sequence features the following subheadings:

- Is there a recognised, organised and independent legal profession (Bar)?
- Is there a legal basis for the functioning of the Bar, based on the principles of independence, confidentiality and professional ethics, and the avoidance of conflicts of interest?
- Is access to the Bar regulated in an objective and sufficiently open manner, also as far as remuneration and legal aid are concerned?
- Are there effective and fair disciplinary procedures at the Bar?

101 Resolution adopted by the UN General Assembly on 20 December 2018 [on the report of the Sixth Committee (A/73/553)] 73/207. The rule of law at the national and international levels.

102 Rule of Law Checklist adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session, Venice, 11–12 March 2016, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-e).

- What is the public's perception of the Bar's independence?
- Do individuals have effective access to courts?
- Is the right to defence guaranteed, including through effective legal assistance? If yes, what is the legal source of this guarantee?
- Is legal aid accessible to parties who do not have sufficient means to pay for legal assistance, when the interests of justice so require?¹⁰³

To conclude, one may estimate the SDG 16 framework, with its twelve targets and several indicators, as a subject for further amendments when it comes to issues of *access to justice*, with the implication of issues related to *access to a lawyer/legal services* provided by an independent and qualified lawyer.

3.3. Targets: a new vocabulary

Remarkably, the development of the SDGs framework was supported by the involvement of different actors, including IT experts who decided to introduce a new SDG vocabulary. This was prepared by means of an innovative approach aided by programming, and the proceedings of the aggregated data were presented by a stakeholder to the statistical authorities and used for the vocabulary of the SDGs.

Listing the 10 single-word terms for each SDG,¹⁰⁴ they claim to illustrate which terms show a strong association with the corresponding goal. For SDG 16, they present the top 10 words as follows.

Table 3. Listing the top 10 single-word terms for SDG 16

SDG 16 ¹⁰⁵	Top 10 single-word terms for SDG 16 ¹⁰⁶ based on the innovative "SDGs vocabulary"
Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels.	peace and justice

¹⁰³ *Ibid.*, 41–42.

¹⁰⁴ The method is described in the Whittingham, Earle, Leyva-de la Hiz and Argiolas, *supra note*, 16: 6–7.

¹⁰⁵ See footnote 2.

¹⁰⁶ Rule of Law Checklist adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11–12 March 2016).

Targets	targets
16.1 Significantly reduce all forms of violence and related death rates everywhere.	violence
16.2 End abuse, exploitation, trafficking and all forms of violence against and torture of children.	children
16.3 Promote the rule of law at the national and international levels and ensure equal access to justice for all.	institutions
16.4 By 2030, significantly reduce illicit financial and arms flows, strengthen the recovery and return of stolen assets and combat all forms of organised crime.	societies
16.5 Substantially reduce corruption and bribery in all their forms.	corruption
16.6 Develop effective, accountable and transparent institutions at all levels.	schools
16.7 Ensure responsive, inclusive, participatory and representative decision- making at all levels.	peaceful
16.8 Broaden and strengthen the participation of developing countries in the institutions of global governance.	child
16.9 By 2030, provide legal identity for all, including birth registration.	registration
16.10 Ensure public access to information and protect fundamental freedoms, in accordance with national legislation and international agreements.	forms

Table 3 illustrates that there is a demand for a shorter description related to the SDGs framework. The positive example of this innovative solution reflects the current status of insufficient and invisible monitoring of the situation with legal assistance, protection, and access to lawyers, which have been neglected. This problem is the result of a lack of clear understanding of the interconnection between the status of *access to lawyers* and the generic aim of increasing the access of the population to justice (*providing justice to all*). The bodies responsible for setting, amending and implementing the 2030 Agenda have been working with UN and regional human rights bodies, procedures, and standards,¹⁰⁷ and

¹⁰⁷ For the above-mentioned indicator 16.1.1., the following information on global and regional monitoring systems is provided to stakeholders: data for global and regional monitoring – at international

have the opportunity to use the sources of international human rights law in the 2030 Agenda framework.

The targets and indicators with a more direct connection to the institute of *access to lawyers/legal counsel/legal aid* are very much in demand. Their development will be beneficial for all stakeholders in the chain: people, lawyers, Bar associations, and other institutions responsible for legal aid. As such, *access to justice* (in a literal or practical sense) has value for states, societies, and the international community as a whole.

Conclusions

This paper provided an overview of the nature and interconnection of the 2030 Agenda and its goals (especially SDG 16 and its part *providing access to justice for all*) with the human rights standards and their implementation with respect to the issues related to the concept of *access to a lawyer* as an intrinsic part of the concept of *access to justice*.

The paper analysed the existing challenges of a normative or semantic nature with respect to the concept and notions related to the idea of *access to a lawyer/legal services* and other overlapping notions. Based on synthetic – legal and linguistic – analysis, a clear chain of existing concepts and institutions was modelled, which might be presented as a 6-element sequence of interconnected notions/institutions: (1) rule of law; (2) access to justice; (3) independence of the judiciary; (4) access to a lawyer established and ensured by an independent Bar; (5) a qualified and independent lawyer to provide legal services; and (6) all people having access to a lawyer and to legal services provided by a qualified and independent lawyer.

SDG 16 was analysed, and the gaps in comprehension and in elaboration of the third and the fourth elements of the chain (namely, (4) access to lawyer supported by an independent Bar and (5) a lawyer providing legal services) were identified. Problems were actualised and substantiated via the perspective of international standards.

The author suggests amendments to the targets and indicators within SDG

level, data on intentional homicides are routinely collected and disseminated by the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) and the World Health Organisation. UNODC partners with regional organisations in the collection and dissemination of homicide data, respectively with Eurostat in Europe and with the Organisation of American States in the Americas.

16 by elaborating additional indicators to target 16.3 “Promote the rule of law at the national and international levels and ensure equal access to justice for all” as follows:

16.3.4. Lawyers who provide legal services to the population as a proportion of the overall number of the population.

16.3.5. Proportion of the population who have experienced a dispute in the past two years and who have received legal assistance, by types of access to lawyers (legal aid provided by state institutions and subsidised by state, legal assistance by lawyers/members of Bar associations, legal assistance by lawyers of civil society organisations, legal assistance by paralegals, and other types).

16.3.6. Proportion of lawyers/members of Bar associations who provide legal assistance to the population as a proportion of the overall number of lawyers providing legal services to the population, by qualities of the Bar: 1) legal basis for the functioning of the Bar based on the principles of independence, confidentiality and professional ethics, and the avoidance of conflicts of interest; 2) access to the Bar regulated in an objective and sufficiently open manner, also as far as remuneration and legal aid are concerned; 3) effective and fair disciplinary procedures based on the self-regulation and self-governing of the Bar; and 4) public perception of the Bar’s independence.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Prepared on the basis of the Rule of Law Checklist adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11–12 March 2016).

NORMATYVINIAI IR SEMANTINIAI KLAUSIMAI, SUSIJĘ SU TEISĖS KREIPTIS Į ADVOKATĄ SĄVOKA PAGAL JUNGTINIŲ TAUTŲ DARNAUS VYSTYMOSI TIKSLŲ SĄVOKĄ TEISĖ KREIPTIS Į TEISMĄ VISIEMS

Liudmila Ulyashyna

Europos Humanitarinis universitetas

E. paštas liudmila.ulyashyna@ehu.lt

Anotacija. Aiškus žmogaus teisių sistemos ir Darnaus vystymosi darbotvarkės iki 2030 m. tikslų, konkrečiai 16-ojo darnaus vystymosi tikslo (DVT) ir jo dalies dėl galimybės visiems kreiptis į teismą, tarpusavio ryšys atskleidžia keletą tiek normatyvinio, tiek semantinio pobūdžio iššūkių. Praktikoje šios problemos pasireiškia kaip kliūtys, trukdančios veiksmingai įgyvendinti tarptautinius teisinius įsipareigojimus teisės kreiptis į teismą srityje. Remdamasis sintetine - teisine ir lingvistine - analize, autorius pateikia aiškią loginę grandinę tarp egzistuojančių sąvokų ir institutų, pradedant teisinės valstybės principu ir baigiant galutiniais teisinės pagalbos gavėjais: (1) teisinė valstybė; (2) teisė kreiptis į teismą; (3) teismų nepriklausomumas; (4) galimybė kreiptis į advokatą, kuris paskirtas ir kurį užtikrina nepriklausoma advokatūra; (5) kvalifikuotas ir nepriklausomas advokatas, teikiantis teisinės paslaugas; (6) visi žmonės, turintys galimybę kreiptis į advokatą ir gauti teisinės paslaugas. Be to, taikydamas Venecijos komisijos patvirtintą Teisinės valstybės kontrolinį sąrašą, autorius siūlo iš dalies pakeisti 16-ąjį DVT, parengdamas tokius papildomus 16.3 uždavinio "Skatinti teisinę valstybę nacionaliniu ir tarptautiniu lygmenimis ir užtikrinti visiems lygias galimybes kreiptis į teismą" rodiklius: 16.3.4. Teisininkų, teikiančių teisinės paslaugas gyventojams, dalis nuo visų gyventojų; 16.3.5. Gyventojų, kurie per pastaruosius dvejus metus patyrė ginčą ir kuriems buvo suteikta teisinė pagalba, dalis pagal teisininkų paslaugų prieinamumo rūšis (valstybės institucijų teikiama ir valstybės subsidijuojama teisinė pagalba, advokatų ir (arba) advokatų asociacijų narių teikiama teisinė pagalba, pilietinės visuomenės organizacijų teisininkų teikiama teisinė pagalba, advokatų padėjėjų teikiama teisinė pagalba, kita); 16.3.6. Teisinę pagalbą teikiančių advokatų ir (arba) advokatų asociacijų narių dalis pagal advokatūros kokybę, kai advokatūros kokybę lemia nepriklausomumo, konfidencialumo, profesinės etikos principai ir kt.

Reikšminiai žodžiai: Darnaus vystymosi tikslai iki 2030 m., žmogaus teisės, įgyvendinimas, teisė kreiptis į teismą visiems, teisinė valstybė, galimybė kreiptis į advokatą, teisinių paslaugų prieinamumas.

Liudmila Ulyashyna, PhD in Social Sciences (Law), associate professor at the Academic Department of Social Science at European Humanities University.

Liudmila Ulyashyna, socialinių mokslų (teisė) daktarė, Europos Humanitarinio universiteto Socialinių mokslų akademinės katedros docentė.

SOCIOLOGIJOS VAIDMUO KONSTITUCINĖJE TEISĖJE

Darius Beinoravičius

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

E. paštas dabein@mruni.eu

Santrauka. Bandant konstruoti konstitucinės teisės sociologiją dažnai susiduriame su abejonėmis ir sunkumais. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad toks klausimas yra akivaizdus ir jį diktuoja pats sociumas. Teisės sociologija teisę analizuoja iš socialinių mokslų pozicijos. Kad ir kokia būtų pasitelkta – plačioji ar siauroji – teisinių reiškinių samprata, galiausiai susiduriama su dilema: ar pasirenkama plėtoti „instrumentinį“ teisės sociologijos vaidmenį teisėje, kai dėl teisės sociologijos tobulinama teisė ir padedama teisiniam reguliavimui, ar teisės sociologijai patikima teisė kaip teisės mokslo tyrimo objektas. Norint atsakyti į šį klausimą neišvengiamai susiduria dvi mokslo disciplinos – bendroji sociologija ir teisės teorija. Šiame disciplinų diskurse neišvengiamai tenka pripažinti paradigmą, kad teisinis reiškinys negali būti atsietas nuo apskritai socialinės ir politinės dimensijos, kurios genezė ir socialinis poveikis rodo glaudžią tiriančiųjų ir tiriamųjų sąveiką, kurioje surasti bendrą vardiklį tarp individų, jų grupių ir institucijų yra šio tarpdalykinio tyrimo tikslas. Kita vertus, tokia užduotis tampa iššūkiu, kai ji perkeliama teisės šakoms, kurios iš dalies teisės sistemoje yra autonomiškos, todėl vienijančiu veiksmu tarp teisės šakų teisės sistemoje ir ypatingas vaidmuo tenka konstitucinei teisei. Straipsnyje analizuojamas ir pagrindžiamas teorinis ir praktinis sociologijos ir konstitucinės teisės santykis ir jo kliūtys.

Reikšminiai žodžiai: teisė, sociologija, teisės sociologija, konstitucinė teisė, konstitucinės teisės sociologija.

Įvadas

Teisės sociologijos ir konstitucinės teisės santykių pirmiausia sunkumų kyla jau pačioje konstitucinės teisės sampratoje: konstitucinė teisė suprantama kaip ypatingos aukščiausios galios teisinės tvarkos taisyklės, taip pat ir kaip disciplina,

kuri tas taisyklės tyrinėja: tenka vertinti pozityviosios konstitucinės teisės ir konstitucinės teisės mokslo asimiliaciją. Be to, konstitucinės teisės sociologija savo žvilgsnį nukreipia ir į politinių reiškinių analizę. Konstitucinės teisės sociologija tyrinėja konstitucinės teisės sąveiką su visuomene, konstitucinių normų veiksmingumą. Jei konstitucinė teisė savo jurisprudencijoje stengiasi išgryninti tik teisinius argumentus, tai konstitucinės teisės sociologija savo tyrimų objektą praplečia – į tyrimų lauką patenka ne tik globalūs politinio režimo, bet ir apskritai politinių procesų klausimai. Itin aktuali tampa konstitucinės teisės sociologijos ir politinės sociologijos atribojimo problema.

Konstitucinė teisė yra kažkas tokio, kas yra be išimties „autonomiška“. Autonomiška, nes bet kokios nuorodos į kažką esančio šalia sukelia griežtą doktrininių pasipriešinimą ir sugrįžimą tik į „konstitucinį diskursą“. Negalima nepastebėti, kad, tarkim, prancūzų dėstomos disciplinos pavadinimas yra ne „Konstitucinė teisė“, o „Politiniai institutai ir konstitucinė teisė“ arba „Viešoji teisė ir politiniai institutai“. Ir kodėl storiausi moksliniai veikalai, nauji ir seni, gretina konstitucinę teisę ir politiką, pvz., konstituciniai ir politiniai tekstai arba politinės institucijos ir konstitucinė teisė (pranc. *Institutions politiques et droit constitutionnel*).

Konstitucinės justicijos institucijos, atskleidamos konstitucijos nuostatų turinį, remiasi tik konstitucija. Šitaip suvokiamas konstitucijos viršenybės principo užtikrinimas. Konstitucija aiškinama „pati iš savęs“, o mokslinė doktrina ir interpretacinė sistema vengia politinių argumentų. Politikos mokslai, jų turima pasaulio pažinimo metodologija ir pažinimo objektas iš esmės sutampa su konstitucinės teisės problematika. Ši aplinkybė leidžia paaiškinti tikrovę, kad kai kurių valstybių mokslinėse doktrinos konstitucinės teisės ir politikos mokslai turi ne tik bendrą pažinimo kryptį, bet ir demonstratyviai neneigia kaip nereikšmingos viena kitos argumentacijos.

Konstitucinės teisės specifika į „grynąją“ teisę verčia žiūrėti plačiau. Vis daugiau plėtojamas konstitucinės kontrolės mechanizmas Konstituciją kaip politinio režimo idėją pavertė jau privaloma sankcionuota taisyklių sistema¹. Toks Konstitucijos „juridizavimas“, daugiausia padedant konstitucinei jurisprudencijai, konstitucinei teisei apibrėždamas tik konstitucinių normų analizę, atribojo ją nuo politinės dimensijos, taip pat atitolino ir nuo konstitucinės teisės sociologijos, nors atrodo, kad šių disciplinų ryšys buvo labai artimas.

1 Louis Favoreu, „Le droit constitutionnel, droit de la Constitution et constitution du droit“, *RFDC* Nr. 1 (1990): 71.

Jei konstitucinė jurisprudencija atiboja sociologiją nuo konstitucinės teisės normų, tai konstitucinės teisės mokslas konstitucinės tikrovės analizei pasitelkė sociologinį metodą². Teisės mokslas negalėjo apsiriboti tik Hanso Kelzeno nurodyta „grynąja“ teise, analizuojant tik priimtas teisės normas, nes teisininkai negalėjo būti socialinių ir politinių procesų nuošalyje, ne tik teisės kūrimo, bet ir jos taikymo ir aiškinimo procesuose. Pasak Leo Strausso, „atmetus prigimtine teisę, pragaištingi padariniai neišvengiami“³. V. Šlapkauskas pažymi, kad „nenutrūksta- mai ir greitai vykstančių socialinių pokyčių kontekste įstatymų leidėjas turi ribotas galimybes vien juridinės technikos pagrindu leisti veiksmingus įstatymus [...], todėl Vakarų teisės tradicijos šalyse plėtojama institucionalizuota sociologinė pagalba“⁴. Plėtojant teisės sociologiją sunku buvo apsiriboti tik teisės formalizmu, taip ignoruojant daug didesnę „krūvį“, kurį turi teisės norma: teisės normos turinys vertė mąstyti ir apie vertybes, jų legitimumą. Visų pirma, konstitucinės teisės, kaip teisės visumą reprezentuojančios teisės, plėtojimasis negalėjo atsiri- boti nuo socialinių ir politinių procesų. Konstitucinės teisės sociologijai daugiau- sia nusipelnė Prancūzijos teisės mokslininkai, iš kurių pradininkas buvo Jeanas Carbonnier, apskritai padėjęs pamatus teisės sociologijai. Teisės sociologijos ir konstitucinės teisės santykio paiešką plėtojo garsus konstitucionalistas Louisas Favoreu. Prie šių mokslininkų minčių plėtotės nemažai prisidėjo ir Jacques'as Chevallier. Minėti autoriai savo darbuose teigė, kad šiuolaikinis teisės mokslas nuo vidinės tvarkos analizės, kai analizuojama teisė tokia, kokia ji yra, pereina prie teisės „išorinės“ analizės, t. y. siekiama nuodugniau pažinti teisinį reiškinį jau platesniame kontekste, tačiau tokia nauja realija, naujas požiūris nereiškia, kad konstitucinės teisės sociologija pradeda sutapti su politiniais mokslais, nes kons- titucinės teisės sociologija apsiriboja normatyvinio teisės turinio analize, o politi- kos mokslai gilinasi į valdžios reiškinį⁵.

V. Šlapkausko manymu, visuomeniniai santykiai, visuomeninių subjektų veikse- na visada yra persmelkta vienokių ar kitokių teisinių idėjų, todėl teisės kūrimo, taip pat ir jos konstitucingumo vertinimo metodologiniu išėjties tašku galima laikyti ir

2 Jacques Chevallier, „Pour une sociologie du droit constitutionnel“, iš *L'architecture du droit. Mélanges en l'honneur de Michel Troper* (Paris: Economica, 2006), 283.

3 Leo Strauss, *Prigimtine teisė ir istorija* (Vilnius: Tyto alba, 2017), 16.

4 Vytautas Šlapkauskas, „Sociologinė pagalba šiuolaikinės visuomenės teisėkūros subjektui“, iš *Teoriniai teisėkūros pagrindai ir problemos*, Darijus Beinoravičius (Vilnius: Mykolo Romerio univer- sitetas, 2012), 144.

5 Chevallier, *supra note*, 2: 293.

sociologinę teisės sampratą⁶. Vadinas, yra būtina žinoti gyvus socialinius procesus, tą apatinį judėjimą, kuris nuolat vyksta teisės normų pamatuose, kuris kuria teisės nuostatus, keičia juos ar ardo arba kartais sprogdina, būdamas ir pats teisės veikiamas, deformuojamas ar tvarkomas. Pasak M. Römerio, teisininkas, kuris savo studijomis niekada ir visiškai nėra išėjęs iš teisės mokslų ribų į socialinę ar sociologinę sritį, kuris teisės nuostatus studijavo tiksliai dogmatiškai ir kuriam visuomenė sudaro tokią pat paslaptį, kaip chemija ar botanika, toks teisininkas, grynas formalistas, socialinei teisės funkcijai didelės naudos neduos; dar daugiau, be visuomenės reiškinų pakankamo supratimo apskritai negalima detalai ir visapusiškai bandyti suvokti teisės fenomeną⁷. Kad įstatymas būtų veiksmingas, įstatymų leidėjas, ketindamas įgyvendinti būtiną, tačiau nepopuliarią reformą, visuomenę supažindina su reforma, įtikina, kad ji naudinga ir būtina. Pasak J. Carbonnier, juridinis ir politinis įstatymų leidėjas „įtikina“ dalį politikų, nepritariančių reformai, be to, įstatymo leidėjo teismą paaiškina piliečiams, būsimiems šio įstatymo vykdytojams⁸.

Ne visada teisės sociologija turi tiesioginį poveikį veikiančiai teisei, tačiau dažnai ji veikia netiesiogiai, „nematomai“, pagreitindama arba, atvirkščiai, sulėtindama numatytas reformas. Teisės sociologija pati savaime nėra įstatymų leidyba, bet ji įstatymų leidėjui ir konstitucingumo kontrolės institucijai padeda socialinius interesus perkelti iš gyvenimo į įstatymus, padeda įstatyme įtvirtinti skirtingų socialinių grupių kompromisą, prognozuoja, kaip įstatymai veiks. Taip įstatymai tampa efektyvesni ir tobulesni, labiau atitinka konstituciją. Kad socialinis kompromisas būtų ne tik teorinis, bet ir praktiškai socialinį elgesį normuojantis principas, patys piliečiai taip pat aktyviai turi dalyvauti politiniuose procesuose, ginti savo teises.

Įstatymų leidėjo valią lemia įvairūs interesai, kuriems atstovauja politinės partijos, sindikatai, vartotojai, bažnyčia, žiniasklaida ir kt. Rengiant teisės akto tekstą, dažnai reikia derinti skirtingus arba prieštaraujančius interesus. Tikslinga būtų sukurti instituciją, kuri atliktų tokių interesų tyrimus ir analizę. Tokia pat analizė galėtų būti atliekama siekiant ištirti, ar dažnai ir kaip įstatymai ir kiti teisės aktai yra taikomi.

Dar Ch. Montesquieu teigė, kad įstatymų leidėjas privalo sekti tautos dvasia, nes „geriausiai darome tai, ką pasirenkame laisvai, kas išplaukia iš mūsų valios“. Vien įstatymų žinojimas negarantuoja, kad jų bus laikomasi. Piliečiai dar turi

6 Vytautas Šlapkauskas, „Socialinės deviacijos intensyvėjimas“, *Jurisprudencija* 19, 11 (2001): 44–54.

7 Mykolas Römeris, *Valstybė, T. I.* (Vilnius, 1995), 285–287.

8 Jean Carbonnier, „Il y a plus d'une définition dans la maison du droit“, *Droits, Revue française de théorie juridique* No 11 – Définir le droit, (1990): 6.

įstatymą valingai gerbti. Paprastai piliečiai paklūsta įstatymo reikalavimams, jei teisės norma yra darniai susijusi su socialiniu kontekstu. Jei pripažįstame interesų įvairovę ir jos teisėtumą, tai tą įvairovę išreiškianti teisė negali įgyti kitokio pobūdžio, tik konvencinį, kompromisinį.

Teisės sociologija atlieka išorinio gyvenimo stebėjimo funkciją ir per įstatymų leidybą socialinis kompromisas perkeliamas į įstatymus. Socialinio kompromiso perkėlimą į įstatymus, vadovaujantis stebimais visuomenės poreikiais, būtų galima pavadinti teisinio įstatymo išoriniu kriterijumi. Išorinis kriterijus lemia įstatymų turinį. Ne mažiau svarbus ir su išoriniu kriterijumi glaudžiai susijęs socialinio kompromiso įtvirtinimo teisiniame įstatyme vidinis kriterijus. Vidinį kriterijų lemia sukurtos elgesio taisyklės logika ir racionalumas – juridinė technika, jos keliama reikalavimai įstatymų formai.

Socialinio kompromiso teisiniame įstatyme vidinis kriterijus parodo, kad teisinis įstatymas yra ne tik teisingas, ne tik teisėtas, bet ir protingas, nes tik racionalus įstatymas yra visiems suprantamas ir efektyvus. Teisėtumo, teisingumo ir socialinio kompromiso principai garantuoja juridinį racionalumą ir politikos struktūrą. Politikos racionalumas (teisininkai tai vadina juridiniu racionalumu) yra socialinės tvarkos garantas. Kad būtų pasiektas juridinis racionalumas, nepakanka teisei skirti tik techninį vaidmenį.

Konstitucinės teisės sociologija remiasi prielaida, kad konstituciniai reiškiniai negali būti atskirti nuo socialinių ir politinių procesų. Straipsnio tyrimo objekto specifika apibrėžia iš vienos pusės pati Konstitucija, kuri atsiranda kaip konstatuojantis, svarbiausias teises ir vertybes ginantis aktas ir kaip valdžios veikimo bei sutikimo rezultatas. Kita vertus, konstitucijos veikimas objektyvizuojamas tik tada, kai konstitucinės teisės yra realiai ginamos. Straipsnio tikslas – išanalizuoti konstitucinės teisės ir teisės sociologijos santykį. Konstitucinės teisės sociologija susiduria su svarbiausiais trimis aspektais, kurie šiame straipsnyje aptariami: (1) konstitucinių normų sociologija; (2) konstitucinių subjektų sociologija ir (3) konstitucinės praktikos sociologija. Šie aspektai straipsnyje analizuojami filosofiniu, lyginamuoju, dogmatiniu ir sisteminiu metodais.

1. Konstitucinių normų sociologija

Politikos mokslai, jų turima pasaulio pažinimo metodologija ir pažinimo objektas iš esmės sutampa su konstitucinės teisės problematika. Ši aplinkybė leidžia paaiškinti tikrovę, kad kai kurių valstybių mokslinėse doktrinos konstitucinės

teisės ir politikos mokslai turi ne tik bendrą pažinimo kryptį, bet ir demonstratyviai neneigia kaip nereikšmingos viena kitos argumentacijos⁹. G. Mesonio teigimu, „deklaratyvus konstitucinės teisės ir politikos mokslų atskyrimas nuolat kontrastuoja su tikrove, kuri rodo, kad politiniai procesai yra ne tik konstitucinių teisinių santykių ir jų turinio pažinimo ir suvokimo šaltinis, bet ir visų konstitucinių subjektų veikla tėra bendrojo valstybės reikalų – politinio – proceso dalis“. Tačiau šiame procese kalbant apie konstitucinės teisės sociologiją, svarbu politiniuose procesuose išskirti tai, kas būdinga sociologijai ir kas atitinka konstitucinės sąlygas. Šias sąlygas galima įžvelgti konstitucijos genezėje ir vis plėtojamoje konstitucijos sampratoje.

Konstitucijos sampratą plėtojant nuo aukščiausios galios formaliai apibrėžtų normų akto link ne tik formalizuoto teksto, itin pasitarnavo anglosaksiškoji konstitucionalizmo patirtis, kai „nerašytinės“ konstitucijos samprata apėmė ir paprotinę teisę, nes „paprotinė konstitucija“ yra natūraliai prigimtinė ir tiesiogiai atsiranda iš sociumo valios ir pritarimo¹⁰. Kontinente materialinei konstitucijai sugrąžinti socialinį ir politinį aspektą, taip pat pradėti modernaus konstitucionalizmo etapą padėjo būtent sociologinis žvilgsnis, pirmiausia peržvelgiant konstitucijos atsiradimo ir konstitucinių normų kūrimo sąlygas¹¹.

Sociologinis žvilgsnis į konstituciją jos genezėje pastebi, kad, be viso veiksnių ir sąlygų komplekso, konstitucija visų pirma yra politinės ir socialinės kovos rezultatas. Jei nebūtų sociologinio požiūrio, konstitucija tiesiog ir liktų valstybės valdžios įtvirtintų taisyklių kaip politinių sprendimų visuma. Tačiau sociologinis konstitucijos „matymas“ kelia klausimus apie tautos suvereniteto vaidmenį ir demokratines procedūras, kurios būtent suteikia galimybių ne tik valdžiai, bet ir sociumui kurti konstituciją, akcentuojant, kad konstitucinė raidė, tekstas negali būti atsietas nuo to konteksto, kuriame jis atsirado. Esant tokiai paradigmai, konstitucija yra politikos ir sociumo kompromiso derybos¹².

Tačiau konstitucija nėra tik politikos ir sociumo santykio rezultatas, nes jokia konstitucija neveiktų be institucinio instrumento. Skirtingose šalyse susiformuoja saviti konstitucinės kontrolės modeliai, kurie po truputį ima panašėti, nes galima pastebėti konstitucinės teisės internalizavimo, kitaip tariant, tarptautinimo apraiškas, kurios stiprėja, kai dalinamasi gerąja patirtimi, tačiau tokios „dalybos“

9 Gediminas Mesonis, „Konstitucija ir politika: menas po skyrybų būti kartu“, *Logos* 110 (2022): 47.

10 Denis Baranger, „Le droit constitutionnel“, *PUF, Coll. Que sais-je?* Nr. 3634 (2002): 13.

11 Louis Favoreu et al., *Droit constitutionnel*, 1 ed. (Dalloz, *Precis*, 1998), 68.

12 Chevallier, *supra note*, 2: 287.

perduoda ir tam tikrą vertybių sistemą, kuri vyrauja lokaliame sociume, iš kurios tos vertybės „eksportuojamos“, todėl perduota vertybių sistema sunkiai adaptuojasi naujoje jau kitoje, skirtingoje socialinėje tikrovėje.

Konstitucinis formalizmas, nors ir remdamasis normų hierarchija ir disponuodamas aukščiausia konstitucinių normų galia, neišvengiamai turi ir savo ribas, nes formalizmas nepasiduoda konstitucinės teisės interpretavimui, jo būtinam platiškumui. Konstitucinių vertybių apsaugą perkeliant ir į teisės šakas, konstitucingumo raidai vis labiau stiprinant klasikinius konstitucijos viršenybės sklaidos pagrindus, ji neišvengiamai susidūrė su paradoksalia situacija: turėjo daryti nuolaidas konstituciniam formalizmui. Tokia konstitucinių normų dinamika vertė plėsti konstitucijos aiškinimo ribas tekstą aiškinant eksplicitiškai. Tokiu atveju, jei tokios konstitucijos išplėstai interpretuotos normos neturėtų „paprutinės konstitucijos“ reikšmės, tokios normos apskritai prarastų normatyvinį pobūdį¹³. Tokių konstitucinių paprotinių normų doktrininis pripažinimo pagrindas – visuomeninė sutartis, kuri suteikia galios nerašytines normas pripažinti privalomos konstitucinės tvarkos dalimi. Visuomeninė sutartis yra leidimas politinėmis sankcijomis numatyti pasekmes už tokių nerašytų taisyklių – konstitucinių papročių pažeidimus, jų nesilaikymą. Konstitucinės teisės sociologija, remdamasi konstitucijos geneze, atramą randa visuomenėje. Pati konstitucija suvokiama kaip visuomeninė sutartis, taautos kaip valstybinės bendruomenės bendro gyvenimo teisinis pamatas. Tokia prasme konstitucija nustato svarbiausių visuomenės ir valstybės gyvenimo santykių pagrindus, yra pilietinės tautos įsipareigojimas gyventi pagal konstitucijoje įtvirtintas pamatinės vertybes ir joms paklusti, taip pat yra ilgalaikis įsipareigojimas, saistantis dabarties ir ateities kartas. Visuomeninė sutartis kaip sociologinės teisės sampratos turiningasis pamatas yra konstitucijos eksplicitinio aiškinimo ir apskritai platesnės konstitucijos sampratos, apimančios ne tik formalųjį rašytinį tekstą, bet ir nerašytą – konstitucinį paprotį, legitimumo pagrindas.

2. Konstitucinių subjektų sociologija

Jei sociologinis žvilgsnis į konstitucinę teisę verčia pagalvoti apie konstitucijos genezę ir vystymosi dinamiką kaip socialinių ir politinių procesų išdavą, tai teisės profesionalų – konstitucinių dalyvių – vaidmuo šiuo požiūriu yra ne menkesnis. Kaip ir teisės šakose, kuriose svarbus ne tik teisės taikymas, bet ir jos aiškinimas,

¹³ Chevallier, *supra* note, 2: 289.

konstitucinėje teisėje žvilgsnis ypač krypsta į du vienas kitą veikiančius polius: jurisprudenciją ir doktriną. Ši bipolinė konstrukcija viena kitą papildo: esant konstitucinės kontrolės trūkumui, teisininkų pasvarstymai persikelia į doktriną, kuri „maitina“ konstitucinio, politinio balanso ir pokyčių dinamiką. Konstitucinės kontrolės plėtra šį balansą pakeitė: konstitucinė jurisprudencija išstūmė teisės normų politinės genezės peržiūrą, nes svarbiau tapo profesionalių teisininkų teisės normų vertinimas, remiantis jau ne politiniais argumentais, bet ieškant objektyvių kriterijų ir argumentų. Konstitucinės kontrolės institucijų – konstitucinių teismų – vaidmuo ieškant tokių argumentų vis didėja. Konstitucionalizmo dinamika neišvengiamai atspirties taško verčia ieškoti politiniame ir socialiniame kontekste, kuriame konstituciniai teisėjai gyvena, o sociologija, kurią pasitelkus tiriama konstitucinės kontrolės institucija, visų pirma ir akcentuoja teisėjų praktikos sociologiją ir pabrėžia jos išskirtinį vaidmenį.

Konstitucinė kontrolė, būdama paskutinė instancija ir turėdama specifinę misiją, priima sprendimus, kurie institucine prasme yra ne individualaus, ne vienasmeniško, o kolegialaus, t. y. kolektyvinio pobūdžio. Toks kolektyvinis sprendimų priėmimas leidžia kaupti institucinę atmintį, formuluoti bendras vertybes, tradicijų formavimąsi, metodų taikymą ir argumentavimo gerąją praktiką, procedūrinės ir techninės taisyklės, kurios leidžia naujiems konstitucinės kontrolės institucijos nariams greičiau integruotis ir užtikrinti institucijos darbo tęstinumą ir nepertraukiamumą. Iš vienos pusės, naujas konstitucinis teisėjas, patekęs į konstitucinį teismą ar kitaip vadinamą konstitucinės kontrolės instituciją, atranda jau susiformavusią praktiką. Iš kitos pusės, naujas profesionalas institucijai yra ir susiformavusios praktikos naujumo, jos tobulinimo šaltinis. Čia itin svarbus sociologijos vaidmuo gebėti vertinti konstitucinių teisėjų paskyrimo procedūras – tai, kiek jos gali garantuoti naujų teisėjų nepriklausomumą, vertybinę orientaciją ir pan. Reglamentuoti visus tokių sudėtingų procesų poreikius būtų sunku, o gal ir neįmanoma, jei į pagalbą nebūtų pasitelkiama institucinė sociologija. Institucinė sociologija leidžia į tokį procesą žiūrėti kompleksiskai: profesinė kompetencija papildoma būtinomis savybėmis ir kompetencija, kurią apibendrina, formuoja institucija, kurioje naujas teisėjas dirbs.

Konstitucinės teisės sociologija taip pat pastebi labai svarbų konstitucinio teisėjo vaidmenį apskritai teisės sistemai: dažnai teisėjais paskiriami ne tik konstitucionalistai, bet ir kitų teisės šakų profesionalai, kurie remiasi savo darbo patirtyje sukauptais argumentais ir juos „ištransliuoja“ savo, ne tik konstitucinės teisės, bet ir kitų teisės sričių, kolegoms. Be indėlio teisės aiškinimui ir jos sisteminimui,

institucinės, subjektų sociologijos požiūriu dar galima būtų išskirti ir ypatingą reprezentacinį konstitucinio teisėjo vaidmenį: konstitucinės doktrinos plėtojimas susijęs ir su tam tikra ideologine teisėjo vaidmens funkcija, kuri veikia politinę, mokslo ir apskritai konstitucinę raidą.

Lietuvoje naujausią postūmį žmogaus teisių apsaugai Konstituciniame Teisme neabejotinai suteikė 2019 m. įsigaliojusi Konstitucijos pataisa dėl individualaus konstitucinio skundo įtvirtinimo. Visų konstitucinių teismų įgaliojimų kontekste individualaus konstitucinio skundo procedūra turi didžiausią tiesioginį poveikį konkrečiam žmogaus teisių pažeidimo kontekste, nes yra inicijuojama fizinio ar juridinio asmens, kurio teisės galimai buvo pažeistos, išnaudojus visas teisinės gynybos (ir teisminės) priemones. Iki tol, kol nebuvo atitinkamai pakeista Konstitucija, asmenys, manydami, kad jų konstitucinės teisės ar laisvės yra pažeistos, į Konstitucinį teismą galėjo kreiptis tik netiesiogiai – per jų bylą sprendžiantį bendrosios kompetencijos ar specializuotą teismą¹⁴.

Taigi šis institutas gali būti drąsiai įvardytas žmogaus teisių gynimo mechanizmu. Vis dėlto ši procedūra turi ir platesnį poveikį. Ji apima padarinius, kurie išeina už konkrečios bylos ribų, nes sprendimai individualaus konstitucinio skundo bylose turi *erga omnes* poveikį. Konstitucijai prieštaraujantys teisės aktai gali būti pašalinami iš teisės sistemos. Sprendžiant šios rūšies bylas formuojama oficialioji konstitucinė doktrina žmogaus teisių srityje. Kaip ir kitos konstitucinės kontrolės procedūros, įgaliojimai nagrinėti individualius konstitucinius skundus turi ir objektyvųjį žmogaus teisių apsaugos elementą, kurio pirminis tikslas – ne „ištaisyti“ žmogaus teisių pažeidimą, bet prisidėti prie žmogaus teisių apsaugos stiprinimo. Individualaus konstitucinio skundo atsiradimas subjektų sociologijos požiūriu itin priartina konstitucinę teisę jau ne tiek prie politinių, kiek prie socialinių procesų ir toks artimesnis socialinis ryšys konstitucingumui suteikia daugiau socialumo bruožų, konstituciją daro artimesnę, dar savęs visuomenei.

3. Konstitucinės praktikos sociologija

Be jokios abejonės politinis ir socialinis gyvenimas yra visada įvairesnis nei jo juridinės formos objektyvizavimas. Teisinis veikimas apskritai prasideda tik tada, kai pradedami taikyti konkretūs atvejai ir kai jie pradedami vertinti

¹⁴ Jolita Miliuvienė ir Juozas Žilys, „Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas“, iš *Lietuvos konstitucinė teisė* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022), 608.

ir interpretuojami. Nors tokio vertinimo ir interpretavimo monopolį turi teisės profesionalai, tačiau ir jie negali atsiriboti nuo politinių procesų, kadangi tenka iš naujo apsvarstyti politinę praktiką ir rasti argumentų, ar tokia praktika gali būti legalizuota, t. y. atitikti Konstituciją ar ne. Tik įvertinus konkrečius atvejus konstitucinė norma pradeda realiai veikti. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarime nurodoma, „kad tada, kai nėra padaryta Konstitucijos pataisų, dėl kurių tam tikras oficialias konstitucines doktrininės nuostatas yra būtina reinterpretuoti taip, kad oficiali konstitucinė doktrina būtų pakoreguota, tai daryti galima tik jeigu iš Konstitucijos kyla būtinumas nukrypti nuo esamo precedento ir sukurti naują. Konstitucinis Teismas šioje srityje nėra visiškai laisvas, jį saisto jo paties sukurti precedentai ir jo paties suformuota tuos precedentes pagrindžianti oficiali konstitucinė doktrina. Konstitucijoje įtvirtintas teisinės valstybės principas suponuoja jurisprudencijos tęstinumą, naujų teismo precedentų kūrimas bei teismo precedentų argumentavimas (pagrindimas) negali būti racionaliai teisiškai nemotyvuoti valiniai aktai“. Lygiai taip pat ir Konstitucinio Teismo precedentes pagrindžiančios oficialios konstitucinės doktrininės nuostatos negali būti reinterpretuojamos taip, kad oficiali konstitucinė doktrina būtų pakoreguota, jeigu tai nėra neišvengiamai, objektyviai būtina, konstituciškai pagrindžiama ir pateisinama. Oficialios konstitucinės doktrinos koregavimo negali lemti vien Konstitucinio Teismo sudėties pasikeitimas. Būtinumą tam tikras oficialias konstitucines doktrininės nuostatas reinterpretuoti taip, kad oficiali konstitucinė doktrina būtų pakoreguota, gali lemti tik tokios aplinkybės kaip būtinumas didinti galimybes įgyvendinti asmenų prigimtines bei įgytąsias teises ir teisėtus interesus, būtinumas labiau apginti, apsaugoti Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, poreikis sudaryti palankesnes sąlygas įgyvendinti Konstitucijoje deklaruotus lietuvių tautos siekius, kuriais grindžiama pati Konstitucija, būtinumas plėsti konstitucinės kontrolės šalyje galimybes, idant būtų garantuojamas konstitucinis teisingumas, užtikrinta, kad nė vienas teisės aktas (jo dalis), prieštaraujantis aukštesnės galios teisės aktams, neturėtų imuniteto būti pašalintas iš teisės sistemos. Oficialios konstitucinės doktrinos (jos nuostatų) reinterpretuoti taip, kad oficiali konstitucinė doktrina būtų pakoreguota, negalima, konstituciškai neleistina, jeigu tada yra pakeičiama Konstitucijoje įtvirtinta vertybių sistema.

Konstitucinė jurisprudencija apskritai yra šaltinis visoms teisės šakoms aiškinti teisę, juolab kad konstitucinė jurisprudencija pasižymi nuoseklumu, vienodumu ir sistema, kurią galima prognozuoti remiantis jau priimta konstitucine jurisprudencija. Todėl galima teigti, kad konstitucinė kontrolės institucija yra pakankamai

suvaržyta laisvam naujo reguliavimo interpretavimui, nes naujo akto nuostatų atitiktis konstitucijai vertinimas yra saistomas ankstesnės konstitucinės praktikos. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2006 m. kovo 28 d. nutarime nurodė: „[...] tirdamas įstatymų ir kitų teisės aktų atitiktį Konstitucijai, Konstitucinis Teismas plėtoja savo ankstesniuose nutarimuose, kituose aktuose pateiktą Konstitucijos nuostatų sampratą, atskleidžia naujus, atitinkamos konstitucinės justicijos bylos tyrimui būtinus Konstitucijoje nustatyto teisinio reguliavimo aspektus.“ Konstitucinės jurisprudencijos ir joje formuojamos oficialios konstitucinės doktrinos raidai (ypač Konstitucinio Teismo veiklos pradžioje, kai dėl daugelio Konstitucijos nuostatų jokia oficiali konstitucinė doktrina apskritai dar nėra suformuota) būdinga tai, kad oficiali konstitucinė doktrina bet kuriuo konstitucinio teisinio reguliavimo (atitinkamų Konstitucijos nuostatų aiškinimo) klausimu yra formuojama ne „visa iškart“, bet „byla po bylos“, vienus tos doktrinos elementus (fragmentus), atskleistus ankstesnėse konstitucinės justicijos bylose priimtuose Konstitucinio Teismo aktuose, papildant kitais, atskleidžiamais Konstitucinio Teismo aktuose, priimamuose naujose konstitucinės justicijos bylose. Tad pabrėžtina, kad oficialios konstitucinės doktrinos, ir kaip visumos, ir kiekvienu atskiru konstitucinio teisinio reguliavimo klausimu, formavimas yra ne vienkartinis aktas, bet laipsniškas ir nuoseklus procesas. Šis procesas yra nenutraukiamas ir niekada nebūna visiškai baigtas, kadangi pati Konstitucijos, kaip aukščiausios teisinės galios akto, prigimtis, konstitucingumo idėja suponuoja tai, kad Konstitucijoje negali būti ir nėra spragų.

Nors konstitucinės teisės jurisprudencija yra stipriausias argumentas teisininkų praktikoje, kai iškyla sunkesni atvejai ir tenka ieškoti tikrų teisinių argumentų, bet politikoje sunku pasakyti, kiek politikai pagrindžia savo naujas legislatyvinės idėjas vadovaudamiesi konstitucine jurisprudencija kaip šaltiniu. Taigi, viena vertus, teisės taikymo praktikoje konstitucinė jurisprudencija yra svarbus taikymo ir interpretavimo šaltinis, kurio autoritetas neginčijamas, tačiau, kita vertus, politikoje toks šaltinis ne visada yra autoritetingas¹⁵. Galbūt, kad politikai ne visi yra teisininkai ir jiems tikri teisiniai argumentai ne visada yra labai aiškus ir savaime suprantami, galbūt politiniai interesai lemia pasirinkti kitus argumentus ir kitus sprendimų variantus. Tol, kol dėl tokių sprendimų nebus kreiptasi į konstitucinės kontrolės instituciją, tol politinių sprendimų šaltinis yra platesnis savo apimtimi nei konstitucinė jurisprudencija.

¹⁵ Chevallier, *supra* note, 2: 296.

Konstitucinės teisės sociologijos požiūriu labai įdomus yra Prancūzijos konstitucingumo kontrolės institucijos pavyzdys, kai šios institucijos nariais skiriami ir teisininkai, ir asmenys, neturintys teisinio išsilavinimo, tuo lyg ir parodant, kad konstitucija yra traktuojama ne tik teisiniame, bet ir plačiame politiniame ir socialiniame kontekste. Prancūzijoje konstitucinės kontrolės institucija Konstitucinė Taryba formuojama taip, kad ir dabar jos dauguma narių yra buvę labai ryškūs politiniai veikėjai, turintys labai aiškias politines preferencijas ir nebūtinai yra teisininkai. Prancūziškoji mokslinė doktrina teigia, kad diskursas dėl konstitucijos turinio negali būti tik teisinis¹⁶. Šiuo atveju konstitucinių institucijų konfliktas traktuojamas kaip politinis konfliktas, kai konstitucija yra tik įrankis, kurį taikant bus sprendimas, bet nebus panaikintas pats politinis kontekstas. Šalia nuolatinų devynių narių Konstitucinės Tarybos nariais yra visi buvę Prancūzijos prezidentai ir jie ne visi turėjo teisinį išsilavinimą. Prancūzija yra šalis, kuri nenustatė jokių amžiaus, teisinio išsilavinimo ar teisėjo patirties sąlygų tapti Konstitucinės Tarybos nariu. Politinis pasirinkimas reiškia, kad renkantis kandidatą pripažįstamas jo pasaulėžiūroje glūdinčio „vidinio įsitikinimo“ tinkumas vykdyti šias funkcijas. Prancūzija jokia išimtis, kitose šalyse atranka ir paskyrimai taip pat yra daugiau ar mažiau politiniai. Visi pasirinkimai, nors jie grindžiami kandidatų kvalifikacijų skirtumais, iš esmės yra politiniai. Kuriant konstitucinius precedentes, vadovaujamasi patirtimi (kuri dažnai yra politinė) ir vidiniu įsitikinimu. Tokia precedentų kūryba yra Konstitucinės Tarybos valstybinės galios įrankis ir tie sprendimai, kurie atspindi Konstitucinės Tarybos narių vidinių įsitikinimų kolektyvinę išraišką, tampa autoritetinga ir visiems privaloma jurisprudencija, kuri saistys ir kitos kartos Konstitucinės Tarybos narius. Konstitucijos aiškinimas visada nuveda į asmeninių politinių teorijų preferencijų laukus, t. y. individualų suvokimą ir net individualią išraiškos formą¹⁷.

Nepaisant to, konstitucinės teisės sociologija demaskuoja tokius atvejus, kai politiniai procesai ignoruoja konstitucinės jurisprudencijos patirtį ir remiasi išskirtinai pragmatiniais bei instrumentiniais argumentais. Politikoje dažnai vadovaujamasi ne konstitucinės praktikos argumentais, bet tais argumentais, kurie yra palankūs ar naudingi politinėms jėgoms. Tačiau tokią savotišką teisės uzurpaciją įveikia vis dažnesni politinių jėgų kreipimaisi į konstitucinės kontrolės instituciją, todėl tokia dažnėjanti praktika konstitucijos tekstą ir taikymą

¹⁶ Mesonis, *supra note*, 9: 45.

¹⁷ *Ibid.*, 46.

politikoje verčia ne tik simboliniu, bet ir vis realiau veikiančiu. Vis stipriau „įsivertintina ne tik teisės politikos ir konstitucionalizmo ryšys, bet ir intensyviai reišiasi teisinio mąstymo ir teisės politikos konstitucionalizacija“¹⁸. Laipsniškai politikos ir konstitucionalizmo ryšys stiprėja.

Konstitucija kaip aukščiausios galios teisės aktas turi ir simbolinę reikšmę, nes ji yra pristatoma kaip visos tautos pasiekimas ir pasididžiavimas¹⁹. Toks simbolizmas sociologiniu vertinimu yra ypač svarbus konstitucijos taikymo praktikoje tiek jos populiarinimui, tiek plėtojimui. Konstitucija skirta visiems: ne tik teisininkams ar politikams, ji yra „kolektyvinė“ nuosavybė. Konstitucinės sociologijos praktikos požiūriu daug labiau nei bet kurio kito teisės akto konstitucijos interpretavimas taip pat labiausiai pasiekia visuomenę, daro įtaką jos pilietiškumui, žmonių elgesiui. Konstitucijos taikymas ir aiškinimas dėl konstitucinės jurisprudencijos „neuždaro“ konstitucijos tik politiniame lauke, bet atveria duris plačiajai visuomenei.

Konstitucinės teisės sociologija trimis svarbiausiais pjūviais – konstitucinių normų sociologija, konstitucinių subjektų sociologija ir konstitucinės praktikos sociologija – leidžia praplėsti ir praturtinti klasikines konstitucinės teisės mokslo perspektyvas. Nepretenduojant į išskirtinį vaidmenį, konstitucinės teisės sociologija yra būtina ir labai reikalinga savitam konstitucinės teisės mokslui.

Išvados

Plėtojamas konstitucinės kontrolės mechanizmas Konstituciją kaip politinio režimo idėją pavertė privaloma sankcionuota taisyklių sistema. Toks Konstitucijos „juridizavimas“, daugiausia padedant konstitucinei jurisprudencijai, konstitucinei teisei apibrėždamas tik konstitucinių normų analizę, atiboja ją nuo politinės dimensijos, atitolina nuo konstitucinės teisės sociologijos, nors atrodo, kad šių disciplinų ryšys buvo labai artimas. Jei konstitucinė jurisprudencija atiboja sociologiją nuo konstitucinės teisės normų, tai konstitucinės teisės mokslas susigrąžino sociologiją, skirtą konstitucinei tikrovei analizuoti.

Skirtingose šalyse susiformuoja saviti konstitucinės kontrolės modeliai, kurie po

18 Vytautas Šlapkauskas, „Moderniųjų laikų teisės politikos ir konstitucionalizmo ryšio inversija XXI amžiuje“, iš *Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos Sąjungoje* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 51.

19 Bernard Lacroix, „Les fonctions symboliques des Constitutions“, in *Le Constitutionnalisme aujourd'hui*, (Paris: Économica, 1984), 122.

truputį ima panašėti, nes galima pastebėti konstitucinės teisės „internalizavimo“ apraiškas, kurios stiprėja, kai dalijamasi gerąja patirtimi. Tačiau tokios „dalybos“ perduoda ir tam tikrą vertybių sistemą, kuri vyravo lokaliame socialiniame kontekste, todėl perduota vertybių sistema sunkiai adaptuojasi naujoje, jau kitoje socialinėje tikrovėje.

Jei nebūtų sociologinio požiūrio, konstitucija tiesiog ir liktų valstybės valdžios įtvirtintų taisyklių kaip politinių sprendimų visuma. Tačiau sociologinis konstitucijos „matymas“ kelia klausimų apie tautos suvereniteto vaidmenį ir demokratines procedūras, kurios būtent suteikia galių ne tik valdžiai, bet ir sociumui kurti konstituciją, akcentuojant, kad konstitucinė raidė, tekstas negali būti atsietas nuo to konteksto, kuriame jis atsirado. Esant tokiai paradigmai, konstitucija yra politikos ir socialinio kompromiso derybos.

Konstitucinės teisės sociologija, remdamasi konstitucijos geneze, atramą randa visuomenėje, todėl visuomeninė sutartis kaip sociologinės teisės sampratos pamatas yra konstitucijos eksplisitinio aiškinimo ir apskritai platesnės konstitucijos sampratos, apimančios ne tik formalųjį rašytinį tekstą, bet ir nerašytą – konstitucinį paprotį, legitimumo pagrindas.

Institucinės sociologijos padeda lengviau vertinti konstitucinių teisėjų paskyrimo procedūras: kiek jos gali garantuoti naujų teisėjų nepriklausomumą, vertybinę orientaciją ir pan. Reglamentuoti visus tokių sudėtingų procesų poreikius būtų sunku, gal net neįmanoma, jei nebūtų pasitelkta institucinė sociologija. Ji leidžia į tokį procesą žiūrėti kompleksiskai: profesinė kompetencija papildoma būtinomis savybėmis ir kompetencija, kurią apibendrina, formuluoja institucija, kurioje naujas teisėjas dirbs.

Konstitucinės teisės sociologija taip pat pastebi labai svarbų konstitucinio teisėjo vaidmenį apskritai teisės sistemai: dažnai teisėjais paskiriami ne tik konstitucionalistai, bet ir kitų teisės šakų profesionalai, kurie remiasi savo darbo patirtimi, sukauptais argumentais ir juos „ištransliuoja“ savo, ne tik konstitucinės teisės, bet ir kitų teisės sričių kolegoms. Be indėlio teisės aiškinimui ir jos sisteminimui, dar galima būtų išskirti ir ypatingą konstitucinių teisėjų reprezentacinį vaidmenį: konstitucinės doktrinos plėtojimas susijęs ir su tam tikra ideologine teisėjo vaidmens funkcija, kuri veikia politinę, mokslo ir apskritai konstitucinę raidą.

Konstitucinės teisės sociologija demaskuoja tokius atvejus, kai politiniai procesai ignoruoja konstitucinės jurisprudencijos patirtį ir remiasi išskirtinai pragmatiniais ir instrumentiniais argumentais. Politikoje dažnai vadovaujamasi ne konstitucinės praktikos argumentais, bet tais argumentais, kurie yra palankūs ar naudingi politinėms jėgoms. Tačiau tokią savotišką teisės uzurpaciją įveikia

vis dažnesni politinių jėgų kreipimaisi į konstitucinės kontrolės instituciją, todėl tokia dažnėjanti praktika konstitucijos tekstą ir taikymą politikoje verčia ne tik simboliniu, bet ir vis realiau veikiančiu.

Konstitucinės sociologijos praktikos požiūriu, konstitucijos interpretavimas daug labiau nei bet kurio kito teisės akto taip pat labiausiai pasiekia visuomenę, daro įtaką jos pilietiškumai, žmonių elgesiui. Konstitucijos taikymas ir aiškinimas dėl konstitucinės jurisprudencijos „neuždarą“ konstitucijos tik politiniame lauke, bet atveria duris plačiajai visuomenei.

THE ROLE OF SOCIOLOGY IN CONSTITUTIONAL LAW

Darius Beinoravičius

Mykolas Romeris University Law School

E-mail: dabein@mruni.eu

Summary. When trying to construct a sociology of constitutional law, we often encounter doubts and difficulties. At first glance, it seems that such an issue is obvious and is dictated by society itself. Legal sociology analyzes law from the standpoint of social sciences. Whichever broad or narrow concept of legal phenomena we use, we are ultimately faced with a dilemma: do we choose to develop the instrumental role of sociology of law in law, where, thanks to the sociology of law, we improve law and help with legal regulation; or do we entrust law to the sociology of law as an object of legal scientific research. To answer this question, two scientific disciplines – general sociology and legal theory – inevitably collide. In this disciplinary discourse, there is the inevitable recognition of the paradigm that the legal phenomenon cannot be separated from the social and political dimension in general, the genesis and social impact of which show a flexible interaction between the researchers and the researched, in which finding a common denominator between individuals, their groups and institutions is the goal of this interdisciplinary research. On the other hand, such a task becomes a challenge when it is transferred to branches of law, which are partially autonomous in the legal system. Therefore, constitutional law has a special role as a unifying factor between legal branches in the legal system. This article analyzes and justifies the theoretical and practical relationship between sociology and constitutional law and its obstacles.

Keywords: law, sociology, sociology of law, constitutional law, sociology of constitutional law.

Darius Beinoravičius, socialinių mokslų teisės krypties daktaras, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorius. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: teisėkūra, teisės teorija, konstitucionalizmas.

Darius Beinoravičius, doctor of social sciences (Law), professor at the Public Law Institute at the Law School at Mykolas Romeris University. Main directions of scientific research: legislation, legal theory, constitutionalism.

THE DECLARATION ON STATE SOVEREIGNTY OF THE REPUBLIC OF BELARUS: ELABORATION, ADOPTION, SIGNIFICANCE

Alexander Vashkevich

Academic Department of Social Sciences, European Humanities University

E-mail: alexander.vashkevich@ehu.lt

Annotation. This article is devoted to the Declaration on State Sovereignty of the Republic of Belarus. The article reveals in detail the process of development and adoption of this document in the context of the socio-political situation that developed in 1990. The Declaration occupies a unique place in the legal system of Belarus. It enshrined the basic, fundamental principles on the basis of which the Belarusian state should function, including the principles of respect for human dignity, parliamentarism, separation of powers, and respect for human rights, and also reflected an orientation towards building a legal, neutral and non-nuclear state in Belarus. According to the author, the Declaration is part of the so-called constitutional block, continues to be a valid legal act of a supra-constitutional nature, and should be used by the Constitutional Court to assess the constitutionality of amendments to the Constitution.

Keywords: declaration on state sovereignty, independence, principles of Belarusian constitutionalism

Introduction

The specific genre of Declarations of Independence and (or) State Sovereignty was born from the famous document adopted on July 4, 1776, by the Second Continental Congress in Philadelphia, in which the name “United States of America” was officially used for the first time.¹ Since then, four waves of

1 John R. Vile, *The Declaration of Independence: America's first founding document in U.S. history and culture* (Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2019).

declarations of independence have swept the world. As American Professor David Armitage stresses, over 100 countries have adopted such documents at various times.² However, no State in the world other than Belarus has proclaimed its independence four times during one century – in 1918, 1919, 1920 and 1990. According to the Belarusian researcher I. Nemkevich, “there are no researches specially dedicated to the analysis of the acts proclaiming the establishment of the Belarusian Republics (BNR, BSSR-1, BSSR-2, as well as the present Republic of Belarus).”³ Associate Professor A. Kuryanovich, while studying the process of creation of the 1994 Constitution of Belarus, paid special attention to the history of creation of the Declaration.⁴ The memoirs of former MPs Z. Pazniak and S. Navumchyk are important for the reconstruction of events related to the adoption of the Declaration.⁵ Prof. G. Vasilevich, Prof. M. Chudakov⁶ and other authors have spoken of the significance of the Declaration. However, these Belarusian authors have not yet discussed the legal nature of this document in modern conditions and its significance in the current geopolitical climate.

This article attempts to partially fill this gap. More than 30 years ago, on July 27, 1990, the Declaration on State Sovereignty of the Republic of Belarus was adopted. This document continued the traditions laid down by the three Charters of the Belarusian People’s Republic adopted in 1918, and proclaimed the full state sovereignty of Belarus based on the inalienable right of the Belarusian people to self-determination, the statehood of the Belarusian language and the superiority of the people in determining their own destiny. Due to the current geopolitical situation, the Declaration is even more important than it once was. Therefore, it seems relevant to restore the procedure for the development and adoption of

2 David Armitage, *The Declaration of Independence. A Global History* (Harvard University Press, 2007).

3 Игорь Немкевич, “Об особенностях декларирования независимости Белорусской советской республики в 1920 году”, *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины*, 2 (2018): 92–98.

4 Александр Курьянович, *Конституция независимой Беларуси: разработка, проекты, принятие* (Минск: Тесей, 2011).

5 See for example: Зянон Пазьняк, *Дэкларацыя – першы крок да незалежнасьці* (Варшава, Нью-Ёрк, Вільня: “Беларускія Ведамасці”, Таварыства Беларускай Культуры ў Летуве, 2010); Сяргей Навумчык, Зянон Пазьняк, *Дэпутаты незалежнасьці* (Нью-Ёрк, Вільня, Варшава: “Беларускія Ведамасці”, Таварыства Беларускай Культуры ў Летуве, 2010).

6 Григорий Василевич, Михаил Чудаков, “Конституционный процесс в Беларуси (история и современность)”, *Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук* 2 (2017): 106–121.

this document, analyze its main provisions, and rethink its legal significance in today's conditions.

The object of this research is the Declaration on State Sovereignty of the Republic of Belarus as a unique legal document with supra-constitutional legal force.

The aim of the article is to reveal the process of developing and adopting the Declaration on State Sovereignty of the Republic of Belarus and to present and evaluate its significance, both for the current stage of development of the constitutional legislation of Belarus and from a historical perspective.

The historical and doctrinal research methods are used in this study.

1. The process of creation of the Declaration on the State Sovereignty of the Republic of Belarus

The year 1990 saw the decline of the Soviet empire and, at the same time, an unprecedented rise in the political activity of citizens. As Professor David Marples observed, “by 1990, the situation in the national republics had changed irrevocably, spurred by the progress of the Baltic States. From the Caucasus to Central Asia, the republics had begun to gain power vis-à-vis Moscow, and this power would be jealously guarded by national elites.”⁷ In Belarus, in the first half of 1990, the first ever partially free elections to the Supreme Soviet were held on a competitive basis. The electoral law and the election campaigns of that time were characterized by several specific traits. Elections were held under a majoritarian electoral system, and for the first time in history, several candidates competed for one deputy mandate.⁸ Thus, in 310 electoral districts, 1,680 candidates were nominated, of which the Central Election Commission registered 1,544 individuals.⁹ Therefore, there was an average of five candidates for one mandate. Another 50 mandates were filled by representatives of public organizations, including: the Belarusian National Organization of War and Labor Veterans, the Belarusian Society of the Disabled, the Belarusian Society of the Blind, and the

7 David R. Marples, *The collapse of the Soviet Union: 1985–1991* (Routledge, New York, 2013).

8 Before 1989, the USSR possessed electoral legislation which formally did not prohibit the nomination of several candidates for one mandate, but in reality one candidate of the “indestructible bloc of communists and non-partisans” was always nominated for one vacant seat. Soviet ideologists explained this as an “established tradition.”

9 Пётра Натчык, *Выбары Вярхоўнай рады БССР у 1990 г. Палітычная гісторыя незалежнай Беларусі (да 2006 г.)* (Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства, Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2011).

Belarusian Society of the Deaf. The Belarusian parliament formed as a result of these elections was dominated by conservatives and representatives of the old Soviet system: heads of industrial and agricultural enterprises, functionaries of the Communist Party, and veterans of the army and special services. In total, 289 of the 328 deputies elected by the first session were Communist Party members.¹⁰ At the same time, between 27 and 37 representatives of the Belarusian Popular Front, around which the democratic minority clustered, were elected to the parliament.¹¹ By the summer of 1990, the political situation was characterized by a significant weakening of the central government and the growth of the centrifugal phenomena in the Soviet empire. Several Soviet republics, formally still part of the USSR, had already adopted declarations of sovereignty and proclaimed the supremacy of their legislation over USSR legislation. The Baltic states were the first to do so. On November 16, 1988, the Declaration of the Supreme Council on Sovereignty was adopted in Estonia. This was followed by the declarations adopted on May 18, 1989, in Lithuania and July 28, 1989, in Latvia.¹² On June 23, 1990, the same document was adopted in Moldova.¹³ The Act of 11 March 1990 on the Re-establishment of the Independent State of Lithuania was also adopted by the Lithuanian Parliament.¹⁴ However, the main signal which nudged the Belarusian state to begin acting was the adoption by the first Congress of People's Deputies of Russia of the Declaration of State Sovereignty of the Russian Soviet Federative Socialist Republic (RSFSR)¹⁵ on June 12, 1990, and the adoption of an analogous Declaration by Ukraine on July 16, 1990.¹⁶

10 Александр Курьянович, "Выборы в высшие законодательные и представительные органы власти союзных республик в период «перестройки»: особенности, противоречия, итоги (на примере избирательной кампании в Верховный Совет Белорусской ССР XII созыва 1990 г.)", *Сторінки історії: збірник наукових праць* 36 (2013): 146–156.

11 It is difficult to establish the exact figure as not all of the elected had formal membership in the BPF.

12 John Hiden and Patrick Salmon, *The Baltic Nations and Europe: Estonia, Latvia, and Lithuania in the Twentieth Century* (London and New York: Longman, 1994).

13 *Декларация о суверенитете Молдовы была принята 27 лет назад*. <https://point.md/ru/novosti/obschestvo/deklaratsiia-o-suverenitete-moldovy-byla-priniata-27-let-nazad/>.

14 Vytautas Sinkevičius, "The Act of 11 March 1990 on the Re-establishment of the Independent State of Lithuania", *Lithuanian Constitutionalism: The Past and the Present* (Vilnius: Constitutional Court of the Republic of Lithuania, 2017): 159–166.

15 "Декларация о государственном суверенитете РСФСР", *Ведомости Съезда народных депутатов и Верховного Совета РСФСР*, 1990, № 2. Ст.33.

16 "Декларація про державний суверенітет України", *Відомості Верховної Ради УРСР*, 1990, №.31. Ст.429.

The first legal act which stated the necessity of preparing the Declaration was the Decree of the Supreme Soviet Presidium, dated June 18, 1990.¹⁷ This body consisted of the chairman of the Supreme Soviet, his two deputies, and the heads of the permanent commissions of the Belarusian parliament. According to the Constitution, the Presidium convened the sessions of the Parliament, organized their preparation, and was in charge of the work of its permanent commissions. The Parliament formed the Commission for drafting the text of the document in just 2 days. It consisted of 35 persons, including all members of the Supreme Soviet Presidium, and was headed by the Supreme Soviet Chairman N. Dementei.¹⁸

Despite the fact that the informal instruction to the leaders of the Soviet republics about the need to prepare this document came from the then secretary general of the CPSU Central Committee, M. Gorbachev (providing that the text of the document must include a provision on the need to prepare an updated Treaty on the “Union of Sovereign Socialist States”), representatives of the parliamentary majority did not want to actively participate in the development of the document. The main contribution to its creation was made by the parliamentary opposition. The Belarusian Popular Front members, united in a parliamentary fraction, presented an initial Declaration of Independence to the Supreme Soviet session in early June 1990, but this was rejected by the conservative parliamentary majority who felt disoriented and betrayed by the party leaders in Moscow.¹⁹ Because of this, members of the opposition were well prepared to contribute to the elaboration of the document.

On July 24, N. Dementei, the chairman of the Supreme Soviet of Belarus, produced a report at a Parliament session, saying that the drafting commission had held eight sessions and prepared a draft Declaration. This consisted of the Preamble and 12 articles, and each fragment of the text was the responsibility of a particular member of the commission. Thus, S. Shushkevich was responsible for the Preamble, V. Sholodonov was responsible for Article 1, D. Bulakhov was

17 “К вопросу о государственном суверенитете Белорусской Советской Социалистической Республики”, *Зборнік законаў БССР, указаў Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР, пастаноў Савета Міністраў БССР*, 1990, № 18. Арт. 264.

18 “Об образовании Комиссии Верховного Совета Республики Беларусь по подготовке проекта Декларации о государственном суверенитете Белорусской Советской Социалистической Республики”, *Зборнік законаў БССР, указаў Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР, пастаноў Савета Міністраў БССР*, 1990, № 18. Арт. 268.

19 Сяргей Навумчык, “Крок да незалежнасці”, *Дэпутаты незалежнасці* (Нью-Ёрк, Вільня, Варшава: “Беларускія Ведамасці”, Таварыства Беларускай Культуры ў Летуве, 2010), 92–109.

responsible for Article 2, A. Vertinsky was responsible for Article 3, V. Garkun and G. Karpenko were responsible for Article 4, V. Gonchar and V. Levchik were responsible for Article 5, M. Zhukovsky was responsible for Article 6, V. Zablotsky was responsible for Article 7, L. Kozik was responsible for Article 8, N. Gilevich was responsible for Article 9, N. Kopytov and P. Sadovsky were responsible for Article 10, S. Kotov was responsible for Article 11, and V. Kurdyukov was responsible for Article 12. It was decided to approve the Declaration Article-by-Article and then approve it as a whole.²⁰ The very title of the document provoked controversy, of which there were three variants: Declaration on State Sovereignty of Belarusian Soviet Socialist Republic, Declaration on State Sovereignty of Belarus, and Declaration on State Independence of Belarus. The majority, 199 deputies out of the 251 registered, voted for the first name.²¹

During the discussion of the document, a number of the most “radical” (as the Communists believed) proposals of the opposition were rejected. For example, the conservative majority refused to recognize the continuity of the BSSR with the Belarusian People’s Republic, as well as the necessity of fixing the parliamentary form of government in Belarus. The proposal to introduce the Republic’s own monetary unit was not accepted, the legal norm regarding the proclamation of its non-nuclear status did not pass, and the provision on giving the document the status of constitutional law was not accepted.²² Moreover, there was a real danger that the parliamentary majority would not vote for the Declaration at all. Under such circumstances, the BPF faction resorted to a tactical ploy: its leader, Z. Pazniak, together with the majority of its members, demonstratively left the session hall of the Supreme Soviet, declaring that the parliament was unable to adopt the Declaration on Sovereignty. To spite the nationalists, the wounded conservative majority voted for the Declaration, and it was approved by 229 votes out of 232 registered deputies – not a single person voted against it.²³ On the same day, the Supreme Soviet decided to declare July 27, the day of adoption of the Declaration, Independence Day, and to celebrate it annually as a national holiday.

²⁰ Курьянович, *supra* note, 4.

²¹ *Ibid.*

²² Навумчык, *supra* note, 19: 92–109.

²³ Курьянович, *supra* note, 4; Пазняк, *supra* note, 5.

2. The key content of the Declaration

The main provisions of the Declaration were as follows. It opened with a Preamble that solemnly proclaimed: the full state sovereignty of the Republic of Belarus; the supremacy, independence and completeness of the state power of the Republic within its territory; the independence of Belarus in its external relations; and the determination to create a state governed by the rule of law. Article 1 of the document pronounced that the Republic of Belarus was a sovereign state established on the basis of the exercise by the Belarusian nation of its inalienable right to self-determination. It also dwelled on the statehood of the Belarusian language and the supremacy of the people in determining their destiny. Moreover, it was proclaimed in Article 1 that the inalienable rights of the Republic of Belarus as a sovereign State shall be exercised “in conformity with the universally recognized norms of international law.” According to Article 2, “the right to speak on behalf of all the people of the Republic belongs exclusively to the Supreme Soviet of the Republic of Belarus.” Article 4 established the right of Belarus to decide on the acquisition and renunciation of citizenship. According to Article 6, the territory of the Republic of Belarus is indivisible and inviolable, and may not be changed or used without the consent of the Republic of Belarus. Article 7 enshrined the supremacy of the Constitution of the Republic of Belarus and the laws of the Republic of Belarus on the territory of the country, and proclaimed the separation of legislative, executive and judicial powers as the most important principle of the existence of the Republic of Belarus as a state based on the rule of law. Article 9 stipulated that the Republic of Belarus would ensure the usage of the Belarusian language in all spheres of public life, as well as the preservation of national traditions and historical symbols. Article 10 stated that “the Republic of Belarus shall have the right to have its own Armed Forces, internal troops, and state and public security bodies under the control of the Supreme Soviet of the Republic of Belarus. The Republic of Belarus shall have the sovereign right to determine the procedure and conditions for its citizens’ military service, service in the state and public security bodies, and the deployment of troops and armament on its territory. No military formations of other countries, their military bases and installations may be stationed on the territory of the Republic of Belarus without the consent of its Supreme Soviet. The Republic of Belarus aims to make its territory a nuclear-free zone and the republic a neutral state.” The final Article of the Declaration stipulated that its provisions shall be implemented by the Supreme

Soviet of the Republic of Belarus by adopting the new Constitution (Fundamental Law) of the Republic of Belarus, as well as the laws of the Republic of Belarus.²⁴

3. The legal and political importance of the Declaration

It is difficult to overestimate the significance of the adoption of the Declaration. All Belarusian constitutionalists, without exception, emphasize the great importance of this document. According to Professor M. Chudakov, the Declaration played a huge role for the future fate of Belarus and its Constitution. This role can be compared to the role of the three Charters of the Belarusian People's Republic, which announced to the world the existence of the Belarusian nation and the Belarusian state. The Declaration served as a powerful impetus for movement towards real independence and the adoption on its basis of important constitutional and legal acts leading to this goal.²⁵ Associate Professor A. Shavtsova rightly stressed that the Declaration officially proclaimed not only the appearance of a new state on the world map, but, no less importantly, the foundational principles of the state order.²⁶ On February 27, 1991, based on the provisions of the Declaration, a number of amendments were made to the Constitution of the Republic of Belarus.²⁷ In addition, on the same day, the Law on Basic Principles of the People's Power, which embodies many of the provisions of the Declaration, was adopted.²⁸

It is extremely important to remember that after the failed coup d'état of the GKChP in Moscow on August 19–21, 1991, the Belarusian Parliament decided to give the Declaration the status of a constitutional law of supreme legal force. If the norms of the then-effective Constitution contradicted the norms of the Declaration on State Sovereignty, the provisions of the Declaration should

24 *Дэкларацыя Вярхоўнага Савета Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі аб дзяржаўным суверэнітэце Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі* (Мінск, 1990).

25 Михаил Чудаков, *Конституционный процесс в Беларуси (от Привилегия Казимира до Конституции Республики Беларусь)* (Минск: Академия управления, 2008).

26 Алла Шавцова-Варфоломеева, *Теоретические основы государственного суверенитета Республики Беларусь, его правовое обеспечение* (Минск: БГУ, 2016).

27 “Закон Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі аб унясенні змяненняў і дапаўненняў у Канстытуцыю (Асноўны Закон) Беларускай ССР”. *Ведамасці Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь*, 1991, № 12 (14), Арт. 127.

28 “Закон Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі аб асноўных прынцыпах народаўладдзя ў Беларускай ССР”, *Ведамасці Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь*, 1991, № 12(14), Арт.129.

have been followed.²⁹ Based on the provisions of the Declaration, on August 25, 1991, the Supreme Soviet introduced further amendments to the Constitution of Belarus, providing for the supremacy of the Constitution and laws of Belarus in the territory of the country.³⁰

Thus, the adoption of the Declaration on State Sovereignty on July 27, 1990, was the first step towards real political independence and self-sufficiency in Belarus. Between July 27, 1990, and August 25, 1991, this document served as a political declaration which contained a roadmap for the development of Belarusian constitutionalism and proclaimed the national concept of state-building. However, since August 25, 1991, the Declaration has become the country's leading legal act of supreme juridical force which consolidated the constitutional and legal status of the Republic of Belarus as an independent sovereign state and a fully fledged member of the world community. The Declaration on State Sovereignty contains a number of fundamental principles that should form the basis of the entire political and legal system of Belarus. For the first time in the constitutional history of the country, this document:

1. emphasized the commitment to universal human rights standards and made a direct reference to the Universal Declaration of Human Rights³¹;
2. proclaimed the aspiration to build a state based on the rule of law in Belarus, including the principle of respect for human dignity, the principle of parliamentarism and the principle of separation of powers;
3. enshrined the principle of the geopolitical orientation of the Republic of Belarus – i.e., the neutral and non-nuclear status of the country;
4. provided that the country has its own citizenship and independently decides questions of acquisition and renunciation of citizenship.³²

29 “Закон Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі аб наданні статусу канстытуцыйнага закону Дэкларацыі Вярхоўнага Савета Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі аб дзяржаўным суверэнітэце Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі”, *Ведамасці Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь*, 1991, № 28. Арт.425.

30 “Закон Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі аб унясенні змяненняў і дапаўненняў у Канстытуцыю (Асноўны Закон) Беларускай ССР”, *Ведамасці Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь*, 1991, № 28, Арт. 426.

31 It is interesting to note that during the voting at the UN General Assembly for the adoption of the Universal Declaration of Human Rights, the Belarusian SSR was among the 9 countries that abstained.

32 Formally, the institute of citizenship of union republics existed before, but in practice it was a pure legal fiction.

The Declaration also enshrined the parliamentary form of government in Belarus, and contains an implicit prohibition on the establishment of a presidential form of government: “the right to speak on behalf of all the people of the Republic belongs exclusively to the Supreme Soviet of the Republic of Belarus.”

This article could be concluded by stressing the historical importance of the Declaration. However, due to the current geopolitical situation, the Declaration has taken on even greater significance than before. Belarusian constitutionalists have already suggested that the Declaration on State Sovereignty, and the law by which it was given the highest legal force, form a part of the so-called constitutional block (analogously to the French *bloc de constitutionnalité*).³³ In the author’s opinion, the Declaration remains a valid legal act, and the Belarusian legislator should be guided by the basic principles that it enshrines. As the Constitutional Court of Bavaria famously stated (in an opinion which was confirmed by the German Constitutional Court), “there are fundamental constitutional principles, which are of so elementary a nature and so much the expression of a law that precedes the constitution, that the maker of the constitution himself is bound by them. Other constitutional norms <...> can be void because they conflict with them.”³⁴ There are several decisions of constitutional courts in different countries which confirm that certain fundamental norms and principles from Declarations of State Sovereignty and Independence have a supra-constitutional character, and in the event of a divergence between their text and the text of the Constitution, the primary constitutional text of the Declaration prevails.³⁵ That is why we may assume that several constitutional amendments approved by

33 Сергей Артемьев, Лю Игун, “Ключевые особенности переходного конституционализма в Республике Беларусь”, *Studia Politologicae*, (Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA, 2014, Vol. 32), 102–129.

34 Yaniv Roznai, “The uses and abuses of constitutional unamendability”, *Routledge handbook of comparative constitutional change* (Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2020), 150–166.

35 See, for example: Republic of Moldova Constitutional Court Judgment on the Interpretation of Article 13, par. (1) of the Constitution in correlation with the Preamble of the Constitution and the Declaration of Independence of the Republic of Moldova (Applications No. 8b/2013 and 41b/2013). <https://www.constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/en-Judgment-No36-of-5122013-on-Romanian-Language-eng82ea4.pdf>.

On a concept of Supra-Constitutionality in a Lithuanian constitutional law see: Dainius Žalimas, “The Doctrine of Supra-Constitutionality and Lithuanian Constitutional Identity”, *Journal of the University of Latvia. Law* 15 (2022): 5–17. <https://doi.org/10.22364/jull.15.01>.

the so-called constitutional referendum organized in February 2022 in Belarus³⁶ have an unconstitutional character. However, this thesis needs more detailed substantiation and deserves a separate study.

36 “Belarus. Final Opinion on the Constitutional Reform” Adopted by the Venice Commission at its 132nd Plenary Session (Venice, 21-22 October 2022), [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2022\)035-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2022)035-e).

BALTARUSIJOS RESPUBLIKOS VALSTYBĖS SUVERENITETO DEKLARACIJA: RENGIMAS, PRIĖMIMAS, REIKŠMĖ

Alexander Vashkevich

Europos Humanitarinio universiteto Socialinių mokslų akademinis skyrius

E. paštas alexander.vashkevich@ehu.lt

Anotacija. Šis straipsnis skirtas Baltarusijos Respublikos valstybės suvereniteto deklaracijai. Straipsnyje išsamiai atskleidžiamas šio dokumento kūrimo ir priėmimo procesas 1990 m. susiklosčiusios socialinės ir politinės situacijos kontekste. Deklaracija užima išskirtinę vietą Baltarusijos teisinėje sistemoje. Joje įtvirtinti pagrindiniai, pamatiniai principai, kuriais remiantis turėtų funkcionuoti Baltarusijos valstybė, įskaitant pagarbos žmogaus orumui, parlamentarizmo, valdžių padalijimo ir pagarbos žmogaus teisėms principus, taip pat atsispindėjo orientacija į teisinės, neutralios ir nebranduolinės Baltarusijos valstybės kūrimą. Autoriaus nuomone, Deklaracija yra vadinamojo konstitucinio bloko dalis, tebėra galiojantis virškonstitucinio pobūdžio teisės aktas ir ja turėtų remtis Konstitucinis Teismas, vertindamas Konstitucijos pataisų konstitucingumą.

Reikšminiai žodžiai: deklaracija dėl valstybės suvereniteto, nepriklausomybė, Baltarusijos konstitucionalizmo principai.

Alexander Vashkevich, doctor of law, former judge of the Constitutional Court of Belarus (1996), professor at the Academic Department of Social Sciences at European Humanities University in Vilnius, Lithuania.

Alexander Vashkevich, socialinių mokslų (teisė) daktaras, buvęs Baltarusijos Konstitucinio Teismo teisėjas (1996), Europos humanitarinio universiteto Socialinių mokslų katedros profesorius Vilniuje, Lietuva.

GENOCIDE AS A SOCIAL CONCEPT FOR SOVIET VICTIMS IN LITHUANIA

Dovilė Sagatienė

Mykolas Romeris University Law School

E-mail: dovile.sagatiene@mruni.eu

Abstract. This paper examines the Lithuanian social perception of genocide in relation to Soviet crimes during the Soviet occupation (1944–1990). In general, it aims to explain how genocide helped to rebuild Lithuanian identity in the 1990s, after the Soviet occupation. For this purpose, the author analyzes the origin and social evolution of genocide in 1940s in the context of the Nuremberg trials and the Cold War. The Lithuanian perception of genocide during the Soviet occupation – both among partisan leadership and the Lithuanian diaspora in the United States – is also explored, and the power of genocide in rebuilding national identity and legitimizing a group's right to exist is demonstrated.

Keywords: genocide, crime, sociology, Soviet victims.

Introduction

In the 2019 *Drelingas v. Lithuania* case, the European Court of Human Rights (ECtHR) found that those participating in the Lithuanian national resistance to the Soviet occupation regime – the Lithuanian partisans – could be considered a significant part of a protected national group (Lithuanian nation), and that their extermination could therefore be regarded as genocide in terms of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (hereinafter – UNGC, the Convention), which was adopted by United Nations (UN) in 1948.¹ The ECtHR concluded that the applicant's conviction for the genocide of

1 “Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide,” The General Assembly of the United Nations No. 260. Retrieved March 20, 2023, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf

partisans by Lithuanian courts could be regarded as foreseeable, in keeping with Article 7 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR). This was the second case, after *Vasiliauskas v. Lithuania* in 2015, where the ECtHR assessed the national courts' application of the concept of genocide in the UNGC to the extermination of the Lithuanian partisans. The ECtHR's ruling of 2019 served to provide at least symbolic justice to the victims of Soviet crimes and once again raised the question of the scope of the concept of genocide, as well as its evolution from a legal to a social and political concept and whether it risks losing some of its legal "power" as a result.²

The research object of this paper is the social perception of the concept of genocide in Lithuania in the context of Soviet crimes during the occupation (1944–1990). This paper aims to analyze the question of why the concept of genocide was crucial in rebuilding Lithuanian identity in the 1990s, which was strongly damaged during the Soviet occupation. The tasks of the paper are as follows:

1. to analyze the origin and social evolution of the concept of genocide in the 1940s in the context of the Nuremberg trials and the Cold War;
2. to indicate the Lithuanian perception of genocide during the Soviet occupation among partisan leadership and within the Lithuanian diaspora in the United States;
3. to indicate the power of the concept of genocide within the aim of rebuilding national identity and validating a group's right to exist.

The hypothesis of this paper is that the aim of seeking genocide recognition was backed by the historical context and the power of the concept of genocide, which goes beyond the legal realm and contributes to validating a social target: to secure a group's right to exist.

1. The origin and social evolution of the concept of genocide

It is now widely accepted that genocide is a significant form of collective violence. It occupies a unique position on the continuum of political violence and military conflict. However, the concept of genocide was not introduced until the

2 Luke Glanville, "Is 'genocide' still a powerful word?", *Journal of Genocide Research* 11, 4 (2009): 467–486; "Defining Genocide as a Sociological Concept," *Current Sociology* 38, 1 (1990): 8–31; Jeff Benvenuto, "What Does Genocide Produce? The Semantic Field of Genocide, Cultural Genocide, and Ethnocide in Indigenous Rights Discourse," *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 9, 2 (2015): 26–40.

1940s (as a critique of Nazi actions during World War II), and it was only 4 years later that it was the topic of a significant international convention in 1948. Article II of this Convention stipulates that “in the present Convention, genocide means any of the following acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, as such: (a) Killing members of the group; (b) Causing serious bodily or mental harm to members of the group; (c) Deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part; (d) Imposing measures intended to prevent births within the group; (e) Forcibly transferring children of the group to another group.”³

In 1944, Raphaël Lemkin (1900–1959), a Polish-Jewish lawyer who studied law and linguistics in Lviv (Ukraine) coined the term *genocide* from the Greek word *genos* (birth, kind, race) and the Latin suffix *cide* (killing).⁴ This linguistic and legal innovation entered the international legal vocabulary during the Nuremberg trials, which were held between November 20, 1945, and October 1, 1946, and which saw the most important political and military leaders of the Third Reich held to account.⁵ After 3 years, the term *genocide* was embodied in the UNGC with a focus on the historical background in its preamble, which recognized that “at all periods of history genocide has inflicted great losses on humanity” and that international cooperation is required to “liberate mankind from such an odious scourge.”⁶

However, the UNGC has been criticized for excluding political and social groups, as well as for avoiding particular mention of the forcible removal of populations, which has historically been the most common means of destruction of a

- 3 “Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide,” The General Assembly of the United Nations No. 260. Retrieved March 20, 2023, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf
- 4 There is another suggestion: that the word *genocide* was created in the winter of 1942 (Irvin-Erickson Ericson in 1942) Douglas Irvin-Erickson, *Raphaël Lemkin and the Concept of Genocide* (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2017).
- 5 More here: Alexa Stiller, “The Mass Murder of the European Jews and the Concept of ‘Genocide’ in the Nuremberg Trials: Reassessing Raphaël Lemkin’s Impact,” *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 13 (2019): 144–172. DOI: <https://doi.org/10.5038/1911-9933.13.1.1610>
- 6 “Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide,” The General Assembly of the United Nations No. 260. Retrieved March 20, 2023, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf

population group.⁷ As Douglas Irvin-Erickson argued in *Raphaël Lemkin and the Concept of Genocide* (2017), the delegates at the UN who drafted the Convention were career diplomats whose first priority was to advance and protect the interests of their respective governments and states. This priority was given precedence over the humanitarian impulse that was the driving force behind the treaty against genocide.⁸

R. Lemkin's 1944 proposal that genocide was the multi-method elimination of the social as well as physical lives of national groups was the first time that this idea was presented; however, this understanding has been amended in a variety of ways since then.⁹ During the rise of the Cold War between the West and the USSR, R. Lemkin was the main driver behind the scenes in achieving not only the ratification of the UNCG in 1951, but also global recognition of the crime of genocide.¹⁰ Due to endless efforts – sometimes contradictory and dubious during the post-war period – genocide has become a semantic matter rather than an issue of international law.

By the late 20th century, the field of genocide had expanded from the Nazi genocide of the Jewish people, also known as the Holocaust, to other historic (such as the Ottoman genocide of the Armenians) and contemporary (such as the Cambodian and Rwandan genocides) cases. The concept of genocide also became a rhetorical tool for geopolitical goals. Thus, global audiences learned about “migratory genocide” (Afghanistan), “spiritual genocide” (USSR), “elitocide” (USSR), “radiogenocide” (USSR), “intellectual genocide” (Czechoslovakia), “ecological genocide” (Vietnam), “biological genocide” (Laos), “ideological genocide” (Cambodia), “psychic genocide” (United States), “industrial genocide,” and

7 Beth van Schaack, “The Crime of Political Genocide: Repairing the Genocide Convention’s Blind Spot,” *The Yale Law Journal* 106, 7 (1997): 2259–2291; Weiss-Wendt, “Hostage,” 551–559.

8 Douglas Irvin-Erickson, “Foreword,” in *A Rhetorical Crime: Genocide in the Geopolitical Discourse of the Cold War*, edited by Anton Weiss-Wendt (New Brunswick: Rutgers University Press, 2018)

9 Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation – Analysis of Government – Proposals for Redress* (Washington, D.C: Carnegie Endowment for International Peace, 1944).

10 Anton Weiss-Wendt, “Hostage of politics: Raphael Lemkin on “Soviet genocide,” *Journal of Genocide Research* 7, 4 (2005): 551–559; Anton Weiss-Wendt, “When the End Justifies the Means: Raphaël Lemkin and the Shaping of a Popular Discourse on Genocide,” *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 13, 1 (2019): 173–188; Douglas Irvin-Erickson, *Raphaël Lemkin and the Concept of Genocide* (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2017); Anton Weiss-Wendt, “The Soviet Perspective on the Drafting of the UN Genocide Conventional,” in *The Genocide Convention: The Legacy of 60 Years*, edited by Harmen van Wilt et al. (Leiden: Martinus Nijhoff, 2012), 187–197.

“social” and “racial genocide” (Israel).¹¹ Suddenly, everything became genocide: “Everyone has an opinion when being asked what is genocide. More recently, the word genocide was used with regard to the sluggish reaction of British authorities to the Grenfell Tower fire, to the European handling of the refugee crisis, the intensified logging in the Amazon rainforest, Ukraine’s conduct in Donbass, and so on.”¹²

In an early academic synthesis, Leo Kuper explored the history and sociology of genocide with an emphasis on colonialism as a context of genocide and an area in which the concept of “genocidal massacre” could be introduced.¹³ Later writers in the emerging field of genocide studies widened the range of protected groups, either by adding to the UN list or by adopting more generic definitions. In 1990, Helen Fein, in the course of the first general review of the literature on genocide, proposed a sociological reworking of the UN definition, reinterpreting “intentional” as “sustained purposive action” and reinterpreting the notion of protected groups as “basic kinds, classes, or sub-families of humanity, persisting units of society.”¹⁴ According to her, the sociological meaning of genocide is considered to be the “sustained purposeful action by a perpetrator to physically destroy a collectivity directly or indirectly, through interdiction of the biological and social reproduction of group members, sustained regardless of the surrender or lack of threat offered by the victim.”¹⁵ Others who followed Fein focused on the essays of the early scholars of genocide, providing an entry point to the definitional debate in that period,¹⁶ or explored conceptual historical issues, emphasizing that target groups are not defined objectively, but subjectively by the perpetrators.¹⁷ Legal scholar W. Schabas, however, resisted this approach.¹⁸

11 Anton Weiss-Wendt, *A Rhetorical Crime Book Subtitle: Genocide in the Geopolitical Discourse of the Cold War* (New Brunswick: Rutgers University Press, 2018), 166.

12 Anton Weiss-Wendt, “When the End Justifies the Means: Raphaël Lemkin and the Shaping of a Popular Discourse on Genocide,” *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 13, 1 (2019): 467–486.

13 Leo Kuper, *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century* (Harmondsworth: Yale University Press, 1981)

14 Helen Fein, “Genocide: A sociological perspective,” *Current Sociology* 38, 1 (1990): 1–126

15 Fein, “Genocide: Social perspective,” 24.

16 George J. Andreopoulos, *Genocide: Conceptual and historical dimensions* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994).

17 Frank Chalk and Kurt Jonassohn, *The history and sociology of genocide: Analyses and case studies* (Haven, CT: Yale University Press, 1990).

18 William Schabas, *Genocide in international law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

Another trend within the concept outlined by some scholars was the idea genocide had begun to lose its power due to the lack of legal consequences. In 1994, the Clinton administration was reluctant to even use the phrase to describe the situation in Rwanda. Government officials were concerned that using this word might lead to unintended legal consequences, and could raise political expectations for a reaction from the United States. Ten years later, however, the Bush administration openly used the term to characterize the crimes happening in Darfur, Sudan. It was determined by this government that the usage of the term *genocide* did not result in significantly enhanced political demands to act, and they rejected the idea that such a finding triggered new legal requirements.¹⁹ Using the example of legal and political demands to avoid and to punish genocide, Luke Glanville argues that the word has lost part of its ideational potency.²⁰

A new wave of scholarship has attempted to find new approaches to genocide – asking, for instance, whether it is really immoral.²¹ Another suggestion is to forget the concept of genocide and to move to other directions to address mass violence.²²

2. Lithuania and the perception of genocide during Soviet occupation

It could yet be too early to drop the idea of genocide entirely, as new developments are about to emerge in the former Soviet space, where many pre-war countries regained their independence in the 1990s and are struggling to evaluate Soviet crimes committed during the occupation of their territory.²³ It was in the 1940s that the prosecution of war criminals became a requirement under international law: the Declaration of January 13, 1942, stated that the UN would work

19 More here: Eric A. Heinze, “The Rhetoric of Genocide in U.S. Foreign Policy: Rwanda and Darfur Compared,” *Political Science Quarterly* 122, 3 (2007): 359–383.

20 Glanville, “Genocide still powerful word?,” 467–486.

21 Mohammed Abed, “The Concept of Genocide Reconsidered,” *Social Theory and Practice* 41, 2 (2015): 328–356.

22 Michelle Tusan, “Is It Time to Forget Genocide? Conceptual Problems and New Directions,” in *Genocide: the power and problems of a concept*, edited by Andrea Graziosi and Frank E. Sysyn (Montreal: McGill-Queen’s University Press, 2022).

23 More here: Dovilė Sagatienė, “The Transformation of Lithuanian Memories of Soviet Crimes to Genocide Recognition,” *International Journal of Transitional Justice* 16, 3 (2022): 396–405.

to identify and prosecute war criminals.²⁴ Likewise, the Moscow Declaration of October 30, 1943, stated on behalf of the 32 members of the UN that war criminals should be aware that they would be brought to the place where they had committed their crimes and tried there.²⁵

A Lithuanian delegation in Washington, D.C., appealed to the UN for genocide against the Lithuanian people November 25, 1947, when the three occupied Baltic republics formally petitioned the UN General Assembly.²⁶ They asked the Assembly President to hand out copies of the 34-page report confirming Soviet brutality. This appeal cited widespread arrests, executions, and deportations as evidence that the UN should intervene to rescue the Lithuanian people from enslavement and extermination in accordance with the rights guaranteed by the UN Charter. The combined Baltic appeal was difficult for the UN to handle. The General Assembly was obligated to pass the UNGC, which was still being discussed in UN committees at the time of the December 1946 resolution defining genocide as an international crime.²⁷ The Soviets were worried by this discussion since they had already eliminated political opposition in every Eastern European country. If silencing opposition was considered genocide and political organizations were left out in the final text of the UNGC, then it could affect Soviet regime greatly.

These claims were also shared across the Atlantic in Soviet-occupied Lithuania. The U.S.-born Lithuanian partisan leader general Adolfas Ramanauskas-Vanagas,

24 Punishment for War Crimes, “The Inter-Allied Declaration,” London, January 13, 1942. Retrieved March 20, 2023, <https://nla.gov.au/nla.obj-648522001/view?partId=nla.obj-648522219#page/n1/mode/1up>; Punishment for War Crimes was the title of a declaration issued by the representatives of eight Allied governments-in-exile and the Free French at the third Inter-Allied Conference at St James’s Palace in London, United Kingdom, on January 13, 1942. It has been described as the “first milestone” towards the creation of an international legal framework for the prosecution of war crimes in German-occupied Europe during World War II.

25 Moscow Conference, “Joint Four-Nation Declaration,” Moscow, October 18, 1943. Retrieved March 20, 2023, <http://www.ibiblio.org/pha/policy/1943/431000a.html>; The Third Moscow Conference between the major Allies of World War II took place from October 18 to November 11, 1943, at the Moscow Kremlin and Spiridonovka Palace. It was composed of major diplomats, ministers and generals, who discussed cooperation in the war effort, and issued the Moscow Declaration.

26 Anton Weiss-Wendt, “The Soviet Perspective on the Drafting of the UN Genocide Convention,” in *The Genocide Convention: The Legacy of 60 Years*, edited by Harmen van Wilt et al. (Leiden: Brill, 2012), 195.

27 “United Nations General Assembly Resolution 96 (I): The Crime of Genocide,” United Nations, December 11, 1946; <https://www.cambridge.org/core/books/abs/genocide-and-the-europeans/united-nations-general-assembly-resolution-96-i-11-december-1946/89C2FEA43A6B5F24B594D-F3741457AF4>.

in his diary dated 1948, accused the American nation of not helping Lithuanians and presented the Soviet genocide in Lithuania as the shame of civilization: “The genocide of the Lithuanian nation began in the very first days of the invasion, and continues to this day. It is manifested by the continuing deportations to Siberia, murder, mass arrests, and torture in prison, condemning people to slow death... we trusted in promises that were never fulfilled.”²⁸

Another factor to be considered is that Lemkin himself used the notion of Soviet genocide as a means of getting the Americans onboard, which led to interactions with European diasporas. He encouraged ethnic groups to raise the issue of Soviet genocide at the UN and in the Senate to pressure U.S. politicians into implementing the UNGC. Lithuanian exiles valued the opportunity to organize more surreptitiously against Soviet dominance, and the coherence and lobbying skills of the Lithuanian émigré organizations made Lemkin sympathetic to their cause. Both sides benefited greatly from this collaboration: Lemkin received institutional and financial support for his legal advice to Lithuanian emigrants, interacting with émigrés beyond intellectually and receiving frequent cheques from Ukrainians and Lithuanians.²⁹

However, with or without Lemkin’s help, the Soviet Union and the United States would have realized the rhetorical potency of genocide. Lemkin has done much to disseminate the idea of genocide to the general public, and the joint lobbying campaign had the outcome of keeping the issue alive at least in some circles of U.S. political discourse. For example, in 1958, the U.S. Library of Congress prepared a study on genocide, discrimination and abuse of power in the USSR, where collectivization, demonetization, and mass deportations were considered as genocidal acts.³⁰

After the collapse of the USSR, Lithuania returned to the issues of Soviet

28 Adolfas Ramanauskas, *Many Sons have Fallen in the Partisan Ranks* (Vilnius: Genocide and Resistance Research Center of Lithuania, 2018), 634–636.

29 Anton Weiss-Wendt, “When the End Justifies the Means: Raphaël Lemkin and the Shaping of a Popular Discourse on Genocide,” *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 13, 1 (2019): 179.

30 Joseph G. Whelan, *The Soviet Empire: Prison House of Nations and Races. A Study in Genocide, Discrimination, and Abuse of Power* (Washington, D.C.: United States Government Printing Office, 1958), 15–23. More here: Dovilė Sagatienė, “The Debate about Soviet Genocide in Lithuania in the Case Law of The European Court of Human Rights,” *Nationalities Papers*, 49, 4 (2020): 776 – 791. DOI: <https://doi.org/10.1017/nps.2020.56>.

crimes and reinvoked the longstanding claim of Soviet genocide.³¹ On April 9, 1992, Lithuania acceded to the UNGC and to the 1968 UN Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to war Crimes and Crimes against Humanity.³² However, the debate over the concept of genocide in the context of Soviet crimes, the legal discussion was no longer based on the Lemkin's perception of genocide. As William A. Schabas argued, "Be that as it may, courts are no more interested in what Lemkin thought about the scope of the term *genocide* than they are in what Kant or Montesquieu or Augustine thought about murder and rape. It's not really relevant. Legal terms are adopted by lawmakers. Preventing and prosecuting genocide is not about fidelity to the original vision of Raphaël Lemkin."³³

It took a further 20 years for Lithuania to implement the relevant political and legal changes to support the claim of Soviet genocide under the UNGC and to open national criminal cases against the perpetrators of Soviet genocide. Lithuania entered the EU in 2004 as the only Member State to claim Soviet genocide during occupation, with numerous criminal cases pending in national courts.³⁴ Two of them (*Vasiliauskas v. Lithuania* – Application No. 35343/05; *Drėlingas v. Lithuania* – Application No. 28859/16) reached the ECtHR, and final judgments were issued in 2015 and 2019.

31 Dovilė Budrytė, "‘We call it genocide’: Soviet deportations and repressions in the memory of Lithuanians," in *The Genocidal Temptation: Auschwitz, Hiroshima, Rwanda and Beyond*, edited by Robert S. Frey (Dallas: University Press of America, 2004), 79–100.

32 Dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie 1948 m. gruodžio 9 d. Konvencijos dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį ir 1968 m. lapkričio 26 d. Konvencijos dėl senaties termino netaikymo už karinius nusikaltimus ir nusikaltimus žmonijai [On the accession of the Republic of Lithuania to the 9 December 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide and the 26 November 1968 Convention on the Non-Application of the Statute of Limitations for War Crimes and Crimes against Humanity]. Retrieved March 20, 2023, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2005?jfwid=191fum7wuy>.

33 William A. Schabas, "Commentary on Paul Boghossian, 'The Concept of Genocide,'" *Journal of Genocide Research* 12, 1–2 (2010): 95.

34 Latvia and Estonia took the less problematic approach of considering that Soviet repressions during the occupation were mostly crimes against humanity or so-called ethnic cleansings (Lauri Malksoo, "Soviet Genocide? Communist Mass Deportations in the Baltic States and International Law," *Leiden Journal of International Law* 14, 4 (2001): 778; Olaf Mertelsmann and Aigi Raih-Tamm, "Soviet mass violence in Estonia revisited," *Journal of Genocide Research* 11, 2–3 (2009): 307.

3. *The social effect of the Lithuanian cases at the ECtHR*

Former MGB (Ministry of State Security, 1946–1953) officer Vytautas Vasiliauskas filed a complaint against Lithuania in 2015 alleging that his conviction for genocide by domestic courts violated Article 7 of the 1950 ECHR. Mr. Vasiliauskas participated in an operation on January 2, 1953, that sought out and killed two Lithuanian partisans hiding in the woods (in Soviet jargon, this objective was referred to as “to liquidate bandits”). The ECtHR was asked to rule on whether or not the applicant’s conviction for genocide in 2005 by domestic courts was possibly foreseeable under international law as it existed in 1953, when the crime was committed. By a vote of 9 to 8, the Grand Chamber of the ECtHR ruled that a person cannot be held criminally accountable for something that was not a crime at the time it was committed, which is why the conviction for the genocide of political and social groups under Lithuanian post-Soviet legislation was a violation of ECHR Article 7.

The ECtHR found that the Lithuanian government and courts lacked the evidence to back up Vasiliauskas’s view of the significance of the targeted group – namely, the partial destruction of it. The verdict was split among the judges of the ECtHR. Opposing viewpoints contended that the majority’s decision was crafted in too formal fashion and failed to address the subject of justice sought by Soviet victims. According to Judges Villiger, Power-Forde, Pinto de Albuquerque, and Kūris, the ECtHR looked at the case too formally and ignored the historical context by viewing the partisans through the prism of a *political organization*. Irish judge Power-Forde expressed regret that the ECtHR had failed to appropriately label the Soviet era. Kūris, a Lithuanian judge, was taken aback when the ECtHR looked to Lithuanian case law for a historical treatise.³⁵

Nonetheless, in 2019, the ECtHR reached the opposite judgement in another case, where former KGB (State Security Committee, 1954–1992) officer Stanislovas Drėlingas filed a petition with the ECtHR on the same grounds. Mr. Drėlingas was found guilty by domestic courts in 2014 of being an accessory to genocide for his role in an October 11–12, 1956, operation in which the last leader of the Lithuanian partisans, Adolfas Ramanauskas-Vanagas, was kidnapped,

35 More here: Egidijus Kūris, “Vasiliauskas, Drėlingas and beyond – an insider’s view,” in “Two Years after Drėlingas Case: Changes and Perspectives for the Future”: 10-09-2021 Conference Proceedings, edited by Dovilė Sagatienė (Vilnius: MRU, 2022), 7–14. https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/18720/conference_proceedings_20221207-8-15.pdf?sequence=1.

tortured, convicted of murder, and ultimately put to death. His wife, Vanda, was also arrested during the operation and was sentenced to deportation. The key question, again, was whether the petitioner had adequate foresight to know that he would be complicit in the massacre of 1956. The ECtHR ruled in March 2019 that Mr. Drėlingas may have reasonably anticipated being tried for genocide against a national group based on his involvement in the 1956 operation. The applicant's request to refer the case to the ECtHR's Grand Chamber was denied on September 10, 2019, and the judgment became final on that date.

The domestic Lithuanian courts took extra care in the *Drėlingas* case to define the importance of Lithuanian partisans to the nation. The Supreme Court of the Republic of Lithuania argued that the two partisans belonged to a major percentage of a distinct national group in post-war Lithuania. Therefore, it is not always simple to identify such aggregates as separate developments within the framework of genocide. The Court continued by stating that people of varying social classes inside Lithuania made up the bulk of the national armed resistance. They were all working towards the same goal: the liberation of Lithuania. Much of Lithuanian society rallied behind the resistance and fought back against the occupation in various ways. The Strasbourg Court, in 2019, found that the Lithuanian Supreme Court had clarified why the partisans who had resisted Soviet rule could be considered an integral part of the protected group (nation) in terms of the UNCG when evaluating whether the applicant's conviction for genocide was compatible with Article 7 of the ECHR.

A lot rides on the ruling of the ECtHR in the *Drėlingas* case. At last, an international court has acknowledged that the crimes committed against the Lithuanian people by the Soviet authorities might amount to genocide. This reignites the age-old argument among international scholars regarding the scope of the crime of genocide. More crucially, the legal arguments in the *Drėlingas* case equip victims when opposing current efforts to whitewash the Soviet history of brutal repression in nations formerly held by the Soviet Union.

As Kūris put it: "Today, the long-term effects of the *Drėlingas* judgment can hardly be prognosticated on. No doubt it will have political and moral significance, as well as significance for the perception of history, even though it is too early yet to assess its scale. This judgment is certainly important both for human rights law and criminal law, as well as international law. Hopefully, it has the potential to contribute to the broader application of the concept of genocide, which has so far been extremely conservative and has not allowed this word to be officially used for

naming many cases of genocide that have taken or are taking place in the world.”³⁶ He also warned of the possibility that the *Drėlingas* judgment could remain the only example in the field of judgments on the issue of genocide, as it lacks considerable jurisprudential import even in the ECtHR’s own judgments. Emerging Western scholarship on this ruling also presents certain caution.³⁷

Nevertheless, this case assists in the exploration of why Lithuania, despite many obstacles, is putting efforts into legally proving that a Soviet genocide occurred. Some authors argue that, in the present day, it is neither reasonable nor appropriate to continue conducting inquiries into crimes committed during the Soviet era; that it is too late to prosecute those responsible for atrocities committed during Soviet times. As Hanna Kuczyńska argues in the case of Nazi crimes in Poland, the pursuit of justice is vital for a variety of crucial reasons, and it ought to have been included in what is now known as “trans-conflict justice” (or transitional justice).³⁸ According to this view, in order for a society to recover from the trauma of having been involved in an international or civil conflict, it is necessary for the perpetrators of these crimes to be brought to justice before the society can return to its previous level of functionality.³⁹ Thus, the trials that are held in situations of violations of international law provide us with the opportunity to gain knowledge of the actual sequence of events that played a part in determining history. These trials also satisfy the right to the truth. They provide every victim with objective knowledge and offer them the opportunity to face the culprits.⁴⁰

36 Egidijus Kūris, “*Vasiliauskas, Drėlingas and beyond*,” 13.

37 Gustavo Minervini, “The Principle of Legality and the Crime of Genocide: *Drėlingas v Lithuania*,” *Human Rights Law Review* 20, 4 (2020): 810–828; Lars Berster, “The Soviet Crackdown on Lithuanian Partisan Movements (1946–1956) – A Genocide? Background Deliberations on The ECHR Judgment in *Drėlingas V. Lithuania*,” *International Comparative Jurisprudence* 7, 2 (2021): 135–145.

38 Hanna Kuczyńska, “Nazi Crimes in Poland. A Never-Ending Search for Justice,” *Contemporary Central & East European Law* 133, 1 (2020): 142–160.

39 Paulina Gulińska-Jurgiel, “Post-War Reckonings: Political Justice and Transitional Justice in the Theory and Practice of the Main Commission for Investigation of German Crimes in Poland in 1945,” in *Political and Transitional Justice in Germany, Poland and the Soviet Union from the 1930s to the 1950s*, edited by Jürgen Zarusky, Magnus Brechtken, Władysław Bułhak (Göttingen: Wallstein Verlag, 2004), 196.

40 Kuczyńska, “Nazi Crimes,” 153. See, in particular, Mark A. Drumbl, *Atrocity, Punishment and International Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 173–180; Gerry J. Simpson, *Law, War and Crime: War Crimes, Trials and the Reinvention of International Law* (Cambridge: Polity, 2007), 79–105.

Still, the need for recognition is there mainly because of the social and psychological power of the concept of genocide. Philippe Sands indicates the distinction between genocide and crimes against humanity, and explains why the recognition of genocide is crucial for victims by using the example of collectively abused Yazidi women. He cites a German psychologist who worked with Yazidi women who had been raped, and the observation that “categorizing such atrocities as genocide is a vital first step for the future of the wellbeing of the victims. Calling it a genocide recognizes the group’s identity, recognizes what was being done to it, and most significantly recognizes the right of the group to exist. Crimes against humanity does not do that.”⁴¹

Conclusions

The origin and social evolution of the concept of genocide in the 1940s – in the context of the Nuremberg trials and the Cold War – are closely linked with its original legal innovation by R. Lemkin (1900–1959) in the same decade. However, his attempts to achieve the recognition of a broader concept of genocide failed, and in the 1948 Convention only national, racial, religious and ethnic groups were established as protected under the Convention. Nevertheless, in the years that followed the concept of genocide became the object of not only legal but also sociological studies, and transformed into a sociological concept.

During the Soviet occupation, the perception of Soviet crimes as genocide was alive among Lithuanian partisans and a strong diaspora in the United States, which took official steps to keep this question open while Lithuania was occupied. Lithuania ratified the 1948 Convention in 1992, but it took another 20 years for Lithuania to make the necessary political and legal changes to support the claim of Soviet genocide under the Convention and to open national criminal cases against the perpetrators of Soviet genocide. Lithuania joined the EU in 2004 as the only Member State to accuse the Soviet Union of genocide during its occupation, with numerous criminal cases pending in national courts. Two of them (*Vasiliauskas v. Lithuania* – Application No. 35343/05; *Drėlingas v. Lithuania* – Application No. 28859/16) reached the ECtHR, and final judgments were issued in 2015 and 2019, respectively.

41 Philippe Sands, “Genocide and Crimes against Humanity under International Law: A Personal Story,” University College London, February 26, 2018. Retrieved March 20, 2023, <https://dornsife.usc.edu/cagr-news/news/2018/03/21446-philippe-sands-lecture-summary>.

In the 2019 *Drėlingas v. Lithuania* case, the ECtHR found that those participating in the Lithuanian national resistance to the Soviet occupation regime – the Lithuanian partisans – could be considered a significant part of a protected national group (the Lithuanian nation), and that their extermination could therefore be regarded as genocide in terms of the Convention. This was the second case, after *Vasiliauskas v. Lithuania* in 2015, where the ECtHR assessed the national courts' application of the concept of genocide in the Convention to the extermination of the Lithuanian partisans. The ECtHR's ruling of 2019 not only resumed the long-running legal dispute among international scholars regarding the scope of the crime of genocide while keeping these issues in the public eye in the West, but, more importantly, also served to provide at least symbolic justice to the victims of Soviet crimes. However, the social effect of those ECtHR cases is even larger, as only the power of the concept of genocide enables suppressed groups to declare their right to exist.

GENOCIDAS KAIP SOCIALINĖ KONCEPCIJA SOVIETŲ AUKŲ LIETUVOJE ATŽVILGIU

Dovilė Sagatienė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

E. paštas dovile.sagatiene@mruni.eu

Santrauka. Šiame darbe nagrinėjamas socialinis genocido, susijusio su sovietų nusikaltimais okupacijos metais (1944–1990), suvokimas Lietuvoje. Siekiama paaiškinti, kaip genocido koncepcija prisidėjo atkuriant lietuvių tapatybę po sovietinės okupacijos 1990 m. Šiuo tikslu analizuojama genocido kilmė nuo 1940-ųjų ir socialinio jo suvokimo raida Niurnbergo ir Šaltojo karo kontekste, taip pat tiriamas lietuvių suvokimas apie genocidą sovietų okupacijos metu tarp partizanų vadovybės ir lietuvių diasporos JAV, paaiškinama genocido sąvokos galia atkuriant tautinę tapatybę ir įteisinant grupės teisę egzistuoti.

Reikšminiai žodžiai: genocidas, nusikaltimas, sociologija, sovietinės aukos.

Dovilė Sagatienė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto docentė, socialinių mokslų daktarė.

Dovilė Sagatienė, doctor of social sciences, associate professor at the Public Law Institute at the Law School at Mykolas Romeris University.

VALSTYBĖS VADOVO TEISINIO STATUSO PROBLEMA. AR BANDERA BUVO FAKTINIS VALSTYBĖS VADOVAS?¹

Linas Baublys

Marijampolės kolegijos Edukologijos ir socialinio darbo fakultetas

Vilniaus regiono apylinkės teismo Trakų rūmų teisėjas

E. paštas linas.baublys@mkolegija.lt

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama galimybė kvestionuoti 1990–1992 m. faktinio valstybės vadovo teisinį statusą remiantis Aukščiausios Tarybos pirmininko išrinkimo metu galiojusiais LTSR įstatymais. Siekiant įvertinti LTSR teisės aktų legitimumą, straipsnyje analizuojama tarptautinės teisės doktrina, aktualūs mokslo darbai, įvairių šalių priimti teisės aktai, taip pat lyginamas šių dienų karas Ukrainoje su 1940–1990 metų Lietuvos okupacija ir aneksija. Keliamas klausimas, ar valstybės vadovo teisinio statuso nustatymas turi būti priklausomas nuo visuomenės neakceptuotos, svetimos okupacinės valdžios primestos teisės aktų sistemos.

Reikšminiai žodžiai: teisinis statusas, valstybės vadovas, LTSR, legitimumas, okupacija, aneksija, pasitikėjimas, socialinis veiksmingumas.

Įvadas

Prof. Vytautas Šlapkauskas, analizuodamas pasitikėjimo kaip teisės socialinio veiksmingumo veiksnio problemą, yra nurodęs, kad „dalis teisės neveiksmingumo priežasčių yra susijusios su lig šiol mūsų teisinėje sąmonėje įsigalėjusia teisinio pozityvizmo ideologija, kuri pabrėžia išskirtinį valstybės aparato vaidmenį teisėje ir pati teisė suprantama kaip nepriklausoma nuo visuomenės požiūrio į

1 Šio straipsnio pagrindu 2023 m. kovo 8 d. TeisėPro portale buvo publikuotas mokslo populiarinimo straipsnis „Faktinio valstybės vadovo teisinis statusas: ar Bandera buvo faktiniu valstybės vadovu?“, *TeisėPro*, 2023 m. kovo 8 d., <https://www.teise.pro/index.php/2023/03/08/l-baublys-faktinio-valstybes-vadovo-teisinis-statusas/>.

ją². Nors minėta problema mokslininko buvo nagrinėta daugiau nei prieš 20 metų, panašu, kad jos aktualumas vis naujai iškyla ir šiuo metu, ypač kai susiduriame su tam tikrais visuomenėje kontroversiškai vertinamais klausimais. Viena iš tokių problemų, keliančių ypatingas aistras, yra Aukščiausios Tarybos pirmininko teisinis statusas 1990–1992 metais, kurio įtvirtinimas 2022 m. birželio 30 d. įstatymu³, manytina, problemos neišsprendė, bet net priešingai – paskatino tolesnes diskusijas dėl šio įstatymo atitikties Konstitucijai. Vertinant pateikiamų argumentų pagrįstumą šiame straipsnyje analizuojamas vienas iš įrodinėjimo būdų, kuris galėtų būti laikomas teisinio pozityvizmo ideologijos tąsa Lietuvos teisėje – t. y. bandymas Aukščiausios Tarybos pirmininko statusą nustatyti remiantis LTSR įstatymais.

Šio straipsnio tikslas – įvertinti atkurtos valstybės vadovo teisinio statuso nustatymo galimybę remiantis aneksijos metu sukurtais įstatymais ir kitais teisės aktais.

Šiam tikslui pasiekti keliama uždaviniai: 1) išanalizuoti LTSR teisės aktų legitimumo problemą remiantis Lietuvos aneksijos nepripažinimo politika, pasipriešinimo judėjimu ir kt. aspektais; 2) remiantis šių dienų karo Ukrainoje analogija su 1940–1990 metų Lietuvos okupacija ir aneksija, nustatyti ilgalaikės valstybės aneksijos nulemtus socialinius ir teisinius pokyčius, jų įtaką teisinei sąmonei ir teisės socialiniam veiksmingumui; 3) palyginti nepriklausomos valstybės vadovo teisinio statuso nustatymo pasekmes remiantis okupacinės valdžios primestais įstatymais su nepriklausomos, visuomenės pasitikėjimo pagrindu sukurtais teisės aktais. Tyrimo objektas – valstybės vadovo teisinį statusą nustatantys teisės aktai, teismų jurisprudencija, valstybės aneksijai ir okupacijai, teisės socialiniam veiksmingumui skirti mokslo darbai, publicistika.

Rengiant straipsnį buvo taikyti dokumentų turinio, sisteminės ir kiekybinės analizės, lyginamasis, istorinis, atvejo analizės ir apibendrinimo metodai.

1. LTSR teisės aktų teisėtumo problema

Ne tik viešojoje erdvėje, politinėse ar užstalės diskusijose, bet ir teisiniame diskurse nuolat kylant klausimui dėl Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko teisinio

2 Vytautas Šlapkauskas, „Pasitikėjimas – teisės socialinio veiksmingumo veiksnys“, *Jurisprudencija* 24, 16 (2002): 184.

3 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko teisinio statuso įstatymas“, TAR, 2022-07-08, Nr. 15110.

statuso įstatymo ir jo atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, vienas iš konstitucinės doktrinos kūrėjų, buvęs Konstitucinio Teismo pirmininkas prof. E. Kūris pakartojo savo jau anksčiau išsakytą poziciją, kad teisiniu požiūriu 1990–1992 metais valstybės vadovo Lietuvoje nebuvo, nes „Laikinasis pagrindinis įstatymas“ nenumatė tokio instituto. Be to, jis nurodė, kad būtų keista teigti, jog mes, kaip laisvėjanti tauta išrinkome valstybės vadovą pagal LTSR įstatymą atsižvelgiant į tai, kad Aukščiausios Tarybos pirmininkas buvo išrinktas pagal LTSR Konstituciją ir LTSR Aukščiausios Tarybos reglamentą⁴.

Ko gero, neverta ginčyti tezės, kad „Laikinajame pagrindiniame įstatyme“ valstybės vadovo institutas nebuvo įtvirtintas. Tai tikrai parašyta „juodu ant balto“⁵. Be to, aplinkybė, kad Prezidento institutas yra išskirtinis, ypatingas, detaliam išaiškinui Konstitucinis Teismas 2002 m. nutarime⁶. Dėl to ginčas taip pat vargu ar kils.

Ir nors yra teigiančių, kad faktiškai Aukščiausios Tarybos pirmininkas vykdė daugelį valstybės vadovo funkcijų, kurias dabar atlieka Prezidentas pagal 1992 m. priimtą Konstituciją⁷, šiame straipsnyje bus siekiama aptarti kiek kitus teisinius argumentus, kuriems iki šiol skirta mažiau dėmesio, t. y. išsiaiškinti, ar iš tikrųjų teisiškai valstybės vadovo Lietuvoje negalėjo būti, nes Aukščiausios Tarybos pirmininkas buvo išrinktas pagal LTSR Konstituciją ir LTSR Aukščiausios Tarybos reglamentą.

Iškeltas klausimas iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti kiek keistokas, nes akivaizdu, kad LTSR Konstitucija ir LTSR Aukščiausios Tarybos reglamentas galiojo, rinkimai į LTSR Aukščiausiąją Tarybą vyko, o 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos teisinis statusas pasikeitė būtent iš Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos.

Tačiau rėmimasis LTSR įstatymais, pasirodo, gali sukelti ir tam tikrų teisinių kontroversijų. Pavyzdžiui, gali kilti toks klausimas: kokios nepriklausomos valstybės aneksijos nepripažino JAV ir dar maždaug 50–60 Europos, Amerikos, Azijos,

4 Edmundas Jakilaitis, „E. Kūris: klausimas dėl V. Landsbergio yra visiškai išspręstas“, LRT televizijos laida „Dėmesio centre“, 2017 m. rugsėjo 14 d., LRT.lt, <https://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/politika/e-kuris-klausimas-del-v-landsbergio-yra-visiskai-issprestas-828844>;

Delfi Lietuva, „Europos Žmogaus Teisių Teismo teisėjas Egidijus Kūris: Tas klausimas teisiškai yra išspręstas, o dabar yra sujauktas“, TikTok, 2022 m. rugsėjo 5 d., <https://www.tiktok.com/@delfilietuva/video/7139800329897397509>.

5 „Lietuvos Respublikos Laikinasis pagrindinis įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1990-03-31, Nr. 9-224.

6 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. birželio 19 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 62-2515.

7 Lietuvos Respublikos Konstitucijos 77–90 str., Lietuvos Respublikos Laikinojo pagrindinio įstatymo 87 str.

Okeanijos ir Afrikos šalių⁸ viso jos prievartinio buvimo Sovietų Sąjungoje metu?

Arba: kokios valstybės aneksijos konstitucinį neteisėtumą įrodinėjo M. Romeris 1944 metais parašytame viename paskutinių savo veikalų „Lietuvos sovietizacija 1940 metais“⁹?

Taip pat keltinas klausimas, kaip vertinti 1990 m. kovo 11 d. Nr. I-13 įstatymo „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ nuostatas, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos veikimas buvo neteisėtai sustabdytas, TSR Sąjungai 1940 m. birželio 15 d. įvykdžius agresiją prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę ir ją aneksavus¹⁰.

Galiausiai gali kilti ir kitų ne mažiau kontroversiškų klausimų. Kokios valstybės vadovas, faktiškai vykdęs Respublikos Prezidento pareigas nuo 1949 m. vasario 16 d. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos deklaracijos priėmimo iki mirties 1954 m. lapkričio 26 d., buvo Jonas Žemaitis¹¹? Kokios kovojančios su okupacija valstybės vadovas ir aukščiausias tuo metu likęs gyvas valstybės pareigūnas buvo Adolfas Ramanauskas-Vanagas nuo 1954 m. lapkričio 26 d. (Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos Prezidiumo pirmininko Jono Žemaičio-Vytauto žūties okupanto nelaisvėje) iki 1957 m. lapkričio 29 d. (jo paties nužudymo KGB kalėjime Vilniuje)¹²?

Arba: kodėl 1991 m. vasario 11 d. Islandijos Altingas priėmė specialią rezoliuciją, o 1991 m. vasario 28 d. Danijos ir Lietuvos užsienio reikalų ministrai pasirašė Bendrą protokolą, kuriuose buvo pripažintas 1990 m. kovo 11 d. Akte įtvirtintas teisinis Lietuvos Respublikos tęstinumas, pabrėžiant ištikimybę 1940 metų Lietuvos aneksijos nepripažinimo politikai ir konstatuojant visišką 1921–1922 metais suteikto Lietuvos Respublikos pripažinimo galiojimą¹³? Taip pat: ar aplinkybė, kad Lietuvos Respublikos kaip valstybės pripažinti nereikėjo,

8 William J. H. Hough, „The Annexation of the Baltic States and Its Effect on the Development of Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory“, *NYLS Journal of International and Comparative Law* 6, 2 (1985).

9 Mykolas Romeris, *Lietuvos sovietizacija 1940 metais. Istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas* (Vilnius: MRU, 2011).

10 Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ preambulė (*Lietuvos aidas*, 1990-03-16, Nr. 11-0).

11 „Lietuvos Respublikos Seimo 2009 m. kovo 12 d. deklaracija „Dėl Jono Žemaičio pripažinimo Lietuvos valstybės vadovu“, *Valstybės žinios*, 2009-03-19, Nr. 30-1166.

12 Lietuvos Respublikos Seimo 2018 m. lapkričio 20 d. deklaracija Nr. XIII-1651 „Dėl Adolfo Ramanausko-Vanago pripažinimo Lietuvos valstybės vadovu“, TAR, 2018-11-22, Nr. 18807.

13 „Apie 1991 m. vasario 9 d. visuotinę Lietuvos gyventojų apklausą (plebiscitą) ir pirmuosius diplomatinis pripažinimus“, LRS, https://www.lrs.lt/sip/porta.show?p_r=39073&p_t=274727.

nes šią valstybę tarptautinė bendrija pripažino dar 1920–1922 metais ir toks pripažinimas galiojo visą 1940–1990 metų Lietuvos okupacijos laikotarpį¹⁴, nesukelia teisinių problemų ar teisinio sąmyšio būtent dėl LTSR Konstitucijos ir LTSR Aukščiausios Tarybos reglamento legitimumo pripažinimo?

O dar įdomiau būtų paklausti, kaip teisiškai įvertinti aplinkybę, kad Lietuvos Prezidento institucija panaikinta 1940 m. rugpjūčio 25 d. Liaudies Seimo priimta sovietine Konstitucija¹⁵? Ar tai reiškia, kad mes pripažįstame, jog valstybės Prezidento institucijos neliko būtent dėl to, kad taip nusprendė „negailestingai eksploatatorių prislėgtai, apiplėštai ir išprievartautai, pasmerktai skursti ir išnykti Lietuvos liaudžiai“ atstovavęs ir „tikro Lietuvos valstybės suverenumo, tikro pramonės ir žemės ūkio pakilimo, tikro tautinės kultūros pražydimo, visiško medžiaginių ir dvasinių liaudies jėgų išsivystymo“¹⁶ siekęs Liaudies Seimas, priimdamas Lietuvos įstojimo į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos sąstatą deklaraciją ir minėtą 1940 m. rugpjūčio 25 d. Konstituciją?

Ieškodami atsakymų į iškeltus klausimus visai netikėtai galime prieiti prie išvados, kad kai kurios „teisinės“ valstybės vadovo identifikavimo problemos kyla tik tuo atveju, jei mes patys legitimuojame sovietinę aneksiją ir jos išdavoje priimestus įstatymus. Kitaip tariant, jeigu remiamės teisinio pozityvizmo ideologija, diegiančia teisės atskirtumo nuo moralės, politikos ir kitų socialinių reguliatorių idėją, bet sykiu ignoruojančia aplinkybę, kad pasitikėjimas teise ir „teisės normos veiksmingumas smarkiai sumažėja, kai ji prieštarauja visuomenėje vyraujančioms dorovinėms vertybėms ir normoms“¹⁷. Tad kyla pagrįstas klausimas: o kas būtų, jei atsakytume aneksijos legitimacijos ir vertintume teisę ne tik kaip formalų instrumentą be jokio konkretaus turinio, o atsižvelgtume į teisės ir moralės organišką ryšį, jos kilmę iš spontaniškai besiklostančios socialinės tvarkos ir pasitikėjimo teise ir jos socialinio veiksmingumo svarbą¹⁸?

Aneksijos neteisėtumui, jo teisiniams padariniams įvertinti yra skirta daugybė

14 Dainius Žalimas, „Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimas ir jo teisinės pasekmės“, *Bernardinai*, 2011 m. vasario 16 d., <https://www.bernardinai.lt/2011-02-16-dainius-zalimas-lietuvos-ir-kitu-baltijos-valstybiu-aneksijos-nepripazinimas-ir-jo-teisines-pasekmes/>.

15 *Lietuvos valstybės konstitucijos*, sud. Kazimieras Valančius (Vilnius: Mokslas, 1989), 89–112.

16 „Lietuvos įstojimo į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos sąstatą deklaracija“, *Vyriausybės žinios*, 1940, Nr. 719-5744.

17 Vytautas Šlapkauskas, „Pasitikėjimas – teisės socialinio veiksmingumo veiksnys“, *Jurisprudencija* 24, 16 (2002): 191.

18 *Ibid.*, 191–192.

mokslinių straipsnių, studijų, monografijų¹⁹, todėl šis klausimas detaliau nebus nagrinėjamas, tačiau į nurodytą problemą bus žvelgiama kiek kitaip, pamėginant atlikti minties eksperimentą, remiantis analogija su šių dienų įvykiais Ukrainoje.

2. Denacifikacijos įtaka valstybės vadovo teisinio statuso nustatymui

Tikrai nesunku įsivaizduoti, kad 2022 m. vasario 24 d. pradėta Ukrainos denacifikacija, denarkomanizacija ir specdemilitarizacija²⁰ pavyksta ir Medvedčukas²¹ „išrenkamas“ Ukrainos prezidentu, o po kurio laiko net tampa vieno iš federacinių darinių (buvusios Ukrainos teritorijos ribose) gubernatoriumi Rusijos Federacijoje. Tuo pačiu metu gėdingai iš Kyjivo pabėgę „naciai“ ir „narkomanai“ bando formuoti Ukrainos vyriausybę egzilyje (išėivijoje). Nors didžioji dalis pasaulio valstybių nepripažįsta Ukrainos aneksijos ir ragina atkurti Ukrainos nepriklausomybę, tačiau tokie raginimai toliau tebejuokina Kremlių ir jo „stingerius“²².

Aneksija trunka dešimtmečius, keičiasi kartos, renkama valdžia, skelbiami referendumai, priimamos konstitucijos. Egzilinės vyriausybės vaidmuo menksta, tarptautinės bendruomenės dėmesys slopsta. Tuo nereikia stebėtis atsižvelgiant į tai, kad „50 metų trukęs Baltijos šalių aneksijos nepripažinimas yra unikalus istorinis ir teisinis precedentas, nes iki tol valstybių praktikoje neteisėtos aneksijos nepripažinimo politika trukdavo tik 8–9 metus (pavyzdžiui, prieš Antrąjį pasaulinį karą ar jo metu įvykdytų Etiopijos, Austrijos, Čekoslovakijos, Albanijos ar Lenkijos aneksijų atvejais)“²³.

19 Žr. pvz.: Algirdas Jakubčionis, Arūnas Streikus, *Okupacija ir aneksija. Pirmoji sovietinė okupacija* (Vilnius: Margi raštai, 2006); Saulius Katuoka ir Justinas Žilinskas, „Lietuva ir tarptautinė teisė: 1940–1991 m. SSRS okupacijos neigimo teisiniame diskurse nepagrįstumas“, iš *Regnum est: 1990 m. Kovo 11-osios nepriklausomybės Aktui – 20: Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui: mokslo straipsnių rinkinys*, red. G. Mesonis (Mykolo Romerio universitetas, 2010), <https://repository.mruni.eu/handle/007/18004>; Dainius Žalimas, „1940 metų SSRS veiksmų prieš Lietuvos Respubliką teisinė kvalifikacija: agresija, okupacija ar aneksija?“, *Bernardinai*, 2010 m. birželio 16 d., <https://www.bernardinai.lt/2010-06-16-dainius-zalimas-1940-metu-ssrs-veiksmu-pries-lietuvos-respublika-teisine-kvalifikacija-agresija-okupacija-ar-aneksija/>.

20 Taip iš pradžių Rusija įvardijo savo vykdomos vadinamosios „spec. karinės operacijos“ tikslus.

21 Viktoras Medvedčukas, gim. 1954-08-07, buvęs Ukrainos Rados deputatas, pagal neoficialius duomenis, „spec. operacijos“ sėkmės atveju Rusija jį ketino paskirti Ukrainos prezidentu.

22 Iki 2022 m. vasario 24 d. pradėto karo populiarius Rusijoje posakis apie Ukrainos galimybę susigrąžinti Krymą: „nejuokinkite mūsų stingerių“.

23 Žalimas, *supra note*, 13.

Tačiau papučia naujosios „perestroikos“ vėjai²⁴, kyla naujojo atgimimo banga, o naujasis Bandera²⁵ tampa naujojo Sąjūdžio ar Liaudies fronto lyderiu. Frontui pavyksta laimėti rinkimus pagal Rusijos Federacijos subjektams nustatytas taisykles (įstatymus?), Ukrainos Federacinės Respublikos Dūma išrenka pirmininką (tą patį naująjį Bandera) ir po to paskelbia atkurianti dėl 2022 m. vasario 24 d. prasidėjusios aneksijos prarastą nepriklausomybę. Priimami nauji įstatymai, po kelerių metų tauta balsuoja už naują Konstituciją, remiantis jos nuostatomis paskelbiami prezidento rinkimai, tačiau prezidento rinkimus laimi ne Bandera, o naujasis Medvedčukas.

Ukrainai pamažu pavyksta tapti nepriklausomu tarptautinės teisės ir tarptautinių santykių subjektu, ji tampa naujosios ES, naujojo NATO nare ir naujieji teisininkai gali prie kavos puodelio senajame Kyjivo Maidane diskutuoti apie tai, koks to naujojo (tuo metu jau gana pagyvenusio) Banderos teisinis statusas Naujojoje Ukrainoje. Ar galima teigti, kad jis buvo faktinis Ukrainos vadovas tuo metu, kai ėjo Rados pirmininko pareigas (nes nauja Konstitucija dar nebuvo priimta, naujas prezidentas dar nebuvo išrinktas)?

Naujieji teisininkai nuspręš, kad negalima, nes pagal Ukrainos Konstituciją, kuri buvo priimta tik praėjus dvejiems metams po Nepriklausomybės atkūrimo, valstybės vadovas yra Prezidentas, o Bandera buvo išrinktas net ne Rados, o Rusijos Federacijos subjekto – Ukrainos Federacinės Respublikos Dūmos pirmininku pagal tuo metu galiojusį Ukrainos Federacinės Respublikos Dūmos reglamentą ir Ukrainos Federacinės Respublikos Konstituciją. Todėl kol nepaskelbta nepriklausomybė, dar tik laisvėjanti tauta išrinko ne valstybės vadovą, o Dūmos pirmininką pagal Rusijos Federacijos subjekto įstatymus ir tai reiškia, kad naujojo Banderos pripažinimas faktiniu valstybės vadovu prieštarautų nepriklausomos valstybės naujiems įstatymams, naujai Konstitucijai ir naujai konstitucinei doktrinai.

Aišku, gali kilti klausimas, kodėl naujieji teisininkai pamiršta 2022 m. vasario 24 d. prasidėjusios valstybės aneksijos neteisėtumą²⁶. Kodėl pamiršta Bučą,

24 Perestroika (rus. *перестройка*, liet. *persitvarkymas*) – 1985 m. SSRS vadovo Michailo Gorbačiovo pradėtos vykdyti politinės ir ekonominės reformos siekiant pakelti ekonomikos lygį ir demokratinizuoti Sovietų Sąjungą.

25 Stepanas Bandera, 1909-01-01–1959-10-15, garsus ukrainiečių politinis veikėjas, nacionalinio išsivadavimo kovos vadovas, kurio bendražygiai sovietinėje ir dabartinės Rusijos istoriografijoje įvardijami banderinininkais.

26 Lietuvos Respublikos Seimo 2022 m. vasario 24 d. rezoliucija Nr. XIV-930 „Dėl Rusijos ir Baltarusijos agresijos prieš Ukrainą“, TAR, 2022-02-24, Nr. 3446.

Irpenę, Mariupolio sunaikinimą²⁷? Gal todėl, kad viso to ir nebuvo, jei „spec. karinė operacija“ iš tiesų vyko tik tris dienas, t. y. sklandžiai, pagal planą²⁸?

Kita vertus, dabar jau pasitelkus analogiją su Lietuva (Tarybų Socialistine Respublika?), galima paklausti: kodėl pamirštame pokario rezistencijos laikotarpį kaip vieną iš tarptautinėje teisėje nustatytų pagrindų nepripažinti Lietuvos aneksijos teisėtumo? Kodėl pamirštame Lietuvos gyventojų genocidą, kalinimus, trėmimus, kolonizavimą, sovietinimą, rusinimą, kolektyvizaciją, Kaniūkų, Rainių, Medininkų žudynes²⁹? Kodėl neatsižvelgiame į aplinkybę, kad nepriklausomybę atkūrusiems, žiaurią priespaudą ir neteisybę patyrusiems visuomenėms, valstybėms ypač jautri ir svarbi tampa problema, kai „įstatymams neatitinkant socialinių grupių bendro gėrio nuojautos, susidaro didelis įstatymo nustatyto teisingumo ir teisingumo nuojautos skirtumas“³⁰.

Ar ne todėl, kad diskutuojame miesto centre, jaukiai, prie kavos puodelio, saulei šviečiant, o ne Liongino Baliukevičiaus-Dzūko tvankiame, drėgname bunkeryje senoje žvyro duobėje, į kurią pro nedidelį žemių sluoksnį virš lubų kaip pro rėtį vanduo varva ant galvų, „lovų“, popierių, pradėto spausdinti laikraščelio³¹?

Vis dėlto net ir pamirštant, o gal ir nežinant tam tikrų istorinių aplinkybių, nereflektuojant „socialinių, socialinių psichologinių ir psichologinių veiksmų įtakos teisinių ir socialinių neteisinių imperatyvų santykiui individo teisinėje

27 Rusijos agresijos padariniai Ukrainoje.

28 Pagal neoficialius duomenis, vadinamoji „spec. karinė operacija“ užimant Kijvą, o po to ir visą Ukrainą, turėjo trukti tris paras.

29 Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, Žuvusiųjų prezidentas. Jono Žemaičio biografija (Vilnius: LGGRTC, 2019); *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai, 1939–1956*, ats. redaktorius Arvydas Anušauskas (Vilnius: LGGRTC, 2004); Juozas Starkauskas, *Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953 metais: NKVD–MVD–MGB kariuomenė partizaninio karo laikotarpiu* (Vilnius: LGGRTC, 1998); *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*, sud. Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė (Vilnius: LGGRTC, 1998).

30 Vytautas Šlapkauskas, „Teisės politikos sampratos problemos, kuriant teisinę valstybę ir liberaliąją demokratiją“, iš *Lietuvos teisinės valstybės istorinė patirtis ir ateities iššūkiai. Mokslinių straipsnių ir pranešimų rinkinys* (Marijampolės kolegijos leidybos centras, 2016), 89.

31 „<...> mūsų bunkeris padarytas senose žvyriaus duobėse ir ant lubų uždėtas nedidelis sluoksnis žemių. Dabar, kada pradėjo lyti, pro šitas lubas kaip pro rėtį vanduo varva ant mūsų galvų, „lovų“, popierių... bunkeryje kaip tvarte. Pilna visur šlapių popierių, vanduo vis tebevarva. Prie viso to prisidėjo tas, kad pradėjom spausdinti laikraštėlį... Taip tvanku ir drėgnai!“, žr. Lionginas Baliukevičius, *Partizano Dzūko dienoraštis* (Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2008), 25–26.

sąmonėje³², ignoruojant okupantų įvykdytus nusikaltimus ir kitus aneksijos padarinius, gal galima tiesiog vadovautis tarptautinės teisės normomis ir remiantis esminiu aneksijos neteisėtumo faktu padaryti išvadą, kad mūsų teisės neriboja svetimos okupacinės valdžios primesti įstatymai? Nevaržo net ir labai kruopščiai ir labai ilgą laiką jos kurta formalios (smurtinės) teisės sistema.

Todėl gal ši okupantų primesta teisė mums svarbi ir reikšminga tik tiek, kad pasinaudodami jos spragomis sugebėjome atkurti (jokiu būdu ne paskelbti!) savo valstybę, savo teisę? T. y. pasielgti teisėtai net ir pagal tos mums svetimos, primestos teisės normas. Tačiau ar tai suteikia pagrindą teigti, kad okupacinės valdžios primesti įstatymai net ir dabar draudžia mums patiems nustatyti okupantams besipriešinusį Žemaičio, Vanago teisinį statusą³³?

3. LTSR teisės aktų reikšmė nustatant teisinį faktinio valstybės vadovo statusą

Vertinant okupantų primestų teisės aktų ir nepriklausomos valstybės kuriamos teisės koliziją, neišvengiamai reikia atsakyti į klausimą, ar galima savo valstybingumą ir teisinės sistemos egzistavimą sieti su nepriklausomos Lietuvos egzistavimo laikotarpiais 1918 m. – 1940 m. ir nuo 1990 m. kovo 11 d., o tą kitą, svetimos teisės veikimo laikotarpį (1940–1990 m.) vertinti kaip okupacijos ir aneksijos nulemtą neteisėtą pertrūkį?

Svarbu pabrėžti, kad šie klausimai ne tokie jau teoriniai ir retoriniai, ypač jei atsižvelgsime į tai, kad net ir dabartinis, 1990 m. kovo 11 d. atkurtas Lietuvos valstybingumas kai kam ima kelti abejonių. Kaip žinoma, Rusijoje jau atsirado iniciatyvų atšaukti 1991 m. SSRS Valstybės Tarybos nutarimą Nr. GS-1 „Dėl Lietuvos Respublikos nepriklausomybės pripažinimo“, taip galbūt ketinant „teisėtai“ įjungti mūsų valstybę į Rusijos Federacijos kaip SSSR teisių perėmėjos sudėtį³⁴. Juolab,

32 Vytautas Šlapkauskas, „Pasitikėjimas – teisės socialinio veiksmingumo veiksnys“, *Jurisprudencija* 24, 16 (2002): 191.

33 „<...> sako, Seimas taip pareiškė pagarbą pasipriešinimo vadui. Kokia pažanga istorinio teisingumo fronte! 1930-aisiais, Vytauto metais, niekam neatėjo į galvą jį atgaline data paskelbti karaliumi“, žr.: Egidijus Kūris, „Paskaičiuokime iki trijų, arba ar buvo Lietuvoje karalius Vytautas“, *Veidas*, Nr. 17 (2009): 70.

34 „Rusijos Dūmos deputatas siūlo atšaukti Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą“, LRT, 2022 m. birželio 8 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/1714810/rusijos-dumos-deputatas-siulo-at-saukti-lietuvos-nepriklausomybes-pripazinima>.

kad tokios iniciatyvos jau atrado didelių ir galingų užtarėjų³⁵. Todėl galima pasvarstyti, ar įvykus naujai aneksijai ir okupacijai nepradėsime vėl abejoti savo teisinės sistemos legitimumu ir kada nors neieškosime formaliai „teisinių“ argumentų, remdamiesi naujųjų okupantų primesta teise?

Todėl nūdienos įvykių kontekste klausimas, kokia teise remsimės, kokią metodologiją pasirinksiame ar kokius teisinius argumentus naudosime, spręsdami fundamentalias valstybingumo problemas, nėra visiškai nereikšmingas, nes nuo atsakymo į jį priklauso ne tik priimtos ir galiojančios teisės socialinis veiksmingumas, bet ir apskritai valstybės stabilumas.

Tai reiškia, kad galima remtis LSSR teise, kuri buvo kurta neteisėtos aneksijos, pseudorinkimų į Liaudies Seimą 1940 m. pagrindu, o po to plėtota ir palaikyta okupantų ilgiems dešimtmečiams primesto represinio valstybės valdžios aparato. Taip pat pripažįstant, kad naudojami tie patys „teisiniai“ argumentai, pasitelkiami ir šiomis dienomis Donbase, Chersone, Kryme skelbiant „referendumus“ ir taip „įteisinant“ naująją Ukrainos teritorijų aneksiją³⁶. Tačiau ar tokia teise pasitikėsime, ar ji bus socialiai veiksminga ir akceptuota visuomenės, valstybės piliečių?

Arba galima remtis teise, kuri kurta siekiant įtvirtinti ar išlaikyti teisinį Lietuvos Respublikos tęstinumą, nustatyti valstybės institucijų, jos pareigūnų ir kitų atstovų įgaliojimus remiantis visuomenės palaikymu ir poreikiu, socialinių grupių bendro gėrio nuojauta, taip nuosekliai atsisakant legitimuoti SSSR įvykdytą nepriklausomos Lietuvos valstybės aneksiją.

Vis dėlto, sprendžiant iš vykstančių diskusijų ir jose dėstomų argumentų, pasirinkimas nėra vienareikšmiškas. Nors iš tikrųjų labai sunku įsivaizduoti situaciją, kurioje faktinio valstybės vadovo teisinio statuso nustatymas galėtų būti siejamas ne su visuomenės akceptuotais ir nepriklausomos valstybės institucijų sukurtais, o su okupantų primestais, formaliai įtvirtintais teisiniais institutais.

Išvados

Siekiant įvertinti galimybę kvestionuoti 1990–1992 m. faktinio valstybės vadovo teisinį statusą vadovaujantis Aukščiausios Tarybos pirmininko išrinkimo metu

35 „Kinų diplomatas: buvusios sovietinės šalys „neturi statuso tarptautinėje teisėje“, *Verslo žinios*, 2023 m. balandžio 22 d., <https://www.vz.lt/verslo-aplinka/2023/04/22/kinu-diplomatas-buvusios-sovietines-salys-neturi-statuso-tarptautineje-teiseje>.

36 Lietuvos Respublikos Seimo 2022 m. rugsėjo 15 d. rezoliucija Nr. XIV-1416 „Dėl Rusijos Federacijos organizuojamų neteisėtų referendumų Ukrainoje nepripažinimo“, TAR, 2022-09-15, Nr. 18876.

galiojusiais LTSR teisės aktais, būtina atsižvelgti į LTSR teisės aktų legitimumo problemą.

Remiantis tarptautinės teisės doktrina, aktualiais mokslo darbais, įvairių šalių priimtais teisės aktais ir teisės socialinio veiksmingumo kriterijais, kyla pagrįstos abejonės dėl galimybės vadovautis LTSR teisės aktais vertinant fundamentalius Lietuvos valstybingumo klausimus, vienas iš kurių yra faktinio valstybės vadovo teisinis statusas tiek 1990–1992 m., tiek ir pokario ginkluoto pasipriešinimo laikotarpiu.

Lyginant šių dienų karą Ukrainoje su 1940–1990 metų Lietuvos aneksija, būtina įvertinti, ar valstybės vadovo teisinio statuso nustatymas gali ir turi būti priklausomas nuo visuomenės neakceptuotos, svetimos okupacinės valdžios priimestos teisės aktų sistemos.

Nuo to, kokia teise remsimės, kokią metodologiją pasirinksim, kokius teisinius argumentus pasitelksime sprendami fundamentalias valstybingumo problemas, priklauso teisės socialinis veiksmingumas, valstybės stabilumas ir jos teisinės sistemos legitimumas.

THE PROBLEM OF THE LEGAL STATUS OF THE HEAD OF STATE. WAS BANDERA THE ACTUAL HEAD OF STATE?

Dr. Linas Baublys

Marijampole College

Faculty of Education and Social Work

Judge at the Trakai Chamber of the District Court of the Vilnius Region

E-mail: linas.baublys@mkolegija.lt

Summary. This article examines the possibility of questioning the legal status of the head of state based on the laws of the Soviet Socialist Republic of Lithuania in force at the time of the election of the Supreme Council chairman in 1990–1992. In order to assess the legitimacy of legal acts of the Soviet Socialist Republic of Lithuania, the article analyzes the doctrine of international law, relevant scientific works, and legal acts adopted by various countries. This paper also compares the current war in Ukraine with the occupation and annexation of Lithuania in 1940–1990. The question is raised as to whether the determination of the legal status of the head of state must be dependent on the system of legal acts imposed by the foreign occupying power, which is not accepted by society.

Keywords: legal status, head of state, Soviet Socialist Republic of Lithuania, legitimacy, occupation, annexation, trust, social effectiveness.

Linas Baublys, socialinių mokslų (teisė) daktaras, Marijampolės kolegijos Edukologijos ir socialinio darbo fakulteto Teisės, vadybos ir komunikacijos katedros docentas, Vilniaus regiono apylinkės teismo Trakų rūmų teisėjas. Mokslinių tyrimų kryptys: teisės teorija, teisės istorija, teisės filosofija.

Linas Baublys, doctor of social sciences (Law), associate professor at the Department of Law, Management and Communication at the Faculty of Education and Social Work at Marijampole College, judge at the Trakai Chamber of the District Court of the Vilnius Region. Research interests: legal theory, legal history, legal philosophy.

VAIKO TEISIŲ IR PAREIGŲ SANTYKIS: ĮGYVENDINIMO PRIELAIDOS

Brigita Kairienė

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

E. paštas b.kairiene@mrui.eu

Santrauka. Straipsnyje analizuojamos vaiko teisių ir pareigų įgyvendinimo prielaidos, susijusios su vaiko raidos ypatumais. Buvo siekiama atsakyti į klausimus: kas atsakingas už vaiko pareigų atlikimą jam naudojantis savo teisėmis; kokios vaiko raidos prielaidos lemia vaiko galėjimą atlikti pareigas; kokios ugdymo sąlygos – tikslai, mechanizmai, priemonės svarbūs, kad, sulaukęs pilnametystės, vaikas taptų savarankišku ir atsakingu asmeniu; kokias realias vaiko pareigų įgyvendinimo galimybes sukuria įstatymuose apibrėžtos vaiko pareigos.

Vaikas, naudodamasis savo teisėmis, negali visa apimtimi vykdyti pareigų, nes pareigų atlikimui būtinos su vaiko raida susijusios sąlygos – žinios, gebėjimai, patirtis, o jų atsiradimui būtinas tikslingas ugdymas, todėl svarbios visų pirma tėvų, o vėliau ir kitų ugdytojų pastangos sudaryti vaikui galimybes pagal didėjančius jo gebėjimus aktyviai ir sąmoningai naudotis savo teisėmis, kad iki pilnametystės būtų pasiektas galutinis ugdymosi tikslas – savarankiškumas. Vaiko teisių konvencijos koncepcija ir apibrėžtos vaiko teisės taip pat nusako ir vaiko ugdymo turinį, ir mechanizmus, priemones ugdymo tikslams pasiekti.

Reikšminiai žodžiai: žmogaus teisės, vaiko teisės, teisių ir pareigų vienovė, atsakomybė, savarankiškumas, vertybės, vaiko raida.

Ivadas

Žmogaus teisės yra žmonių bendro ir taikaus sugyvenimo pagrindas, nes yra paremtos visų žmonių vienoda, orumu grindžiama, prigimtimi ir teisių neatimamumu. Pats teisių turėjimas nusako asmens individualumą, tačiau tik per santykį su kitu žmogumi išryškėja socialinis jos aspektas. Žmogaus teisių prigimtinis

pobūdis aiškinamas tuo, kad žmogus gimsta ne su subjektine teise, o tik su tam tikromis vertybėmis ir į jas nukreiptu teisnumu, t. y. su išankstiniu visuomenės suteiktu leidimu asmeniui įsigyti subjektinę teisę, o kad toks leidimas (teisnumas) įsigyti subjektinę teisę virstų pačia subjektine teise, jis turi persikelti į pareigų vykdymo sferą¹. Taigi, naudojimasis savo teisėmis ir laisvėmis nėra absoliutus, jį riboja kito žmogaus teisės, o pareiga tampa priemone pripažinti ir gerbti kitų asmenų teises – „kiekvienam, kuris naudojasi savo teisėmis ir laisvėmis, gali būti taikomi tik tokie apribojimai, kokie yra nustatyti įstatymo, tik tam, kad būtų užtikrintas kitų teisių ir laisvių pripažinimas ir pagarba joms ir kad demokratinėje visuomenėje būtų laikomasi teisėtų moralės, viešosios tvarkos ir visuotinės gėrovės reikalavimų“², „<...> nes negerbiant žmogaus teisių neįmanoma taika žemėje, laisvė, teisingumas, normali asmenybės raida“³. Tačiau tai įmanoma tik tada, kai išlaikomas santykis tarp teisių ir pareigų, t. y. naudojantis savo teisėmis vykdoma pareiga susilaikyti nuo veiksmų ar neveikimo, kurie pažeistų kitų žmonių teises. Teisės turėjimas patį teisės turėtoją įpareigoja atitinkamam socializuotam elgesiui⁴. Savo ruožtu, kiekvienas, vykdydamas pareigą, tikisi tokio paties įsipareigojimo iš kito žmogaus. Pasitikėjimu pabrėžiamas, viena vertus, subjektyvus saugumas, kuris nebūtinai susijęs su tikru saugumu, bet, kita vertus, subjektyvus saugumas implikuoja ir susiklosčiusią žmogaus padėtį visuomenėje ir jam kylančias grėsmes, todėl pasitikėjimo didinimas pirmiausia siejamas su pažinimu to, kas privaloma ar neleistina daryti tam tikromis aplinkybėmis⁵. Įtvirtinta pareiga reiškia, kad asmuo pajėgs ją vykdyti: žino teisių turinį, supranta jų reikšmę ir prasmę ir geba jomis naudotis, yra susiformavęs vertybines nuostatas ir turi pakankamai žinių, patirties ir gebėjimų įvertinti savo galimų veiksmų ar neveikimo poveikį ir pasekmes. Taigi, iš esmės kalbama apie pakankamai brandų žmogų. Dalį visuomenės sudaro vaikai, kuriems galioja bendrosios žmogaus teisės, taip pat galioja ir specialiosios – vaiko teisės, kurios numato vaikų, kaip atskiros visuomenės grupės, specialiuosius poreikius, jų įgyvendinimą ir atsakomybę

- 1 Alfonsas Vaišvila ir Gediminas Mesonis, *Žmogaus teisės ir jų gintis* (Vilnius: Lietuvos teisės akademijos Leidybos centras, 2000), 20.
- 2 „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija“, *Valstybės žinios*, 2006-06-17, Nr. 68-2497.
- 3 Vaišvila ir Mesonis, *supra note*, 1: 8.
- 4 Alfonsas Vaišvila, *Tėsinis personalizmas: teorija ir metodas* (Vilnius: Justitia, 2010), 257.
- 5 Vytautas Šlapkauskas, „Šiuolaikinis socialinis pasaulis: diskurso problema“, iš *Šiuolaikinė filosofija: globalizacijos amžius: monografija*, sudarytoja ir atsakingoji redaktorė Jūratė Morkūnienė (Vilnius: LTU leidybos centras, 2004), 132.

už jų užtikrinimą ir apsaugą. Vaiko teisės įtvirtintos Vaiko teisių konvencijoje⁶ (toliau – Konvencija), tačiau joje vaiko pareigos neapibrėžtos. Taigi, aktualu išsiaiškinti, kaip vaikui naudojantis teisėmis ir laisvėmis gali būti taikoma pareigos dimensija.

Mokslininkų dėmesys dažniau nukreiptas į žmogaus teisių užtikrinimą (T. Birmontienė⁷, D. Jočienė⁸, L. Beliūnienė⁹, E. Žiobienė¹⁰, E. Venckienė¹¹, A. Vaišvila¹², G. Mesonis¹³ ir kt.), pažeidimus (S. Katuoka¹⁴, B. Pranevičienė¹⁵, R. Ažubalytė¹⁶ ir kt.), atskirų visuomenės grupių teisių raišką ir suvaržymus

6 „Vaiko teisių konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-07-21, Nr. 60-1501.

7 Toma Birmontienė, „Žmogaus teisių konstitucinės doktrinos plėtra: teisės į teismą metamorfozės“, iš *Konstitucija ir teisinė sistema: Liber amicorum Vytautui Sinkevičiui*, redaktorių kolegija: Agnė Tvaronavičienė, Jolita Miliuvienė, Jutė Večerskytė, Eglė Bilevičiūtė, Toma Birmontienė, Ieva Deviatnikovaitė, Egidijus Jarašiūnas, Gediminas Mesonis, Milda Vainiūtė, Jolanta Zajančauskienė (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021), 109–138.

8 Danutė Jočienė, „Europos žmogaus teisių teismas – tarptautinė regioninė žmogaus teisių gynybos institucija: istorija, jurisprudencija, ateities perspektyvos“, iš *Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai*, atsakingieji redaktoriai: Eglė Bilevičiūtė, Milda Vainiūtė (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014), 139–176.

9 Lina Beliūnienė, *Žmogaus teisių apsaugos stiprinimas konstitucinio skundo institutu* (Vilnius: Justitia, 2014).

10 Edita Žiobienė, „Asmenų, priklausančių religinėms mažumoms, teisė į religijos laisvę“, iš *Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai: mokslo studija*, Pavelas Ravluševičius, Edita Žiobienė, Laima Vaigė, Dalia Vitkauskaitė-Meurice, Regina Valutytė, Laurynas Biekša, Aistė Račkauskaitė-Burneikienė, Kristina Vyšniauskaitė-Radinskienė, Dovilė Gailiūtė (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 204–238.

11 Eglė Venckienė, „Žmogaus orumas kaip teisinė kategorija“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2008).

12 Alfonsas Vaišvila, „Žmogaus orumas ir teisė į orumą teisinio personalizmo kontekste (nuo statiško orumo iki dinamiško orumo koncepcijos)“, *Jurisprudencija* 3, 117 (2009): 111–127. Vaišvila ir Mesonis, *supra note*, 1.

13 Vaišvila ir Mesonis, *supra note*, 1.

14 Saulius Katuoka, „Tautinės mažumos ir tarptautinė teisė“, iš *Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai: mokslo studija*, Pavelas Ravluševičius, Edita Žiobienė, Laima Vaigė, Dalia Vitkauskaitė-Meurice, Regina Valutytė, Laurynas Biekša, Aistė Račkauskaitė-Burneikienė, Kristina Vyšniauskaitė-Radinskienė, Dovilė Gailiūtė (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 9–45.

15 Birutė Pranevičienė, „The Right to Religious Education in Lithuania“, *Jurisprudencija* 19, 2 (2012): 443–458.

16 Rima Ažubalytė, „Limitation of a Person's Private Life Using Special Investigative Techniques: Problem of (Un)Qualitative Law“, *Jurisprudencija* 26, 2 (2019): 260–291.

(J. Ruškus¹⁷, A. Račkauskaitė-Burneikienė¹⁸ ir kt.), socialinius žmogaus teisių raidos aspektus (V. Šlapkauskas¹⁹, P. Aleksandravičius ir V. Šlapkauskas²⁰, A. Žvinklienė²¹ ir kt.), vaiko teisių užtikrinimą šeimos ginčiuose (I. Kudinavičiūtė-Michailovienė²², G. Sagatys²³ ir kt.), vaiko kaip teisės subjekto teisių užtikrinimą (J. Stripeikienė²⁴, G. Sakalauskas ir kt.²⁵ ir kt.), o vaiko, kaip teisių turėtojo ir aktyvaus dalyvio, naudojimosi savo teisėmis pareigų atlikimo kausimai nagrinėjami retai.

Šio tyrimo tikslas – išnagrinėti vaiko teisių ir pareigų įgyvendinimo prielaidas, susijusias su vaiko raidos aspektais. Tyrimo tikslui pasiekti buvo analizuojama, kas atsakingas už vaiko pareigų atlikimą jam naudojantis savo teisėmis, kokios vaiko raidos prielaidos lemia vaiko galėjimą atlikti pareigas, kokios ugdymo prielaidos – tikslai, mechanizmai, priemonės – svarbu, kad, sulaukęs pilnametystės vaikas taptų savarankišku ir atsakingu asmeniu, kokias realias vaiko pareigų įgyvendinimo galimybes sukuria įstatymuose apibrėžtos vaiko pareigos. Tyrimo objektas – vaiko naudojimosi savo teisėmis pareigų atlikimo prielaidos. Tyrimo tikslui pasiekti buvo taikomi mokslinių šaltinių ir dokumentų analizė, loginė, sisteminė analizė, apibendrinimas ir kiti mokslinio tyrimo metodai.

- 17 Jonas Ruškus, „Right to Inclusive Education for Children With Disabilities at Stake in Lithuania“, *Special Education* 1, 41 (2020): 10–52.
- 18 Aistė Račkauskaitė-Burneikienė, „The Impact of General Human Rights on the Protection of Persons Belonging“, *Jurisprudencija* 20, 3 (2013): 923–950.
- 19 Vytautas Šlapkauskas, „Atvirosios visuomenės teisinio identiteto tyrimo metodologijos iššūkiai: tarp mąstymų į plotį ir į gylį“, *Socialinių mokslų studijos* 11, 1 (2019): 19–36.
- 20 Povilas Aleksandravičius ir Vytautas Šlapkauskas, *Europa Lietuvoje: filosofinės ir juridinės atvirosios visuomenės raidos interpretacijos: mokslo studija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019).
- 21 Alina Žvinklienė, *Patikėję demokratija: gyventojų nuostatos ir socialinė patirtis lygių galimybių užtikrinimo srityje: mokslo studija* (Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2018).
- 22 Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė, *Šeimos bylų nagrinėjimo ir teismo sprendimų vykdymo ypatumai: mokslo studija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013).
- 23 Gediminas Sagatys, „Įvaikinimo teisinio reguliavimo problemos Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje“, *Jurisprudencija* 2, 104 (2008): 18–27.
- 24 Janina Stripeikienė, „Vaiko interesus atitinkantis teisingumas: samprata, prielaidos ir kai kurie probleminiai aspektai“, *Jurisprudencija* 28, 1 (2021): 33–51.
- 25 Gintautas Sakalauskas ir kt., „Latentinės nepilnamečių delinkvencijos apraiškų ir tendencijų Lietuvoje tarptautinis palyginimas“, *Socialinė Teorija, Empirija, Politika ir Praktika (STEPP)* 24 (2022): 101–17.

1. *Vaiko teisių konvencijos prielaidos vaiko teisių ir pareigų santykio įgyvendinimui*

Visų pirma reikėtų išsiaiškinti, kodėl vaikui, kuris yra žmogus ir jam galioja žmogaus teisės, atskirai buvo priimtose vaiko teisės. Vaiko teisių atsiradimą lėmė itin bloga vaikų padėtis pasaulyje dėl jų patiriamo smurto, išnaudojimo ir pan. Vaikai yra priklausomi nuo suaugusiųjų, todėl gali pasikliauti tik suaugusiųjų globa, priežiūra, kad būtų sudarytos tinkamos sąlygos jų augimui ir vystymuisi. Todėl atsirado būtinybė apibrėžti suaugusiųjų ir valstybės atsakomybę už tokių sąlygų užtikrinimą. Atsakomybė už vaiko teisių įgyvendinimą pirmiausia numatyta vaiko tėvams, o valstybė jiems padeda įgyvendinti vaiko teises sukurdamą įvairių sričių struktūras – švietimo, sveikatos, socialines ir kt., tačiau tik nuo tėvų priklauso, kiek vaikas galės pasinaudoti šių struktūrų teikiamomis paslaugomis. Kiekvienas žmogus turi teisę į šeimos gyvenimą, kuris yra saugomas nuo bet kokio kišimosi²⁶, tačiau tais atvejais, kai tėvai dėl savo veikimo ar neveikimo negali vaikui užtikrinti saugų, jo vystymuisi tinkamų sąlygų, valstybė įgalina vaiko teisių apsaugos mechanizmą suteikdama tam tikrų institucijų atstovams taikyti pagrįstą ir būtiną priemonę – intervenciją į šeimą, pirmiausia turint tikslą padėti tėvams atkurti vaikui palankias šeimos funkcionavimo sąlygas ir tik išimtiniais atvejais, kai yra išmėgintos visos pagalbos priemonės, paimti vaiką iš šeimos ar net riboti tėvų valdžią. Kita priežastis, lėmusi vaiko teisių išskyrimą, – vaiko pažeidžiamumas, susijęs su amžiumi, žinių, patirties, gebėjimų stoka, dėl kurių jis labiau nei bet kurios kitos visuomenės grupės atstovas patiria poveikį, pradedant struktūriniais pokyčiais jo šeimoje, pavyzdžiui, tėvų skyrybos, ir baigiant skurdu ar karu. Kuo vaikas mažesnis, tuo poveikis jam yra reikšmingesnis. Patirtys ankstyvajame amžiuje stipriai veikia ne tik vaiko dabartį, bet ir ateitį, todėl labai svarbu užtikrinti, kad vaiko gyvenimo sąlygos būtų tinkamos jo raidai. Dar viena priežastis – ribotas vaiko dalyvavimas priimant svarbius sprendimus, susijusius su juo pačiu, šeima, bendruomene, visuomene. Tai lėmė būtinumą sukurti vaikams galimybes būti aktyviais šeimos, bendruomenės, visuomenės nariais ir išsakyti savo nuomonę, daryti įtaką svarstant jiems svarbius klausimus.

Vaiku laikomas žmogus iki aštuoniolikos metų, išskyrus atvejus, kai Lietuvos

26 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987.

Respublikos įstatymuose nustatyta kitaip²⁷. Taigi, vaiko teisės žmogaus gyvenime galioja tik tam tikrą jo raidos tarpsnį ir skirtos vaikų kaip pažeidžiamos grupės teisių, kurios skirtos jo vystymosi sąlygoms apibrėžti ir atsakomybių už jo teisių įgyvendinimą ir apsaugą, nustatymui.

JT vaiko teisių konvencijoje apibrėžtos vaiko teisės ir tėvų, taip pat valstybės pareigos, skirtos užtikrinti vaiko teisių įgyvendinimą ir apsaugą, tačiau vaikui nėra įtvirtinta nei viena pareiga. Nors įprastai vaiku laikomas asmuo nuo gimimo iki aštuoniolikos metų, tai nereiškia, kad vaikas iki pilnametystės neturi pareigų, o sykiu ir atsakomybės už jų įgyvendinimą. Civilinėje teisėje išskiriama asmens veiksnio kategorija, kuri susijusi su asmens galėjimu savo veiksmais įgyti civilines teises ir susikurti civilines pareigas, ji siejama su asmens amžiumi: iki keturiolikos metų asmuo laikomas neveiksnium, nuo keturiolikos iki aštuoniolikos – dalinai veiksnium, sulaukus pilnametystės – aštuoniolikos metų – asmuo tampa veiksnium. Baudžiamojoje teisėje bendrasis baudžiamosios atsakomybės amžius taikomas asmenims nuo šešiolikos metų, kai kuriais atvejais – už ypač sunkius nusikaltimus – nuo keturiolikos metų. Darbo santykius vaikas anksčiau siai gali turėti nuo keturiolikos metų, administracinė atsakomybė taikoma nuo šešiolikos metų. Taigi, nepaisant to, kad Konvencijoje nenumatytos vaiko pareigos, pareigos ir atsakomybė atsiranda jam dar būnant vaiku.

Konvencijos koncepcija orientuota į jos įgyvendinimą bet kuriam vaikui nuo gimimo iki aštuoniolikos metų ir vaiko teisių turinys apima šį žmogaus laikotarpį, tik, priklausomai nuo vaiko amžiaus, raidos, poreikių, skiriasi teisių įgyvendinimas. Vaiko pareigų turinį apibrėžti būtų sudėtinga, nes pareigų atlikimas visų pirma priklauso nuo su vaiko amžiumi ir raida susijusių charakteristikų – žinių, suvokimo, kuris priklauso nuo mąstymo, patirties ir pan. Antra, pareigų sritis labai plati – pradedant rūpinimusi savimi, kitais, buities reikalais, saviugda, ir baigiant santykiais ir kt. Pareigos, susijusios su tam tikromis sritimis, labai individualios, pavyzdžiui, buitis, kuri šeimų kuriama labai įvairiai, todėl negali būti sukurta universali taisyklė vaikui vykdant pareigas buityje. Pareiga atlikti tam tikrus buitines darbus priklauso nuo šeimos gyvenimo būdo, užimtumo, materialinės padėties, požiūrio į vaiko gyvenimui ateityje svarbių buitinių darbų atlikimo poreikį ir pan. Pareigos, susijusios su jo saviugda, priklauso nuo jo poreikių, interesų, savirealizacijos tikslų ir pan. Tačiau viena žmogaus veiklos sritis negali būti

27 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-04-12, Nr. 33-807.

kvestionuojama dėl pareigų atlikimo – tai santykiai su kitais žmonėmis.

Žmonių tarpusavio santykių sritis įtvirtinta žmogaus teisėse – žmogus, naudodamasis savo teisėmis, turėtų nepažeisti kitų žmonių teisių. Šis reikalavimas taikomas visiems žmonėms, taip pat ir vaikams, tačiau su tam tikra sąlyga – vaiko amžiumi, kuris nurodo jo raidos tarpsnį. Taigi, suaugusiems taikomą taisyklę vaikams galima būtų įvardyti kiek kitaip: vaikas, naudodamasis savo teisėmis, neturėtų pažeisti kitų žmonių teisių, priklausomai nuo vaiko amžiaus. Vaiko amžiaus kriterijus, o su juo paprastai siejamas vaiko amžiaus tarpsnis yra pagrindinė sąlyga, kuriai esant visiems vaikams nuo gimimo iki aštuoniolikos metų neįmanoma tiesiogiai pritaikyti tos pačios pareigos ir atsakomybės už savo veiksmus bei jų pasekmes taip, kaip suaugusiems. Numatoma pareiga susilaikyti nuo veiksmų ar neveikimo visų pirma siejama su žinojimu, kokias teises turi žmogus, kokie veiksmai gali jas pažeisti, ir suvokimu, kokios yra tam tikrų veiksmų ar neveikimo pasekmės. Šiuo atveju žmogus ne tik turi turėti pakankamai žinių, patirties, bet ir priežasties ir pasekmės ryšio supratimą, kuris pradeda formuotis penktaisiais žmogaus gyvenimo metais, taip pat ir abstraktųjį analitinį mąstymą, kad galėtų iš anksto įvertinti galimų veiksmų pasekmes tų veiksmų dar neatlikus. Analitinis mąstymas pradeda formuotis vienuoliktaisiais ir paprastai galutinai susiformuoja penkioliktaisiais gyvenimo metais. Taigi, nuo vaiko raidos priklauso jo galimybės įgyvendinti pareigą santykyje su kitais žmonėmis ir nepažeisti kitų žmonių teisių. Tačiau praktikoje vaikams, kurių raida dar nesudaro prielaidų pareigos įgyvendinimui santykyje su kitais asmenimis, neretai deleguojama pareiga, pavyzdžiui, penkerių metų vaikui prižiūrėti jaunesnius brolius ar seseris, nepaisant to, kad tėvams ir kitiems vaiko atstovams pagal įstatymą numatyta pareiga užtikrinti, kad šešerių metų ir jaunesnis vaikas neliktų be vyresnių kaip keturiolikos metų asmenų priežiūros²⁸. Ne jaunesniam nei keturiolikos metų vaikui numatyta galimybė prižiūrėti jaunesnį vaiką siejama su jo branda ir gebėjimais.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnio 6 dalyje pateikiamos piliečių savybės, kurios svarbios brandžiai ir atsakingai visuomenei, todėl tėvai įpareigojami auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti²⁹. Didžiausia atsakomybė už tinkamą vaiko raidai sąlygų sudary-

28 „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2000-09-06, Nr. 74-2262.

29 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

mą deleguota tėvams ir Konvencijos 27 straipsnyje – tėvams arba kitiems vaiką auklėjantiems asmenims tenka didžiausia atsakomybė už gyvenimo sąlygų, būtinų vaikui vystytis, sudarymą pagal jų sugebėjimus ir finansines galimybes, o veikimo sąlyga ir tikslas įtvirtinti 5 straipsnyje – „<...> pagal didėjančius sugebėjimus, vaiką pakreipti ir, jam naudojantis šia Konvencija pripažintomis teisėmis, vadovauti“. Tokia valstybės pozicija numato galutinį vaiko, kaip žmogaus, piliečio, ugdymo tikslą, grindžiamą vertybėmis – dorybe ir ištikimybe. Dar konkrečiau ugdymo tikslą nusako tėvų valdžios apibrėžtis – jie privalo „<...> dorai auklėti ir prižiūrėti savo vaikus, rūpintis jų sveikata, išlaikyti juos, atsižvelgdami į jų fizinę ir protinę būklę sudaryti palankias sąlygas visapusiškai ir harmoningai vystytis, kad vaikas būtų parengtas savarankiškam gyvenimui visuomenėje“³⁰. Ši nuostata labai tiksliai nusako ugdymo tikslo pasiekimo terminą, sutampantį ir su tėvų valdžios pabaiga – vaiko pilnametyste, kai jis tampa veiksnium ir turi būti pasirėngęs naudotis savo teisėmis įgyvendinant socialinę pareigą santykiuose su kitais asmenimis. Vadinasi, iki vaiko pilnametystės turi būti taikomos tokios ugdomosios priemonės, kurios būtų nukreiptos ne tik į naudojimąsi savo teisėmis, bet ir pareigų įgyvendinimą.

Su vaikų ugdymu(-si) susiję veiksmai visada turi dvi projekcijas. Viena susieta su vaiko dabartimi, t. y. atsižvelgimas į jo amžių, kuris nusako raidos tarpsnį, turintį tam tikrus raidos uždavinius, o jiems išspręsti turi būti sudarytos atitinkamos sąlygos. Kita – perspektyvinė, susieta su vaiko savarankiškėjimu, todėl ši ugdymo kryptis turi prognostinius tikslus, kurie bus galutinai realizuojami jam tapus pilnamečiu. Konvencijos 5 straipsnis labai aiškiai apibrėžia tėvų veiksmų kryptį ir pobūdį „<...> pagal didėjančius sugebėjimus, vaiką pakreipti <...>“, t. y. ne tik atsižvelgti į vaiko amžių, bet ir į individualų vaiko vystymąsi, sudarant prielaidas savarankiškumui ugdytis ir aktyvumui skatinti, kad vaikas galėtų naudotis savo teisėmis. Priemonės, kuriomis tėvai turėtų vaiką pakreipti, išdėstytos Konvencijos 12 ir 13 straipsniuose – sudaryti sąlygas vaikui išsakyti savo nuomonę laisva valia, be prievartos, vaikui priimtinu būdu ir priemonėmis. O Konvencijos 3 straipsnis numato pareigą priimant bet kokią su vaiku susijusį sprendimą, atsižvelgti į geriausius vaiko interesus. Vaiko interesų turinys Konvencijoje nenumatytas, nes interesai – tai, kas yra individualu ir kinta, todėl turi būti nustatomi kiekvienu atveju, priimant bet kokią su vaiku susijusį sprendimą. Nustatant vaiko

30 „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2000-09-06, Nr. 74-2262.

interesus reikia ne tik pažinti vaiką, bet ir jį įtraukti į sprendimo svarstymo procesą taikant jau minėtą 12 straipsnį.

Rengimas(-is) savarankiškam gyvenimui trunka iki pilnametystės, todėl turi būti skiriamas dėmesys vaiko ir žmogaus teisių supratimui ir įgūdžių, susijusių su santykiu su kitais kūrimu ir palaikymu, lavinimui(-si). Konvencijos koncepcija sudaro prielaidas ne tik užtikrinti vaiko teisių turinį, bet ir padėti vaikui pasirengti savarankiškam gyvenimui per įtvirtintą vaiko teisinį statusą – vaikas yra teisių turėtojas ir aktyvus dalyvis. Būtent aktyvumo elementas, išreikštas per 12 ir 13 Konvencijos straipsnius įgyvendinant visas vaiko teises, įpareigoja suaugusius ne tik pripažinti vaiką kaip aktyvų santykio subjektą, bet sudaryti sąlygas jo aktyvumo raiškai, dar vadinamai dalyvavimo teise. 12 straipsnis įpareigoja visus asmenis, susijusius su vaikais, sudaryti galimybę vaikui išreikšti savo nuomonę dviem atvejais – vaikui rūpimu klausimu ir sprendžiant su vaiku susijusį klausimą. Pirmu atveju vaikas yra santykio iniciatorius, nes tik jis pats žino tai, kas jį domina. Jis turi turėti galimybę išsakyti savo nuomonę jam svarbiais klausimais ir gauti rūpinimus atsakymus, todėl santykiui užmegzti vaikas turi turėti asmenis, į kuriuos galėtų kreiptis ir atvirus komunikacinius kanalus, kuriais galėtų naudotis. Šiuos kanalus visų pirma turi sukurti asmenys, atsakingi už vaiko vystymąsi ir ugdymąsi – tėvai, o vėliau ir kiti dalyviai – mokytojai, auklėtojai ir t. t. Antru atveju vaikas gali nežinoti, kad sprendžiamas su juo susijęs klausimas, todėl santykio iniciatoriai gali būti suaugusieji, priimančys tokį sprendimą. Visais atvejais už santykio su vaiku kūrimą yra atsakingi suaugę žmonės, todėl jie įpareigoti sudaryti sąlygas vaikui būti aktyviu santykio dalyviu, nepriklausomai nuo jo amžiaus. Konvencijos 13 straipsnis sudaro vaikui galimybę pasirinkti jam priimtinus būdus išreiškiant savo nuomonę laisva valia. Taigi, vaiko teisių užtikrinimas kartu yra ir priemonės įgalinti vaiką santykiui su aplinka ir aplinkiniais su suaugusiųjų pagalba ir priežiūra. Konvencijos 29 str. 1 d. apibrėžia vaiko ugdymo(-si) tikslus: a) kuo visapusiškiau ugdyti vaiko asmenybę, talentą ir protinius bei fizinius sugebėjimus; b) ugdyti pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, taip pat principams, paskelbtiems Jungtinių Tautų Įstatuose; c) ugdyti vaiko pagarbą tėvams, savo kultūriniam identitetui, kalbai ir vertybėms; šalies, kurioje vaikas gyvena; civilizacijoms, kurios skiriasi nuo jo paties civilizacijos; d) parengti vaiką sąmoningam gyvenimui laisvoje visuomenėje, pagrįstam supratimo, taikos, pakantumo, vyrų ir moterų lygiateisiškumo, visų tautų, etninių, nacionalinių ir religinių grupių, taip pat vietinės kilmės asmenų draugystės principais; e) ugdyti pagarbą gamtai. Bendrasis švietimo tikslas – plėtoti vaiko gebėjimus ir galimybes

atsakingai dalyvauti laisvoje visuomenėje³¹. Taigi, Konvencija, apibrėždama vaiko teisių turinį, ne tik nusako vaiko ugdymo tikslus, bet ir mechanizmus, priemones tikslams pasiekti, kad vaikas būtų pasirengęs savarankiškam gyvenimui ir, naudodamasis savo teisėmis ir laisvėmis, atliktų pareigas.

2. Vaiko pareigų atlikimo specifiškumas

Anksčiau aptartas žmogaus santykis su aplinkiniais per jo pareigą nepažeisti kitų asmenų teisių, vaiko santykiui apibūdinti turi kitokią interpretaciją ir atsiskleidžia dvejopai – santykiyje su aplinka ir santykiyje su kitais asmenimis. Skirtingai nuo suaugusio asmens, vaikas, ypač mažame amžiuje, dar negeba savi pasirūpinti, t. y. ne tik savarankiškai patenkinti savo subjektyvių poreikių, bet ir užtikrinti savo paties saugumo. Taip yra dėl riboto vaiko žinojimo, suvokimo, patirties trūkumo, todėl už vaiko santykį su aplinka, kad jis savo veiksmais ar neveikimu nepažeistų savo teisių, t. y. pats sau nepakenktų, atsakingi tėvai ar vaiką prižiūrintys asmenys. Būtent todėl, kaip jau buvo minėta, įtvirtinta nuostata, kad vaikas iki šešerių metų negali likti be vyresnių nei keturiolikos metų asmenų priežiūros. Ši nuostata siejama su tokio vaiko amžiaus tarpsnio ypatumais – ribotomis žiniomis ir patirtimi bei mąstymu, kurie nesukuria galimybių analizuoti aplinką, savo veiksmus, kad jis galėtų identifikuoti ir įvertinti galimas grėsmes ir, atitinkamai, priimti sprendimus apsaugodamas save. Kartais suaugusieji nepakankamai įvertina raidos tarpsnio nulemtus vaikų gebėjimus savimi pasirūpinti, todėl jie neretai patiria sužalojimų buityje. Vaikui augant atsiranda raidos prielaidos savo paties teisių, susijusių su saugumo užtikrinimu, realizavimui: maždaug penktaisiais gyvenimo metais pradeda formuotis priežasties ir pasekmės ryšio suvokimas, vienuoliktaisiais gyvenimo metais – abstraktus mąstymas. Taigi, tik remiantis vaiko raidos prielaidomis galima padėti vaikui kurti savisaugos struktūras, pradžioje formuluojant labai aiškias, jam suprantamas taisykles, kurių jis gali laikytis, o tiksliau – vykdyti konkrečius nurodymus esant nekintančiomis situacijomis, vėliau – sudarant galimybę vaikui savarankiškai priimti sprendimus, o kartu ir atsakomybę už sprendimų pasekmes. Kalbant apie vaiko santykį su aplinkiniais, pradžioje, kol vaikas mažas, naudodamasis savo teisėmis jis negali įgyvendinti pareigos nepažeisti kitų asmenų teisių dėl jau išvadintų priežasčių.

31 „General Comment 1 (2001): The aims of education“, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=11.

Todėl kuo vaikas mažesnis, tuo didesnė atsakomybė tenka vaiko tėvams, kad vaikas savo buvimu, veiksmais ar neveikimu nepažeistų kitų asmenų teisių.

Ankstyvajame vaiko amžiuje vaiko fizinė, psichinė, socialinė raida būna intensyviausia per visą žmogaus gyvenimą, todėl socialinis vaiko ugdymas(-is) turi būti nukreiptas į santykio su savimi ir kitais asmenimis kūrimą. Pradžioje dėmesys turėtų būti kreipiamas į pažinimo sritį, kad vaikas sužinotų apie savo ir kitų teises, apie tai, koks elgesys yra priimtinas, o koks ne, kokios nepriimtino elgesio pasekmės, kokia kitų teisių pripažinimo nauda. O dar vėliau – ir į savarankišką santykio kūrimą laipsniškai perimant iš tėvų atsakomybę už to santykio pasekmes. Pažinimo sritis apima ir kitas, jau aptartas pareigų vykdymo sritis – buityį, saviugdą ir pan. Už vaiko teisių, taip pat ir pareigų pažinimą ir gebėjimų jomis naudotis ugdymą yra atsakingi suaugusieji, visų pirma vaiko tėvai ir kiti ugdytojai, iš kurių neretai galima išgirsti priekaištą vaikams – *Vaikai žino savo teises, bet nežino pareigų*, kuris rodo, kad patys suaugusieji neatlieka savo pareigos tinkamai vaiką ugdyti, kad jis sužinotų ne tik savo teises, bet ir pareigas. Švietimas turi būti nukreiptas į gyvenimo įgūdžių įgijimą, vaiko gebėjimą naudotis visomis žmogaus teisėmis ir kultūros, kurią įkvepia atitinkamos žmogaus teisių vertybės, puoselėjimą³². Taigi, pradžioje, vaikui gimus, vaiko aktyvumas būna santykinai nedidelis, o vaiko tėvai ar kiti vaiką prižiūrintys asmenys turi dėti maksimalias pastangas, kad patenkintų vaiko poreikius. Vaikui augant, atsižvelgiant į didėjančius vaiko gebėjimus, jo aktyvumas palaipsniui didėja, o tėvų – mažėja ir, pasiekus pilnameystę, vaiko sąmoningas aktyvumas turi tapti didžiausias, kad vaikas taptų savarankiškas ir galėtų atsakingai naudotis žmogaus teisėmis.

3. Vertybinis teisių ir pareigų komponentas

Žmonių tarpusavio santykiai yra socialiai sureguliuoti ir dėl to prognozuojami, nes žmonės bendrauja ir bendradarbiauja vadovaudamiesi tam tikromis taisyklėmis ir vertybėmis³³, todėl ir teisės prigimtis dvilypė – instrumentinė (skirta tvarkai kurti ir apsaugoti) ir vertybinė (skirta teisingumui ir kitoms bendroms vertybėms apsaugoti)³⁴. Taigi, teisių taikymui būtinas vertybinis komponentas. Normos pateikia elgesio konkrečiose situacijose taisykles, o vertybės nurodo, kas

32 „General Comment 1 (2001): The aims of education“, *supra note*, 31.

33 Šlapkauskas, *supra note*, 5: 130.

34 Šlapkauskas, *supra note*, 19: 25.

turėtų būti vertinama kaip gėris ir blogis³⁵. Vertybės padeda individui orientuotis aplinkoje ir turi daug reikšmės priimant sprendimus, jos labiausiai atspindi žmonių poreikius, jos suvienija, įkūnija moralę ir tokius svarbius demokratijos principus kaip laisvė, tiesa, teisingumas, teisė ir pareiga³⁶. Todėl šalia švietimo apie vaiko, žmogaus teises, būtinas vertybinis ugdymas.

Vertybių suvokimas visa apimtimi įmanomas tik paauglystėje, kai yra mąstymo prielaidos suprasti vertybes ir jas perimti. Neretai klaidingai manoma, kad reikalavimo forma vaiką galima priversti elgtis vadovaujantis vertybinėmis nuostatomis: mandagiai, sąžiningai, empatiškai, gailestingai, draugiškai, garbingai ir pan. Vertybinis ugdymas ypatingas tuo, kad vertybių negalima išmokti, jos gali būti tik perimamos ir šis procesas dar vadinamas interiorizacija. Perėmimas vyksta iš žmogaus žmogui, todėl tam, kad vertybes galima būtų perimti, būtina sąlyga, kad būtų iš ko perimti, t. y. stebimas pavyzdys. Jeigu vaikas savo artimoje aplinkoje nemato vertybėmis grindžiamo elgesio, vertybių interiorizacija tampa problemiška. Tačiau tinkamas pavyzdys yra tik prielaida, bet ne garantija, kad vaikas perims vertybines nuostatas. Vaikas pirmiausia stebi vertybėmis grindžiamą aplinkinių elgesį ir mėgina suprasti požymius, kurie jam būdingi, pavyzdžiui, ką reiškia būti sąžiningam, mandagiam, kokiais kriterijais apibūdinamas tam tikras vertybinis elgesys, kokiose situacijose jis atsiskleidžia ir yra aktualus, koks elgesys visuomenėje, atskirose grupėse, skatinamas ir laikomas priimtiniu, geru, o koks – ne. Taigi, vyksta vertybių raiškos pažinimas. Tačiau tam, kad vertybių interiorizacijos procesas įvyktų, būtina dar viena sąlyga – kad vaikas suprastų vertybių prasmę ir naudą. Vertybė psichologiškai reiškia, kad tai yra ko nors savybė, kuri patenkina žmogaus poreikį arba sukelia malonumo jausmą, ir vartojama kaip empirinio gėrio sinonimas³⁷. Žmonių elgesį skatina jo poreikiai, todėl, jei elgesys, grindžiamas vertybinėmis nuostatomis, leis jam pasiekti tikslus, pavyzdžiui, save realizuoti, tikėtina, kad interiorizacija įvyks. Vertybių perėmimo procesas yra ilgas ir prasideda dar ankstyvoje vaikystėje, kai tėvai, kontroliuodami vaiko

35 Albinas Plėšnys, „Virtues and Values as Behaviour Determinants“, *Filosofija, Sociologija* 27, 3 (2016): 223, <https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2016~1583832208480/J.04~2016~1583832208480.pdf>.

36 Valdas Pruskus, „Išsilavinimas kaip vertybė: mokinių, mokytojų ir tėvų požiūris“, *Coactivity/Santalka* 16, 4 (2008): 68, <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2008~1367162877278/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.

37 Ganesh Das, and Indrani Majhi (Shit), *Value Education* ([N.p.]: Laxmi Publications Pvt Ltd, 2018), 2, <https://search-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/login.aspx?direct=true&db=e000xw-w&AN=2196261&site=ehost-live>.

elgesį, jį apibūdina tam tikromis vertybinėmis charakteristikomis, pvz., gera mergaitė, šaunuolis ir pan. Ir nors vaikas dar nepajėgia suprasti šių žodžių reikšmės, nes ankstyvajame amžiuje vaiko mąstymas yra konkretus, o sąvokos yra abstrakčios ir apima daug elgesio modelių, kurie gali būti įvardyti viena vertybine charakteristika, tačiau diferencijuoti, kas yra gera ar bloga, vaikui padeda konkretų apibūdinimą lydinčios tėvų reakcijos, kurias vaikas atpažįsta ir siekia savo elgesiu tėvams sukelti pozityvius jausmus, dėl kurių jaučia palaikymą ir paskatinimą elgtis tam tikru būdu. Kadangi pačios sąvokos prasmės vaikas dar nesupranta, vienintelis orientyras jam yra suaugusiųjų reakcija į vaiko elgesį, kurią taip pat galima vertinti per naudos jam prizmę, t. y. jei vaikas siekia suaugusiojo palankumo, jis stengiasi priderinti savo veiksmus prie jo požiūrio, kad sulauktų palankios reakcijos. Tačiau gali atsitikti taip, kad skirtingi suaugusieji gali skirtingai interpretuoti konkrečios vertybės turinį. Kelių suaugusiųjų paklausus, kokius veiksmus jie priskiria sąžiningam elgesiui, atsakymai veikiausiai šiek tiek skirsis, pavyzdžiui, vieni sakys, kad tai elgesys, kai žmogus visada sako tiesą, kiti – kad priklauso nuo situacijos ir gal ne visada reikėtų sakyti tiesą, nes tai gali sukelti neigiamas pasekmes jam pačiam ar pakenkti kitam žmogui. Taigi, vertybės interpretacija gali skirtis priklausomai nuo situacijos, nes, priimdamas sprendimą, asmuo yra tam tikrame subjektyvumo būvyje, dėl kurio racionalus sprendimas įgyja tam tikros vertybės, pavyzdžiui, sąžinės, t. y. dorovinio sprendimo formą, o kadangi asmuo veikia tam tikros situacijos rėmuose, tai jo veikimas iš esmės yra situacijos nulemtas³⁸. Vertybių sampratos įvairovė lemia, kad, norint suprasti vertybes, be jau minėtų sąlygų, būtina patirtis – ne tik teorinio pažinimo, bet ir praktinė. Kiekvienas žmogiškasis patyrimas yra kartu koks nors supratimas to, ką patiria³⁹. Todėl svarbu praktiškai išmėginti vertybių raišką, kad per patyrimą atsirastų supratimas.

Vaikui augant jo socialinis tinklas plečiasi ir jis įgyja vis daugiau ir įvairesnės patirties, kai stebi kitų žmonių veiksmus, jų motyvus ir patiria kitų žmonių reakcijų į jo elgesį. Todėl įžengdamas į paauglystės laikotarpį, kai pradeda formuotis abstraktusis mąstymas, o kartu ir prielaida vertybėms rasti, jis jau turi sukaukęs tam tikrą patirtį, kuri taip pat prisideda prie vertybių interiorizacijos proceso. Tačiau tam, kad jis galutinai įvyktų, būtina praktiškai išmėginti vertybėmis

38 Dalia Marija Stančienė, „Dorovinių galių fenomenologinė įžvalga: vertybinis ugdymo aspektas“, *Pedagogika* 79 (2005): 48.

39 Karol Wojtyła, *Asmuo ir veiksmai*, (Vilnius: Aidai, 1997), 56.

paremtą elgesį ir pamatyti jo rezultatą – kiek jis veiksmingas ir leidžia pasiekti tikslą. Kad teisė neštų į žmonių tarpusavio santykius santarvę, reikia, kad pagarbos savo interesui pretenzija būtų visuomenėje legalizuota, kad kitiems asmenims ją vykdyti būtų ne tik privalu, bet ir naudinga⁴⁰. Taip vaikas palaipsniui, iš pradžių padedamas tėvų ir mokytojų, kaskart vis savarankiškiau, naudodamasis jam suteiktu aktyvumu ir dalyvavimo teise, paremta vertybinėmis nuostatomis, įgyja edukacinės patirties, kuri būtina ruošiantis savarankiškai vykdyti pareigas, susijusias su naudojimusi savo teisėmis. Vertybinis ugdymas turi atliepti realų gyvenimą, kad vaikai aktyviai jame dalyvautų perimtas vertybes integruodami į savo sprendimus.

Tam tikros vertybės yra numatytos žmogaus teisių turinyje. Visų pirma paminėtina orumo kategorija, kuria grindžiamas požiūris į žmogų: „Visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis“⁴¹, apibrėžiamas santykis tarp žmonių: „Naudojimasis šiomis laisvėmis, kadangi tai susiję su pareigomis bei atsakomybe, gali būti sąlygojamas tokių formalumų, sąlygų, apribojimų ar bausmių, <...> siekiant užkirsti kelią teisės pažeidimams ir nusikaltimams, žmonių sveikatai bei moralei, taip pat kitų asmenų orumui ar teisėms apsaugoti“⁴², taip pat žmogaus teisių apsauga: „Niekas negali būti kankinamas, su niekuo neturi būti žiauriai, nežmoniškai ar žeminant jo orumą elgiamasi, ar jis baudžiamas“⁴³. Kiekvienas žmogus turi neatimamas teises, o „<...> teisės kyla iš prigimtinio žmogaus asmenybės orumo“⁴⁴. Orumas apibūdinamas kaip žmogaus savybė, turinti ypatingą vertę, kurios nereikia įrodinėti, ji priklauso kiekvienam žmogui nuo gimimo, todėl jos negalima suteikti, kaip ir negalima atimti, nes orumas yra neatsiejama žmogaus savybė, rodanti jo vertę, kurią reikia tik pripažinti. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 straipsnyje teigiama, kad „Žmogaus orumą gina įstatymas <...> draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes“⁴⁵, tačiau toks reglamentavimas nebuvo pakankamas vaiko teisių apsaugos užtikrinimui. 2013 m. JT vaiko teisių komiteto pateiktose išvadose dėl Lietuvos trečiojo ir ketvirtojo jungtinių periodinių pranešimų buvo

40 Vaišvila, *supra* note, 4: 257.

41 „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija“, *Valstybės žinios*, 2006-06-17, Nr. 68-2497.

42 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987.

43 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987.

44 „Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas“, *Valstybės žinios*, 2002-08-02, Nr. 77-3288.

45 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

pakartotinai rekomenduojama, kad Lietuva visų pirma panaikintų visų formų smurtą prieš vaikus ir priimtų teisės aktus, kuriuose būtų aiškiai uždraustas visų formų smurtas prieš vaikus bet kurioje aplinkoje⁴⁶. 2017 m. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme buvo uždraustas smurto, taip pat ir fizinį bausmių taikymas prieš vaiką, apibrėžta smurto prieš vaiką sąvoka, kurioje įtvirtinta, kad vaiko garbės ir orumo nepripažinimas veikimu ar neveikimu darant vaikui tiesioginį ar netiesioginį tyčinį fizinį, psichologinį, seksualinį poveikį gali būti vertinamas kaip smurtas prieš vaiką⁴⁷. Vaikas gali nesuprasti orumo, tačiau santykiuose su juo kitiems asmenims galioja pareiga jį pripažinti. Praktikoje neretai vaiko orumas, o sykiu ir vaiko vertė suprantami kiek kitaip negu suaugusiojo žmogaus. Vaiko vertės pripažinimas siejamas su jo nauda visuomenei ir kol jis negali savo veiksmais prisidėti prie visuomenės gėrio kūrimo, jo vertė yra kvestionuojama. Tokį požiūrį į vaiką rodo elgesys su juo, pavyzdžiui, kai ant vaiko rėkiama naudojant žeminančius epitetus, baudžiant fizinėmis bausmėmis, nors nuo tokio paties elgesio suaugusiojo atžvilgiu paprastai susilaikoma. Taigi, vienas iš švietimo apie vaiko ir žmogaus teises siekių turėtų būti padėti visuomenei suprasti, kad žmogaus vertė nepriklauso nuo žmogaus amžiaus ar kitokių požymių.

4. Vaiko pareigos nacionaliniuose teisės aktuose

Vaiko teisės yra įtvirtintos tarptautinėje sutartyje – Vaiko teisių konvencijoje, o prie jos prisijungusios valstybės, taip pat ir Lietuva, įsipareigojo visomis priemonėmis jas užtikrinti. Vaiko teisių įgyvendinimas ir apsauga kyla iš Konvencijos turinio ir detalizuojama nacionaliniame lygmenyje. 1992 m. Lietuvai prisijungus prie Konvencijos, remiantis jos koncepcija ir nuostatomis, buvo pradėta kurti vaiko teisių apsaugos sistema, kurios pirmasis variantas buvo pateiktas 1996 m. priimtame Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme. Nors vaiko pareigos Konvencijoje neapibrėžtos, tačiau nacionaliniuose įstatymuose jos įvardytos ir atspindi valstybės ir visuomenės požiūrį į vaiką, o nuo požiūrio priklauso ir elgesys su vaiku, ir vaiko padėtis šeimoje bei visuomenėje.

46 „Lietuvos trečiojo ir ketvirtojo periodinių pranešimų baigiamosios išvados, kurias Komitetas priėmė šešiasdešimt ketvirtojoje sesijoje (2013 m. rugsėjo 16 d. – spalio 4 d.)“, 5, http://www.nvovaiakamskonfederacija.lt/wp-content/uploads/2016/03/CRC-Concluding-Observations_3-4-Report_LT.pdf.

47 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-04-12, Nr. 33-807.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnyje įtvirtinta pareiga vaikams gerbti tėvus⁴⁸, tačiau vaiko sąvoka neapibrėžta ir šiame kontekste ji vartojama kaip socialinė kategorija, nusakanti asmens kilmę, kuri fiksuojama jam gimus ir naudojama asmens ryšiui nusakyti. Pareiga gerbti tėvus kyla iš tradicijos būti dėkingiems tėvams už gyvybę. Tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucijoje apibrėžta tik tėvų teisė į vaikų pagarbą paneigia visų žmonių lygybės ir prigimtinio orumo principą, nes nenumatyta tokia pati teisė vaikams. Tokiu formatu pateiktą vaiko pareigą vertinant kaip siekiamybę, ugdomąjį tikslą, galima teigti, kad jis negali būti realizuotas be adekvačios tėvų pagarbos vaikui. Tik įstatyme įtvirtinta nuostata ar praktikoje neretas tėvų, kitų ugdytojų reikalavimas juos gerbti neturi prasmės, nes pagarba asmeniui turi kilti kaip sąmoningas, laisva valia grindžiamas veiksmas, o ne iš reikalo paklusti, laikytis taisyklės ar iš baimės. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 3.162 straipsnyje taip pat įtvirtintos vaiko pareigos – gerbti tėvus ir tinkamai atlikti savo pareigas. Kadangi šis straipsnis priklauso XI skyriui „Tėvų teisės ir pareigos vaikams“, galima daryti prielaidą, kad vaiko pareigos skirtos nepilnamečiui vaikui. Taigi, kaip ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, vaikui numatyta pareiga gerbti tėvus. Tėvų pareigos, susietos su tėvų valdžios turiniu, apibrėžtos Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 3.155 straipsnyje: 1. Vaikai iki pilnametystės ar emancipacijos yra tėvų prižiūrimi; 2. Tėvai turi teisę ir pareigą dorai auklėti ir prižiūrėti savo vaikus, rūpintis jų sveikata, išlaikyti juos, atsižvelgdami į jų fizinę ir protinę būklę sudaryti palankias sąlygas visapusiškai ir harmoningai vystytis, kad vaikas būtų parengtas savarankiškam gyvenimui visuomenėje. Taigi, vėl, kaip ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, tėvų adekvati pareiga gerbti vaiką nenumatyta. Lietuvos Respublikos Civiliniame kodekse numatyta kita vaiko pareigų sritis „tinkamai atlikti savo pareigas“ neapibrėžia pareigų turinio. Tokia formuluotė sudaro galimybę, atsižvelgiant į vaiko amžių, raidą, individualumą, skirti vaikui pareigas, susietas su tarpiniais ugdomaisiais tikslais, kaip kad numato Konvencija „<...> pagal didėjančius sugebėjimus, vaiką pakreipti <...>“, siekiant galutinio tikslo – parengti vaiką savarankiškam gyvenimui.

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo II skyriaus „Pagrindinių vaiko teisių ir laisvių įgyvendinimas“ 24 straipsnio „Vaiko ugdymas naudotis savo teisėmis ir laisvėmis“ 1 dalyje tėvams ar kitiems vaiko atstovams pagal įstatymą deleguojama atsakomybė tinkamai pagal savo amžių ir brandą vaiką ugdyti, „<...> kad jis taptų atsakingu visuomenės nariu, naudodamasis savo teisėmis ir laisvėmis laikytųsi

48 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

visuotinai pripažintų elgesio normų, Konstitucijos, šio įstatymo ir kitų teisės aktų nuostatų bei tinkamai vykdytų pagrindines savo pareigas: 1) gerbti tėvus ir tausoti jų nuosavybę; 2) gerbti kitus šeimos narius, suaugusius asmenis, vaikus, nepažeisti jų teisių ir laisvių; 3) laikytis elgesio normų buityje, švietimo, kitose įstaigose, viešosiose vietose; 4) tausoti kultūros, istorijos vertybes, gamtą, kitų asmenų nuosavybę; 5) atlikti kitas pareigas, numatytas Švietimo įstatyme, kituose teisės aktuose⁴⁹. Taigi, vaikas turi galimybę įgyvendinti savo pareigas tik tada, kai pirmiausia vaiko tėvai įgyvendina jiems skirtą pareigą tinkamai vaiką ugdyti siekiant įstatyme įtvirtintų tikslų. Tačiau, jei tėvai netinkamai vaiką ugdo, pareigų vykdymo jis negalės išvengti, nes, vaikui pasiekus tam tikrą, pavyzdžiui, šešiolikos metų amžių, jis negalės išvengti administracinės ar baudžiamosios atsakomybės, jei neatlikdamas atitinkamos pareigos pažeis kito asmens teises. Vertinant įstatyme įtvirtintų vaiko pareigų turinį galima pastebėti, kad jos pradedamos nuo pagarbos kitiems asmenimis. Tačiau sistemiškai vertinant įstatymą, kitų asmenų adekvati pagarba vaikui neapibrėžta. Vaikui numatytos pareigos formuluotėje neaptinkame tikslo ugdyti vaiko pagarbą žmogaus orumui kaip pagrindinės vertybės, nepriklausomai nuo to asmens amžiaus, lyties, socialinės padėties, vaidmens ir pan. Įstatyme vaiko pareigų įgyvendinimo adresatai išskiriami į tam tikras grupes: vienoje minimi tėvai, kitoje – kiti šeimos nariai, suaugę asmenys, vaikai, tarsi toks skirstymas turi reikšmės ir galima diferencijuoti pagarbą atskiroms socialinėms grupėms. Prigimtinis žmogaus teisių ir laisvių pobūdis priskirtas pamatinių konstitucinių vertybių kategorijai⁵⁰, todėl pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms, o kartu ir žmogaus orumui gali rasti tik kaip vertybinio ugdymo rezultatas. Kaip jau buvo minėta, pagarba kaip vertybė gali būti perimta tik tada, kai visų pirma yra tinkamas pavyzdys, todėl, jei įstatymiškai norima įtvirtinti ugdomą vaiko pareigą gerbti kitus asmenis, turi būti numatyta adekvati pareiga gerbti vaiką. Todėl tokia pareigų disproporcija nesudaro prielaidų ugdyti vaiko pagarbą aplinkiniams. Ugdoma pagarba turėtų būti siejama su kiekvienu žmogumi, kaip turinčiu prigimtinių orumą, kuris turi būti gerbiamas. Nacionaliniuose teisės aktuose įtvirtinta vaiko kaip nebrandaus asmens pagarba kitiems asmenims, nenumatant adekvačios pareigos gerbti vaiką, rodo suaugusios mūsų visuomenės dalies bejėgystę. Pasitelkiamos įstatymų normos kaip priemonė vaiko pagarbai sau išsireikalausti, nes realiame gyvenime savo elgesiu su vaiku

49 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-04-12, Nr. 33-807.

50 Dainius Žalimas, „Lietuvos konstitucinės tapatybės ir žmogaus teisių apsaugos sąveika“, *Jurisprudencija* 24 (1) (2017): 37, <https://doi.org/10.13165/JUR-17-24-1-02>.

nesugebame pasiekti, kad vaiko pagarba mums rastųsi iš natūralaus, suaugusio pagarba vaikui paremto santykio, kaip sąmoningas laisvos valios atsakas, rodantis ugdymo rezultatą.

Išvados

Nepaisant to, kad vaikui galioja žmogaus teisės, vaikas, naudodamasis savo teisėmis, negali visa apimtimi vykdyti pareigų, susijusių su kitų asmenų teisių pripažinimu. Pareigų atlikimui būtinos su vaiko raidos prielaidomis susijusios sąlygos – žinios, gebėjimai, patirtis, o jų atsiradimui būtinas tikslingas ugdymas, kad vaikas būtų pasirengęs savarankiškam gyvenimui ir, naudodamasis savo teisėmis ir laisvėmis, atliktų pareigas. Konvencijoje numatytos vaiko teisių įgyvendinimo prielaidos taip pat nusako ir vaiko ugdymo turinį, mechanizmus ir priemones ugdymo tikslams pasiekti.

Vaiko amžiaus ribos – nuo gimimo iki aštuoniolikos metų – rodo labai skirtingą vaiko brandą, nuo kurios ir priklauso vaiko gebėjimas vykdyti pareigą – savo veiksmais ar neveikimu nepažeisti kitų asmenų teisių. Vaiko brandą atspindi ne tik amžiaus tarpsniai ir su jais susiję raidos pokyčiai, bet ir suaugusiųjų, visų pirma tėvų, pastangos sudaryti vaikui galimybes pagal didėjančius jo gebėjimus aktyviai ir sąmoningai naudotis savo teisėmis, kad iki pilnametystės būtų pasiektas galutinis ugdymosi tikslas – savarankiškumas.

Naudojimuisi savo teisėmis būtinas vertybinis komponentas, todėl šalia švietimo apie vaiko, žmogaus teises aktualus vertybinis ugdymas. Vertybinis ugdymas grindžiamas vertybių perėmimu – interiorizacija, kuriai būtinos kelios prielaidos – vertybėmis grindžiamo elgesio pavyzdys, vertybių raiškos pažinimas, suvokta prasmė ir nauda. Tačiau tik naudodamasis aktyvumu ir dalyvavimo teise, išmėgindamas vertybėmis grindžiamus pasirinkimus ir veiksmus, vaikas turi galimybę įgyti patirtį, kuri būtina ruošiantis savarankiškai vykdyti pareigas, susijusias su naudojimu savo teisėmis.

Nacionaliniuose teisės aktuose įtvirtinta vaiko, kaip nebrandaus asmens, pareiga gerbti kitus asmenis, nenumatant suaugusiems asmenims, visų pirma tėvams, adekvačios pagarbos gerbti vaiką ne tik paneigia visų žmonių lygybės ir prigimtinių orumo principą, bet ir neturi ugdomojo potencialo, nes pagarba kaip vertybė negali būti interiorizuojama be pagarba grindžiamo elgesio pavyzdžio, kurį visų pirma turi demonstruoti vaiko tėvai ir kiti ugdytojai.

THE RELATIONSHIP BETWEEN CHILDREN'S RIGHTS AND OBLIGATIONS: PRECONDITIONS FOR IMPLEMENTATION

Brigita Kairienė

Mykolas Romeris University Faculty of Human and Society Studies

E-mail: b.kairiene@mruni.eu

Summary. This article analyses the prerequisites for the implementation of children's rights and obligations in relation to the specificities of child development. The aim was to answer the following questions: Who is responsible for the child's performance of their duties in exercising their rights? What developmental prerequisites determine the child's ability to perform their duties? What are the conditions of education – goals, mechanisms, means – that are important for the child to become an independent and responsible person when they reach the age of maturity? What are the real possibilities of the child's performance of their duties as they are defined by the law?

The exercise of the rights of the child cannot be the full exercise of their duties, since the exercise of these duties requires the development of the child in areas such as knowledge, abilities and experience, and the development of these conditions requires purposeful education. This is why it is important that the efforts of parents, and subsequently of other educators, enable the child to exercise their rights in an active and conscious manner in accordance with their growing capacities. This ensures that, by the time the child reaches the age of maturity, the final educational goal of independence is achieved. The concept of the Convention on the Rights of the Child and the rights of the child as defined in the Convention both determine the content of the child's education and the mechanisms and means of achieving educational objectives.

Keywords: human rights, children's rights, unity of rights and obligations, responsibilities, independence, values, child development.

Brigita Kairienė, socialinių mokslų (edukologija) daktarė, Mykolo Romerio universiteto profesorė. Mokslinių tyrimų kryptys: vaiko teisių įgyvendinimas ir apsauga.

Brigita Kairienė, doctor of social sciences (Education), professor at Mykolas Romeris University. Research interests: implementation and protection of children's rights.

PACIENTO ŠEIMOS NARIŲ ASMENS DUOMENŲ APSAUGA

Raimondas Andrijauskas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

E. paštas raandrijauskas@stud.mruni.eu

Nastė Grubliauskienė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

E. paštas naste.grubliauskiene@mruni.eu

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamos paciento šeimos narių asmens duomenų apsaugos problemos. Šio tyrimo kontekste paciento šeimos nariais laikytini tiek asmenys pagal teisinę giminystės ryšių aiškinimą, tiek ir asmenys, kuriuos giminystės ryšiai sieja pagal bendrą protėvį, kadangi esminis šių asmenų asmens duomenų tvarkymo tikslas – išsiaiškinti, nustatyti ar patvirtinti tam tikrą pacientui ir jo sveikatai reikšmingą informaciją. Straipsnyje aptariami „tylinčiosios šalies“ duomenys – asmens duomenys, susiję su duomenų subjektu, kuris nėra konkrečios paslaugos vartotojas, tačiau jo asmens duomenis šis paslaugos teikėjas tvarko, kad galėtų tinkamai suteikti paslaugą konkrečiam paslaugos vartotojui (pacientui). Paciento šeimos narių asmens duomenų tvarkymui neretai taikomi Bendrajame asmens duomenų apsaugos reglamente nustatyti specialių kategorijų asmens duomenų (sveikatos duomenų) tvarkymo reikalavimai, kurių išskirtinumas tas, kad vien tik reglamente numatytų duomenų tvarkymo sąlygų tinkamo įgyvendinimo nepakanka pagrįsti teisėtą šių duomenų tvarkymą ir būtiną, kad toks tvarkymas taip pat atitiktų ir būtų tinkamai suderintas bent su viena reglamente nustatyta draudimo tvarkyti specialių kategorijų asmens duomenis išimtimi. Kai kurių paciento šeimos narių, kaip duomenų subjektų, teisės asmens duomenų apsaugos srityje yra gana apribotos ar net apskritai neįgyvendinamos, o derinant pagrindines žmogaus teises iš esmės pirmumas teikiamas paciento sveikatos interesų apsaugai, t. y. objektyviai pateisinamas paciento šeimos nario teisės į privatumą ir asmens duomenų apsaugą suvaržymas.

Reikšminiai žodžiai: asmens duomenys, sveikatos duomenys, asmens duomenų apsauga.

Ivadas

XXI a. sparčiai tobulėjant technologijomis, vyksta intensyvus duomenų skaitmenizavimas, vystosi informacinė visuomenė, kuri „moka naudotis informacinėmis technologijomis ir turi tam techninių ir finansinių galimybių¹. Augantys duomenų rinkimo pajėgumai, pažangūs duomenų apdorojimo metodai ir debesų kompiuterijos paslaugų prieinamumas laikomi daugelio visuomenės socialinių problemų sprendimo būdu². Duomenys įgauna visuomenės tobulėjimo ir jos augimo išteklių prasmę ir tampa priemone siekti bendrų socialinių vertybių užtikrinant visuomenės gerovę. Medicina ir sveikatos priežiūra laikomi viena iš sričių, kurioje duomenys gali sukurti didžiulį proveržį. Tai įvardijama nauju etapu sveikatos priežiūros istorijoje, kurį lems spartus sveikatos duomenų ir pažangių duomenų programų vystymasis sveikatos priežiūros srityje³. Pirminės ir antrinės sveikatos priežiūros duomenų susiejimas gali sudaryti galimybes naudoti medicininius įrašus ne tik sveikatos priežiūros tikslais, bet ir svarbiems biomedicininiais tyrimams. Turint tokį didelį informacijos kiekį ir integruojant jį su duomenimis, gaunamais iš kitų klinikinių (pavyzdžiui, receptų duomenų) ar neklinių šaltinių (pavyzdžiui, vietos arba gyvenimo būdo duomenys, žmonių treniruočių įpročiai), tikimasi, kad bus galima geriau suprasti ligų modelius ir atitinkamai kurti specifines ligų prevencijos priemones⁴.

Nors duomenų ir naujų jų apdorojimo ir pritaikymo galimybių iniciatyvomis medicinos ir sveikatos priežiūros srityje siekiama visai visuomenei naudingų tikslų, vis dėlto duomenų suabsoliutinimą neretai lydi rimtos etinės pasekmės, todėl sulaukia šiai sričiai atstovaujančių mokslininkų kritikos. Pavyzdžiui, Tamar Sharon analizuoja atsirandančias naujas galios asimetrijas, pagrįstas prieigos prie sveikatos duomenų ir jiems apdoroti reikalingos technologinės

- 1 Algimantas Jankauskas et al., *Politikos mokslų enciklopedinis žodynas* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007).
- 2 Viktor Mayer-Schönberger and Kenneth Cukier, *Big data: A revolution that will transform how we live, work and think* (London: John Murray Press, 2013).
- 3 Mingbo Gong, „Transforming healthcare with big data and AI“, in *Transforming Healthcare with Big Data and AI*, by Alex Liu, vii-viii (Information Age Publishing, 2019).
- 4 Griffin M. Weber, Kenneth D. Mandl and Isaac S. Kohane, „Finding the Missing Link for Big Biomedical Data“, *JAMA* (2014): 2479–2480.

infrastruktūros kontrole⁵; Danah Boyd ir Kate Crawford atkreipia dėmesį į turtingų ir mažas bei vidutines pajamas gaunančių šalių nelygybę gaunant prieigą prie šių duomenų⁶. Ne mažiau kritikos išsakoma ir privatumo bei asmens duomenų apsaugos užtikrinimo klausimams. Mokslinėje literatūroje diskutuojama, kokie teisiniai duomenų tvarkymo pagrindai galimi siekiant tvarkyti su asmens sveikata susijusius duomenis mokslinių tyrimų tikslais⁷, koks yra tarpusavio santykis tarp sutikimo gauti sveikatos priežiūros paslaugas (užtikrinant paciento pateiktos informacijos konfidencialumą) ir sutikimo tvarkyti asmens duomenis⁸, su kokiais asmens duomenų apsaugos iššūkiais susiduria elektroninės sveikatos duomenų įrašų sistemos⁹ ir kt. Tokių su privatumu ir asmens duomenų apsauga susijusių klausimų padaugėjo ir Lietuvoje pradėjus taikyti 2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentą (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo. Juo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas) (toliau – BDAR). Reikėtų priminti, kad BDAR, skirtingai nei 1995 m. spalio 24 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (95/46/EB) dėl asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo, yra tiesiogiai taikomas visose Europos Sąjungos (toliau – ES) valstybėse narėse, todėl nėra būtina nacionaliniu lygmeniu priimti atitinkamų įgyvendinamųjų teisės aktų, kad BDAR nustatyti reikalavimai būtų privalomi atitinkamoje ES valstybėje narėje. Ir nors BDAR numato atskirais konkrečiais apibrėžtais atvejais galimybę priimti nacionalinius įstatymus, siekiant sustiprinti ar apriboti atitinkamų BDAR reikalavimų taikymą, tačiau nėra absoliutaus reikalavimo tą daryti, ir BDAR galios neatsižvelgiant į tai, ar atitinkami nacionaliniai įstatymai buvo priimti ar ne¹⁰.

5 Tamar Sharon, „The Googlization of health research: from disruptive innovation to disruptive ethics“, *Personalized Medicine* 13, 6 (2016): 563–574.

6 Danah Boyd and Kate Crawford, „Critical questions for big data“, *Information, Communication & Society* 15, 5 (2012): 662–679.

7 Mary Donnelly and Maeve McDonagh, „Health Research, Consent and the GDPR Exemption“, *European Journal of Health Law* 26, 2 (2019): 97–119.

8 Edward S. Dove and Mark J. Taylor, „Signalling standards for progress: bridging the divide between a valid consent to use patient data under data protection law and the common law duty of confidentiality“, *Medical Law Review* 29, 3 (2021): 411–445.

9 Licia Califano, „The Electronic Health Record (EHR): Legal framework and issues about personal data protection“, *Pharmaceuticals Policy and Law* 19, 3–4 (2017): 141–159.

10 Peter Carey, *Data Protection: A Practical Guide to UK Law*, 6th edition (Oxford: Oxford University Press, 2020).

Įsigaliojus BDAR ypatingas vaidmuo jame numatytas Europos duomenų apsaugos valdybai (toliau – Valdyba), kuri, be kita ko, nagrinėja klausimus, susijusius su šio reglamento taikymu, ir teikia gaires, rekomendacijas ir geriausios praktikos pavyzdžius, kad paskatintų šį reglamentą taikyti nuosekliai (BDAR 70 str. 1 d. e p.). Valdybos 2020 m. gruodžio 15 d. priimtose gairėse Nr. 06/2020 dėl Antrosios mokėjimo paslaugų direktyvos ir BDAR sąveikos buvo įtvirtinta „tylinčiosios šalies“ duomenų sąvoka, pagal kurią „tylinčiosios šalies“ duomenimis iš esmės laikomi asmens duomenys, susiję su duomenų subjektu, kuris nėra konkrečios paslaugos vartotojas, tačiau jo asmens duomenis šis paslaugos teikėjas tvarko, kad galėtų tinkamai suteikti paslaugą konkrečiam paslaugos vartotojui. Šios Valdybos gairės ir jose įtvirtinta „tylinčiosios šalies“ duomenų sąvoka itin reikšminga medicinos ir sveikatos priežiūros paslaugų sričiai, kurioje diagnozuojant ligas ar teikiant konkrečias sveikatos priežiūros paslaugas gali būti itin svarbu tvarkyti paciento šeimos narių, taigi, „tylinčiosios šalies“ asmens duomenis, pavyzdžiui, šeimos istorija, įskaitant šeimos narių sveikatos būklę, gimimo, santuokos ir nėštumo datas, yra ypač reikšminga diagnozuojant genetinius susirgimus ir prognozuojant galimas genetinių apsigimimų rizikas¹¹. Tai skatina iš naujo įvertinti vykstančius asmens duomenų tvarkymo santykius – pradedant asmens duomenų tvarkymo teisinių pagrindų nustatymu, baigiant duomenų subjektų (įskaitant „tylinčiosios šalies“) asmens duomenų apsaugos priemonių peržiūrą.

Šio darbo tikslas – išanalizuoti, kokie asmens duomenų apsaugos mechanizmai taikomi Lietuvoje paciento, kuriam teikiamos medicinos ir sveikatos priežiūros paslaugos, šeimos narių asmens duomenų apsaugai, ir įvertinti, su kokiais pagrindiniais iššūkiais asmens duomenų apsaugos srityje susiduriama tvarkant paciento šeimos narių asmens duomenis. Šiam tikslui pasiekti visų pirma bus tiriami tarptautiniai ir nacionaliniai teisės aktai, skirti privatumo ir asmens duomenų apsaugos klausimams medicinos ir sveikatos priežiūros srityje reglamentuoti, taip pat vertinama tarptautinių (Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ESTT) ir nacionalinių teismų praktika, kurioje nagrinėjami asmens privatumo ir duomenų apsaugos, teikiant medicinos ir sveikatos priežiūros paslaugas, klausimai.

11 Anneke Lucassen, Michael Parker and Robert Wheeler, „Implications of data protection legislation for family history“, *BMJ* 332, 7536 (2006): 299–301.

1. Teisė į privatumą ir teisė į asmens duomenų apsaugą kaip pagrindinės žmogaus teisės

Teisė į privatumą įvardijama kaip viena iš modernių žmogaus teisių, o jos ištakomis laikoma XIX a. pabaiga, kai buvo publikuotas straipsnis, kuriame buvo suformuluoti argumentai, pagrindžiantys savarankiškos teisės į privatą gyvenimą egzistavimą, suprantamą kaip teisė būti paliktam vienam¹². Formuojantis teisės į privatumą koncepcijai, išryškėjo trys privatumo aspektai: 1) fizinis (siejamas su erdve, kurioje asmuo gali likti pats vienas); 2) informacinis (galimybė kontroliuoti prieigą prie informacijos apie save patį); 3) apsisprendimo (galimybė laisvai priimti sprendimus dėl savo elgsenos)¹³.

Tarptautiniu mastu teisė į privatumą, kaip viena iš pagrindinių žmogaus teisių, pirmą kartą į žmogaus teisių apsaugos sistemą įtraukta 1948 m. priėmus Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją, kurios 12 straipsnyje nustatyta, kad niekas neturi patirti savavališko kišimosi į šeimos gyvenimą ir buitį. Kiekvienas turi teisę į įstatymo apsaugą nuo tokio kišimosi arba kėsینimosi. Netrukus ši teisė buvo įtvirtinta ir Europoje – 1950 m. parengtoje Europos žmogaus teisių konvencijoje. Nesunku pastebėti, kad tiek Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, tiek Europos žmogaus teisių konvencija buvo priimtose gerokai prieš interneto atsiradimą ir spartų informacinių bei ryšių technologijų vystymąsi, dėl kurio sparčiai išaugo duomenų rinkimas ir naudojimas bei pasikeitė žmonių gyvenimo būdas. Reaguojant į visuomenėje kilusį poreikį nustatyti konkretų reguliavimą, ribojantį asmeninės informacijos rinkimą ir naudojimą, buvo įvesta sąvoka „informacinis privatumas“¹⁴, kuri teisinėje literatūroje suprantama kaip: 1) asmens apsauga nuo trikdančios informacijos ir netikslių faktų apie asmenį paviešinimo¹⁵; 2) galimybė nuspręsti, kada, koku būdu ir kokios apimtys informacija apie asmenį gali būti pateikiama kitiems¹⁶; 3) būvis, kai kiti neturi ir nežino informacijos apie asmenį,

12 Samuel D. Warren and Louis D. Brandeis, „The Right to Privacy“, *Harvard Law Review* 4, 5 (1890): 193–220.

13 William E. Edmundson, „Privacy“, iš *The Blackwell Guide to the Philosophy of Law and Legal Theory*, Martin P. Golding and William A. Edmundson (Oxford: Blackwell Publishing, 2005), 271–284.

14 Cécile de Terwangne, „The work of revision of the Council of Europe Convention 108 for the protection of individuals as regards the automatic processing of personal data“, *International Review of Law, Computers & Technology* 28, 2 (2014): 118–130.

15 William L. Prosser, „Privacy“, *California Law Review* 48, 3 (1960): 383–423.

16 Alan F. Westin, *Privacy and Freedom* (New York: Atheneum, 1967).

kuri nėra vieša¹⁷; 4) asmens teisėtas interesas ir reali galimybė kontroliuoti informaciją susijusią su juo pačiu¹⁸. „Informacinio privatumo“ sąvoka tapo prielaida rengti specialias teises priemones, užtikrinančias asmens duomenų apsaugą.

Kuriantis „informacinio privatumo“ teisinės apsaugos sistemai susiformavo du skirtingi požiūriai: 1) europietiškas, t. y. grindžiamas tuo, kad asmens duomenų apsauga yra pagrindinė žmogaus teisė, paprastai apimanti vertikaliai (iš viršaus į apačią) nukreiptą reguliavimą, kuris pasižymi bendro pobūdžio taisyklių, ribojančių duomenų naudojimą arba reikalaujančių asmens sutikimo naudoti duomenis, nustatymu¹⁹; ir 2) JAV, kurioje dėl jos konstitucinės struktūros, akcentuojančios neigiamas, o ne teigiamas laisves, su asmens duomenų tvarkymu susiję klausimai sprendžiami *ad hoc* principu paremtu sektoriniu reguliavimu²⁰. Šie konkrečiam sektoriui taikomi įstatymai nustato privatumo apsaugos priemonės, kurios taikomos tik tam tikro tipo subjektams ir duomenims, kai nusprendžiama, kad tokia priežiūra yra būtina konkrečiai verslo šakai²¹.

Kadangi šio darbo tikslas yra įvertinti Lietuvos teisinį reguliavimą, susijusį su paciento, kuriam teikiamos sveikatos priežiūros paslaugos, šeimos narių asmens duomenų apsaugos ypatumais, todėl plačiau aptariamas ES teisėje įtvirtintas santykis tarp teisės į privatumą ir teisės į asmens duomenų apsaugą. ES išskirtinumas yra tas, kad joje yra sukurta visapusiška ir nuosekli teisminės gynybos sistema, kurioje, priešingai nei kitose tarptautinėse organizacijose, tiesiogiai iš ES teisės kylančias teises galima ginti teismuose²². Tai reiškia, kad yra pakankamai teisių gynimo priemonių ir tiksliai apibrėžtų procedūrų, leidžiančių įgyvendinti ES teisėje įtvirtintas teises ir užtikrinti ES teisės aktų įgyvendinimo teisminę kontrolę. Kadangi ES teisės sistemą sudaro pirminė (sutartys, kurias ratifikavo visos ES valstybės narės) ir antrinė teisė (reglamentai, direktyvos, sprendimai, rekomendacijos ir nuomonės, kylančios iš sutarčių principų ir tikslų), privatumo ir

17 William A. Parent, „Privacy, Morality and the Law“, *Philosophy & Public Affairs* 12, 4 (1983): 269–288.

18 Judith Wagner DeCew, *In Pursuit of Privacy: Law, Ethics, and the Rise of Technology* (Cornell University Press, 1997).

19 John Podesta ir kt., *Big Data: Seizing Opportunities, Preserving Values* (Washington: Executive Office of the President, 2014).

20 Patrick J. Murray, „The Adequacy Standard Under Directive 95/46/EC: Does U.S. Data Protection Meet This Standard?“, *Fordham International Law Journal* 21, 3 (1997): 932–1018.

21 Shawn Marie Boyne, „Data Protection in the United States“, *The American Journal of Comparative Law* 66, Issue suppl_1 (2018): 299–343.

22 Koen Lenaerts ir kt., *EU Procedural Law* (Oxford: OUP, 2014).

asmens duomenų apsaugos supratimas pirminėje teisėje reikalingas dėl jos poveikio antrinei teisei.

Europos Ekonominė Bendrija iš pradžių buvo projektuojama kaip regioninė organizacija, orientuota į ekonominę integraciją ir bendrą rinką, todėl pirmosiose Europos Bendrijų sutartyse nebuvo atskiro žmogaus teisių katalogo ir papildomų šių teisių apsaugos mechanizmų²³. Nagrinėjant pirmąsias bylas dėl žmogaus teisių pažeidimų srityse, kurioms taikoma Europos Bendrijų teisė, pripažinta, kad Europos Bendrijų politika turi įtakos žmogaus teisėms, todėl buvo parengta Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija, kuriai vėliau suteiktas konstitucinis statusas²⁴.

Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija įtvirtina visas ES piliečių pilietines, politines, ekonomines ir socialines teises. Šios teisės apima ne tik garantijas gerbti privatų ir šeimos gyvenimą (7 straipsnis), bet ir įtvirtina teisę į asmens duomenų apsaugą (8 straipsnis), pakeliant šios apsaugos lygį iki vienos iš pagrindinių žmogaus teisių. Tokie pirminės ES teisės pakeitimai ne tik atskyrė teisę į asmens duomenų apsaugą nuo teisės į privatų ir šeimos gyvenimą, bet ir išplėtojo ją į kokybiškai naują duomenų apsaugos teisę bei suteikė ES kompetenciją priimti teisės aktus duomenų apsaugos srityje²⁵. Tai paskatino tolesnes iniciatyvas modernizuoti ankstesnius ES duomenų apsaugos teisės aktus stengiantis, kad jie būtų tinkami teisės į asmens duomenų apsaugą kaip pagrindinės žmogaus teisės apsaugai, atsižvelgiant į iššūkius, kuriuos itin sparčiai besivystančios informacinės ir ryšio technologijos kelia visuomenei, dėl ko buvo priimtas BDAR, visose ES valstybėse narėse tiesiogiai taikomas teisės aktas, kuriame nustatyti asmens duomenų tvarkymo ir jų apsaugos reikalavimai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad žmogaus privatus gyvenimas neliečiamas. Konstitucinis Teismas ne kartą konstatavo²⁶, kad ši teisė apima asmeninį, šeimos ir namų gyvenimą, žmogaus fizinę ir psichinę neliečiamybę, garbę ir reputaciją, asmeninių faktų slaptumą, draudimą

23 European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, *Handbook on European data protection law* (Luxembourg: European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, 2018).

24 Christopher Kuner ir kt., *The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A Commentary* (New York: Oxford University Press, 2020).

25 *Ibid.*

26 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 1999, Nr. 90-2662); 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2002, Nr. 93-4000), 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2005, Nr. 1-7) ir kiti.

skelbti gautą ar surinktą konfidencialią informaciją ir kt. Kitaip tariant, privatus žmogaus gyvenimas plačiąja prasme – individo asmeninis gyvenimas: gyvenimo būdas, šeiminė padėtis, gyvenamoji aplinka, santykiai su kitais žmonėmis, individo pažiūros, įsitikinimai, įpročiai, jo fizinė ir psichinė būklė, sveikata, garbė, orumas. Taigi, privatumo apsaugos teisinis reguliavimas kartu su BDAR įtvirtintu asmens duomenų apsaugos mechanizmu ES valstybėse narėse (taigi ir Lietuvoje) suprantami kaip vienas kitą papildantys pagrindinių žmogaus teisių apsaugos režimai, skirti vienam aukštesniam bendram tikslui pasiekti – išlaikyti išskirtinai žmogui būdingą refleksyvaus apsisprendimo ypatybę ir pripažinti jam galimybę priimti kolektyvinius sprendimus dėl socialinio bendradarbiavimo taisyklių²⁷.

2. Sveikatos duomenų tvarkymo ypatumai

2.1. ES teisėje įtvirtinti reikalavimai sveikatos duomenų tvarkymui

Jau minėta, kad Lietuvoje, kaip ES valstybėje narėje, asmens duomenų tvarkymo santykius reglamentuoja tiesiogiai taikomas ES teisės aktas – BDAR. Šiame kontekste svarbu pažymėti, kad ES teisei būdinga tai, kad ji įtvirtinta savarankiškuose teisės šaltiniuose – Sutartyse, yra viršesnė už valstybių narių teises, o daugelis nuostatų pačioms valstybėms narėms ir jų piliečiams taikomos tiesiogiai²⁸. Dėl šių esminių ES teisės ypatumų susiformavo struktūrinis tarpusavyje priklausomų principų, normų ir teisinių santykių, siejančių pačią ES su jos valstybėmis narėmis ir tarpusavyje pačias valstybes nares, tinklas²⁹. Pagal ES teisės viršenybės principą ES teisė laikoma viršesne už valstybių narių teisę³⁰, todėl „nacionalinis teismas, įpareigotas taikyti Sąjungos teisės nuostatas pagal jam suteiktą jurisdikciją, tuo atveju, jei neturi įgaliojimų aiškinti nacionalinės teisės aktų atsižvelgdamas į Sąjungos teisės reikalavimus, turi pareigą užtikrinti visišką šių nuostatų veiksmingumą, prireikus savo iniciatyva netaikydamas jokios, net ir vėliau priimtotos, joms prieštaraujančios nacionalinės teisės nuostatos, ir neprivalo prašyti, kad

27 Antoinette Rouvroy and Yves Poullet, „The Right to Informational Self-Determination and the Value of Self-Development: Reassessing the Importance of Privacy for Democracy“, iš *Reinventing Data Protection?* (Springer, Dordrecht, 2009), 45–76.

28 ESTT 2019 m. birželio 24 d. sprendimo *Daniel Adam Popławski*, C573/17, EU:C:2019:530, 52 punktas.

29 ESTT 2018 m. gruodžio 10 d. sprendimo *Wightman ir kt.*, C621/18, EU:C:2018:999, 45 punktas.

30 ESTT 1964 m. liepos 15 d. sprendimo *Costa*, 6/64, EU:C:1964:66, 1159 ir 1160 punktai.

ši nacionalinė nuostata būtų panaikinta teisėkūros arba kitokiais konstitucinėmis priemonėmis, arba laukti, kol tai bus padaryta“³¹.

BDAR teisiniu reguliavimu siekiama apsaugoti pagrindines fizinių asmenų teises ir laisves, visų pirma jų teisę į duomenų apsaugą (BDAR 1 straipsnio 2 dalis). Šia nuostata pabrėžiama valdžios institucijų pozityvi pareiga užtikrinti tokią apsaugą³². BDAR reguliavimo taikymo sritis apima asmens duomenų tvarkymą, visiškai arba iš dalies atliekamą automatizuotomis priemonėmis, ir asmens duomenų, kurie sudaro susisteminto rinkinio dalį ar yra skirti ją sudaryti, tvarkymą ne automatizuotomis priemonėmis (BDAR 2 straipsnio 1 dalis), išskyrus asmens duomenų tvarkymą srityse, kurios tiesiogiai nurodytos BDAR (BDAR 2 straipsnio 2 ir 3 dalys). Asmens duomenimis laikoma „bet kokia informacija apie fizinį asmenį, kurio tapatybė nustatyta arba kurio tapatybę galima nustatyti (duomenų subjektas); fizinis asmuo, kurio tapatybę galima nustatyti, yra asmuo, kurio tapatybę tiesiogiai arba netiesiogiai galima nustatyti, visų pirma pagal identifikatorių, kaip antai vardą ir pavardę, asmens identifikavimo numerį, buvimo vietos duomenis ir interneto identifikatorių arba pagal vieną ar kelis to fizinio asmens fizinės, fiziologinės, genetinės, psichinės, ekonominės, kultūrinės ar socialinės tapatybės požymius“ (BDAR 4 straipsnio 1 punktas). O sveikatos duomenys apibrėžiami kaip „asmens duomenys, susiję su fizine ar psichine fizinio asmens sveikata, įskaitant duomenis apie sveikatos priežiūros paslaugų teikimą, atskleidžiantys informaciją apie to fizinio asmens sveikatos būklę“ (BDAR 4 straipsnio 15 punktas). Tai visų pirma apima „<...> fiziniam asmeniui priskirtą numerį, simbolį ar žymę, pagal kurią galima konkrečiai nustatyti fizinio asmens tapatybę sveikatos priežiūros tikslais; informaciją, gautą atliekant kūno dalies ar medžiagos tyrimus ar analizę, įskaitant genetinius duomenis ir biologinius mėginius; ir bet kurią informaciją apie, pavyzdžiui, ligą, negalią, riziką susirgti, sveikatos istoriją, klinikinį gydymą arba duomenų subjekto fiziologinę ar biomedicininę būklę, neatsižvelgiant į informacijos šaltinį, pavyzdžiui, ar ji būtų gauta iš gydytojo, ar iš kito sveikatos priežiūros specialisto, ligoninės, medicinos priemonės ar *in vitro* diagnostinio tyrimo (BDAR 35 antraštinė dalis). Visa tai apibendrinant teigiama, kad sveikatos duomenimis laikoma „informacijos, siejamos

31 ESTT 2019 m. birželio 24 d. sprendimo *Daniel Adam Popławski*, C573/17, EU:C:2019:530 58 punktas.

32 Hielke Hijmans, „Chapter I (General Provisions (Articles 1-4). Article 1. Subject-matter and objections“, iš *The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A Commentary*, Christopher Kuner, Lee A. Bygrave, Christopher Docksey, Laura Drechsler (Oxford: Oxford University Press, 2020), 56.

su fizinio asmens sveikatos būkle, visuma, išreikšta įvairiomis formomis (raštu dokumentuose, informacinėse sistemose, duomenų bazėse, fiziškai užfiksuota įvairiuose mėginiuose, išreikšta žodžiu ir kt.), iš kurios galima identifikuoti konkretų asmenį³³.

Analizuojant BDAR nustatytus sveikatos duomenų, priskiriamų specialių kategorijų asmens duomenims, tvarkymo reikalavimus, visų pirma akcentuotina, kad šiais reikalavimais siekiama „užtikrinti didesnę apsaugą nuo duomenų tvarkymo, kuris dėl ypatingo tvarkomų duomenų jautrumo gali <...> labai stipriai suvaržyti Chartijos 7 ir 8 straipsniuose garantuojamas pagrindines teises į privataus gyvenimo gerbimą ir asmens duomenų apsaugą“³⁴. Dėl šios priežasties neatitiktinai BDAR nustatytas bendrasis specialių kategorijų asmens duomenų (taigi ir sveikatos duomenų) tvarkymo draudimas (BDAR 9 straipsnio 1 dalis), ir reglamentuojamos konkrečios išimtys, kai šis draudimas gali būti netaikomas (BDAR 9 straipsnio 2 dalis). Tai reiškia, kad siekiant teisėtai tvarkyti sveikatos duomenis, vien tik BDAR 6 straipsnio 1 dalyje numatytų teisėto duomenų tvarkymo sąlygų tinkamo įgyvendinimo nepakanka pagrįsti sveikatos duomenų tvarkymą, būtina, kad toks tvarkymas taip pat atitiktų bent vieną BDAR 9 straipsnio 2 dalyje nustatytą draudimo tvarkyti specialių kategorijų asmens duomenis išimtį. Be to, ES teisė numato galimybę valstybėms narėms nacionalinėmis teisinėmis priemonėmis nustatyti ir papildomas sąlygas, įskaitant apribojimus, sveikatos duomenų tvarkymui (BDAR 9 straipsnio 4 dalis) siekiant apsaugoti jau minėtas Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 7 ir 8 straipsniuose garantuojamas pagrindines teises. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad teoriškai visos BDAR 6 straipsnio 1 dalyje nustatytos teisėto asmens duomenų tvarkymo sąlygos galėtų būti sveikatos duomenų tvarkymo pagrindas. Tačiau kiekvienu individualiu atveju būtina atsižvelgti tiek į duomenų valdytojo specifiškumą, tiek ir atskiras medicinos ir sveikatos priežiūros paslaugas ir jų teikimo ypatumus, kad konkrečioje situacijoje būtų pasirinkta tinkamiausia duomenų tvarkymo sąlyga ir būtų įgyvendinti šiai sąlygai taikyti būtini papildomi reikalavimai. Be to, kaip jau buvo minėta anksčiau, tvarkant sveikatos duomenis (kaip specialių kategorijų duomenis) BDAR 6 straipsnio 1 dalyje nustatytas teisinis duomenų tvarkymo pagrindas taikomas tik tuo atveju, jeigu BDAR 9 straipsnio 2 dalyje yra numatyta speciali nuostata,

33 Birutė Pranevičienė, „Iššūkiai asmens duomenų apsaugai sveikatos priežiūros įstaigose“, *Public Security and Public Order* 26 (2021): 166-183.

34 ESTT 2022 m. rugpjūčio 1 d. sprendimo *OT prieš Vyriausiąją tarnybinės etikos komisiją*, C184/20, EU:C:2022:601, 126 punktas.

leidžianti nukrypti nuo bendro draudimo tvarkyti specialių kategorijų duomenis. Vertinant, kurios BDAR 9 straipsnio 2 dalyje numatytos išimtys galėtų būti taikomos siekiant pagrįsti nukrypti leidžiančią nuostatą, reikėtų pripažinti, kad numatytas išimčių sąrašas sutrumpėja ir paprastai sveikatos duomenų tvarkymas grindžiamas BDAR 9 straipsnio 2 dalies a (sutikimas), c (gyvybiniai interesai), h (profilaktinės arba darbo medicinos tikslai), i (dėl viešojo intereso priežasčių visuomenės sveikatos srityje) ir j (tvarkyti duomenis būtina archyvavimo tikslais viešojo intereso labui, mokslinių ar istorinių tyrimų tikslais arba statistiniais tikslais) punktuose nurodytomis išimtimis. Šiame kontekste itin svarbu pabrėžti, kad BDAR 6 straipsnio 1 dalyje nustatyta teisėto duomenų tvarkymo sąlyga turėtų būti tinkamai suderinta su BDAR 9 straipsnio 2 dalyje nurodyta išimtimi, pavyzdžiui, sveikatos duomenų tvarkymo teisėtumas galėtų būti grindžiamas BDAR 6 straipsnio 1 dalies a punktu ir 9 straipsnio 2 dalies a punktu arba BDAR 6 straipsnio 1 dalies b punktu ir 9 straipsnio 2 dalies h punktu ir pan., t. y. atitinkamais BDAR 6 straipsnio 1 dalies ir 9 straipsnio 2 dalies punktų deriniais.

2.2. Lietuvos teisėje įtvirtinti sveikatos duomenų tvarkymo reikalavimai

BDAR 9 straipsnio 4 dalis numato galimybę valstybėms narėms nacionalinėmis teisinėmis priemonėmis nustatyti papildomas sąlygas, įskaitant apribojimus, sveikatos duomenų tvarkymui. Tinkama privatumo ir asmens duomenų apsauga yra ne tik asmens teisė, bet ir konkrečių medicinos ir sveikatos priežiūros paslaugas teikiančių organizacijų pareiga. Vertinant Lietuvos teisėje nustatytus reikalavimus, susijusius su privatumo ir sveikatos duomenų apsauga, visų pirma akcentuotina, kad Lietuva yra Europos Tarybos (toliau – ET) narė, įsipareigojusi ginti žmogaus teises. ET 1997 m. parengė Konvenciją dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija), kurią Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo 2002 m. rugsėjo 19 d. ir kuri Lietuvoje įsigaliojo 2003 m. vasario 1 d. Šios konvencijos 10 straipsnyje įtvirtinti pagrindiniai su asmens privataus gyvenimo apsauga ir teise gauti informaciją apie sveikatą susiję reikalavimai. Visų pirma, įtvirtintas pagarbos privačiam gyvenimui informacijos apie asmens sveikatą kontekste principas (10 straipsnio 1 dalis) ir garantuojama asmens teisė žinoti, kokia informacija apie to asmens sveikatą yra surinkta (10 straipsnio 2 dalis). Šios Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos nuostatos detaliau išplėtos Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatyme, kuriame reikšmingas dėmesys

skiriamas teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą tvarkant sveikatos duomenis (8 ir 9 straipsniai) užtikrinimui. Šiame įstatyme įtvirtinama, kad „informacija apie paciento gyvenimo faktus gali būti renkama asmens duomenų tvarkymą reguliuojančių teisės aktų nustatyta tvarka tik tuo atveju, jeigu tai yra būtina ligai diagnozuoti, gydyti ar pacientui slaugyti“ (8 straipsnio 1 dalis). Taip pat nurodoma, kad informacija apie asmens buvimą sveikatos priežiūros įstaigoje, jo sveikatos būklę, jam taikytas diagnostikos, gydymo ir slaugos priemonės tvarkoma tik nustatytos formos ir rūšių paciento medicinos dokumentuose (8 straipsnio 2 dalis), ši informacija laikoma konfidencialia (8 straipsnio 3 dalis), jai taikomi atitinkami susipažinimo su ja reikalavimai, nustatyti įstatymuose (8 straipsnio 3 ir 4 dalys, 9 straipsnio 1–4 dalys). Be to, tam tikrų su asmens sveikatos duomenų tvarkymu susijusių nuostatų galima išvelgti ir kituose šio įstatymo straipsniuose, pavyzdžiui, koku būdu ir tvarka įgyvendinama asmens teisė susipažinti su sveikatos duomenimis (5 straipsnio 3, 4 ir 6 dalys, 7 straipsnis), kaip užtikrinama anoniminė sveikatos priežiūra (10 straipsnis), asmens pareiga kiek įstengiama suteikti sveikatos priežiūros specialistams informacijos apie savo sveikatą, persirgtas ligas, atliktas operacijas, vartotus ir vartojamus vaistus, alergines reakcijas, genetinį paveldimumą ir kitus pacientui žinomus duomenis, reikalingus tinkamai suteikti sveikatos priežiūros paslaugas (12 straipsnio 5 dalis) ir kt. Kalbant apie sveikatos duomenų tvarkymą, ypatingos reikšmės turi Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas ir jame įtvirtinti sveikatos duomenų tvarkymo elektroninėmis priemonėmis reikalavimai (III skyrius). Šiuo įstatymu įsteigiama valstybės elektroninė sveikatos paslaugų ir bendradarbiavimo infrastruktūros informacinė sistema (13¹ straipsnio 2 dalis), o visi Lietuvos nacionalinės sveikatos sistemos sveikatinimo veiklos valdymo ir vykdomieji subjektai, sveikatos priežiūros paslaugas teikiantys ar gaunantys asmenys ir kiti asmenys, vykdydami teisės aktuose nustatytas funkcijas ar teikdami su sveikatinimo veikla susijusias paslaugas, įpareigojami naudotis valstybės elektronine sveikatos paslaugų ir bendradarbiavimo infrastruktūros informacine sistema ir teisės aktų nustatyta tvarka teikti ir gauti duomenis (13¹ straipsnio 3 dalis). Taip pat numatoma galimybė sveikatos duomenis, tvarkomus elektroninėmis priemonėmis, naudoti pakartotinai specialaus įstatymo nustatyta tvarka (13² straipsnis).

Taigi, minėtose įstatymų nuostatose yra įtvirtinti esminiai nacionaliniai reikalavimai sveikatos duomenų tvarkymui, kurie papildomai gali būti detalizuoti poįstatyminiuose teisės aktuose, siekiant tinkamai įgyvendinti minėtų nuostatų reikalavimus, pavyzdžiui, Elektroninės sveikatos paslaugų ir bendradarbiavimo infrastruktūros

informacinės sistemos nuostatuose, patvirtintuose Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011 m. rugsėjo 7 d. nutarimu Nr. 1057 „Dėl Elektroninės sveikatos paslaugų ir bendradarbiavimo infrastruktūros informacinės sistemos nuostatų patvirtinimo“ (toliau – ESPBIIS nuostatai), reglamentuojama Elektroninės sveikatos paslaugų ir bendradarbiavimo infrastruktūros informacinės sistemos paskirtis, uždaviniai ir funkcijos, nustatomas duomenų valdytojas, tvarkytojai ir jų funkcijos, duomenų teikėjai ir jų teikiami duomenys, šios informacinės sistemos duomenų teikimo ir naudojimo tvarka, duomenų saugojimo terminai ir kt.

3. Paciento šeimos narių asmens duomenų tvarkymas

3.1. Šeimos narių sampratos problematika

Prieš pradėdant analizuoti paciento šeimos narių asmens duomenų tvarkymui keliamus reikalavimus, visų pirma svarbu išsiaiškinti, kas yra laikoma paciento šeimos nariais ir kaip šių duomenų subjektų asmens duomenų tvarkymas gali daryti įtaką paciento asmens duomenų (sveikatos duomenų) tvarkymo procesui.

Visuotinė žmogaus teisių deklaracija numato, kad šeima yra natūrali ir pagrindinė visuomenės grupė ir ji turi teisę būti visuomenės ir valstybės saugoma (16 straipsnio 3 dalis). Chartijos 9 straipsnyje nustatyta, kad „teisė tuoktis ir kurti šeimą garantuojama pagal šios teisės įgyvendinimą reguliuojančius nacionalinius įstatymus“. Pagal Europos Komisijos pateikiamą šeimos narių sąvoką³⁵, šeimos nariai Europos Sąjungoje suprantami kaip: a) sutuoktinis, b) partneris (registruotoje partnerystėje), c) tiesioginiai palikuoniai, jaunesni kaip 21 metų amžiaus, d) tiesioginiai aukštutinės linijos giminaičiai. Toks Europos Komisijos pateikiamas apibrėžimas siejamas su migracijos ir prieglobsčio politika. Europos Komisija taip pat pateikia nuorodą į branduolinę šeimą³⁶ (sutuoktinis ir nepilnamečiai šeimos vaikai).

I. Danėlienė³⁷ nurodo, kad „Europos Sąjungoje nėra vieningos „šeimos“ sąvo-

35 „Family member definition(s)“, Europos Komisija, žiūrėta 2023 m. sausio 25 d., https://home-affairs.ec.europa.eu/pages/glossary/family-member_en.

36 „Nuclear family“, Europos Komisija, žiūrėta 2023 m. sausio 25 d., https://home-affairs.ec.europa.eu/pages/glossary/nuclear-family_en

37 Ingrida Danėlienė, „Who is entitled to the right to respect for family life under the European Union Law?“ *Teisė* 110 (2019): 24–45, <https://www.zurnalai.vu.lt/teise/article/download/12517/11014/Dane-liene.html>.

kos. Net ir atskirų ES valstybių narių nacionalinėse teisinėse sistemose sąvokos „šeima“ ar „šėimos narys“ priklauso nuo teisinių santykių ir įvairiuose teisės aktuose suvokiamos skirtingai“. Pasak I. Danėlienės „EŽTT palaipsniui plečia šeimos gyvenimo sampratą, o šeimyninis gyvenimas, teismo (*Europos Žmogaus Teisių Teismo – aut. past.*) nuomone, apima ne tik santykius (tiek santuokoje, tiek už jos ribų) tarp tėvų ir jų vaikų, bet ir tarp kitų asmenų, *inter alia*, ryšius tarp artimų giminaičių, nes tokie giminaičiai gali atlikti svarbų vaidmenį šeimos gyvenime“.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad šeimos ir su ja susijusių santykių teisiniam reguliavimui buvo (ir yra) būdinga tai, kad šeima suprantama plačiau nei vien santuokos pagrindu sudaryta šeima ir konstitucinė šeimos samprata negali būti kildinama tik iš santuokos instituto, įtvirtinto Konstitucijos 38 straipsnio 3 dalies nuostatose³⁸, taip pat kad iš Konstitucijos 38 straipsnio 1 dalies kylanti valstybės pareiga įstatymais ir kitais teisės aktais nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų šeimos, kaip konstitucinės vertybės, apsaugą, suponuoją valstybės pareigą ne tik nustatyti teisinį reguliavimą, kuriuo *inter alia* būtų sudarytos prielaidos šeimai tinkamai funkcionuoti, būtų stiprinami šeimos santykiai, ginamos šeimos narių teisės ir teisėti interesai, bet ir įstatymais ir kitais teisės aktais taip sureguliuoti šeimos santykius, kad nebūtų sudaroma prielaidų diskriminuoti šeimos santykių dalyvių (kaip antai santuokos neįregistravusių bendrai gyvenančių vyro ir moters, jų vaikų (įvaikių), vieno iš tėvų, auginančio vaiką (įvaikį), ir kt.)³⁹.

Artimųjų giminaičių sąvoka įtvirtinta Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.135 straipsnyje, kuriame „artimaisiais giminaičiais pripažįstami tiesiosios linijos giminaičiai iki antrojo laipsnio imtinai (tėvai ir vaikai, seneliai ir vaikaičiai) ir šoninės linijos antrojo laipsnio giminaičiai (broliai ir seserys)“. Medicinos ir sveikatos priežiūros srityje nustatant ar tikslinant paciento diagnozę svarbi biologinė (genetinė) šeima. Mokslininkai nurodo, kad „šeimos istorija yra tradicinė klinikiinių įrašų dalis. Kadangi daugelis ligų rodo didesnę sergamumą pacientams, kurių giminaičiai serga ta pačia liga, apklausa apie šeimos istoriją yra paprastas būdas įvertinti tikimybę, kad tam tikra liga iš tikrųjų gali egzistuoti tam tikram pacientui, bent jau kai kuriais atvejais. Taip pat aišku, kad genetinis panašumas yra

38 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 118-5564.

39 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas“, TAR, 2019-01-11, Nr. 439.

didesnis, kuo glaudesnis giminystės ryšys. Tai reiškia, kad jei pirmos eilės giminaitis turi sveikatos sutrikimų, tai dažniausiai bus aktualiau nei tuo atveju, jei ta pačia liga serga tolimas pusbroliis⁴⁰. Lietuvos sveikatos srities teisės aktuose šeimos narių ir artimųjų giminaičių samprata nėra detalai atskleista ir pateikiama netiesiogiai atskirų teisės aktų nuostatose, pavyzdžiui, Genetikos asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo indikacijų ir šių paslaugų išlaidų apmokėjimo privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto lėšomis tvarkos apraše, patvirtintame Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2014 m. gruodžio 31 d. įsakymu Nr. V-1458 „Dėl Genetikos asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo indikacijų ir šių paslaugų išlaidų apmokėjimo Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto lėšomis tvarkos aprašo patvirtinimo“ (toliau – Genetikos sveikatos paslaugų aprašas). Šio aprašo 4 punkte nustatyta, kad genetikos paslaugos teikiamos pagal šias indikacijas: pacientui ir (ar) *jo pirmos eilės giminėms, t. y. tėvams ir vaikams arba broliams ir seserims*, yra patvirtinta genetinės ligos diagnozė (4.1 papunktis); *pirmos eilės giminiai, t. y. tėvų ir vaikų arba brolių ir seserų* (pirmos eilės giminės turi 50 proc. bendrų genų), *antros eilės giminiai, t. y. pusbrolių ir pusseserių arba dėdžių ir dukterėčių, arba tetų ir sūnėnų* (antros eilės giminės turi 25 proc. bendrų genų), *ar trečios eilės giminiai, t. y. antros eilės pusbrolių ir pusseserių* (trečios eilės giminės turi 12,5 proc. bendrų genų), santuoka (4.3 papunktis); moters arba vyro (vaisiaus biologinio tėvo) *pirmos eilės giminės* serga paveldima liga arba turi įgimtą vystymosi defektą (4.5.8 papunktis).

Vis dėlto nėra aišku, ar renkant medicininius šeimos narių ar giminaičių asmens duomenis vadovaujama tik teisiniu giminystės ryšių aiškinimu, ar dažniau yra žiūrima į giminystės ryšius medicinos prasme pagal bendrą protėvį (tokiu atveju renkami duomenys apie dėdes, tetas, pusbrolius, pusseseres ir pan.). Genetikos sveikatos paslaugų aprašo 8 punkte nurodoma, kad „gydytojo genetiko konsultacijos metu pagal jo kompetenciją turi būti atliekami visi pacientui būtini tiriamieji ir gydomieji veiksmai“. Praktikoje tai reiškia, kad, pacientui lankantis pas gydytoją genetiką, renkami duomenys apie senelius, tėvus, dėdes, tetas, brolius, seseris, pusbrolius, pusseseres, vaikus pagal bendrą protėvį. Kaip teigia dalis autorių, „šeimos istorija yra svarbi daugelyje medicinos sričių, bet ypač klinikinėje genetikoje. Šeimos medis yra svarbi klinikinė priemonė atsakant į klausimus apie paciento riziką susirgti genetiniu sutrikimu ir tinkamą gydymą. Tokiuose

40 José Pedro Nunes, Maria do Sameiro Faria and Carlos Abreu Amorim, „Identifiable relatives in the family history: not without individual consent“, *Porto Biomedical Journal* 5, 2 (2020): E61.

įrašuose yra neskelbtinos informacijos, įskaitant šeimos santykius, šeimos narių sveikatos būklę ir gimimo, santuokų ir nėštumo datas. Taip pat gali būti įrašyti šeimos narių vardai ir kontaktiniai duomenys, kad būtų lengviau atlikti tolesnį tyrimą⁴¹.

Nepaisant paminėtų dalykų, paciento šeimos narių asmens duomenų tvarkymo esminis tikslas yra išsiaiškinti, nustatyti ar patvirtinti tam tikrą paciento sveikatai reikšmingą informaciją, kuri gali priklausyti nuo konkrečios paciento būklės specifikos (pavyzdžiui, psichinis susirgimas, genetinis susirgimas ir pan.), todėl būtų pernelyg susiaurinta paciento šeimos narių sąvokos apimtis, jeigu paciento šeimos nariams būtų priskiriami tik asmenys pagal teisinį giminystės ryšių aiškinimą, arba tik asmenys, kuriuos giminystės ryšiai sieja pagal bendrą protėvį. Atsižvelgiant į tai, apibrėžiant paciento šeimos narių sąvoką šie du aiškinimai yra sujungiami, paciento šeimos nariais laikant asmenis, kuriuos su pacientu sieja tiek teisiniai, tiek pagal bendrą protėvį giminystės ryšiai.

3.2. Paciento šeimos narių asmens duomenų tvarkymo iššūkiai

Ilgą laiką paciento šeimos narių asmens duomenų tvarkymo klausimams nebuvo skiriama pakankamai dėmesio, tarsi paliekant šį klausimą paraštėse ar tiesiog vengiant jį detaliau analizuoti, dažniausiai motyvuojant tuo, kad pirminis duomenų tvarkymo subjektas yra konkretus pacientas, kurio medicinos ir sveikatos priežiūros paslaugų teikimo tikslais ir yra vykdomas asmens duomenų tvarkymas. Panašios pozicijos laikėsi ir Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija⁴² (toliau – Inspekcija) administracinėje byloje Nr. A-233-525/2022. Joje sprendžiant kitų asmenų nei pacientas asmens duomenų paciento epikrizėje klausimą laikytasi nuomonės, kad šie duomenys yra tik paciento asmens duomenys, nes tai informacija apie pacientą, o jos rinkimo tikslas susijęs tik su konkrečiu pacientu. Kadangi duomenys sisteminami pagal paciento, o ne pagal paciento artimojo vardą ir pavardę, todėl, Inspekcijos nuomone, paciento artimieji nurodytų duomenų atžvilgiu neturėjo būti laikomi duomenų subjektais pagal BDAR. Vis dėlto tiek jau anksčiau aptartose Valdybos gairėse naudojama „tylinčiosios šalies“ duomenų sąvoka, tiek ir Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo pozicija, išdėstyta nutartyje administracinėje byloje Nr. A-233-525/2022, sudaro pagrindą išvadai,

41 Lucassen, Parker and Wheeler, *supra note*, 11: 299–301.

42 Nacionalinė duomenų apsaugos priežiūros institucija Lietuvos Respublikoje.

kad informacija, leidžianti identifikuoti konkretų fizinį asmenį – paciento šeimos narį (pavyzdžiui, sūnaus vardas, pavardė ir gimimo data, paciento artimojo adresas, darbovietės pavadinimas ir einamos pareigos, anksčiau eitos pareigos, šeiminė padėtis ir kt.), neabejotinai patenka į paciento šeimos nario asmens duomenų sąvoką ir jų traktavimui pagal BDAR neturi įtakos tai, kad jie sykiu yra ir duomenys apie kitą asmenį (konkretų pacientą). Taigi, pacientų šeimos nariai, kurių duomenys nurodyti pacientų medicininiuose dokumentuose, net ir nesant įvardytų jų vardų ir pavardžių, šių duomenų atžvilgiu taip pat laikomi duomenų subjektais, o šių asmens duomenų, siejamų tiek su pacientu, tiek ir su juo pačiu (kaip paciento šeimos nariu), tvarkymas privalo atitikti BDAR nustatytus reikalavimus.

Toks paciento šeimos narių asmens duomenų traktavimas kelia nemažai praktinių problemų. Visų pirma, ar tam tikrus paciento šeimos narių asmens duomenis reikėtų laikyti specialių kategorijų asmens duomenimis ir atitinkamai tokių duomenų tvarkymui taikyti ne tik BDAR 6 straipsnio 1 dalyje nurodytas teisėto duomenų tvarkymo sąlygas, bet ir bent vieną BDAR 9 straipsnio 2 dalyje numatytą draudimo tvarkyti specialių kategorijų asmens duomenis išimtį. Atskirais atvejais nekyla abejonių, kad tvarkomi paciento šeimos narių asmens duomenys (dažniausiai jų kontaktinė informacija) nelaikytini specialiųjų kategorijų asmens duomenimis, pavyzdžiui, kai tvarkoma informacija apie paciento atstovus (Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 2 straipsnio 11 dalis, 5 straipsnio 4–6 dalys, 8 straipsnio 4 dalis, 19–22 straipsniai), todėl šių duomenų tvarkymui pagrįsti pakanka BDAR 6 straipsnio 1 dalyje nurodytų pagrindų (pavyzdžiui, BDAR 6 straipsnio 1 dalies c punktas). Tačiau neretu atveju paciento medicininėje dokumentacijoje esanti informacija, susijusi su paciento šeimos nariais (iš pirmo žvilgsnio net neturinti nieko bendro su sveikata), gali sukelti pagrįstą abejonių, ar tokia informacija neturėtų būti pripažįstama kaip sveikatos duomenys atsižvelgiant į plečiamąjį asmens duomenų sąvokos aiškinimą. Pavyzdžiui, ar paciento medicininiuose dokumentuose pateikta informacija apie tai, kad paciento motina dirbo branduolinėje jėgainėje, o pacientui pasireiškė genetinis apsigimimas, sykiu negali reikšti atitinkamos sveikatos rizikos to paciento motinai. 29 straipsnio Duomenų apsaugos darbo grupė⁴³ savo Nuomonėje 4/2007 dėl asmens duomenų sąvokos yra pateikusi pavyzdį, kai nagrinėjant bylą

43 Nepriklausoma ES darbo grupė, kuri iki 2018 m. gegužės 25 d. (BDAR taikymo pradžios data) nagrinėjo su privatumo ir asmens duomenų apsauga susijusius klausimus.

dėl mergaitės globos, atliekant neuropsichiatrijos tyrimą, analizuojamas mergaitės piešinys. Piešinyje ji nupiešė savo šeimą. Piešinys suteikia informacijos apie mergaitės nuotaiką ir tai, pavyzdžiui, ką ji jaučia kiekvienam savo šeimos nariui. Dėl to piešinys galėtų būti laikomas asmens duomenimis, net sveikatos duomenimis. Iš tikrųjų piešinys atskleidžia su vaiku susijusią informaciją (mergaitės sveikatos būklę psichiatrijos požiūriu) ir informaciją, pavyzdžiui, apie jos tėvo ar motinos elgesį su vaiku (jų psichologinio asmenybės profilio elementai). Šie atvejai rodo, kad nėra paprasta tinkamai įvertinti, ar paciento medicininiuose dokumentuose esanti informacija apie paciento šeimos narius yra laikoma sveikatos duomenimis ir, atitinkamai, ar toks asmens duomenų tvarkymas papildomai atitinka BDAR 9 straipsnio 2 dalyje numatytą išimtį.

Antras probleminis klausimas, susijęs su paciento šeimos narių asmens duomenų tvarkymu, yra duomenų apsaugos srityje nustatytų duomenų subjektų teisių įgyvendinimas. Dalies autorių manymu, informacija apie šeimos narius dažniausiai renkama iš atskirų pacientų ir įrašoma be artimųjų sutikimo ar žinios⁴⁴. Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 12 straipsnio 5 dalyje įtvirtinama paciento pareiga suteikti sveikatos priežiūros specialistams informacijos apie savo sveikatą, persirgtas ligas, atliktas operacijas, vartotus ir vartojamus vaistus, alergines reakcijas, *genetinį paveldimumą ir kitus pacientui žinomus duomenis*, kurių reikia norint tinkamai suteikti sveikatos priežiūros paslaugas. Taigi, informacija apie šeimos narius paprastai renkama paciento apklausos būdu, pacientui atvykus į sveikatos priežiūros įstaigą, šiuos duomenis fiksuojant paciento medicininiuose dokumentuose. Medicinos ir sveikatos priežiūros paslaugų teikimo specifiškumas lemia tai, kad paciento šeimos narys, kurio asmens duomenys tvarkomi paciento medicininiuose dokumentuose, gali netekti galimybės naudotis atskiromis savo iš BDAR kylančiomis duomenų subjekto teisėmis arba tokios galimybės gali būti ženkliai apribotos. Pavyzdžiui, paciento šeimos nario teisė į informavimą apie jo asmens duomenų tvarkymą greičiausiai nebus įgyvendinta, kadangi toks šios jo teisės neįgyvendinimas gali remtis net keliomis pačiame BDAR numatytais išimtimis, t. y. kai tokios informacijos pateikimas yra neįmanomas arba tam reikėtų neproporcingų pastangų (BDAR 14 straipsnio 5 dalies b punktas), arba kai asmens duomenys privalo išlikti konfidencialūs laikantis reglamentuojamos profesinės paslapties prievolės, įskaitant įstatais nustatytą prievolę saugoti paslaptį (BDAR 14 straipsnio 5 dalies d punktas). Paciento

44 Lucassen, Parker and Wheeler, *supra note*, 11: 299–301.

šeimos nario teisė susipažinti su duomenimis gali būti ribojama atsižvelgiant į paciento sveikatos duomenų konfidencialumo užtikrinimo reikalavimą. Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 10 straipsnio 2 dalis numato, kad visa kita asmeninio pobūdžio informacija apie pacientą turi būti laikoma konfidencialia net ir po paciento mirties, o ši konfidenciali informacija gali būti suteikta kitiems asmenims tik turint raštišką paciento sutikimą arba jei tai numato šis ir kiti Lietuvos Respublikos įstatymai. Todėl BDAR 15 straipsnio 3 dalyje numatyta paciento šeimos nario teisė gauti tvarkomų asmens duomenų kopiją gali priklausyti nuo to, ar tokios kopijos pateikimas nedaro neigiamo poveikio kitų asmenų (šiuo atveju paciento) teisėms ir laisvėms. Panaši situacija yra ir su paciento šeimos nario teise reikalauti ištaisyti arba ištrinti asmens duomenis. Šios paciento šeimos nario teisės gali priklausyti nuo to, ar medicininiuose dokumentuose užfiksuotų duomenų atnaujinimas nėra teisiškai uždraustas, nes duomenų tvarkymo tikslas iš esmės yra dokumentuoti įvykius kaip istorinius „momentinius kadrus“, pavyzdžiui, medicininiuose dokumentuose užfiksuota informacija buvo reikšminga sprendžiant dėl nustatytos diagnozės ir paskirto gydymo, todėl ji negalėtų būti keičiama ar ištrinama, kitaip tariant, „atnaujinta“, net jeigu vėliau paaiškėtų, kad dėl pateiktos informacijos buvo suklysta. Esant tokioms aplinkybėms, tik pastabų įrašai gali būti daromi, jei jie aiškiai pažymėti kaip įrašai, padaryti vėlesniame etape⁴⁵. Tokia praktika iš esmės įtvirtinta ir Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatyme, kurio 6 straipsnio 6 dalyje nurodoma, kad gydytojas privalo ištaisyti, užbaigti, panaikinti, paaiškinti ir (ar) pakeisti netikslus, neišsamius, dviprasmiškus duomenis arba duomenis, nesusijusius su diagnoze, gydymu ar slauga, tačiau jeigu gydantis gydytojas nesutinka su tokiu paciento pageidavimu, tai dėl paciento pageidavimo pagrįstumo sprendžia gydytojų konsiliumas. Taigi, paciento šeimos narių teisė reikalauti ištaisyti ar ištrinti asmens duomenis gali priklausyti nuo to, ar šie duomenys yra susiję ir buvo reikšmingi nustatant paciento diagnozę, skiriant gydymą ar jį slaugant. Šie pateikti pavyzdžiai iliustruoja, kad kai kurios paciento šeimos narių teisės asmens duomenų apsaugos srityje yra gana apribotos ar net apskritai neįgyvendinamos. O derinant skirtingas pagrindines žmogaus teises iš esmės pirmumas teikiamas paciento sveikatos interesų apsaugai, t. y. objektyviai pateisinamas paciento šeimos nario

45 European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, *Handbook on European data protection law* (Luxembourg: European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, 2018).

teisės į privatumą ir asmens duomenų apsaugą suvaržymas. Tačiau tai anaip tol nesumažina teisės į asmens duomenų apsaugą vaidmens, kadangi „asmens duomenys turėtų būti tvarkomi taip, kad tai pasitarnautų žmonijai. Teisė į asmens duomenų apsaugą nėra absoliuti; ji turi būti vertinama atsižvelgiant į jos visuomeninę paskirtį ir derėti su kitomis pagrindinėmis teisėmis, remiantis proporcingumo principu“ (BDAR 4 antraštinė dalis).

Dar vienas itin aktualus ir nemažai problemų keliantis klausimas, susijęs su paciento šeimos narių asmens duomenų tvarkymu, yra vertinimas, ar paciento nurodyti ir jo medicininiuose dokumentuose tvarkomi paciento šeimos narių duomenys atitinka pagrindinius su asmens duomenų tvarkymu susijusius principus – tikslo apribojimo (BDAR 5 straipsnio 1 dalies b punktas) ir duomenų kiekio mažinimo (BDAR 5 straipsnio 1 dalies c punktas) principus. Tikslo apribojimo principas reiškia, kad asmens duomenys gali būti renkami tik iš anksto nustatytais, aiškiai apibrėžtais ir teisėtais tikslais ir toliau netvarkomi su tais tikslais nesuderinamu būdu. O duomenų kiekio mažinimo principas papildomai įpareigoja vertinti, ar paciento pateikiami jo šeimos narių asmens duomenys yra adekvatūs, tinkami ir tik tokie, kurių reikia siekiant tikslų, dėl kurių jie tvarkomi.

Kai paciento šeimos narių asmens duomenys tvarkomi su paciento atstovavimu medicinos ar sveikatos priežiūros įstaigose susijusiais tikslais, paprastai nekyla problemų pagrindžiant tvarkomų paciento šeimos narių asmens duomenų tvarkymo atitiktį tikslo apribojimo ir duomenų kiekio mažinimo principams, kadangi Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatyme yra nemažai nuostatų, skirtų šiems santykiams apibrėžti (pavyzdžiui, 2 straipsnio 11 dalis, 5 straipsnio 4–6 dalys, 8 straipsnio 4 dalis, 19–22 straipsniai). Tai leidžia pakankamai tiksliai nustatyti ne tik asmens duomenų tvarkymo tikslus (tikslo apribojimo principas), bet ir šių asmens duomenų apimtį (adekvatumą, tinkamumą ir pakankamumą siekiamiems tikslams), t. y. atitiktį duomenų kiekio mažinimo principui. Daugiau neaiškumų kelia paciento šeimos narių asmens duomenų tvarkymas paciento medicininiuose dokumentuose ne jo atstovavimo tikslais. Kaip jau buvo minėta, Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 12 straipsnio 5 dalyje įtvirtinama paciento pareiga suteikti sveikatos priežiūros specialistams informacijos apie savo sveikatą, persirgtas ligas, atliktas operacijas, vartotus ir vartojamus vaistus, alergines reakcijas, *genetinį paveldimumą ir kitus pacientui žinomus duomenis, reikalingus tinkamai suteikti sveikatos priežiūros paslaugas*. To paties įstatymo 8 straipsnio 1 dalyje nurodoma, kad „informacija apie paciento gyvenimo faktus gali būti renkama asmens duomenų tvarkymą reguliuojančių teisės aktų nustatyta

tvarka tik tuo atveju, jeigu tai yra būtina ligai diagnozuoti, gydyti ar pacientui slaugyti“. Taigi, Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatyme apibrėžta, kokiais dar (ne tik atstovavimo) tikslais gali būti renkami paciento šeimos narių asmens duomenys, – kai tai būtina ligai diagnozuoti, gydyti ar pacientui slaugyti. Taigi, paciento pateikiama jo šeimos narių informacija visų pirma turėtų būti vertinama atsižvelgiant į tai, ar ji būtina ligai diagnozuoti, gydyti ar pacientui slaugyti. Jeigu tokia informacija šiam tikslui neskirta, tada ji neturėtų būti fiksuojama ir toliau tvarkoma paciento medicininiuose dokumentuose (tikslų apibrėžimo principas). Be to, jeigu paciento pateikta informacija apie jo šeimos narius ir atitinka tikslų ribojimo principą, t. y. ji reikšminga ligai diagnozuoti, gydyti ar pacientui slaugyti, papildomai privaloma įvertinti, ar šios pateiktos paciento informacijos apie šeimos narius apimtis yra adekvati, tinkama ir tik tokia, kurios reikia siekiamiems tikslams, t. y. ar ši informacija nėra pernelyg plati ar nėra pateikta papildomų duomenų, kurie iš tiesų nereikalingi ar nereikšmingi ligai diagnozuoti, gydyti ar pacientui slaugyti. Tik šitoks vertinimas gali padėti išvengti klaidų, susijusių su duomenų kiekio mažinimo principo įgyvendinimu tvarkant paciento šeimos narių asmens duomenis. Kaip yra nurodęs LVAT, „ligos anamnezės duomenys yra ribojami ta apimtimi, kiek jie susiję su paciento sveikatos būkle. <...> Epikrizei, kuri yra dokumentas, pateikiantis informaciją apie paciento būklę, <...> be kita ko, yra taikomi BDAR reikalavimai. Tai suponuoja duomenų valdytojo pareigą nurodyti tik būtiną, su paciento sveikatos būkle susijusią informaciją, įvertinant šiame dokumente nurodomų duomenų apie trečiuosius asmenis būtinumą, pateikimo formą, konkretumą ir pan. Tai, kad pacientas sveikatos priežiūros įstaigos darbuotojams savo nuožiūra pateikia tam tikrą informaciją apie trečiuosius asmenis, nereiškia, kad ši informacija visais atvejais privalo būti nurodyta Epikrizėje pažodžiui, neįvertinus jos reikšmingumo ir sąsajos su paciento sveikatos būkle“. Taigi, prieš fiksuojant paciento pateikiamus šeimos narių asmens duomenis atitinkamuose paciento medicininiuose dokumentuose, turėtų būti laikomasi nustatytų standartų, aiškiai įvertinus, kokių konkrečių tikslų ir kokia apimtimi šie duomenys yra renkami ir toliau bus tvarkomi. Šie klausimai turėtų būti išspręsti *a priori* įstaigos duomenų apsaugą reguliuojančiuose dokumentuose, kadangi Minimalių asmens sveikatos priežiūros paslaugų kokybės reikalavimų aprašo, patvirtinto Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2008 m. balandžio 29 d. įsaku Nr. V-338 „Dėl Minimalių asmens sveikatos priežiūros paslaugų kokybės reikalavimų aprašo tvirtinimo“, 7.8.2 papunktyje nustatyta, kad sveikatos priežiūros įstaigos vadovas tvirtina „medicinos dokumentų pildymo tvarką“.

Anksčiau paminėti pagrindiniai probleminiai paciento šeimos narių asmens duomenų tvarkymo aspektai pateikia tik apžvalginį šios reikšmingos asmens duomenų apsaugos sritys klausimų vertinimą. Tai vienas pirmųjų šios sritys mokslinių tyrimų, kuris, tikėtina, turėtų paskatinti pradėti platesnes mokslines diskusijas dėl paciento šeimos narių asmens duomenų teisinės apsaugos mechanizmų galimo tobulinimo. Vien paciento šeimos narių kaip duomenų subjektų nustatytų teisių duomenų apsaugos srityje įgyvendinimo klausimų analizė galėtų būti reikšminga stiprinant pacientų šeimos narių asmens duomenų apsaugą.

Išvados

Medicinos ir sveikatos priežiūros paslaugų teikimo srityje vis dažniau pradedamas akcentuoti paciento šeimos narių asmens duomenų apsaugos klausimas. Kadangi paciento šeimos narių asmens duomenų tvarkymui neretai yra taikomi BDAR nustatyti specialių kategorijų asmens duomenų (sveikatos duomenų) tvarkymui skirti reikalavimai, todėl vien tik BDAR 6 straipsnio 1 dalyje nurodytų duomenų tvarkymo sąlygų tinkamo įgyvendinimo nepakanka pagrįsti teisėtą šių duomenų tvarkymą, ir būtina, kad toks tvarkymas atitiktų ir būtų tinkamai suderintas su bent viena BDAR 9 straipsnio 2 dalyje nustatyta draudimo tvarkyti specialių kategorijų asmens duomenis išimtimi.

BDAR 9 straipsnio 4 dalis numato galimybę ES valstybėms narėms nacionalinėmis teisinėmis priemonėmis nustatyti papildomas sąlygas, įskaitant apribojimus, sveikatos duomenų tvarkymui, todėl atskirose valstybėse narėse galima skirtinga praktika sprendžiant su paciento šeimos narių asmens duomenų apsauga susijusius klausimus. Lietuvoje medicinos ir sveikatos priežiūros paslaugas reglamentuojančiuose teisės aktuose nėra specialių išimtinai paciento šeimos narių asmens duomenų apsaugai skirtų nuostatų, o jų asmens duomenų tvarkymas iš esmės grindžiamas principu, kad paciento šeimos narių asmens duomenys tvarkomi tik tokia apimtimi, kiek tai yra būtina konkretaus paciento ligai diagnozuoti, gydyti ar jam slaugyti.

Analizuojant paciento šeimos narių asmens duomenų apsaugos klausimus, pirmiausia susiduriama su sąvokos „šeima“ aiškinimo problemomis. ES nėra vieningos „šeimos“ sąvokos apibrėžties, o ir Lietuvos teisiniame reglamentavime galima sutikti tiek teisinio giminystės ryšių aiškinimo, tiek ir giminystės ryšių pagal bendrą protėvį (dažniausiai medicinos ir sveikatos priežiūros sritys teisiniame reglamentavime) pavyzdžių, todėl būtina apibrėžti, kas yra laikomi paciento šeimos

nariais. Kadangi paciento šeimos narių asmens duomenų tvarkymo esminis tikslas yra išsiaiškinti, nustatyti ar patvirtinti tam tikrą paciento sveikatai reikšmingą informaciją, todėl būtų pernelyg susiaurinta paciento šeimos narių sąvokos apimtis, jeigu paciento šeimos nariams būtų priskiriami tik asmenys pagal teisinę giminystės ryšių aiškinimą, arba tik asmenys, kuriuos giminystės ryšiai sieja pagal bendrą protėvį. Atsižvelgiant į tai, apibrėžiant paciento šeimos narių sąvoką, šie du aiškinimai sujungiami.

Vienas iš paciento šeimos narių asmens duomenų apsaugos ypatumų yra tas, kad kai kurios paciento šeimos narių kaip duomenų subjektų teisės asmens duomenų apsaugos srityje yra gana apribotos (pavyzdžiui, teisė susipažinti su savo asmens duomenų tvarkymu) ar net apskritai neįgyvendinamos (pavyzdžiui, teisė būti informuotam apie asmens duomenų tvarkymą). O derinant pagrindines žmogaus teises – teisę į sveikatą ir teisę į privatumą ir asmens duomenų apsaugą – iš esmės pirmumas teikiamas paciento sveikatos interesų apsaugai, t. y. objektyviai pateisinamas paciento šeimos nario teisės į privatumą ir asmens duomenų apsaugą suvaržymas.

BDAR įtvirtinti tikslo apribojimo ir duomenų kiekio mažinimo principai įpareigoja prieš fiksuojant paciento pateikiamus šeimos narių asmens duomenis atitinkamuose paciento medicininiuose dokumentuose laikytis aiškiai nustatytų standartų, siekiant įvertinti, ar šie duomenys būtini paciento ligai diagnozuoti, gydyti ar jam slaugyti. Tai, kad pacientas sveikatos priežiūros įstaigos darbuotojams savo nuožiūra pateikia tam tikrą informaciją apie šeimos narius, nėra pagrindas šią informaciją nurodyti paciento medicininiuose dokumentuose pažodžiui, neįvertinus jos reikšmingumo ir sąsajos su jos tvarkymo tikslais.

THE PROTECTION OF THE PERSONAL DATA OF PATIENTS' FAMILY MEMBERS

Raimondas Andrijauskas

Mykolas Romeris University Law School

E-mail: raandrijauskas@stud.mruni.eu

Nastė Grubliauskienė

Mykolas Romeris University Law School

E-mail: naste.grubliauskiene@mruni.eu

Summary. This article examines the issue of protecting the personal data of patients' family members. In the context of this research, both persons according to the legal interpretation of family relations and persons who are related by kinship ties based on a common ancestor should be considered to be family members of a patient, since the essential purpose of processing the personal data of these persons is to find out, determine or confirm certain information relevant to the patient and their health. The article discusses silent party data – that is, personal data that relates to a data subject who is not a user of a specific service, but whose personal data is processed by this service provider in order to properly provide a service to a specific service user (patient). The processing of the personal data of a patient's family members is often subject to the requirements for the processing of special categories of personal data (health data) set out in the General Regulation on the Protection of Personal Data, the uniqueness of which is manifested in the fact that the proper implementation of the data processing conditions provided for in the regulation alone is not sufficient to justify the legal processing of this data. It is also necessary that such processing corresponds and is properly coordinated with at least one exception to the ban on processing special categories of personal data established in the regulation. Some of the rights of the patients' family members as data subjects in the area of personal data protection are sufficiently limited or even not implemented at all. When combining basic human rights, priority is essentially given to the protection of the patient's health interests – that is, the constraint of the rights of the patient's family members to the protection of privacy and personal data is justified.

Keywords: personal data, health data, protection of personal data.

Raimondas Andrijauskas yra Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto doktorantas.

Nastė Grubliauskienė yra Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto lektorė.

Raimondas Andrijauskas is a PhD candidate at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University.

Nastė Grubliauskienė is a lecturer at the Institute of Public Law at the Law School of Mykolas Romeris University.

TEISMO PAREIGOS ARGUMENTUOTI SAVO SPRENDIMUS TURINIO POKYČIAI IR VISUOMENĖ

Juozas Valčiukas

*Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla
E. paštas vjuozas@mruni.eu*

Asta Benetytė

*Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla
E. paštas asta.benetyte@mruni.eu*

Santrauka. Straipsnyje analizuojami pagrindiniai teisinio reguliavimo pokyčiai per Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį ir teismų praktika baudžiamosiose ir civilinėse bylose, susijusi su teismo pareiga argumentuoti savo sprendimus. Šia analize siekiama atskleisti teismo pareigos argumentuoti savo sprendimus, kaip teisės į teisingą teismą, teisinės valstybės principo elemento, reikšmę demokratinei visuomenei ir pagrįsti šios teismo pareigos visuomenei svarbą sociologinės teisės sampratos požiūriu. Tyrimas atskleidė, kad nors tiek Europos Žmogaus Teisių Teismo, tiek Lietuvos teismų suformuota praktika teismo pareigos argumentuoti savo sprendimus kontekste yra nuosekli ir aiški, Lietuvos teismų jurisprudencijoje bylų, aukštesnės instancijos teismo grąžinamų žemesnės instancijos teismams, nesant teismo motyvų ar jų esant nepakankamai, pasitaiko. Straipsnyje daromos išvados, kad visuomenė nebetoleruoja neargumentuotų teismų sprendimų, naudojasi apskundimo šiuo procesiniu pagrindu teise, o teismų instancinė sistema užtikrina teismų sprendimų kontrolę ir neteisėti teismų sprendimai yra eliminuojami.

Reikšminiai žodžiai: teisė, visuomenė, sociologinė teisės samprata, teisinė valstybė, teisinis argumentavimas, teisė į teisingą teismą, motyvuotas sprendimas.

*Teisė – tai ne atskira melodija, o nuostabus styginių kvartetas.*¹

Ivadas

Vakarų teisės tradicijos visuomenėse teisė yra pagrindinė žmonių santykių reguliavimo sistema, grindžiama teisės viršenybės ir fundamentalių žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo principais. Vienas iš būdų, užtikrinančių šių principų įgyvendinimą visuomenėje, – atvira, skaidri, nešališka teismų kaip teisingumą vykdančios valdžios sistema ir teismų pareigos tinkamai argumentuoti savo sprendimus laikymasis. Argumentuotas teismo sprendimas didina visuomenės pasitikėjimą teismų sistema, individo teisinio tikrumo ir teisėtų lūkesčių jausmą ir, svarbiausia, prisideda prie teisingumo, kaip vieno svarbiausių visuomenės moralinių vertybių ir teisinės valstybės pagrindų², įgyvendinimo.

Tiek Lietuvos³, tiek užsienio mokslininkų darbuose⁴ buvo nagrinėtos teisinio argumentavimo, teisės į teisingą teismą, teisės ir teismų vaidmens visuomenėse ir jų įtakos socialiniams visuomenės pokyčiams temos, tačiau teismo pareigos argumentuoti savo sprendimus, kaip teisės į teisingą teismą, teisinės valstybės principo elemento, reikšmė ir jos įtaka visuomenei – gana fragmentiškai ir glaustai⁵.

1 James Boyd White, „Conversations with Legal Thinkers“, Peter A. Allard School of Law, žiūrėta 2022 m. spalio 10 d., <https://allard.ubc.ca/about-us/blog/2021/conversations-legal-thinkers>.

2 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1995-12-29, Nr. 106-2381.

3 Pavyzdžiui, Jauniaus Gumbio knygoje „Teisinis argumentavimas: realistinis požiūris“ (Vilnius, 2018), Rūtos Latvelės disertacijoje „Teisėjo vaidmuo aiškinant teisę“ (Vilnius, 2010), Eglės Mackuvienės disertacijoje „Teisinio argumentavimo korektiškumo prielaidos“ (Vilniaus universitetas, 2011), Vytauto Šlapkausko vadovėlyje „Teisės sociologijos pagrindai“ (Vilnius, 2004), Lijanos Štarienės monografijoje „Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją“ (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010) ir kt.

4 Pavyzdžiui, Robert Alexy knygoje „Teisinio argumentavimo teorija“ (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005), Richard Clayton ir Hugh Tomlinson knygoje „Fair Trial Rights“ (Oxford, 2010), Roger Cotterrell knygoje „Living Law: Studies in Legal and Social Theory“ (Abingdon: Routledge, 2008), Päivi Maarit Hirvelä ir Satu Heikkilä knygoje „Right to a Fair Trial: A Practical Guide to the Article 6 Case-Law of the European Court of Human Rights“ (Intersentia, 2021), Jaakko Husa straipsnyje „Varieties of Fairness and Procedural Cultures: A Comparative Discussion“ (*Global Journal of Comparative Law* 5 (2016), 208–225), Donald Neil MacCormick knygoje „Practical Reason in Law and Morality“ (Oxford: Oxford Academic, 2009) ir kt.

5 Pavyzdžiui, Lijanos Štarienės monografijoje „Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją“ (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010) teisei į pagrįstą sprendimą, kaip teisės į teisingą teismą elementui, skiriama vos keletas puslapių (303–310).

Be to, nebuvo apžvelgti pagrindiniai teisinio reguliavimo pokyčiai per Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį ir teismų praktika baudžiamosiose ir civilinėse bylose, susijusi su teismo pareiga argumentuoti savo sprendimus, šios raidos nulemti kokybiniai pokyčiai tiek teismų sistemoje, tiek visuomenėje, neatlikta statistinė bylų analizė. Iš čia ir kyla šio straipsnio naujumas ir reikalingumas teisės mokslui, ypač istoriniu ir lyginamuoju požiūriu. Be to, įvertinus statistinius rodiklius, akivaizdu, kad teismai ne visada tinkamai laikosi pareigos motyvuoti sprendimus, o kartu ir visuomenei paaiškinti priimamo sprendimo argumentus. Be kita ko, šio straipsnio tematiką ir jo turinį padiktavo ir leidinio, kuriam jis dedikuojamas, asmenybė – Mykolo Romerio universiteto profesorius, teisės sociologas Vytautas Šlapkauskas ir jo įvairiapusė mokslinė, pedagoginė ir visuomeninė veikla.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti tam tikrus teisinės valstybės, teisės į teisingą teismą ir teismo pareigos argumentuoti savo sprendimus tarpusavio ryšio aspektus ir jų reikšmę demokratinei visuomenei.

Šiam tikslui pasiekti keliama uždaviniai: išanalizuoti teisės ir visuomenės ryšį sociologinės teisės sampratos požiūriu, pagrindinius teismo pareigos argumentuoti savo sprendimus teisinio reguliavimo pokyčius baudžiamosiose ir civilinėse bylose Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu, atskleisti šios teismo pareigos turinį Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – ir EŽTT) ir Lietuvos teismų jurisprudencijoje, jos įgyvendinimo pokyčius Lietuvos teismų praktikoje ir reikšmę visuomenei. Tyrimo objektas – teisinis reguliavimas Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015–2021 m. praktika baudžiamosiose ir civilinėse bylose, susijusi su teismo pareiga argumentuoti savo sprendimus. Reikia pažymėti ir tai, kad į keliamus klausimus nesiekama, o ir nėra įmanoma atsakyti viename moksliniame straipsnyje, kadangi tyrimo objektas yra labai platus ir, be to, tarpdalykinis, tačiau svarbu tokius tyrimus pradėti ir plėtoti.

Rengiant straipsnį buvo taikyti dokumentų turinio, sisteminės ir kiekybinės analizės, lyginamasis, istorinis ir apibendrinimo metodai.

1. Teisė ir visuomenė sociologinės teisės sampratos požiūriu

Vienas iš pirmųjų ir neišvengiamų klausimų, užduodamų teisės mokslus pradedantiems studijuoti studentams: kas yra teisė? Į šį klausimą paprastai tikimasi vieno, aiškaus ir konkretaus atsakymo. Tiek jau istoriniuose teisės mokslininkų veikaluose, tiek šiuolaikiniuose jų darbuose buvo ir vis dar yra keliamas šis

klausimas, o atsakymai į jį – patys įvairiausi: nuo „gėrio ir teisingumo meno“⁶, „žmogaus veiksmų moralinio reglamentavimo“⁷ iki „principų ir normų, nustatančių ir užtikrinančių socialinę norminę tvarką, taip pat jų reflektuojamų subjektinių teisių, nukreipiančių į (ir apimančių) vertybes, sistemą“⁸, „įgaliotų profesionalų (teisėjų ir advokatų) veiklos“⁹, teisinių idėjų, teisės normos ir teisiinių santykių visumos¹⁰.

Teisė yra reiškiny s ir, visų pirma, socialinis, atsiskleidžiantis visuomenėje per konkretų žmonių elgesį¹¹. Šių laikų teisės mokslo atstovai teisę apibrėžia kaip socialinę tikrovę¹², kultūrišką ir visuomenišką, būdą diskutuoti ir vertinti realius pasaulio įvykius ir žmones, gyvenimo būdą, proto ir kalbos meną¹³, sistemą, formuojančią individą ir visuomenę visose jų gyvenimo srityse¹⁴, „realų visuomenės gyvenimo faktą“¹⁵, kaip Galios žiedą iš trilogijos „Žiedų valdovas“¹⁶. Sociologų¹⁷ moksliniuose darbuose vieningai sutariama, kad teisė yra gyva, reali, ji yra visuomenės gyvenimo atspindys, „bet kurios visuomenės puoselėjamų privalomų taisyklių visuma, užtikrinanti ir tautos kaip nacionalinės bendruomenės išlikimą, jos teisingos tvarkos išraiškos ir funkcionavimo būdas“¹⁸, teisė tarpsta visuomenėje. Tai vienos iš teisės sampratos krypčių – sociologinės teisės sampratos – idėja, pabrėžiančios teisės kaip reikšmingo socialinio reiškinio vaidmenį, jos ypatingą santykį su visuomene.

6 Linas Baublys ir kt., *Teisės teorijos įvadas* (Vilnius: Mes, 2010), 16.

7 Giedrė Lastauskienė ir kt., *Teisės teorija* (Vilniaus universiteto leidykla, 2020), 25.

8 Baublys, *supra note*, 6: 17.

9 *Ibid.*, 16.

10 Alfonsas Vaišvila, *Teisės teorija* (Vilnius: Justitia, 2004), 64, 66.

11 Lastauskienė, *supra note*, 7: 24.

12 Felipe Jimenez, „Legal Principles, Law, and Tradition“, *Yale Journal of Law & the Humanities* 33, 1 (2022): 59–91, https://openyls.law.yale.edu/bitstream/handle/20.500.13051/18173/2_Jimenez_Legal%20Principles_PRINT_20220426.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

13 James Boyd White, „Justice in Tension: An Expression of Law and the Legal Mind“, *No Foundations: A Journal of Law and Justice* 9 (2012): 1–19, <http://www.nofoundations.com/issues/NoFo9WHITE.pdf>.

14 Jennifer Nedelsky, „Conversations with Legal Thinkers“, Peter A. Allard School of Law, žiūrėta 2022 m. spalio 10 d., <https://allard.ubc.ca/about-us/blog/2021/conversations-legal-thinkers>.

15 Juozas Galginaitis, „Teisinė sistema ir pagrindinės jos sistemos kaip lyginamosios teisėtyros objektas“, *Teisė* 44 (2002): 31–41.

16 William MacNeil, „One Recht to Rule Them All! Law's Empire in the Age of Empire“, *Studies in Law, Politics and Society* 34 (2004): 279–303.

17 Emile Durkheim, Eugen Ehrlich, Roscoe Pound, Peter Ludwig Berger, Thomas Luckmann, Vytauto Šlapkausko ir kt.

18 Asta Kazlauskienė ir kt., *Teisės sociologija* (Vilnius, 2015), 36.

Taigi, remiantis sociologinės teisės sampratos požiūriu, Vakarų teisės tradicijos visuomenėse teisė kaip žmonių santykių reguliavimo sistema nėra vien tik taisyklės ir funkcionuoja ne pati sau, ne savitiksliai, ne vakuume¹⁹, tačiau kaip itin reikšmingas visuomenės egzistavimo elementas, priemonė visuomenės individams sutarti tarpusavyje, o nesutarus – ginčus išspręsti vadovaujantis visuotinai paskelbtomis ir žinomomis taisyklėmis. Dėl to, pasak K. N. Llewellyno, teisė nėra ir negali būti statiška²⁰. Teisė ir visuomenė čia sąveikauja tarpusavyje, atspindėdamos (daugiau ar mažiau) viena kitos pokyčius, realizuojamus valstybės įgaliotų teisės įgyvendinimo subjektų, tarp kurių – ir teismai. Vakarų teisės tradicijos visuomenėse, kuriose teisė yra svarbiausia socialinė norminė sistema, teismų sprendimuose, kaip oficialiuose teisės aiškinimo aktuose, išreiškiama tam tikrų vertybių ir tradicijų, kuriomis vadovaudamasi gyvena valstybė ir visuomenė, visuma.

2. Teisinės valstybės principo, teisės kreiptis į teismą ir teismo pareigos argumentuoti savo sprendimus santykis

Lietuvos Respublikos Konstitucijos²¹ preambulėje įtvirtintas „atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės“²² siekis, kuris detalizuojamas Konstitucijos normose ir interpretuojamas konstitucinėje jurisprudencijoje „kaip imperatyvas, neatskiriamai susijęs su konstituciniu teisinės valstybės principu“²³. Šio teisinės valstybės principo turinys ne kartą buvo atskleistas ir plėtojamas oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje²⁴.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo nutarimuose yra pabrėžęs, kad „konstitucinis teisinės valstybės principas – itin talpus konstitucinis

19 Stijn van Deursen, „Courts as social engineers: A social genesis of judicial decisions?“, Universiteit Leiden, žiūrėta 2022 m. spalio 17 d., <https://www.leidenlawblog.nl/articles/courts-as-social-engineers-a-social-genesis-of-judicial-decisions>.

20 Wouter de Been, „Art, Science and the Poetry of Justice – Pragmatist Aesthetics and Its Importance for Law and Legal Education“, *Law and Method, Special Issue on Pragmatism and Legal Education*, March (2021): 1–28.

21 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Lietuvos Aidas*, 1992.11.10, Nr.: 220; *Valstybės Žinios*, 1992.11.30, Nr.: 33, Publikacijos Nr.: 1014.

22 *Ibid.*

23 Vytautas Sinkevičius, *Parlamento teisės studijos* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011), 24.

24 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 17 d., 2003 m. gruodžio 3 d., 2008 m. gruodžio 24 d., 2009 m. spalio 8 d., 2010 m. gegužės 28 d. nutarimuose ir kt.

principas, apimantis daug įvairių tarpusavyje susijusių imperatyvų“, „atskleistinas atsižvelgiant į įvairias Konstitucijos nuostatas, įvertinant visas Konstitucijoje įtvirtintas, jos ginamas ir saugomas vertybes ir atsižvelgiant į įvairių kitų konstitucinių principų – kaip antai: Konstitucijos viršenybės, vientisumo ir tiesioginio taikymo, Tautos suvereniteto, demokratijos, atsakingo valdymo, valdžios galių ribojimo ir valdžios įstaigų tarnavimo žmonėms, teisės viešumo, teisingumo (apimančio *inter alia* (*be kita ko*) prigimtinių teisingumą), valdžių padalijimo, pilietiškumo, asmenų lygybės įstatymui, teismui, valstybės įstaigoms ir pareigūnams, žmogaus teisių ir laisvių gerbimo ir apsaugos (apimančio *inter alia* (*be kita ko*) žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimą), asmens ir visuomenės interesų derinimo, valstybės pasaulietiškumo ir pasaulėžiūrinio neutralumo, valstybės socialinės orientacijos, socialinio solidarumo (derinamo su kiekvieno atsakomybe už savo likimą) ir kitų, ne mažiau reikšmingų konstitucinių principų – turinį“²⁵. Taigi, konstitucinis teisinės valstybės principas yra daugiaelementis, aiškinamas kitų Konstitucijoje įtvirtintų teisės normų ir principų kontekste ir sistemiškai atskleidžiantis jų sudėtingą ir daugiaspektį tarpusavio ryšį.

Neatskiriamas konstitucinio teisinės valstybės principo turinio elementas yra asmens teisė kreiptis į teismą²⁶. Tai reiškia, kad asmuo, manantis, kad jo teisės ar laisvės yra pažeidžiamos, turi teisę ginti savo teises ir laisves teisme²⁷, asmens teisė į nepriklausomą, nešališką, teisingą teismą, kuris išspręstų ginčą, negali būti paneigta²⁸. Asmens teisė kreiptis į teismą suponuoja ir jo teisę į teisingą teismą, kartu ir į tinkamą teismo procesą, ji yra būtina teisingumo įgyvendinimo sąlyga²⁹.

Teisės mokslinėje literatūroje pabrėžiamas ypatingas teisės į teisingą teismą ir teisinio argumentavimo santykis. Pasak V. Mikelėno, pareiga motyvuoti teismo sprendimus yra viena iš asmens konstitucinės teisės į teisminę gynybą

25 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2004-12-18, Nr. 181-6708; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas“, *Valstybės žinios*, 2010-04-22, Nr. 46-2219.

26 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. rugpjūčio 17 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 129-4634.

27 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 2 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 69-2832; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. vasario 7 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 19-623.

28 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6708.

29 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. sausio 25 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 11-520; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. liepos 9 d. nutarimas“, TAR, 2015-07-09, Nr. 11196.

garantių³⁰. A. Abramavičius teigia, kad „asmens teisė į tinkamą teisinį procesą apima labai įvairius aspektus“, vienas jų – teismo sprendimo argumentavimas³¹. Anot L. Štarienės, teisė į teisingą teismą yra daugiasluoksniė ir apima ne vieną esminį teisminio proceso elementą, tarp jų ir teisę į pagrįstą – motyvuotą – teismo sprendimą³². Taigi, teisės aktų reikalavimus atitinkantis teisinis argumentavimas yra viena iš prielaidų teisės į teisingą teismą užtikrinimui ir įgyvendinimui.

Teisinis argumentavimas yra itin svarbi teismo, kaip teisingumą vykdančios valdžios, procesinė veikla, o teismo priimto sprendimo argumentacija – šios veiklos materialioji išraiška; tik taip proceso dalyviai, o kartu ir visuomenė gali sužinoti konkretaus teismo priimto sprendimo byloje priežastis, kuo vadovaudamasis teismas padarė vienokias ar kitokias išvadas dėl byloje sprendžiamų klausimų. Tai leidžia proceso dalyviams efektyviai pasinaudoti apskundimo teise ir sykiu užtikrina ir teismų praktikos tęstinumą bei nuoseklumą. Sprendimo visuomenei paaiškinimas, teisės aktų reikalavimus atitinkanti teismo sprendimo argumentacija yra ir vienas iš pasitikėjimą teismais skatinančių veiksnių³³, be kita ko, iliustruojantis teismo kaip vienos iš valstybės valdžios šakų ir visuomenės santykį³⁴. Teismo sprendimas yra ne tik valstybės oficialus teisės taikymo ir aiškinimo aktas, tačiau ir tam tikras moralinis, vertybinis sprendimas ir iš jame išdėstytų motyvų galima daryti išvadas apie visuomenėje galiojančią teisingumo sistemą ir jos pripažįstamas vertybes³⁵. Teismo pareigos argumentuoti savo sprendimą įtvirtinimas teisinėje sistemoje – demokratinės visuomenės egzistavimo pagrindas.

30 Valentinas Mikelėnas, „Pareiga motyvuoti teismo sprendimus – viena iš asmens konstitucinės teisės į teisminę gynybą garantijų“, iš *Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai: tarptautinė mokslinė-praktinė konferencija*, Stasys Vėlyvis (Vilnius: Visus plenus, 2006), 87–95.

31 Armanas Abramavičius, „Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje“, *Jurisprudencija* 3(117) (2009): 21–40.

32 Lijana Štarienė, *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją: teisės į teisingą teismą taikymo apimtis ir garantijos pagal Europos žmogaus teisių konvencijos 6 straipsnio 1 dalį* (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010), 25, 304.

33 „Pasitikėjimas teismais – aukščiausias per dvidešimt metų“, Lietuvos teismai, žiūrėta 2022 m. lapkričio 20 d., <https://www.teismai.lt/lt/naujienuos/teismu-sistemos-naujienuos/pasitikejimas-teismais-auksciausias-per-dvidesimt-metu/4695>; „Teismų procesinių sprendimų kokybės standartų taikymo studija“, Lietuvos teismai, žiūrėta 2022 m. gruodžio 1 d., https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2020/01/nta-studija_full.pdf.

34 Virgilijus Valančius, „Pasitikėjimas teismu: kai kurie teismo veiklos viešumo aspektai“, *Jurisprudencija* 78(70) (2005): 85–94.

35 Egidijus Laužikas, Valentinas Mikelėnas ir Vytautas Nekrošius, *Civilinio proceso teisė: vadovėlis*, 2 t. (Vilnius: Justitia, 2005), 153.

Dėl to visiškai suprantamas ir pateisinamas visuomenės lūkestis, kad teismai priimtų teisėtus ir pagrįstus sprendimus, t. y. juos argumentuotų tinkamai, laikydamiesi teisės aktų reikalavimų.

3. Pagrindiniai teismo pareigos argumentuoti savo sprendimus teisinio reguliavimo pokyčiai

Šiuo metu galiojančiuose Lietuvos Respublikos teisės aktuose – Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – ir BPK)³⁶, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse (toliau – ir CPK)³⁷ – įtvirtinta, kad teismo sprendimai³⁸ turi būti motyvuoti, t. y. juose teismas privalo išdėstyti savo sprendimo argumentus. Teismas privalo motyvuoti visus savo sprendimus – tiek tarpinius, t. y. priimamus bylos nagrinėjimo metu, tiek baigiamuosius, t. y. tuos, kuriais byla išsprendžiama iš esmės, taip pat ir tuos, dėl kurių atskiras motyvuotas teismo dokumentas nesurašomas, t. y. bylos nagrinėjimo metu kilę klausimai teismo išsprendžiami žodinėmis nutartimis.

Teismo pareiga motyvuoti savo sprendimus buvo įtvirtinta ir 2002 m. priimtuose Lietuvos Respublikos CPK³⁹ ir BPK⁴⁰, tačiau su tam tikromis išimtimis.

Lietuvos Respublikos BPK buvo nustatyta, kad teisėjas surašo ir paskelbia teismo baigiamąjį aktą, įskaitant ir jį pagrindžiančius argumentus, tik bylose dėl tam tikrų nusikaltimų (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 135 straipsnio 1 dalis, 149 straipsnio 1, 2, 3 dalys, 150 straipsnio 1, 2, 3 dalys, 180 straipsnio 2, 3 dalys, 182 straipsnio 2 dalis ir 260 straipsnio 1, 2 dalis (BPK 306 straipsnis (2004 m. liepos 8 d. redakcija), o kitose bylose surašoma sutrumpinta aprašomoji nuosprendžio dalis, išskyrus du atvejus, t. y. kai proceso dalyviai teismo

36 BPK 238, 305, 331, 332, 384 straipsniai. „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas“, TAR, žiūrėta 2022 m. spalio 30 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EC588C321777/zBYmytshAO>.

37 CPK 270, 291, 331, 361 straipsniai. „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas“, TAR, žiūrėta 2022 m. spalio 30 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2E7C18F61454/RiHTQKRCO>.

38 Patogumo dėlei straipsnio autoriai visus teismo priimamus procesinius sprendimus, nepriklausomai nuo jų pavadinimo (sprendimas, preliminarus sprendimas, nutartis, nuosprendis, baudžiamasis įsakymas ir pan.), vadina „teismo sprendimais“.

39 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas“, TAR, žiūrėta 2022 m. spalio 30 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2E7C18F61454>.

40 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas“, TAR, žiūrėta 2022 m. spalio 30 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EC588C321777>.

prašo pateikti nesutrumpintą nuosprendžio aprašomąją dalį arba nuosprendis apskundžiamas aukštesnės instancijos teismui⁴¹. Be to, teismas iki teismo baigiamąjo akto skelbimo laiko turėdavo pareigą jame nurodyti argumentus tik tada, kai teismas manydavo, kad byla nėra ypač sudėtinga ar didelė; kitu atveju teismas turėjo teisę iki nuosprendžio skelbimo laiko surašyti tik nuosprendžio įžanginę ir rezoliucinę dalis, jas paskelbti ir žodžiu paaiškinti nuosprendžio priėmimo argumentus, o visą motyvuotą nuosprendį galėjo surašyti vėliau po paskelbimo per tam tikrą laikotarpį (BPK 308 straipsnio 2 dalis, BPK 324 straipsnio 12, 13 dalys, 377 straipsnio 9 dalis, 448 straipsnio 7 dalis, 454 straipsnio 5 dalis, 460 straipsnio 4, 5 dalys (2002 m. kovo 14 d. redakcija)⁴². Lietuvos Respublikos CPK buvo nustatyta, kad teisėjas priima, surašo ir paskelbia tik įžanginę ir rezoliucinę sprendimo dalis, o kitas, aprašomąją ir motyvuojamąją, sprendimo dalis surašo vėliau (CPK 268 straipsnio 3 dalis, 325 straipsnio 2, 3 dalys, 358 straipsnio 3 dalis (2002 m. vasario 28 d. redakcija)⁴³.

Taigi, esminis skirtumas tarp šiuo metu ir pirmiau minėto galiojusio teisinio reguliavimo teismo pareigos argumentuoti savo sprendimus kontekste buvo tas, kad teismas galėdavo paskelbti sprendimą be motyvų, t. y. surašyti ir paskelbti tik teismo sprendimo įžanginę ir rezoliucinę dalis, o aprašomąją ir motyvuojamąją sprendimo dalis galėjo surašyti per tam tikrą dienų skaičių nuo sprendimo paskelbimo arba teismas apskritai galėdavo surašyti tik sutrumpintus motyvus. Toks teismo sprendimo paskelbimo ir surašymo teisinis reglamentavimas neatitiko proceso koncentruotumo ir ekonomiškumo principų, riboja proceso dalyvių teises operatyviai susipažinti su teismo sprendimu kaip vientisu baigiamuoju aktu, taip pat ir teisę operatyviai pasinaudoti apeliacijos ir kasacijos galimybėmis.

Per pastaruosius tris nepriklausomybės dešimtmečius tarp teismų sprendimų, reikšmingai paveikusių tiek pozityviąją teisę, tiek teismų pareigos argumentuoti savo sprendimus turinį, minėtinas Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas. Šiame Konstitucinio Teismo nutarime buvo sprendžiamas klausimas, ar pirmiau nurodytas teisinis reglamentavimas, t. y. kai kurios BPK ir CPK nuostatos, nustatančios, kad teismo baigiamieji aktai (nuosprendžiai, nutartys, nutarimai ir sprendimai) gali būti priimami ir paskelbiami be motyvų, tik žodžiu paaiškinant teismo baigiamąjo akto argumentus (motyvus),

41 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas“, *supra note*, 40.

42 *Ibid.*

43 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas“, *supra note*, 39.

o motyvai surašomi vėliau, tiek, kiek tai susiję su teismo pareiga argumentuoti savo sprendimus, neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsniui, konstituciniams teisinės valstybės ir teisingumo principams⁴⁴. Į šį teisės aktų konstitucingumą, jų atitiktį Lietuvos Respublikos Konstitucijai tikrinantį teismą kreipėsi Lietuvos Respublikos Seimo narių grupė, kurios manymu, vadovaujantis tuo metu galiojančiu teisiniu reguliavimu, priimti teismo sprendimai negali būti laikomi motyvuotais, nes „teismas privalo sprendimo <...> motyvus surašyti ir viešai paskelbti iškart, o ne pirma priimti ir paskelbti sprendimą <...>, o po to, kada nors vėliau, jį <...> papildyti motyvais“⁴⁵.

Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas šią konstitucinės justicijos bylą, konstatavo, kad „sutrumpinta <...> teismo nuosprendžio aprašomoji dalis, ypač atsižvelgiant į tai, kas pagal BPK 305 straipsnį (2002 m. kovo 14 d. redakcija) turi būti nurodyta apkaltinamojo teismo nuosprendžio aprašomojoje dalyje, tačiau tame teismo nuosprendyje gali būti nenurodyta, laikytinas teismo nuosprendžiu be jį pagrindžiančių argumentų – jo priėmimo motyvų“ ir <...> toks „teisinis reguliavimas nukrypsta nuo konstitucinių teisingumo, teisės viešumo imperatyvų, nuo teismo, kaip Lietuvos Respublikos vardu teisingumą vykdančios institucijos, konstitucinės sampratos“⁴⁶. Šis teismas taip pat konstatavo, kad toks teisinis reguliavimas, kai teismas gali surašyti ir viešai paskelbti tik sprendimo įžanginę ir rezoliucinę dalis, teismo posėdžių salėje žodžiu paaiškindamas jo priėmimo argumentus, o aprašomoji ir motyvuojamoji dalys gali būti surašomos vėliau, taip pat „nukrypsta nuo konstitucinių teisingumo, teisės viešumo imperatyvų, nuo teismo, kaip Lietuvos Respublikos vardu teisingumą vykdančios institucijos, konstitucinės sampratos“⁴⁷. Taigi, Konstitucinis Teismas pabrėžė teisinių argumentų svarbą teismų sprendimuose ir pripažino, kad toks BPK ir CPK nustatytas teisinis reguliavimas, susijęs su teismų sprendimų surašymu ir paskelbimu, „prieštarauja Konstitucijos 109 straipsniui, konstituciniams teisinės valstybės ir teisingumo principams“⁴⁸.

Konstitucinis Teismas, nagrinėjamos bylos kontekste aiškindamas konstitucinių teisinės valstybės, teisingumo, tinkamo teisinio proceso, teisinio aiškumo, teisės

44 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 102-3957, atitaisymas – 2006-12-16, Nr. 137.

45 *Ibid.*

46 *Ibid.*

47 *Ibid.*

48 *Ibid.*

viešumo principų turinį, pakartojo savo ankstesnio, 2006 m. sausio 16 d. priimto nutarimo, argumentus, kad „konstituciniai imperatyvai, kad teisingumą vykdo tik teismai, kad teisė negali būti nevieša, taip pat iš Konstitucijos kylantis reikalavimas teisingai išnagrinėti bylą suponuoja ir tai, kad kiekvienas teismo nuosprendis (kitas baigiamasis teismo aktas) turi būti grindžiamas teisiniais argumentais (motyvais). Argumentavimas turi būti racionalus – <...> baigiamajame teismo akte turi būti tiek argumentų, kad jų pakaktų šiam <...> baigiamajam teismo aktui pagrįsti. <...> Baigiamajame teismo akte negali būti ir nutylėtų argumentų, nenurodytų aplinkybių, turinčių reikšmės teisingo <...> baigiamojo teismo akto priėmimui. <...> Baigiamieji teismo aktai turi būti aiškūs byloje dalyvaujantiems ir kitiems asmenims. Jeigu šio reikalavimo nepaisoma, tai nėra teisingumo vykdymas, kurį įtvirtina Konstitucija. <...> teisingumo vykdymas suponuoja ir tai, kad <...> baigiamasis teismo aktas yra vientisas teisės aktas, kuriame nutariamoji dalis yra grindžiama motyvuojamojoje dalyje išdėstytais argumentais“⁴⁹. Konstitucinis Teismas, toliau aiškindamas šių iš konstitucinės teisinės valstybės principo kylančių teisės principų turinį ir pildydamas konstitucinę jurisprudenciją, pabrėžė, kad „baigiamasis teismo aktas – tai vienas teisės aktas, vienas dokumentas, o ne keletas teisės aktų – dokumentų, juo labiau ne keletas skirtingu laiku surašytų ir priimtų teisės aktų – dokumentų. Baigiamasis teismo aktas negali būti nevientisas“⁵⁰. Konstitucinis Teismas atkreipė dėmesį ir į iš Konstitucijos kylantį reikalavimą priimti teisingą sprendimą, kad būtent „baigiamojo teismo akto surašymas dar prieš oficialiai jį priimant ir viešai paskelbiant yra viena iš teisinių garantijų, kad atitinkamoje byloje bus įvykdytas teisingumas; jeigu būtų priešingai, t. y. jeigu baigiamasis teismo aktas nebūtų grindžiamas teisiniais argumentais arba būtų grindžiamas tik tam tikra argumentų dalimi, o kita argumentų dalis būtų surašyta ir pavišinta vėliau, jau viešai paskelbus atitinkamą baigiamąjį teismo aktą, teisingumas liktų neįvykdytas, nes visada išliktų pagrįsta abejonė, ar tais vėliau surašytais argumentais nėra siekiama pateisinti teismo *a priori* priimto baigiamojo akto, taigi ir abejonė, ar baigiamasis teismo aktas iš tikrųjų nėra grindžiamas ne tik tais argumentais (motyvais), kurie yra jame formaliai surašyti“⁵¹.

Vadovaudamasis šiais argumentais Konstitucinis Teismas konstatavo, kad Konstitucija netoleruoja tokios teisinės ir faktinės situacijos, kai „baigiamasis

49 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254.

50 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas“, *supra note*, 44.

51 *Ibid.*

teismo aktas <...> yra oficialiai priimamas ir viešai paskelbiamas ne visas, *inter alia*, kai yra oficialiai priimama ir viešai paskelbiama tokio akto rezoliucinė dalis (kurioje yra išdėstomas sprendimas iš esmės), o ją (t. y. joje išdėstyta teismo sprendimą) pagrindžiantys argumentai – jo priėmimo motyvai yra surašomi vėliau, *post factum*. Tokie baigiamieji teismo aktai pagal Konstituciją nelaikytini teisingumo įvykdymo aktais, kurie pagal Konstituciją yra priimami Lietuvos Respublikos vardu; priešingai, tokie baigiamieji teismo aktai gali patys sudaryti prielaidas pažeisti asmens teises ir laisves, kitas Konstitucijoje įtvirtintas, jos ginamas ir saugomas vertybes⁵².

Konstituciniam Teismui minėtu nutarimu konstatavus, kad BPK ir CPK normos, susijusios su teismų sprendimų surašymu ir paskelbimu, prieštarauja Konstitucijai, jos nebegalėjo būti taikomos nuo Konstitucinio Teismo nutarimo oficialaus paskelbimo, o teismai, priimdami sprendimus bylose, pradėjo priimti ir skelbti vientisus baigiamuosius aktus, t. y. visas BPK ir CPK numatytas teismo sprendimo dalis, įskaitant ir priimamo sprendimo motyvus. Įstatymų leidėjas taip pat pakoregavo prieštaraujančiu Konstitucijai pripažintą teisinį reguliavimą – 2007 m. birželio 28 d., 2011 m. birželio 21 d. buvo priimti įstatymai Nr. X-1236, XI-1480, įsigalioję atitinkamai nuo 2007 m. rugsėjo 1 d. ir nuo 2011 m. spalio 1 d., kuriais buvo padaryti atitinkami BPK ir CPK straipsnių pakeitimai, atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo nutarimo nuostatas.

Po šio nutarimo priėmimo kitų, reikšmingų teisiniu argumentavimui, sprendimų Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje daugiau nebuvo priimta ir paskelbta, taip pat įstatymų leidėjas iš esmės nekeitė teisinio reguliavimo, susijusio su teismo sprendimų argumentavimo reikalavimais baudžiamajame ir civiliniame procesuose. Kita vertus, vėlesniuose teisės normų, reglamentuojančių tiek materialiąją, tiek proceso teisę, pakeitimuose matyti, kad įstatymų leidėjas nuosekliai akcentuoja teismo pareigą argumentuoti kiekvieną teismo sprendžiamą klausimą byloje. Pavyzdžiui, 2017 m. buvo pakeista BK 63 straipsnio, reglamentuojančio bausmės skyrimą už kelias nusikalstamas veikas, 4 dalis, nustatant, kad „kai bausmės iš dalies sudedamos, prie griežčiausios bausmės, paskirtos už vieną iš padarytų nusikalstamų veikų, iš dalies pridedamos švelnesnės bausmės ir nurodomi kiekvienos iš pridedamų bausmės dalių parinkimo motyvai“⁵³. Paprastai teismai

52 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas“, *supra note*, 44.

53 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 43, 47, 54, 62, 63, 64, 68¹, 68², 71, 75, 90, 226 ir 227 straipsnių pakeitimo įstatymas Nr. XIII-653“, TAR, 2017-10-05, Nr. 15859.

savo sprendimuose⁵⁴ nemotyvuodavo kaltinamajam pridedamų bausmės dalių dydžio ir dėl to likdavo neaiškūs (nei aukštesnės instancijos teismui, jeigu teismo sprendimas būdavo apskundžiamas, nei proceso dalyviams) bausmės dalies dydžio parinkimo kriterijai. Po šios teisės normos papildymo teismai tai pradėjo daryti⁵⁵. Analogiški pakeitimai (papildymai) padaryti ir kituose BK straipsniuose, taip pat ir BPK bei CPK, teismus įpareigojant motyvuotai išspręsti trečiojo asmens, nepareiškiančio savarankiškų reikalavimų, pašalinimo iš bylos, procesinių terminų pratęsimo, asmens atleidimo nuo bylinėjimosi išlaidų atlyginimo valstybei, teismo sprendimo priėmimo ir paskelbimo atidėjimo, bausmės vykdymo neatidėjimo, bylos dokumentų vertimo proceso dalyviams, bylos medžiagos neviešumo, būtino gynėjo dalyvavimo, būtino nukentėjusiojo įgaliotojo atstovo dalyvavimo klausimus ir pan.⁵⁶

Taigi, Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas įnešė itin reikšmingų pokyčių į teismų pareigos argumentuoti savo sprendimus reguliavimą, taip pat stipriai paveikė ir visuomenę, įgyvendinant iš Konstitucijos kylančius teisinės valstybės, teisingumo, tinkamo teisinio proceso, teisinio aiškumo, teisės viešumo principus, taip pat pagelbėjo asmenims, siekiantiems realizuoti savo kaip proceso dalyvių teises, garantuojamas visų pirma Konstitucijos ir detalizuojamas BPK bei CPK nuostatų. Šiuo Konstitucinio Teismo nutarimu buvo pakartota, kad konstitucinės teisinės valstybės principu turi būti vadovaujamasi ir kuriant teisę, ir ją įgyvendinant, o sykiu tam tikru aspektu buvo išplėta ankstesnė šio teismo konstitucinės teisinės valstybės principo turinio doktrina. Šie pokyčiai vertintini teigiamai, kaip prisidėję prie atviros, teisingos pilietinės visuomenės, kurioje vadovaujamasi teisingumo ir teisinės valstybės principais, kūrimo.

54 Pavyzdžiui, Panevėžio apygardos teismo 2014 m. birželio 5 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-406-719-2014, Klaipėdos apygardos teismo 2015 m. spalio 15 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-359-380/2015, Klaipėdos apygardos teismo 2016 m. spalio 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-188-557/2016 ir kt., LITEKO, žiūrėta 2022 m. spalio 3 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/detalipaieska.aspx?detali=2>.

55 Pavyzdžiui, Plungės apylinkės teismo Plungės rūmų 2022 m. rugsėjo 15 d. nutartis Nr. T-225-363/2022, Kauno apygardos teismo 2018 m. liepos 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-554-594/2018, Šiaulių apygardos teismo 2018 m. balandžio 11 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-139-744/2018 ir kt., LITEKO, žiūrėta 2022 m. spalio 3 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/detalipaieska.aspx?detali=2>.

56 CPK 47 straipsnio 5 dalis, 77 straipsnis, 96 straipsnio 7 dalis, 269 straipsnio 4 dalis, BK 75 straipsnio 8 dalis, 92 straipsnio 6 dalis, BPK 8 straipsnio 5 dalis, 91 straipsnio 2 dalis, 51 straipsnio 2 dalis, 55 straipsnio 4 dalis.

4. *Teismo pareigos argumentuoti savo sprendimus turinys Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje*

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – ir Konvencija)⁵⁷, kurią Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo 1995 m. balandžio 27 d. įstatymu, 6 straipsnyje įtvirtinta teisė į teisingą bylos nagrinėjimą⁵⁸. Tiek iš šio straipsnio nuostatų, tiek iš EŽTT formuojamos jurisprudencijos⁵⁹ matyti, kad teisės į teisingą teismą turinys yra itin platus, daugialypis, susidedantis iš ne vieno elemento ir aiškinamas bei interpretuojamas tokių procesinių ir materialųjų reikalavimų kaip teisės tylėti, nepriklausomo ir nešališko, pagal įstatymą įsteigto teismo, bylos išnagrinėjimo per kuo trumpiausią laiką, teismo sprendimo motyvavimo, viešo bylos išnagrinėjimo, rungimosi ir šalių lygybės, teisinio tikrumo kontekste.

EŽTT bylose, aiškindamas teisės į teisingą teismą turinį, yra pažymėjęs, kad visų pirma teismo sprendimas turi būti pagrįstas, t. y. motyvuotas, teismas turi išspręsti fakto ir teisės klausimus, atsakyti į esminius bylos klausimus⁶⁰. Reikalavimas pateikti argumentus taikomas ne tik teismo baigiamiesiems aktams (t. y. aktams, kuriais byla išsprendžiama iš esmės), bet ir visiems kitiems teismo

57 „Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, TAR, žiūrėta 2022 m. spalio 1 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.4818930947E>.

58 Šiame Konvencijos straipsnyje nustatyta, kad „kai yra sprendžiamas tam tikro asmens civilinio pobūdžio teisių ir pareigų ar jam pareikšto kokio nors baudžiamojo kaltinimo klausimas, toks asmuo turi teisę, kad bylą per įmanomai trumpiausią laiką viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir bešališkas teismas. Teismo sprendimas paskelbiamas viešai, tačiau demokratinėje visuomenėje moralės, viešos tvarkos ar valstybės saugumo interesais spaudos atstovams ar visuomenei gali būti neleidžiama dalyvauti per visą procesą ar jo dalį, kai tai reikalinga dėl nepilnamečių ar bylos šalių privataus gyvenimo apsaugos, arba tiek, kiek, teismo nuomone, yra būtina dėl ypatingų aplinkybių, dėl kurių viešumas pakenktų teisingumo interesams. Kiekvienas kaltinamas nusikaltimo padarymu asmuo laikomas nekaltu tol, kol jo kaltė neįrodyta pagal įstatymą.“

59 Pavyzdžiui, 2017 m. sausio 24 d. sprendimas byloje *Paulikas prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 57435/09, 2018 m. lapkričio 13 d. sprendimas byloje *Zhang prieš Ukrainą*, peticijos Nr. 6970/15, 2019 m. sausio 24 d. sprendimas byloje *Knox prieš Italiją*, peticijos Nr. 76577/13, 2020 m. gegužės 26 d. sprendimas byloje *Koulias prieš Kiprą*, peticijos Nr. 48781/12, ir kt., HUDOC, žiūrėta 2022 m. spalio 9 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%7D>.

60 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *Múčková v. Slovakia*, Application no. 21302/02, 13 June 2006“, HUDOC, žiūrėta 2022 m. spalio 9 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-75734%22%7D>}, „Judgment of European Court of Human Rights, case of *Uche v. Switzerland*, Application no. 12211/09, 17 April 2018“, HUDOC, žiūrėta 2022 m. spalio 9 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-192451%22%7D>} ir kt.

procesiniams sprendimams⁶¹, kurie priimami bylos nagrinėjimo metu (t. y. kuriais byla nėra išsprendžiama iš esmės), pavyzdžiui, sprendimams teisėjui nusišalinti nuo bylos nagrinėjimo, nesikreipti į Konstitucinį Teismą dėl byloje taikytino teisės akto konstitucingumo ir pan.

EŽTT jurisprudencijoje, sprendžiant dėl Konvencijos 6 straipsnio pažeidimo, ne tik nuosekliai plėtojamas teismo pareigos argumentuoti savo sprendimus turinys, bet ir akcentuojama tokio teismo pareigos įgyvendinimo reikšmė bylos šalims ir visuomenei. EŽTT yra išaiškinęs, kad teismui neatsakant (niekaip nepasisakant) dėl konkretaus argumento, kuriam reikia „aiškaus ir konkretaus atsakymo, suinteresuoti asmenys negali žinoti, ar šis teismas tiesiog neišnagrinėjo to argumento, ar jį atmetė, ir jeigu atmetė, tai dėl kokių priežasčių“⁶². Motyvuotas teismo sprendimas parodo šalims, kad jos buvo išklaustytos, ir nusako priežastis, dėl kurių šalių argumentams buvo pritarta arba jie atmesti⁶³. EŽTT ne kartą byloje yra atkreipęs dėmesį ir į kitą itin svarbią teismo motyvuoto sprendimo funkciją – būtent „motyvuotas sprendimas suteikia šalims apskundimo ir sprendimo apsvarstymo iš naujo aukštesnės instancijos teisme galimybę, o žemesnės instancijos teismui nepateikiant konkrečių savo sprendimo motyvų, asmeniui atimama galimybė veiksmingai jį ginčyti“⁶⁴. Kita vertus, teismo pareigos motyvuoti savo sprendimą įgyvendinimas turi būti proporcingas nagrinėjamos bylos kontekste. Pagal EŽTT praktiką ši teismo pareiga nėra absoliuti, ji negali būti suprantama kaip reikalaujanti detalai atsakyti į kiekvieną argumentą, tačiau iš sprendimo turi būti aišku, kad dėl pagrindinių bylos klausimų pasisakyta⁶⁵.

61 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *Talmane v. Latvia*, Application no. 47938/07, 13 October 2016“, HUDOC, žiūrėta 2022 m. spalio 9 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-167120%22%5D%7D>}, „Judgment of European Court of Human Rights, case of *Baydar v. the Netherlands*, Application no. 55385/14, 24 April 2018“, HUDOC, žiūrėta 2022 m. spalio 9 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-182454%22%5D%7D>} ir kt.

62 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *Perez v. France*, Application no. 47287/99, 12 February 2004“, HUDOC, žiūrėta 2022 m. spalio 10 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-61629%22%5D%7D>}.

63 *Ibid.*

64 „Judgment of European Court of Human Rights, case of *Suominen v. Finland*, Application no. 37801/97, 1 July 2003“, HUDOC, žiūrėta 2022 m. spalio 9 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-61178%22%5D%7D>}, „Judgment of European Court of Human Rights, case of *Deryan v. Turkey*, Application no. 41721/04, 21 July 2015“, HUDOC, žiūrėta 2022 m. spalio 9 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-156253%22%5D%7D>} ir kt.

65 „Decision of European Court of Human Rights, case of *Jahnke and Lenoble v. France*, Application no. 40490/98, 29 August 2000“, Stradalex, žiūrėta 2022 m. spalio 9 d., <https://www.stradalex.com/>

5. Teismo pareigos argumentuoti savo sprendimus įgyvendinimas Lietuvos teismų praktikoje

Tiek BPK⁶⁶ 369 straipsnio 1 dalyje, 382 straipsnio 5 punkte, tiek CPK⁶⁷ 327 straipsnio 1 dalyje, 329 straipsnio 2 dalies 4 punkte nustatyta, kad teismas panaikina žemesnės instancijos teismo sprendimą ir bylą perduoda nagrinėti teismui iš naujo, jeigu jis yra be motyvų. Tai laikytina esminiu proceso teisės pažeidimu ir absoliučiu teismo sprendimo negaliojimo pagrindu. Lietuvos teismų jurisprudencijoje, aiškinant teismo pareigos argumentuoti savo sprendimus turinį, argumentuoto teismo sprendimo reikšmę ir pasekmes, nuosekliai plėtojama pirmiau minėta EŽTT praktika ir nurodoma, kad „motyvuojamoji teismo sprendimo dalis yra pati svarbiausia“; teismo sprendimo teisėtumo ir pagrįstumo reikalavimai „taikytini visų instancijų teismų priimamiems sprendimams ir yra susiję su įstatymu pavesta teismo pareiga tinkamai motyvuoti priimamą sprendimą, t. y. jį pagrįsti faktiniais ir teisiniais argumentais“⁶⁸.

Tiek EŽTT, tiek Lietuvos teismų suformuota praktika teismo pareigos argumentuoti savo sprendimus kontekste yra nuosekli ir aiški. Ir nors iš visų per Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečius EŽTT nagrinėtų bylų prieš Lietuvą šis teismas Konvencijos 6 straipsnio pažeidimą dėl netinkamo teismo pareigos argumentuoti sprendimą įgyvendinimo yra konstatavęs tik keliuose bylose prieš Lietuvą⁶⁹, vis dėlto Lietuvos teismų jurisprudencijoje tokių bylų, kai aukštesnės instancijos teismas konstatuoja esminį proceso pažeidimą nesant teismo motyvų

en/sl_src_publ_jur_int/document/echr_40490-98, „Decision of European Court of Human Rights, case of *Backes v. Luxembourg*, Application no. 24261/05, 8 July 2008“, HUDOC, žiūrėta 2022 m. spalio 9 d., [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-87438%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-87438%22]}) ir kt.

66 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas“, *supra note*, 36.

67 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas“, *supra note*, 37.

68 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-68-403/2022“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. spalio 15 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=0296a542-ffb8-4d9a-9e4c-ff4b2891f5b6>, „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-216-495/2022“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. spalio 15 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=e4ade23c-9509-41c2-98a2-f7eb0a2c1f93> ir kt.

69 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimas byloje *Jokšas prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 25330/07, 2015 m. lapkričio 24 d. sprendimas byloje *Paliutis prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 34085/09, 2019 m. balandžio 16 d. sprendimas byloje *UAB „Baltic Master“ prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 55092/16, 2021 m. lapkričio 23 d. sprendimas byloje *Tarvydas prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 36098/19, HUDOC, žiūrėta 2022 m. spalio 9 d., [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}).

ar jų esant nepakankamai ir dėl to jas grąžina iš naujo nagrinėti žemesnės instancijos teismams, vis dar pasitaiko.

Atlikus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015–2021 m. priimtų nutarčių civilinėse ir baudžiamosiose bylose analizę, matyti, kad 2021 m. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas iš 36 baudžiamųjų ir 115 civilinių bylų, perduotų iš naujo nagrinėti žemesnės instancijos teismams, atitinkamai 9 baudžiamąsias ir 10 civilinių bylų perdavė būtent dėl netinkamo (nepakankamo) teismo sprendimo motyvavimo⁷⁰; 2020 m. – iš 37 baudžiamųjų ir 106 civilinių bylų, perduotų iš naujo nagrinėti žemesnės instancijos teismams, atitinkamai 11 baudžiamųjų ir 5 civilines bylas perdavė dėl netinkamo (nepakankamo) teismo sprendimo motyvavimo; 2019 m. – iš 28 baudžiamųjų ir 140 civilinių bylų, perduotų iš naujo nagrinėti žemesnės instancijos teismams, atitinkamai 6 baudžiamąsias ir 3 civilines bylas perdavė dėl netinkamo (nepakankamo) teismo sprendimo motyvavimo; 2018 m. – iš 35 baudžiamųjų ir 145 civilinių bylų, perduotų iš naujo nagrinėti žemesnės instancijos teismams, atitinkamai 7 baudžiamąsias ir 7 civilines bylas perdavė dėl netinkamo (nepakankamo) teismo sprendimo motyvavimo; 2017 m. – iš 44 baudžiamųjų ir 107 civilinių bylų, perduotų iš naujo nagrinėti žemesnės instancijos teismams, atitinkamai 15 baudžiamųjų ir 11 civilinių bylų perdavė dėl netinkamo (nepakankamo) teismo sprendimo motyvavimo; 2016 m. – iš 53 baudžiamųjų ir 138 civilinių bylų, perduotų iš naujo nagrinėti žemesnės instancijos teismams, atitinkamai 10 baudžiamųjų ir 12 civilinių bylų perdavė dėl netinkamo (nepakankamo) teismo sprendimo motyvavimo; 2015 m. – iš 86 baudžiamųjų ir 145 civilinių bylų, perduotų iš naujo nagrinėti žemesnės instancijos teismams, atitinkamai 26 baudžiamąsias ir 10 civilinių bylų perdavė dėl netinkamo (nepakankamo) teismo sprendimo motyvavimo.

Taigi, kaip matyti iš pateiktos statistinės duomenų analizės, bylų, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo grąžinamų nagrinėti žemesnės instancijos teismui, nesant teismo motyvų ar jų esant nepakankamai, santykinai tarp visų grąžinamų nagrinėti žemesnės instancijos teismui bylų, nėra daug (o tarp visų išnagrinėtų bylų per atitinkamus kalendorinius metus šis skaičius yra dar mažesnis⁷¹). Akivaizdu, kad visuomenė nebėra pakanti neargumentuotiems teismų sprendimams, naudojasi apskundimo šiuo procesiniu pagrindu teise ir iš teismų tikisi ne tik konkretaus

70 „Metiniai pranešimai“, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, žiūrėta 2022 m. lapkričio 9 d., <https://lat.lt/atviri-duomenys/metiniai-pranesimai/4>.

71 *Ibid.*

bylos išnagrinėjimo rezultato, bet ir racionalaus bei motyvuoto jo paaiškinimo. Teismo sprendimo pagrindimas, kaip ir teisė, nėra savitiksliis, nėra tik formalių teisės aktuose teismo sprendimui keliamų reikalavimų įgyvendinimas, o reikšminga teisingumo įgyvendinimo dalis. Kita vertus, itin mažas EŽTT nagrinėtų bylų prieš Lietuvą, kuriose buvo konstatuotas Konvencijos 6 straipsnio pažeidimas teismo pareigos motyvuoti sprendimą kontekste, skaičius parodo, kad teismų instancinė sistema užtikrina teismų sprendimų kontrolę ir neteisėti (nemotyvuoti ar nepakankamai motyvuoti) teismų sprendimai yra eliminuojami.

Atlikus kokybinę Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių ir baudžiamųjų bylų, kurios buvo grąžintos žemesnės instancijos teismams nagrinėti iš naujo dėl teismo sprendimo motyvų nepateikimo ar jų nepakankamumo, analizę, darytina išvada, kad tai paprastai didelės apimties bylos, kuriose keliami sudėtingi teisės taikymo ir aiškinimo klausimai, kuriose teismų praktika dėl ginčijamo teisės klausimo yra nevienoda arba jos apskritai nėra (sunkios bylos⁷²). Suprantama, kad tokioms byloms reikia daugiau dėmesio ir įsigilinimo, ne tik teismų praktikos, bet ir teisės doktrinos išmanymo, daugiau laiko ir žmogiškųjų resursų, todėl tai gali turėti tiesioginės įtakos teismo sprendimo argumentavimo kokybei. Proceso dalyvių byloje teikiamo konkretaus argumento ir teismo atsakymo į jį reikšmė, kaip ir teismo sprendimo motyvų (ne)pakankamumas teisingam ir pagrįstam teismo sprendimui priimti, priklauso ir nuo teismo vidinio įsitikinimo, teismo vertinimo, ar konkretus argumentas byloje sprendžiamų klausimų kontekste yra tiek teisiškai reikšmingas, kad argumentų į jį nepateikimas suponuotų neteisingo ir nepagrįsto sprendimo priėmimą.

Pareigos motyvuoti teismo sprendimą kontekste atkreiptinas dėmesys į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutarčių baudžiamosiose ir civilinėse bylose struktūrą⁷³. Paprastai šių nutarčių motyvuojamojoje dalyje (jos pradžioje ar pabaigoje) teismas

72 Ronald Dworkin, „Hard cases“, *Harvard Law Review* 88, 6 (1975): 1057–1109.

73 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-272-687/2019“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. spalio 15 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=a04b1146-a6ad-479d-b947-325c627f8619>, „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-300-823/2022“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. spalio 15 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=fdd314a9-d4be-428a-8e06-899c9bcae769>, „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-214-719/2021“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. spalio 15 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=b649934f-ae12-4054-a731-3d10de91dc25>, „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-278-489/2022“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. spalio 15 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=c0f06109-4aeb-4a36-9c0d-ddf7d91bca0b>.

pasisako dėl kasacinės bylos nagrinėjimo ribų, t. y. teismas apsibrėžia ir nurodo bylos nagrinėjimo ribas. Teismas nutartyse aiškiai nurodo, kurie konkretūs kasatorių argumentai nebus nagrinėjami ir kodėl: pavyzdžiui, tokie argumentai neatitinka bylos nagrinėjimo kasacine tvarka pagrindų, nebuvo kasatorių nurodyti žemesnės instancijos teismuose ir šių teismų nenagrinėti, yra fakto ar įrodymų vertinimo klausimas, kurių šis teismas nesprendžia, arba argumentai neturi reikšmės kasacinio teismo sprendimo priėmimui ir pan. Tokios praktikos laikymasis užtikrina kasatorių teisę būti išklausytiems, ir net jei teismas konkrečių kasatorių argumentų nenagrinėjo iš esmės, nurodydamas tokio sprendimo motyvus, tai kasatorius bent jau žino, kad buvo išklaustas, t. y. jo argumentas buvo išnagrinėtas, įvertintas ir dėl jo nutartyje buvo išreikšta aiški teismo pozicija. Taigi, svarstyтина, ar panašios praktikos neturėtų laikytis ir žemesnės instancijos teismai, tiek siekdami realiai parodyti, kad proceso dalyviai teismo buvo išgirsti, tiek aiškiai išreikšdami savo poziciją dėl vieno ar kito proceso dalyvio pateikto argumento. Manytina, kad tokiu atveju bylų, kurios būtų grąžinamos nagrinėti iš naujo žemesnės instancijos teismui nesant teismo motyvų ar jų esant nepakankamai, dar labiau sumažėtų.

2016 m. gegužės 27 d. buvo priimtas Teisėjų tarybos nutarimas Nr. 13P-65-(7.1.2) „Dėl rekomenduojamų teismų procesinių sprendimų kokybės standartų patvirtinimo“⁷⁴, kuriuo siekiama gerinti teismo sprendimo rengimo įgūdžius. Šis nutarimas buvo priimtas atsižvelgiant ne tik į iš Konstitucijoje įtvirtinto teisinės valstybės principo kylančio teisinio aiškumo reikalavimo, bet įvertinus ir tai, kad „tik motyvuotais teismo sprendimais yra tinkamai įvykdomas teisingumas“⁷⁵, teismų sprendimų viešumas reiškia ir teismų sprendimų motyvų aiškumą ir suprantamumą. Teismų sprendimai, be kita ko, ir jų argumentacija tapo aiškesni ir suprantamesni ne tik teisininkams, bet ir kitiems (ne teisinį išsilavinimą turintiems) visuomenės nariams: teisiniai ar kiti specifiniai terminai paaiškinami, ne lietuvių kalbos žodžiai, lotyniški terminai ir posakiai, jei jie vartojami, išverčiami. Nors atsižvelgiant į iš Konstitucijos kylančią reikalavimą teismui argumentuoti savo sprendimus, motyvuojamosios teismo sprendimų dalys pailgėjo, išsiplėtė (ypač aukštesnės instancijų teismų), tačiau paprastai jos struktūruotos ir nuoseklios, o itin didelės apimties bylose pateikiamas ir teismo sprendimo turinys. Teisėjai teismų sprendimuose paaiškina, kokiais teisės aktais, teismų praktika

74 „Rekomenduojami teismų procesinių sprendimų kokybės standartai“, žiūrėta 2022 m. spalio 11 d., <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2016/05/20160527-65.docx>.

75 *Ibid.*

ir teisės doktrina vadovaujasi, taip pat neretai, ypač sprenddami sudėtingus teisės taikymo ir aiškinimo klausimus, atskleidžia ir teisės aiškinimo metodus⁷⁶.

Išvados

Sociologinės teisės sampratos požiūriu Vakarų teisės tradicijos visuomenėse teisė, kaip žmonių santykių reguliavimo sistema, yra itin reikšmingas visuomenės egzistavimo elementas, priemonė visuomenės individams sutarti tarpusavyje, o nesutarus – ginčus išspręsti vadovaujantis visuotinai paskelbtomis ir žinomomis taisyklėmis. Teisė ir visuomenė čia sąveikauja tarpusavyje, kartu atspindėdamos viena kitos pokyčius, realizuojamus valstybės įgaliotų teisės įgyvendinimo subjektų, tarp kurių – ir teismai.

Teismo pareiga argumentuoti savo sprendimus yra asmens teisės į teisingą teismą dalis ir konstitucinio teisinės valstybės principo turinio elementas⁷⁷, būtiną teisingumo įgyvendinimo sąlyga⁷⁸. Dėl to teisės aktų reikalavimus atitinkantis teisinis argumentavimas yra itin svarbi teismo, kaip teisingumą vykdančios valdžios, procesinė veikla, o teismo priimto sprendimo argumentacija – šios veiklos materialioji išraiška.

EŽTT ir Lietuvos teismų jurisprudencijoje akcentuojama, kad motyvuotas teismo sprendimas leidžia proceso dalyviams ir visuomenei sužinoti teismo priimto sprendimo byloje priežastis, efektyviai pasinaudoti apskundimo teise, užtikrina teismų praktikos tęstinumą ir nuoseklumą, skatina pasitikėjimą teismais. Tačiau ši teismo pareiga nėra absoliuti, jos įgyvendinimas turi būti proporcingas nagrinėjamos bylos aplinkybių ir proceso dalyvių reiškiamų argumentų kontekste.

Per tris nepriklausomybės dešimtmečius tarp teismų sprendimų, reikšmingai paveikusių tiek pozityviąją teisę, tiek teismų pareigos argumentuoti savo sprendimus turinį, minėtinas Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas

76 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-258-693/2019“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. spalio 15 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=78912ac1-c9a4-40bc-b09a-73e5b0987bf9>, „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-308-701/2021“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. spalio 15 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=8b803c9f-62b4-4cda-b3c0-e979e4ff0f8f>, „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-48-943/2022“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. spalio 15 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=8c75a0d3-b855-4eb8-9d11-0ae0a8ef023d>.

77 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. rugpjūčio 17 d. nutarimas“, *supra note*, 26.

78 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. sausio 25 d. nutarimas“, *supra note*, 29.

byloje, kurioje konstatuota, kad BPK ir CPK normos, susijusios su teismų sprendimų surašymu ir paskelbimu, prieštarauja Konstitucijai. Teisės normų, reglamentuojančių materialiąją ir proceso teisę, pakeitimuose nuosekliai akcentuojama teismo pareiga argumentuoti kiekvieną teismo sprendžiamą klausimą byloje.

Nors Konvencijos 6 straipsnio pažeidimas dėl netinkamo teismo pareigos argumentuoti sprendimą įgyvendinimo buvo konstatuotas tik keliuose EŽTT nagrinėtose bylose prieš Lietuvą, tačiau Lietuvos teismų jurisprudencijoje bylų, kai konstatuojamas esminis proceso pažeidimas, nesant teismo motyvų ar jų esant nepakankamai ir dėl to jos grąžinamos iš naujo nagrinėti žemesnės instancijos teismams, vis dar pasitaiko. Tai rodo, kad visuomenė nebėra pakanti neargumentuotiems teismų sprendimams, naudojasi apskundimo šiuo procesiniu pagrindu teise ir iš teismų tikisi ne tik konkretaus bylos išnagrinėjimo rezultato, bet ir racionalaus bei motyvuoto jo paaiškinimo.

CHANGES IN THE CONTENT OF THE COURT'S DUTY TO PROVIDE REASONS AND SOCIETY

Juozas Valčiukas

Mykolas Romeris University Law School

E-mail: vjuozas@mruni.eu

Asta Benetytė

Mykolas Romeris University Law School

E-mail: asta.benetyte@mruni.eu

Summary. This article deals with the main changes in legal regulation during the period of Lithuania's independence and court practice in criminal and civil cases related to the court's duty to justify its decisions. This analysis aims to reveal the significance of the court's duty to give reasons to society as part of the right to a fair trial and as an element of the principle of the rule of law. It also aims to substantiate the importance of this duty to society from the point of view of the sociological concept of law. The research reveals that although the jurisprudence of the European Court of Human Rights and the Lithuanian courts in the context of the court's duty to give reasons is consistent and clear, cases still occur in the jurisprudence of the Lithuanian courts that are returned to lower instance courts for reconsideration due to the absence or insufficiency of the court's reasoning. The article concludes that members of society no longer respect unreasoned court decisions and use the right to appeal on this procedural ground, and the instanced court system ensures control over court decisions and the elimination of unjustified court decisions.

Keywords: law, society, sociological concept of law, rule of law, legal reasoning, right to a fair trial, reasoned decision.

Juozas Valčiukas, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto docentas, socialinių mokslų (teisė) daktaras.

Juozas Valčiukas, associate professor at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, doctor of social sciences (Law).

Asta Benetytė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto lektorė, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teisės tyrimų grupės konsultantė.

Asta Benetytė, lecturer at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, consultant at the Supreme Court of Lithuania Legal Research Group.

ADMINISTRACINĖS ATSAKOMYBĖS INSTITUTAS LIETUVOJE 1918–1940 M.

Ieva Deviatnikovaitė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

E. paštas ieva@mruni.eu

„Tiesa, baudžiamajame statute yra numatytos bausmės ir už tokius nusikalstamuosius darbus, kurie savo juridine prigimtimi yra tokie, jog už juos bausti, gal, tikslingiau būtų pavesti administracijos organams. Tai galima padaryti, tačiau reikia vienąsyk užbrėžti aiškią ribą tarp tų nusikalstamųjų darbų, kurie baustini teismo ir kurie administracijos organų.“¹
(Kazys Laucius, 1939)

Santrauka. Straipsnyje siekiama išanalizuoti vieną iš reikšmingiausių administracinės teisės institutų, t. y. administracinės atsakomybės raidą Lietuvoje 1918–1940 m. Siekiant šio tikslo atskleidžiamas administracinės atsakomybės instituto teisinio reguliavimo spektras, administracinių nuobaudų sistema, jų skyrimo taisyklės, administracinio nusižengimo subjektai, nepilnamečių administracinės atsakomybės ypatumai, administracinių nusižengimų teiseną, administracinę atsakomybę pagal Baudžiamojo proceso įstatymus. Atliekant tyrimą taikyti istorinis, lyginamasis, analitinis, deskriptyvinis ir dokumentų analizės metodai.

Reikšminiai žodžiai: administracinė atsakomybė, nuobaudos, baudos, administracinių nusižengimų teiseną.

¹ Kazys Laucius, „Administracinis baudimas mūsų įstatymų leidyboje“, *Teisė* 45 (1939): 59.

Ivadas

1918 m. Lietuvos Respublikai paskelbus nepriklausomybę reikėjo apsispręsti dėl tolesnio administracinių nusižengimų teisinio reguliavimo, nes, akivaizdu, kad galiojęs teisinis reguliavimas buvo nepakankamas, nelankstus ir neatitiko realijų: Klaipėdos krašte galiojo 1871 m. priimtas Vokietijos baudžiamasis kodeksas (vok. *Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich*), o Didžiojoje Lietuvoje – carinės Rusijos 1903 m. baudžiamosios nuostatos arba baudžiamasis statutas (rus. *Уголовное уложение*)². Šie teisės aktai reglamentavo baudžiamąją ir tik iš dalies administracinę atsakomybę.

Tarpukario teisininkai pripažino tendenciją plačiai praktikuoti administracinę baudimą³. Tačiau nebuvo išvystytos administracinės atsakomybės doktrinos, nebuvo vadovėlių, kuriuose būtų aptariamas administracinės atsakomybės institutas („administracinis baudimas“), monografijų, pasirodė vos keletas straipsnių, kuriuose siekta atskirti baudžiamąją atsakomybę nuo administracinės⁴ ir pan. Net baudžiamosios teisės vadovėliuose nebuvo aiškinamas skirtumas tarp šių teisinės atsakomybės rūšių⁵. Tad nenuostabu, kad administracinės atsakomybės institutas buvo vienas painiausių teisės institutų tarpukariu, kadangi jis buvo pusiau kodifikuotas, neegzistavo vienodai traktuojamos ir reglamentuojamos administracinio nusižengimo teisenos, administracinių nuobaudų skyrimo taisyklių, be to, nevienodai vartoti terminai.

Straipsnyje siekiama išanalizuoti vieną iš reikšmingiausių administracinės teisės institutų, t. y. administracinės atsakomybės raidą Lietuvoje 1918–1940 m., atskleidžiant administracinės atsakomybės instituto teisinio reguliavimo spektrą, administracinių nuobaudų sistemą, jų skyrimo taisykles, administracinio nusižengimo subjektus, nepilnamečių administracinės atsakomybės ypatumus, administracinių nusižengimų teiseną, administracinę atsakomybę pagal Baudžiamojo proceso įstatymą ir kitus klausimus.

Administracinės atsakomybės instituto Lietuvoje evoliucija šiuolaikinėje

2 „Baudžiamasis kodeksas“, *Laikinosios Vyrųsąjūdžio žinios*, 1919, Nr. 2-3.

3 Kazys Laucius, „Administracinis baudimas mūsų įstatymdavytystėje“, *Teisė* 44 (1938): 422.

4 Vienas straipsnis aptiktas, tačiau jame nėra aiškiai atskirtas nusikaltimas nuo nusižengimo. Žr.: A? „Nusikaltimas ir nusižengimas“, *Policija* 19, 71 (1929): 359–361.

5 Pavyzdžiui, Stankevičius Vladimiras, *Baudžiamoji teisė: paskaitos* (Kaunas: Lietuvos universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1925).

teisėje nėra pakankamai išanalizuota – tėra vos keletas darbų⁶. Tačiau administracinės atsakomybės institutu, nors ir fragmentiškai, domėtasi tarpukariu⁷.

Tarpukariu vartotos kitokios sąvokos nei šiuolaikinėje administracinėje teisėje, pavyzdžiui, praktikoje administracinės atsakomybės taikymas buvo vadinamas „administraciniu baudimu“⁸ (ši sąvoka reiškė ir patį administracinės atsakomybės institutą), buvo vartojamos tokios sąvokos kaip „baudžiamasis nutarimas“, „baudžiamasis administracinis nutarimas“⁹, „nubaudimo sprendimas“¹⁰, „nutarimas apie baudos ar kitokio piniginio reikalavimo uždėjimą“¹¹, reiškusios nutarimą administracinio nusižengimo byloje, „administracinė baudžiamoji byla“¹², reiškusi administracinio nusižengimo bylą, „mažas nusižengimas“¹³, galimai reiškusi mažai pavojingą veiką, „kaltintinumas ir kaltingumas“, reiškęs kaltę, „kalto mo rūšys“, reiškusi kaltės formas ir pan. Straipsnyje pasitelkiami ir šiuolaikiniai, ir tarpukariu minėti terminai.

Tyrimo mokslinė bazė sudaryta iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA: fondas 402 – Kauno apskrities viršininkas: apyrašas 14, byla 58) medžiagos, daugiau kaip septyniasdešimties teisės aktų (tekste keletą kartų minimas teisės aktas išnašose nurodomas ne daugiau kaip du kartus), taip pat mokslinių ir publicistinių amžininkų straipsnių.

Atliekant tyrimą taikyti istorinis, lyginamasis, analitinis, deskriptyvinis ir dokumentų analizės metodai. Nuorodų sąrašė naudojamas trumpinys LCVA (Lietuvos centrinis valstybės archyvas).

- 6 Pavyzdžiui, Darius Urbonas, „Administracinės jurisdikcijos ištakos Lietuvoje“, *Socialinių mokslų studijos* 3/3 (2009): 317–331; Darius Urbonas, „Kvaziteisminių institucijų jurisdikcinė veikla taikant administracines sankcijas“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2007). Naujausiuose tyrimuose apie administracinės atsakomybės institutą teisės istorinių tyrimų nėra, pavyzdžiui, Milda Markevičiūtė, „Administracinės atsakomybės samprata ir teisinio reguliavimo modelis Lietuvoje“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2022).
- 7 Autorė rado bent keturiolika S. Vorobjovo, keturias J. Undraičio, dvi A. Jakovo, dvi P. Linkevičiaus, vieną P. K. Linkevičiaus, vieną Z. Ličkūno, vieną P. Ališausko publikaciją žurnaluose „Policija“, „Savivaldybė“, taip pat keturias J. Laucius publikacijas žurnale „Teisė“ ir t. t. Kai kuriais iš šių darbų remiamasi tyrime ir jie nurodomi išnašose.
- 8 *Baudžiamasis statutas su papildomaisiais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų paaiškinimų*. Spaudai rengė: M. Kavolis ir S. Bieliackinas (Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1934), VI; Laucius, *supra note*, 3: 422–434.
- 9 Laucius, *supra note*, 3: 428.
- 10 „Žemės ūkiams prižiūrėti įstatymui vykdyti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 442–3092.
- 11 „Degtukų akcizo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 326–2229.
- 12 „Žyminio mokesčio įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1937, Nr. 595–4155.
- 13 „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 480–3362.

1. Administracinis baudimas: pradžia

Lietuvoje nebuvo aiškios takoskyros tarp baudžiamosios ir administracinės teisinės atsakomybės. Antai Baudžiamojo statuto 1 straipsnio 3 dalyje¹⁴ apibrėžta nusizengimo sąvoka nenurodo aiškios ribos tarp baudžiamosios ir administracinės atsakomybės. Galbūt dėl to įstatymuose, kuriuose numatyta ir baudžiamoji, ir administracinė atsakomybė, buvo paprastai rašoma „baudžiamas administracine tvarka“¹⁵ arba „turi teisės administraciniu keliu uždėti ligi <...> baudos“¹⁶, arba „baudžiamas kriminaliniais įstatymais“¹⁷. Praktikai keldavo klausimus apie tai, kaip apibrėžti ir suprasti administracinę baudą – ar kaip įspėjimo priemonę, ar kaip baudą už padarytą nusizengimą¹⁸.

Ko gero, pirmasis Lietuvoje apie administracinės atsakomybės atskyrimą nuo baudžiamosios 1925 m. prabilo taikos teisėjas, vėliau advokatas P. K. Linkevičius rašinyje „Administracinis baudimas“¹⁹. Autorius atkreipė dėmesį į tai, kad „bylos, kurios nėra surištos su dideliu piliečių laisvės varžymu, yra perduotos rišti administracijai“²⁰. Taigi, administracinė atsakomybė atskiriama nuo baudžiamosios atsižvelgiant į piliečių laisvės suvaržymo lygį. Be to, rašinyje skiriama dėmesio individualiems administraciniams aktams įvardijant juos tais, kuriais nustatomi ar pakeičiami konkretūs santykiai. Taip pat pabrėžiama, kad administracija, vartodama prievartos priemones, sykiu atlieka ir jurisdikcijos funkcijas, „nes tam tikra procedūra, išieškant baudas, pakeičia teismo procesą. <...> Bausmė vykdoma administraciniu būdu, todėl čia ad-cija pasisavina sau kriminalinės justicijos funkcijas“²¹.

Vyriausiasis Tribunolas 1935 m. sausio 17 d. sprendime siekė atsakyti, ar apskritai teisinę atsakomybę asmenims gali taikyti administravimo subjektas, o ne teismas. Tribunolas konstatavo, kad „atskirais įstatymais administracijos

14 Baudžiamasis statutas su papildomaisiais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų paaiškinimų. Neoficijalinis leidimas. Spaudai rengė: M. Kavolis ir S. Bieliackinas (Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1934).

15 Pavyzdžiui, Karinės prievolės įstatymo 197 straipsnyje. Žr.: „Karinės prievolės įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 538-3734.

16 „Kovos su galvijų maru (džiuma) įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1921, Nr. 57-540.

17 „Prekių ženklams saugoti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1925, Nr. 183-1241.

18 S? Vorobjovas, „Administracinės baudos“, *Policija* 1, 53 (1929): 2-4.

19 Petras K. Linkevičius, „Administracinis baudimas“, *Policija* 8, 12 (1925): 8.

20 *Ibid.*

21 *Ibid.*

*organams duodama teisė traukti tieson ir bausti piliečius už mažesnius nusikaltamus darbus – nusižengimus, ypač švaros, sveikatos ir vidaus tvarkos palaikymo srityje. Tai yra tokios sritys, kur į nusižengimus dažnai yra reikalo tučtuojau reaguoti. Įstatymų leidėjai, turėdami galvoje, kad teismuose bylos sprendžiamos paprastai greitai, ypač kada teismai užversti bylomis, ir kad pavėluotas reagavimas gali neatsiekti tikslo, rado reikalo pavesti administracijos organams spręsti bylas dėl piliečių kai kurių mažesnių nusižengimų prieš įstatymo nuostatus. <...>. Lietuvos Valstybės Konstitucija nedraudžia administracijos organams bausti piliečius ir areštu, jei atskiras įstatymas tatai leidžia*²².

Taigi, administracinės atsakomybės institutas amžininkams reiškė greitesnį ir efektyvesnį procesą, nors svarstyta, ar tai neprieštarauja valdžių padalijimo principui:

*„Baudžiamosios teisės teorijos atžvilgiu išėmimas iš teismo kompetencijos kad ir menkų nusikalstamųjų darbų ir perdavimas jų administracinei jurisdikcijai, be abejo, yra peržengimas teisingumo garantijų, nes vienas iš principų čia yra atskyrimas administracinės valdžios nuo teismo. Bet valstybiniame gyvenime gali būti tokių momentų, kada reikia, <...> sutvarkyti visuomenės reikalą taip, kaip praktiškai tik vieningai yra galima. Dėl tokio būtino reikalingumo bylos apie kalbamus nusižengimus atiduodamos spręsti apskričių viršininkams, kad nors dalinai paliuosuotų Taikos Teisėjus nuo nepajėgiamo apsunkinimo menkomis bylomis, kurios dėl jų savybės tačiau reikalauja greito sprendimo.*²³

1933 m. išleistame „Policijos teisės vadovėlyje“ pirmame skyriuje yra poskyris, pavadintas „Administracinis baudimas“²⁴. Iš šiame poskyryje pateiktos medžiagos aiškėja, kad administracinis baudimas Lietuvoje pradėtas praktikuoti iš karto po valstybės nepriklausomybės paskelbimo, pabrėžiant, kad buvo būtina reaguoti į daug daromų nusižengimų, o teismai tuo metu tebuvo „organizacijos stadijoje“. Amžininkai suprato, kad dar tik besikuriančius teismus „užvertus nedidelės reikšmės kriminalinėmis bylomis“ greito reagavimo į kasdieną daromus nusižengimus negalima buvo tikėtis. Todėl buvo įvestas „administracinis baudimas be ypatingų procesualinių formalumų“²⁵.

22 S? Vorobjovas, „Vyriausiojo tribunolo išaiškinimas dėl administracinių pabaudų“, *Policija* 19, 25 (1935): 337–338.

23 S? Vorobjovas, „Teismo įsakymas ir administracinės baudos nutarimas“, *Policija* 13–14, 113–114 (1931): 245.

24 Antanas Jakobas, *Policijos teisės vadovėlis* (Kaunas: „Policijos“ laikraščio leidinys, 1933), 45–48.

25 *Ibid.*, 45.

2. Administracinė atsakomybė pagal baudžiamuosius įstatymus

1903 m. Baudžiamojo statuto²⁶, galiojusio Didžiojoje Lietuvoje, straipsniuose nemažai nuostatų, kuriose numatyta atsakomybė už smulkius nusižengimus ir kurie šių dienų Lietuvoje reglamentuojami ne įstatymuose, numatančiuose baudžiamąją atsakomybę, o administracinę. Smulkių nusižengimų aptikta šeštajame skyriuje „Apie valdžios neklausymą“, pavyzdžiui, 138 straipsnyje dėl privalo mojo įsakymo nesilaikymo, aštuntajame skyriuje „Nusižengimai kareiviavimo ir savivaldybinių pareigų įstatymams“, pavyzdžiui, 173 straipsnyje dėl asmens neįsirašymo į karinę tarnybą, dešimtajame skyriuje „Nusižengimai nuostatams, kuriais ginamas visuomenės ir asmens saugumas“, pavyzdžiui, 230 straipsnyje dėl uždrausto ginklo nešiojimo ar laikymo, 231 straipsnyje dėl neatsargaus ar pernelyg greito važinėjimo mieste arba kaime, skiriant arešto ne daugiau kaip dviem savaitėms arba baudą iki dviejų šimtų penkiasdešimt litų, 238 straipsnyje dėl tabako rūkymo draudžiamoje rūkyti vietoje, skiriant baudą iki penkiasdešimties litų, vienuoliktajame skyriuje „Nusižengimai įstatymams, kuriais saugojama žmogaus gerovė“, pavyzdžiui, 247 straipsnyje dėl medžioklės be medžioklės liudijimo, skiriant dvidešimt penkių litų piniginę baudą, 250 straipsnyje dėl stumbro, briedžio, elnio, stirnos neteisėtos medžioklės, dvyliktajame skyriuje „Nusižengimai įstatymams, kuriais saugojama visuomenės rimtis“, pavyzdžiui, 262 straipsnyje dėl triukšmo, riksmų ar kitokios netvarkos sukėlimo, sutrikdant visuomenės rimtį ar tvarką, tryliktajame skyriuje „Nusižengimai visuomenės doros saugojamiems įstatymams“, pavyzdžiui, 284 straipsnyje dėl neblaivaus asmens pasirodymo viešojoje vietoje arba 286 straipsnyje dėl alkoholinių gėrimų vartojimo viešojoje vietoje, abiem atvejais skiriant arešto ne daugiau kaip tris dienas arba baudą ne daugiau kaip penkiasdešimt litų, keturioliktajame skyriuje „Nusikaltimai jaunuomenės auklėjimo priežiūros įstatymams“, pavyzdžiui, 291¹ straipsnyje dėl nepilnamečio įleidimo į kino teatrą, demonstruojant filmus suaugusiems ir skiriant už tai baudą iki dviejų šimtų litų, šešioliktajame skyriuje „Nusižengimai verslų ir prekybos priežiūros įstatymams“, pavyzdžiui, 314 straipsnyje dėl draudžiamų maisto gaminių laikymo mažmeninėje alkoholinių gėrimų parduotuvėje ir pan.

Baudžiamojo statuto trečiojo skyriaus „Bausmės“ 22 straipsnyje nurodytos papildomų nuobaudų arba poveikio priemonių („pridedamosios bausmės“) – teisės atėmimas verstis, atlikus bausmę, atitinkamomis prekybos arba verslų

26 „Baudžiamasis kodeksas“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 2-3.

rūšimis arba kita įstatymuose nurodyta veikla – terminų nustatymo taisyklės, 24 straipsnyje piniginių baudų nustatymo taisyklės, 36 straipsnyje daiktų, kuriais buvo padaryta priešinga teisei veika, konfiskavimo taisyklės. Ketvirtajame skyriuje „Veiksmų kaltintinumas ir kaltingumas“ arba „Apie darbų pakaltinimą ir kaltingumą“, kitaip tariant, apie nepakaltinamumą, buvo numatytos normos dėl nepakaltinamų asmenų statuso ir mažamečių iki dešimties metų, taip pat nepilnamečių nuo 10 iki 17 metų atsakomybės. Penktajame skyriuje „Apie kaltumo rūšis“ išdėstytos nuostatos apie kaltės formas ir jų rūšis. Šeštojo skyriaus „Apie bausmių lengvinimą ir keitimą“ 59 straipsnyje nustatytos taisyklės dėl laiku nesumokėtos baudos pakeitimo areštu. Septintajame skyriuje „Atsakomybę didinančios aplinkybės“ reglamentuojamos nuostatos dėl atsakomybę sunkinančių aplinkybių, o aštuntajame „Apie baudimo pašalinamas aplinkybes“ – nuostatos dėl aplinkybių, pašalinančių atsakomybę.

Baudžiamojo proceso įstatymo²⁷ trečios knygos ketvirtasis skyrius „Teisimas dėl nusikalstamųjų darbų įvairiose administracijos srityse“ skirtas administracinių nusižengimų teisenai. Šis skyrius išskaidytas į du perskyrimus. Pirmasis perskyrimas dedikuotas bylų sprendimui dėl nusikalstamųjų darbų prieš išdo turtą ir pajamas, o antrasis perskyrimas – teisenai dėl nusikaltimų visuomenės tvarkai ir rimčiai. Perskyrimai buvo išskaidyti į skirtis.

Pirmojo perskyrimo pirmoje skirtyje įtvirtintos nusižengimų rūšys: dėl nusižengimų išdo turtui ir pajamoms nustatė teisenos tvarką dėl nusižengimų „gėralų bei tabako banderolių, cukraus ir degtukų akcizo taisyklėms“ (Įstatymo 1125 straipsnis), dėl „neteisėto įgabenimo iš užsienio tabako ar tabako dirbinių sprendžiamos tvarkos (Įstatymo 1125³ straipsnis), dėl nusižengimų valdžios miškuose, numatytų Baudžiamojo statuto straipsniuose (Įstatymo 1125⁴ straipsnis), dėl kontrabandos, pastebėtos ne muitinių įstaigų galiojimo zonoje (Įstatymo 1125⁶ straipsnis). Pirmojo perskyrimo antroje skirtyje nustatyta „nusižengimų susekimo tvarka“, trečioje skirtyje – nuostatos dėl parengiamojo tardymo, ketvirtoje – teisminis administracinio nusižengimo bylos nagrinėjimas.

Antrojo perskyrimo pirmoji skirtis nustatė administracinių nusižengimų rūšis – teiseną (teisimo tvarka) dėl nusižengimų spaudos nuostatoms, o antroji skirtis – tokiems nusižengimams kaip dėl nepilno svorio duonos pardavimo, karinės prievolės vengimo (Įstatymo 1215 straipsnis), nusižengimų

27 *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais, neoficialinis leidinys*. Redagavo M. Kavolis (Kaunas: „Literatūros“ knygyno leidinys, 1933).

privalomiems savivaldybių leidžiamiems įsakymams (Įstatymo 1216¹ straipsnis), teismų sprendimų spausdinimo taisyklių (Įstatymo 1213⁵ straipsnis), pramonės įmonių įrengimo ir tvarkos priežiūros taisyklių (Įstatymo 1216² straipsnis), miškų tausojimo taisyklių (Įstatymo 1216³ straipsnis), Uosto viršininko privalomų įsakymų (Įstatymo 1216⁵ straipsnis), darbininkų nuo ligos apsaugojimo taisyklių (Įstatymo 1216⁷ straipsnis), nelaimingų atsitikimų apdraudimo taisyklių (Įstatymo 1216⁸ straipsnis), Medicinos įstatų (Įstatymo 1218 straipsnis), Pasų įstatų (Įstatymo 1220 straipsnis), Karantino nuostatų (Įstatymo 1229 straipsnis), Susisieikimo įstatų (Įstatymo 1230 straipsnis). Antrajame perskyrime taip pat kaip ir pirmajame nustatyta minėtų nusižengimų susekimo tvarka, tardymas, teisminis nagrinėjimas.

Minėtuose straipsniuose įtvirtinta, kad kai kurios bylos galėjo būti sprendžiamos viešojo administravimo subjektų, o paskui jų nagrinėjimas galėjo būti perkeliamas į teismą arba bylas nagrinėdavo iš karto teismai, pavyzdžiui, bylos dėl „bepatentinio svaigiųjų gėrimų pardavinėjimo“ (Įstatymo 1125² straipsnio pastaba) turėjo būti nagrinėjamos teismuose. Kitais atvejais bylas galėjo nagrinėti Mokesčių departamento direktorius, miškų urėdas, muitinė, miesto viršininkas, miesto arba apskrities policijos vado ir pan. Įstatymo 1127 straipsnyje numatyta, kad bylos žinybingumas priklausė nuo baudos dydžio ir konfiskuotinių daiktų vertės. Administracinių nusižengimų bylas turėjo kelti pareigūnai, bendroji policija. Bylos galėjo būti keliamos asmenų skundų, pareiškimų, pranešimų pagrindu. Įstatyme nurodyti reikalavimai tokio pobūdžio pranešimams. Juose turėjo būti nurodyta, kuo nusižengta, kaltininko vardas, pavardė, gyvenamoji vieta, jei ji žinoma.

Administracinės nuobaudos Baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtintos tokios: bauda, areštas, prekių konfiskavimas, periodinių ir neperiodinių leidinių areštas. Įstatymo nuostatose įtvirtinta, kad konfiskuoti daiktai turėjo būti saugomi policijos, eigulio ir pan. Būta nuostatų ir apie asmenų sulaikymą, atvesdinimą, pareigūnų patekimą į patalpas, tardymo tvarką, konfiskuotų daiktų pardavimą, prekių apžiūrėjimą, užantspaudavimą, surašant „prekių žinionešę“. Įstatymas reglamentavo ir atvejus, kai muitinės pareigūnai be kreipimosi į teismą galėdavo konfiskuoti daiktus ir skirti piniginę baudą. Įstatyme nustatyta teisminė administracinių nusižengimų bylų nagrinėjimo tvarka.

Ir Baudžiamajame statute, ir Baudžiamojo proceso įstatyme būta ir materialinių, ir procesinių normų. Tai kėlė neaiškumų, be to, matyt, teisinis reguliavimas buvo nepakankamas, nes ir kituose teisės aktuose buvo reglamentuojamos administracinių nuobaudų sistemos ir administracinių nusižengimų teisena.

3. Privalomieji įsakymai

Administracinė atsakomybė buvo taikoma ne tik pagal anksčiau įvardytus baudžiamuosius įstatymus. 1919 m. kovo 8 d. priimtas „Įstatymas apie savivaldybių privalomų įsakymų leidimą ir pildymą“²⁸, po kelių mėnesių priimti „Ypatingieji valstybės apsaugos įstatatai“²⁹, „Milicijos įstatymas“³⁰. Šiuose įstatymuose nurodyta, kad apskričių tarybos, seimeliai, apskričių komitetai, kitokios apskričių savivaldybės sprendžiamosios įstaigos, apskričių viršininkai ir karo komendantai priima privalomuosius įsakymus (remiantis kitais įstatymais, privalomus įsakymus galėjo priimti ir ministrai, pavyzdžiui, pagal Su apkrečiamomis augalų ligomis ir kenkėjais kovoti įstatymo³¹ 2 straipsnį, įsakymus galėjo leisti žemės ūkio ministras ir pan.).

„Įstatyme apie savivaldybių privalomų įsakymų leidimą ir pildymą“ įtvirtinta, kad apskrities susirinkimai (apskričių tarybos, seimeliai, apskričių komitetai, kitokios apskričių savivaldybės sprendžiamosios įstaigos) ir miesto tarybos įgaliojamos priimti privalomo pobūdžio įsakymus ir skirti pinigines baudas („pabaudas“ iki tūkstančio markių) už įsakymų nevykdymą. Įsakymai turėjo būti priimami viešosios tvarkos, rimties, higienos užtikrinimo, susisiekiimo organizavimo, privataus ir viešo turto apsaugos, vietos gyventojų išlaikymo patikrinimo srityse.

Pagal „Milicijos įstatymo“ 25 straipsnį apskričių viršininkai galėjo leisti įsakymus visuomenės tvarkai ir ramybei, švarai palaikyti, sveikatai patikrinti. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad apskrities viršininkai priimdavo privalomus įsakymus ne tik remdamiesi „Milicijos įstatymo“, bet ir kitų įstatymų, pavyzdžiui, „Nepaprastojo meto įstatymo“ 8 straipsnio, normomis.

„Įstatymo apie savivaldybių privalomų įsakymų leidimą ir pildymą“ 3 straipsnyje nustatyta, kad bylas dėl privalomo pobūdžio įsakymų nevykdymo „administratyviniu būdu“ nagrinėjo valsčių ir miestų komitetai. O „Milicijos įstatymo“ 26 straipsnyje įtvirtinta, kad apskrities viršininkas už privalomų įsakymų nesilaikymą turėjo bausti bauda iki penkių tūkstančių auksinų arba areštu iki vieno mėnesio.

Šie įsakymai nebuvo skelbiami leidinyje „Vyriausybės žinios“ (nuo 1935 m. vienas kitas skelbiamas), todėl apie juos galima spręsti tik iš archyvuose saugomų dokumentų arba kitų rašytinių šaltinių. Buvo priimti šie įsakymai: „Viešosios

28 „Įstatymas apie savivaldybių privalomų įsakymų leidimą ir pildymą“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 5.

29 „Ypatingieji valstybės apsaugos įstatatai“, *Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 4.

30 „Milicijos įstatymas“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 32-363.

31 „Su apkrečiamomis ligomis kovoti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 415-2867.

tvarkos, ramybės ir padomumo palaikymo reikalu“, „Šunų rišimo reikalu“, „Švaros palaikymo reikalu“, „Vėliavų kabinimo reikalu“, „Kovai su snukio ir nagų liga“, „Išviečių tvarkymo reikalu“, „Gyventojų registracijos reikalu“, „Iškabų reikalu“, „Aukų rinkimo reikalu“, „Mirusių laidojimo reikalu“, „Už griežimą šarmanka be leidimo“, „Už lošimą saldainiais be leidimo“³². Pateiktina pavyzdžių: Kauno miesto ir apskrities viršininko 1928 m. spalio 20 d. privalomas įsakymas Nr. 34, kuriuo uždrausta laidoti žmones ne tam skirtose vietose³³, 1933 m. rugpjūčio 21 d. privalomas įsakymas Nr. 42, nustatantis, kad miestų ir valsčių gyventojai laikytųsi higienos reikalavimų³⁴, 1939 m. birželio 21 d. privalomas įsakymas dėl Nepaprastojo meto įstatymo įgyvendinimo, draudžiant skelbti įžeidžiančius ir žeminančius dalykus apie valstybės valdžią, valdžios organus ir jų atstovus³⁵ ir t. t. Dažniausiai apskričių viršininkų įsakymuose buvo kartojama „Milicijos įstatymo“ 26 straipsnyje įtvirtinta nuostata dėl sankcijos³⁶.

Amžininkai pastebėjo, kad atsitikdavo taip, jog ir savivaldybės, ir apskrities viršininkas skirtingomis taisyklėmis reglamentuodavo tą patį dalyką. Vieni tai darydavo remdamiesi „Įstatymo apie savivaldybių privalomų įsakymų leidimą ir pildymą“ 2 straipsniu, o kiti – „Milicijos įstatymo“ 25 straipsniu. Policijos pareigūnai turėdavo prižiūrėti privalomų įsakymų vykdymą, tad kartais jie remdavo si savivaldybių pareigūnų sprendimais, o kartais – apskričių viršininkų³⁷. Nebuvo aišku, kieno privalomasis įsakymas aukštesnės galios, kieno – žemesnės.

Atrodytų, visiškai nebesvarbu, už kurio įsakymo nesilaikymą ar nevykdymą galėjo būti surašytas protokolas, tačiau savivaldybių pareigūnų ir apskričių viršininkų sprendimų apskundimo tvarka skyrėsi. Antai „Įstatymo apie savivaldybių privalomų įsakymų leidimą ir pildymą“ 4 ir 5 straipsniais, miesto komiteto sprendimas, kuriuo paskirta bauda siekė daugiau nei šimtą markių, galėjo būti skundžiamas apskrities komitetui. Šis tokius skundus turėjo nagrinėti taip pat „administratyviniu būdu“. Jeigu bauda viršijo tris šimtus markių, toks sprendimas galėjo būti skundžiamas apygardos teismui. Šio teismo sprendimai buvo neskundžiami. Skundas turėjo būti paduotas per dvi savaites nuo sprendimo priėmimo dienos. Vėliau, 1931 m.

32 J? Undraitis, „Administracinės baudos per 1938 metus“, *Teisė* 48 (1939): 360–361.

33 Kauno miesto ir apskrities viršininko 1928 m. spalio 20 d. įsakymas Nr. 34. LCVA F. 402, ap. 14, b. 58, l. 10.

34 Kauno miesto ir apskrities viršininko 1933 m. rugpjūčio 31 d. įsakymas Nr. 34. LCVA F. 402, ap. 14, b. 58, l. 14.

35 Kauno apskrities viršininko 1939 m. birželio 21 d. įsakymas. LCVA F. 402, ap. 14, b. 58, l. 21.

36 J? Undraitis, „Administracinio baudimo aktualijos“, *Policija* 14-15 (1939): 265–267.

37 Laucius, *supra note*, 1: 56–57.

priėmus „Vietos savivaldybės įstatymą“³⁸, Vyriausiasis Tribunalas 1937 m. balandžio 22 d. priėmė sprendimą, kuriame paaiškino savivaldybių subjektų privalomųjų įsakymų apskundimo tvarką. Jis konstatavo, kad savivaldybių subjektų įsakymai, kuriais taikoma teisinė atsakomybė už privalomųjų įsakymų nesilaikymą, galės būti skundžiami 1931 m. priimto „Vietos savivaldybės įstatymo“ numatyta tvarka, t. y. pirmiausia skundžiami apskrities viršininkui, paskui vidaus reikalų ministrui ir galiausiai teisėtumo atžvilgiu Vyriausiajam Tribunalui³⁹. Pagal „Milicijos įstatymo“ 27 straipsnį apskričių viršininkų privalomieji įsakymai turėjo būti patvirtinti vidaus reikalų ministro. Iš esmės apeliacinė instancija skundams dėl apskričių viršininkų priimtų sprendimų būdavo vidaus reikalų ministro sprendimas, kuris dažniausiai nebuvo skundžiamas, nebent atitinkamais atvejais – Vyriausiajam Tribunalui⁴⁰. Taigi, susiklostė dvi nelygiavertės padėtys: jeigu skundžiamas apskrities viršininko sprendimas, tai jis dažniausiai galėjo būti skundžiamas tik vidaus reikalų ministrui, o jeigu savivaldybės organo – tada ir apskrities viršininkui, ir vidaus reikalų ministrui, ir Vyriausiajam Tribunalui. Pasak K. Lauciaus, būtų užtekę, jei administracijos organo sprendimas dėl administracinės atsakomybės taikymo būtų skundžiamas apylinkės teismui. Tai būtų užtikrinę administracinio baudimo operatyvumą ir greitesnį sprendimo vykdymą⁴¹.

K. Lauciaus teigimu, turi būti aiškiai nustatyta, kuri institucija ir kokiose srityse turi priimti įsakymus, kad šie nesidubliuotų⁴². Be to, amžininkas atkreipė dėmesį į tai, kad ir „Įstatymo apie savivaldybių privalomųjų įsakymų leidimą ir pildymą“ 2 straipsnyje, ir „Milicijos įstatymo“ 25 straipsnyje nurodytos sritys, kuriose savivaldybių pareigūnai ir apskričių viršininkai galėjo priimti privalomus įsakymus, dubliavosi su analogiškomis sritimis, įtvirtintomis Baudžiamojo statuto 268, 280 ir 284 straipsniuose⁴³. Taigi, kilo klausimų, ar reikia leisti privalomuosius įsakymus dėl veikų, kurios buvo numatytos Baudžiamojo statuto normose, ir ar toliau veikia Baudžiamojo statuto straipsniai, kuriuose už numatytas veikas atsakomybė taikoma pagal privalomuosius įsakymus⁴⁴. Tai logiškai išplaukiantys klausimai, nes praktikoje kilo nemažai nesusipratimų, kadangi, vadovaujantis Baudžiamojo statuto

38 „Vietos savivaldybės įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 356-2419.

39 Laucius, *supra note*, 1: 63.

40 Undraitis, *supra note*, 32: 355.

41 Laucius, *supra note*, 1: 63.

42 *Ibid.*, 57.

43 *Ibid.*

44 *Ibid.*

straipsniais, sprendimus turėdavo priimti teismai, o, remiantis minėtų įstatymų normomis, sprendimus turėjo priimti administracijos organai. Tad nenuostabu, kad ilgainiui teismai grąžindavo apskričių viršininkams policijos pareigūnų atsiunčiamus nusižengimų protokolus konstatuodami, kad, įsigaliojus privalomajam įsakymui, atitinkami Baudžiamojo statuto straipsniai nebeveikė. K. Laucius manė, kad tai galėjo būti argumentuota dėsniu, jog vėliau priimtas teisės aktas pakeičia anksčiau priimtą, jei šis reguliuoja tą pačią sritį⁴⁵. Be to, teismai rėmėsi Baudžiamojo statuto 138 straipsniu, įtvirtinusi, kad už privalomojo įsakymo nesilaikymą baudžiama, jei tam tikras įstatymas nenumato sankcijos⁴⁶. Teisių fakulteto absolventas pritarė tam, kad atsakomybės taikymas už kai kuriuos nusižengimus dėl savo juridinės prigimties galėtų būti pavestas administracijos organams, tačiau tai turėjo būti reglamentuota aiškiai nustatant ribą „tarp nusikalstamųjų darbų, kurie baustini teismo ir <...> administracijos organų“⁴⁷. Vyriausiasis Tribunolas, tiesa, siekė šią takoskyrą nustatyti 1929 m. birželio 7 d. byloje Nr. 142, kurioje konstatavo, kad už privalomojo įsakymo nesilaikymą teismas gali priimti sprendimą tik tokiu atveju, jei įsakyme nurodyta, kad gali būti baudžiama administraciniu būdu arba teismo keliu. Taigi, pasak Vyriausiojo Tribunolo, jei savivaldybė privalomajame įsakyme nenurodė, kad administracinę atsakomybę gali taikyti ir teismas, tokiu atveju taikoma tik administracinio organo atsakomybė⁴⁸. Tačiau amžininkai įžvelgė abejonių dėl tokio Vyriausiojo Tribunolo aiškinimo, maža to, šis aiškinimas taikytinas tik savivaldybių organų, o ne apskričių viršininkų priimtiems sprendimams.

„Milicijos įstatyme“ ir „Įstatyme apie savivaldybių privalomų įsakymų leidimą ir pildymą“ nebuvo detalaus administracinio nusižengimo teisenos reglamentavimo. Taigi, pasak K. Lauciaus, pagal analogiją buvo taikomos Baudžiamojo proceso įstatymo normos⁴⁹.

4. Kiti įstatymai, reglamentavę administracinės atsakomybės institutą

Sankcijos ir kai kurie administracinių nusižengimų teisenos klausimai buvo numatyti įvairiausias viešas sritis reguliuojančiuose teisės aktuose (o kai kuriuose

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ *Ibid.*, 60.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Ibid.*, 61.

⁴⁹ *Ibid.*, 64.

kartu numatant ir baudžiamąją atsakomybę, pavyzdžiui, Emigracijos įstatyme (žr. 56 išnašą) – asmens tapatybę⁵⁰, finansus⁵¹, ekonomiką⁵², darbą⁵³, karo prievolę⁵⁴, elektros energiją⁵⁵, emigraciją⁵⁶, farmaciją⁵⁷, alkoholinius gėrimus⁵⁸, ginklus⁵⁹, veterinariją⁶⁰, kontrabandą⁶¹, užkrečiamas ligas⁶², mediciną⁶³, maistą⁶⁴, matavimo vienetų⁶⁵, medžioklę⁶⁶, mokesčius ir muitus⁶⁷, lošimus⁶⁸, konkurenciją (šioje srityje buvo

- 50 „Pasų įstatų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 358-2441.
- 51 „Degtukų akcizo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 326-2229; „Akcizų ir finansinių monopolijų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 436-3042; „Užsienio valiutos operacijoms tvarkyti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 501-3480.
- 52 „Kainų priežiūros įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 471-3306.
- 53 „Darbo dienos ilgumo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1926, Nr. 212-1401; „Švenčių ir poilsio įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 328-2247; „Pramonės darbininkų samdos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 429-2966; „Darbo leidimo ne Lietuvos piliečiams įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 332-2271; „Viešųjų darbų fondo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 431-2982 ir t. t.
- 54 „Karinės prievolės įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 538-3734.
- 55 „Elektros energijos kainoms normuoti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 412-2840.
- 56 „Emigracijos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 310-2089.
- 57 „Svaigųjų vaistų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 362-2471.
- 58 „Svaigųjų gėrimų mažmenomis pardavinėjimo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 91-761.
- 59 „Leidimų ginklams laikyti davimo taisyklės“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 12.
- 60 „Gyvuliams globoti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 441-3068; „Veterinarijos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 293-1933; „Arklių kergimui tvarkyti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 316-2133; „Kovos su galvijų maru (džiuma) įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1921, Nr. 57-540; „Veterinarijos praktikos teisių įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 431-2984.
- 61 „Įstatymas apie auksinių ir sidabrinių pinigų, aukso ir sidabro gabalais arba nuolaužomis ir vežamais prekybos tikslais sidabriniais arba auksiniais išdirbiniais išvežimo iš Lietuvos uždraudimą“, *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 21; Muitinių įstatai, *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 164-1153.
- 62 „Su apkrečiamomis ligomis kovoti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 415-2867.
- 63 „Medicinos civilinio personalo mobilizacijos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1921, Nr. 59-545.
- 64 „Skerdyklių ir mėsos priežiūros įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 337-2314.
- 65 „Matų, saikų ir svarstyklių įstatai“, *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 34-388.
- 66 „Medžioklės įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1925, Nr. 191-1294.
- 67 „Įstatymas apie valstybės mokesnių imamąją tvarką“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 17; „Prekybos, pramonės ir kredito įstaigų sąskaitybos knygų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 171-1190; „Žemės mokesnių įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1923, Nr. 141-1019; „Įstatymas apie valstybinį mokesnį nuo nejudomųjų turtų miestuose ir miesteliuose“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 18; „Verslo pelno mokesčio įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 366-2493; „Darbo pajamų mokesčio įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 388-2668; „Buto mokesčio įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 489-3420.
- 68 „Lošiamųjų ir pasjanso kortų valstybinės monopolizacijos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1921, Nr. 68-610.

taikoma baudžiamoji atsakomybė⁶⁹, žiniasklaidą (radijas ir spauda)⁷⁰, kino teatrą⁷¹, knygynus⁷², rinkimus⁷³, socialinę apsaugą⁷⁴, statistiką⁷⁵, susirinkimus⁷⁶, susisiekimą⁷⁷, užsieniečių teisinę padėtį⁷⁸, švietimą⁷⁹, topografiją⁸⁰, teisėtvarką ir teismo rimtį⁸¹, valstybės saugumą⁸², nepaprastąją padėtį⁸³, žemės ūkį⁸⁴, žuvininkystę⁸⁵ ir t. t.

- 69 „Prekių ženklams saugoti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1925, Nr. 183-1241; „Kovos su nedorąja konkurencija įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 392-2680.
- 70 „Radio susisiekti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 410-2825; „Spaudos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 510-3538.
- 71 „Kino teatrų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 390-2672.
- 72 „Knygynų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 510-3540.
- 73 „Rinkimų laisvės apdraudimo įstatymas“, *Laikiniosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 16.
- 74 „Ligonių kasų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 434-3033; „Draudimo nuo nelaimingų atsitikimų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 531-3684; įvairios konvencijos, pavyzdžiui, Konvencija dėl moterų nakties darbo, Vaikų nakties darbo pramonėje, Aštuonių valandų darbo dienos ir 48 valandų darbo savaitės pramonės įmonėse, Savaitinio poilsio pramonės įmonėse ir t. t.
- 75 „Valstybės statistikos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 332-2272; „Visuotinio Lietuvos žemės ūkio surašymo įstatymui vykdyti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 339-2332.
- 76 „Susirinkimų ir pramogų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 393-2688.
- 77 „Karo Ryšių karvelių įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 329-2250; „Autovežiminių įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 358-2439; „Sauskeliais naudotis įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 304-2034; „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 480-3362; „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymui vykdyti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 548-3817; „Judėjimo tvarkai nusižengusiems vietoje bausti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1938, Nr. 621-4412; „Orinio susisiekimą įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 479-3357; „Orinio susisiekimą įstatymui vykdyti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1937, Nr. 581-4047; „Įstatymas apsaugos nuo lėktuvų“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 479-3358.
- 78 „Svetimšaliams gyventi įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2884; „Svetimšalių samdos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 499-3467 ir t. t.
- 79 Baudžiamojo Statuto 138 straipsnis, pagal kurį tėvai, neleidami vaikams mokytis, turėjo būti valdžia viršaičio baudžiami. Žr.: *Baudžiamasis statutas su papildomaisiais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų paaiškinimų*. Spaudai rengė: M. Kavolis ir S. Bieliackinas (Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1934), 721.
- 80 „Trianguliacijos ir topografinių nuotraukų ženklų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 410-2827.
- 81 „Įstatymas apie palengvinimus kaliniams“, *Laikiniosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 8; „Teismų santvarkos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 419-2900.
- 82 „Ypatingi valstybės apsaugos įstatai“, *Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 4 ir kiti numeriai; „Sustiprintos apsaugos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1925, Nr. 194-1318;
- 83 „Nepaprastojo meto įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 644-4701.
- 84 „Žemės ūkiams prižiūrėti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 420-2908; „Sėklų prekybos kontrolės įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 438-3049; „Su apkrečiamomis augalų ligomis ir kenkėjais kovoti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 440-3063.
- 85 „Žemės ūkio ministro įsakymas dėl žuvų ūkio“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 442-3099.

Būta tokių įstatymų, kurie buvo sudaryti tik iš baudžiamųjų nuostatų ir nusižengimų baudimo normų. Tokiuose įstatymuose paprastai buvo numatytos sankcijos už įvairius nusižengimus. Antai „Laukams prižiūrėti įstatymo“⁸⁶ baudžiamuosiuose nuostatuose įtvirtintos normos, nustatančios sankcijas už derliaus nuėmimą sveltimuose soduose, daržuose, laukuose, už kelrodžių ar įspėjamųjų ženklų gadinimą, už akmenų, smėlio, molio, kitų iškasenų vagystę iš svetimos žemės ir pan.

Kai kurios sankcijos nustatytos Baudžiamajame statute⁸⁷, o Baudžiamojo proceso įstatyme⁸⁸ – administracinės atsakomybės taikymo teisena (žr. straipsnio 2 skyrelį).

„Traukiami tieson“ ar „baudžiami administraciniu keliu“ asmenys buvo pažeidę ir norminius administracinius aktus, pavyzdžiui, ministrų patvirtintas „Valstybinių gėrimų parduotuvių taisykles“⁸⁹, „Mineralinių vandenų, vaisvandenių ir limonado gaminimo taisykles“⁹⁰, „Dirbtinių riebalų gaminimo ir pardavinėjimo taisykles“⁹¹, Kauno miesto ir apskrities komendanto įsakymus dėl cenzūros spaudoje⁹² ir t. t.⁹³

Buvo ir tokių įstatymų, kuriuose numatytos sankcijos už atitinkamas taisykles jų konkrečiai neįvardijant, pavyzdžiui, „Įstatyme apie savivaldybių privalomų įsakymų leidimą ir pildymą“, „Ypatinguosiuose valstybės apsaugos įstatuose“, „Milicijos įstatyme“ (apie šiuos teisės aktus žr. straipsnio 3 skyrelį).

Buvo ir taip, kad įstatyme numatomas nusižengimas, o teisena įtvirtinta poįstatyminiu teisės aktu, pavyzdžiui, buvo priimtose „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymui vykdyti taisyklės“, „Judėjimo tvarkai nusižengusiems vietoje bausti taisyklės“ įgyvendinant „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymą“.

86 „Laukams prižiūrėti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 504-3500.

87 *Baudžiamasis statutas su papildomaisiais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų paaiškinimų*. Neoficijalinis leidimas. Spaudai rengė: M. Kavolis ir S. Bieliackinas (Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1934), 637–719.

88 *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais, neoficijalinis leidinys*. Redagavo M. Kavolis (Kaunas: „Literatūros“ knygyno leidinys, 1933).

89 „Valstybinių gėrimų parduotuvių taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 174-1200.

90 „Mineralinių vandenų, vaisvandenių ir limonado gaminimo taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1927, Nr. 255-1660.

91 „Dirbtinių riebalų gaminimo ir pardavinėjimo taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 319-2170.

92 „Kauno miesto ir apskrities komendanto 1934.VIII.18 d. įsakymas Nr. 15“. Žr.: *Baudžiamasis statutas su papildomaisiais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų paaiškinimų*. Neoficijalinis leidimas. Spaudai rengė: M. Kavolis ir S. Bieliackinas (Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1934), 716–717.

93 „Karo ryšių karvelių įstatymui vykdyti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 428-2959.

Iš viso Lietuvos administracinę atsakomybę arba administracinį baudimą reglamentuojančių teisės aktų buvo per septyniasdešimt.

4.1. Administracinės nuobaudos ir jų skyrimo taisyklės

Teisės aktuose buvo numatytos įvairių dydžių baudos. Mažiausia bauda, vadovaujantis Baudžiamojo statuto 24 straipsnio 1 dalimi, buvo pustrčio lito, o didžiausia, K. Laucius pastebėjimu⁹⁴, 15 tūkstančių litų, vadovaujantis „Kainų priežiūros įstatymo“ 9 straipsniu. Galėjo būti nustatyta ir atitinkama nuobaudų sistema. Kitaip tariant, buvo skiriamos ne tik baudos, bet ir kitokio pobūdžio nuobaudos ir bausmės, pavyzdžiui, „Akcizų ir finansinių monopolijų įstatymo“ 518 straipsnyje „bausmės ir skriaudos“ buvo suskirstytos į turtines ir laisvės atėmimo bausmes. Tarp turtinių buvo numatyta bauda (mažiausiai 10 litų) ir daiktų konfiskavimas, o tarp laisvės atėmimo – areštas ir paprastasis kalėjimas. Kai kuriuose įstatymuose buvo nustatyta tik bauda, pavyzdžiui, „Arklių kergimui tvarkyti įstatyme“, „Butų mokesčio įstatyme“, „Elektros energijos kainoms normuoti įstatyme“. Tačiau „Darbo leidimo ne Lietuvos piliečiams įstatyme“, be baudų, nustatytas ištrėmimas iš Lietuvos. Be abejo, tokią bausmę būtų sunku priskirti administracinės atsakomybės nuobaudų sistemai.

Kai kuriuose įstatymuose numatyta pasirinkimo galimybė – skirti arba baudą, arba areštą, pavyzdžiui, „Karinės prievolės įstatymo“⁹⁵ 209 ir kituose straipsniuose, „Švenčių ir poilsio įstatymo“⁹⁶ 14 straipsnyje, „Trianguliacijos ir topografinių nuotraukų ženklų įstatymo“⁹⁷ 16–17 straipsniuose, „Gyvuliams globoti įstatymo“ 2 straipsnyje, arba skirti abi nuobaudų rūšis kartu, pavyzdžiui, taip įtvirtinta „Emigracijos įstatymo“ 35, 36 straipsniuose, „Įstatymo apie auksinių ir sidabrinių pinigų, aukso ir sidabro gabalais arba nuolaužomis ir vežamais prekybos tikslais sidabriniais arba auksiniais išdirbiniais išvežimo iš Lietuvos uždraudimą“ 2 straipsnyje ir t. t.

Įstatymuose galėjo būti nustatyta ir kitaip. Antai „Užsienio valiutos operacijoms tvarkyti įstatymo“ 27 straipsnyje ir „Orinio susisiekiimo įstatymo“ 24 straipsnyje įtvirtinta, kad laiku nesumokėjus baudos ji pakeičiama areštu. Vyriausiasis Tribunolas 1935 m. sausio 17 d. nutarime konstatavo keletą administracinių nuobaudų skyrimo taisyklių:

⁹⁴ Laucius, *supra note*, 3: 424.

⁹⁵ „Karinės prievolės įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 538-3734.

⁹⁶ „Švenčių ir poilsio įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 328-2247.

⁹⁷ „Trianguliacijos ir topografinių nuotraukų ženklų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 410-2827.

„Lietuvos bausmių sistemoje piniginė bauda yra lengviausia bausmė. Piniginė bauda pakeičiama sunkesne bausme – areštu“; „Teisingumas reikalauja duoti piliečiui atlikti nors ir sunkesnę bausmę, bet mažiau jam nuostolingą <...>“; „<...> piniginė bauda pakeičiama areštu, kai nubaustasis pareiškia, jog jis neturi gyvų pinigų ir negali sumokėti baudos“⁹⁸.

Teisės aktuose kartais nebūdavo nustatyta tiksliai, kokiomis sąlygomis ir proporcijomis piniginė bauda galėjo būti pakeista areštu. Pasak Vyriausiojo Tribunolo, tokiu atveju reikėjo vadovautis Baudžiamojo statuto 59 straipsniu, įtvirtinusi piniginės baudos pakeitimo areštu sąlygas ir proporcijas. O kadangi apskričių viršininkams teisės aktuose buvo suteikta diskrecijos teisė skirti areštą vietoj piniginės baudos, tad Vyriausiasis Tribunolas konstatavo, kad tai galima daryti tik įstatymo ribose, atsižvelgiant į piniginės baudos dydį ir kitas aplinkybes⁹⁹.

Kai kuriuose teisės aktuose buvo įtvirtintos ne tik fiksuotos baudų sumos, bet ir baudų formavimo taisyklės, pavyzdžiui, „Darbo pajamų mokesčio įstatymo“ 106 straipsnyje nustatyta, kad už atitinkamą nusižengimą skiriama bauda priklauso nuo sumos, kurią norėta nuslėpti, taip pat bauda galėjo būti sumažinta 20 procentų, jei kaltininkas baudžiamas areštu ne ilgiau kaip trimis mėnesiais.

Tarp nuobaudų kai kuriuose įstatymuose minimas įspėjimas, turto konfiskavimas, pavyzdžiui, „Spaudos įstatymo“ 15 straipsnyje nustatyta vidaus reikalų ministro teisė įspėti spaudinio leidėją ar redaktorių, taip pat teisė konfiskuoti spaudinį, jei jo kalba „itin daryta“¹⁰⁰, „Mineralinių vandenų, vaisvandenių ir limonado gamimo taisyklėse“ numatytas dirbinių siuntimas patikrinti Sveikatos departamentui, „Svaigųjų gėrimų mažmenomis pardavinėjimo įstatymo“¹⁰¹ 36 straipsnyje įtvirtinta teisė konfiskuoti medžiagas, iš kurių neteisėtai pagaminti alkoholiniai gėrimai. „Skerdyklų ir mėsos priežiūros įstatymo“¹⁰² 30 straipsnyje numatytas slapta paskerstų gyvulių mėsos konfiskavimas, o pripažinus mėsos produktą tinkamą mitybai, atiduodama labdaros įstaigoms. Kai kur numatytas specialiosios teisės atėmimas, pavyzdžiui, „Sauskeliais naudotis įstatymo“ 14 straipsnyje įtvirtinta ne tik piniginė bauda arba areštas iki vieno mėnesio, bet ir „šoferio teisės“ atėmimas.

98 Vorobjovas, *supra note*, 22: 337–338.

99 Vorobjovas, *supra note*, 22: 338. S. Vorobjovas apie piniginės baudos pakeitimą areštu rašė ir daugiau: S? Vorobjovas, „Piniginės baudos administracinėse bylose ir pakeitimas jų areštu“, *Policija* 17, 69 (1929): 311–312. Tuo klausimu rašė ir kiti praktikai: J? Undraitis, „Administracinio baudimo aktualijos“, *Policija* 14–15 (1939): 265–267.

100 „Spaudos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 510–3538.

101 „Svaigųjų gėrimų mažmenomis pardavinėjimo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 91–761.

102 „Skerdyklų ir mėsos priežiūros įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 337–2314.

Egzistavo ir mažai pavojingos veikos institutas. Tik jis vadinosi „mažu nusižengimu“ ir ši sąvoka nebuvo apibrėžta. Žinoma tik tiek, kad už tokį nusižengimą galima buvo skirti piniginę baudą iki penkių litų. Tokia nuostata, pavyzdžiui, buvo užfiksuota „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymo“ 28 straipsnyje.

Kalbant apie juridinių asmenų atsakomybę, be piniginių baudų, galėjo būti taikomos komercinės ūkinės veiklos sustabdymo, nutraukimo, organizacijos uždarymo, licencijos panaikinimo priemonės, pavyzdžiui, „Kino teatrų įstatymo“¹⁰³ 13 straipsnio 1 dalyje už atitinkamų taisyklių nesilaikymą numatyta vidaus reikalų ministro teisė stabdyti kino teatro veiklą. Panašią nuostatą galima aptikti ir „Knygynų įstatymo“ 16 straipsnyje. „Mineralinių vandenų, vaisvandenių ir limonado gaminimo taisyklių“ 29 straipsnyje įtvirtinta teismo kompetencija uždaryti dirbtuvę, netinkamai gaminusią gaiviuosius gėrimus. Panaši nuostata – ir „Skerdyklų ir mėsos priežiūros įstatymo“ 32 straipsnyje dėl skerdyklų ir skerdimo produktų perdirbimo ir prekybos įmonių, nesilaikančių minėto įstatymo nuostatų. „Svaigųjų gėrimų mažmenomis pardavinėjimo įstatymo“ 37 straipsnyje įtvirtinta, kad gali būti atimamas leidimas prekiauti alkoholiniais gėrimais. Būta ir nuostatų, numatančių pinigines baudas išieškojimą, pavyzdžiui, iš politinės organizacijos, kurios veikloje dalyvavo užsienietis („Svetimšaliams gyventi įstatymo“ 20 straipsnis)¹⁰⁴.

Nepaisant to, kad Baudžiamojo statuto 53–67 straipsniuose buvo numatytos atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės, kai kuriuose įstatymuose šios aplinkybės buvo reglamentuojamos atskirai. Antai „Laukams prižiūrėti įstatymo“ 2 straipsnyje buvo numatytos atsakomybę sunkinančios aplinkybės. „Sėklų prekybos kontrolės įstatymo“¹⁰⁵ 4 straipsnyje nusižengimo pakartotinumą laikytinas sunkinančia aplinkybe.

Įstatymuose buvo numatytos ir atsakomybės skyrimo taisyklės. Vienur plačiau, kitur siauriau. Antai „Darbo pajamų mokesčio įstatymo“ 112–119 straipsniai, skirti baudų skyrimo tvarkai, pavadinti „Baudimo tvarka“. „Butų mokesčio įstatyme“ įtvirtintos kuklios baudų taikymo taisyklės, pavyzdžiui, vienos baudos galėjo būti skiriamos per vienerius metus, kitos – per trejus metus, skirtos baudos turėjo būti sumokėtos ne vėliau kaip per vieną mėnesį. Darbo dienos ilgumo įstatyme dar kukliau nustatyta: „<...> nusikaltęs šitam įstatymui teismo baudžiamas nuo 50 ligi 1000 litų arba areštu lig keturių savaičių“¹⁰⁶. Panašiai atsakomybė

¹⁰³ „Kino teatrų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 390-2672.

¹⁰⁴ Laucius, *supra note*, 3: 426.

¹⁰⁵ „Sėklų prekybos kontrolės įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 438-3049.

¹⁰⁶ „Darbo dienos ilgumo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1926, Nr. 212-1401.

nustatyta ir „Darbo leidimo ne Lietuvos piliečiams įstatyme“, ir „Karo ryšių karvelių įstatymui vykdyti taisyklėse“ ar pačiame „Karo ryšių karvelių įstatyme“¹⁰⁷ ir t. t. „Lošiamųjų ir pasjanso kortų valstybinės monopolizacijos įstatymo“ 4 straipsnyje tebuvo nurodyta: „Kaltininkai, nusižengę šiam įstatymui, baudžiami kaippo už kontrabandos gabenimą“¹⁰⁸, o „Medicinos civilinio personalo mobilizacijos įstatymo“ 5 straipsnyje: „Pasislėpusieji nuo mobilizacijos teismo baudžiami ligi 10000 auksinų arba kalėjimu ligi 3 mėnesių.“¹⁰⁹

Pagal analizuotus teisės aktus dažniausiai buvo reikalaujama, kad baudos būtų skiriamos per metus arba trejus ir kad jos būtų sumokėtos ne vėliau kaip per mėnesį nuo nutarimo apie nusižengimą priėmimo. Baudos buvo mokamos į valstybės iždą.

Kai kuriuose įstatymuose buvo numatyti atleidimo nuo atsakomybės pagrindai, pavyzdžiui, pagal „Darbo pajamų mokesčio įstatymo“ 112 straipsnį taip galėjo būti, jei mokesčių mokėtojas apie klaidingai suteiktą informaciją pranešė anksčiau nei tai sužinojo mokesčių inspektorius, pagal 113 straipsnį, jei asmuo nepristatė atitinkamų knygų laiku „dėl svarbių ar nenugalimų priežasčių“¹¹⁰, „nenugalimų kliūčių“¹¹¹.

Kai kuriuose įstatymuose reglamentuojant priešingą teisei veiką buvo numatyta kaltės forma. Antai „Laukams prižiūrėti įstatymo“ 1 straipsnyje įtvirtintos baudos už tyčia išteptus svetimus pastatus, paleistus svetimus pririštus gyvulius ir pan. „Veterinarijos įstatymo“ 68 straipsnio 1 punkte buvo numatyta atsakomybė už sąmoningą „Veterinarijos įstatymo“ nesilaikymą.

Taip pat kai kuriose normose išvelgtini nusižengimo objektyviosios pusės elementai, pavyzdžiui, „Medžioklės įstatymo“ 22 straipsnyje buvo numatytas draudžiamas laikas pirkti ir parduoti sumedžiotus gyvūnus ir paukščius.

4.2. Administracinės teisinės prievartos priemonės

Tarp administracinių prievartos priemonių dažniausiai įstatymuose minimos piniginė bauda ir areštas. Tačiau būta ir kitokių prievartos priemonių, pavyzdžiui, pagal „Nepaprastojo meto įstatymo“ 7 ir 13 straipsnius, apskrities viršininkas

107 „Karo Ryšių karvelių įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 329-2250.

108 „Lošiamųjų ir pasjanso kortų valstybinės monopolizacijos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1921, Nr. 68-610.

109 „Medicinos civilinio personalo mobilizacijos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1921, Nr. 59-545.

110 „Darbo pajamų mokesčio įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 388-2668.

111 „Verslo pelno mokesčio įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 366-2493.

viešosios tvarkos ar valstybės saugumo sumetimais galėjo drausti spausdinti, skelbti atitinkamą informaciją, konfiskuoti spaudinį, nurodyti patikrinti naudojamąsi radijo siųstuvais ir „priimtuvais“, drausti jais naudotis, drausti naudoti vėliavas, dėvėti uniformas, asmenį atiduoti policijos priežiūrai, nurodyti neišvykti iš gyvenamosios vietos arba nurodyti gyventi tam tikroje vietoje, reikalauti dirbti priverčiamuosius darbus atitinkamose priverčiamųjų darbų įstaigose iki vienerių metų, suvaržyti, uždrausti asmenų eisenas, kitus žmonių susitelkimus, stabdyti, uždrausti judėjimą, varžyti gyventojų kilnojimąsi, imtis priemonių užtikrinti viešosios tarnybos institucijų veiklą, konfiskuoti priemones, kuriomis buvo padarytas nusižengimas. Už šių nurodymų nesilaikymą apskrities viršininkas galėjo bausiti pinigine bauda iki 2500 litų arba areštu iki trijų mėnesių, arba taikyti abi prievartos priemones kartu.

A. Jakobas rašė apie policijos teises atliekant tarnybos pareigas. Tarp šių teisių galima išvelgti prievartos priemonių: priminimas apie pareigos įvykdymą, įspėjimas apie pareigų nevykdymo pasekmes, nurodymas atlikti pareigas, numatytas įstatymais ar kitais teisės aktais, protokolo dėl padaryto nusižengimo surašymas, sulaikymas, areštavimas, ginklo panaudojimas¹¹².

4.3. Administracinio nusižengimo subjektai

Kai kuriuose įstatymuose buvo numatyti specialūs administracinio nusižengimo subjektai, pavyzdžiui, knygyno laikojujas, vedėjas („Knygynų įstatymas“), spausdinio leidėjas, redaktorius („Spaudos įstatymas“), asmuo, neišsirašęs į šaukiamųjų sąrašą, atsargos ar apsaugos karys, naujokas, savanoris („Karinės tarnybos įstatymas“), mineralinių vandenių, limonado ir vaisvandenių dirbtuvių savininkai („Mineralinių vandenių, vaisvandenių ir limonado gaminimo taisyklės“), pirklys („Prekybos registro įstatymas“), įstaigos svaigiesiems gėrimams mažmenomis pardavinėti laikojujas („Svaigųjų gėrimų mažmenomis pardavinėjimo įstatymas“), verslinių „autovežiminių“ savininkas („Viešaisiais keliais judėjimo įstatymui vykdyti taisyklės“), sutarties dalyviai („Viešųjų darbų fondo įstatymas“¹¹³), ūkio valdytojai („Žemės ūkiams prižiūrėti įstatymas“) ir t. t.

¹¹² Jakobas, *supra note*, 24: 30–45.

¹¹³ „Viešųjų darbų fondo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 431-2982.

4.4. *Nepilnamečių administracinės atsakomybės ypatumai*

Administracinių nusižengimų teisenoje išvelgtinos ypatingos nuostatos dėl nepilnamečių atsakomybės. S. Vorobjovas nustatė, kad nepilnamečiai – tai asmenys nuo 10 iki 17 metų amžiaus¹¹⁴. Antai „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymui vykdyti taisyklių“ 110 punkte įtvirtinta, kad už nusižengimus važinėjimo tvarkai, kuriuos padarė asmuo iki 17 metų amžiaus, atsako tėvai ar globėjai. „Laukams prižiūrėti įstatymo“ 3 straipsnyje nepilnamečių atsakomybė įtvirtinta kiek kitaip: nepilnametis iki 17 metų amžiaus turėjo pats atsakyti už padarytą veiką, tačiau jam neturint lėšų baudą turėdavo sumokėti jo tėvai, globėjai ar samdytojai, jei samdinyt nepilnametis. „Laukams prižiūrėti įstatymui vykdyti taisyklių“¹¹⁵ 24 punkte detalizuojama, kad bauda gali būti išieškoma iš nepilnamečio atlygio, jei jis tarnauja („turi apmokamą tarnybą“).

K. Laucius nuomone, „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymui vykdyti taisyklių“ 110 punktas buvo neteisėtas, nes tokio pobūdžio norma turėjo būti priimta įstatyminio lygmens teisės aktu, be to, tėvų atsakomybę už jų nepilnamečių padarytas veikas amžininkas laikė prieštaraujančia pagrindiniams baudžiamosios teisės dėsniams¹¹⁶.

4.5. *Administracinių nusižengimų teisena arba administracinio baudimo teisena*

Kai kuriuose iš šių teisės aktų reglamentuojamos ne tik sankcijos, įvardijami pareigūnai, taikantys atsakomybę, bet ir nustatoma administracinių nusižengimų teisena. Pavyzdžiui, tai buvo padaryta „Laukams prižiūrėti įstatymo“ 4–19 straipsniuose, „Akcizų ir finansinių monopolijų įstatymo“ 514–630 straipsniuose, „Karinės prievolės įstatymo“ 197–238 straipsniuose, „Emigracijos įstatymo“ 35–43 straipsniuose, „Muitinės įstatų“ 182–184 straipsniuose, kurie sudarė skyrių, pavadintą „Bylų sprendimas administraciniu būdu“, „Degtukų akcizo įstatymo skyriaus“, pavadinto „Nusižengimų degtukų akcizo nuostatoms byloms vesti taisyklės“, 27–29 straipsniuose. Kai kuriuose teisės aktuose minimos tik sankcijos, be jokių jų taikymo taisyklių, pavyzdžiui, „Žemės ūkiams prižiūrėti

114 S? Vorobjovas, „Ar nepilnamečiai esti baudžiami administraciniu būdu“, *Policija* 3, 103 (1931): 42.

115 „Laukams prižiūrėti įstatymui vykdyti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1937, Nr. 581-4045.

116 Kazys Laucius, „Tėvų baudžiamoji atsakomybė dėl savo vaikų“, *Teisė* 51 (1940): 162.

įstatyme“, „Trianguliacijos ir topografinių nuotraukų ženklų įstatyme“. Tačiau užuominų į teiseną galima buvo rasti ministrų patvirtintose taisyklėse, pavyzdžiui, „Žemės ūkiams prižiūrėti įstatymui vykdyti taisyklėse“ nustatyta tvarka, kuria turėjo vadovautis agronomai-inspektoriai, taikydami atsakomybę ūkio valdytojams, „Gyvuliams globoti įstatymui vykdyti taisyklėse“ nustatytos priešingos teisei veikos ir sankcijos¹¹⁷.

Kai kuriuose teisės aktuose nebuvo numatytos nei sankcijos, nei teisenos, o tiesiog nurodyta, kad asmenys „traukiami tieson“ vadovaujantis atitinkamais Baudžiamojo statuto straipsniais, kuriuose paprastai buvo nurodytos sankcijos už atitinkamas veikas¹¹⁸. Kai kuriuose teisės aktuose tiesiog kukliai nurodyta, kad asmenys, nesilaikantys atitinkamų taisyklių, „traukiami tieson“, daugiau nieko nedetalizuojant¹¹⁹. Taigi, atitinkamuose teisės aktuose nebuvo numatyta nei sankcijų, nei pareigūnų, taikančių administracinę atsakomybę, nei teisenos taisyklių¹²⁰. Neretai atsakomybę taikantys pareigūnai buvo įvardijami poįstatyminiuose teisės aktuose ir pan. Tokios tvarkos teisėtumas amžininkams keldavo klausimų ir diskusijų¹²¹.

4.6. Administracinę atsakomybę taikančios institucijos

Remiantis anksčiau įvardytais teisės aktais, Lietuvoje administracinę atsakomybę taikydavo labai daug institucijų ir pareigūnų: *teismai* (pavyzdžiui, pagal „Darbo dienos ilgumo įstatymo pakeitimą“, „Mineralinių vandenų, vaisvandenių ir limonado gaminimo taisyklės“), *ministrai* (pavyzdžiui, *finansų* (pagal „Akcizų ir finansinių monopolijų įstatymą“, „Muitinių įstatų“ ir t. t.), *vidaus reikalų* (pagal „Viešųjų darbų fondo įstatymą“, „Gyvuliams globoti įstatymą“, „Spaudos įstatymą“, „Kino teatrų

117 „Gyvuliams globoti įstatymo įstatymui vykdyti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 457-3184.

118 Pavyzdžiui, „Dirbtinių riebalų gaminimo ir pardavinėjimo taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 319-2170; „Leidimų ginklams laikyti davimo taisyklės“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 12; „Medžioklės įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1925, Nr. 191-1294; „Valstybinių gėrimų parduotuvių taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 174-1200.

119 Pavyzdžiui, „Mineralinių vandenų, vaisvandenių ir limonado gaminimo taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1927, Nr. 255-1660.

120 „Įstatymas apie auksinių ir sidabrinų pinigų, aukso ir sidabro gabalais arba nuolaužomis ir vežamais prekybos tikslais sidabriniais arba auksiniais išdirbiniais išvežimo iš Lietuvos uždraudimą“, *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 21.

121 Laucius, *supra note*, 3: 423.

įstatymą“, „Svetimšalių samdos įstatymą“¹²² ir t. t.), *susisiekimo* (pagal „Orinio susisiekimo įstatymą“ ir t. t.) pareigūnai, *Klaipėdos krašto gubernatorius* ir *Klaipėdos krašto direktorija* (pagal „Pasų įstatų pakeitimą“, „Svetimšaliams gyventi įstatymą“, „Sustiprintos apsaugos įstatymą“ ir t. t.), *Vyriausioji socialinio draudimo valdyba* (pavyzdžiui, pagal „Ligonių kasų įstatymą“¹²³), *Mokesčių departamento direktorius* (pagal „Akcizų ir finansinių monopolijų įstatymą“), *Mokesčių departamentas* (pagal „Degtukų akcizo įstatymą“), *Valiutų komisijos pirmininkas* (pagal „Užsienio valiutos operacijoms tvarkyti įstatymą“), *kainų tvarkytojas* (pagal „Kainų priežiūros įstatymą“), *Pašto valdybos direktorius* (pagal „Radio susisiekti įstatymą“¹²⁴), *darbo inspektoriai*, *vyriausiasis darbo inspektorius* (pagal „Darbo dienos ilgumo įstatymą“, „Pramonės darbininkų samdos įstatymą“¹²⁵), *mokesčių inspektoriai* (pagal „Darbo pajamų mokesčio įstatymą“), *agronomai-inspektoriai* (pagal „Žemės ūkiams prižiūrėti įstatymą“ ir „Žemės ūkiams prižiūrėti įstatymui vykdyti taisyklės“), *orinio susisiekimo inspektorius* (pagal „Orinio susisiekimo įstatymą“), *miesto ir apskrities* arba *apskrities viršininkai* (pavyzdžiui, pagal „Pasų įstatų pakeitimą“, „Švenčių ir poilsio įstatymą“, „Svaigųjų vaistų įstatymą“¹²⁶, „Gyvuliams globoti įstatymą“, „Veterinarijos įstatymą“¹²⁷, „Veterinarijos praktikos teisių įstatymą“¹²⁸, „Skerdyklų ir mėsos priežiūros įstatymą“, „Spaudos įstatymą“, „Knygynų įstatymą“, „Susirinkimų ir pramogų įstatymą“, „Autovežimių įstatymą“¹²⁹, „Sauskeliais naudotis įstatymą“¹³⁰, „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymui vykdyti taisyklės“, „Sustiprintos apsaugos įstatymą“, „Sėklų prekybos kontrolės įstatymą“, „Su apkrečiamomis augalų ligomis ir kenkėjais kovoti įstatymą“, „Karo ryšių karvelių įstatymui vykdyti taisyklės“, „Elektros energijos kainoms normuoti įstatymą“, „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymą“, „Trianguliacijos ir topografinių nuotraukų ženklų įstatymą“, „Nepaprastojo meto įstatymą“ ir t. t.), *vyriausiasis įgaliotinis* (pagal „Kovos su galvijų maru (džiuma) įstatymą“), *prekybos registro vedėjas* (pagal „Prekybos registro įstatymą“), *apskričių komendantai* (pavyzdžiui, pagal „Karinės prievolės įstatymą“), *akčyzės priežiūros valdininkai ir milicija* (pagal „Svaigųjų gėrimų mažmenomis pardavinėjimo

122 „Orinio susisiekimo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 479-3357.

123 „Ligonių kasų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 434-3033.

124 „Radio susisiekti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 410-2825.

125 „Pramonės darbininkų samdos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 429-2966.

126 „Svaigųjų vaistų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 362-2471.

127 „Veterinarijos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 293-1933.

128 „Veterinarijos praktikos teisių įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 431-2984.

129 „Autovežimių įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 358-2439.

130 „Sauskeliais naudotis įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 304-2034.

įstatymą“), *eismo direktorius* (pagal „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymui vykdyti taisykles“), *burmistrai* (pagal „Buto mokesčio įstatymą“¹³¹, „Arklių kergimui tvarkyti įstatymą“ ir t. t.), *miškų administracija* (pagal „Žemės ūkio ministro įsakymą dėl žuvų ūkio“¹³²), *seniūnas, viršaitis* (pagal „Laukams prižiūrėti įstatymą“), *policija* (pavyzdžiui, pagal „Judėjimo tvarkai nusižengusiems vietoje bausti taisykles“, „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymui vykdyti taisykles“), *veterinarijos gydytojas, mėsos apžiūrėtojas* (pavyzdžiui, pagal „Mėsos priežiūros taisykles“), *medžioklės priežiūros organai – seniūnai, viršaičiai, policijos tarnautojai, medžioklės globėjai, eiguliai, girininkai, miškų urėdai* (pagal „Medžioklės įstatymui vykdyti taisykles“) ir t. t.

Amžininkai tvirtino, kad daugiausia įgaliojimų taikyti administracinę atsakomybę turėjo apskrities viršininkas. Tokie įgaliojimai numatyti daugiau negu dvidešimt penkiuose įstatymuose¹³³.

Kai kur buvo nustatyta, kad nusižengimus tiria vienas pareigūnas, o sprendimą priima kitas, pavyzdžiui, „Laukams prižiūrėti įstatymo“ 4 straipsnyje įtvirtinta, kad „nusižengimus nustato seniūnas, o baudžia viršaitis“¹³⁴. Be to, nukentėjusiajam buvo numatyta galimybė prašyti atlyginti nuostolius, o sprendimą dėl to priimdavo tas pareigūnas, kuris taikydavo teisinę atsakomybę, pavyzdžiui, nuostata „Laukams prižiūrėti įstatymo“ 6 straipsnyje. Be to, kai kada nusižengimams nustatyti buvo steigiamos atskiros pareigybės. Antai, pagal „Laukams prižiūrėti įstatymui vykdyti taisyklių“ 30 punktą apskrities viršaitis skirdavo laukų prižiūrėtojus, turėdavusius skiriamuosius tarnybinius ženklus.

Pagal „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymą“ pinigines baudas skirdavo apskričių viršininkai (Įstatymo 27 straipsnis), tačiau „mažų nusižengimų“ (28 straipsnis) atveju baudas skirdavo policininkai, remdamiesi „Judėjimo tvarkai nusižengusiems vietoje bausti taisyklėmis“¹³⁵.

4.7. Protokolai

Labai retai įstatymuose arba kituose teisės aktuose buvo nurodyta, kokios institucijos pareigūno atlikto tyrimo pagrindu, pavyzdžiui, apskrities viršininkas

131 „Buto mokesčio įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 489-3420.

132 „Žemės ūkio ministro įsakymas dėl žuvų ūkio“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 442-3099.

133 Laucius, *supra note*, 3: 423.

134 „Laukams prižiūrėti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 504-3500.

135 „Judėjimo tvarkai nusižengusiems vietoje bausti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1938, Nr. 621-4412.

taikydavo atsakomybę. Antai „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymui vykdyti taisyklių“ 202 punkte buvo nurodyta, kad apskrities viršininkas taikydavo atsakomybę pagal „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymo“ 27 straipsnį, remdamasis „policijos surašyta byla arba Eismo direktoriaus bei kelių rajono viršininkų ar miestų burmistrų pristatymais“¹³⁶. „Degtukų akcizo įstatymo“ 27 straipsnyje nustatyta, kad protokolus dėl nusižengimų „Degtukų akcizo įstatymui“ surašydavo policija arba akcizo valdininkai. Šie protokolai turėjo būti siunčiami Mokesčių departamentui, kuris sprendimus dėl nusižengimų, už kuriuos grėsavo piniginės baudos, priimdavo pats, kitais atvejais – teismas.

Nors Baudžiamojo proceso įstatymo ketvirtąjį skyrių „Teisimas dėl nusižengimų darbų įvairiose administracijos srityse“¹³⁷ 1130–1143, 1187¹, 1223–1225¹ straipsniuose buvo nuostatos dėl nusižengimų protokolų turinio, surašymo tvarkos, tačiau kai kuriuose teisės aktuose įtvirtinti atskiri reikalavimai protokolams, pavyzdžiui, „Mėšos priežiūros taisyklių“¹³⁸ 53 punkte nustatytas protokolo turinys: pažeidėjo vardas, pavardė, gyvenamoji vieta, protokolą surašiusio asmens vardas, pavardė. Naikinant skerdieną protokolas turėjo būti pasirašytas dalyvaujant dviem liudininkams. „Medžioklės įstatymui vykdyti taisyklių“¹³⁹ 17 punkte taip pat reglamentuojami nusižengimo protokolo turinio reikalavimai: protokole turėjo būti nurodytas protokolo surašymo laikas, vieta, nusižengimo padarymo laikas, vieta, nusižengimo pobūdis, jo padarymo aplinkybės, kaltininko vardas, pavardė, gyvenamoji vieta, kvietiniai ir liudininkai, jeigu tokių buvo, kaltininko, liudytojų, kvietinių pareiškimai, nustatyti nusižengimo padarymo įrankiai, sumedžiotų gyvūnų skaičius. Protokoliai turėjo būti pristatyti teismams, kurie tokio pobūdžio bylas nagrinėdavo pagal Baudžiamojo statuto 247–251 straipsnius, reglamentuojančius sankcijas už medžioklės taisyklių nesilaikymą. Nusižengimų protokolui keliami reikalavimai buvo numatyti ir „Laukams prižiūrėti įstatymui vykdyti taisyklių“ 2 punkte. Seniūnas, girininkas, vyresnysis eigulys ar eigulys protokole turėjo nurodyti kaltininko tapatybę, nusižengimą, kaltininko paaiškinimus, liudytojų, jei jų buvo, parodymus. Šiame teisės akte nustatyti ne tik protokolui keliami reikalavimai, bet ir jų pateikimo tvarka, terminai, per kuriuos protokolai turėjo būti išnagrinėti ir priimtas sprendimas

136 „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymui vykdyti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 548-3817.

137 *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais, neoficialinis leidinys*. Redagavo M. Kavolis (Kaunas: „Literatūros“ knygyno leidinys, 1933).

138 „Mėšos priežiūros taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 377-2586.

139 „Medžioklės įstatymui vykdyti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1937, Nr. 581-4042.

dėl administracinės atsakomybės taikymo, šio sprendimo apskundimo tvarka. Seniūnas nusižengimo protokolą turėjo pateikti valsčiaus viršaičiui per septynias dienas. Šis per septynias dienas turėjo išnagrinėti protokolą ir nustatęs kaltę surašyti nutarimą, kuriuo skyrė vienokio ar kitokio dydžio piniginę baudą.

Baudžiamojo proceso įstatymo nuostatuose (319, 1136, 1137, 1140–1142 straipsniai) taip pat nurodyti reikalavimai, keliama surašant nusižengimo protokolą: surašymo laikas, vieta, nurodytas asmuo, kuris ištyrė nusižengimą, nurodyta priešinga teisei veika, kaltininko vardas, pavardė, jei žinoma, gyvenamoji vieta, kviestiniai, nusižengimo liudytojai, jų pastabos atsikirtimai. Jeigu tiriant nusižengimą konfiskuojamos prekės, tai taip pat turėjo būti pažymėta protokole, pridėtas kiekvienos konfiskuotos prekės aprašymas, kaltininko parodymai. Perskaičius protokolą jis turėjo būti pasirašytas. Už neraštingus asmenis turėjo pasirašyti jų įgalioti asmenys. Nusižengimo liudytojai parašais turėjo patvirtinti savo žodžius. Jeigu kaltininkas atsisakydavo pasirašyti, tai turėjo būti pažymėta protokole ir patvirtinta dviejų liudytojų. Protokolus turėdavo surašyti „išdo įstaigos ir valdininkai“ (1130 straipsnis), pavyzdžiui, miškų urėdai arba girininkai dėl nusižengimų miškų įstatams (1133 straipsnis), miškų valdybos valdininkai dėl nusižengimų valstybinių miškų nuostatams (1187¹ straipsnis), gydytojai ir policijos valdininkai dėl taisyklių visuomenės sveikatai apsaugoti pažeidimo (1224 straipsnis), darbo inspektoriai dėl uosto viršininko privalomų įsakymų nevykdymo (1225¹ straipsnis). Paprastai protokolai būdavo surašomi dalyvaujant fabriku, gamyklų, ar kitų objektų, kuriuose buvo padarytas nusižengimas, savi-ninkams. Jeigu jų nebūdavo, tada – dalyvaujant kviestiniams paliudyti nusižen-gimą. Protokolai turėdavo būti surašyti nedelsiant ir toje vietoje, kur buvo atlikta priešinga teisei veika (319 straipsnis – „pačioje šių veiksmų atlikimo vietoje“¹⁴⁰).

S. Vorobjovas, stebėjęs praktinius protokolų surašymo trūkumus, parašė straips-nių ciklą, skirtą nusižengimo protokolo institutui. Jame pirmą kartą administra-cinės teisės doktrinoje apibrėžiamas protokolas: „Protokolas yra dokumentas, surašytas tam tikram įvykiui arba veiksmui paliudyti.“¹⁴¹ Autorius skyrė protoko-lus administracinėse ir teismo bylose. Administracinių bylų protokoluose, pasak teisininko, turėjo būti nurodyta data, surašymo vieta, nurodytas valdininkas, atli-kęs tarnybinius veiksmus, pavardės, vardai, asmenų, susijusių su atlikta priešinga

140 *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais, neoficialinis leidinys*. Redagavo M. Kavolis (Kaunas: „Literatūros“ knygyno leidinys, 1933), 281.

141 S? Vorobjovas, „Protokolas“, *Policija* 18, 70 (1929): 331.

teisei veika, gyvenamosios vietos, jų, taip pat ir to pareigūno, kuris protokolą surašė, parašai. S. Vorobjovas akcentavo, kad protokolą turi būti surašytas kompetentingo asmens, t. y. to, kuris „asmeniškai nusižengimą iškelia aikštėn“¹⁴², nes tarp nusižengimo padarymo paaiškėjimo ir jo nustatymo fakto turi būti ryšys, kadangi pats nusižengimo faktas reikalauja patvirtinimo to asmens, kuris surašė protokolą, liudytojų ar kviestinių. Be to, pasak teisininko, protokolą surašant turėjo dalyvauti kaltininkas, o jeigu jis atsisako ir neteikia paaiškinimų, tai turėjo būti fiksuojama. Taigi, protokolą, pasak amžininko, yra dokumentas, kuriame atsispindi žinios apie padarytą nusižengimą. Straipsniuose akcentuojama, kad protokolą turėjo būti surašomas nedelsiant arba per 12 valandų nuo nusižengimo paaiškėjimo. Tą numatė ir „Baudžiamojo proceso įstatymo“ 1135 straipsnis, kuriame taip pat buvo numatyta nurodyti protokolo surašymo delsimo priežastis. Beje, Įstatymo 1135¹ straipsnyje šis terminas prailgintas iki trijų parų dėl nusižengimų miškų įstatymams. S. Vorobjovas pabrėžė, kad protokolą neturi būti jį surašiusio asmens išvadų rinkinys, o jame turi būti pateikti faktiniai duomenys, kurie suteikė pagrindą atitinkamą veiką laikyti priešinga teisei, nes galutinį sprendimą priims ne tas pareigūnas, kuris surašė nusižengimo protokolą, o kitas pareigūnas, kuris turi spręsti remdamasis ne išvadomis ar kažkieno nuomonėmis, o nustatytais faktais apie priešingą teisei veiką¹⁴³. Teisininkas pastebėjo, kad tikslus nusižengimų protokolų surašymas palengvina ir pagreitina teismų ir administracinių įstaigų darbą¹⁴⁴.

Apie nusižengimų protokolus rašė ir kiti praktikai. Antai Z. Ličkūnas savo straipsnyje apie policijos surašomus protokolus akcentavo administracinės atsakomybės teisinį ir faktinį pagrindus, t. y. nusižengimu laikytina tik priešinga teisei veika, kuri taip apibrėžta įstatyme ir kurios požymiai atitinka nusižengimo sudėtį¹⁴⁵. A. Jakobas įvardijo protokolą „tam tikro gyvenimiško įvykio fotografija, kuri turi duoti visą nusižengimo vaizdą“¹⁴⁶.

4.8. Baudžiamųjų (administracinių) nutarimų apskundimo tvarka

Amžininkų liudijimu, baudžiamieji administraciniai nutarimai galėjo būti neskundžiami arba skundžiami aukštesniems administraciniais organams, kurių

142 S? Vorobjovas, „Protokolai“, *Policija* 19, 71 (1929): 352.

143 S? Vorobjovas, „Protokolai“, *Policija* 20, 72 (1929): 372.

144 *Ibid.*, 373.

145 Z? Ličkūnas, „Dėl policijos surašomų protokolų“, *Policija* 1 (1940): 12–13.

146 Jakobas, *supra note*, 24: 32.

sprendimai būdavo galutiniai, arba pirma aukštesniems administraciniais organams, o paskui teismams¹⁴⁷. Tačiau būta ir atvejų, kai nebuvo numatytas joks administracijos įstaigos pareigūnas, o numatyta sprendimą skųsti teismui. Būta teisinio reguliavimo, numaćiusio, kad žemesnio lygmens administracijos įstaigos pareigūno priimtas sprendimas galėjo būti skundžiamas teismui nesikreipiant į aukštesnio lygmens administracijos įstaigą. Taigi, iš viso teisės aktuose buvo numatyti penki sprendimų dėl administracinės atsakomybės apskundimo tvarkos atvejai.

Į pirmąjį atvejį pateko, pavyzdžiui, „Darbo leidimo ne Lietuvos piliečiams įstatymo“ 4 straipsnio norma, įtvirtinusi, kad nusižengę šiam įstatymui baudžiami vidaus reikalų ministro sprendimu. Apie galimybę skųsti šį sprendimą Įstatyme nebuvo nė žodžio¹⁴⁸. Taip pat „Elektros energijos kainoms normuoti įstatymo“ 3 straipsnyje įtvirtinta, kad atsakomybę taiko apskrities viršininkas. Galimybė skųsti apskrities viršininko sprendimą nenumatyta¹⁴⁹.

Į antrąjį atvejį pateko, pavyzdžiui, „Darbo pajamų mokesčio įstatymo“ 118 straipsnio nuostata, pagal kurią mokesčių inspektoriaus nutarimas galėjo būti skundžiamas Vyriausiajai darbo pajamų mokesčių komisijai. Galimybė skųsti šios komisijos sprendimą teismui nebuvo numatyta. „Žemės ūkiams prižiūrėti įstatymo“ 7 straipsnyje numatyta galimybė skųsti agronomų-inspektorių sprendimus Žemės ūkio departamento direktoriui¹⁵⁰. Pagal „Laukams prižiūrėti įstatymo“ 8 straipsnį viršaičio sprendimas galėjo būti skundžiamas apskrities viršininkui, kurio sprendimai buvo galutiniai. Savo ruožtu apskrities viršininkas skundą turėjo išnagrinėti per dešimt dienų nuo jo padavimo, turėdamas teisę paskirtos sankcijos dydį sumažinti arba padidinti. Praktikoje dažniausiai ministrų įsakymai buvo galutiniai, pavyzdžiui, finansų ministro sprendimas, vadovaujantis „Kainų priežiūros įstatymo“ 10 straipsniu dėl kainų tvarkytojo baudžiamojo nutarimo¹⁵¹, vidaus reikalų ministro sprendimas dėl apskrities viršininko baudžiamojo nutarimo pagal „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymo“ 27 straipsnį¹⁵², susisieki mo ministro sprendimas, vadovaujantis „Orinio susisieki mo įstatymo“ 23 straipsniu¹⁵³ ir t. t.

147 Laucius, *supra* note, 3: 428–429.

148 „Darbo leidimo ne Lietuvos piliečiams įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 332–2271.

149 „Elektros energijos kainoms normuoti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 412–2840.

150 „Žemės ūkiams prižiūrėti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 420–2908.

151 „Kainų priežiūros įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 471–3306.

152 „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 480–3362.

153 „Orinio susisieki mo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 479–3357.

I antrąją atvejį pateko ir „Akcizų ir finansinių monopolijų įstatymo“ 552 straipsnyje įtvirtinta nuostata, kad Mokesčių departamento direktoriaus baudžiamąjį sprendimą galima buvo skųsti finansų ministrui, jei skirta bauda ne daugiau kaip 200 litų dydžio, o jei daugiau nei 200 litų, tai apylinkės teismui¹⁵⁴. Taigi, vienu atveju finansų ministro sprendimas galutinis, kitu – ne. Panaši tvarka buvo numatyta ir „Degtukų akcizo įstatymo“ 27 straipsnyje, kuriame nurodyta, kad mokesčių departamento pareigūnai nusižengimų, už kuriuos gresia bauda, bylas „riša administraciniu keliu“, o kitas perduoda teismui nagrinėti.

I trečiąją atvejį pateko, pavyzdžiui, „Draudimo nuo nelaimingų atsitikimų įstatymo“ nuostatos 95–96 straipsniuose, kuriuose įtvirtinta, kad Vyriausiosios socialinio draudimo valdybos nutarimai galėjo būti skundžiami vidaus reikalų ministrui, o šio sprendimai teisėtumo atžvilgiu – Vyriausiajam Tribunalui¹⁵⁵. „Susirinkimų ir pramogų įstatymo“ 66–67 straipsniuose nustatyta, kad apskrities viršininko baudžiamieji nutarimai galėjo būti skundžiami vidaus reikalų ministrui, o jo teisėtumo atžvilgiu – Vyriausiajam Tribunalui¹⁵⁶.

I ketvirtąją atvejį pateko, pavyzdžiui, „Darbo dienos ilgumo įstatymo“ 15 straipsnis, kuriame nebuvo įvardyti jokie administracinių įstaigų pareigūnai, galėję taikyti administracinę atsakomybę, tik teismas.

I penktąją atvejį pateko, pavyzdžiui, „Arklių kergimui tvarkyti įstatymo“ 6 straipsnis, nustatęs, kad burmistro ar viršaičio priimti sprendimai dėl administracinės atsakomybės taikymo galėjo būti skundžiami taiko teisėjui¹⁵⁷.

Apžvelgęs tokią painią administracinių nusižengimų sprendimų apskundimo tvarką, K. Laucius priėjo prie tikslios išvados: „<...> vienodos sistemos baudžiamųjų nutarimų skundimo atžvilgiu neišlaikyta. Vienų visai negalima apskųsti, kitus galima skųsti aukštesniems administracijos organams, o dėl trečiųjų skundai gali atsidurti net Vyriausiajame Tribunalole.“¹⁵⁸

K. Laucius atkreipė dėmesį ir į daugiau administracinės atsakomybės instituto teisinio reguliavimo trūkumų. Daugelyje įstatymų nebuvo numatyta skundų padavimo tvarka, o skundų padavimo terminai buvo labai įvairūs¹⁵⁹. Toliau detaliau analizuojamas šis K. Lauciaus teiginys.

154 „Akcizų ir finansinių monopolijų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 436-3042.

155 „Draudimo nuo nelaimingų atsitikimų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 531-3684.

156 „Susirinkimų ir pramogų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 393-2688.

157 „Arklių kergimui tvarkyti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 316-2133.

158 Laucius, *supra note*, 3: 429.

159 *Ibid.*

Teisės aktuose neretai sprendimo dėl administracinės atsakomybės taikymo apskundimo tvarka reglamentuojama skurdžiai, apsiribojant institucijos, kuriai galėjo būti skundžiamas sprendimas, įvardijimu ir nurodant skundo pateikimo terminą. Antai „Draudimo nuo nelaimingų atsitikimų įstatymo“ 95 straipsnyje buvo numatytas mėnesio terminas paduoti skundą dėl Vyriausiosios socialinio draudimo valdybos nutarimo taikyti administracinę teisinę atsakomybę nuo jo paskelbimo. Pagal „Kainų priežiūros įstatymo“ 10 straipsnį baudžiamąjį kainų tvarkytojo nutarimą galima buvo skusti finansų ministrui per septynias dienas nuo pranešimo apie tokio nutarimo priėmimą. Pagal „Susirinkimų ir pramogų įstatymo“ 66 straipsnį apskrities viršininko baudžiamieji nutarimai galėjo būti skundžiami per penkias dienas nuo nutarimo paskelbimo vidaus reikalų ministrui. Valiutų komisijos pirmininko baudžiamąjį sprendimą, vadovaujantis „Užsienio valiutos operacijoms tvarkyti įstatymo“ 26 straipsniu, per dešimt dienų buvo galima skusti finansų ministrui¹⁶⁰. Pagal „Veterinarijos įstatymo“ 70 straipsnį „uždėtos baudmės“ teisėtumas galėjo būti skundžiamas vidaus reikalų ministrui per septynias dienas nuo pranešimo apie paskirtą sankciją dienos¹⁶¹. Pagal „Laukams prižiūrėti įstatymo“ 8 straipsnį viršaičio sprendimas galėjo būti skundžiamas apskrities viršininkui ne vėliau kaip per septynias dienas nuo nutarimo paskelbimo kaltininkui. Savo ruožtu apskrities viršininkas skundą turėjo išnagrinėti per dešimt dienų nuo jo padavimo, turėdamas teisę paskirtos sankcijos dydį sumažinti arba padidinti¹⁶². Pagal „Degtukų akcizo įstatymo“ 28 straipsnį Mokesčių departamento nutarimas dėl paskirtos baudos per dvi savaites galėjo būti skundžiamas teismui¹⁶³. Atitinkamuose teisės aktuose numatytas dar trumpesnis skundo padavimo terminas. Antai „Mėsos priežiūros taisyklėse“ skundas dėl sprendimo sunaikinti skerdieną galėjo būti paduotas per 12 valandų¹⁶⁴. Kai kuriuose įstatymuose skundo padavimo terminas apskritai nenumatytas, pavyzdžiui, „Spaudos įstatyme“, „Knygynų įstatyme“¹⁶⁵. Taigi, įstatymuose reglamentuojami skirtingi skundų dėl administracinės atsakomybės taikymo terminai: kelios valandos, penkios dienos, septynios dienos, dvi savaitės, mėnuo. Paprastai skundo padavimo terminas buvo skaičiuojamas nuo sprendimo apie administracinę atsakomybę kaltininkui pranešimo ar paskelbimo dienos.

160 „Užsienio valiutos operacijoms tvarkyti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 501-3480.

161 „Veterinarijos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 293-1933.

162 „Laukams prižiūrėti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 504-3500.

163 „Degtukų akcizo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 326-2229.

164 „Mėsos priežiūros taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 377-2586.

165 „Knygynų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 510-3540.

Įstatymuose nebuvo nuostatų apie skundo padavimo atnaujinimo terminus, išskyrus keletą įstatymų. „Laukams prižiūrėti įstatymui vykdyti taisyklių“ 14 punkte nustatyta, kad pavėluotai pateiktas skundas galėjo būti išnagrinėtas, jei jis buvo paduotas dėl labai svarbių priežasčių. „Karinės prievolės įstatymo“ 236 straipsnyje nustatyta, kad pavėluotai skundai gali būti svarstomi tik dėl teisėtų priežasčių, o pavėlavimo priežastys neturi priklausyti nuo pareiškėjo („skundėjo“) valios. Skundo padavimo termino atnaujinimo klausimą turėjo spręsti skundą nagrinėti kompetentinga institucija.

Tokia teisinio reguliavimo įvairovė buvo koreguojama arba ministrų priimamomis įstatymų įgyvendinimo taisyklėmis¹⁶⁶, arba Vyriausiojo Tribunolo praktika. Antai Vyriausiasis Tribunalas vienoje iš bylų (1935 m. gegužės 18 d. nutarimas Nr. 224) pabrėžė, kad turi vyrauti bendras dėsniš, pagal kurį skundas paduodamas per tą įstaigą, kuri priėmė skundžiamą sprendimą¹⁶⁷.

Vis dėlto buvo keletas teisės aktų, kuriuose sprendimų dėl administracinės atsakomybės taikymo apskundimo tvarka plačiau reglamentuota. Viršaičių sprendimų dėl administracinės atsakomybės taikymo apskundimo tvarka gana detalai buvo numatyta „Laukams prižiūrėti įstatymui vykdyti taisyklių“ 11–23 punktuose. Čia nurodyta, kad viršaičio „nutarimas nubausti“ siunčiamas paskelbti per vietos seniūną arba per vietos policiją. Kartu su pranešimu apie administracinės atsakomybės taikymą kaltininkui turėjo būti nurodyta, kad sprendimas per septynias dienas galėjo būti skundžiamas tam apskrities viršaičiui, kurio kompetencijos ribose buvo padarytas nusižengimas, sumokant žyminį mokestį. Šiose taisyklėse nustatytos nuostatos dėl neapskūsto viršaičio sprendimo vykdymo. Bauda į savivaldybės kasą turėjo būti sumokėta per keturiolika dienų nuo sprendimo dėl administracinės atsakomybės taikymo. Pusė sumokėtos baudos sumos likdavo savivaldybei, pusė – valstybei. Apskūstą sprendimą apskrities viršininkas turėjo išnagrinėti per septynias dienas nuo jo gavimo ir galėjo baudą palikti, sumažinti arba padidinti, o nesant pakankamai įrodymų nusižengimui patvirtinti bauda galėjo būti apskritai panaikinta. Apskrities viršininko sprendimas turėjo būti siunčiamas viršaičiui vykdyti, kuris turėjo pranešti apie sprendimą kaltininkui.

Kai kuriuose įstatymuose numatytas žyminis mokestis už skundo dėl

166 Pavyzdžiui, „Laukams prižiūrėti įstatymui vykdyti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1937, Nr. 581-4045; „Judėjimo tvarkai nusižengusiems vietoje bausti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1938, Nr. 621-4412; „Mėsos priežiūros taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 377-2586; „Žemės ūkiams prižiūrėti įstatymui vykdyti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 442-3092.

167 Laucius, *supra* note, 3: 429.

administracinės atsakomybės taikymo sprendimo pateikimą. Antai K. Laucius paminėjo, kad „Žyminio mokesčio įstatymo“ 2 straipsnio 10 punkte numatyta, kad administracinėse bylose mokamas žyminis mokestis, jeigu už nusižengimą teisės aktuose numatyta pinigine nuobauda¹⁶⁸. Antai Susirinkimų ir pramogų įstatymo 66 straipsnyje nustatyta 6,60 litų dydžio žyminis mokestis už kiekvieną arešto dieną.

Ne visuose teisės aktuose numatytos skundų padavimo pasekmės. Pavyzdžiui, vienuose įstatymuose įtvirtinta, kad skundo padavimas stabdo skundžiamo akto vykdymą (pvz., „Susirinkimų ir pramogų įstatymo“ 68 straipsnis), kituose – nestabdo (pvz., „Karinės prievolės įstatymo“ 238 straipsnis). Amžininkams kilo klausimų: „<...> kaip būtų daroma, skundą patenkinus tais atvejais, kai apskundimas vykdymo nesustabdo. Išieškota pinigine bauda, reikia manyti, turėtų būti grąžinta, bet kaip būtų su arešto ar kalėjimo bausme? Ar būtų atlyginti dėl to kilę nuostoliai, jei nutarimas būtų panaikintas.“¹⁶⁹

4.9. Baudžiamųjų nutarimų motyvavimas

Teisės aktuose nebuvo įtvirtintų jokių reikalavimų nutarimų administracinio nusižengimo bylose („baudžiamojo nutarimo“) formai, turiniui, motyvavimui. K. Laucius pabrėžė, kad „tie nutarimai praktikoje nemotyvuojami“¹⁷⁰.

Tačiau skundai būdavo pateikiami per instituciją, kurios sprendimas skundžiamas. Taigi, pateikdama skundą jį nagrinėsiančiam subjektui, institucija turėdavo pateikti ir paaiškinimus dėl savo priimto sprendimo. Tai K. Laucius įvertino taip: „<...> taigi, tuo pačiu savo veiksmus daugiau ar mažiau motyvuoja.“¹⁷¹

Skundus nagrinėjančiam subjektui taip pat nebuvo įtvirtintas reikalavimas motyvuoti sprendimus, ypač kai nutarimas buvo galutinis. Tačiau jeigu sprendimas galėjo būti skundžiamas Vyriausiajam Tribunolui, jis turėjo būti motyvuotas. K. Laucius nurodo Vyriausiojo Tribunolo sprendimą byloje Nr. 332, kuriame šis konstatavo, kad „tokie nutarimai turi būti motyvuojami, nors atitinkamai įstatymai įsakmiai to ir nenumato“¹⁷².

¹⁶⁸ *Ibid.*, 430.

¹⁶⁹ *Ibid.*, 431.

¹⁷⁰ *Ibid.*

¹⁷¹ *Ibid.*

¹⁷² *Ibid.*, 432.

4.10. Skundų dėl baudžiamųjų nutarimų nagrinėjimo terminai

Teisės aktuose nebuvo numatytas skundų nagrinėjimo terminas, išskyrus vieną. „Laukams prižiūrėti įstatymo“ 9 straipsnyje nustatyta, kad viršaičio sprendimas galėjo būti skundžiamas apskrities viršininkui ne vėliau kaip per septynias dienas nuo nutarimo paskelbimo kaltininkui. Apskrities viršininkas skundą dėl viršaičio sprendimo turėjo išnagrinėti per dešimt dienų nuo jo padavimo.

Maža to, tik kai kuriuose teisės aktuose įtvirtinta, kokius veiksmus galėjo padaryti skundą nagrinėjantis subjektas, pavyzdžiui, sumažinti, padidinti arba visai panaikinti taikytą administracinės atsakomybės poveikio priemonę. Tačiau, K. Laucius teigimu, nei viename iš specialiųjų įstatymų nebuvo normų, numatančių galimybę skundą nagrinėjančiam subjektui priimti sprendimą grąžinti bylą, kad būtų nusižengimas dar kartą ištirtas („papildomai kvotai“, „naujų įrodymų“, apklausti naujus liudytojus, pašaukti kaltininką pateikti paaiškinimų ir pan.)¹⁷³. Nepaisant to, kad tokių normų teisės aktuose nebuvo, K. Laucius pabrėžta, kad praktikoje kad ir retai, bet bylos būdavo grąžinamos, o viename įstatyme – „Prekybos registro“¹⁷⁴ – net numatytas principas pareiškėjui teikti paaiškinimus skundą nagrinėjančiam subjektui¹⁷⁵.

4.11. Sprendimų administracinių nusižengimų bylose vykdymas

Įstatymuose nebuvo detalizuojama sprendimų administracinių nusižengimų bylose vykdymo tvarka. K. Laucius liudijimu, jeigu asmuo nesumokėdavo jam paskirtos piniginės baudos, ji turėjo būti išieškota. Jei paaiškėdavo, kad asmuo neturi lėšų baudai sumokėti, jis įtraukiamas į skolininkų sąrašą. Jeigu gaunama žinių apie tai, kad skolininkas įgijo turtą, bauda išieškoma. Taip vyksta iki sueina dešimt metų. Tačiau Vidaus reikalų ministerija elgdavosi kitaip: ji baudą keisdavo areštu, jei nebuvo turto, iš kurio galima būtų išieškoti baudą, ir nenumatoma, kad kaltininkas praturtės¹⁷⁶.

Vis dėlto kai kuriuose įstatymuose detalizuojama sprendimų administracinių nusižengimų bylose vykdymo tvarka. Antai „Akcizų ir finansinių monopolijų įstatymo“ 534 straipsnyje įtvirtinta, kad bauda pakeičiama areštu trimis atvejais: kai

¹⁷³ Laucius, *supra note*, 3.

¹⁷⁴ „Prekybos registro įstatymas“, *Vyriausybės Žinios*, 1937, Nr. 574-3999.

¹⁷⁵ Laucius, *supra note*, 3: 432.

¹⁷⁶ Laucius, *supra note*, 3: 433.

asmuo neturi turto, kai baudai išieškoti reikėtų parduoti turtą, kai baudos išieškojimas kaltininką ir jo šeimą paliktų be pragyvenimo šaltinio. S. Vorobjovo pastebėjimu, siekiant pakeisti baudą areštu ir nesant nuostatų atitinkamame įstatyme, buvo rekomenduojama vadovautis baudžiamųjų įstatymų nuostatomis, kuriomis vadovaudavosi ir teismai – Baudžiamojo statuto 59 straipsniu, pagal kurį baudos iki 125 litų pakeičiamos areštu iki septynių parų ir pan.¹⁷⁷. Šis klausimas ir toliau buvo gvildenamas, ypač priėmus „Suintųjų išlaikymo išlaidų išieškojimo ir jų atskaitomybės taisyklės“¹⁷⁸. K. Lauciaus vertinimu, sprendimų administracinių nusižengimų byloje vykdymo senaties terminų teisės aktuose taip pat nebuvo įtvirtintų¹⁷⁹.

5. Priemonės kovoti su nusižengimais

Kai kuriuose teisės aktuose buvo numatytos priemonės kovoti su nusižengimais ir nusikaltimais. Antai „Medžioklės įstatymo“ 23 straipsnyje numatyta, kad tas, kas praneša apie „Medžioklės įstatymo“ nesilaikymą, gauna pusę kaltininkui paskirtos baudos sumos, taip pat jam išmokama pusė sumos, gautos pardudant konfiskuotus medžioklės įrankius, grobį, jei jie buvo konfiskuoti dėl asmens pranešimo apie padarytą priešingą teisei veiką. „Radio susisiekti įstatymo“ 14 straipsnyje nustatyta, kad asmeniui, pranešusiam apie neregistruotus radijo aparatus, išmokama 30 procentų išieškotos baudos iš tų radijo aparatų savininkų. „Skerdyklų ir mėsos priežiūros įstatymo“ 31 straipsnyje numatyta, kad tam, kas suseks ir praneš apie šio įstatymo nesilaikymą, bus atiduota pusė baudos sumos, kita pusė – valstybės iždui.

5.1. „Judėjimo tvarkai nusižengusiems vietoje bausti taisyklės“

Kai kada neapsiribota tiesiog įstatymo normomis ar taisyklėmis, įgyvendinančiomis vieną ar kitą įstatymą. Ilgainiui pasirodė vadinamosios baudimo arba bausti taisyklės. Antai vidaus reikalų ministras 1938 m. patvirtino „Judėjimo tvarkai

¹⁷⁷ Vorobjovas, *supra note*, 18: 21.

¹⁷⁸ Žr.: Pranas Ališauskas, „Dėl administracinių baudų vykdymo“, *Policija* 11 (1938): 210; R? Čerekas, „Administratyvinės baudos reikalu“, *Policija* 9, 113 (1932): 155–156; „Suintųjų išlaikymo išlaidų išieškojimo ir jų atskaitomybės taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1937, Nr. 583-304; J. Jasinevičius, „Administracines baudas vykdant“, *Policija* 6 (1938): 104.

¹⁷⁹ Laucius, *supra note*, 3: 433.

nusižengusiems vietoje bausti taisyklės“ (toliau – ir Taisyklės), kuriomis įgyvendino „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymą“. Šių taisyklių 1 priede buvo numatytos baudos iki penkių litų už tokias veikas, pavyzdžiui, „už važinėjimą, jodinėjimą ar vaikščiojimą nepaskirtoje tam tikslui kelio ar gatvės dalyje <...>, jei važiuotojas ar jojikas nesilaikė dešinės kelio pusės“ ir t. t.¹⁸⁰.

Taisyklės sudarė dvylika straipsnių. Juose nustatyti konkretūs pareigūnai, įgalioti taikyti atsakomybę, pavyzdžiui, baudas galėjo skirti kiekvienas policijos agentas, ne žemesnis kaip policijos vachmistras, sargybos policininkai, judėjimo policijos policininkai (turbūt tai, ką dabar vadiname kelių eismo policininkais), policininkai, atskirais nuovadų ar aukštesnių viršininkų nurodymais siunčiami kontroliuoti eismo tvarkos. Taisyklių 2 straipsnyje įtvirtinta, kad baudžiama galėjo būti tik nesant abejonių dėl padarytos veikos. Tolesnėse normose buvo nustatyti policininkų veiksmai taikant atsakomybę veikos padarymo vietoje – policininkas turėjo nurodyti kaltininkui, kokį nusižengimą šis padarė ir kokio dydžio baudą reikės sumokėti. Imdamas pinigus, policininkas turėjo išduoti judėjimo baudos kvitą. Jeigu asmuo neturėjo pinigų, policininkas išrašydavo judėjimo baudos kvitą, bet neatiduodavo jo, o nurodydavo, kurioje nuovadoje ir kokiu laiku pažeidėjas galėjo sumokėti baudą. Bauda turėjo būti sumokėta per 48 valandas. Kvitą būdavo išduodamas tik sumokėjęs baudą. Jeigu asmuo nesutikdavo sumokėti baudą ir jos per 48 valandas nesumokėdavo, tada policininkas surašydavo protokolą, pagal kurį asmeniui atsakomybė turėjo būti taikoma pagal „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymo“ 27 straipsnyje nustatytą tvarką, kurioje buvo numatyta, kad asmenims atsakomybę baudžiamuoju nutarimu taikė apskrities viršininkas, o baudos dydis buvo iki 3000 litų arba areštas iki trijų mėnesių.

Taisyklių 2 priede pridėtos judėjimo baudų kvitų formos, o pačiose Taisyklėse nustatyta baudos kvito spalva, numeravimo tvarka. Kvitus knygelėmis paruošdavo ir išduodavo Vidaus reikalų ministerija policijos nuovadoms per apskričių viršininkų įstaigas. Čia šios knygelės turėjo būti patvirtinamos policijos vado parašu. Knygelės buvo vardinės, nes ant jų turėjo būti nurodytas policijos agento vardas, pavardė, tarnybos vieta. Policijos agentai gautus baudų pinigus kartu su kvitų knygele turėdavo įteikti nuovados viršininkui. Baudų pinigai būdavo įnešami į valstybės iždą pagal Vidaus reikalų ministerijos pajamų sąmatos 44 straipsnio 1 dalį.

180 „Judėjimo tvarkai nusižengusiems vietoje bausti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1938, Nr. 621-4412.

5.2. Administracijos organams ir policijai nusikalstamiems darbams tirti ir byloms kelti instrukcija

Teisingumo ministerija 1930 m. išleido Vyriausiojo Tribunolo valstybės gynėjo sudarytą instrukciją nusikalstamiems darbams tirti ir byloms kelti, skirtą administracijos organams ir policijai (toliau – ir Instrukcija)¹⁸¹. Tai dokumentas, skirtas baudžiamajai atsakomybei taikyti. Vis dėlto jame esama nuostatų, taikytinų ir administracinių nusižengimų teisenai. Antai Instrukcijos 124 straipsnyje įtvirtinta, kad tiriant nusikalstamuosius darbus įstatymams, kuriais saugoma žmonių gerovė ir visuomenės saugumas („nepavojumas“), remiamasi šios instrukcijos taisyklėmis ir Baudžiamojo proceso įstatymo 1214–1227 straipsniais. Šie straipsniai kaip tik inkorporuoti į Baudžiamojo proceso įstatymo trečios knygos ketvirtąją skyrių „Dėl nusikalstamųjų veikų įvairiose administracijos srityse“.

6. Administracinės atsakomybės doktrina tarpukariu

Administracinės atsakomybės doktrinai 1918–1940 m. buvo skiriama nepakankamai dėmesio. Tėra vos vienas kitas straipsnis recenzuojamame žurnale „Teisė“ ir kur kas daugiau praktikų parašytų straipsnių žurnale „Policija“.

Kai kuriuose straipsniuose aptariami atskirų rūšių nusižengimai, pavyzdžiui, miškų kirtimas kaip vagystė ir sauvaliavimas¹⁸², triukšmo kėlimas ir chuliganizmas¹⁸³. Taip pat gvildenama sąvokų – viešojo tvarka, ramybė, saugumas, visuotinis pavojus – reikšmė, policijos naudojamos prievartos priemonės („policijos priemonės“: įsakymas, bauda, fizinė jėga)¹⁸⁴. Apžvelgiamos dažniausiai skiriamų nuobaudų rūšys, administracinės atsakomybės taikymo geografija pagal dvidešimt apskričių Lietuvoje, teisės aktai, pagal kuriuos dažniausiai buvo taikomos administracinės nuobaudos¹⁸⁵, policijos teisė skųsti teismų sprendimus¹⁸⁶.

181 *Administracijos organams ir policijai nusikalstamiems darbams tirti ir byloms kelti instrukcija* (Kaunas: Teisingumo ministerijos leidinys, 1930).

182 K? Navasaitis, „Sauvališkas svetimo miško kirtimas ar vagystė“, *Teisė* 30 (1935): 152–160.

183 Kan.? „Dėl didesnių bausmių skyrimo“, *Teisė* 38 (1937): 255–257; K?Navasaitis, „Chuliganizmas“, *Teisė* 41 (1938): 123–127.

184 Martynas/ Mikas? Klimkaitis, „Policijos teisės ir pareigos“, *Teisė* 51 (1940): 172–175.

185 Undraitis, *supra note*, 32: 355–362; J? Undraitis, „Administracinio baudimo apžvalga per 1938 m.“, *Policija* 17 (1939): 324–327.

186 Laucius, Kazys. „Kurio tvarka policija skundžia teismo sprendimus“, *Teisė* 41 (1938): 99–107.

J. Undraitis viename iš savo straipsnių žurnale „Policija“ aiškiai ir tiksliai apibrėžė piniginės baudos tikslą – tai priemonė sudrausti visuomenę nuo ateityje galimų nusižengimų, o baudos dydis bei efektyvus ir neišvengiamas šios prievartos priemonės vykdymas turėjo atbaidyti nuo priešingos teisei veikos darymo¹⁸⁷. J. Undraitis siekė nustatyti kriterijus, pagal kuriuos reikėtų apskaičiuoti baudos dydį, nes „visiems skirti vienodą baudą būtų ne visai teisinga, ir vienodos baudos visiems skyrimas nepasiektų savo tikslo, o tik pažeistų socialinę realybę“¹⁸⁸. Amžininkas nurodė, kad bauda turi būti atgrasanti, kad asmeniui būtų nenaudinga toliau daryti nusižengimus. Jis atkreipė dėmesį ir į vis pasikartojančius tų pačių asmenų atliekamus nusižengimus, taip pat ir į tai, kad „paskirtoji už menką nusižengimą piniginė bauda nesugriautų žmogaus ekonominio gyvenimo“ ir kad „kiekvienas lygiai pajustų tos baudos skaudumą“¹⁸⁹.

A. Jakobas taip pat gvildeno sankcijos reikšmę. Jis ją išaiškino taip: „<...> baudžiamoji sankcija yra daugiausia kaip priemonė pagelbėti administracijai bei policijai palaikyti tam tikrą tvarką įvairiose gyvenimo srityse.“¹⁹⁰ Maža to, teisininkas siekė suvokti, ar visais atvejais reikia bausti, ar pakanka kitokių priemonių, pavyzdžiui, raginimo, antraip „formaliu nusistatymu sudaroma sau daug darbo, gaišinamas laikas pačiai policijai bei piliečiams, ir užverčiama menkos reikšmės protokolais tos įstaigos, kurioms tenka bylas spręsti“¹⁹¹.

S. Vorobjovas straipsniuose analizavo baudžiamųjų įstatymų poveikį, taip pat jų galimą įtaką taikant administracinę atsakomybę¹⁹². Antai jis akcentavo, kad taikant pinigines baudas už administracinį nusižengimą paprastai baudos mokėjimas neišskaidomas, kaip tai daroma remiantis Baudžiamojo statuto 24 straipsnio 2 dalimi arba Baudžiamojo proceso įstatymo 187 straipsniu, o tai didina areštuo-tųjų skaičių. Autorius atkreipė dėmesį į tai, kad baudžiamojoje teisėje atsakomybė nėra perkeliama kitiems asmenims taip kaip tai buvo daroma nepilnamečių atveju, jų tėvams taikant administracinę atsakomybę. Amžininkas nurodė, kad

187 J? Undraitis, „Piniginės baudos nustatymas“, *Policija* 8 (1940): 137–138.

188 *Ibid.*, 137.

189 *Ibid.*, 138.

190 Jakobas, *supra note*, 24: 34.

191 *Ibid.*, 32.

192 S? Vorobjovas, „Baudžiamųjų įstatymų bendrieji nuostatai, pritaikomi administracinėms baudoms“, *Policija* 21, 73 (1929): 391–392; S? Vorobjovas, „Baudžiamųjų įstatymų bendrieji nuostatai, pritaikomi administracinėms baudoms“, *Policija* 22, 74 (1929): 410–412; S? Vorobjovas, „Baudžiamųjų įstatymų bendrieji nuostatai, pritaikomi administracinėms baudoms“, *Policija* 23–24, 75–76 (1929): 433–434.

pasikėsinimas padaryti nusižengimą negali būti baudžiamas. Rašė apie nusižengimo kartojimą kaip sunkinančią atsakomybę aplinkybę, tęstinį, sudėtinį nusižengimą, nusižengimo senatį, kuri, vadovaujantis Baudžiamojo statuto 68 straipsniu, sueidavo praėjus metams po padaryto nusižengimo.

Akivaizdu, kad administracinės atsakomybės institutas Lietuvoje 1918–1940 m. buvo neišvystytas. Apie institutą mažai rašyta. Tačiau ir iš to, kas parašyta, aišku, kad amžininkai suprato administracinės atsakomybės instituto teisinio reguliavimo trūkumus, siūlė neatidėliojant priimti įstatymą, numatantį pagrindinius „administracinio baudimo teisenos dėsnius, būtent, bylų kėlimo, sprendimo, sprendimų – nutarimų vykdymo ir kurie baudžiamojo statuto nuostatai turi būti taikomi iš analogijos pilnai ir kurie su tam tikromis išimtimis“¹⁹³, „atskirą procesualinį įstatymą administraciniu būdu bausti“¹⁹⁴, nurodė, kad „atėjo laikas uždėjimą administracinių baudų sutvarkyti tam tikromis juridinėmis taisyklėmis ir administracinio nubaudo institutą atitinkamų įstatymu pagrįsti“¹⁹⁵, siūlė suvienodinti „administracinių baudžiamųjų nutarimų apskundimo ir skundų sprendimo tvarką“¹⁹⁶. Amžininkai administracinės atsakomybės institutą ir jo teisinį reguliavimą kritikavo ne tik bendrai, bet ir atskirus įstatymus, išvelgdami administracinio nusižengimo teisenos trūkumus dėl nepilnamečių atsakomybės, sunkinančių aplinkybių sugrupavimo, nustatytų baudų dydžių neefektyvumo kaip nepakankamai atgrasančių ir pan.¹⁹⁷.

Vidaus reikalų ministerijos juriskonsultas ir aukštesniosios policijos mokyklos policijos teisės lektorius A. Jakobas, parašęs „Policijos teisės vadovėlį“, taip pat pabrėžė, kad laikui bėgant administracinio baudimo reikšmė Lietuvoje didėjo, tačiau vieno teisės akto, reglamentuojančio administracinių nusižengimų teiseną, nebuvimas kėlė praktikoje įvairių klausimų, pavyzdžiui, dėl nusižengimo nustatymo ir bylos dėl nusižengimo kėlimo sąsajos, protokolų surašymo ir jų siuntimo pareigūnui, kuriam suteikti įgaliojimai priimti sprendimą administracinio nusižengimo byloje („bausti administraciniu būdu“), tvarkos, sprendimų dėl administracinės atsakomybės skundų tvarkos. A. Jakobas priminė, kad skundas galėjo būti pateikiamas aukštesniam administracijos organui, kuris priežiūros tvarka

193 Laucius, *supra note*, 1: 66.

194 S? Vorobjovas, „Administracinių baudų bylos 1932 metais“, *Policija* 14, 162 (1933): 227.

195 S? Vorobjovas, „Kaip būtų galima sutvarkyti administracinių baudų reikalą“, *Policija* 15, 115 (1931): 276.

196 Laucius, *supra note*, 1: 67.

197 S? Vorobjovas, „Kiek pažengta „Laukams priežiūrėti įstatymu“, *Teisė* 32 (1935): 436–438.

gali žemesnio organo baudos nutarimą pakeisti ar visai panaikinti, remdamasis „administracijos organų veikimo kontrolės dėsniais“¹⁹⁸.

Išvados

Lietuvos teisės doktrinoje nebuvo sukurtos aiškos takoskyros tarp baudžiamosios ir administracinės teisinės atsakomybės. Taigi, amžininkai pirmiausia siekė atskirti administracinę atsakomybę nuo baudžiamosios atsižvelgdami į piliečių laisvės suvaržymo lygį. Keltas klausimas ir dėl to, ar apskritai teisinę atsakomybę asmenims taikyti gali administravimo subjektas, o ne teismas, svarstyta, ar tai neprieštarauja valdžių padalijimo principui.

Administracinės atsakomybės institutas Lietuvoje iš dalies buvo reglamentuotas dar iš carinės Rusijos paveldėtais baudžiamaisiais įstatymais. Pagal Baudžiamojo proceso įstatymą administracinių nusižengimų teisena buvo numatyta muitų, miškų, pašto, prekybos ir pramonės, privatinėje aukso ir prabavimo srityse, alkoholinių gėrimų, tabako, cukraus, degtukų akcizo, kontrabandos, spaudos, visuomenės tvarkos ir rimties srityse. Matyt, nepakako baudžiamųjų įstatymo reglamentavimo, todėl administracinės atsakomybės institutas dar buvo reglamentuotas per 70 teisės aktų, įskaitant įstatymus ir poįstatyminius teisės aktus.

Tarpukario Lietuvoje mažiausia bauda buvo pustrečio lito, o didžiausia – 15 tūkstančių litų. Skiriamos buvo ne tik baudos, bet ir kitokio pobūdžio nuobaudos („ir bausmės“), pavyzdžiui, turtinė bausmė (mažiausiai 10 litų) ir laisvės atėmimo bausmė (areštas ir paprastas kalėjimas). Galėjo būti skirtas ištrėmimas iš Lietuvos. Tarp nuobaudų kai kuriuose įstatymuose numatytas išpėjimas, turto konfiskavimas, „šoferio teisės atėmimas“. Kai kuriuose teisės aktuose buvo įtvirtintos ne tik fiksuotos baudų sumos, bet ir baudų formavimo taisyklės. Teisės aktuose pastebėta sąvoka „mažas nusižengimas“, tačiau jos doktrinos nebuvo, tad prilyginti ją šiuolaikiniam mažai pavojingos veikos institutui sudėtinga. Teisės aktuose numatyta ir juridinių asmenų atsakomybė. Jiems, be piniginių baudų, galėjo būti taikomos komercinės ūkinės veiklos sustabdymo, nutraukimo, organizacijos uždarymo, licencijos panaikinimo teisinės priemonės. Pagal analizuotus teisės aktus dažniausiai buvo reikalaujama, kad baudos būtų skiriamos per metus arba trejus ir kad jos būtų sumokėtos ne vėliau kaip per mėnesį nuo nutarimo apie nusižengimą priėmimo.

¹⁹⁸ Jakobas, *supra* note, 24: 48.

Aiškaus ir detalaus administracinių nusižengimų teisenos teisinio reglamentavimo nebuvo. Kitaip tariant, teisena buvo reglamentuojama skirtingai atitinkamose srityse. Taigi, kai kuriuose įstatymuose buvo įvardytos ne tik sankcijos, bet ir teisena. O kai kuriuose administracinių nusižengimų teisena apskritai nedetalizuojama. Atitinkamų užuominų į teiseną buvo galima rasti ne tik įstatymuose, bet ir poįstatyminiuose teisės aktuose.

Administracinę atsakomybę taikydavo platus pareigūnų ratas, tačiau daugiausia įgaliojimų buvo suteikta apskričių viršininkams – daugiau nei dvidešimt penki įstatymai reglamentavo jo teisę taikyti administracinę atsakomybę.

Dėl protokolų surašymo pagrindinės nuostatos įtvirtintos Baudžiamojo proceso įstatyme, tačiau atskiruose norminiuose administraciniuose aktuose taip pat buvo reglamentuojamos protokolų surašymo taisyklės. Pirmą kartą Lietuvos administracinės teisės doktrinoje administracinio nusižengimo protokolą apibrėžė S. Vorobjovas 1929 m., įvardijęs jį dokumentu, surašytu tam tikram įvykiui ar veiksmui paliudyti.

Baudžiamųjų ar administracinių nutarimų apskundimo tvarka įvairi, nevienoda, nesistemiška – net penki skirtingi atvejai numatyti skųsti nutarimus administracinių nusižengimų bylose. Vieni galėjo būti skundžiami žemesnės instancijos teismui, aplenkiant aukštesnį administracijos pareigūną, kiti galėjo būti skundžiami iš karto Vyriausiajam Tribunalui, o dar kiti apskritai negalėjo būti skundžiami.

Kildavo problemų ir dėl nutarimų administracinių nusižengimų bylose motyvavimo. Toks reikalavimas nebuvo keliamas, jeigu sprendimas buvo galutinis. O jeigu sprendimas skundžiamas Vyriausiajam Tribunalui, jis turėjo būti motyvuotas.

Įstatymuose nedetalizuota arba minimaliai detalizuota sprendimų administracinių nusižengimų bylose vykdymo tvarka.

Teisininkai suprato administracinės atsakomybės instituto teisinio reguliavimo trūkumus, siūlė neatidėliojant priimti įstatymą, reglamentuojantį administracinio baudimo teisenos dėsnius. Tarpukariu pirmą kartą Lietuvos administracinės teisės doktrinoje apibrėžtas piniginės baudos tikslas, administracinio nusižengimo protokolai, siekta suvokti, kokio lygmens teisės aktais turi būti reglamentuojamas administracinės atsakomybės institutas. Labiausiai pasižymėjusiais teisininkais, vystant administracinės teisės doktriną tarpukariu, laikytini A. Jakobas, K. Laucius, P. K. Linkevičius, S. Vorobjovas ir J. Undraitis.

THE INSTITUTE OF ADMINISTRATIVE LIABILITY IN LITHUANIA, 1918–1940

Ieva Deviatnikovaitė

Mykolas Romeris University Law School

E-mail: ieva@mruni.eu

Abstract. This article aims to analyze one of the most significant institutes of administrative law – the institute of administrative liability. Namely, it addresses the development of administrative liability in Lithuania in the interwar period. To achieve this goal, the spectrum of legal regulation of the institute of administrative liability, the system of administrative penalties, the rules for their imposition, the subjects of administrative misdemeanors, and administrative liability according to criminal laws are disclosed.

The institute of administrative liability in interwar Lithuania was regulated by the criminal laws of tsarist Russia and seventy more national laws and regulations. Such a plethora of legislation has made this institute complex. However, it was at that time that administrative fines, protocols of administrative offenses and other concepts were clarified for the first time in the doctrine of Lithuanian administrative law. A. Jakobas, K. Laucius, P. K. Linkevičius, S. Vorobjovas, and J. Undraitis were the most prominent lawyers in the development of administrative law doctrine in the interwar period.

The historical, comparative, analytical, descriptive, and document analysis methods were used in the research.

Keywords: administrative liability, penalties, fines, procedures of examination of administrative misdemeanors.

Ieva Deviatnikovaitė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorė, socialinių mokslų (teisė) daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: administracinė teisė, teisės istorija.

Ieva Deviatnikovaitė, professor at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, doctor of social sciences (Law). Research interests: administrative law, legal history.

ŪKIO SUBJEKTŲ ADMINISTRACINĖS ATSAKOMYBĖS YPATUMAI

Andrejus Novikovas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

E. paštas andrejus@mruni.eu

Santrauka. Straipsnyje analizuojama ūkio subjektų administracinė atsakomybė. Viešojo administravimo įstatyme numatyta, kad ūkio subjektai gali būti tiek fiziniai, tiek juridiniai asmenys. Viešojo administravimo įstatymo kontekste fiziniai asmenys suprantami kaip asmenys, savarankiškai (individualiai) pagal verslo liudijimą, pažymą ar leidimą vykdančios verslo veiklą. Tyrime daugiau dėmesio skiriama juridinių asmenų kaip ūkio subjektų (įmonių) administracinei atsakomybei atskleisti, taip pat siekiama atriboti įmonių kaip juridinių asmenų ir jų vadovų kaip fizinių asmenų administracinės atsakomybės ypatumus. Tuo tikslu straipsnyje siekiama nustatyti įmonių ir jų vadovų administracinės atsakomybės atribojimo kriterijus ir analizuoti teismų praktiką, atskleidžiančią šių subjektų patraukimo administracinę atsakomybę ypatumus. Pirmoje dalyje nustatomi įmonių ir jų vadovų patraukimo administracinę atsakomybę atribojimo kriterijai, tokie kaip administracinės atsakomybės teisinio pagrindo atribojimo, atsakomybės traukiamų asmenų statuso, administracinių nusižengimų teisenos, taikomų sankcijų, sprendimų apskundimo ir kiti kriterijai. Antroje straipsnio dalyje analizuojama įmonių ar jų vadovų patraukimo administracinę atsakomybę teismų praktika, atskleidžiamos kylančios ginčų šioje srityje priežastys ir pateikiami ginčytinų situacijų teismų išaiškinimai.

Reikšminiai žodžiai: ūkio subjektas, viešojo administravimo subjektas, įmonė, įmonės vadovas, administracinė atsakomybė, ekonominė sankcija.

Ivadas

Viešojo administravimo įstatymo¹ (toliau – VAI) 2 str. 14 dalyje įtvirtinta, kad ūkio subjektai yra fizinis ar juridinis asmuo arba kita organizacija, juridinio asmens arba kitos organizacijos padalinys, Lietuvos Respublikos teritorijoje vykdančis ūkinę veiklą, kurią prižiūri viešojo administravimo subjektai. Viešojo administravimo įstatymo kontekste fiziniai asmenys suprantami kaip asmenys, pagal verslo liudijimą, pažymą ar leidimą savarankiškai (individualiai) vykdančys verslo veiklą. Tyrime daugiau dėmesio skiriama juridinių asmenų kaip ūkio subjektų (įmonių) administracinei atsakomybei atskleisti, taip pat siekiama atriboti įmonių kaip juridinių asmenų ir jų vadovų kaip fizinių asmenų administracines atsakomybes. Darbe keliamas tikslas – nustatyti įmonių ir jų vadovų administracinės atsakomybės atribojimo kriterijus ir analizuoti teismų praktiką, atskleidžiančią šių subjektų patraukimo administracinės atsakomybės ypatumus. Šiam tikslui pasiekti formuluojami du uždaviniai: 1) nustatyti ir atskleisti įmonių ir jų vadovų patraukimo administracinės atsakomybės atribojimo kriterijus; 2) ištirti teismų praktiką dėl įmonių ar jų vadovų patraukimo administracinės atsakomybės, atskleisti šioje srityje kylančių ginčų priežastis ir pateikti ginčytinų situacijų teismų išaiškinimus. Nustatytą administracines atsakomybes atribojančių kriterijų, tokių kaip administracinės atsakomybės teisinio pagrindo atribojimo, atsakomybės traukiamų asmenų statuso, administracinių nusižengimų teisenos, taikomų sankcijų, sprendimų apskundimo ir kitų kriterijų pagrindu galima identifikuoti įmonių ir jų vadovų administracinės atsakomybės teisinio reguliavimo disfunkcijas, netikslumus ir spragas, atitinkamai siūlyti jų sprendimų variantus. Ūkio subjektų, įmonių ir jų vadovų administracinės atsakomybės klausimus savo darbuose nagrinėjo I. Deviatnikovaitė², M. Markevičiūtė³, L. Meškys⁴ ir kt. Minėtuose šaltiniuose autoriai daugiau dėmesio skyrė kitiems klausimams, pavyzdžiui, juridinių asmenų kaltės nustatymo problemoms, ekonominėms sankcijoms atskleisti. Šiame darbe dėmesys labiau atkreipiamas į

1 „Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas“, TAR, 2020-06-11, Nr. 2020-12819.

2 Ieva Deviatnikovaitė, *Administracinė teisė. Bendroji dalis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021).

3 Milda Markevičiūtė, „Administracinės atsakomybės samprata ir teisinio reguliavimo modelis Lietuvoje“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2022).

4 Linas Meškys, „Juridinių asmenų administracinė atsakomybė: kaltės nustatymo problemos ir sprendimo būdai“, *Jurisprudencija* 4 (82), 2006.

įmonių kaip juridinių asmenų ir jų vadovų kaip fizinių asmenų administracinės atsakomybės atribojimo kriterijų nustatymą. Praktikoje kyla problemų atribojant įmonių (juridinių asmenų) ir jų vadovų (fizinių asmenų) administracinę atsakomybę, kyla klausimų dėl šių subjektų dvigubo baudimo, dėl jų atžvilgiu vykdomos administracinių nusižengimų teisenos, dėl mažai pavojingos ar mažareikšmio pažeidimo kvalifikavimo ir kt. Siekiant atlikti praktinių problemų analizę, būtina pagal tam tikrus kriterijus atriboti (juridinių asmenų) ir jų vadovų (fizinių asmenų) administracinę atsakomybę. Rengiant straipsnį buvo taikomi šie metodai: *dokumentų analizės metodas* tiriant atskirų dokumentų, teisės aktų turinį; *analitinis metodas*, kurį pasitelkus buvo pastebėtos tam tikros įmonių ir jų vadovų patraukimo administracinės atsakomybės teisinio reguliavimo kolizijos, trūkumai ir disfunkcijos; *lyginimo metodas* pasitelktas siekiant palyginti teisės aktuose įtvirtintus įmonių ir jų vadovų administracinių nusižengimų teisenos aspektus; *apibendrinimo metodas*, taikytas straipsnyje formuojant apibendrinimus, išvadas ir teikiant konkrečius pasiūlymus.

1. Įmonės ir jos vadovo administracinės atsakomybės atribojimo kriterijai

Minėta, kad šiame straipsnyje daugiau dėmesio skiriama įmonių kaip juridinių asmenų ir jų vadovų kaip fizinių asmenų administracinės atsakomybės atribojimo kriterijams nustatyti. Praktikoje kyla problemų atribojant įmonių (juridinių asmenų) ir jų vadovų (fizinių asmenų) administracinę atsakomybę, kyla klausimų dėl šių subjektų dvigubo baudimo, dėl jų atžvilgiu vykdomos administracinių nusižengimų teisenos, dėl mažai pavojingos ar mažareikšmio pažeidimo kvalifikavimo ir kt. Siekiant atlikti praktinių problemų analizę, būtina pagal tam tikrus kriterijus atriboti įmonių (juridinių asmenų) ir jų vadovų (fizinių asmenų) administracinę atsakomybę. Fizinių ir juridinių asmenų administracinės atsakomybės atribojimo kriterijai gali būti keli: administracinės atsakomybės teisinio pagrindo, atsakomybės traukiamų asmenų statuso, administracinių nusižengimų teisenos, taikomų sankcijų, sprendimų apskundimo ir kiti kriterijai (žiūrėti 1 lentelę).

1 lentelė

	Fizinių asmenų (vadovų) atsakomybė	Juridinių asmenų atsakomybė
Teisinis pagrindas	Nusižengimas įtvirtintas ANK	Nusižengimas numatytas specialiajame įstatyme
Atsakomybės traukiamas subjektas	Juridinio asmens (įmonės) vadovas ar jo įgaliotas asmuo	Juridinis asmuo (įmonė)
Teisena	Administracinių nusižengimų teisena įtvirtinta ANK	Administracinių nusižengimų teisena įtvirtinta specialiajame įstatyme, ANK
Veikos pavojingumo kriterijai	Mažai pavojinga veika pagal ANK, įstatymų lydimuosius teisės aktus	Mažareikšmis pažeidimas pagal VAI, įstatymų lydimuosius teisės aktus
Sankcijų sistema	Administracinė nuobauda (bauda, viešieji darbai, įspėjimas), administracinio poveikio priemonės	Administracinės sankcijos (ekonominės sankcijos)
Apeliacinė instancija	Apylinkės teismas, apeliacija pagal ANK	Apygardos administracinis teismas, apeliacija pagal ABTĮ

1.1. Administracinės atsakomybės teisiniai pagrindai ir subjekto aspektai

Pagal Administracinių nusižengimų kodekso (toliau – ANK) nuostatas už administracinio nusižengimo padarymą atsako fizinis asmuo, jeigu jo padaryta veika, už kurią šiame kodekse yra numatyta tam tikra sankcija, buvo uždrausta tos veikos padarymo metu galiojusiame teisės akte (ANK 2 str. 1 d.). O juridiniai asmenys atsako pagal specialiuosius įstatymus, kurių yra kelios dešimtys, iš jų galima paminėti: Statybos įstatymą⁵, Konkurencijos įstatymą⁶, Alkoholio kontrolės įstatymą⁷, Aplinkos apsaugos įstatymą⁸, Mokesčių administravimo įstatymą⁹ ir kt. Civilinio kodekso¹⁰ (toliau – CK) 2.33 straipsnyje įtvirtinta juridinio asmens sąvoka – tai

5 „Lietuvos Respublikos statybos įstatymas“, TAR, 2016-07-13, Nr. 2016-20300.

6 „Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymas“, TAR, 2017-01-18, Nr. 2017-01075.

7 „Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 44-1073; 2004, Nr. 47-1548.

8 „Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymas“, *Lietuvos Aidas*, Nr. 20; 1992, Nr. 5-75.

9 „Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 63-2243.

10 „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.

savo pavadinimą turinti įmonė, įstaiga ar organizacija, kuri gali savo vardu įgyti ir turėti teises ir pareigas, būti ieškovu ar atsakovu teisme. Vadinas, įmonių vadovai už padarytus administracinius nusižengimus administracinę atsakomybę turėtų būti traukiami ANK pagrindu, o įmonė – specialiųjų įstatymų pagrindu.

Panašios pozicijos laikosi ir M. Markevičiūtė, nurodydama, kad pagal ANK atsakomybė taikoma fiziniams asmenims (taip pat ir ūkio subjektų vadovams tais atvejais, kai nusižengimą gali padaryti juridinis asmuo), o pagal specialiuosius įstatymus – ūkio subjektams (taip pat ir fiziniams asmenims, pavyzdžiui, vykdančioms veiklą pagal verslo liudijimą ar individualios veiklos pažymą) ir kai kuriais atvejais – ūkio subjektų valdymo organams (jų nariams) ar kitiems fiziniams asmenims¹¹.

Siekis atriboti fizinių ir juridinių asmenų administracinę atsakomybę buvo būtinas, nes juridinio asmens, kaip ūkinės veiklos subjekto, pareigų vykdymo užtikrinimas vien per šio juridinio asmens vardu veikiančių fizinių asmenų administracinės atsakomybės taikymą yra neefektyvus. Aplinkos apsaugos įstatymo projekto rengėjai nurodė, kad „administracinės nuobaudos juridinio asmens vardu veikiančioms fiziniams asmenims taikymas neužtikrina tiesioginio poveikio visai juridinio asmens organizacinei struktūrai, nes išlaidas dėl paskirtos administracinės nuobaudos patiria tik individualūs asmenys, tuo tarpu juridinis asmuo ekonominio poveikio nepatiria“¹².

Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje administracinę juridinių asmenų atsakomybę egzistuoja, tačiau jos reguliavimas yra segmentiškas, nekodifikuotas¹³. Minėta, kad galiojančiame Lietuvos Respublikos ANK aptariant administracinės atsakomybės subjektą tiesiogiai nurodomas tik fizinis asmuo, juridinių asmenų atsakomybė ANK nėra aptariama. Tačiau ANK nustatyta, kad asmuo, padaręs administracinį nusižengimą, taip pat atsako pagal įstatymus, galiojusus to nusižengimo padarymo metu (ANK 3 str. 1 d.), kad administracinę atsakomybę reglamentuoja tiek ANK, tiek ir kiti Lietuvos Respublikos įstatymai dėl administracinių nusižengimų, pavyzdžiui, jau minėti Alkoholio kontrolės, Tabako kontrolės, Mokesčių administravimo, Statybos, Aplinkos apsaugos įstatymuose.

¹¹ Markevičiūtė, *supra note*, 3: 14.

¹² Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymo Nr. I-2223 1, 2, 31, 34 straipsnių pakeitimo ir papildymo, VII skyriaus pavadinimo pakeitimo, įstatymo papildymo 231, 232, 233, 234 straipsniais ir nauju VIII skyriumi įstatymo projekto ir kitų susijusių įstatymų projektų.

¹³ *Ibid.*

Šiuos įstatymuose yra reglamentuota atsakomybė už juridinių asmenų padarytus administracinės tvarkos pažeidimus.

Viešojo administravimo subjektai, taikydami administracinę atsakomybę ūkio subjektams, vadovaujasi ne tik anksčiau minėtais specialiaisiais įstatymais, bet ir VAĮ 37 straipsnyje nustatytais bendrosiomis poveikio priemonių taikymo taisyklėmis, kurios numato, kad Poveikio priemonės ūkio subjektui skiriamos atsižvelgiant į pažeidimo pobūdį, padarytos žalos dydį, mastą ir kitas įstatymuose numatytas aplinkybes (VAĮ 37 str. 1 d.).

Apibendrinant galima teigti, kad fiziniai asmenys, taip pat ir įmonių vadovai administracinę atsakomybę traukiami pagal ANK, o fiziniai asmenys, vykdančys veiklą individualiai, savarankiškai, – ir pagal specialiųjų įstatymų nuostatas. O juridiniai asmenys (įmonės) administracinę atsakomybę traukiami tik pagal specialius įstatymus.

1.2. Įmonių ir jų vadovų administracinių nusižengimų teisenos ypatumai

Skiriasi įmonių ir jų vadovų administracinių nusižengimų teisenos. ANK yra aiškiai išskirtos fizinių asmenų administracinių nusižengimų teisenos stadijos: tyrimo, nagrinėjimo, nutarimo apskundimo ir vykdymo stadijos. O specialiuose įstatymuose nėra įtvirtinta vieninga, vienoda juridinių asmenų administracinių nusižengimų teisenos. Atskiruose įstatymuose, reglamentuojančiuose atsakomybę už juridinių asmenų padarytus administracinės tvarkos pažeidimus, yra įtvirtinta skirtinga juridinių asmenų (įmonių) patraukimo administracinę atsakomybę tvarka. Vienuose įstatymuose, pavyzdžiui, Aplinkos apsaugos įstatyme yra įtvirtinta išsami administracinių nusižengimų teisenos ir taikomų sankcijų sistema, įstatyme nėra blanketinių normų, nukreipiančių į ANK. Kituose įstatymuose, pavyzdžiui, Statybos įstatyme blanketinės normos nurodo, kad administracinių nusižengimų teisenos vykdoma pagal ANK nuostatas, tačiau sankcijų sistema yra įtvirtinta pačiame Statybos įstatyme. Alkoholio kontrolės įstatyme¹⁴ (toliau – AKĮ) atskiriamas administracinių atsakomybės, baudžiamosios atsakomybės ir ekonominių sankcijų taikymas nurodant, kad fiziniai asmenys už šio įstatymo pažeidimus atsako Lietuvos Respublikos ANK ir Lietuvos Respublikos baudžiamajame

14 „Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 44-1073; 2004, Nr. 47-1548.

kodekse nustatyta tvarka (AKĮ 33 str. 1 d.). O už šio AKĮ pažeidimus baudas įmōnms, Europos juridiniams asmenims ir jų filialams, užsienio juridinių asmenų atstovybms Lietuvos Respublikoje skiriamos ekonominės sankcijos (AKĮ 34 str. 1 d.). Juridinių asmenų (įmonių) nusižengimų teisena dažniausiai vykdoma pagal AKĮ straipsnius, tik fragmentiškai vadovaujamasi ANK nuostatomis, pavyzdžiui, nurodant, kad kontrolės institucijų tam įgalioti darbuotojai (pareigūnai), nustatę, kad šio Įstatymo reikalavimai pažeisti, surašo ANK nustatyto turinio protokolą (35 str. 1 d.). Akcentuotina, kad specialiuose įstatymuose skirtingai reglamentuojamos atsakomybės taikymo procedūros (poveikio priemonės, bauda ir veiklos ribojimas taikomos kartu arba atskirai, procedūrų reglamentavimas yra skirtingo detalumo, skirtingai apibrėžiamos proceso dalyvių teisės ir pareigos, ir t. t.).

Anot M. Markevičiūtės, ANK reglamentuoja konkrečias fizinių asmenų atžvilgiu draudžiamas veikas, apibrėžtas ANK ypatingojoje dalyje, taip pat ir taisykles, taikomas nuobaudų skyrimui, taip pat administracinių nusižengimų bylų teiseną. O specialieji įstatymai be nuostatų, reguliuojančių veiklą konkrečioje srityje, paprastai reglamentuoja tik draudžiamas veikas ir nuobaudų dydžius, pažeidimų tyrimo reglamentavimo išsamumas skiriasi, o nuobaudos apskundimui taikoma ABTĮ nustatyta teisena¹⁵.

Apskritai, pasak I. Deviatnikovaitės, Juridinių asmenų administracinę atsakomybę reglamentuojančios normos pasižymi terminų įvairove: sankcija – bauda – poveikio priemonės, nusižengimas – pažeidimas, atsakomybė – priežiūra, ūkio subjektas – juridinis asmuo. Tokia terminų įvairovė yra diskutuotina. Taip pat akivaizdu, kad pažeidimų teisena kiekviename įstatyme reglamentuojama skirtingai: vienur ji išdėstoma atskirais skyriais (pavyzdžiui, Mokesčių administravimo įstatyme), kitur – viename skyriuje (pavyzdžiui, Vertybinių popierių įstatyme), vienur yra įvardytos atleidimo nuo atsakomybės aplinkybės (pavyzdžiui, Mokesčių administravimo įstatyme), kitur – nėra (pavyzdžiui, Alternatyviųjų kolektyvinio investavimo subjektų valdytojų įstatyme), vienur – pažeidimų nagrinėjimo tvarka išdėstoma tame pačiame skyriuje, kuriame įvardijamos baudos, atleidimo nuo jų pagrindai ir apskundimo tvarka (pavyzdžiui, Reklamos įstatyme), kitur – skirtingame skyriuje (pavyzdžiui, Konkurencijos įstatyme)¹⁶.

Kadangi visuose specialiuose įstatymuose įtvirtinta juridinių asmenų (įmonių) administracinė teisena yra panaši į teiseną, įtvirtintą ANK arba blanketinių

¹⁵ Markevičiūtė, *supra note*, 3: 13.

¹⁶ Deviatnikovaitė, *supra note*, 2: 577.

normų pagrindu nukreipiamą į ANK, autoriaus nuomone, įstatymų leidėjas turėtų pagalvoti apie galimybes ANK įtvirtinti normas, reguliuojančias juridinių asmenų (įmonių) administracinių nusižengimų teiseną. Taip būtų sukuriamą viešinga, nefragmentuota juridinių asmenų administracinės atsakomybės reguliavimo sistema, sujungianti specialiuosiuose įstatymuose įtvirtintus visus juridinių asmenų (įmonių) administracinės atsakomybės klausimus. Tai leistų mažinti teisinio reguliavimo disfunkcijas, spragų skaičių, traukiant juridinius asmenis (įmones) administracinę atsakomybę.

1.3. *Mažai pavojingos veikos ir mažareikšmio pažeidimo kriterijai*

Fizinių ir juridinių asmenų administracinių nusižengimų teisenose svarbu įvertintini atitinkamai mažai pavojingos veikos ir mažareikšmio pažeidimo kriterijus.

ANK 12 straipsnyje apibrėžta *mažai pavojinga veika*, už kurios padarymą fizinis asmenis (taip pat ir įmonių vadovus) galima netraukti administracinę atsakomybę, nepradėti administracinio nusižengimo teisenos ir pareikšti asmeniui žodinę pastabą. Administracinio nusižengimo teiseną nepradedama ir asmeniui žodinę pastaba pareiškama, jeigu padaryta mažai pavojinga administracinio nusižengimo požymių turinti veika ir atitinka ANK 22 straipsnio 2 dalies 1 punkte nurodytą administracinės nuobaudos paskirtį – atgrasyti asmenis nuo administracinių nusižengimų ar nusikalstamų veikų darymo ir paveikti administracinius nusižengimus padariusius asmenis, kad jie laikytųsi įstatymų ir vėl nedarytų administracinių nusižengimų.

ANK 12 straipsnyje numatyta aplinkybė taikoma tik esant šioms sąlygoms:

1. veika mažai pavojinga, tai reikštų konkrečios padarytos veikos mažą pavojingumą net palyginus su kitomis tą pačią sudėtį atitinkančiomis veikomis;
2. nuobaudos paskirtis, t. y. atgrasyti asmenį nuo administracinių nusižengimų darymo, taip paveikti jį, kad asmuo laikytųsi įstatymų ir pan., ją galima įgyvendinti netraukiant asmens administracinę atsakomybę. Oficialiu pareigūno poveikiu asmens atžvilgiu būtų žodinės pastabos pareiškimas;
3. tik už ANK 12 str. 1 d nurodytus nusižengimus.

VAĮ 38 str. 1 d. įtvirtinta *mažareikšmio teisės aktų reikalavimų pažeidimo* (toliau – mažareikšmis pažeidimas) samprata, taikytina juridiniams asmenims (įmonėms). Viešojo administravimo subjektui nustačius teisės aktų reikalavimų nesilaikymo ar netinkamo vykdymo faktą, kuris vertintinas kaip mažareikšmis

teisės aktų reikalavimų pažeidimas ir kurį galima ištaisyti nedelsiant ūkio subjektų veiklos priežiūrą atliekančio subjekto pareigūno, kito valstybės tarnautojo ar darbuotojo akivaizdoje, tokio pažeidimo tyrimas nutraukiamas, įstatymų numatytos poveikio priemonės neskiriamos, o ūkio subjektui pareiškia žodinė pastaba (VAĮ 38 str. 1 d.).

Vadovaujantis minėtomis ANK ir VAĮ nuostatomis, viešojo administravimo subjektai, traukiantys tiek fizinius, tiek juridinius asmenis administracinėn atsakomybėn, turėtų parengti šių įstatymų nuostatų lydimuosius teisės aktus, įtvirtinančius pagrindinius kriterijus, kuriais remiantis veika gali būti pripažįstama kaip mažai pavojinga ar kaip mažareikšmis pažeidimas. Pavyzdžiui, aplinkos apsaugos srityje yra parengti du teisės aktai, numatantys mažai pavojingos veikos ir mažareikšmio pažeidimo kriterijus. Aplinkos apsaugos departamento prie aplinkos ministerijos direktoriaus 2020 m. liepos 3 d. įsakymas Nr. AD1-198 „Dėl kriterijų, kuriais vadovaujantis administracinis nusižengimas laikomas mažai pavojingu, nustatymo“¹⁷ nurodoma, kad vadovaudamasi Lietuvos Respublikos ANK 12 straipsnio 2 dalimi administracinis nusižengimas gali būti laikomas mažai pavojingu, kai asmuo padarė tos pačios rūšies administracinį nusižengimą pirmą kartą per metus, jam nebuvo taikyta žodinė pastaba, nesukelta didelė žala orui, žemei, vandeniui, gyvūnams ar augalams ar neatsirado kitų sunkių padarinių aplinkai, o administracinio nusižengimo požymių turinti veika atitinka vieną ar daugiau iš šių kriterijų.

Atitinkamai, Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2015 m. balandžio 20 d. įsakymo Nr. D1-322 „Dėl mažareikšmių pažeidimų aplinkos apsaugos ir gamtos išteklių srityje kriterijų aprašo patvirtinimo“¹⁸ 1 punktą numato, kad mažareikšmių pažeidimų aplinkos apsaugos ir gamtos išteklių naudojimo srityje kriterijų aprašas nustato mažareikšmių teisės aktų reikalavimų pažeidimų aplinkos apsaugos ir gamtos išteklių srityje kriterijus, šių pažeidimų nustatymo, įforminimo tvarką, pažeidimų pašalinimo terminus.

Mažai pavojingų veikų ir mažareikšmių pažeidimų kvalifikavimo praktinės problemos detaliau analizuojamos straipsnio antroje dalyje.

17 Aplinkos apsaugos departamento prie aplinkos ministerijos direktoriaus 2020 m. liepos 3 d. įsakymas Nr. AD1-198 „Dėl kriterijų, kuriais vadovaujantis administracinis nusižengimas laikomas mažai pavojingu, nustatymo“, TAR, 2020-07-07, Nr. 2020-15091.

18 Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2015 m. balandžio 20 d. įsakymo Nr. D1-322 „Dėl mažareikšmių pažeidimų aplinkos apsaugos ir gamtos išteklių srityje kriterijų aprašo patvirtinimo“, TAR, 2015-04-21, NR. 2015-06050; 2021-07-27, NR. 2021-16548.

1.4. Administracinių (ekonominių) sankcijų sistema

Skirtingos poveikio priemonės yra taikomos fiziniams ir juridiniams asmenims. ANK 23 str. 1 d yra aiškiai nurodyta, kad padariusiam administracinį nusižengimą asmeniui gali būti skiriamos šios administracinės nuobaudos: 1) įspėjimas; 2) bauda; 3) viešieji darbai. Be to, fiziniams asmenis gali būti skiriamos ir administracinio poveikio priemonės: 1) asmeniui suteiktos specialiosios teisės atėmimas; 2) turto konfiskavimas; 3) įpareigojimas dalyvauti alkoholio ir narkomanijos prevencijos, ankstyvosios intervencijos, sveikatos priežiūros, resocializacijos, bendravimo su vaikais tobulinimo, smurtinio elgesio keitimo ar kitose programose (kursuose); 4) draudimas lankytis viešosiose vietose vykstančiuose renginiuose; 5) draudimas vairuoti transporto priemones, kuriose neįrengti antialkoholiniai variklio užraktai.

O specialiose įstatymuose yra įtvirtinta didelė skirtingų sankcijų įvairovė. Įstatymai nepateikia vieningo juridinių asmenų administracinės atsakomybės reguliavimo modelio – juose nustatytos skirtingų rūšių poveikio priemonės (baudos, padidinto tarifo mokesčiai, leidimų galiojimo sustabdymas ar panaikinimas ir pan.). Skirtingą ekonominių sankcijų taikymo juridiniams asmenims specifiką lemia skirtingas visuomeninių santykių pobūdis atskirose teisinio reguliavimo srityse¹⁹. Specialiuosiuose įstatymuose yra nustatytos *poveikio priemonės* juridiniams asmenims, kurios skiriasi priklausomai nuo srities, kurioje taikomos, pavyzdžiui:

1. bauda,
2. viešas paskelbimas apie padarytą pažeidimą,
3. įspėjimas,
4. įpareigojimas nutraukti neteisėtą veiką,
5. įpareigojimas atlikti veiksmus, atkuriančius ankstesnę padėtį ar pašalinančius pažeidimo pasekmes,
6. įpareigojimas nutraukti, pakeisti ar sudaryti sutartis,
7. vaistinio preparato registracijos pažymėjimo galiojimo sustabdymas ar panaikinimas,
8. laikinas įmonės valdybos organo nario nušalinimas,
9. laikinas uždraudimas teikti vieną ar kitą paslaugą,
10. įmonės filialo veiklos apribojimo (moratoriumas) paskelbimas,

¹⁹ Aiškinamasis raštas, *supra note*, 12.

11. licencijos teikti vieną ar kelias paslaugas galiojimo sustabdymas,

12. licencijos, išduotos įmonei, panaikinimas ir kt.

Bet kokių atveju reikėtų skirti sankcijas (poveikio priemones), taikomas juridiniams asmenims (įmonėms) ir fiziniams asmenims (įmonių vadovams). Jau minėta, kad fiziniams asmenims (įmonių vadovams) skiriamos sankcijos įvardijamos kaip administracinės nuobaudos ar administracinio poveikio priemonės, o juridiniams asmenims skiriamos sankcijos turėtų būti vadinamos ekonominėmis sankcijomis. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 3 d. nutarime²⁰ konstatuota, kad Tabako kontrolės įstatyme nustatyta „ekonominė sankcija“ suprantama kaip piniginė bauda, priskirtina administracinės teisinės atsakomybės institutui. Tačiau manytina, kad ekonominė sankcija neturėtų būti suprantama siaurai, tik kaip baudos skyrimas. Prie ekonominių sankcijų turėtų būti priskiriamos įmonės veiklos stabdymai, draudimai, apribojimai ir kt., nes tokios priemonės tiesiogiai veikia juridinio asmens (įmonės) ekonominę veiklą, situaciją.

1.5. Viešojo administravimo subjektų įmonių ir jų vadovų atžvilgiu priimtų sprendimų apskundimas

Nevienareikšmiško vertinimo susilaukia sprendimų skirti administracines sankcijas (nuobaudas) įmonėms ir jų vadovams apskundimo tvarka. ANK numato, kad nutarimai administracinių nusižengimų bylose priimti fizinių asmenų (taip pat ir vadovų) atžvilgiu gali būti apskųsti apylinkės teismui (ANK 622 str. 1 d.). O sprendimas juridinių asmenų (įmonių) veiklą reglamentuojančių teisės aktų pažeidimo byloje gali būti skundžiamas Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo nustatyta tvarka (VAĮ 37 str. 5 d.), t. y. apygardų administraciniais teismams. Susiklosto paradoksali situacija, kai įmonių ir jų vadovų padarytus teisės aktų pažeidimus nagrinėja viešojo administravimo subjektai, vadovaudamiesi ANK arba specialiuose įstatymuose įtvirtinta tvarka, (kuri yra panaši ANK tvarkai), tačiau viešojo administravimo subjektų priimti sprendimai skundžiami skirtingiems teismams. Šiuo atveju kyla pagrįsta abejonė, ar tikrai sprendimai dėl administracinių atsakomybės taikymo juridiniams asmenims (įmonėms) turėtų būti skundžiami apygardų administraciniais teismams?

²⁰ „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 3 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 131-4743.

Ar vis dėlto tokie sprendimai turėtų būti skundžiami apylinkių teismams, kurie bylas apeliacine tvarka nagrinėja ANK nuostatų pagrindu, taip būtų išlaikomas administracinių nusižengimų teisenos tęstinumas? Situacija, kai apeliacinėje instancijoje „peršokama“ į kitą teiseną ar ginčas tampa teisingas kitos kompetencijos teismui, nėra logiškai pagrįsta.

Pabrėžtina, kad viešojo administravimo subjektai nuobaudas ar sankcijas įmonėms ar jų vadovams skiria tik jau atliktos teisės aktų ir administracinių sprendimų įgyvendinimo ir laikymosi priežiūros išdavoje, t. y. nuobaudos, sankcijos skiriamos tik atlikus įmonės veiklos ar įmonės vadovo veiksmų vertinimą, teisės aktų įgyvendinimo priežiūros ir kontrolės kontekste. LAVT yra išaiškinęs, kad institucijos pagal savo vykdomų funkcijų pobūdį gali veikti tiek kaip viešojo administravimo, tiek kaip administracinio nusižengimo tyrimo subjektai²¹. Tokia teismo pozicija neprieštaruja autoriaus minčiai, kad įmonės ir jų vadovai traukiami administracinėn atsakomybėn tik nustačius teisės aktų pažeidimus, teisės aktų ir administracinių sprendimų įgyvendinimo ir laikymosi priežiūros procese. Todėl apeliacinis skundas dėl viešojo administravimo subjekto priimto sprendimo, nepriklausomai nuo to, kieno atžvilgiu jis priimtas (įmonės ar vadovo atžvilgiu), turėtų būti nagrinėjamas bendros kompetencijos teismuose, t. y. apylinkės teismuose.

2. Įmonės ar jos vadovo patraukimo administracinėn atsakomybėn praktinės problemos

2.1. Analizuojant administracinių sankcijų (nuobaudų) taikymą įmonei ar jos vadovui, praktikoje pastebimos problemos atibojant *non bis in idem* (liet. negalima dukart bausti už tą patį teisės pažeidimą) principą nuo dvigubos teisinės atsakomybės. *Administracinėje byloje Nr. Ea-55-525/2020*²² Pareiškėjas nurodė, kad UAB „Super Montes“ vadovas A. S. už 2017 m. kovo 24 d. privalomojo nurodymo Nr. RSP-16 nevykdymą jau buvo patrauktas administracinėn atsakomybėn pagal Lietuvos Respublikos ANK 317 straipsnio 2 dalį ir nubaustas administracine nuobauda. Šiuo atveju už šio privalomojo nurodymo nevykdymą Bendrovė negalėjo būti traukiama administracinėn atsakomybėn, kadangi tai reikštų, jog įmonė už tą patį pažeidimą baudžiama du kartus.

21 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2021 m. kovo 31 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1048-525/2021“.

22 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2020 m. sausio 29 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-55-525/2020“.

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Septinto protokolo 4 straipsnio 1 dalyje, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 5 dalyje ir Europos Ministrų komiteto rekomendacijos Nr. R(91) 1 „Dėl administracinių nuobaudų“ 3 principu įtvirtintas *non bis in idem* principas, reiškiantis, kad niekas negali būti persekiojamas ir baudžiamas už tą patį teisės pažeidimą, už kurio padarymą jis jau buvo nubaustas pagal įstatymą, arba išteisintas. Tačiau nei Lietuvos įstatymai, nei minėta Konvencija drausdami dvigubą baudimą *nedraudžia dvigubos teisinės atsakomybės*²³.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2008 m. sausio 21 d. nutarime nurodė, kad konstitucinis principas *non bis in idem* (negalima dukart bausti už tą patį teisės pažeidimą) savaime nepaneigia galimybės už tą patį pažeidimą taikyti asmeniui ne vieną sankciją; sprendžiant, ar už tą patį teisės pažeidimą įstatymu nustatčius ne vieną sankciją nėra pažeidžiamas konstitucinis dvigubo baudimo draudimo principas, reikia įvertinti teisės pažeidimų, už kuriuos yra nustatytos atitinkamos sankcijos, pobūdį, taip pat visuomeniškai reikšmingus tikslus, kurių siekia įstatymų leidėjas (žr., pvz., Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2018 m. lapkričio 7 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A-868-261/2018).

Teisminėje praktikoje suformuotas aiškinimas, kad *non bis in idem* principas, drausdamas antrą kartą bausti tą patį asmenį už tą patį pažeidimą, *nedraudžia taikyti asmeniui kitų atsakomybės rūšių, kurių pagrindinė paskirtis nėra baudimas (pavyzdžiui, civilinę atsakomybę), bei nedraudžia už tą pačią veiką bausti skirtingus asmenis ar bausti tą patį asmenį už skirtingas veikas*.

Tai reiškia, kad sprendžiant, ar konkrečiu atveju nebuvo pažeistas *non bis in idem* principas, turi būti atsižvelgiama į tai, ar asmuo buvo „baudžiamas“, t. y. ar konkrečia atsakomybės forma, pirmiausia, buvo siekiama nubausti pažeidimą padariusi asmenį; ar asmuo baudžiamas už tą patį pažeidimą (pažeidimo, arba neteisėtos veikos tapatumas); ar pakartotinai baudžiamas asmuo yra tas pats (asmens tapatumas) (žr., pvz., 2005 m. kovo 23 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A¹⁵-39/2005, 2011 m. lapkričio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A¹⁴³-2619/2011).

Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikoje nurodoma, kad situacija, kai už tą patį teisės pažeidimą atsakomybėn patraukiamas fizinis ir juridinis asmuo, pati savaime *non bis in idem* principo nepažeidžia. Tačiau byloje nustatčius neteisėtos veikos, už kurios padarymą buvo taikytos sankcijos formaliai skirtingiems asmenims, tapatumo faktą, būtina patikrinti, ar atsakomybėn traukiamas

23 *Ibid.*

fizinis ir juridinis asmenys realiai nėra tapatūs, t. y. ar skiriant nuobaudą juridiniam asmeniui šios nuobaudos pasekmės neteks tam pačiam asmeniui, kuris už tą patį pažeidimą jau buvo nubaustas kaip fizinis asmuo (žr., pvz., Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo administracinę bylą Nr. A663-1380/2006, administracinę bylą Nr. A858-2651/2011).

Sprendžiant, ar konkrečiu atveju nebuvo pažeistas *non bis in idem* principas, atsižvelgiama į šias aplinkybes:

1. ar asmuo buvo „baudžiamas“, t. y. ar konkrečia atsakomybės forma pirmiausia buvo siekiama nubausti pažeidimą padariusį asmenį;
2. ar asmuo baudžiamas už tą patį pažeidimą (pažeidimo, arba neteisėtos veikos tapatumas);
3. ar pakartotinai baudžiamas asmuo yra tas pats (asmens tapatumas)²⁴.

Analizuojamoje administracinėje byloje Nr. Ea-55-525/2020 teisėjų kolegija atkreipia dėmesį į tai, kad nors tiek Bendrovės, tiek A. S. veiksmai – Privalomųjų nurodymų neįvykdymas laiku yra tapatūs ir baudos skirtos dėl to paties fakto, tačiau teigti, kad taip buvo pažeistas *non bis in idem principas*, kaip tuo yra įsitikinęs pareiškėjas, nėra jokio pagrindo. Kaip jau minėta, Nutarimais Nr. 20 ir Nr. 21 ekonominės sankcijos buvo vienareikšmiškai skirtos Bendrovei, o nutarimais administracinio nusižengimo bylose Nr. AN2-538-634/2017 ir Nr. AN2-447-319/2017 baudos skirtos UAB „Super Montes“ vadovui A. S., atsakingam už Bendrovės veiklą, todėl analizuojamos bylos kontekste juridinis ir fizinis asmenys nėra vienas ir tas pats atsakomybės subjektas, sutapęs tiek pažeidimo (veiklos), tiek finansiniu požiūriu.

2.2. Kitose bylose yra neskiriama mažai pavojingos veikos ir mažareikšmių pažeidimų kriterijų, jų taikymo pagrindų. *Administracinio nusižengimo byloje Nr. AN2-16-360/2022*²⁵ apeliantas nurodo, kad pirmosios instancijos teismas niekaip nepasisakė dėl argumentų, susijusių su Mažareikšmiškumo kriterijų aprašo privalomu taikymu ir vadovavosi ANK 12 straipsniu nurodydamas, kad ANK 236 straipsnio 1 ir 4 dalys į mažai pavojingų veikų sąrašą nepatenka. Tokia išvada teismas padarė esminę teisės aiškinimo klaidą, nes pagal šią teismo išvadą Viešojo administravimo 36⁹ straipsnis ir Mažareikšmiškumo kriterijų aprašas

24 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2020 m. sausio 29 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-55-525/2020“.

25 „Klaipėdos apygardos teismo 2022 m. sausio 25 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. AN2-16-360/2022“.

negalėtų būti taikomi praktikoje, nes praktiškais visais atvejais prieštarautų ANK 12 straipsniui. Atkreiptinas teismo dėmesys į tai, kad atitinkamo pažeidimo mažareikšmiškumas privalėjo būti vertinamas būtent ūkio subjekto (duomenys neskelbtini) patikrinimo metu, atliekant Viešojo administravimo įstatymo 36⁹ straipsnyje ir Mažareikšmiškumo kriterijų apraše nurodytą procedūrą, ir tinkamai pritaikius šias teisės normas jokia atsakomybė E. N. nebūtų kilusi.

Vis dėlto šioje byloje apygardos teismas atmeta tokius argumentus kaip nepagrįstus. Analogiškas klausimas buvo keltas ir apylinkės teisme ir dėl to skundžiamoje nutartyje pasisakyta, kad *pagal ANK nusižengimas gali būti pripažintas tik mažiau pavojingu, o ne mažareikšmiu ir tik tam tikrų administracinių nusižengimų požymių turinčias veikas padariusiam asmeniui*, kadangi ANK 12 straipsnio 1 dalyje yra nurodytas baigtinis sąrašas tokių veikų ir į šį sąrašą administraciniai nusižengimai, numatyti ANK 236 straipsnio 1 dalyje ir 4 dalyje nepatenka. Apygardos teismas visiškai sutinka su tokiais skundžiamos nutarties argumentais. Nagrinėjamu atveju vyksta administracinio nusižengimo teiseną, reglamentuota ANK, E. N. buvo inkriminuotas administracinių nusižengimų, numatytų ANK 236 straipsnio 1 ir 4 dalyse, padarymas. Apeliaciniame skunde remiamasi kitokio pobūdžio teisenai (administracinių ginčų bylų) aktualiais teisės aktais (Viešojo administravimo įstatymu, Kriterijų aprašu) ir teismų praktika (apelianto nurodyta Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktika buvo formuojama ne administracinių nusižengimų, o būtent administracinių ginčų byloje), numatančiais kitokias procedūras ir vertinimus (Klaipėdos apygardos teismo 2022 m. sausio 25 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. AN2-16-360/2022).

2.3. Praktikoje kyla ginčų dėl įmonės veiklos kaip mažareikšmio pažeidimo imperatyvaus vertinimo. *Administracinėje byloje Nr. EP-75-520/2021*²⁶ pareiškėjas reikalauja, kad viešojo administravimo subjektas, jeigu nėra įstatymuose numatytų išimčių, visais atvejais vertintų, ar įmonės veikla turi mažareikšmio pažeidimo požymių. Sekdamas ABTĮ 156 straipsnio 2 dalies 10 punkte įtvirtintu pagrindu atnaujinti administracinės bylos procesą, pareiškėjas nurodo, kad sistemškai aiškinant VAĮ 36⁴, 36⁸, 36⁹ straipsnius darytina išvada, jog VAĮ 36⁹ straipsnis (Mažareikšmis teisės aktų reikalavimų pažeidimas), Tarybai atliekant tyrimus dėl Įstatymo pažeidimų, yra imperatyvaus, o ne rekomendacinio pobūdžio, nes

26 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2021 m. gruodžio 1 d. nutartis administracinėje byloje Nr. EP-75-520/2021“.

VAĮ 36⁹ straipsnio 3 dalyje²⁷ nėra numatytos išimties, kad šis straipsnis netaikomas didelę rinkos galią turinčių mažmeninės prekybos įmonių rinkos galios panaudojimo priežiūrą atliekantiems subjektams, o kituose minėtuose straipsniuose tokia išimtis yra eksplisitiškai nurodyta.

Vertindami, ar įmonė padarė mažareikšmį pažeidimą, teismai analizuoja ne tik VAĮ, bet ir kitų teisės aktų nuostatas, leidžiančias vertinti, ar veika priskirtina prie mažareikšmių pažeidimų ar ne. Minėtoje byloje teismas, darydamas išvadą dėl pažeidimo mažareikšmiškumo / nemažareikšmiškumo, vadovavosi ir Lietuvos Respublikos mažmeninės prekybos įmonių nesąžiningų veiksmų draudimo įstatymo²⁸ 1 straipsnio 1 dalyje įtvirtintu tikslu riboti didelę rinkos galią turinčių mažmeninės prekybos įmonių rinkos galios panaudojimą ir užtikrinti tiekėjų ir didelę rinkos galią turinčių mažmeninės prekybos įmonių interesų pusiausvyrą, taip pat nurodė, kad šis įstatymas skirtas riboti didelę rinkos galią turinčių mažmeninės prekybos įmonių rinkos galios panaudojimą, o tai yra susiję su konkurencijos palaikymu, taip pat netiesiogiai – su vartotojų interesų apsauga. Taigi nagrinėjamu atveju pirmosios instancijos teismas, įvertinęs byloje surinktus įrodymus, argumentuotai nustatė, kad pareiškėjo padarytas pažeidimas, numatytas Lietuvos Respublikos mažmeninės prekybos įmonių nesąžiningų veiksmų draudimo įstatymo 3 straipsnio 1 dalies 8 punkte, nėra mažareikšmis.

2.4. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad už įmonės padarytus pažeidimus ir paskirtas sankcijas vėliau atsakomybėn gali būti traukiamas ir įmonės vadovas. Štai administracinėje byloje Nr. EA-105-822/2022²⁹, kurioje buvo nustatyta, kad buvo padarytas sunkus konkurencijos teisės pažeidimas ir ūkio subjektams už padarytą pažeidimą skirta maksimali sankcija – 10 procentų bendrųjų pajamų, kilo ginčas, ar toks sprendimas gali būti kaip prielaidą patraukti atsakomybėn įmonės vadovą ar reikalingas atskiras tyrimas šiuo klausimu.

Šioje byloje teismas konstatavo, kad teismo sprendimas buvo prielaida Konkurencijos tarybai kreiptis į Vilniaus apygardos administracinį teismą dėl

27 VAĮ 36⁹ str. 3 d. Šis straipsnis netaikomas mokesčių administratoriui, muitinei, finansų rinkos priežiūrai, asmens duomenų apsaugos priežiūrai, energetikos kontrolė, taip pat konkurencijos priežiūrą atliekantiems subjektams. Šioje dalyje nurodytiems subjektams šio straipsnio nuostatos yra rekomendacinės.

28 „Lietuvos Respublikos mažmeninės prekybos įmonių nesąžiningų veiksmų draudimo įstatymas“, TAR, 2015-12-30, Nr. 2015-21007.

29 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2022 m. vasario 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. EA-105-822/2022“.

atsakomybės ūkio subjekto vadovams taikymo ribų dėl ūkio subjekto padaryto konkurencijos teisės pažeidimo, kai vadovas nežinojo, nors privalėjo žinoti, kad jo vadovaujamas ūkio subjektas padarė ar daro pažeidimą. Be to, LVAT pažymi, kad ūkio subjekto vadovas iš esmės nepadarė savarankiško teisės pažeidimo, kuris yra atskiras nuo ūkio subjekto pažeidimo ir galėtų būti tiriamas ir vertinamas atskirai nuo pačio ūkio subjekto pažeidimo. Ūkio subjekto pažeidimas ir vadovo prisidėjimas iš esmės yra ypač glaudžiai susiję ir savarankiškas tyrimas dėl vadovo veiksmų tyrimo, teisėjų kolegijos vertinimu, būtų perteklinis. Vadovas pagal šį įstatymą prisideda prie ūkio subjekto pažeidimo ir pagal Konkurencijos įstatymo 41 str. 5 d. vertinama, ar šis prisidėjimas pakankamai reikšmingas, pavojingas ir ar už šį vadovo prisidėjimą prie ūkio subjekto pažeidimo turi būti taikoma sankcija ir pačiam vadovui (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2022 m. vasario 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. EA-105-822/2022).

Išvados

Atlikus tyrimą konstatuotina, kad fiziniai asmenys, taip pat ir įmonių vadovai administracinę atsakomybę traukiami pagal ANK, o fiziniai asmenys, vykdančys veiklą individualiai, savarankiškai, – ir pagal specialiųjų įstatymų nuostatas. O juridiniai asmenys (įmonės) administracinę atsakomybę traukiami tik pagal specialius įstatymus.

Kadangi visuose specialiuose įstatymuose įtvirtinta juridinių asmenų (įmonių) administracinė teisena yra panaši į teiseną, įtvirtintą ANK arba blanketinių normų pagrindu nukreipiama į ANK, turėtų būti svarstomos galimybės ANK įtvirtinti normas, reguliuojančias juridinių asmenų (įmonių) administracinių nusižengimų teiseną. Taip būtų sukuriamas vieninga, nefragmentuota juridinių asmenų administracinės atsakomybės reguliavimo sistema, sujungianti specialiuosiuose įstatymuose įtvirtintus visus juridinių asmenų (įmonių) administracinės atsakomybės klausimus.

Reikėtų atskirti sankcijas (poveikio priemones), skiriamas juridiniams asmenims (įmonėms) ir fiziniams asmenims (įmonių vadovams). Fiziniams asmenims (įmonių vadovams) skiriamos sankcijos įvardijamos kaip administracinės nuobaudos ar administracinio poveikio priemonės, o juridiniams asmenims skiriamos sankcijos turėtų būti vadinamos ekonominėmis sankcijomis, kurios neturėtų būti suprantama siaurai, t. y. tik kaip baudos skyrimas. Prie ekonominių sankcijų turėtų būti priskiriamos įmonės veiklos stabdymai, draudimai, apribojimai ir

kt., nes tokios priemonės tiesiogiai veikia juridinio asmens (įmonės) ekonominę veiklą, situaciją.

Viešojo administravimo subjektai nuobaudas ar sankcijas įmonėms ar jų vadovams skiria tik jau atliktos teisės aktų ir administracinių sprendimų įgyvendinimo ir laikymosi priežiūros išdavoje. Apeliacinis skundas dėl viešojo administravimo subjekto priimto sprendimo, nepriklausomai nuo to, kieno atžvilgiu jis priimtas (įmonės ar vadovo atžvilgiu), turėtų būti nagrinėjamas bendros kompetencijos teismuose, t. y. apylinkės teismuose. Taip būtų išlaikomas administracinių nusižengimų teisenos tęstinumas.

Analizuojant teismų praktiką dėl įmonės ar jos vadovo patraukimo administracinės atsakomybės, atkreiptinas dėmesys į ginčus dėl tam tikrų sąvokų, terminų aiškinimo, atribojimo:

1. teisminėje praktikoje suformuotas aiškinimas, kad *non bis in idem* principas, drausdamas antrą kartą bausti tą patį asmenį už tą patį pažeidimą, nedraudžia taikyti asmeniui kitų atsakomybės rūšių, kurių pagrindinė paskirtis nėra baudimas (pavyzdžiui, civilinę atsakomybę), ir nedraudžia už tą pačią veiką bausti skirtingus asmenis ar bausti tą patį asmenį už skirtingas veikas;
2. pagal ANK nusižengimas gali būti pripažintas tik mažiau pavojingu, o ne mažareikšmiu ir tik tam tikrų administracinių nusižengimų požymių turinčias veikas padariusiam asmeniui; o įmonės veika pagal VAĮ gali būti pripažįstama kaip mažareikšmis pažeidimas;
3. vertindami, ar įmonė padarė mažareikšmį pažeidimą, teismai analizuoja ne tik VAĮ, bet ir kitų teisės aktų nuostatas, leidžiančias vertinti, ar veika priskirtina prie mažareikšmių pažeidimų ar ne;
4. teismo sprendimas yra prielaida viešojo administravimo subjektams kreiptis į teismą dėl atsakomybės ūkio subjekto vadovams taikymo ribų dėl ūkio subjekto padaryto konkurencijos teisės pažeidimo, kai vadovas nežinojo, nors privalėjo žinoti, kad jo vadovaujamas ūkio subjektas padarė ar daro pažeidimą.

FEATURES OF THE ADMINISTRATIVE LIABILITY OF ECONOMIC ENTITIES

Andrejus Novikovas

Law School of Mykolas Romeris University

E-mail: andrejus@mruni.eu

Summary. This article analyses the administrative liability of economic entities. The Law on Public Administration stipulates that economic entities can be both natural and legal persons. In the context of the Law on Public Administration, natural persons are understood as persons carrying out business activities independently (individually) on the basis of a business license, certificate or permit. This study focuses more on the disclosure of the administrative liability of legal persons as economic entities (enterprises), and seeks to distinguish the peculiarities of the administrative liability of enterprises as legal persons and of their managers as natural persons. To this end, the article seeks to identify the criteria for distinguishing between the administrative liability of enterprises and that of their managers, and to analyse the case-law on the peculiarities of the administrative liability of these entities. The first part sets out the criteria for distinguishing between the administrative liability of enterprises and their managers, such as: the legal basis for administrative liability; the status of the persons liable; the procedure for administrative offences; the sanctions to be applied; the right to appeal against decisions; and other criteria. The second part of the article analyses the case-law on the administrative liability of enterprises or their managers, reveals the causes of disputes in this area, and provides judicial interpretations of contentious situations.

Keywords: economic entity; public administration entity; enterprise; enterprise manager; administrative liability, economic sanction.

Prof. dr. ***Andrejus Novikovas***, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla, Viešosios teisės institutas.

Andrejus Novikovas, PhD, professor at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University.

NEKONKURAVIMO SUSITARIMAI IR NESĄŽININGOS KONKURENCIJOS SANTYKIS

Greta Petkutė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

E. paštas grpetkute@gmail.com

Santrauka. Šiame straipsnyje analizuojami dviejų būdų, užkertančių kelią nesąžiningai konkurencijai, santykis. Vienas jų – nekonkuravimo susitarimai, sudaromi tarp darbdavio ir darbuotojų, kitas – nesąžiningos konkurencijos veiksmų draudimas Konkurencijos įstatymo prasme. Nepaisant to, kad nekonkuravimo susitarimais, sudaromais tarp darbuotojų ir darbdavio, siekiama išsaugoti sąžiningą konkurenciją, tačiau kyla pagrįsta diskusija, ar tokie susitarimai nepažeidžia konkurencijos tiek darbuotojų, tiek vartotojų atžvilgiu. Antras atvejis – nesąžiningos konkurencijos veiksmų draudimas pagal Konkurencijos įstatymą. Straipsnyje autorė atskleidžia, kad tiesiogiai šio įstatymo nuostatų nerekomenduojama perkelti į jokių susitarimų tarp konkurentų, nes tai gali būti pripažįstama draudžiamu susitarimu pagal tą patį įstatymą, be kita ko, kol kas nėra aišku, ar atvejais, kada įmonės nėra tiesioginės konkurentės tarpusavyje, būtų laikomos konkurentėmis tam tikrų darbuotojų atžvilgiu, o tai lemtų nesąžiningos konkurencijos veiksmų draudimo pritaikymą pagal Konkurencijos įstatymą.

Reikšminiai žodžiai: nekonkuravimo susitarimai, nesąžininga konkurencija, konkurentai, darbuotojai, darbdavys.

Įvadas

Žvelgiant iš šių dienų perspektyvos, pagal įvairius tyrimus darbo rinkoje šiuo metu susiduriama su specialistų įvairiose šakose trūkumu. Pavyzdžiui, 2022 m. viduryje trūko net 76 proc. specialistų IT ir technologijų, 72 proc. statybos, 75 proc.

bankininkystės sektoriuose¹, 2022 m. trečią ketvirtį registruota 26,2 tūkst. laisvų darbo vietų². Taigi, siekdami suvaldyti itin „karštą situaciją“ rinkoje, darbdaviai turi sukti galvą, kaip išlaikyti talentus. Ir talentų išlaikymas susijęs ne vien su geru atlyginiu ar gera darbuotojo emocine savijauta, tačiau taip pat ir su konkurencija, kurią gali išgyventi tiek pats darbuotojas, kai jis nusprendžia pereiti dirbti pas darbdavio konkurentą ar įsteigti savą įmonę, tiek darbdavio konkurentai.

Gana populiaru ir įprasta, kad darbdavys, siekdamas suvaldyti riziką prarasti geriausius darbuotojus, taiko nekonkuravimo susitarimus įvairių šakų ir lygių darbuotojams – nuo paprastų sandėlininkų ir logistikos darbuotojų iki gydytojų ir aukščiausio lygio vadovų. Visuomenėje gana gajus stereotipas, kad darbdaviai naudojami savo didele derybine galia, kad priverstų darbuotojus pasirašyti šiuos susitarimus, kurie gali būti pateikiami tiek kaip atskiri susitarimai, tiek kaip darbo sutarčių dalis. Nekonkuravimo susitarimais iš vienos pusės siekiama apsaugoti sąžiningą konkurenciją ir užkirsti kelią darbdavio žalos atsiradimui dėl darbuotojo nesąžiningo elgesio, iš kitos pusės – gali turėti neigiamos įtakos konkurencijai darbo rinkose, nes trukdo darbuotojams siekti geresnių galimybių ir neleidžia darbdaviams įdarbinti geriausių talentų³.

Taigi, siekiant išsaugoti konkurenciją, nekenkiant nei darbdaviui konkuruoti su kitais ūkio subjektais, nei varžant darbuotojo laisvę pasirinkti bet kokią veiklą⁴, susiduria net kelios teisės šakos – darbo, konkurencijos ir konstitucinė. Visos tarpusavyje dera, tačiau pažeidus vieną vertybę galima susidurti ir su kitos pažeidimu. Dėl ribotos šio straipsnio apimties pagrindinė mintis bus plėtojama dviem pjūviais: (i) ar darbdavys gali turėti tokią plačią diskreciją, kad galėtų apriboti darbuotojo teisę konkuruoti ir (ii) ar įmonės, kurios nėra tiesioginės konkurentės, gali būti laikomos konkurentėmis tam tikrų darbuotojų atžvilgiu ir ar tai nepažeidžia įstatyminių nuostatų.

1 „Darbo rinkoje juntamas didžiausias talentų trūkumas per paskutinius 16 metų“, *LRT.lt*, 2022 m. birželio 9 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/verslas/4/1715310/darbo-rinkoje-juntamas-didziausias-talentu-trukumas-per-paskutinius-16-metu>.

2 „Laisvų darbo vietų skaičius ir laisvų darbo vietų lygis“, Oficialios statistikos portalas, žiūrėta 2023 m. sausio 3 d., <https://osp.stat.gov.lt/covid19-statistika/covid19-itaka-darbo-rinkai/laisvos-darbo-vietos>.

3 „FTC Proposes Rule to Ban Noncompete Clauses, Which Hurt Workers and Harm Competition“, Federal Trade Commission, žiūrėta 2023 m. sausio 5 d., <https://www.ftc.gov/news-events/news/press-releases/2023/01/ftc-proposes-rule-ban-noncompete-clauses-which-hurt-workers-harm-competition>.

4 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Lietuvos Aidas*, 1992-11-10, Nr. 220; *Valstybės žinios*, 1992-11-30, Nr. 33-1014, 48 str.

Šio straipsnio *tikslas* – išanalizuoti santykį tarp nekonkuravimo susitarimų ir nesąžiningos konkurencijos nagrinėjant tris atvejus: (i) buvęs darbuotojas ir darbdavys darbo sutartyje turėjo pasirašę nekonkuravimo susitarimą, bet vis tiek darbuotojas šio susitarimo nesilaikė. Arba atvejai, kai darbdavys pernelyg plačiai apibrėžia nekonkuravimo sąlygą ir darbuotojui užkerta kelią būti konkurencingam rinkoje; (ii) buvęs darbuotojas, įsidarbinęs pas naują darbdavį, ima vilioti potencialius darbuotojus – buvusius kolegas; (iii) tiesiogiai nekonkuruojantis ūkio subjektas dėl istoriškai susiklosčiusios bendradarbiavimo praktikos vilioja tam tikros specializacijos darbuotojus. Šiam tikslui pasiekti bus įgyvendinami *uždaviniai*: 1) nekonkuravimo susitarimų turinio ir naujausių tendencijų analizė; 2) Lietuvos teismų praktikoje suformuotos nesąžiningos konkurencijos apibrėžimo sudėties pagal Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymo (toliau – Konkurencijos įstatymas) 15 straipsnio 1 dalies 4 punktą⁵ analizė; 3) santykio tarp nekonkuravimo susitarimų ir nesąžiningos konkurencijos nustatymas. Šio straipsnio *objektas* yra nekonkuravimo susitarimų apibrėžimas. Taikyti metodai: teismų praktikos, kompetentingų institucijų dokumentai ir mokslinių šaltinių analizės, sisteminis⁶, loginis⁷ metodas, kuris dažnai taikomas kartu su kitais metodais, teisinio reguliavimo metodas⁸, kuris leidžia nustatyti teisinio santykio dalyvių teisinę padėtį, atsakomybę, galimybę ginti pažeistas teises. Visi šie metodai skirti atskleisti nekonkuravimo susitarimo ir nesąžiningos konkurencijos turiniui. Moksliniame straipsnyje taip pat pasitelkiamas lyginimo metodas⁹, kuris buvo taikomas siekiant nustatyti nekonkuravimo susitarimo ir nesąžiningos konkurencijos santykį. Taigi visų metodų harmoningas naudojimas padės pasiekti išsikeltą tikslą ir įgyvendinti straipsnio uždavinius. Manytina, kad taip, kaip nekonkuravimo susitarimo ir nesąžiningos konkurencijos santykis yra nagrinėjamas šiame straipsnyje, Lietuvoje mokslinių straipsnių ar kitokių mokslinių darbų kontekste, nėra rašyta. 2015 m. buvo parašytas ir apgintas Liucijos Bitinaitės magistro darbas tema „Nekonkuravimo susitarimai: susitarimų sąlygos ir įgyvendinimo problematika“¹⁰, 2008 m. išleistas Mariaus Jakutavičiaus straipsnis

5 „Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1999-04-02, Nr. 30-856.

6 Linas Baublys ir kt., *Teisės teorijos įvadas* (Vilnius: MES, 2010), 332.

7 *Ibid.*, 333.

8 Vytautas Mizaras, *Civilinė teisė. Bendroji dalis* (Vilnius: Justitia, 2009), 23.

9 Baublys ir kt., *supra note*, 6: 332.

10 Liucija Bitinaitė, „Nekonkuravimo susitarimai: susitarimų sąlygos ir įgyvendinimo problematika“ (magistro darbas, Mykolo Romerio universitetas, 2015), <https://vb.mruni.eu/object/elaba:14502346/14502346.pdf>.

moksliniame žurnale „Teisė“ pavadinimu „Nesąžiningos konkurencijos teisė: koncepcijų ir doktrinos įvairovė užsienio valstybėse“¹¹. Taigi, atsižvelgiant į temos nagrinėjimo pjūvius ir į dinamišką darbo aplinką, šis mokslinis straipsnis yra aktualus ir vertas detalesnės analizės.

1. Nekonkuravimo susitarimai ir nesąžininga konkurencija

1.1. Nekonkuravimo susitarimai

Susitarimas nekonkuruoti gali būti apibrėžiamas kaip darbuotojo arba verslo pardavėjo pažadas tam tikrą laikotarpį nekonkuruoti tos pačios rūšies versle toje pačioje srityje¹². Nekonkuravimo susitarimai yra gana įprasta ir dažna praktika tarp darbuotojo ir darbdavio. Tokie susitarimai dažnai skirti darbdaviui apsaugoti nuo nesąžiningos darbuotojo konkurencijos, kadangi, kaip bus paaiškinta vėliau šiame straipsnyje, įstatymiškai pagal Konkurencijos įstatymą nuo nesąžiningos konkurencijos gali būti apsaugoti tik ūkio subjektai. Vis dėlto nekonkuravimo susitarimai ir reikalavimai keliama tokiems susitarimams apibrėžti Lietuvos Respublikos darbo kodekso 36 straipsnio 1 dalyje, kurioje nurodyta, kad toks susitarimas gali būti sudaromas darbo sutarties galiojimo laikotarpiu ar (ir) pasibaigus darbo sutarčiai. Pasibaigus darbo sutarčiai, šis susitarimas galioja *ne ilgiau kaip dvejus metus po darbo sutarties pasibaigimo*. Be kita ko, to paties straipsnio 3 dalyje nurodyta, kad nekonkuravimo susitarimas turi būti atlygintinas – ne mažiau kaip 40 proc. darbuotojo vidutinio darbo užmokesčio.

Taigi reikalavimai aiškūs, bet ar prisiėmus tokius įsipareigojimus nenukenčia visa konkurencinė aplinka? Pavyzdžiui, aukštos kvalifikacijos darbuotojas dvejus metus po darbo santykių pasibaigimo neturi teisės užsiimti tokia pačia veikla, kuria užsiiminėjo iki išeinant iš darbo. Pabandykime įsivaizduoti, kad tai yra technologijų, vystančių dirbtinį intelektą, srityje dirbęs specialistas, kuris dvejus metus negali nei (a) pats tobulėti kaip specialistas; (b) tobulinti kuriamo produkto dvejus metus; (c) galutinius vartotojus inovacijos ir pigesnės prekės pasiekia dviem metais vėliau nei galėjo pasiekti, jei nebūtų tokio susitarimo. Manytina, kad nors pagal darbo teisę reglamentuojančius įstatymus tokie susitarimai teisėti,

11 Marius Jakutavičius, „Nesąžiningos konkurencijos teisė: koncepcijų ir doktrinos įvairovė užsienio valstybėse“, *Teisė* 66, 2 (2008): 44–58, <https://www.zurnalai.vu.lt/teisė/article/download/386/327/>.

12 „Covenant not to compete“, Legal Dictionary, žiūrėta 2023 m. sausio 14 d., <https://legaldictionary.net/covenant-not-to-compete/>.

tačiau jie gali turėti neigiamos įtakos tiek pačiam darbuotojui, pavyzdžiui, jis dvejus metus negali tobulėti kaip specialistas toje srityje ir turi pasitenkinti kiek mažesniu nei pusės dydžio vidutiniu atlyginimu (jeigu su buvusiu darbdaviu nesusitarta kitaip), kuri gaudavo dirbęs pas senąjį darbdavį, tiek likusiems vartotojams, kurie už tą pačią kainą dvejus metus gavo nei kiek nepatobulėjusį produktą arba patobulėjusį, bet už didesnę kainą.

Lietuvoje kol kas nekilo garsesnių diskusijų dėl to, kad nekonkuravimo susitarimai, sudaromi tarp darbdavio ir darbuotojo, turi arba gali turėti neigiamą įtaką pačiai konkurencijai, darbuotojui ir vartotojams.

Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad realias prielaidas tokioms diskusijoms gali kelti naujausia praktika Europoje ir ne tik, pavyzdžiui, nesena praktika Nyderlanduose: darbdavys siekė įpareigoti buvusį darbuotoją nedirbti tam tikrą laiką konkuruojančioje įmonėje, kadangi buvęs darbdavys susiduria su specialistų trūkumu rinkoje (to paties profilio specialistų kaip ir buvęs darbuotojas), todėl atitinkamai nukenčia jo konkurencinis pranašumas atitinkamoje rinkoje. Nyderlandų aukščiausia teisminė institucija išaiškino, kad darbdavys negali neproporcingai riboti buvusio darbuotojo pasirinkimo dirbti iki kol jis suras ir įsidarbina naują darbuotoją. Teismas konstatavo, kad įmonė siekė tik savo interesų tenkinimo – konkurencijos didinimo ribojimo, o tai reiškia, kad įmonė, ar įpareigojus darbuotoją tam tikrą laiką nedirbti konkuruojančio darbo, ar ne, vis vien susidurtų su ta pačia darbuotojų trūkumo problema. Atitinkamai, nuostata dėl nekonkuravimo tokia, kokia buvo suformuluota tarp buvusio darbdavio ir darbuotojo, negali būti taikoma buvusio darbuotojo atžvilgiu¹³.

Be kita ko, manytina, kad reikėtų laukti pakankamai didelės diskusijos ir po to, kai Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV) Federalinė prekybos komisija (angl. *Federal Trade Commission*) (toliau – Komisija) 2023 m. pradžioje pasiūlė naują taisyklę, pagal kurią darbdaviams būtų uždrausta darbuotojams taikyti nekonkuravimo susitarimus – plačiai paplitusią praktiką, kuri gali turėti įtakos darbo užmokesčio didinimo klausimais, gali trukdyti vystyti inovacijoms ir steigti naujoms įmonėms. Priežiūrą atliekančios institucijos skaičiavimais, nutraukus šią praktiką, pagal naujai siūlomą taisyklę darbo užmokestis galėtų padidėti beveik 300 mlrd. dolerių per metus, be kita ko, būtų sudarytos didesnės

13 Lydia Milders, „Netherlands: Non-Competition Clauses Cannot be used to Bind Employees in a tight Labour Market“, Alliance of Employers' Counsel Worldwide, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., <https://leglobal.law/2022/06/29/netherlands-non-competition-clauses-cannot-be-used-to-bind-employees-in-a-tight-labour-market/>.

karjeros galimybės maždaug 30 mln. amerikiečių¹⁴, kadangi ribojimai, kurie leidžiami dabar, nebebūtų leidžiami ateityje.

Tokias išvadas Komisija padarė po atlikto tyrimo, kurio metu nustatė, kad nekonkuravimo įsipareigojimai neleidžia darbuotojams laisvai keisti darbo vietos, todėl jie negali gauti didesnio darbo užmokesčio ir geresnių darbo sąlygų, o įmonės netenka galimybių prisitraukti talentų, kurie leistų įmonėms plėstis. Pavyzdžiui, Komisija nurodė dviem didžiausiems JAV stiklo taros gamintojams baigti savo darbuotojams taikyti nekonkuravimo susitarimus, nes jie trukdo konkurencijai ir naujoms bendrovėms įdarbinti talentingus darbuotojus¹⁵. Sutartyse su darbuotojais nekonkuravimo taisyklė buvo suformuluota taip: dvejus metus po darbo sutarties pabaigos buvęs darbuotojas negali tiesiogiai ar netiesiogiai teikti tokių pačių ar iš esmės panašių paslaugų kaip ir tos, kurias teikė darbuotojas dirbdamas bendrovėje, jokiai įmonei JAV, Kanadoje ar Meksikoje, kuri yra susijusi su stiklinės taros pardavimu, projektavimu, kūrimu, vystymu arba kuri remia tokį pardavimą, projektavimą, vystymą ir kuri konkuruoja su buvusiu darbdaviu¹⁶.

Kitas iliustratyvus pavyzdys rinkoje, kurioje, atrodytų, tokių susitarimų net nereikia. Komisija ėmėsi veiksmų prieš Mičigane įsikūrusią apsaugos bendrovę ir jos vadovus, kurie privertė pasirašyti nekonkuravimo susitarimus darbuotojams, kurie įmonės mastu gaudavo vienus mažiausių atlyginimų. Pagrindinė nekonkuravimo taisyklė suformuluota taip: dvejus metus po sutarties tarp įmonės ir apsaugos darbuotojo pabaigos apsaugos darbuotojas negali įsidarbinti ar būti įdarbintas konkuruojančioje įmonėje vieno šimto mylių spinduliu nuo apsaugos darbuotojo darbo vietos ir nurodant, kad apsaugos darbuotojas negali padėti bet kuriai įmonei, korporacijai, konkuruojančiai su konkrečia apsaugos įmone. Nekonkuravimo sąlygoje taip pat yra iš anksto nustatytų nuostolių sąlyga, pagal kurią reikalaujama, kad apsaugos darbuotojas sumokėtų įmonei 100 000 JAV dolerių baudą už bet kokią elgesį, kuris prieštarauja susitarimui¹⁷. Taigi logiškai svarstant natūraliai kyla klausimas, ar žemiausios kompetencijos ir mažiausiai

14 „FTC Proposes Rule to Ban Noncompete Clauses, Which Hurt Workers and Harm Competition“, Federal Trade Commission, žiūrėta 2023 m. sausio 5 d., <https://www.ftc.gov/news-events/news/press-releases/2023/01/ftc-proposes-rule-ban-noncompete-clauses-which-hurt-workers-harm-competition>.

15 *Ibid.*

16 „Non-Compete Clause Rule (NPRM)“, Regulations.gov., žiūrėta 2023 m. sausio 9 d., <https://www.regulations.gov/document/FTC-2023-0007-0001>, 8.

17 *Ibid.*, 7–8.

apmokamiems darbuotojams tikrai būtina pasirašyti nekonkuravimo susitarimus, juolab kai nurodytos tokio dydžio baudos.

Vis dėlto tai tik keli iliustratyvūs pavyzdžiai kaip į, atrodo, įprastą sąlygą darbo santykiuose galima pažiūrėti iš konkurencijos teisės prizmės. Daugiau pavyzdžių galima rasti paanalizavus 2023 m. sausio pradžioje pasirodžiusį įstatymo pakeitimą siūlantį dokumentą¹⁸. Šiuo dokumentu Komisija atkreipė dėmesį į tai, kad nekonkuravimo sąlygos įvairiais būdais trukdo inovacijoms ir verslo plėtrai apskritai – pradedant tuo, kad neleidžiama steigti konkuruojančių įmonių, baigiant tuo, kad trukdoma buvusiems darbuotojams įsidarbinti pas konkurentą ar sukurti naują įmonę. Galiausiai, Komisija padaro išvadą, su kuria sunku nesutikti, kad tokia praktika, kai darbdaviai pagrįstai ir ne visai pasirašo nekonkuravimo susitarimus su darbuotojais, ima kenkti vartotojams: centruotose rinkose dėl konkurencijos trūkumo vartotojai gali susidurti su didesnėmis kainomis¹⁹.

Nepaisant to, kad ši iniciatyva yra įdomi ir, autorės nuomone, kelianti diskusiją, pati iniciatyva dar yra svarstymo stadijoje. Manytina, kad nuo jos baigties priklausys tai, ar garsesnės diskusijos šiuo klausimu persikels iš už Atlanto į Europą. Bet kokių atveju panašu, kad Komisija yra nusiteikusi, kad iniciatyva bus įvertinta teigiamai, ir net jau yra numachię veiksmus, kurių imtųsi: Komisija siektų, kad darbdaviams būtų uždrausta (i) sudaryti ar bandyti sudaryti susitarimus dėl nekonkuravimo, (ii) išlaikyti jau turimą nekonkuravimo susitarimą su darbuotoju, (iii) kitais būdais taikyti ir bandyti įtikinti darbuotoją, kad jam yra taikomi nekonkuravimo susitarimai, pavyzdžiui, dėl užimamų pareigų. Be kita ko, jei iniciatyvai būtų pritarta, tai lemtų tuo metu galiojančių nekonkuravimo susitarimų panaikinimą.

Taigi galima daryti išvadą, kad nepaisant to, kad nekonkuravimo susitarimai yra teisėti ir juos Lietuvos mastu reglamentuoja įstatymai, tačiau tam tikrais atvejais jie gali būti žalingi konkurencijai. Be to, manytina, kad net ir egzistuojant teisėtam pagrindui, vargu ar tokius susitarimus reikia sudaryti su kiekvieno lygmens darbuotoju.

18 „Non-Compete Clause Rule (NPRM)“, *supra note*, 16.

19 „FTC Proposes Rule to Ban Noncompete Clauses, Which Hurt Workers and Harm Competition“, Federal Trade Commission, žiūrėta 2023 m. sausio 5 d., <https://www.ftc.gov/news-events/news/press-releases/2023/01/ftc-proposes-rule-ban-noncompete-clauses-which-hurt-workers-harm-competition>.

2. Nesąžininga konkurencija

Nesąžiningos konkurencijos apibrėžimą galima suprasti ir kaip tam tikrą įstatyminę nekonkuravimo išraišką. Tik šiame apibrėžime esminis akcentas atsiranda ties konkuravimo būdais.

Atsižvelgiant į mokslinio tyrimo tikslą ir uždavinius, apie nesąžiningą konkurenciją verta kalbėti ir ją analizuoti dviem pjūviais: (i) nesąžininga konkurencija ir jos raiška tarp dviejų konkuruojančių ūkio subjektų (kadangi pagal Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymą nesąžininga konkurencija gali pasireikšti tiek tarp esamų, tiek tarp potencialių konkurentų); (ii) nesąžininga konkurencija tarp dviejų tiesiogiai toje pačioje atitinkamoje rinkoje nekonkuruojančių ūkio subjektų, bet konkuruojančių konkrečių darbuotojų atžvilgiu. Įsivaizduokime, kad įmonė X užsiima internetine prekyba ir samdosi įmonę Y, kuri teikia programavimo ir priežiūros paslaugas, prižiūrėti įmonės X internetinį puslapį. Įmonėje Y neabejotinai dirba kompetentingi IT specialistai, kuriuos finansiškai įmonei X labiau apsimoka turėti kaip darbuotojus nei kaip kitos įmonės paslaugų teikėjus. Įmonė Y tai suprasdama dažnai prieš pradėdama teikti paslaugas pasiūlys pasirašyti susitarimą, kuriame bus įtrauktas punktas apie draudimą vilioti vieni kitiems tiesiogiai ar netiesiogiai darbuotojus atitinkamą laikotarpį arba kitaip tariant – perkels šią nuostatą iš Konkurencijos įstatymo. Didžiausias klausimas šioje situacijoje kyla dėl to, ar abiem nurodytais atvejais galima taikyti Konkurencijos įstatymo nuostatas dėl nesąžiningos konkurencijos. Toks šio poskyrio ir tikslas – atskleisti, ar galimas įstatymo taikymas tokiais atvejais.

2.1. Nesąžininga konkurencija tarp konkuruojančių subjektų

Konkurencijos įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 4 punkte nurodoma, kad ūkio subjektams draudžiama atlikti bet kuriuos veiksmus, prieštaraujančius ūkinės veiklos sąžiningai praktikai ir geriems papročiams, kai tokie veiksmai gali pakenkti kito ūkio subjekto galimybėms konkuruoti, įskaitant siūlymą konkuruojančio ūkio subjekto darbuotojams nutraukti darbo sutartį ar nevykdyti visų ar dalies savo darbo pareigų siekiant naudoti sau ar padarant žalą šiam ūkio subjektui.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje yra išskirti kriterijai, kuriuos būtina atitikti norint pripažinti, kad buvo pažeistas aukščiau minėtas įstatyminis reguliavimas: (i) ūkio subjektai yra konkurentai (tiek tuo metu, kai vykdo darbuotojų viliojimo veiksmus, tiek tuo atveju, jei konkuravimo galimybę įgyvendina vėliau,

pavyzdžiui, po perviliotų darbuotojų po atitinkamo laikotarpio pradeda užsiimti tokia pačia veikla, kuria užsiėmė perviliotas darbuotojas pas buvusį darbdavį); (ii) turi būti nustatyta, ar buvo atliekami nesąžiningi veiksmai, apie kuriuos sprendžiama iš buvusių darbuotojų elgesio iki ir po darbo sutarčių nutraukimo, nutraukimo priežastis, motyvus išeiti dirbti į naują darbovietę arba likti esamoje; (iii) kaip pasireiškė buvusio darbuotojo ir perviliojusios įmonės veiksmai siūlant darbuotojui nutraukti sutartį su buvusiu darbovieta. Apie aplinkybių (ne)egzistavimą sprendžiama ne vien tik iš veiksmų intensyvumo, atsižvelgiant į laikotarpį nuo darbo sutarties nutraukimo ir perėjimo dirbti pas naują darbdavį, bet ir į visas kitas aplinkybes, turinčias esminės reikšmės²⁰, pavyzdžiui, (i) ar buvo pateiktas rašytinis tiesioginis siūlymas pereiti pas naują darbdavį, (ii) nustatomi konkuruojančios įmonės atlikti ir pasitelkti naujo darbuotojo paieškos būdai – tai buvo daryta savarankiškai ar per įmonės tarpininkes, (iii) nustatomi darbuotojo išskirtinumas rinkoje, konkrečios profesijos atstovų trūkumas atitinkamoje rinkoje ir pan.

Taigi buvusį darbdavį saugo įstatyminis reguliavimas, draudžiantis elgtis nesąžiningai, bet nesąžiningumui įrodyti reikia milžiniškų pastangų, todėl kartais konkuruojančios įmonės, siekdamos apsaugoti sąžiningą konkurenciją, vienais ar kitais būdais bando priminti apie įstatyminį reguliavimą. Jeigu konkuruojanti įmonė, iš kurios neseniai išėjo darbuotojas, pradeda įtarti, kad naujoje darbovietėje jis ėmė „rekomenduoti“ buvusias kolegas pakviesti dirbti, buvusi darbovietė gali siųsti pretenziją konkuruojančiai įmonei primindama apie nesąžiningos konkurencijos draudimą ir iš to atsirandančias pasekmes. Deja, įstatymas šiuo atveju taikomas tik ūkio subjektui, jei darbuotojas nėra savarankiškai veiklą vykdančias ūkio subjektas, Konkurencijos įstatymo nuostatos niekaip jo atsakomybės nepalies.

Įmonės, suprasdamos, kad kartais lengviau susitarti įmonių lygmeniu nei darbuotojų, ir siekdamos užkirsti kelią nesąžiningai konkurencijai ateityje, kartais susitaria dėl darbuotojų neviliojimo atitinkamą laikotarpį ir šį susitarimą inkorporuoja į kokį nors rašytinį dokumentą, pavyzdžiui, sutartį arba etikos kodeksą. Iš principo, jeigu Konkurencijos įstatyme numatyta sąlyga, draudžianti nesąžiningai viliooti darbuotojus, tai kodėl jos negalima perkelti ir į kokį nors rašytinį tarp bendrovių sudaromą susitarimą? Autorės nuomone, tai daryti nėra draudžiama, tačiau atsižvelgiant į praktiką, kuri bus aprašoma toliau, prieš sudarydami tokius susitarimus ūkio subjektai turi labai gerai įvertinti visas egzistuojančias aplinkybes.

20 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis 2020 m. vasario 13 d. civilinėje byloje Nr. e3K-3-5-684/2020“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. sausio 3 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1817799>.

Lietuvos praktika dėl draudimo konkuruoti dėl darbuotojų kol kas yra klasikinio pavyzdžio, kai susitarimus nevilioti darbuotojų, kitaip tariant, nekonkuruoti dėl specialistų, kurie tam tikrais atvejais gali lemti konkurencinį pranašumą, pavyzdžiui, rinkai pasiūlyti pigesnes paslaugas, didesnę paslaugų paketą už tą pačią kainą ir pan., sudaro įmonės konkurentės, tokius susitarimus įtvirtindamos, pavyzdžiui, asociacijos etikos kodekse.

Naujausioje Lietuvos Respublikos Konkurencijos tarybos praktikoje dar kartą priminta, kad nekonkuravimo dėl darbuotojų susitarimai tarp įmonių konkurentų nėra toleruojami ir nubaudė Lietuvos nekilnojamojo turto agentūrų asociaciją bei jos 39 nares nuo 100 EUR iki 450 640 EUR siekiančiomis baudomis²¹. Konkurencijos taryba nustatė, kad šios asociacijos etikos kodekse greta kitos nuostatos buvo įtvirtinta ir nuostata, draudžianti nekilnojamojo turto agentūroms vilioti viena kitos darbuotojus. Nekilnojamojo turto agentūrų asociacija šios nuostatos formuluočioje neįžvelgė nieko neleistino ir tikino, kad ji neturėtų būti traktuojama kaip reiškianti buvusį sudarytą draudžiamą susitarimą, kadangi šios nuostatos esmė buvo perkelti Konkurencijos įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 4 punktą, kuris saugo konkurentus nuo nesąžiningos ir konkurencijos ir draudžia vilioti darbuotojus. Kad ir kaip būtų gaila, Konkurencijos tarybos tokie argumentai neįtikino ir ji asociaciją bei jos nares nubaudė solidžiomis baudomis. Konkurencijos taryba nurodė, kad kiekviena įmonė turi savarankiškai spręsti dėl savo veiksmų rinkoje, o perkelti Konkurencijos įstatymo 15 straipsnio 1 dalies punkto nuostatas nėra rimtos priežasties²². Su tokiu Konkurencijos tarybos vertinimu galima sutikti arba ne. Viena vertus, niekur nėra nurodyta, kad susitarimuose negali būti perrašoma įstatymo raidė, todėl manytina, kad nesant net ir jokios rimtos priežasties, kaip teigia Konkurencijos taryba, įmonės turėjo teisę perrašyti įstatyminę nuostatą ir jos laikytis. Kita vertus, reikėtų žiūrėti, kokia tos nuostatos perkėlimo esmė, ir ar buvo perkelta pažodžiui, ar vis dėlto mintis buvo kiek kitokia nei įstatyme.

Taigi reikia suprasti teisingai, kad įstatymo laikytis būtina, perkelti pažodžiui nuostatas į susitarimus nėra draudžiama, tačiau visada reikia įvertinti, koks tikrasis nuostatų perkėlimo tikslas.

21 „Dėl nekilnojamojo turto agentūrų ir jas vienijančios asociacijos veiksmų atitikties Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymo 5 straipsnio ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 101 straipsnio reikalavimams“, Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba, žiūrėta 2023 m. sausio 3 d., https://kt.gov.lt/uploads/docs/docs/5520_76a43218e5ae22499c5274a8993038f1.pdf.

22 *Ibid.*, 101.

Minėta nesena Konkurencijos tarybos praktika taisyklių dėl draudžiamų susitarimų nepakeitė, bet šis nutarimas įdomus tuo, kad nacionalinė konkurencijos priežiūra vykdanči institucija pirmą kartą analizavo Konkurencijos įstatymo 5 straipsnio, kuris reguliuoja draudžiamus susitarimus, ir 15 straipsnio, draudžiančio nesąžiningos konkurencijos veiksmus, santykį²³. Atitinkamai, kol Lietuvoje nėra nusistovėjusi praktika minėtų straipsnių aspektu, kiekvieną galimą susitarimą dėl nesąžiningos konkurencijos draudimo reikia labai atidžiai įvertinti.

Taigi, atlikus analizę, teigtina, kad įmonės atsiduria gana sudėtingoje situacijoje, norėdamos išsaugoti konkurencinį pranašumą, nes (i) buvęs darbuotojas pagal Konkurencijos įstatymą negali būti traukiamas atsakomybėn, jeigu jis nepripažįstamas ūkio subjektu, (ii) konkuruojantys ūkio subjektai negali sudaryti susitarimų, kuriais užkirstų kelią nesąžiningai konkurencijai. Todėl manytina, kad tokiu atveju turėtų būti sugrįžtama prie nekonkuravimo išlygos tarp buvusio darbdavio ir darbuotojo. Tačiau tokiu atveju susiduria dvi vertybės: iš vienos pusės darbdavys siekia apsaugoti savo verslą ir nepatirti nuostolių, iš kitos pusės – ribojama Lietuvos Respublikos Konstitucijoje numatyta laisvė kiekvienam žmogui – laisvai pasirinkti darbą ar veiklą²⁴.

Lietuvos Aukščiausiasis teismas suformuotoje praktikoje nesąžiningos konkurencijos bylose yra konstatavęs, kad galima sudaryti nekonkuravimo susitarimus, tačiau jie turi atitikti teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principus. Be šių principų, susitarimai taip pat turi būti proporcingi ir išlaikyti abiejų suinteresuotų šalių teisių ir pareigų lygybę²⁵. Be kita ko, manytina, kad tokie susitarimai negali būti sudaromi su bet kuriuo darbuotoju.

Taigi apibendrinant galima teigti, kad kol nėra vieno problemos sprendimo

23 „Nekilnojamojo turto agentūros susitarė nekonkuruoti dėl klientų ir darbuotojų“, Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba, žiūrėta 2023 m. sausio 3 d., <https://kt.gov.lt/lt/naujienos/nekilnojamojo-turto-agenturos-susitare-nekonkuruoti-del-klientu-ir-darbuotoju>; „Dėl nekilnojamojo turto agentūrų ir jas vienijančios asociacijos veiksmų atitikties Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymo 5 straipsnio ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 101 straipsnio reikalavimams“, *supra note*, 21: 127.

24 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. kovo 27 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 36-1390.

25 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-415/2007“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. sausio 9 d., <https://www.infolex.lt/tp/81715>; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-476/2012“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. sausio 9 d., <https://www.infolex.lt/tp/485627>; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. liepos 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-401/2013“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. sausio 9 d., <https://www.infolex.lt/tp/703317>.

būdo, įmonėms suteikiama teisė pasirinkti: (i) jeigu mano, kad tam tikri darbuotojai yra ypač vertingi, su jais pasirašyti nekonkuravimo susitarimą, už kurį turi būti tinkamai atlyginta, (ii) arba pasitikėti tuo, kad buvęs darbuotojas naujoje darbovietėje neatliks nesąžiningų veiksmų buvusio darbdavio atžvilgiu.

2.2. Nesąžininga konkurencija tarp tiesiogiai nekonkuruojančių subjektų

Minėta – norint įrodyti, kad prieš atitinkamą ūkio subjektą buvo elgiamasi nesąžiningai, Konkurencijos įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 4 punkto prasme reikia įrodyti sąlygų visumą. Viena sąlygų – ūkio subjektas, kaltinamas nesąžininga konkurencija, yra konkurentas.

Konkurentas Konkurencijos įstatymo prasme suprantamas kaip ūkio subjektas, kuris toje pačioje atitinkamoje rinkoje susiduria arba gali susidurti su tarpusavio konkurencija²⁶. Grįžkime į šio straipsnio 2 skyriaus įvadinėje dalyje pateiktą pavyzdį apie dvi įmones, kurios pagal Konkurencijos įstatymo apibrėžimą negalėtų būti įvardijamos konkurentėmis rinkose, kuriose jos veikia, bet kyla klausimas, ar jos negali būti apibrėžiamos kaip konkurentės tam tikrų darbuotojų atžvilgiu, pavyzdžiui, IT sektoriuje dirbančių darbuotojų. Manytina, kad analogiškas funkcijas atliekančių darbuotojų atžvilgiu viena ir kita įmonė laikytinos konkurentėmis, kadangi atitinkamą rinką galima būtų apibrėžti, pavyzdžiui, IT specialistų atitinkamų paslaugų teikimas, todėl jiems turėtų galioti įstatyminės nuostatos, draudžiančios nesąžiningą konkurenciją.

Nustačius, kad įmonės dėl tam tikrų darbuotojų konkuruoja, reikia įrodyti, kokie konkretūs veiksmai lemia nesąžiningą konkurenciją. Darytina prielaida, kad tuo atveju, jei paaiškėtų, kad naujai samdanti įmonė X turėjo kokios nors informacijos apie įmonėje Y dirbantį darbuotoją, nes iš tos pačios įmonės Y naujai atėjęs darbuotojas dirbti į įmonę X atskleidė naudingos informacijos apie norimą prisivilioti specialistą, pavyzdžiui, koks atlyginimas jį tenkintų, kokie papildomi veiksniai motyvuoja ir pan. Arba jeigu yra susiklosčiusi praktika, kad įmonė X perka paslaugas iš įmonės Y ir konkretus darbuotojas tenkina visus įmonės X poreikius, todėl žinodama, kad, pavyzdžiui, įmonei Y už valandą atitinkamo darbo moka Z sumą pinigų už 1 darbo valandą, galėtų pasiūlyti Y darbuotojui už Z sumą pinigų už 1 darbo valandą pereiti dirbti į įmonę X ir taip

²⁶ „Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1999-04-02, Nr. 30-856, 3 str. 8 p.

įgytų pranašumą, kurio įprastai nebūtų įgijusi. Kitaip tariant, jeigu įmonė X žino-tų informaciją, kurios įprastomis sąlygomis, neturėdama jokios sąsajos su įmone Y, įmonė X niekada nebūtų sužinojusi, pasinaudojimas šiomis žiniomis ir pasiū-lymas pereiti dirbti į įmonę X galėtų būti pripažįstami kaip nesąžiningos konku-rencijos veiksmai. Iš kitos pusės, jei įmonė X niekada nebūtų dirbusi su įmone Y ir neturėjusi jokių kitų sąsajų su įmone, pavyzdžiui, iš įmonės Y nėra perėję dirbti jokie darbuotojai, įrodinėti ir kalbėti apie galimą nesąžiningą konkurenciją grei-čiausiai nebūtų prasmės.

Tačiau net ir nustačius, kad įmonė X tam tikrų darbuotojų rinkoje laikyti-na konkurentė su įmone Y, išsiaiškinus, kad turėjo tiesioginį ir / arba netiesiogi-nį santykį su įmone Y, dar reikėtų atsižvelgti į paties perėjusio dirbti darbuotojo elgesį ir jo motyvą likti dirbti įmonėje Y. Galbūt darbuotojas, viena vertus, jau seniai ruošėsi palikti įmonę, jo netenkino įvairūs faktoriai – tokie kaip atly-ginimas, kolektyvas, motyvacijos sistema ir pan., ir įmonės X pasiūlymas tėra aplinkybių sutapimas, lėmęs jo norą pakeisti darbovietę, tokiu atveju įmonės X veiksmai negalėtų rodyti jos nesąžiningumo. Kita vertus, tai gali būti ir įmonės X nesąžiningas elgesys, paveiktas aplinkybių žinojimo, kurių įprastomis sąlygomis įmonė nebūtų sužinojusi. Įvertinus šias aplinkybes ir manant, kad įmonė X galėjo elgtis nesąžiningai ir pažeisti Konkurencijos įstatymą, nukentėjusi įmonė Y gali ginti savo teises pagal Konkurencijos įstatymo 16 straipsnį ir kreiptis dėl žalos atlyginimo. Vis dėlto verta paminėti, kad tokio pobūdžio bylose ypač sudėtinga įrodyti egzistavusias nesąžiningos konkurencijos aplinkybes.

Be to, manytina, kad jeigu įmonė Y, įsivertinusi visas aplinkybes, nebūtų užti-krinta, kad įmonė X savo elgesiu pažeidė Konkurencijos įstatymo nuostatas, įmo-nė Y turi teisę kreiptis dėl žalos atlyginimo bendraisiais Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse²⁷ nurodytais pagrindais. Tiesa, proceso metu teks įrodyti: (i) neteisėtus veiksmus, (ii) priežastinį ryšį tarp neteisėtų veiksmų ir atsiradusios žalos, (iii) žalos dydį ir (iv) įmonės X kaltę.

Nors teoriškai tokia veiksmų seka įmanoma, tačiau sunku įsivaizduoti konkre-tų pavyzdį, kaip būtų galima įrodyti egzistuojančias civilinės atsakomybės sąly-gas ir kas šiuo atveju būtų laikytina neteisėtais veiksmais. Ar neteisėtais veiksmais būtų galima laikyti darbuotojo įdarbinimą kitoje įmonėje? Jei būtų pakankamai objektyvių įrodymų, manytina, kad galima. Bet kaip įrodyti buvusio darbuotojo vidinį įsitikinimą pereiti dirbti į kitą įmonę, juk taip, kaip buvo iš tiesų, ir tai, kas

27 „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2000-09-06, Nr. 74-2262, 6.246–6.249 str.

teigiama, gali būti du skirtingi dalykai. Tikėtina, būtų susiduriama ir su problema įrodinėjant egzistavus priežastinį ryšį tarp darbuotojo perėjimo dirbti pas kitą darbdavį ir tarp atsiradusios žalos.

Apibendrinant galima teigti, kad tokio pobūdžio bylose ypač sunku įrodinėti, nesvarbu, pasirinkus teisių gynimo būdą taikant Konkurencijos įstatymo ar Civilinio kodekso nuostatas. Iš vienos pusės gali būti sunku įtikinti teismą, kad abi įmonės konkuruoja dėl tam tikrų specialistų, iš kitos pusės gali tapti sudėtinga ar net neįmanoma įrodyti egzistavusius neteisėtus veiksmus ar priežastinį ryšį tarp šių veiksmų ir žalos atsiradimo.

Manytina, kad apsaugoti nuo nesąžiningos konkurencijos galėtų padėti sudaryti susitarimai dėl darbuotojų neviliojimo. Tačiau reikia nepamiršti, kad nepaisant to, kad susitarimą sudarytų įmonės, kurios nelaikytinos konkurentėmis tiesioginėje veikloje, kiekvieną atvejį reikia vertinti individualiai²⁸, nes tam tikros žinomos aplinkybės gali keisti situaciją iš esmės ir toks susitarimas Konkurencijos įstatymo kontekste galėtų būti vertinamas kaip draudžiamas susitarimas. Be abejo, kaip pirmuoju atveju, nuo nesąžiningos konkurencijos apraiškų taip pat galėtų būti apsaugoti sudaryti proporcingi nekonkuravimo susitarimai su darbuotojais.

2.3. Nekonkuravimo susitarimų ir nesąžiningos konkurencijos santykis

Nekonkuravimo susitarimai tarp darbuotojo ir darbdavio arba tarp konkurentų ir susitarimai nesąžiningai nekonkuruoti tarp konkurentų nėra tapatūs, nors iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti ir kitaip. Pirmiausia, šiuos santykius reguliuoja skirtingi teisės aktai: vienu atveju – darbo teisės normos, kitu – Konkurencijos įstatymas. Šių santykių subjektai skirtingi: viename santykyje – ūkio subjektas (darbdavys) ir fizinis asmuo (darbuotojas), kitame – abu ūkio subjektai.

Nekonkuravimo susitarimas tarp darbuotojo ir darbdavio atsiranda teisėtu įstatyminiu pagrindu, o santykiai dėl nesąžiningos konkurencijos – iš neteisėto elgesio.

Vis dėlto, nepaisant aiškių skirtumų, galima kelti klausimą, ar nekonkuravimo susitarimai tarp darbuotojo ir darbdavio negali pažeisti sąžiningos konkurencijos ir stabdyti konkurenciją. Kol kas uždrausti tokio pobūdžio susitarimus iniciatyvos

²⁸ Aisleen Pugh ir Alan Davis, „European scrutiny of non-compete and no-poach clauses grows“, Pinsent Masons, žiūrėta 2023 m. sausio 3 d., <https://www.pinsentmasons.com/out-law/analysis/european-scrutiny-non-compete-no-poach-clauses-grows>.

ėmėsi JAV konkurencijos priežiūrą vykdanči institucija, tačiau neatmestina, kad, teigiamo sprendimo atveju, ši idėja galėtų pasklisti ir kitapus Atlanto.

Išvados

Esant itin dinamiškai darbo rinkai, darbdaviai ir įmonės yra priverstos imtis veiksmų, padedančių išsaugoti konkurencinį pranašumą rinkoje. Vienas iš įrankių konkurencijos pranašumui išsaugoti – sudaromi nekonkuravimo susitarimai tarp darbuotojų ir darbdavio. Tokie susitarimai gali būti sudaromi ir yra teisėti, jei atitinka proporcingumo taisykles.

Įmonėms tarpusavyje užtikrinti konkurenciją yra kiek sudėtingiau, kadangi jeigu jos yra konkurentės, jos negali tiesiog pasirašyti susitarimo, kuriame numatyta, kad negali vilioti viena kitos darbuotojų nurodytą laikotarpį. Nors Konkurencijos įstatyme ir yra nuostata, reguliuojanti nesąžiningos konkurencijos draudimą, tokios nuostatos nerekomenduojama perkelti į jokių konkurentų susitarimus, ar tai būtų dvišaliai susitarimai, ar asociacijos sprendimai, etikos kodeksai, kadangi, kaip rodo naujausia Lietuvos praktika, tokie susitarimai įvertinus visas aplinkybes gali būti pripažįstami draudžiamais susitarimais.

Ūkio subjektai taip pat susiduria su problema, kai tiesiogiai su ūkio subjektu nekonkuruojantis kitas ūkio subjektas gali konkuruoti dėl tų pačių darbuotojų. Tikėtina, kad tokiu atveju būtų galima taikyti Konkurencijos įstatymo taisykles, draudžiančias nesąžiningą konkurenciją, nepaisant to, kad ūkio subjektai nekonkuruoja tiesioginėje savo veikloje.

Taigi galima daryti išvadą, kad nekonkuravimo susitarimai ir nesąžininga konkurencija, nors savo esme yra panašūs, – siekia išsaugoti konkurenciją, nėra tapatūs ir net kiekvieno pažeidimo atveju, ar tai būtų darbdavio ir darbuotojo susitarimas nekonkuruoti, ar konkurentų nesąžiningos konkurencijos veiksmų išraiška, – taikomi skirtingi pažeistų teisių gynimo būdai.

Galiausiai, nors Lietuvoje kol kas dar nešnekama apie darbdavio ir darbuotojų sudarytų nekonkuravimo susitarimų žalą konkurencijai, kylančios diskusijos kitose Europos valstybėse, JAV leidžia manyti, kad tokios diskusijos gali persikelti ir į Lietuvą. Todėl tikėtina, kad ateityje gali kilti diskusijos dėl to, kad net ir teisėtai sudarytas susitarimas nekonkuruoti, t. y. tarp darbuotojo ir darbdavio, gali lemti konkurencijos pažeidimą, lygiai taip pat kaip ir Konkurencijos įstatyme draudžiami nesąžiningi veiksmai konkurentų atžvilgiu, sukeliantys neigiamų pasekmių konkurencijai.

THE RELATIONSHIP BETWEEN NON-COMPETE AGREEMENTS AND UNFAIR COMPETITION

Greta Petkutė

Mykolas Romeris University Law School

E-mail: grpetkute@gmail.com

Summary. This article analyses the relationship between two ways of preventing unfair competition: non-compete agreements between employers and employees; and the prohibition of unfair competition practices within the meaning of the Law on Competition. Despite the fact that non-compete agreements between employees and the employer aim at preserving fair competition, there is a legitimate debate as to whether such agreements do not distort competition both for employees and consumers. The second case is the prohibition of unfair competition practices under the Law on Competition. The author reveals that it is not advisable to directly transfer the provisions of the Law on Competition into any agreement between competitors, as this could be considered a prohibited agreement under the same Law, and that it is not yet clear whether in cases where undertakings are not direct competitors they would be considered as competitors in relation to certain employees, which would trigger the application of the prohibition of unfair competition practices under the Law on Competition.

Keywords: non-compete agreements, unfair competition, competitors, employees, employer.

Greta Petkutė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto doktorantė. Mokslinių tyrimų kryptys: konkurencijos teisė.

Greta Petkutė, PhD student at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: law of competition.

VAIKŲ NUSIKALSTAMUMO PREVENCIJOS BENDROJO UGDYMO MOKYKLOSE PRADŽIA

Romas Prakapas

*Mykolo Romerio universiteto Edukologijos ir socialinio darbo institutas
E. paštas prakapas@mruni.eu*

Odeta Merfeldaitė

*Mykolo Romerio universiteto Edukologijos ir socialinio darbo institutas
E. paštas o.merfeldaitė@mruni.eu*

Santrauka. Straipsnyje retrospektyviai apžvelgiamos vaikų nusikalstamumo prevencijos bendrojo ugdymo mokyklose pradžia, parodant nuoseklų kryptingos socialinės pedagoginės pagalbos kūrimo procesą. Taikant kokybinio tyrimo metodologinę prieigą, duomenys tyrimui surinkti pasitelkus mokslinės ir teisinės literatūros bei šaltinių apžvalgos metodą, o surinktų empirinių duomenų apdorojimui ir analizei taikyti klasikiniai turinio analizės ir apibendrinimo metodai. Pristatomo tyrimo atskaitos tašku pasirinktas sisteminės švietimo pertvarkos laikotarpis atkūrus Lietuvos nepriklausomą valstybę. Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į įvairias socialinio gyvenimo sritis, kuriose įvyko pokyčių atkūrus valstybę, taip pat į susiformavusią socialinę dezorganizaciją, ypač išryškinusią vaikų nusikalstamumo problemą ir jos mastą. Pateikiami Lietuvoje priimti sprendiniai: kryptingų nacionalinių programų rengimas ir įgyvendinimas, socialinių pedagogų kaip specialistų rengimas, kryptingos socialinės pedagoginės pagalbos sistemos kūrimas ir pan.

Reikšminiai žodžiai: vaikų nusikalstamumo prevencija, socialiniai pedagogai, bendrojo ugdymo mokykla.

Norint išsiaiškinti ir suprasti šiuolaikinės Lietuvos jaunosios kartos socializacijos ypatumus tenka žvilgsnį nukreipti į vykstančias radikalias socialines ir ekonomines reformas. Šios reformos – tai iššūkiai, kuriuos Lietuva prisiėmė kaip neišvengiamą prievolę siekdama liberalizuoti visuomenę ir iš esmės pertvarkyti ūkį rinkos kryptimi. <...> Tokioje visuomenės būsenoje mokykla kaip ugdymo institucija turi ribotas galimybes garantuoti vaikams jų teisių apsaugą ir užtikrinti jiems sąlygas sveikai fiziškai, protišcai, doroviškai ir dvasiškai vystytis bei aktyviai įsitraukti į pozityvų visuomenės gyvenimą. Bet pedagoginis pašaukimas neleidžia nevilčiai išsikeroti ir užgožti Atgimimo epochoje sudygusį Vilties želmenį.¹

Vytautas Šlapkauskas

Įvadas

Vaikų nusikalstamumas yra opi socialinė problema, išryškinanti tam tikras ugdymo ir teisinės problemas. Tyrimai² rodo, kad nusikalstamumo problema taip pat aktuali įvairių socialinių sukrėtimų ir transformacijų laikotarpiams. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę prasidėjo sisteminiai pokyčiai, kuriuos valstybėje pajuto visi socialiniai institutai. V. Šlapkauskas savo darbuose atkreipia dėmesį į *socialinės dezorganizacijos susiformavimą*³, kuris atsiskleidė per tarpusavio ryšių tarp kultūrinių ir socialinių vertybių trūkį ir iškreipinius. Kai kurie sociologai⁴ būtent šį vertybinį neatitikimą interpersonaliniu lygmeniu laiko viena iš esminių vaikų

1 *Mokykla ir nusikalstamumo prevencija*, Prevencinė pedagogika 1, Zenonas Bajoriūnas, Giedrė Kvieskienė, Vytautas Šlapkauskas (Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centras, 1996), 5.

2 Antanas Dapšys, „Nusikalstamumo tendencijos ir jo prevencijos perspektyvos Lietuvoje (kriminaloginis prognostinis aspektas)“, *Jurisprudencija* 11, 3 (1999): 5–21.; Bonnie A. Nelson, *Juvenile Delinquency: Causes, Control and Consequences. Law, Crime and Law Enforcement* (Hauppauge, New York: Nova Science Publishers, Inc., 2016); Tingting Zhang, „Juvenile Delinquency from the Perspective of Socialization and Social Control“, *Journal of Environmental & Public Health* 2022 (2022): 8657491, <https://doi.org/10.1155/2022/8657491>; ir pan.

3 *Mokykla ir nusikalstamumo prevencija*, supra note, 1.

4 David Zembroski, „Sociological Theories of Crime and Delinquency“, *Journal of Human Behavior in the Social Environment* 21, 3 (2011): 240–254, doi:10.1080/10911359.2011.564553; Peter G. Garabedian ir Don C. Gibbons, *Becoming Delinquent: Young Offenders and the Correctional Process* (London: Routledge, 2018).

deviantinio elgesio priežasčių. Vaikų nusikalstamumo problemos tyrinėtojai⁵ dar iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo buvo atkreipę dėmesį į tai, kad pavienės, fragmentiškos iniciatyvos ir priemonės dažniausiai neduoda laukiamo rezultato. Todėl lygiagrečiai su Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu buvo kuriama Lietuvos švietimo koncepcija⁶, nubrėžusi vertybines laisvojo ugdymo gaires. Pirmuosiuose strateginiuose švietimo dokumentuose atkreiptas dėmesys į vertybinio vakuumo išprovokuotas socialines problemas. Tuo metu buvusių Pedagogikos instituto, Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto, Vilniaus pedagoginio universiteto, VRM nepilnamečių socialinės pagalbos ir skirstymo centro, VRM savivaldybių policijos valdybos, Kauno auklėjimo darbų kolonijos ir kt. su vaikų nusikalstamumo problemomis susijusių institucijų mokslininkai ir specialistai praktikai susibūrę ieškojo minėtos problemos sprendinių. Švietimo sistemos kūrėjams į pagalbą atėjo teisininkai, kurie, anot G. Jurgelaitienės, atkreipė dėmesį į tai, kad kuriant nusikalstamumo prevencijos teisinius pagrindus nuo 1992 metų įtvirtinta nuostata, kad nusikaltimų prevencija yra prioritetinė nusikalstamumo kontrolės kryptis Lietuvoje, parengta ir įgyvendinta daug įstatymų, tikslinių prevencijos programų ir planų, skirtų tam tikros rūšies nusikaltimų prevencijai ir kontrolei stiprinti⁷.

Vienas iš tokio bendradarbiavimo rezultatų – 1996 m. publikuotas Vytauto Šlapkausko sudarytas probleminių klausimų analizės leidinys pedagogams „Mokykla ir nusikalstamumo prevencija“ (išryškintos pagrindinės to meto vaikų nusikalstamumo problemos, jų socializacijos ir resocializacijos ypatumai ir pan.). Minėtas leidinys tapo vienu iš pirmųjų tarpdalykiniu požiūriu vadovaujantis parengtų darbų, skirtų naujų, tik pradėtų Lietuvoje rengti, specialistų – socialinių pedagogų – studijoms ir darbui. Šalia minėto leidinio ne mažiau svarbios buvo teisės mokslininkų ir praktikų įžvalgos, padėjusios aiškiau suvokti situacijos problemumą (pavyzdžiui, apie nepilnamečių smurto raišką, priežastis ir prevenciją, nepilnamečių nusikalstamumo kontrolės poreikį ir institucijų teisinį statusą, nesimokymo ir nusikalstamumo vidines sąsajas ir pan.)⁸. Minėtos mokslininkų

5 Zenonas Bajoriūnas, *Visuomeninio nepilnamečių auklėtojo darbas* (Kaunas: Šviesa, 1978); Rolandas Paulauskas, *Delinkventiškos asmenybės formavimosi priežastys ir jos perauklėjimo galimybės* (Vilnius: PMTI, 1988).

6 *Lietuvos švietimo koncepcija* (Vilnius: Leidybos centras, 1992).

7 Gitana Jurgelaitienė, „Nusikaltimų prevencijos programos Lietuvoje veiksmingumo problemos“, *Jurisprudencija* 41, 33 (2003): 72–80.

8 Genovaitė Babachinaitė, „Nepilnamečių smurtas Lietuvoje: raiška, priežastys ir prevencija“, *Jurisprudencija* 27, 19 (2002): 108–117; Aistė Kuolaitė, „Nusikaltimus padariusių nedirbančių ir nesimokančių asmenų kontingento paplitimas ir asmenybės bruožai“, *Jurisprudencija* 92, 2 (2007):

ir praktikų diskusijos apie esamą vaikų nepriežiūrą, didėjančią nesimokančių, valkataujančių vaikų skaičių, augančius nusikaltusių vaikų skaičius Lietuvoje ir t. t., taip pat sudėtinga vaikų nusikalstamumo situacija mūsų šalyje paskatino 1997 m. kovo 6 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybę patvirtinti Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinę programą⁹.

Šiame straipsnyje aptariamo tyrimo objektas yra vaikų nusikalstamumo prevencijos bendrojo ugdymo mokyklose pradžia. Šis objektas pasirinktas atsižvelgiant į pastarojo laikotarpio dinamiškumą ir bandymus socialines pedagogines problemas spręsti neretai atsietai, ištraukiant iš konteksto. Tačiau, kaip rodo buvusios mokslininkų ir praktikų diskusijos, – svarbu suprasti reiškinių pradžią ir reiškinių dinamiką. Todėl straipsnyje pateikiamo tyrimo tikslas – retrospektyviai apžvelgti vaikų nusikalstamumo prevencijos bendrojo ugdymo mokyklose pradžią. Tyrimas atliktas taikant kokybinio tyrimo metodologinę prieigą. Tyrimui duomenys surinkti taikant mokslinės ir teisinės literatūros, šaltinių apžvalgą. Surinktų empirinių duomenų apdorojimui ir analizei taikyti klasikiniai turinio analizės ir apibendrinimo metodai.

1. Vaikų nusikalstamumo prevencijos sistemos kūrimas

1.1. Lietuvos švietimo sistemos transformacija XX a. paskutiniame dešimtmetyje

Lietuvos švietimo transformacijos pokytį nulėmė, anot M. Lukšienės, buvusios santvarkos suniokotas žmogus¹⁰. Dar iki nepriklausomybės atkūrimo buvo sukurta Tautinės mokyklos koncepcija¹¹, kuri iš esmės atitiko „bendruosius tautinio išsivaduojamojo judėjimo idealus ir principus: puoselėti tautinę kultūrą, kaip tautos tęstinumo ir stiprinimo pagrindą; įtvirtinti demokratinės, teisinės, atviros pilietinės visuomenės ir kultūros principus“¹². Tautinės mokyklos koncepcijoje suformuluoti

75–83; Algimantas Urmonas, „Nepilnamečių nusikalstamumo kontrolės objektyvieji poreikiai ir institucijų teisinis statusas“, *Jurisprudencija* 26, 18 (2002): 119–127.

9 *Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinė programa* (Vilnius: Leidybos centras, 1997).

10 Meilė Lukšienė, „Pedagogika ir kultūra“, iš *Lietuvos švietimo reformos gairės* (Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993), 25.

11 *Lietuvos vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcija* (Vilnius: Žinija, 1989).

12 Žibartas Jackūnas, *Lietuvos švietimo kaitos linkmės (1988–2005)* (Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006).

kertiniai nacionalumo, demokratiškumo, humaniškumo ir kaitos principai. Būtent šie principai vėliau, 1992 m., tapo pamatiniais naujojoje Lietuvos švietimo koncepcijoje¹³, pažymintčioje, kad „valstybingumo atkūrimas atvėrė naujas, tautos siekius atliepiančias, Lietuvos socialinės, kultūrinės, ekonominės bei politinės raidos perspektyvas“. Šalia pamatinių principų išskyrimo buvo susitarta dėl pagrindinio ugdymo tikslo (fizinės, psichinės ir dvasinės galios išplėtojusi, subrendusi gyventi demokratinėje visuomenėje asmenybė, kūrybiškai perimanti ir puoselėjanti humanistinės tautos ir pasaulio kultūros vertybes), grindžiamo esminėmis tautos ir Europos kultūros vertybėmis (asmens nelygstamos vertės, prigimtinės žmonių lygybės, sąžinės laisvės, žmogaus dvasios racionalių ir intuityviųjų aspektų pripažinimu, artimo meilės, tolerancijos, demokratinio visuomenės santykių teigimu).

Taip pirmaisiais švietimo sistemos pertvarkos metais¹⁴ pagrindinis dėmesys buvo skiriamas įstatyminei bazei kurti (priimtas Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas¹⁵, įteisinęs conceptualiąsias švietimo pertvarkos nuostatas ir sudaręs teisinį pagrindą švietimo sistemos esminei pertvarkai), formaliojo švietimo sistemos pertvarkymui ir pirmiesiems žingsniams link decentralizuotos švietimo valdymo struktūros sukūrimo. Tik trečiojo etapo metu pradėta kurti vieningą permanentinę Lietuvos švietimo sistemą, aprėpiančią formalųjį ir neformalųjį švietimą. Tačiau socialinės problemos jau buvo išplitusios. Pavyzdžiui, pradėjo žymiai augti nepilnamečių nusikalstamumas. Vien nuo 1995 m. per dešimtmetį nepilnamečių padarytų plėšimų skaičius išaugo daugiau nei 3 kartus, o nepilnamečių, padariusių sunkius kūno sužalojimus, skaičius padidėjo 2,5 karto¹⁶. Ryškėjančios problemos mastas privertė nacionaliniu mastu sutelkti jėgas problemai spręsti.

1.2. Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinė programa

Matant vis sudėtingėjančią situaciją Lietuvoje, kai žymiai augo vaikų daromų nusikalstamų veikų ir nusikaltimų skaičius, pradėjo „jaunėti“ nusikalstamas

13 Lietuvos švietimo koncepcija (Vilnius: Leidybos centras, 1992).

14 Romas Prakapas, „Švietimas ir ugdymas Lietuvoje: sistemos ir idėjų kaita“, iš *Regnum est: 1990 m. kovo 11-osios nepriklausomybės Aktui – 20: Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui* (Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010), 791–807.

15 „Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 23-593.

16 Ilona Laurinaitytė, „Nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo rizikos vertinimas“, iš *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika* (Vilnius, 2007), 170.

veikas ir nusikaltimus darantys vaikai, dalis vaikų tapdavo kitų nusikaltimų aukomis ir pan., Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, atsižvelgdama į vis sudėtingesnę situaciją, numatė ilgalaikį tikslą – iš esmės pagerinti šalyje vaikų teisių ir interesų apsaugą ir sumažinti nusikalstamumo lygį, ir trumpalaikį tikslą – sukurti ir įgyvendinti veiksmingą vaiko teisių apsaugos ir jų nusikalstamumo prevencijos sistemą. Šios opios socialinės problemos sprendimui Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1996 m. subūrė¹⁷ Lietuvos Respublikos Prezidentūros, Lietuvos Respublikos Seimo, skirtingų ministerijų (Švietimo ir mokslo, Sveikatos apsaugos, Socialinės apsaugos ir darbo, Vidaus reikalų, Krašto apsaugos, Finansų) atstovus į darbo grupę, kuriai išklė užduotį sukurti vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos metmenis. Šalia politikų į darbo grupę buvo pakviesti mokslininkai (B. Bitinas, Vilniaus pedagoginio universiteto profesorius, A. Dapšys, Teisės instituto direktorius, V. Šlapkauskas, Filosofijos ir sociologijos instituto vyresnysis mokslinis bendradarbis).

Suburta darbo grupė, įvertinusi problemos kompleksiskumą ir sudėtingumą, parengė ne metmenis, bet pačią programą, kuriai Lietuvos Respublikos Vyriausybė pritarė 1997 m. kovo 6 d. (nutarimas Nr. 197)¹⁸. Sukurtoje programoje aiškiai yra nurodyta, kad kuriamos prevencijos sistemos paskirtis yra reguliuoti neigiamą socialinės aplinkos įtaką, įvairaus lygio kriminogeninius procesus ir reiškinius, lemiančius vaiko teisių ir vaikų teisės pažeidimų padarymo situacijas ir vaiko asmenybės deformacijos apraiškas.

Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programos nuostatos:

- sudaryti vaiko asmenybės fizinio, protinio, dvasinio, dorovinio, socialinio ir kultūrinio ugdymo pozityvias sąlygas;
- laiduoti realų Jungtinių Tautų Organizacijos Vaiko teisių konvencijos ir Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo vaiko teisių apsaugos nuostatų įgyvendinimą;
- šalinti ir neutralizuoti neigiamą socialinės aplinkos įtaką, įvairaus lygmens kriminogeninius procesus ir reiškinius, lemiančius vaiko asmenybės deformaciją ir jo nusikalstamą elgesį;
- ugdyti vaiką, kad jis atliktų pareigas ir būtų atsakingas už savo poelgius

17 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. kovo 6 d. nutarimas Nr. 197 „Dėl vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos“, *Valstybės žinios*, 1997-03-12, Nr. 21-510.

18 Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. kovo 6 d. nutarimo Nr. 197 „Dėl Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos“ dalinio pakeitimo, *Valstybės žinios*, 1998-04-29, Nr. 40-1073.

šeimoje, mokymo bei auklėjimo įstaigoje, darbe ir socialinėje aplinkoje; humanizuoti vaikams, teisės pažeidėjams, taikomas poveikio priemonės, mažinant jų represinį pobūdį ir didinant resocializacijos ir adaptacijos visuomenėje galimybes¹⁹.

Programą sudarė trijų lygmenų (valstybės, administracinis regioninis, organizacijų ir įstaigų) priemonės. Ypatingas dėmesys skirtas bendrojo ugdymo mokykloms kaip vienam iš svarbiausių socialinių institutų, turinčių ypatingą poveikį vaikų nusikalstamumo prevencijai. Šias idėjas praėjus dešimtmečiui patvirtino I. Laurinaitytės ir R. Bandzevičienės atlikti vaikų pakartotinio nusikalstamo elgesio prognostiniai tyrimai²⁰ atskleidę, kad mokykla, palyginti su kitais socialiniais institutais, turi didžiausią poveikį. Pavyzdžiui, kriminalinės rizikos veiksnių tarpusavio koreliacijos pirmojo nusikaltimo padarymo metu (mokykla – $r = 0,391$, $p < 0,01$; šeima – $r = 0,358$, $p < 0,01$; bendraamžiai – $r = 0,180$, $p < 0,05$), pirmojo teistumo metu (mokykla – $r = -0,286$, $p < 0,01$; šeima – $r = -0,278$, $p < 0,01$; bendraamžiai – $r = 0,165$, $p < 0,05$) ir pan.

Remiantis sukurta vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinė programa vėliau buvo inicijuojamas naujų įvairios trukmės ir kryptių programų kūrimas ir realizavimas. Tenka pastebėti, kad jau pačioje pradžioje buvo atkreiptas dėmesys į fragmentiškų ir trumpalaikių programų neveiksmingumą. Vėlesni moksliniai tyrimai nuodugniai įvertino esamas įvairaus pobūdžio prevencines programas²¹. Vienu iš esminių sisteminių sprendinių, sprendžiant vaikų nusikalstamumo problemas švietimo įstaigose, laikytinas socialinių pedagogų kaip specialistų rengimas ir socialinių pedagogų etatų steigimas pirmiausia bendrojo ugdymo mokyklose, o šiuo metu ir kitose švietimo ar socialinės pagalbos teikimo įstaigose.

19 *Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinė programa* (Vilnius: Leidybos centras, 1997).

20 Ilona Laurinaitytė ir Rita Bandzevičienė, „Jaunuolių pakartotinio nusikalstamo elgesio prognozė: galimybės ir problemos, *Socialinis darbas* 8 (2009): 92–102.

21 Alfredas Kiškis ir Aušra Kuodytė, „Nusikalstamumo prevencijos programų rengimo Lietuvoje tyrimas“, *Jurisprudencija* 19, 2 (2012): 771–801; Gintautas Sakalauskas, „Nusikaltimų prevencijos programų Lietuvoje nuostatos: tarp absurdo ir kokybės“, *Kriminologijos studijos* 4 (2016): 72–97; ir pan.

2. Socialinė pedagoginė pagalba bendrojo ugdymo mokyklose

2.1. Socialinis pedagogas

Pagrindinis mokyklos socialinio pedagogo veiklos tikslas – padėti įgyvendinti vaiko ir mokinio teisę į mokslą, užtikrinti jo saugumą mokykloje ir sudaryti prielaidas pozityviai vaiko ir mokinio socializacijai ir pilietinei brandai²². Užsienio mokslininkai pagrindine socialinio pedagogo misija taip pat laiko sąlygų mokiniams mokytis ir dalyvauti visuomenės gyvenime sudarymą²³. J. Hämäläinen²⁴ išskiria dvi socialinio pedagogo veiklos kryptis: viena susijusi su mokymusi ypatingą dėmesį skiriant socialiniams aspektams, kita apima intervencijas socialiai pažeidžiamiems asmenims. Išskirti socialinio pedagogo veiklos tikslai, susiję su šio specialisto įvesties į švietimo įstaigas raida.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2001 m. balandžio 24 dienos nutarimu Nr. 471 (patvirtino Socialinių pedagogų etatų steigimo švietimo įstaigose 2001–2005 m. programą²⁵ (toliau – Socialinių pedagogų steigimo programa), kuri buvo pripažinta kaip viena iš Lietuvos Respublikos švietimo reformos programos sudėtinių dalių ir kaip priemonė Socialinių ir pedagoginių vaikų mokymosi sąlygų sudarymo programai²⁶, Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinei programai²⁷, Nacionalinės narkomanijos prevencijos ir narkotikų kontrolės 1999–2003 m. programai²⁸ įgyvendinti. „Socialinių pedagogų etatų

22 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2016 m. lapkričio 2 d. įsakymas Nr. V-951 „Dėl mokyklos socialinio pedagogo pavyzdinio pareigybės aprašo patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, TAR, 2016-11-03, Nr. 26188.

23 Jan Storø, „The difficult connection between theory and practice in social pedagogy“, *The International Journal of Social Pedagogy*, 1, 1 (2012): 17–29.

24 Juha Hämäläinen, „Social pedagogical eyes in the midst of diverse understandings, conceptualisations and activities“, *Journal of Social Pedagogy* 1, 1 (2012): 3–16.

25 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. balandžio 24 d. nutarimas Nr. 471 „Dėl socialinių pedagogų etatų steigimo švietimo įstaigose 2001–2005 metų programos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2001-04-27, Nr. 36-1220.

26 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. birželio 9 d. nutarimas Nr. 764 „Dėl socialinių ir pedagoginių vaikų mokymosi sąlygų sudarymo programos ir bendrojo ugdymo modernizavimo programos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 1999-06-16, Nr. 52-1696.

27 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. kovo 6 d. nutarimas Nr. 197 „Dėl vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos“, *Valstybės žinios*, 1997-03-12, Nr. 21-510.

28 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. rugsėjo 6 d. nutarimas Nr. 970 „Dėl nacionalinės narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 1999–2003 metų programos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 1999-09-10, Nr. 76-2291.

steigimo programos paskirtis – aktyvinti socialinę ir prevencinę darbą mokykloje, <...> organizuoti darbą su rizikos grupės vaikais, tėvais, <...> sudaryti visiems moksleiviams ir vyresniam jaunimui geresnes socialines ir edukacines ugdymosi sąlygas“²⁹. Lygiagrečiai 2001 metais buvo patvirtinti Socialinio pedagogo kvalifikaciniai reikalavimai ir pareiginės instrukcijos (2001 m. gruodžio 14 d. įsakymas Nr. 1667)³⁰, kurie reglamentavo socialinio pedagogo veiklą ugdymo institucijose.

LR švietimo įstatyme pagalba mokiniui (informacinė, psichologinė, socialinė pedagoginė, specialioji pedagoginė ir specialioji) įvardijama kaip viena iš švietimo sistemos sudėtinių dalių³¹. Tuo pagrindu 2004 m. birželio 15 d. Švietimo ir mokslo ministro įsakymu Nr. ISAK-941 buvo patvirtinti „Bendrieji socialinės pedagoginės pagalbos nuostatai“³², kurie nustatė socialinės pedagoginės pagalbos teikimo mokiniams tikslus, uždavinius, principus, formas, rūšis, gavėjus, teikėjus ir organizavimą. Įvertinę Lietuvoje vykdomus mokslinius tyrimus ir tarptautinę praktiką, Lietuvos edukologai parengė moksliškai pagrįstą prevenciniam darbui bendrojo ugdymo mokyklose organizuoti metodiką³³.

Prasminga socialinių pedagogų veikla ir kryptingai atliekami moksliniai tyrimai³⁴ praėjus daugiau kaip dešimtmečiui nuo įstatyminės bazės, susijusios su socialinių pedagogų veikla, suformavimo išryškino naujus, kontekstualius ugdymo iššūkius, paskatinius iš naujo įvertinti esamą teisinę aplinką. Dėl to pirmiausia 2004 m. birželio 15 d. Švietimo ir mokslo ministro įsakymu

29 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. birželio 9 d. nutarimas Nr. 764 „Dėl socialinių ir pedagoginių vaikų mokymosi sąlygų sudarymo programos ir bendrojo ugdymo modernizavimo programos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 1999-06-16, Nr. 52-1696.

30 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2001 m. gruodžio 14 d. įsakymas Nr. 1667 „Dėl socialinio pedagogo kvalifikacinių reikalavimų ir pareiginių instrukcijų patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2002-03-06, Nr. 24-896.

31 „Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 23-593.

32 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004 m. birželio 15 d. įsakymas Nr. ISAK-941 „Dėl bendrųjų socialinės pedagoginės pagalbos teikimo nuostatų patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2004-06-29, Nr. 100-3729.

33 Odeta Merfeldaitė ir Asta Railienė, *Prevencinio darbo grupės veikla bendrojo lavinimo mokykloje* (Kaunas: UAB „ARX Baltica“, 2006).

34 Rita Ilgūnė-Martinėlienė ir Žana Rympo, „Bendrojo ugdymo mokyklos socialinio pedagogo galimybės taikyti mediaciją savo darbe“, *Socialinis ugdymas* 41, 2 (2015): 111–23; Sigita Burvytė, „Socialinės pedagoginės (kompleksinės) pagalbos poreikis“, *Socialinis ugdymas* 41, 2 (2015): 144–162; Valdona Indrašienė ir Romas Prakapas, „Vaikų elgsenos stebėsenos kaip socialinio pedagogo darbo priemonės taikymo galimybės“, *Pedagogika* 124, 4 (2016): 105–116; Milda Ratkevičienė, „Narrative Perspective of School Social Pedagogue's Assistance of Social Risk Children: One Child's Story 'One out of Five'“, *Tiltai* 79, 2 (2018): 125–139 ir pan.

Nr. ISAK-941 patvirtinti „Bendrieji socialinės pedagoginės pagalbos nuostatai“³⁵ pakeisti 2016 m. lapkričio 2 d. (įsakymas Nr. V-950), taip pat buvo patvirtintas naujas Socialinės pedagoginės pagalbos teikimo vaikui ir mokiniui tvarkos aprašas³⁶. Apraše akcentuojama socialinės pedagoginės pagalbos paskirtis – padėti tėvams (globėjams, rūpintojams), kad būtų įgyvendinta vaiko ir mokinio teisė į mokslą, užtikrinti jo saugumą mokykloje: išsiaiškinti ir šalinti priežastis, dėl kurių vaikas ar mokinys negali lankyti mokyklos ar vengia tai daryti, sugrąžinti į mokyklą ją palikusius vaikus ir mokinius, kartu su tėvais (globėjais, rūpintojais) padėti vaikui ir mokiniui pasirinkti mokyklą pagal protines ir fizines galias ir joje adaptuotis. Pagrindiniais socialinės pedagoginės pagalbos teikimo uždaviniais numatyta padėti vaikams ir mokiniams adaptuotis mokykloje ir vaikų globos įstaigoje, ugdomosi mokymosi aplinkoje; ugdyti vaikų ir mokinių gyvenimo įgūdžius bendradarbiaujant su vaiko ir mokinio tėvais (globėjais, rūpintojais), pedagoginiais darbuotojais, socialiniais darbuotojais ir socialiniais partneriais, siekiančiais užtikrinti vaiko ir mokinio saugumą ir teisę į mokslą; tarpininkauti ir padėti šalinti priežastis, dėl kurių vaikai ir mokiniai negali dalyvauti privalomame švietime, lankyti mokyklos ar vengia tai daryti; padėti sugrįžti į mokyklą jos nelankančius vaikus ir mokinius, bendradarbiaujant su tėvais (globėjais, rūpintojais) ir atsakingomis institucijomis. Tais pačiais metais (2016 m. lapkričio 2 d. Nr. V-951) patvirtintas ir rekomendacinio pobūdžio Mokyklos socialinio pedagogo pavyzdinis pareigybės aprašas³⁷.

2.2. Socialinė pedagoginė pagalba

Socialinė pedagoginė pagalba sudaro prielaidas žmogaus tobulėjimo, prevencinės perspektyvos numatymui ir realizavimui, įvertinant socialinio ekonominio gyvenimo, mokslo ir technikos, ypač informacinių technologijų pokyčius. Mokslininkai, pateikdami socialinės pedagoginės pagalbos sampratą, akcentuoja

35 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004 m. birželio 15 d. įsakymas Nr. ISAK-941 „Dėl bendrųjų socialinės pedagoginės pagalbos teikimo nuostatų patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2004-06-29, Nr. 100-3729.

36 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2016 m. lapkričio 2 d. įsakymas Nr. V-950 „Dėl socialinės pedagoginės pagalbos teikimo vaikui ir mokiniui tvarkos aprašo patvirtinimo“, TAR, 2016-11-03, Nr. 26187.

37 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2016 m. lapkričio 2 d. įsakymas Nr. V-951 „Dėl mokyklos socialinio pedagogo pavyzdinio pareigybės aprašo patvirtinimo“, TAR, 2016-11-03, Nr. 26188.

socialinės pedagoginės veiklos kryptingumą, orientaciją į tam tikras grupes ir profesionalų, teikiančių socialinę pedagoginę pagalbą, svarbą³⁸.

Socialinė pedagoginė pagalba suprantama kaip neatskiriama visos pedagoginės veiklos dalis, kadangi pedagoginės veiklos objektas – ne mokynys, „ištrauktas“ iš pedagoginio konteksto, o pedagoginis procesas kaip sistema, kurioje mokynys yra kaip vienas iš svarbiausių komponentų. Vadinasi, socialinė pedagoginė pagalba negali būti suprantama be socialinės aplinkos³⁹. Todėl daugelyje tyrimų giminingais ryšiais sujungiamos „socialinės“ ir „pedagoginės“ pagalbos sąvokos, turinčios visuomenėje vieną tikslą, – tai socialinio palikimo perėmimo, sociokultūrinio ugdymo ir žmogaus vystymosi funkcijų realizavimas. Socialinė pedagoginė pagalba visada nukreipta į konkretų vaiką (ar vaikų grupę), sprendžiant jiems kylančias socializacijos problemas ir jį supantį sociumą. Tačiau pabrėžtina, kad pedagoginė pagalba ir socialinė pedagoginė pagalba skiriasi pagal savo trukmę. Pedagoginės veiklos procesas nenutrūkstantis, o socialinės pedagoginės pagalbos trukmė gali būti ribota atsižvelgiant į konkretaus vaiko poreikius. Socialinė pedagoginė pagalba gali būti plačios aprėpties, t. y. įtraukti ir kitas institucijas. Socialinė pedagoginė pagalba teikiama, padedant individui (vaikui) prisitaikyti kintančioje aplinkoje, ugdant reikiamus socialinius įgūdžius. G. Kvieskienė sėkmingą socializaciją laiko socialinės pedagoginės pagalbos pagrindu⁴⁰. Socializacijos metu visuomenės kultūra mikroaplinkos ir makroaplinkos sąlygomis perduodama vaikams, siekiant iš kūdikio formuoti individualybę, paklūstančią tam tikroms kultūros tradicijoms ir socialinėms normoms⁴¹. Taigi, pagrindinė socialinės pedagoginės pagalbos idėja yra skatinti socialinį žmonių funkcionavimą, įtraukimą, dalyvavimą, socialinį identitetą ir socialinę kompetenciją⁴². Taip pat ugdyti ar stiprinti gebėjimus ir galimybes, padedant savarankiškai spręsti savo socialines problemas⁴³.

Mokslininkai nurodo, kad visų pirma derėtų orientuotis į aplinkoje esančius

38 Giedrė Kvieskienė, *Pozityvioji socializacija* (Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005).

39 Mats Anderberg, „In search of a social pedagogical profession in schools. Missions and roles under reconsideration“, *International Journal of Social Pedagogy* 9, 1 (2020), <https://doi.org/10.14324/111.444.ijsp.2020.v9.x.001>.

40 Kvieskienė, *supra note*, 38.

41 Giedrė Kvieskienė, *Socializacija ir vaiko gerovė* (Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2003).

42 Juha Hämäläinen, „The Concept of Social Pedagogy in the Field of Social Work“, *Journal of Social Work* 3, 1 (2003): 69–80.

43 *Ibid.*

asmenis, kurie turi ypatingų poreikių, pavyzdžiui, į vaikus, susiduriančius su asmeninėmis problemomis, ir tuos, kurie atsidūrė visuomenės ir socialinės veiklos paraštėse: mokinius, praleidžiančius pamokas, turinčius įvairių fizinių ar psichinių negalių, sunkumų susikaupti, agresijos problemų, bendradarbiavimo sunkumų, mokymosi sunkumų, šeiminių problemų, taip pat neseniai atvykusius imigrantus ir nelydimus nepilnamečius pabėgėlius, stresą patiriančius ar prastai besimokančius mokinius, taip pat mokinius, kurie diskriminuojami dėl kitos tautybės, lyties ar socialinės klasės⁴⁴. Apskritai socialinė pedagoginė pagalba siejama su mokiniais, kuriems gresia nesėkmės mokykloje, socialinė atskirtis mokykloje, pasitraukimas iš mokyklos savo iniciatyva arba pašalinimas iš mokyklos.

Išvados

Atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę buvo pradėta švietimo sistemos pertvarka. Iš esmės pertvarkant švietimo sistemą – pereinant iš klasikinio į laisvąjį ugdymą – visuomenėje vykstantys pokyčiai išryškino socialinę dezorganizaciją, kurią perteikė tarpusavio ryšių tarp kultūrinių ir socialinių vertybių trūkiai ir iškreipiniai. Vertybinio vakuomo išprovokuotos socialinės problemos, ypač augantis vaikų nusikalstamumas paskatino mokslininkus, praktikus ir politikus sutelkti jėgas ieškant galimų išryškėjusios problemos sprendinių. Esminiu postūmiu kuriant socialinės pedagoginės pagalbos sistemą, sudariusią sąlygas minėtų socialinių problemų profesionaliam sprendimui, laikytinas Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos parengimas.

Socialinio pedagogo etatų įvedimas į švietimo įstaigas laikomas viena iš Lietuvos Respublikos švietimo reformos programos sudėtinių dalių siekiant spręsti vaikų nusikalstamumo ir iškritimo iš švietimo sistemos problemas. Iškiriamos kelios socialinio pedagogo veiklos kryptys. Pirmoji – individuali prieiga prie mokinio, kuriam reikalinga pagalba, antroji – prevencinė, skirta visiems mokiniams, siekiant užkirsti kelią socialinei atskirčiai mokyklose. Socialinių pedagogų teikiama socialinė pedagoginė pagalba yra neatskiriama pedagoginės veiklos dalis, kuria siekiama padėti įgyvendinti vaiko ir mokinio teisę į mokslą, užtikrinti jo saugumą mokykloje.

⁴⁴ Ingrid Emmerová, „School preventive socio-educational work of social pedagogues in the Slovak Republic and an outline of their activities in the other V4 countries“, *The New Educational Review* 46, 4 (2016): 95–103.

THE KEY ELEMENTS OF CHILD CRIME PREVENTION IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS

Romas Prakapas

Mykolas Romeris University

E-mail: prakapas@mruni.eu

Odeta Merfeldaitė

Mykolas Romeris University

E-mail: o.merfeldaitė@mruni.eu

Summary. This article provides a retrospective overview of the origins of the prevention of child criminality in general education schools, showing the consistent process of the development of targeted social pedagogical support. The methodological qualitative research approach was used to collect data for the study, using the method of review of scientific and legal literature and sources. Classical methods of content analysis and generalization were applied to process and analyze the collected empirical data. The starting point of the present study is the systemic period of educational transformation after the restoration of the independent state of Lithuania. The article draws attention to the various spheres of social life affected by the changes that took place after the restoration of the state and to the social disorganization that emerged, which particularly highlighted the problem of child criminality and the extent of its scale. Solutions adopted in Lithuania are presented, such as the development and implementation of targeted national programs, the training of social pedagogues as specialists, the creation of a targeted system of social pedagogical assistance, etc.

Keywords: prevention of child criminality, social pedagogues, general education school.

Romas Prakapas, socialinių mokslų (edukologija) daktaras, Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto Edukologijos ir socialinio darbo instituto profesorius. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: tyrimų metodologija, edukacinės technologijos, pedagoginės kompetencijos, rizikos grupės vaikų ugdymas.

Romas Prakapas, doctor of social sciences, professor at the Institute of Educational Sciences and Social Work at Mykolas Romeris University.

Main areas of research: research methodology, educational technology, pedagogical competences, education of children at group of risk.

Odeta Merfeldaitė, socialinių mokslų (edukologija) daktarė, Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto Edukologijos ir socialinio darbo instituto profesorė.

Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: socialinė pedagoginė pagalba, kritinis mąstymas.

Odeta Merfeldaitė, doctor of social sciences (Educational Science), professor at the Institute of Educational Science and Social Work at Mykolas Romeris University.

Main areas of research: Social pedagogical aid, critical thinking.

VIRTUALIOS VALIUTOS IR PINIGŲ PLOVIMO PREVENCIJOS SANTYKIS TARPTAUTINĖS TEISĖS POŽIŪRIU

Saulius Katuoka

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

E. paštas skatuoka@mruni.eu

Olivija Kazimiera Sinkevičiūtė

Tarptautinės teisės programos magistrė

E. paštas olivija.sink@gmail.com

Santrauka. Atsižvelgiant į virtualių valiutų technologinį naujumą ir sparčią pažangą, teisinio reglamentavimo nebuvimas sukėlė nemažai iššūkių dėl pinigų plovimo prevencijos. Dėl virtualių valiutų savybių – visiško ar dalinio anonimiškumo, tarpvalstybinio pobūdžio – ne visos tarptautinės pastangos užkirsti kelią virtualių valiutų panaudojimui vykdant pinigų plovimo nusikaltimą iki šiol buvo sėkmingos.

Šiuo straipsniu siekiama išanalizuoti virtualių valiutų keliamus iššūkius teisi-
niam reglamentavimui tarptautinės teisės atžvilgiu. Visų pirma virtualios valiutos nagrinėjamos kaip reiškiny, vėliau įvertinamas jų galimas panaudojimas pinigų plovimo nusikaltimui vykdyti. Darbe apibrėžiama, kokios prevencinės priemonės taikomos tarptautiniu lygmeniu, siekiant apriboti virtualių valiutų naudojimą pinigų plovimo tikslais. Daugiausia dėmesio sutelkiama į Finansinių veiksmų darbo grupės (FATF) rekomendacijas ir Europos Parlamento ir Tarybos Direktyvą (ES) 2018/843, kuria iš dalies keičiama Direktyva (ES) 2015/849 dėl finansų sistemos naudojimo pinigų plovimui ar teroristų finansavimui prevencijos, direktyvos 2009/138/EB ir 2013/36/ES, taip pat ir direktyva, dar žinoma kaip penktoji kovos su pinigų plovimu direktyva (AMLD5).

Reikšminiai žodžiai: virtuali valiuta, kriptovaliutos, pinigų plovimas, pinigų plovimo ir terorizmo finansavimo prevencija, bitkoinas.

Išvadas

Aš, Saulius Katuoka, su profesoriumi Vytautu Šlapkausku esame pažįstami jau ne vieną dešimtį metų. Kita straipsnio autorė, tarptautinės teisės magistrė Olivija Kazimiera Sinkevičiūtė, yra klausiusi profesoriaus Vytauto Šlapkausko paskaitų.

Sauliui Katuokai artimiau teko bendrauti su profesoriumi Vytautu Šlapkausku vykdant projektą „Nacionalinių vartotojų teisių apsaugos tarybos administracinių gebėjimų stiprinimas bei visuomeninių organizacijų veiklos skatinimas“. Šiame projekte profesorius Vytautas Šlapkauskas buvo vartotojų nuomonių tyrimo statistinės analizės ekspertas. Šioje srityje jis buvo atsakingas už vartotojų nuomonių tyrimo metodikos parengimą, vartotojų nuomonių tyrimo atlikimą ir vartotojų nuomonių analizę.

Būtent šio projekto vykdymo metu atsiskleidė profesoriaus Vytauto Šlapkausko teigiamos savybės: atsakingumas už pavestą darbą, gebėjimas operatyviai surinkti ir apibendrinti gautą informaciją, mokėjimas daryti pagrįstas išvadas ir numatyti tiriamo reiškinių raidos tendencijas.

Malonu konstatuoti, kad sutapo straipsnio autorių nuomonė pagerbti profesoriaus Vytauto Šlapkausko garbingą 70-ties metų jubiliejų ir tam skirti straipsnį „Virtualios valiutos ir pinigų plovimo prevencijos santykis tarptautinės teisės požiūriu“. Manytina, kad straipsnio tema aktuali ir nėra plačiai išnagrinėta, bent jau lietuvių kalba.

Daugiau nei prieš dešimtmetį autorius slapyvardžiu Satoshi Nakamoto išleido straipsnį „Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System“, kuris sukėlė perversmą finansų sektoriuje. Ši naujovė pasiūlė tai, ko negalėjo pasiūlyti įprastinės finansų įtaigos – sumažinti sandorių sąnaudas ir padidinti perlaidų greitį. Tikriausiai svarbiausi aspektai buvo decentralizuotas sistemos pobūdis ir garantuojamas aukštas anonimiškumo laipsnis¹. Pastaruoju metu ši naujovė vadinama daugeliu skirtingų terminų, kurie dažnai naudojami kaip sinonimai: kriptovaliutos, kriptoturtas, virtualios valiutos, virtualus turtas ar skaitmeninės valiutos

Nors dažnai daroma prielaida, kad virtualios valiutos grėsmės tarptautiniam finansiniam stabilumui nekelia ypač dėl to, kad jų bendra pasaulinė rinkos vertė buvo palyginti nedidelė, tačiau tai nepanaikina sunkumų, su kuriais susiduria

1 Satoshi Nakamoto, „Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System“, 2008, <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>.

reguliavimo institucijos². Kai kurie iš klausimų, dėl kurių diskutuoja suinteresuotosios šalys, yra susiję su šio turto naudojimu neteisėtais tikslais, taip pat vartotojų apsauga ir net su šio sektoriaus veiklos pasekmėmis aplinkai.

Vienas iš didžiausių pavojų, susijusių su virtualiomis valiutomis, yra jų panaudojimas pinigų plovimo ir terorizmo finansavimo veikloje ir tai išryškėja kaip viena iš pagrindinių nacionalinių ir tarptautinių teisinių tyrimų sričių, kuri pastaruoju metu vis labiau yra dėmesio centre³. Pinigų plovimas laikomas nesmurtiniu nusikaltimu, tačiau sėkmingas pinigų plovimas gali turėti didelį neigiamą poveikį, nes jis dažnai palaiko ir remia kitas neteisėtas veiklas, pvz., prekybą narkotikais ar terorizmą, leidžia perkelti lėšas iš sankcionuotų šalių, todėl suprantamas toks augantis dėmesys⁴.

Kadangi tarptautiniu mastu nėra vienodo sutarimo dėl to, kas yra virtualios valiutos ir virtualaus valiutų paslaugų teikėjai, tad išlieka tikimybė, kad pinigų plovėjai galėtų aptikti ir pasinaudoti galimomis reguliavimo spragomis. Nacionalinių sistemų skirtumai taip pat suteikia galimybę nusikaltėliams pasinaudoti nereguliuojamu virtualiu turtu nelegalios kilmės lėšoms plauti⁵.

Pagrindinis šiame straipsnyje vartojamas terminas – *virtualios valiutos*, nors, kaip minėta, šiam reiškiniui gali būti priskirta daug įvairių terminų. Toks pasirinkimas nulemtas fakto, kad virtualios valiutos apibrėžimas yra dažniausiai vartojamas tarp reguliatorių ir gali būti traktuojamas plačiausiai⁶.

1. *Virtualios valiutos sąvoka*

Nustatyti virtualios valiutos sąvoką nėra lengva užduotis, nes iki šios dienos nėra vienodos priimtos ir bendros virtualios valiutos apibrėžties. Tačiau virtualios valiutos sąvoka ir jos analizė yra ypač svarbi, nes terminas *virtualios valiutos* gali būti dalinai klaidinantis, leidžiantis padaryti prielaidą, kad virtuali valiuta galėtų būtų leidžiama valstybinių institucijų ir pripažįstama kaip realūs pinigai.

2 Gustavo Rodrigues ir Lahis Kurtz, *Cryptocurrencies and anti-money laundering regulation in the G20* (Institute for Research on Internet and Society: Belo Horizonte, 2019).

3 *Ibid.*

4 Nicholas Ajello, „Fitting a Square Peg in a Round Hole: Bitcoin, Money Laundering, and the Fifth Amendment Privilege Against Self-Incrimination“, *Brooklyn Law Review* 80, 2 (2015).

5 Gabrielle Chasin, Velkes, „International Anti-Money Laundering Regulation of Virtual Currencies and Assets“, *Journal of International Law and Politics* 52 (2020).

6 Apolline Blandin et al., „Global Cryptoasset Regulatory Landscape Study“, University of Cambridge Faculty of Law Research Paper No. 23/2019, 35, <https://doi.org/10.2139/ssrn.3379219>.

Virtualią valiutą vienas iš pirmųjų apibrėžė Europos Centrinis Bankas (toliau – ECB) 2012 m. dokumente *Virtualių valiutų schemos* kaip „nereguliuojamus skaitmeninius pinigus, kuriuos išleidžia ir paprastai kontroliuoja jų kūrėjai, o naudoja ir priima tam tikros virtualios bendruomenės nariai“⁷. 2015 m. ECB pozicija dėl virtualių valiutų buvo iš dalies pakeista, kai buvo pareikšta, kad žodis *nereguliuojama* turėtų būti išbrauktas iš ankstesnės naudotos apibrėžties pripažįstant, kad yra jurisdikcijos, kuriose virtualių valiutų reguliavimas vykdomas ir tam yra išleisti atitinkami teisės aktai. Sąvoka buvo patikslinta nurodant, kad virtuali valiuta turi: skaitmeninės vertės išraišką, jų neleidžia centrinis bankas, kredito įstaigos ar elektroninių pinigų įstaigos, virtuali valiuta tam tikromis aplinkybėmis gali būti naudojama kaip pinigų alternatyva. Be kita ko, siekiant išvengti nesusipratimų dėl teorinių virtualios valiutos pripažinimo apribojimų, buvo atsisakyta frazės „naudojama ir pripažįstama tarp konkrečios virtualios bendruomenės narių“⁸.

2014 m. Finansinių veiksmų darbo grupės pateiktoje apibrėžtyje virtuali valiuta įvardinama, kaip „skaitmeninės vertės atvaizdas, kuriuo galima prekiauti skaitmeniniu būdu ir kuris veikia kaip (1) mainų priemonė ir (arba) (2) apskaitos vienetas ir (arba) (3) vertės saugykla, tačiau neturi teisėtos mokėjimo priemonės statuso (t. y. kai pateikiama kreditoriui, nėra galiojantis ir teisėtas mokėjimo pasiūlymas) jokioje jurisdikcijoje“⁹.

Šiuo metu, remiantis Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2015/849 dėl finansų sistemos naudojimo pinigų plovimui ar teroristų finansavimui prevencijos, virtuali valiuta suprantama kaip „skaitmeninė vertės forma, kuri nėra išleista arba užtikrinta centrinio banko ar viešosios valdžios institucijos, nebūtinai susieta su teisės aktais nustatyta valiuta ir neturinti teisinio valiutos ar pinigų statuso, tačiau pripažįstama fizinių arba juridinių asmenų kaip atsiskaitymo priemonė ir galinti būti perduodama, laikoma arba parduodama elektroniniu būdu“¹⁰. Pabrėžtina, kad direktyvoje teigiama, jog virtualios valiutos gali būti dažnai traktuojamos kaip mokėjimo

7 European Central Bank, *Virtual Currency Schemes* (Frankfurt am Main: European Central Bank, 2012), 5.

8 European Central Bank, *Virtual Currency Schemes: A Further Analysis* (LU: Publications Office, 2015), 25.

9 FATF, *Virtual Currencies – Key Definitions and Potential AML/CFT Risks* (Paris: FATF, 2014): 4.

10 „Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2015/849, 2015 m. gegužės 20 d., dėl finansų sistemos naudojimo pinigų plovimui ar teroristų finansavimui prevencijos, kuria iš dalies keičiamas Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 648/2012 ir panaikinama Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2005/60/EB bei Komisijos direktyva 2006/70/EB“, EUR-Lex, 12, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32015L0849>.

priemonė, tačiau jų panaudojimo mastas kur kas platesnis, nes tai gali būti ir mainų ar investavimo priemonė, vertės išsaugojimo produktas¹¹.

Be kita ko, naujausiame FATF dokumente „Atnaujintos rizikos vertinimu pagrįsto požiūrio gairės. Virtualusis turtas ir virtualiojo turto paslaugų teikėjai“ yra išskiriama ne virtuali valiuta, tačiau naudojama virtualaus turto apibrėžtis, kurioje toks turtas įvardijamas kaip skaitmeninės vertės išraiška, kuria galima prekiauti ar perleisti skaitmeniniu būdu, kuri taip pat gali būti naudojama mokėjimo ar investavimo tikslais. Tačiau toks virtualusis turtas neapima skaitmeninių *fiat* valiutų, vertybinių popierių ir kito finansinio turto atvaizdų, kurie jau yra įtraukti į kitas FATF rekomendacijas¹².

Mokslinėje literatūroje dauguma tyrėjų remiasi pirminiuose teisės šaltiniuose suformuluotomis virtualių valiutų sąvokomis. Tačiau, pavyzdžiui, autorius Dong He virtualias valiutas apibūdina kaip skaitmeninės vertės pavidalus, kuriuos išleidžia privatūs kūrėjai ir kurie išreikšti savo apskaitos vienetais. Virtualios valiutos gali būti gaunamos, saugomos, pasiekiamos ir jomis gali būti atliekami sandoriai elektroniniu būdu, ir jos gali būti naudojamos įvairiais tikslais, jei sandorio šalys sutinka jas naudoti¹³. S. Mbiyavanga virtualias valiutas įvardija tik kaip skaitmeninės vertės atvaizdavimą nurodydamas, kad jų teisinė klasifikacija tebėra prieštaringa¹⁴.

A. Dibrovos nuomone, nagrinėjant jau pateiktas virtualių valiutų sąvokas svarbu apibrėžti ir klasifikuoti virtualių valiutų aspektus, tačiau apibrėžtis paprastai skiriasi priklausomai nuo konteksto, pavyzdžiui, apmokestinimo, rinkos dalyvių registravimo ir licencijavimo ar kovos su pinigų plovimu, nes virtualios valiutos tiksliai neatitinka jokios esamos klasifikacijos¹⁵.

Virtualios valiutos apibrėžiamos pakankamai plačiai ir taip yra dėl to, kad sąvoka tokiu atveju gali būti taikoma visoms virtualioms valiutoms, nors tarp

11 „Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2015/849, 2015 m. gegužės 20 d., dėl finansų sistemos naudojimo pinigų plovimui ar teroristų finansavimui prevencijos, kuria iš dalies keičiamas Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 648/2012 ir panaikinama Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2005/60/EB bei Komisijos direktyva 2006/70/EB“, *supra note*, 10: 10.

12 FATF, *Updated Guidance for a Risk-Based Approach to Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers* (Paris: FATF, 2021), 21.

13 Hiroko Oura et al., „Virtual Currencies and Beyond“, *Staff Discussion Notes* 2016, 003 (2016): 7, <https://doi.org/10.5089/9781498363273.006>.

14 Stefan Mbiyavanga, „Cryptolaundering: Anti-Money Laundering Regulation of Virtual Currency Exchanges“, *Journal of Anti-Corruption Law* 3, 2 (2019): 1–15.

15 Alina Dibrova, „Virtual Currency: New Step in Monetary Development“, *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 229 (2016): 42–49, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.07.112>.

jų yra nemažų skirtumų. Šie skirtumai matyti analizuojant ECB klasifikaciją, kuri remiasi ryšiu su ekonomika arba kitaip įvardijant – kaip *fiat* pinigai galėtų būti keičiami į virtualias valiutas. Tad išskiriamos trys virtualių valiutų grupės: 1) uždaros virtualios valiutos; 2) virtualios valiutos su vienos krypties srautu; 3) virtualios valiutos su dviejų krypčių srautu¹⁶.

Visų pirma, uždaros virtualios valiutos, į kurias nepatenka jokie realūs pinigai, yra laikomos beveik neturinčiomis ryšio su realia ekonomika. Dažnai jos žinomos tik kaip egzistuojančios žaidimuose ar kitose uždaroje bendruomenėse¹⁷.

Antroji virtualios valiutos rūšis – virtualios valiutos su vienos krypties srautu. Šiuo atveju virtualias valiutas galima įsigyti už realius pinigus pagal nustatytą kursą, tačiau jų negalima keisti ar jomis prekiauti su kitais naudotojais¹⁸. Tokios vienos krypties srauto virtualios valiutos gali būti laikomos keliančiomis tarpinę riziką, daugiausia naudotojams ir kitiems rinkos dalyviams. Nors galimas teisėtų mokėjimo priemonių keitimas į virtualią valiutą didina rizikos lygį, bendrą riziką vis tiek galima laikyti vidutine, nes vienos krypties srautą turinčias virtualias valiutas paprastai kontroliuoja centrinis subjektas¹⁹.

Virtualios valiutos su dviejų krypčių srautu yra trečioji virtualios valiutos forma. Vartotojai gali pirkti ir parduoti virtualias valiutas pagal savo valiutos kursą. Ištraukimo į realų pasaulį požiūriu tokios virtualios valiutos yra identiškos bet kuriai kitai konvertuojamai valiutai. Šios sistemos leidžia pirkti tiek virtualius, tiek fizinius produktus ir paslaugas²⁰. Šios virtualios valiutos su dvikrypčiais srautais dėl konvertuojamo pobūdžio turi didžiausią rizikos potencialą. Todėl naudotojai ir kiti rinkos dalyviai gali susidurti su papildoma rizika, pavyzdžiui, nepastovumu, anonimiškumu ir nesąžiningais rinkos dalyviais²¹.

Kaip matyti, ECB skirsto virtualiąsias valiutas pagal *fiat* pinigų srautus į virtualių valiutų sektorių ir iš jo. Pagal šį scenarijų FATF atsižvelgia į virtualios valiutos gebėjimą būti pakeistai į *fiat* pinigus, taip pat į virtualios valiutos organizacinę struktūrą. Konvertuojamos ir nekonvertuojamos virtualios valiutos skirstomos į dvi grupes: centralizuotas ir necentralizuotas²².

¹⁶ European Central Bank, *supra note*, 8: 6.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ European Central Bank, *supra note*, 7: 14.

¹⁹ Niels Vandezande, „Virtual Currencies under EU Anti-Money Laundering Law“, *Computer Law & Security Review* 33, 3 (2017): 341–353, <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2017.03.011>.

²⁰ European Central Bank, *supra note*, 7: 14.

²¹ Vandezande, *supra note*, 19: 341–53.

²² FATF, *supra note*, 9: 4.

Konvertuojamos virtualios valiutos, dar vadinamos atviromis virtualiomis valiutomis, gali turėti tokią pačią vertę kaip ir tikri pinigai ir gali būti už juos parduodamos. Nekonvertuojama virtuali valiuta, dar vadinama uždara virtualia valiuta, apsiriboja naudojimu vienoje virtualioje srityje, pavyzdžiui, masiniuose daugelio žaidėjų internetiniuose vaidmenų žaidimuose, ir pagal jos naudojimą kontroliuojančius teisės aktus negali būti iškeista į *fiat* pinigus²³.

Visos nekonvertuojamos virtualios valiutos pagal apibrėžimą yra centralizuotos: jas išleidžia centrinė įstaiga, kuri nustato apribojimus, pagal kuriuos valiutos yra nekonvertuojamos. Taip pat konvertuojamos virtualios valiutos skirstomos į centralizuotas arba decentralizuotas. Konvertuojamų centralizuotų virtualių valiutų sistemą kontroliuoja viena administracinė institucija²⁴.

Decentralizuotos virtualios valiutos kitaip yra vadinamos kriptovaliutomis – tai paskirstytos atviro kodo, matematikos pagrindu sukurtos lygiavertės virtualios valiutos, neturinčios centrinės administruojančios institucijos, centrinės stebėsenos ar priežiūros²⁵.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta pirmiau, akivaizdu, kad universalios virtualių valiutų apibrėžimo nėra. Galima matyti bendrą tendenciją ir sutarimą, kad virtualios valiutos yra skaitmeninė vertės išraiška ir galima išskirti šias joms būdingas savybes:

- a) virtualios valiutos egzistuoja tik elektroniniu, skaitmeniniu pavidalu, yra skaitmeninės vertės atvaizdavimo forma;
- b) virtualios valiutos yra sukurtos privačių asmenų;
- c) gali būti centralizuotos arba decentralizuotos, neturi vieno reguliatoriaus;
- d) lengvai juda tarp valstybių, nėra apribotos šalių sienų.

2. Virtualių valiutų rinkos dalyviai

Virtualių valiutų rinka savo dalyvių pobūdžiu stipriai skiriasi nuo mums įprastų finansinių rinkų dalyvių. Visuomenėje tikriausiai geriausiai žinomi *kasėjai*, tačiau yra žymiai daugiau dalyvių, pavyzdžiui, prekybos platformos, piniginių paslaugų teikėjai ir kita. Jų identifikavimas yra svarbus ir reguliacinei analizei²⁶.

²³ FATF, *supra note*, 9.

²⁴ *Ibid.*, 5.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ European Parliament, Directorate-General for Internal Policies of the Union, Alexander Snyers ir Robby Houben, *Cryptocurrencies and Blockchain: Legal Context and Implications for Financial*

Visų pirma, kovos su pinigų plovimu ir terorizmo finansavimu taisyklės gali būti nukreiptos į kriptovaliutos emitentą kaip pirmąjį galimą adresatą. Kriptovaliutą galima inicijuoti dviem būdais. Pirmiausia iniciatorius – vienas asmuo arba asmenų grupė – gali sukurti naują blokų grandinę ir nemokamai išdalyti naujas virtualias valiutas. Antra, naujai sukurtas virtualias valiutas emitentas gali parduoti kaip dalį pirminio monetų siūlymo (angl. *Initial Coin Offering, ICO*), skirto lėšoms pritraukti. Dauguma pirkėjų už virtualias valiutas moka kitomis virtualiomis valiutomis. Tam tikrais atvejais pirkėjas turi galimybę atsiskaityti ir *fiat* pinigais²⁷.

Vartotojai yra apibūdinami kaip asmenys, kurie gauna virtualią valiutą ir naudoja ją realiams ar virtualiems produktams ar paslaugoms pirkti arba pervedimams kitam asmeniui asmeniniam naudojimui perduoti, arba virtualią valiutą laiko kaip investiciją. Šie naudotojai turi tris virtualios valiutos įsigijimo galimybės. Pirmiausia, įsigydamis virtualią valiutą už realius pinigus per keityklas arba virtualios valiutos administratorių. Antrasis būdas – kai asmuo užsiima veikla, pavyzdžiui, prekiauja produktais ar paslaugomis ir gauna užmokestį virtualia valiuta. Galiausiai, naudodami decentralizuotas virtualias valiutas, naudotojai gali gauti valiutą ją kasdami²⁸.

Kasėjais (angl. *miners*) gali būti fiziniai arba juridiniai asmenys. Jų dalyvavimą decentralizuotame virtualios valiutos tinkle apibrėžia tai, kad jie naudoja specializuotą programinę įrangą, kuria patvirtinami virtualios valiutos sandoriai²⁹. Dėl šios priežasties kasėjai yra labai svarbūs virtualių valiutų sistemos komponentai, kadangi jie atsakingi už nepatvirtintų sandorių sujungimą į naujus blokus ir jų įtraukimą į viešą registrą (blokų grandinę)³⁰. Kasėjai tuo pat metu gali būti ir vartotojais, kai jie generuoja virtualias valiutas savo tikslams. Tačiau kasėjai neapsiriboja buvimu tik vartotojais, jie taip pat gali dalyvauti rinkoje kaip virtualios valiutos keityklos, t. y. parduodami savo iškastą virtualią valiutą už realius pinigus arba už kitos rūšies virtualią valiutą³¹.

Crime, Money Laundering and Tax Evasion (LU: Publications Office of the European Union, 2018), 24, <https://data.europa.eu/doi/10.2861/263175>.

27 Lars Haffke, Mathias Fromberger ir Patrick Zimmermann, „Cryptocurrencies and Anti-Money Laundering: The Shortcomings of the Fifth AML Directive (EU) and How to Address Them“, *Journal of Banking Regulation* 21, 2 (2020): 125–138, <https://doi.org/10.1057/s41261-019-00101-4>.

28 FATF, *Guidance for Risk-Based Approach to Virtual Currencies* (2015), 29.

29 FATF, *supra* note, 9: 7.

30 Garrick Hileman ir Michel Rauchs, „2017 Global Cryptocurrency Benchmarking Study“, *SSRN Electronic Journal* (2017): 86, <https://doi.org/10.2139/ssrn.2965436>.

31 FATF, *supra* note, 9: 7.

Nuo kasėjų pereinant prie keityklų pasakytina, kad keitykla taip gali būti fizinis arba juridinis asmuo, kuris už mokestį prekiauja virtualiosiomis valiutomis ir keičia jas į realias valiutas, kitas virtualiąsias valiutas ir kartais net tauriuosius metalus. Keityklos dažnai leidžia naudoti įvairius mokėjimo būdus, įskaitant grynuosius pinigus, pervedimus ir kitas virtualiąsias valiutas. Asmenys dažnai naudojami keityklomis savo virtualių valiutų sąskaitoms papildyti ir lėšoms atsiimti³². Keityklų sektorius buvo pirmasis virtualių valiutų versle ir tebėra vienas iš didžiausių tiek pagal įmonių dydį, tiek pagal darbuotojų skaičių. Taip pat keityklos yra labai svarbios virtualių valiutų ekonomikai, kadangi jos yra prekybos, likvidumo ir kainų nustatymo platforma³³.

Kalbant apie piniginių paslaugų teikėjus, pirmiausia derėtų apibrėžti virtualiąsias pinigines kaip mechanizmą, kuris gali būti arba nebūti susietas su internetu ir yra skirtas virtualiai valiutai laikyti, saugoti arba pervesti. Piniginių paslaugų teikėjas – tai subjektas, siūlantis pinigines paslaugas virtualiosioms valiutomis. Be to, piniginėje gali būti naudotojo privatūs raktai, kurie leidžia naudotojui išleisti virtualią valiutą, susietą su virtualios valiutos adresu blokų grandinėje. Piniginių paslaugų teikėjas sudaro sąlygas dalyvauti virtualių valiutų sistemoje, supaprastindamas virtualių valiutų operacijas naudotojams, keitykloms ir prekiautojams³⁴.

Prekybos platformos veikia kaip rinkos, jungiančios virtualių valiutų pirkėjus ir pardavėjus, suteikdamos jiems galimybę mainytis ir siūlyti vieni kitiems virtualias valiutas, tačiau pačios nedalyvauja jokiaje virtualių valiutų prekyboje ar pardavime³⁵.

Galiausiai, maišymo paslaugų teikėjai gali padėti išlaikyti sandorių anonimiškumą. Tokios paslaugos keičia daugelio virtualių valiutų savininkų srautus, kad būtų paslėptas tikrasis lėšų šaltinis ir būtų sunku nustatyti ryšį tarp siuntėjo ir gavėjo. Šis metodas buvo sukurtas atsižvelgiant į tai, kad virtualių valiutų sandoriai yra viešai registruojami, todėl jei pavyksta nustatyti neteisėtą sandorį, tampa sąlygiškai lengva atsekti visus ankstesnius dviejų sąskaitų kontaktus. Pasinaudojus maišymo paslaugų teikėjų tarpininkavimu, tarp dviejų pradinių adresų nebelieka jokio ryšio³⁶.

32 FATF, *supra note*, 28: 29

33 Hileman ir Rauchs, *supra note*, 30: 48.

34 FATF, *supra note*, 9: 8.

35 European Central Bank, *supra note*, 8: 8.

36 Sofia Del Monaco, „Money Mules and Tumblers: Money Laundering During the Cryptocurrency Era“, Eudifin Research Working Paper No. 10 (2020), 12.

3. Virtualių valiutų keliama reguliaciniai iššūkiai

Virtualios valiutos išties kelia nemažai susirūpinimo įvairioms reguliacinėms ar finansų veiklą vykdančioms įstaigoms. Toliau apibendrinami pagrindiniai sunkumai.

Didesnis anonimiškumas arba galimybė naudotis anonimiškumą didinančiomis priemonėmis. Nors sandoriai gali būti viešai matomi internete ir atsekami iš vienos piniginės į kitą, tačiau susieti konkretų adresą ar piniginę su tam tikru asmeniu yra sudėtinga. Prie sunkumų prisideda ir tai, kad yra metodų, specialiai skirtų srautų atsekamumui apsunkinti. Jie apima anonimiškumą didinančius elementus, tokius kaip minėtus maišytuvus ar kelių lygių šifravimą, slaptus adresus ir žiedinius parašus, ribojant prieinamos informacijos kiekį, įskaitant informaciją apie sandorio vertę ir sandorio šalis. Kai kurie antrinę informaciją taip pat naudoja tapatybei paslėpti, neleisdami nustatyti IP adresų, geolokacijos duomenų, įrenginio identifikatorių³⁷.

Tarpvalstybinis pobūdis ir centrinio administratoriaus nebuvimas. Virtualios valiutos judėjimas suteikia galimybę greitai keistis skirtingomis virtualiomis valiutomis, siekiant sudėtingiau užmaskuoti lėšų kilmę tarpvalstybiniame kontekste. Virtualios valiutos paslaugų teikėjas gali fiziškai būti vienoje jurisdikcijoje, būti registruotas kitoje, laikyti savo serverį trečioje ir teikti paslaugas visame pasaulyje be centrinio valdymo administratoriaus. Tai apsunkina neteisėtų sandorių prevenciją ir finansinės žvalgybos duomenų, gautų iš pranešimų apie įtartinus sandorius, analizę, nes informacija apie atvejus gali būti fragmentiška įvairiose šalyse. Tai taip pat apsunkina teisėsaugos veiksmus, nes paprastai nėra vieno subjekto, į kurį gali būti nukreiptas tyrimas ir kuris galėtų jį visą atlikti³⁸.

Nevienodas vidaus kovos su pinigų plovimu ir teroristų finansavimu priemonių taikymas. Dauguma šalių dar tik pradeda įgyvendinti atitinkamus FATF standartus, o tai sukuria didelį reguliavimo arbitražo potencialą. Dėl šios priežasties nusikaltėliams suteikiama galimybė pasinaudoti virtualių valiutų paslaugų teikėjais, įsikūrusiais arba veikiančiais šalyse, kuriose nėra arba yra minimalios virtualių valiutų ir virtualių valiutų paslaugų teikėjų kovos su pinigų plovimu ir terorizmo prevencija taisyklės³⁹.

37 Nadine Schwarz et al., „Virtual Assets and Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism (1)“, FinTech Notes No. 2021/002 (International Monetary Fund, 2021), 4.

38 *Ibid.*

39 *Ibid.*

4. *Pinigų plovimas ir pinigų plovimo procesas pasitelkiant virtualias valiutas*

Visų pirma, reikėtų išsiaiškinti, kas yra pinigų plovimas. Taigi, pinigų plovimo sąvoka pati pakankamai gerai paaiškina savo reikšmę, nes, paprastaiariant, pinigų plovimas yra būdas, kaip nelegaliais būdais įgytas lėšas paversti legaliomis. Išplečiant aiškinimą, tai – nusikalstamu būdu įgautų pajamų šaltinių nuslėpimas, siekiant lėšas panaudoti teisėtai ar neteisėtai veiklai vykdyti⁴⁰.

Pinigų plovimo nusikaltimas savaime gali būti pavadintas daugiasluoksniu nusikaltimu, kadangi dažnai būna susijęs su sudėtingais sandoriais, kuriuos sunku atskirti. Tačiau įprasta manyti, kad pinigų plovimas vyksta trimis etapais:

- a) pirmasis etapas – *įdarbinimas, įdėjimas*;
- b) antrasis etapas – *sluoksniavimas, užmaskavimas*;
- c) trečiasis etapas – *integracija*.

Pirmuoju etapu lėšos patenka į finansų sistemą, antruoju – atliekami sudėtingi finansiniai sandoriai, kuriais siekiama paslėpti turto pėdsakus ir užtikrinti anonimiškumą, o paskutiniuoju etapu pinigai integruojami į teisėtą ekonominę ir finansinę sistemą ir prilyginami visam kitam sistemos turtui⁴¹.

Šios temos kontekste yra ypač svarbu suprasti, kaip pinigų plovimas galėtų būti vykdomas pasitelkiant virtualias valiutas. Blokų grandinės bendrovės „Chainalysis“ ataskaitoje teigiama, kad 2021 m. nusikaltėliai, pasinaudodami virtualiomis valiutomis, išplėvė maždaug 8,6 mlrd. dolerių, tai yra 30 % daugiau nei ankstesniais metais⁴².

Virtualios valiutos patrauklios nusikaltėliams visų pirma dėl savo pseudoanonimiškumo ir paprastumo, kuriuo prisidengdami naudotojai gali akimirksniu siųsti lėšas į bet kurią pasaulio vietą, nepaisant siuntimo skaidrumo ir atsekamumo, todėl pagrindinis nusikaltimas, susijęs su virtualiomis valiutomis, yra pinigų plovimas⁴³. Ir nors finansų įstaigos per pastaruosius 40 metų palaipsniui įgijo žinių ir metodų, kaip kovoti su tradiciniu pinigų plovimu, virtualios valiutos, konkrečiau kalbant kriptovaliutos, egzistuoja tik maždaug nuo 2008 m. ir vis dar yra naujas ir sudėtingas klausimas daugeliui⁴⁴.

40 ACAMS, *Study Guide, Cams Certification Exam*, John J. Byrne (Miami, USA, ACAMS, 2016), 1.

41 GOPAC, *Anti Money Laundering Action Guide for Parliamentarians* (2012), 6.

42 Chainalysis, *The 2022 Crypto Crime Report*, (2022), 10.

43 Chainalysis, *The 2021 Crypto Crime Report*, (2021), 4.

44 Pascal Sprenger ir Franziska Balsiger, „Anti-Money Laundering in Times of Cryptocurrencies“ (KPMG, 2018).

Dažniausias skaitmeninis pinigų plovimo būdas tas, kai nusikaltėliai įsigyja virtualių valiutų virtualių valiutų keityklose arba už grynuosius pinigus, arba atsiskaitydami debeto kortele virtualios valiutos bankomatuose. Dažnai pirmenybė teikiama pirmajam būdui, atsižvelgiant į tai, kad dauguma virtualių valiutų bankomatų paslaugų teikėjų yra reguliuojamos organizacijos, kurioms taikomos galiojančios kovos su pinigų plovimu taisyklės. Neretai siekdami dar labiau apsaugoti savo anonimiškumą, nusikaltėliai naudoja pseudonimus, anonimines pinigines ir virtualius privačius tinklus (VPN)⁴⁵.

Dažniausiai lėšos yra iškeičiamos į pirmines monetas (pvz., *bitcoin*, *etherumi*), kurios vėliau panaudojamos alternatyvioms monetoms pirkti, pvz., monetoms, užtikrinančioms didesnę anonimiškumą. Siekdami užmaskuoti pirminės monetos pirkimą, nusikaltėliai taiko taktiką, vadinamą maišymu (angl. *mixing*, *tumbling*)⁴⁶. Tai suteikia galimybę tikruosius monetų adresus pakeisti į laikinus skaitmeninių piniginių adresus, kad suklaidentų blokų grandinę ir apribotų atsekamumą⁴⁷.

Be to, pinigų plovėjai naudoja sluoksniavimą, kuris apima papildomų, aukštesnio privatumo lygmens monetų, kodavimo ir skaitmeninių adresų naudojimą, kad neteisėtai gautas lėšas pinigus paruoštų pakartotiniam integravimui į įprastą finansų sistemą. Išplovę neteisėtai gautus pinigus, nusikaltėliai turi daug galimybių konvertuoti juos į teisėtą valiutą. Vienas iš integracijos būdų – alternatyvias monetas konvertuoti į pirmines monetas, o vėliau į realią valiutą, kurią galima pervesti į susietą banko sąskaitą. Antrasis būdas – turimas virtualias valiutas pervesti į fizinę, su internetu nesusietą, virtualios valiutos piniginę⁴⁸. Taigi nusikaltėliai turi nemažai būdų, kuriuos derindami tarpusavyje gali vykdyti pinigų plovimą pasitelkę virtualias valiutas.

5. Pinigų plovimo panaudojant virtualias valiutas teisiniai ir reguliaciniai mechanizmai

Nepaisant to, kad tarptautinis pinigų plovimo prevencijos reglamentavimas egzistuoja nuo XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigos, pinigų plovimo ir terorizmo

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Investopedia, „Monero (XME) Cryptocurrency: Definition, Mining, Vs. Bitcoin“, <https://www.investopedia.com/tech/introduction-monero-xmr/>.

⁴⁸ Pascal Sprenger ir Franziska Balsiger, „Anti-Money Laundering in Times of Cryptocurrencies“ (KPMG, 2018).

finansavimo reglamentavimas tarptautinėje teisėje vis dar yra retas klausimas. Pasak teisininko N. Beekarry, šią spragą galima paaiškinti tuo, kad nėra katalizatoriaus, kuris paskatintų pinigų plovimą iškelti į pasaulinės politinės darbotvarkės viršūnę.

Kalbant apie pinigų plovimo teisinius ir reguliacinius mechanizmus, W. Gilmore teigimu, egzistuoja dvilypės pasaulinės kovos su pinigų plovimu ir teroristų finansavimu reguliavimo sistema tarptautiniu lygiu, kuri vertinama kaip minkštoji teisė. Būtent dėl šio pobūdžio teisės kyla klausimų dėl teisiškai neįpareigojančių mechanizmų naudingumo⁴⁹.

Minkštosios, neįpareigojančios teisės funkcija pinigų plovimo prevencijos srityje sutelkta į visuotinį prevencinių kovos su pinigų plovimu priemonių įgyvendinimą, kuris galiausiai virsta nacionaliniais kovos su pinigų plovimu teisės aktais. Pasitelkiant prevenciją pinigų plovimo srityje siekiama sumažinti žalingą pinigų plovimo poveikį finansų sistemai, užkertant kelią pinigų plovimo plitimui. Šios neprivalomos kilmės iniciatyvos įteisina tarptautinių subjektų ir suinteresuotų vidaus institucijų dalyvavimą priimant nacionalinius sprendimus, kadangi skatina reikšmingą konvergenciją realizuojant nustatytus kovos su pinigų plovimu principus⁵⁰.

9-ajame dešimtmetyje įsteigta Finansinių veiksmų darbo grupė (toliau – FATF) stipriai paveikė kovos su pinigų plovimu politikos formavimą ir yra laikoma svarbiausiu tarpyvyriausybiniu tinklu kovos su pinigų plovimu srityje. Iš pradžių ši organizacija buvo įkurta siekiant skatinti tarptautinį bendradarbiavimą pinigų plovimo srityje, ypač siekiant susigrąžinti iš pinigų plovimo gautas lėšas. Vėliau išaugus tarptautinio radikalaus islamo terorizmo mastams, šioje srityje buvo parengta daugiau tarptautinių priemonių, taip pat išplėsti FATF įgaliojimai. Glaudesnis tarptautinis bendradarbiavimas, taip pat *minkštųjų* ir *kietųjų* tarptautinių teisės aktų, šioje srityje padėjo plisti ir kovos su pinigų plovimu ir teroristų finansavimo baudžiamiesiems įstatymams⁵¹. Šiuo metu FATF, kuriai

49 Navin Beekarry, „The International Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism Regulatory Strategy: A Critical Analysis of Compliance Determinants in International Law“, *Northwestern Journal of International Law and Business* 31 (2011).

50 Emmanuel Ebikake, „Money Laundering: An Assessment of Soft Law as a Technique for Repressive and Preventive Anti-Money Laundering Control“, *Journal of Money Laundering Control* 19, 4 (2016): 346–375, <https://doi.org/10.1108/JMLC-07-2015-0029>.

51 Leonardo Sergio Borlini ir Francesco Montanaro, „The Evolution of the EU Law Against Criminal Finance: The “Hardening” of FATF Standards within the EU“, *SSRN Electronic Journal* (2017), <https://doi.org/10.2139/ssrn.3010099>.

dabar priklauso 37 nariai ir dvi regioninės organizacijos, yra laikomas svarbiausiu tarpvyriausybiniu tinklu kovos su pinigų plovimu srityje. Valdymas pasitelkiant tarpvyriausybinius tinklus turi keletą pranašumų, ypač tinkamų tarpvalstybiniam klausimams spręsti. Be to, tokio pobūdžio institucijos nariai turi aukštą specializacijos lygį, taip pat nuolat keičiasi aktualia informacija. Galiausiai jie yra lankstesni ir veiksmingesni nei tradicinės ir labiau struktūruotos daugiašalės tarptautinės organizacijos, pavyzdžiui, Jungtinės Tautos ar Pasaulio prekybos organizacija⁵².

FATF nuo pat pradžių buvo aktyviausia tarptautinė organizacija, sprendžianti virtualių valiutų keliamas pinigų plovimo grėsmes, ir jau 2015 m., reaguodama į tai, kad jurisdikcijos visame pasaulyje pradėjo reguliuoti virtualiąsias valiutas, remdamasi pagrindiniais FATF standartais, pateikė šalis gaires, kaip spręsti su virtualiosiomis valiutomis susijusias pinigų plovimo problemas. Gairės, visų pirma, buvo skirtos virtualių valiutų keitykloms, atsižvelgiant į tai, kad tai buvo taškas, per kurį patenkama į finansų sistemą, kuri jau yra reguliuojama.

Tačiau ši sistema turėjo trūkumų. Remiantis Malcolmu Campbell-Verduynu, kritiką buvusiai sistemai galima skirstyti į tris dalis. Visų pirma, problema kilo dėl to, kad FATF šalis siūlė reikalauti, kad finansų ir ne finansų įmonės, dirbdamos su virtualiomis valiutomis, pačios įvertintų pinigų plovimo riziką. Tačiau akcentuojant rinkos iniciatyvas, buvo nepastebimos problemos, susijusios su sektoriaus surinktų duomenų pateikimu, taip pat su tuo, kad reguliavimo institucijos gali būti materialiai ir intelektualiai „užvaldytos“ sektoriaus interesų⁵³.

Antroji kritikos dalis susijusi su tuo, kad FATF gairėse buvo linkstama pasikliauti „stebuklingais“ technologiniais sprendimais tikintis, kad rinkos dalyviai gali sukurti taikomųjų programų programavimo sąsajas, kuriomis būtų teikiama kliento identifikavimo informacija, arba trečiųjų šalių skaitmeninės tapatybės sistemas, kurios pačios turėtų būti reguliuojamos. Tačiau nebuvo atsižvelgta į tai, kad dar nebuvo technologijos, kuri leistų imtis tapatybės nustatymo procesų. Be kita ko, tai iš esmės prieštarauja virtualių valiutų bendruomenės taip siekiamai decentralizacijai⁵⁴.

Galiausiai, atkreipiant dėmesį į didelės rizikos mainus, nebuvo atsižvelgiama

⁵² *Ibid.*

⁵³ Malcolm Campbell-Verduyn, „Bitcoin, Crypto-Coins, and Global Anti-Money Laundering Governance“, *Crime, Law and Social Change* 69, 2 (2018): 283–305, <https://doi.org/10.1007/s10611-017-9756-5>.

⁵⁴ *Ibid.*

į platesnį kitų, galimai mažesnės rizikos, tačiau vis dėlto svarbių virtualių valiutų ekosistemos centrų egzistavimą. Sutelkiant dėmesį į mazgus, t. y. keityklas, neat-sižvelgiama į daugybės kitų veikėjų pinigų plovimo potencialą. Pavyzdžiui, siaurai apibrėžiant, kas tiksliai sudaro virtualių valiutų mainus, neatsižvelgiama į tai, kad, pavyzdžiui, kasėjai taip pat gali būti pagrindiniai mazgai, palengvinantys pinigų plo-vimą, nors kasybos procesas savaime nėra susijęs su pinigų plovimo problemomis⁵⁵.

Pastaruoju metu aktualiausias 2021 m. pabaigoje FATF atnaujintas rizika paremto požiūris į virtualų turtą ir virtualaus turto paslaugų teikėjų reguliavimo vadovas. FATF gana tiksliai apibrėžė terminus, įvestos virtualaus turto ir virtua-laus turto paslaugų teikėjų sąvokos.

Vadovaujantis atnaujintomis gairėmis, FATF rekomendacijos turėtų būti tai-komos šalims ir kompetentingoms institucijoms, taip pat virtualaus turto pas-laugų teikėjams ir kitiems įpareigotiesiems subjektams, kurie vykdo su virtualiu turtu susijusią veiklą, pavyzdžiui, finansų įstaigoms, tokioms kaip bankai. Tačiau G. Soana teigimu, reguliuojamų įpareigotųjų subjektų skaičiaus didinimas nepa-keis fakto, kad virtualios valiutos leidžia vykdyti *peer-to-peer* sandorius, todėl joks tarpininkas niekada neatliks tos priverstinės kliūties funkcijos, kurią jis atlieka *fiat* rinkoje. Mėginimas pritaikyti paveldėtą reguliavimo metodą naujai priemo-nei gali duoti tik dalinių ir galiausiai nepatenkinamų rezultatų⁵⁶.

Akcentuotina, kad išskiriamos pagrindinės virtualaus turto pinigų plovimo ir terorizmo finansavimo rizikos yra susijusios su reikalavimų neatitinkančių arba silpnai juos atitinkančių virtualaus turto paslaugų teikėjų problema, taip pat ano-nimiškumo didinimo metodais⁵⁷. Vieni iš geriausiai žinomų ir aptartų anonimiš-kumą didinančių instrumentų yra virtualių valiutų maišytuvai. J. Scharfmano teigimu, naudojimasis kriptovaliutų maišytuvų paslauga savaime nebūtinai yra neteisėtas. Taip pat yra nemažai teisėtų priežasčių, dėl kurių žmonės naudojami tokiais paslaugomis, pavyzdžiui, jeigu norima didesnio privatumo. Tačiau tai ypač patogus įrankis nusikaltėliams, siekiantiems plauti lėšas. Maišymo paslau-gų naudojimas padeda kriminaliniam elementui užmaskuoti lėšų šaltinį, leidžia paslėpti tapatybę ir užmaskuoti sandorius.

Pagrindinis FATF standartų komponentas yra tas, kad jie turėtų būti taiko-mi virtualiam turtui atsižvelgiant į jo rizikos pobūdį nepriklausomai nuo to, kaip

55 Campbell-Verduyn, *supra note*, 53.

56 Giulio Soana, „Regulating Cryptocurrencies Checkpoints: Fighting a Trench War with Cavalry?“, *Economic Notes* 51, 1 (2022), <https://doi.org/10.1111/ecNo.12195>.

57 *Ibid.*

virtualus turtas įvardijamas nacionalinėje teisėje. FATF nurodo, kad virtualus turtas gali būti susijęs su didesne pinigų plovimo ir teroristų finansavimo rizika ir kad gali prireikti tinkamų rizikos mažinimo priemonių tokiai neteisėtai veiklai nustatyti ir kovoti su ja. Kliento ir sandorio šalies tapatybės nustatymo nebuvimas yra ypač problemiškas virtualaus turto, kuris yra tarpvalstybinio pobūdžio, atveju. Nepakankamas neskaidrių sandorių rizikos valdymas nustatant ir tikrinant kliento tapatybę didina pinigų plovimo ir terorizmo finansavimo pavojų, taip pat apsunkina lėšų atsekamumą⁵⁸.

Taigi, FATF standartai, kurie gali būti įvardijami kaip švelnioji teisė pinigų plovimo prevencijos srityje, nors ir yra neformali, o susitarimai teisiškai neprivalomi pagal bendrąją tarptautinę teisę, suteikia valstybėms esminio lankstumo ir laisvės vystytis laikui bėgant, taip pat galimybę vidaus teisėje nustatytus įsipareigojimus pritaikyti prie iškilusių problemų. Skirtingai nuo tradicinių sutartinių įsipareigojimų, kuriuos pasirašiusios vyriausybės turi paversti vidaus teise, kad jie turėtų privalomą teisinę galią, prevencinės kovos su pinigų plovimu priemonės kaip FATF rekomendacijos įgyvendinamos taikant įvairius, neįpareigojančius mechanizmus. Išskirtinai svarbus FATF rekomendacijų bruožas – dėmesys jų įgyvendinimui, kuris pasiekiamas FATF vertinant rekomendacijų vykdymą. Nepaisant to, kad FATF rekomendacijos nėra teisiškai privalomos, jos reikšmingai paveikė prevencinių nacionalinių kovos su pinigų plovimu teisės aktų ir politikos formavimą visame pasaulyje. Šalys, remdamosi aprašytais standartais, juos gali pritaikyti pagal savo poreikius, kartais daugiau dėmesio skirdamos vienoms rekomendacijoms negu kitoms. Toks harmonizuoto požiūrio trūkumas gali nulėmti frakcionuotą pinigų plovimo prevencijos sistemą, blogiausiu atveju sukuriant reguliacinius arbitražus, kuriais galėtų pasinaudoti potencialūs nusikaltėliai.

6. Pinigų plovimo ir teroristų finansavimo standartai Europos Sąjungos teisėje

FATF rekomendacijos kuria pasaulines normas, darančias įtaką AML/CTF teisės aktams visame pasaulyje, ypač Europos Sąjungoje. Nors yra neprivalomos formos, tačiau rekomendacijos įsitvirtino kaip tarptautinis standartų nustatinėtojas

⁵⁸ Angela S.M. Irwin ir Adam B. Turner, „Illicit Bitcoin Transactions: Challenges in Getting to the Who, What, When and Where“, *Journal of Money Laundering Control* 21, 3 (2 July 2018): 297–313, <https://doi.org/10.1108/JMLC-07-2017-0031>.

kovos su pinigų plovimu ir terorizmo finansavimu srityse, ir dabar tos pačios neprivalomos rekomendacijos įgijo beveik privalomą pobūdį dėl didelės FATF narių dalies ir su rekomendacijomis susijusio sankcijų mechanizmo. Be to, šios beveik privalomos normos dažnai buvo paverstos teisiškai privalomomis tautinių *kietųjų* priemonių dalimis. L. Borlini ir F. Montanaro nurodo, kad būtent todėl AML/CTF srityje egzistuoja nuodugnus ir dinamiškas ryšys tarp švelnios ir griežtosios teisės, kadangi viena teisė remiasi kita ir stiprina ją nuolatinėje partnerystėje⁵⁹.

ES, kaip ir FATF, parengė kovos su pinigų plovimu ir teroristų finansavimu strategiją, kuri grindžiama prevencija ir baudžiamuoju persekiojimu. Europos Sąjunga buvo pirmoji regioninė organizacija, sukūrusi išsamią kovos su pinigų plovimu ir teroristų finansavimu reguliavimo sistemą. Tačiau dėl didelės ES valstybių narių patirties baudžiamosiose bylose kriminalizavimas pasirodė esąs sunkiau įgyvendinamas nei prevencija⁶⁰.

ES kovos su pinigų plovimu politika rodo, kad rizika grindžiamas požiūris paprastai yra veiksmingesnis už taisyklėmis grindžiamą požiūrį, t. y. kovos su pinigų plovimu taisyklių rinkinį, kuriame neatsižvelgiama į skirtingą organizacijų pobūdį ir rizikos pobūdį. Pirmiausia, jis suteikia įpareigotiesiems subjektams paprastą ir nebrangų metodą mažmeninei bankininkystei ir atvejams, apskritai neturintiems išskirtinių rizikos ypatybių. O kai rizikos dydis didėja, įpareigotosios organizacijos privalo rinkti daugiau informacijos apie savo klientus⁶¹.

Kalbant apie pinigų plovimą pasitelkus virtualias valiutas, šiame straipsnyje minimos aktualios penktosios direktyvos preambulėje teigiama, kad dabartinės vis labiau populiarėjančios finansinės technologijos, nepaisant didėjančios jų sklaidos, nebuvo reguliuojamos Europos Sąjungos teisės aktų. Todėl, siekiant neatsilikti nuo technologinės pažangos ir besiformuojančių tendencijų, buvo ypač svarbu imtis papildomų priemonių⁶². Tai paskatino daugiau dėmesio skirti virtualios valiutos konvertavimo paslaugų teikėjams ir depozitinių piniginių paslaugų teikėjams, kuriems netaikomas Europos Sąjungos reguliavimas. Tad

59 Sergio ir Montanaro, *supra note*, 51.

60 *Ibid.*

61 *Ibid.*

62 „Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2018/843, 2018 m. gegužės 30 d., kuria iš dalies keičiama Direktyva (ES) 2015/849 dėl finansų sistemos naudojimo pinigų plovimui ar teroristų finansavimui prevencijos ir iš dalies keičiamos direktyvos 2009/138/EB ir 2013/36/ES“, EUR-Lex, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32018L0843>.

atsirado būtinybė išplėsti AMLD4 taikymą, įtraukiant virtualios valiutos konvertavimo ir depozitinių piniginių paslaugų teikėjus⁶³.

AMLD5 direktyvoje pirmą kartą reikalaujama, kad du virtualių valiutų rinkos dalyviai – keityklos ir depozitinių piniginių paslaugų teikėjai – laikytųsi kovos su pinigų plovimu pareigų. Šioje direktyvoje abu įpareigotieji subjektai yra laikomi rinkos prižiūrėtojais, todėl privalo nustatyti ir stebėti savo naudotojus, siekdami sumažinti virtualių valiutų suteikiamą anonimiškumą, kuris kelia iššūkių veiksmingam baudžiamajam persekiojimui⁶⁴. Taip užtikrinamas itin reikalingas skaidrumas Europos Sąjungos virtualių valiutų sektoriuje. AMLD5 reguliavimo perimetru siekiama užtikrinti, kad virtualių valiutų konvertavimo į *fiat* valiutas paslaugų teikėjai, taip pat depozitinių piniginių paslaugų teikėjai, prieš teikdami savo produktus ar paslaugas, atliktų deramą klientų patikrinimą.

Atsižvelgiant į direktyvoje pateiktą virtualios valiutos sampratą, jos apibrėžiamos kaip „*virtuali valiuta – skaitmeninė vertės forma, kuri nėra išleista arba užtikrinta centrinio banko ar viešosios valdžios institucijos, nebūtinai susieta su teisės aktais nustatyta valiuta ir neturinti teisinio valiutos ar pinigų statuso, tačiau pripažįstama fizinių arba juridinių asmenų kaip atsiskaitymo priemonė ir galinti būti perduodama, laikoma arba parduodama elektroniniu būdu*“⁶⁵. Akcentuotina, kad į AMLD5 taikymo sritį patenka tos valiutos, kurios gali būti perduotos, laikomos ar parduodamos elektroniniu būdu. Nėra atsižvelgiama į tai, ar tai dvikryptės, ar vienkryptės virtualios valiutos, t. y. ar jos įsigyjamos už realius pinigus ir vėliau panaudojamos tik virtualiuose pasauliuose, įsigyjant prekes ar paslaugas, ar jos gali būti perverdamos į kitas virtualias valiutas ir jomis prekiaujama virtualių valiutų rinkose.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad direktyvoje lietuvių kalba vartojama sąvoka *atsiskaitymo priemonė*, tačiau anglų kalba ta pati sąvoka įvardijama kaip *means of exchange*, prancūzų kalba – *moyen d'échange*, tai galėtų būti suprantama kaip *mainų priemonė*. Būtent dėl tokios sampratos kai kurie mokslininkai analizuoja šią sąvokos dalį. Šiuo atveju galima būtų pasitelkti L. Haffke nuomonę, kad kiekvienas virtualios valiutos naudojimas apima jos mainus – arba į kitą virtualią valiutą,

63 *Ibid.*

64 Soana, *supra note*, 56.

65 „Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2018/843, 2018 m. gegužės 30 d., kuria iš dalies keičiama Direktyva (ES) 2015/849 dėl finansų sistemos naudojimo pinigų plovimui ar teroristų finansavimui prevencijos ir iš dalies keičiamos direktyvos 2009/138/EB ir 2013/36/ES“, EUR-Lex, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32018L0843>.

arba į *fiat* valiutą, arba į kitą prekę ar paslaugą. Tačiau, minėto mokslininko nuomone, toks platus aiškinimas yra klaidingas, nes taip plačiai aiškinama sąvoka neturėtų beveik jokios ribojamosios funkcijos. Tokiu atveju beveik viskas (net ir, pvz., akmenys) gali būti naudojama kaip mainų priemonė. Todėl kovos su pinigų plovimu teisės aktai galėtų būti išplėsti iki sistemos, kuria siekiama stebėti visus privačių prekių sandorius⁶⁶.

Atsižvelgiant į papildytą įpareigotųjų subjektų sąrašą galima atrasti spragų. Pagal AMLD5 reguliavimą, į įpareigotųjų subjektų sąrašą patenkančios virtualių valiutų keityklos rodo, kad virtualių valiutų kovos su pinigų plovimu reguliavimo taikymo sritis apsiriboja tik tam tikromis dvikrypčių schemų virtualiosiomis valiutomis, t. y. tada, kai už *fiat* valiutas yra įsigijamos virtualios valiutos, ir atvirkščiai. Į taikymo sritį nepatenka kitos virtualių valiutų schemos, įskaitant virtualių valiutų mainus į kitas virtualias valiutas. Taip pat nepatenka ir virtualios valiutos, naudojamos prekėms ir paslaugoms gauti, nereikalaujant jų keisti į teisėtą mokėjimo priemonę ar panašias priemones, arba naudojantis piniginės paslaugų teikėjo paslaugomis⁶⁷. Todėl šioje vietoje sudaroma galimybė virtualių valiutų keitykloms išvengti prievolių pagal AMLD5. Galima daryti prielaidą, kad ES teisės aktų leidėjai pasirinko nereguluoti virtualių valiutų keityklų, kuriose virtualios valiutos keičiamos į virtualias valiutas, dėl fakto, kad jos neturi tiesioginio ryšio su *fiat* valiutų sistema. L. Haffke nuomone, toks argumentas yra ypač klaidingas. Visų pirma, pačioje direktyvoje pripažįstama, kad nusikaltėliai gali pervesti pinigus į Europos Sąjungos finansų sistemą. Be kita ko, *fiat* valiutos sistemoje klasikinės *fiat* valiutos keityklos jau yra įpareigotieji subjektai pagal AMLD4. Įtraukdami virtualių valiutų keityklas kaip įpareigotuosius subjektus įstatymų leidėjai AML reguliavimo požiūriu sinchronizuotų virtualių valiutų sistemas su *fiat* valiutų sistema. Tai yra svarbu, nes virtualių valiutų mainai kelia panašią pinigų plovimo ir terorizmo finansavimo riziką, kadangi viena valiuta keičiama į kitą. Todėl logiška, kad virtualių valiutų mainams būtų taikomi kovos su pinigų plovimu reikalavimai⁶⁸. Pritartina L. Haffke teiginiui, kad tai būtų lengviausia padaryti pakeitus paslaugų teikėjų, teikiančių virtualių valiutų ir *fiat* valiutų mainų paslaugas, apibrėžtį. Tad tikslinga rekomenduoti valstybėms narėms iš dalies pakeisti įpareigotojo subjekto apibrėžtį, kad į ją būtų įtraukiami paslaugų teikėjai,

66 Haffke, Fromberger ir Zimmermann, *supra note*, 27: 125–38.

67 Lorenzo Cancelli, „The Growing Crypto-assets Threat to Anti-money Laundering: How Institutions Are Coping with This Phenomenon“, EUDIFIN Working Paper No. 2 (2020), 15.

68 Haffke, Fromberger ir Zimmermann, *supra note*, 27.

teikiantys mainų paslaugas tarp virtualių valiutų ir *fiat* valiutų arba tarp virtualių valiutų.

Pereinant prie depozitinių piniginių paslaugų teikėjų, remiantis AMLD5 1 str. 2 d. d punkto 19 papunktyje, tokių paslaugų teikėjas apibūdinamas kaip „subjektas, kuris teikia paslaugas, skirtas privatiems šifravimo raktams savo klientų vardu apsaugoti ir virtualiosioms valiutoms laikyti, saugoti ir perduoti“. Tai galima suprasti kaip subjektus, kurie teikia saugojimo paslaugas klientų vardu. Tačiau yra programinės įrangos piniginių paslaugų teikėjų, kurie teikia paslaugas, skirtas prisijungti prie virtualių valiutų tinklų. Kadangi jie nelaiko raktų savo klientų vardu, o tik suteikia galimybę klientams saugoti savo virtualias valiutas, galima daryti pagrįstą išvadą, kad tokie programinės įrangos piniginių paslaugų teikėjai nėra saugotojai piniginių paslaugų teikėjų atžvilgiu. Todėl AMLD5 reguliavimo perimetras neapima visų galimų piniginių paslaugų teikėjų⁶⁹. G. Soana teigimu, asmuo, norintis naudoti virtualią valiutą neteisėtais tikslais, gali tiesiog laikyti savo raktus *šaltosiose piniginėse* ir taip išvengti bet kokios priežiūros⁷⁰. Be kita ko, sąsajų, leidžiančių sąveikauti su blokų grandine rankiniu būdu įvedant privatųjį raktą, teikėjai taip pat nepatenka į AMLD5 taikymo sritį.

Šiuo klausimu pasisakantis L. Haffke kartu su bendraautoriais teigia, kad AMLD5 gali būti netaikoma visiems piniginių paslaugų teikėjams saugotojams, nes jie, užuot saugoję privačius raktus, gali reikalauti, kad naudotojai įvestų privačius raktus rankiniu būdu. Jei piniginių paslaugų teikėjai taip pritaikytų savo verslo modelį, jie nebebūtų įpareigotieji subjektai pagal AMLD5. Todėl keltas klausimas, ar AMLD5 taikymo sritis turėtų būti išplėsta, įtraukiant ne saugotojų piniginių paslaugų teikėjus ir sąsajos teikėjus. Manytina, kad toks subjektų išplėtimas nėra pagrįstas, nes jei AML reguliuotų visų trijų tipų paslaugų teikėjus, nebebūtų įmanoma pervesti virtualių valiutų blokų grandinėje be pirmojo identifikavimo, tai reiškia, kad jokio sandorio nebebūtų įmanoma įvykdyti prisdengiant pseudonimu ar anonimiškai. L. Haffke teigimu, palyginti su grynaisiais pinigais, virtualios valiutos būtų pernelyg reguliuojamos, nes bet koks sandoris grynaisiais pinigais tarp dviejų žmonių gali būti visiškai anonimiškas. Todėl svarbu pabrėžti, kad blokų grandinės sandorio vertinimas pagal kovos su pinigų plovimu įstatymą neturėtų priklausyti nuo naudojamos piniginės ar piniginių paslaugų teikėjo tipo. Kadangi privačiam sandoriui grynaisiais pinigais AML

⁶⁹ Soana, *supra note*, 56.

⁷⁰ *Ibid.*

įstatymas netaikomas, tai neturėtų būti taikomas ir privačiam sandoriui virtualiomis valiutomis. Jei visos virtualių valiutų keityklos taps įpareigotaisiais subjektais, nebereikės piniginių paslaugų teikėjams taikyti AML įstatymą⁷¹.

Kadangi AMLD5 daugiausia dėmesio skiriama virtualių valiutų konvertavimo į *fiat* valiutas pinigų ir atvirkščiai paslaugų teikėjams, taip pat piniginių paslaugų teikėjams, galima sakyti, kad kitiems virtualių valiutų rinkos dalyviams skiriama mažai reguliavimo dėmesio arba jo visai neskiriama. Pavyzdžiui, kasėjų pramonė nėra įtraukta į AMLD5 teisės aktų, kuriais reglamentuojamos ES pastangos kovoti su pinigų plovimu ir terorizmo finansavimu, reguliavimo perimetra. Tačiau šioje vietoje nuomonės išsiskiria. Štai D. S. Ramalho ir N. I. Matos teigia, kad šie subjektai nepatenka į direktyvos taikymo sritį, kadangi nesaugo piniginių lėšų, tačiau tokia išimtis gali būti prieštaringa. Šiuo atveju neįmanoma atmesti galimybės naudoti kasybos centrus pinigų plovimo tikslais. Tai galėtų būti suprantama, kad prevencinės priemonės yra aktualios ir šioje veikloje. Taip atsitiks, pavyzdžiui, jei kasybos grupės valdytojas, gavęs kasybos veiklos metu gautą pirmąją bitkoinų partiją, pasiliks juos sau, o neteisėtos kilmės bitkoinus išplatins kitiems kasėjams⁷². Su tokia nuomone nesutinka L. Haffke teigdamas, esą iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad būtų nuoseklu visiems kasėjams taikyti AML reikalavimus. Tačiau tai būtų nepagrįsta – kasėjai neturėtų tapti įpareigotaisiais subjektais. Naudojimasis kasybos paslaugomis pinigams plauti nėra ypatingas bruožas, palyginti su kitomis pinigų plovimo veiklomis, atsižvelgiant į bendrą ekonominį ciklą. Pavyzdžiui, galima įsteigti netikrą parduotuvę, kurioje būtų galima plauti neteisėtai įgytus pinigus arba įsteigti virtualių valiutų kasybos grupę. Abi veiklos susijusios su vienoda pinigų plovimo rizika, todėl turėtų būti traktuojamos reguliavimo požiūriu – vienodai⁷³.

Į direktyvos taikymo sritį taip pat nepatenka maišymo paslaugų teikėjai. Šiuo atveju mokslininkų D. S. Ramalho, N. I. Matos ir L. Haffke nuomonės sutampa, autoriai sutinka, kad ši sritis bene problemiškesnė dėl reguliavimo, nes maišymo operacijos, nors dažnai atliekamos teisėtais tikslais, siekiant apsaugoti asmeninę turtą ar naudotojo privatumą, bet suteikia anonimiškumą sistemoje, kuri dažnai naudojama neteisėtai veiklai. Atsižvelgiant į tai, kad maišymo operacijos yra

71 Haffke, Fromberger ir Zimmermann, *supra note*, 27: 125–38.

72 David Silva Ramalho ir Nuno Igreja Matos, „What We Do in the (Digital) Shadows: Anti-Money Laundering Regulation and a Bitcoin-Mixing Criminal Problem“, *ERA Forum* 22, 3 (2021): 487–506. <https://doi.org/10.1007/s12027-021-00676-4>.

73 Haffke, Fromberger ir Zimmermann, *supra note*, 27: 125–38.

reikšmingos ir teisėtai apsaugant virtualias valiutas, ir neteisėtai slepiant jų gali-
mą nusikalstamą kilmę, būtų ypač svarbu, kad tokio pobūdžio paslaugų teikėjams
būtų aiškiai taikoma direktyva. Nepaisant to, kad šios paslaugos dažniausiai yra
susijusios su piniginių paslaugų teikėjais, ypač piniginių, per kurias maišomi bit-
koinai, saugotojais, tokiais atvejais jiems taikomos direktyvoje numatytos preven-
cinės pareigos, tiesioginis jų įtraukimas į subjektyviąją šių pareigų taikymo sritį,
neatsižvelgiant į piniginių saugojimo paslaugas, sustiprintų sistemos veiksmingu-
mą ir padėtų išvengti galimų reguliavimo spragų⁷⁴.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad nors virtualių valiutų keityklų reguliavimas
yra neabejotinai svarbus mažinant atotrūkį tarp kriptovaliutų ir įprastų rinkų ir
nusikaltėliai nuolat naudojami šiomis paslaugomis kaip priemone patekti į virtua-
lių valiutų rinką, tačiau pakankamai motyvuoti asmenys visada galės gauti priei-
gą prie virtualios valiutos rinkos per tikrą bendravimą su kitais asmenimis, kurie
taip pat pasirenkę prekiauti virtualia valiuta. G. Soana teigimu, *peer-to-peer* san-
tykiai, nors užima daugiau laiko nei naudojimas keityklų paslaugomis, ypač įgy-
jant virtualių valiutų už dideles sumas, neturėtų būti atmetami kaip pasirinkimas
plauti neteisėtas lėšas⁷⁵.

Išvados

Tarptautiniuose teisės aktuose nėra pateikiama vieninga ir suderinta virtua-
lių valiutų sąvoka, literatūroje pateikiamos sąvokos yra apibrėžiamos remiantis
pirminiuose teisės šaltiniuose naudojamais terminais. Tokie nesutarimai dėl ter-
minologijos gali būti viena iš kliūčių, trukdančių sukurti efektyvią reguliavimo
sistemą ir užkirsti kelią ateityje suderinti reguliavimą tarp šalių. Dėl virtualiųjų
valiutų sandoriams būdingo tarptautinio pobūdžio skirtingas institucijų terminų
aiškinimas gali skatinti rinkos dalyvius siekti pradėti veiklą palankesnio regula-
vimo šalyse.

Nors universalus virtualių valiutų apibrėžimo nėra, tačiau matant bendrus
požymius, vienijančius virtualias valiutas, jas galima būtų apibrėžti kaip „*skai-
tmeninę vertės atvaizdavimo formą, egzistuojančią elektroniniu pavidalu, kuri gali
būti naudojama kaip atsiskaitymo, mainų ar investavimo priemonė, kuri neturi
centrinio regulatoriaus ir nėra padengta fiat valiuta*“.

⁷⁴ Ramalho ir Matos, *supra* note, 72: 487–506.

⁷⁵ *Ibid.*

Atsižvelgiant į tai, kad pinigų plovimas yra tarpvalstybinis reiškinys, FATF sukurti principai, kurie gali būti įvardijami kaip švelnioji teisė, reikšmingai paveikė tarptautinį kovos su pinigų plovimu ir teroristų finansavimu reglamentavimą. Šiuo metu FATF galima laikyti įtakingiausia tarptautine institucija, formuojančia kovos su pinigų plovimu politiką ir telkiančia visuotinį supratimą, kaip kovoti su tokio pobūdžio nusikalstama veikla. FATF standartams būdingas lankstumas yra ypač svarbus tokioje sparčiai besikeičiančioje ir evoliucionuojančioje srityje. Tai suteikia galimybę valstybėms iš karto neprisiimti pernelyg griežtų išpareigojimų. Tačiau toks lankstumas iš dalies nulemia ir harmonizuotos pinigų plovimo prevencijos sistemos nebuvimą ir sukuria galimybę reguliaciniams arbitražams ir barjerus harmonizuotos sistemos egzistavimui.

Europos Sąjunga buvo pirmoji regioninė organizacija, aktyviai dalyvavusi kuriant pasaulines normas, ji dėjo daug pastangų, kad neatsilikėtų nuo pasaulinės švelniosios teisės kovos su pinigų plovimu ir terorizmo finansavimu srityse. FATF standartai stipriai paveikė šios teisės srities politikos formavimą Europos Sąjungos kontekste. Tačiau siauras įpareigotųjų subjektų sąrašas ir skaidrumo trūkumas, susijęs su virtualiojo turto sandoriais, išlieka pagrindinė problema, dėl kurios didėja pinigų plovimo keliamos rizikos poveikis.

FATF ir Europos Sąjunga vadovauja tarptautiniam požiūriui į virtualių valiutų reguliavimą, tačiau jų gairėse daugiausia dėmesio skiriama virtualios valiutos ir *fiat* valiutos sąveikai, tad daliai virtualių valiutų dalyvių reguliavimo sistemos iki šiol skyrė mažai dėmesio. Dėl šios priežasties galima teigti, kad esamas reglamentavimas nėra pakankamas. AMLD5 lygmeniu reguliavimas taikomas siaurai, atsižvelgiant į tai, kad reguliuojami tik virtualių valiutų mainai į *fiat* valiutas ir atvirkščiai, o Europos Sąjunga nėra numačiusi priemonių virtualios valiutos mainų į virtualią valiutą reguliavimui. Taip pat egzistuojantis reguliavimas neapima visų galimų piniginių paslaugų teikėjų, be kita ko, nėra atsižvelgiama ir į kasėjų pramonę, taip pat maišymo paslaugų teikėjus, todėl tai sukuria potencialius barjerus.

THE RELATIONSHIP BETWEEN VIRTUAL CURRENCIES AND THE PREVENTION OF MONEY LAUNDERING IN INTERNATIONAL LAW

Saulius Katuoka

Mykolas Romeris University Law School

E-mail: skatuoka@mruni.eu

Olivija Kazimiera Sinkevičiūtė

Master of Law of Mykolas Romeris University Law School

E-mail: olivija.sink@gmail.com

Summary. Given the technological novelty and rapid progress of virtual currencies, the absence of a legal framework has created a number of challenges for the prevention of money laundering. Due to the cross-border nature of virtual currencies, such as full or partial anonymity, not all international efforts to prevent the use of virtual currencies for money laundering offences have been successful to date.

This article aims to analyse the challenges posed by virtual currencies to legal regulation in international law, firstly by examining virtual currencies as a phenomenon and then by assessing their potential use in the commission of money laundering offences. The work outlines what preventive measures are in place at international level to limit the use of virtual currencies for money laundering purposes. It focuses on the recommendations of the Financial Action Task Force (FATF) and Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU, also known as the fifth anti-money laundering directive (AMLD5).

Keywords: virtual currency, cryptocurrencies, money laundering, AML/CFT, Bitcoin.

Saulius Katuoka, socialinių mokslų (teisė) daktaras, Mykolo Romerio universiteto profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: tarptautinė viešoji teisė, žmogaus teisės, tarptautinė jūrų teisė.

Olivija Kazimiera Sinkevičiūtė, teisės magistrė (specializacija – tarptautinė teisė).

Saulius Katuoka, doctor of social sciences (Law), professor at Mykolas Romeris University. Research interests: international public law, human rights, international law of the sea.

Olivija Kazimiera Sinkevičiūtė, Master of law (specialization – International Law).

IŠMANIOSIOMS SUTARTIMS TAIKYTINA TEISĖ

Denas Grigaitis

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

E. paštas denas.grigaitis@mruni.eu

Santrauka. Blokų grandinės platformose saugomos ir vykdomos išmaniosios sutartys pasižymi ne tik joms įprastai būdingomis savybėmis (šalių prievolių vykdymo automatizavimu, išraiška programavimo kalba), bet įgyja ir blokų grandinei būdingų bruožų – decentralizuotą ir paskirstytą pobūdį (prievolių vykdymas yra patikėtas ne centralizuotai veikiančiam tarpininkui, bet globaliai išsiskaidžiusiems blokų grandinės mazgams). Ši sudėtinga, sudėtinė išmaniųjų sutarčių ypatybių visuma, lemianti sąsajų ir geografinį neapibrėžtumą, taikytinos teisės nustatymo srityje kelia nemenkų iššūkių. Šiuo straipsniu siekiama nustatyti, ar Europos Sąjungos lygmeniu įtvirtintas taikytinos teisės sutartiniais santykiams nustatymo reguliavimas yra tinkamas identifikuoti išmaniųjų sutarčių šalių santykiams taikytiną teisę. Tyrime analizuojama, kokioms tipinėms aplinkybėms esant egzistuoja tarptautinis (užsienio) elementas; ar išmaniųjų sutarčių šalys gali pasirinkti jų santykiams taikytiną teisę; kaip turėtų būti taikomos reglamente „Roma I“ įtvirtintos kolizinės taisyklės. Atliktas tyrimas atskleidė, kad reglamente „Roma I“ numatytas reguliavimas geba pateikti atsakymus į daug kylančių probleminių klausimų, o jame įtvirtintos kolizinės taisyklės, nors ir neišvengiamai susiduriant su tam tikrais iššūkiais, leidžia nustatyti išmaniųjų sutarčių šalių santykiams taikytiną teisę.

Reikšminiai žodžiai: išmaniosios sutartys, blokų grandinės technologija, kolizinės taisyklės, taikytinos teisės nustatymas, tarptautinė privatinė teisė, reglamentas Roma I.

Įvadas

Blokų grandinės (angl. *blockchain*) technologija (toliau – *blockchain*, blokų grandinė) leido naujai pažvelgti į dar praėjusiame amžiuje N. Szabo pateiktą

išmaniųjų sutarčių (angl. *smart contracts*) koncepciją¹. Dėl šios technologijos tokių sutarčių sudarymas gali užtikrinti ne tik automatizuotą prievolių vykdymą, bet ir kitus sutartinių santykių šalims patrauklius privalumus: tarpininko eliminavimą; prievolių vykdymo patikėjimą globaliai išsiskaidžiusiems, nepriklausomiems subjektams; galimybę veikti pseudonimiškai; kt. Nenuostabu, kad išmaniosios sutartys pamažu populiarėja, o ir įvairių mokslo sričių atstovų akirtyje atsидuria vis dažniau. Tvirtai atmetus „kodas yra teisė“ (angl. *code is law*) teoriją paremtą požiūrį² ir pripažinus, kad išmaniosioms sutartims teisės reikia ne mažiau nei tradicinėms sutartims³, laikas atsigręžti į santykinai mažai dėmesio sulaukusį taikytinos teisės išmaniosioms sutartims nustatymą.

Išmaniųjų sutarčių fenomenas taikytinos teisės nustatymo srityje kelia nemenkų iššūkių. Vienareikšmiškos pozicijos nėra net dėl to, kokiais atvejais taikytinos teisės nustatymo reguliavimas yra aktualus, t. y. kada egzistuoja tarptautinis (užsienio) elementas. Nėra aišku ir tai, kaip (ir ar iš viso) šalys gali realizuoti autonomiją pasirinkti jų santykiams taikytiną teisę, ypač jei šalių santykiai formalizuojami išimtinai tik išmaniąja sutartimi (kodu). Su problemomis susiduriama ir taikant kitas taikytinos teisės nustatymo taisykles⁴.

Tyrimu siekiama nustatyti, ar Europos Sąjungos lygmeniu įtvirtintas taikytinos teisės sutartiniams santykiams nustatymo reguliavimas⁵ leidžia identifikuoti išmaniųjų sutarčių šalių santykiams taikytiną teisę, kada, kurios ir kaip kolizinės taisyklės gali būti sėkmingai taikomos. Tikslui pasiekti keliama šie uždaviniai: (i) ištirti *blockchain* ir išmaniųjų sutarčių savybes, turinčias reikšmingos įtakos taikytinos teisės nustatymo reguliavimo srityje; (ii) išanalizuoti, kokiais tipiniais

1 Nick Szabo, „Smart Contracts: Building Blocks for Digital Markets“, *The Journal of Transhumanist Thought* 18, 2 (1996), https://www.fon.hum.uva.nl/rob/Courses/InformationInSpeech/CDROM/Literature/LOTwinterschool2006/szabo.best.vwh.net/smart_contracts_2.html.

2 Alexander Savelyev, „Contract law 2.0: ‘Smart’ contracts as the beginning of the end of classic contract law“, *Information & Communications Technology Law* 26, 2 (2017): 132–133, <https://doi.org/10.1080/13600834.2017.1301036>.

3 Giesela Rühl, „Smart (Legal) Contracts, or: Which (Contract) Law for Smart Contracts?“, iš *Blockchain, Law and Governance*, Benedetta Cappelletti ir Gherardo Carullo (Cham: Springer Nature Switzerland, 2021), 161–162, <https://www.springer.com/gp/book/9783030527211>.

4 Šiame kontekste akcentuotina, kad tyrime nėra nagrinėjama ir sprendžiama šalių pseudonimiškumo problemika, kadangi, viena vertus, ji nėra unikali išmaniųjų sutarčių šalių santykiams, ir, kita vertus, ji nėra sprendtina pasitelkus taikytinos teisės nustatymo instrumentus.

5 „Europos Parlamento ir Tarybos 2008 m. birželio 17 d. reglamentas (EB) Nr. 593/2008 dėl sutartinių prievolių taikytinos teisės“, EUR-Lex, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008R0593&from=LT> (toliau – reglamentas „Roma I“).

atvejais spęstina, kad išmaniųjų sutarčių šalių santykiai pasižymi tarptautiniu elementu; (iii) įvertinti reglamente „Roma I“ įtvirtintų kolizinių taisyklių taikymą išmaniųjų sutarčių šalių santykiams ir pateikti atsakymus į kylančius probleminius klausimus.

Šiame kontekste pastebėtina, kad tinkamas taikytinos teisės nustatymo reguliavimo taikymas yra neatsiejamas nuo veiksmingos ir tinkamos išmaniųjų sutarčių šalių interesų apsaugos. Negebėjimas atsakyti į fundamentalius klausimus apie tai, kurios valstybės teisė santykiams yra taikytina, lemia neapibrėžtumą dėl išmaniųjų sutarčių šalių teisių apsaugos atsiradimo sąlygų ir reikalavimų, teisių turinio ir apimties, teisių gynimo priemonių ir būdo. Be to, neapibrėžtumas taikytinos teisės nustatymo srityje dalį visuomenės ilgainiui gali atgrasyti nuo išmaniųjų sutarčių pasitelkimo įprastuose sutartiniuose santykiuose, kas, savo ruožtu, gali lemti technologinio proveržio šioje srityje slopinimą. Todėl laiku atliktas tyrimas nagrinėjama tema yra aktualus. Juolab kad taikytinos teisės nustatymas išmaniosioms sutartims teisės mokslo atstovų analizuotas ribotai. Tematiką išsamiau nagrinėjo G. Rühl⁶, G. Garriga Suau⁷, taip pat nepriklausomas Jungtinėje Karalystėje veikiantis subjektas – Teisės Komisija⁸. Tačiau atliktuose tyrimuose daugeliu aspektų pasigendama oponuojančių pozicijų ir alternatyvių požiūrių vertinimo. Kompleksinė taikytinos teisės nustatymo išmaniosios sutartims analizė iki šiol neatlikta. Tyrimas šia tema, viena vertus, prisideda prie teisės doktrinos tolimesnio plėtojimo, bei, kita vertus, yra naudingas teisės praktikams.

Darbo objektas išskaidytas į tris dalis. Pirmoje dalyje nagrinėjami tematikai aktualūs technologiniai aspektai, pateikiami *blockchain* tipai, išskiriamos *blockchain* ir išmaniųjų sutarčių savybės, reikšmingos taikytinos teisės nustatymo srityje. Antrojoje dalyje analizuojama, kokioms aplinkybėms esant galima teigti, kad išmaniųjų sutarčių šalių santykiai pasižymi tarptautiniu elementu, nulemiančiu taikytinos teisės nustatymo reguliavimo aktualumą. Trečioje dalyje tiriamos reglamente

6 Rühl, *supra note*, 3; Giesela Rühl, „The Law Applicable to Smart Contracts, or Much Ado About Nothing?“, *Oxford Business Law Blog*, 2019 m. sausio 23 d., <https://blogs.law.ox.ac.uk/business-law-blog/blog/2019/01/law-applicable-smart-contracts-or-much-ado-about-nothing>.

7 Georgina Garriga Suau, „Blockchain-based smart contracts and conflict rules for business-to-business operations“, *Revista Electrónica de Estudios Internacionales* 41 (2021), <http://www.reei.org/en/index.php/journal/num41/notes/blockchain-based-smart-contracts-and-conflict-rules-for-business-to-business-operations>.

8 Law Commission, *Smart legal contracts Advice to Government* (Jungtinė Karalystė: HH Associates, 2021), <https://s3-eu-west-2.amazonaws.com/lawcom-prod-storage-11jsxou24uy7q/uploads/2021/11/Smart-legal-contracts-accessible.pdf>.

„Roma I“ įtvirtintos kolizinės taisyklės ir jų taikymas prievolėms, kurių vykdymas užtikrinamas išmaniosiomis sutartimis. Tyrime pasitelkti dokumentų analizės, sisteminis, loginės analizės, dedukcinis ir kiti socialinių mokslų metodai.

1. Blockchain ir išmaniosios sutartys⁹

Blockchain technologija yra didžiausią populiarumą įgijusi paskirstytojo registro technologijos (angl. *distributed ledger technology*) (toliau – DLT) rūšis. DLT yra technologinis būdas įrašyti, dalytis ir bendrinti duomenis plačiame duomenų saugyklų tinkle, kuriame kiekviena saugykla saugo tuos pačius duomenis ir kuris yra kolektyviai palaikomas ir kontroliuojamas paskirstytų kompiuterinių įrenginių, dažniausiai vadinamų mazgais (angl. *nodes*)¹⁰. Tai suteikia galimybę laikyti ir tvarkyti vieno (to paties) registro paskirstytas kopijas daugelyje skirtingų duomenų saugyklų¹¹. Paprastaiariant, tai yra technologinis sprendimas duomenis saugoti ir juos tvarkyti *decentralizuotai* (informacijos saugojimas ir tvarkymas nėra patikėtas vienam centriniam subjektui) ir *paskirstytai* (informaciją saugo ir tvarko išsiskaidę mazgai). Pati *blockchain* bendriausia prasme gali būti suprantama kaip aukščiau nurodytas ir dalį savitų (ne tiek tyrimui reikšmingų) savybių turinti duomenų bazė (registras), kuriai, kaip galima suprasti iš pavadinimo, būdingas duomenų grupavimas į blokus, jungiamus į grandinę.

Blockchain tinklai gali būti skirstomi į atviruosius (angl. *permissionless blockchain*) ir uždaruosius (angl. *permissioned blockchain*). Atvirieji tinklai neturi centrinio administratoriaus ir prie jų prisijungti gali visi norintys; uždarieji turi centrinį administratorių, kuris nustato mazgų prisijungimo prie sistemos taisyklės ir išlaiko visišką arba dalinę sistemos kontrolę¹². Šis skirstymas, kaip atskleidžiama tyrime,

9 Šioje dalyje *blockchain* ir išmaniųjų sutarčių technologinės savybės atskleidžiamos itin supaprastintai, siekiant ne išsamiai paaiškinti technologijų veikimo principą ir ypatumus, bet akcentuoti aspektus, svarbius taikytinos teisės nustatymo kontekste.

10 Tarptautinis rekonstrukcijos ir plėtros bankas, *Distributed Ledger Technology (DLT) and Blockchain* (Vašingtonas: World Bank Publications, 2017), 1, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/177911513714062215/pdf/122140-WP-PUBLIC-Distributed-Ledger-Technology-and-Blockchain-Fintech-Notes.pdf>.

11 Ali Shahaab, Chaminda Hewage ir Imtiaz Ali Khan, „Applicability and Appropriateness of Distributed Ledgers Consensus Protocols in Public and Private Sectors: A Systematic Review“, *IEEE Access* 7 (2019): 43623, <https://ieeexplore.ieee.org/document/8672572>.

12 Europos Parlamentas, *Cryptocurrencies and blockchain: Legal context and implications for financial crime, money laundering and tax evasion* (Briuselis: 2018), 15, <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/150761/TAX3%20Study%20on%20cryptocurrencies%20and%20blockchain.pdf>.

gali būti aktualus taikytinos teisės nustatymo srityje: atviruosiuose tinkluose jų veikimą palaikantys mazgai (taigi ir jų saugomi / tvarkomi duomenys) kone visais atvejais yra išskaidyti daugelyje šalių¹³, uždaruosiuose gali taip nebūti.

Aptariama technologija, manytina, daugiausia dėl užtikrinamo *decentralizuotumo* buvo itin svarbi naujoje išmaniųjų sutarčių populiarumo bangoje¹⁴. Šiuo metu sutartinių santykių šalys gali ne tik automatizuoti sutarties sąlygų vykdymą, išdėtydamos sąlygas programavimo kalba („if (sąlyga) .. then (1 veiksmas) .. else (2 veiksmas) <...>“), bet ir patikėti tokios sutarties saugojimą ir vykdymą įprastai *decentralizuotai* ir paskirstytai veikiančiam, daug mazgų apimančiam (todėl vidinių ir išorinių veiksmų sunkiai paveikiamam) kompiuterinių įrenginių tinklui – *blockchain* platformai¹⁵.

Tokios išmaniosios sutartys pasižymi ne tik jų sampratai įprastai būdingomis savybėmis (šalių prievolių vykdymo automatizavimu, išraiška programavimo kalba), bet įgyja ir *blockchain* aplinkai būdingų bruožų – *decentralizuotą* ir *paskirstytą* pobūdį. Ši sudėtinė išmaniųjų sutarčių ypatybių visuma, nulemianti sąsajų ir geografinį neapibrėžtumą, taikytinos teisės nustatymo srityje kelia iššūkių. Jie tiriami ir sprendžiami tolimesnėse šio tyrimo dalyse.

2. Kada egzistuoja tarptautinis (užsienio) elementas?

Taikytinos teisės nustatymo reguliavimas – šiuo atveju reglamentas „Roma I“ – aktualus tada, kai šalių santykiams būdingas vadinamasis tarptautinis elementas arba, kaip įvardijama reglamente „Roma I“, teisės kolizijos atvejais (reglamento „Roma I“ 1 str. 1 d.)¹⁶.

Nekyla abejonių, kad išmaniosios sutarties sudarymo aplinkybė didžiojoje

13 Pavyzdžiui, *Bitcoin blockchain* tinklas yra palaikomas mazgų, išsiskaidžiusių ne mažiau nei 90 valstybių, ir dėl to tiek *blockchain* tinklas, tiek jame esantys duomenys neretai įvardijami kaip esantys „visur ir niekur“, „Global bitcoin nodes distribution“, Bitnodes, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., <https://bitnodes.io>; Paul Vigna ir Michael. J. Casey, *The Age of Cryptocurrency: How Bitcoin and the Blockchain are Challenging the Global Economic Order* (New York: St. Martin's Press, 2016), 66, <https://us.macmillan.com/books/9781250081551>.

14 Alexandros A. Papantoniou, „Smart contracts in the new era of contracts law“, *Digital Law Journal* 1, 4 (2020): 9, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3950988.

15 Max Raskin, „The Law and Legality of Smart Contracts“, *Georgetown Law Technology Review* 1 (2017): 319, <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/gtlr1&div=32&id=&page=>.

16 Šiame kontekste svarbu akcentuoti, kad reglamentas „Roma I“ net ir teisės kolizijos atvejais nėra taikomas nustačius bent vieną iš jo taikymo išimčių (reglamento „Roma I“ 1 str. 2 d.).

daugumoje atvejų indikuoja, kad šalių sutartiniai santykiai, įforminti (iš dalies įforminti) tokia sutartimi, pasižymi tarptautiniu elementu. Tipinis pavyzdys – pirminis virtualiosios valiutos platinimas, kai išmaniosios sutartys pasitelkiamos kaip priemonė automatizuoti šalių apsiikeitimą (turtine) verte¹⁷ (už projektui suteikiamą finansavimą (įprastai vienos iš populiariųjų kriptovaliutų forma) investuotojams perleidžiamas siūlomas kriptoturtas¹⁸). Pateikto pavyzdžio atveju, kaip ir daugeliu kitų situacijų, sutarties šalys dažniausiai yra subjektai, siejami su skirtingomis valstybėmis; sutarties objektu yra globaliai paskirstytoje blokų grandinėje registruojamas ir saugomas kriptoturtas; šalys gali būti susitarusios sutarčiai taikyti užsienio valstybės teisę, t. y. savo pasirinkimu lemti tarptautinį elementą¹⁹.

Nurodyto pobūdžio tarptautiškumas vis dėlto būdingas ne visoms išmanioms sutartims. Atskirais atvejais vienintelė šio požymio išraiška gali būti tik aplinkybė, kad išmanioji sutartis yra saugoma ir vykdoma blokų grandinėje, kurios palaikymą ir veikimą užtikrina globaliai išsiskaidę mazgai. Kyla klausimas: ar susiklosčius tokioms situacijoms tarptautinis elementas taip pat egzistuoja? Ar nurodytas technologijos veikimo lemiamas veiksnys yra pakankamas tam, kad į iškeltą klausimą būtų atsakyta teigiamai?

Dauguma teisės mokslo atstovų, nagrinėjančių *blockchain* pagrindu veikiančias išmaniąsias sutartis ir taikytinos teisės joms nustatymą, į iškeltus klausimus atsakė teigiamai, t. y. priėjo prie pozicijos, kad tarptautinis elementas laikytinas egzistuojančiu net jei yra identifikuojama tik aptarta pavienė aplinkybė – tai, kad išmanioji sutartis yra saugoma ir vykdoma globaliai išsiskaidžiusių mazgų palaikomoje blokų grandinėje²⁰. Šią poziciją galima argumentuoti tuo, kad tarptautinio elemento egzistavimo reikalavimas interpretuojamas lanksčiai, reglamento „Roma I“ taikymo sritį aiškinant plečiamai. Tipiniai tarptautinio elemento

17 Paul P. Momtaz, „Initial Coin Offerings“, *Plos One* 15, 5 (2020): 1, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3166709.

18 Automatizavimas užtikrinamas kompiuteriniu kodu, t. y. iš anksto užprogramuotomis sąlygomis, pavyzdžiui, JEI [IF] 1 ether pervedamas nurodytu adresu, TADA [THEN] į adresą, iš kurio gautas 1 ether, pervedamas 1 žetonas, „How do ICOs work? – launching your ICO in Switzerland“, PWC, 5, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., <https://www.pwc.ch/en/publications/2018/how-do-icos-work-en-pwc.pdf>.

19 Jan D. Lüttringhaus, „Article 1 Material Scope“, iš *Coincise Commentary on the Rome I Regulation*, Franco Ferrari (Cambridge: Cambridge University Press, 2022), 33, <https://www.cambridge.org/core/books/concise-commentary-on-the-rome-i-regulation/F79E4A8E67AAE1F8A66A80512141D249>.

20 Rühl, *supra note*, 3: 162–163; Garriga Suau, „*supra note*, 7: 22–23; Thibault Schrepel, „Smart Contracts and the Digital Single Market Through the Lens of a ‘Law + Technology’ Approach“ (European Commission, 2021), 39, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3947174.

pavyzdžiai sutartiniuose ginčiuose galėtų būti tokios aplinkybės kaip sutarties sudarymas užsienio valstybėje, sutartinių prievolių vykdymas užsienyje, vienos iš sutarties šalių buvimas užsienio subjektu²¹. Tačiau pagal vyraujančią opiniją tarptautinį elementą gali sudaryti ir mažiau ginčui reikšmingos aplinkybės. Teisės doktrinoje pripažįstama, kad tarptautinio elemento egzistavimo reikalavimas tenkinamas esant tam tikram faktiniam užsienio ryšiui su nagrinėjama byla, dėl kurio teismas turi bent jau apsvarstyti galimybę taikyti kitų (užsienio) valstybių teisės aktus²². Gaji pozicija, kad į reglamento taikymo sritį įtraukiamos net vadinamosios „domestinės“ sutartys, kurios įformina santykius, visais esminiais bruožais susijusius su ginčo vietos valstybe, ir tik mažiau reikšmingomis aplinkybėmis, nesudarančiomis pagrindo nuspręsti dėl konkrečios teisės taikymo, siejamus su užsienio šalimi (šalimis)²³. Kitaip tariant, pagal vyraujančią nuomonę, keliamas tarptautiškumo standartas nėra aukštas.

Kita vertus, svarbu pabrėžti, kad egzistuoja ir oponuojanti nuomonė. Europos teisės institutas parengė tai, ką galima įvardyti minkštosios teisės (angl. *soft law*) šaltiniu – Principus dėl *blockchain* technologijos, išmaniųjų sutarčių ir vartotojų apsaugos (toliau – Principai)²⁴. Ketvirtojo Principo c dalis numato, kad vien tai, jog *blockchain*, kuriame saugoma išmanioji sutartis, yra decentralizuota, paskirstyta ir yra lokalizuojama skirtingose šalyse, savaime dar nereiškia, kad tokia išmanioji sutartis turi tarptautinį aspektą tarptautinės privatinės teisės prasme. Aiškinamojoje ketvirtojo Principo dalyje ši pozicija paaiškinama, kaip autoriai įvardija, funkciniu požiūriu, nurodant, kad ir įprastiniuose e. komercijos santykiuose serverio lokacija neturėtų būti vertinama kaip lemianti tarptautinio elemento egzistavimą (jei, pavyzdžiui, dviejų vienos valstybės subjektų internetinis sandoris vykdomas per kitoje šalyje esantį serverį). Autorių nuomone, turėtų būti nustatytas stipresnis ryšys su užsienio valstybe (pavyzdžiui, kaip nurodo autoriai, susitariančiosios šalys reziduoti skirtingose valstybėse).

21 Paul Torremans ir James J. Fawcett, *Cheshire, North & Fawcett: Private International Law* (Oxford: Oxford University Press, 2017), 694, <https://global.oup.com/academic/product/cheshire-north-and-fawcett-private-international-law-9780199678990?cc=lt&lang=en&>.

22 Geert van Calster, *European Private International Law: Commercial Litigation in the EU* (Hart Publishing, 2016), 240.

23 Torremans ir Fawcett, *supra note*, 21: 695.

24 „ELI Principles on Blockchain Technology, Smart Contracts and Consumer Protection“, European Law Institute, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/ELI_Principles_on_Blockchain_Technology__Smart_Contracts_and_Consumer_Protection.pdf.

Šio tyrimo autorius yra linkęs pritarti pirmajai pozicijai. Pirmą, nėra aiškių motyvų, kodėl tarptautinio elemento egzistavimo reikalavimas, taip pat ir reguliavimo taikymo sritis turėtų būti aiškinami griežtai / siaurinamai. Autorius sutinka su vyraujančia, aukščiau išdėstyta, pozicija, kad interpretacija turėtų būti plečiama. Plečiamasis aiškinimas atitinka reguliavimo tikslą harmonizuoti taikytinos teisės nustatymo taisykles²⁵. Antra, serverio lokacija įprastai atmetama kaip taikytinos teisės sutartiniams santykiams nustatymo kriterijus (motyvuojant tuo, kad serverio lokacija šalims (bent vienai iš šalių) gali būti nežinoma ir nenumatoma), bet ne kaip galimas tarptautinis elementas²⁶. Trečia, nors tarptautinio elemento egzistavimo reikalavimas ir kelia tam tikros inicijuoto ginčo sąsajos su keliomis valstybėmis sąlygą, nekvestionuotina, kad reikšmingiausios ginčo aplinkybės nukreipiant į vieną iš valstybių reglamento „Roma I“ taikymas nulemia tokios valstybės teisės taikymą. Kitaip tariant, jei ryšys su kita valstybe yra nepakankamas (per silpnas), rezultatas yra lygiai toks pats, koks būtų reglamento „Roma I“ netaikant. Suprantant tai, galima iškelti retorinį klausimą: kodėl potencialus poreikis byloje taikyti kitos valstybės teisę neturėtų būti bent jau įvertintas?

Atsižvelgiant į tai ir vertinant, kad didžioji dauguma išmaniųjų sutarčių yra laikomos ir vykdomos atvirosiose blokų grandinėse, kuriose jų veikimą palaukiantys mazgai yra pasiskirstę globaliai, spręstina, kad išmaniosios sutarties sudarymo faktas daugumoje situacijų suponuoja, kad ją sudariusių šalių santykiai pasižymi tarptautiniu elementu. Žinoma, gali būti ir išimčių. Jei visi atitinkamos blokų grandinės mazgai veikia vienoje valstybėje (tokia situacija gali susiklostyti (yra labiau tikėtina) uždarosiose blokų grandinėse), ir jeigu tarptautinis elementas neatsiskleidžia kitaip, elementas neegzistuoja²⁷ ir taikytinos teisės nustatymo reguliavimas ginčą nagrinėjančiam teismui nėra aktualus.

3. Taikytinos teisės išmaniosioms sutartims nustatymas

Taikytinos teisės nustatymo taisyklės sutartiniams santykiams, taip pat ir santykiams, formalizuojamiems (iš dalies formalizuojamiems) išmaniosiomis

²⁵ Torremans ir Fawcett, *supra note*, 21: 695.

²⁶ Garriga Suau, *supra note*, 7: 22–23.

²⁷ Florence Guillaume, „Aspects of private international law related to blockchain transactions“, iš *Blockchains, Smart Contracts, Decentralised Autonomous Organisations and the Law*, Daniel Kraus ir kt. (Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2019), 59, https://www.unine.ch/files/live/sites/florence.guillaume/files/Publications/Guillaume_Blockchain_transactions.pdf.

sutartimis, įtvirtina reglamentas „Roma I“. Šio reglamento 3 str. įtvirtina pagrindinį sutartiniams santykiams taikytinos teisės nustatymo principą – santykiams taikytina šalių pasirinktos valstybės teisė. Šalims neišreiškus valios, taikomos kolizinės taisyklės, įtvirtintos reglamento 4 str. 1–4 d. Šioje tyrimo dalyje vertinamas minėtų kolizinių taisyklių taikymas analizuojamiems santykiams.

3.1. Taikytinos teisės pasirinkimas

Taikytinos teisės nustatymo analizę tikslinga pradėti nuo vertinimo, kaip (ir ar iš viso) išmaniųjų sutarčių šalys gali pasirinkti jų prievolėms taikytiną teisę. Šiuo aspektu aktualus reglamento „Roma I“ 3 str., kuris įtvirtina šalių valios autonomijos principą, suteikiantį teisę pasirinkti taikytiną teisę. Minėtame straipsnyje nurodoma, kad šalių pasirinkimas turi būti tiksliai išreikštas arba aiškiai parodytas. Jei dėl formuluotės „tiksliai išreikštas“ abejonių nekyla, tai formuluotė „aiškiai parodytas“ nėra visiškai aiški. Reglamento 12 konstatuojamojoje dalyje nurodoma, kad šalių susitarimas dėl išimtinės jurisdikcijos yra vienas iš faktorių, į kuriuos atsižvelgiama vertinant, ar taikytinos teisės pasirinkimas buvo aiškiai išreikštas. Platesnio aplinkybių, į kurias atsižvelgtina, sąrašo reglamentas „Roma I“ neįvardija. Nors tokių aplinkybių sąrašas nėra baigtinis, lingvistinė reglamento „Roma I“ 3 str. formuluotė suponuoja, kad standartas, taikomas nustatyti šalių numanomai pasirinktą teisę, yra gana aukštas.

Kai šalių santykiai formalizuojami tiek tradicine forma, tiek kompiuterine kalba (kodu), (pavyzdžiui, šalys sudaro tiek sutartį raštu, tiek išmaniąją sutartį), didesnių problemų nekyla. Šalys jų prievolėms taikytiną teisę rašytinėje sutartyje, ją lydinčioje komunikacijoje ar kitur gali tiksliai numatyti arba tokį pasirinkimą aiškiai atskleisti. Keblesnių iššūkių kyla tais atvejais, kai šalių prievolės įforminamos išimtinai tik išmaniąja sutartimi.

Minimais atvejais gali kilti klausimas: ar šalys taikytinos teisės sąlygą gali įtraukti į išmaniosios sutarties kodą? Vieningos pozicijos šiuo aspektu nėra. Dalis tematiką nagrinėjančiųjų akcentuoja, kad taikytinos teisės pasirinkimo negalima išreikšti algoritminiu būdu („if (sąlyga) .. then (veiksmas)“)²⁸. Dalies nuomone, taikytinos teisės sąlyga galėtų būti užprogramuota nustatant kintamąjį (Taikytina teisė) su jam priskirta verte (Lietuvos teisė) arba taikytinos teisės sąlygą

28 Rühl, *supra* note, 3: 168–169.

į kodą įtraukiant kaip komentarą natūralia (tradicine) kalba²⁹. Dar kitų manymu, nurodyti kintamieji ir komentarai natūralia (tradicine) kalba kode yra tik būdai, kurie, nors į išmaniosios sutarties kodą leidžia įterpti duomenis apie taikytinos teisės pasirinkimą, nesukuria jokių kodo funkcionalumo pokyčių³⁰. Šių autorių supratimu, taikytinos teisės sąlyga kode galėtų būti įtvirtinta (užprogramuota) ne tradiciniu būdu (t. y. ne kaip taikytinos teisės sąlyga tradicine prasme), bet kaip funkcionalumas. Šios idėjos autoriai savo idėją paaiškina ir pavyzdžiu, kuris galėtų būti taip glaustai parafrazuotas: tarkime, kad paskolos sutarties šalys nori susitarti, kad skolininko mokamų palūkanų dydis, skolininkui einamuosius mokėjimus vykdant laiku, būtų skaičiuojamas pagal Niujorko teisę, pradelsus mokėjimą – pagal Anglijos teisę; siekdamos šio tikslo, šalys gali užprogramuoti išmaniosios sutarties kodą, kad šis sektų einamuosius mokėjimus, ir, nustatčius skolininko įsipareigojimų nevykdymą, pradėtų palūkanas skaičiuoti ne pagal Niujorko, bet pagal Anglijos teisę numatytą palūkanų normą.

Šio tyrimo autorius atsakymą į iškeltą klausimą įžvelgia kiek kitaip. Šalių laisvė pasirinkti jų sutartinėms prievolėms taikytiną teisę yra kartinis taikytinos teisės nustatymo sistemos principas, o šalių pasirinkimas, nenustačius reguliavime įtvirtinto pagrindo šalių valiai apriboti, turėtų būti gerbiamas ir paisomas³¹. Argumentas, kad taikytinos teisės pasirinkimo negalima išreikšti algoritminiu būdu, jokių išvadų daryti neleidžia. Funkcionaliu kodu taikytinos teisės sąlygos išreikšti ir nereikia, į kodą ji kaip atskira eilutė galėtų būti įtraukta natūralia (tradicine) kalba. Motyvas, kad taikytinos teisės sąlyga turėtų sukurti kodo, į kurią ji įvedama, funkcionalumo pokyčius taip pat neįtikina. Kodėl taikytinos teisės sąlyga negali atlikti tokios pačios funkcijos, kokią ji atlieka, kai yra įtvirtinama tradicinėje sutartyje, t. y. tiesiog nurodyti taikytiną teisę šalių ginčo atveju? Juolab kad tai, jog taikytinos teisės sąlyga nėra įvedama kodu, koku išreiškiamos kitos išmaniosios sutarties sąlygos, ir nesuteikia papildomo funkcionalumo – nekeičia fakto, kad taikytinos teisės sąlyga gali būti laikoma *blockchain* kartu su išmaniąja sutartimi kaip jos sudedamoji dalis³². Vienintele realia kliūtimi galėtų tapti tech-

29 Law Commission, *supra note*, 8: 184.

30 *Ibid.*, 184.

31 Reglamento „Roma I“ 11 konstatuojamoji dalis; Jan O'Neill, „Choice of law clauses: when you don't get (just) the law you bargained for“, *Thomson Reuters Practical Law Dispute Resolution Blog*, 2017 m. rugsėjo 14 d., <http://disputeresolutionblog.practicallaw.com/choice-of-law-clauses-when-you-dont-get-just-the-law-you-bargained-for/>.

32 Garriga Suau, *supra note*, 7: 24.

niniai iššūkiai – teismams tikrinant, ar taikytinos teisės sąlyga kode yra tiksliai išreikšta, reikėtų specialių žinių. Tačiau ši kliūtis technologijų amžiuje neabejotinai gali būti išspręsta. Todėl manytina, kad šalys taikytinos teisės sąlygą gali įvesti į išmaniosios sutarties kodą.

Taikytinos teisės pasirinkimas, kaip minėta, gali būti ne tik tiksliai išreikštas, bet ir aiškiai parodytas. Taigi kyla klausimas, ar (ir jei taip, kokios) išmaniųjų sutarčių sąlygos ir ginčo aplinkybės galėtų atskleisti šalių aiškiai išreikštą valią pasirinkti taikytiną teisę.

Išmaniųjų sutarčių sąlygos, išreikštos kodu, akivaizdu, daug reikšmingos informacijos apie šalių pasirinkimą suteikti negali. Tačiau išmaniosios sutarties vykdymas pasitelkiant, pavyzdžiui, vadinamuosius orakulus (angl. *oracles*), gali būti susietas su tam tikrais už *blockchain* ribų esančiais, išoriniais, duomenimis. Šių duomenų poreikį įprastai lemia siekis užtikrinti, kad išmanioji sutartis galėtų sąveikauti su kintančiais išorinio pasaulio veiksniais (biržose nustatyta vertybinių popierių kaina, valiutų kursų svyravimais, palūkanų normomis ar net duomenimis iš įrenginių, matuojančių oro temperatūrą). Jei tokios ir panašios aplinkybės yra itin susijusios tik su viena konkrečia teisine sistema ir net leidžia spręsti, kad šalių valia buvo pasirinkti tokios valstybės teisę, galėtų būti laikoma, kad šalys taikytiną teisę pasirinko³³.

Apsvarsčius galimybes taikytinos teisės sąlygą įtvirtinti išmaniosios sutarties kode, taip pat pasirinkimą aiškiai išreikšti, reikia pabrėžti, kad šiuo metu saugiau – būdu šalių valios autonomijai realizuoti išlieka tradicinio susitarimo dėl taikytinos teisės sudarymas. Tokio susitarimo sudarymas leistų išvengti visų aukščiau analizuotų interpretacijų ir diskusijų.

Galiausiai, tikslinga akcentuoti, kad išmaniųjų sutarčių šalys autonomiją pasirinkti taikytiną teisę artimiausiu metu, tikėtina, realizuos tik retais atvejais. Nemaža dalis ankstyvųjų šios technologinės galimybės naudotojų yra nesuinteresuoti savo sutartinių santykių susieti su konkrečios valstybės teisine sistema ir (ar) yra linkę tikėti, kad automatizuotas prievolių vykdymas *blockchain* aplinkoje yra pakankamas jų teisių garantas. Be to, tokie naudotojai ir (ar) išmaniųjų sutarčių kodus rengiantys programuotojai apie teisę pasirinkti santykiams taikytiną teisę gali nežinoti. Todėl aktualus tampa toliau tiriamas reglamento „Roma I“ 4 str.

³³ Rühl, *supra* note, 3: 169.

3.2. Taikytinos teisės nustatymas pagal reglamento „Roma I“ 4 str. 1–2 d.

Reglamento „Roma I“ 4 str. 1 d. a–h p. numato kolizines normas aštuonioms dažniausiai rinkoje sudaromoms sutartims; 4 str. 2 d. – būdingiausios pareigos vykdymo ryšio kriterijų įtvirtinančią kolizinę taisyklę, taikomą, jei sutartis negali būti priskiriama prie nė vienos iš aštuonių sutarčių ar turėtų būti priskirta prie kelių iš jų. Šių kolizinių taisyklių taikymas išmaniųjų sutarčių šalių santykiams, manytina, didesnių problemų nekelia.

Atitinkami reglamento „Roma I“ 4 str. 1 d. punktai taikomi tais atvejais, kai išmaniosios sutartys gali būti priskirtos prie tuose punktuose nurodomų sutarčių rūšių. Pavyzdžiui, jei išmanioji sutartis kvalifikuojama kaip sutartis, susijusi su daiktine teise į nekilnojamąjį turtą, tokiai sutarčiai taikoma turto buvimo vietos valstybės teisė (reglamento „Roma I“ 4 str. 1 d. c p.).

Tai, žinoma, nereiškia, kad keblių klausimų taikant minėtą reglamento dalį nekyla iš viso. Galima iškelti klausimą, ar išmaniosios sutartys, kurių pagrindu vienai iš šalių perleidus kriptovaliutą automatizuojamas prekių pardavimas ar paslaugų teikimas, gali būti kvalifikuojamos kaip atitinkamai prekių pardavimo ir paslaugų teikimo (reglamento „Roma I“ 4 str. 1 d. a–b p.). Atsakymas, viena vertus, atrodytų, priklauso nuo to, ar atsiskaitymą už prekes ir paslaugas kriptovaliuta nurodytų normų kontekste galima prilyginti atsiskaitymui įprastomis mokėjimo priemonėmis, arba, kitaip tariant, ar kriptovaliuta gali būti charakterizuojama kaip pinigai³⁴. Šiuo aspektu galima nurodyti, kad nors ekonominiu ir teisiniu požiūriu kriptovaliuta neatitinka pinigų sampratos³⁵, plačiai pripažįstama, kad, šalims susitarus, kriptovaliuta gali būti sutartinė atsiskaitymo priemonė – „sutartiniai pinigai“ (angl. *contractual money*)³⁶. Iš tiesų, kaip pastebėjo Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, tiesa, nagrinėdamas mokestinio pobūdžio klausimus, kriptovaliuta (minimu atveju *bitcoin*) neturi kitos paskirties nei būti

34 Matthias Lehmann, „Bitcoin Trades and Consumer Jurisdiction“, *The European Association of Private International Law*, 2021 m. sausio 29 d., <https://eapil.org/2021/01/29/bitcoin-trades-and-consumer-jurisdiction/>.

35 Europos centrinis bankas, „What is bitcoin?“, European Central Bank | Eurosystem, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., <https://www.ecb.europa.eu/ecb/educational/explainers/tell-me/html/what-is-bitcoin.en.html>.

36 Europos centrinis bankas, *Virtual currency schemes – a further analysis* (Frankfurtas, 2015), 23–24, <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemesen.pdf>.

naudojama kaip atsiskaitymo priemonė³⁷. Atsakymą į iškeltą klausimą, kita vertus, padeda pateikti ir tai, kad atlygintinumo požymis prekių pardavimo ar paslaugų teikimo santykiuose aiškinamas plečiamai – nėra suprantamas tik kaip piniginės sumos mokėjimas, gali pasireikšti ir kitomis ekonominę naudą suteikiančiomis formomis³⁸. Tai leidžia manyti, kad aptariamos išmaniosios sutartys kvalifikuojamos kaip atitinkamai prekių pardavimo ar paslaugų teikimo.

Jei išmanioji sutartis negali būti priskiriama prie nė vienos iš aštuonių sutarčių rūšių arba sutarties elementai gali būti priskiriami prie kelių iš sutarčių rūšių, taikoma reglamento „Roma I“ 4 str. 2 d. įtvirtinta kolizinė taisyklė, numatanti būdingiausios pareigos vykdymo ryšio kriterijų. Pagal šią kolizinę taisyklę sutarčiai taikoma šalies, turinčios įvykdyti tai sutarčiai būdingiausią pareigą, įprastos gyvenamosios vietos valstybės teisė. Šią taisyklę taikant išmaniosioms sutartims tam tikrų abejonių gali sukelti sutartį sudarančių prievolių automatizuotas pobūdis. Iš pirmo žvilgsnio, atrodytų, nėra visiškai aišku, ar automatizuota prievolė (vykdoma be aktyvių ją atliekančios šalies veiksmų) gali būti laikoma sutarčiai būdingiausia prievole. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad prievolės gali būti vykdomos pasitelkiant įvairias tarpininkavimo formas, manytina, kad prievolių automatizavimo faktas neturi jokios įtakos jų vertinimui³⁹. Kitaip tariant, automatizuotos prievolės vertinamos taip pat kaip analogiškos neautomatizuotos prievolės.

3.3. Taikytinos teisės nustatymas pagal reglamento „Roma I“ 4 str. 3–4 d.

Nesant galimybės taikyti kolizinių taisyklių, įtvirtintų reglamento „Roma I“ 4 str. 1–2 d., taikoma glaudžiausio ryšio taikytinos teisės nustatymo taisyklė (reglamento „Roma I“ 4 str. 4 d.). Pagal ją sutarčiai taikoma valstybės, su kuria ji artimiausiai

37 „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2015 m. spalio 22 d. sprendimas byloje Skatteverket prieš David Hedqvist (Nr. C-264/14)“, InfoCuria, para. 52, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=170305&pageIndex=0&doclang=LT&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=11793310>.

38 Pavyzdžiui, konkurencinio pranašumo užtikrinimu; reklamos medžiagos, praktinės patirties (angl. *know-how*) ar kitų vertingų duomenų perdavimu, „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2018 m. kovo 8 d. sprendimas byloje Saey Home & Garden NV/SA prieš Lusavouga-Máquinas e Acessórios Industriais SA (Nr. C-64/17)“, InfoCuria, para. 40, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=200063&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=10908136>.

39 Law Commission, *supra* note, 8: 186.

susijusi, teisė. Ši taisyklė įtvirtina dviejų etapų testą: pirmuoju etapu įvertinami visi sutartiniais santykiams būdingi objektyvūs kriterijai; antruoju etapu nustatoma, kurie iš jų yra patys reikšmingiausi⁴⁰. Svarbiausi kriterijai leidžia nustatyti su sutartimi labiausiai susijusią ir todėl ją reguliuojančią teisinę sistemą.

Taikant šią taisyklę išmaniosioms sutartims turėtų būti atsižvelgiama į visus kriterijus, kurie vertinami ir įprastų sutarčių atžvilgiu. Šių kriterijų sąrašas nėra baigtinis ir apima šiuos kriterijus: įprasta šalių gyvenamoji vieta, susaistymo sutartiniais santykiais vieta, išipareigojimų vykdymo vieta, šalių pasirinkta sutarties kalba, atsiskaitymo valiuta ir kt. Žinoma, dėl išmaniųjų sutarčių ir *blockchain* technologinės specifikos ne visi tradiciniai kriterijai gali būti aktualūs. Kita vertus, ši specifika lemia kitų – specialių – kriterijų aktualumą. Tokių kriterijų, kurie subendrintai pateikiami toliau, sąrašą sudarė Teisės komisija⁴¹:

1. Realaus pasaulio įvykių ir veiksmų, susijusių su išmaniaja sutartimi, vieta.
2. Realaus pasaulio turto, su kuriuo susijusi išmanioji sutartis, buvimo vieta.
3. Šalies, kuri inicijuoja išmaniosios sutarties sudarymą, buvimo vieta.
4. Ankstesniems glaudžiai susijusiems sutartiniais santykiams taikytina teisė.
5. *Blockchain* platformos administratoriaus nuolatinė gyvenamoji (buveinės) vieta, jei platforma yra uždaroji.
6. Privataus rakto buvimo vieta.
7. *Blockchain* platformos, kurioje laikoma ir vykdoma išmanioji sutartis, arba tokios platformos mazgų buvimo vieta.
8. Kriptoturto, su kuriuo susijusi išmanioji sutartis, buvimo vieta.

Nekvestionuotina, kad dalis šių kriterijų (1–5) (jei konkrečioje situacijoje gali būti identifikuoti), iš tiesų liudija išmaniosios sutarties sąsają su atitinkama valstybe. Autoriaus manymu, sąsają taip pat, nors ir kiek silpnesnę, patvirtina privataus rakto kriterijus. Privataus rakto buvimo vietos, nors iš vienos pusės ir reikšmingos aplinkybės (raktas pasitelkiamas operacijoms pasirašyti), svorį menkina gana

40 „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2014 m. spalio 23 d. sprendimas byloje Haeger & Schmidt GmbH prieš Mutuelles du Mans assurances IARD (MMA IARD) ir kt. (Nr. C-305/13)“, InfoCuria, para. 49, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=158844&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=10909968>; „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2013 m. rugsėjo 12 d. sprendimas byloje Anton Schlecker prieš Melitta Josefa Boedeker (Nr. C64/12)“, InfoCuria, para. 40, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=140944&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=11024437>.

41 Law Commission, *supra* note, 8: 188–189.

atsitiktinis pobūdis – raktas gali būti laikomas įrenginyje, būti tarpininko žinioje ar net „popierinėje“ pinigineje (t. y. užrašytas ant popieriaus lapo). Vis dėlto tai, ar bent kažkokią, o juo labiau reikšmingą sąsają tarp analizuojamų santykių ir konkrečios valstybės gali patvirtinti likę kriterijai (7–8), – diskutuotina.

Atvirųjų *blockchain* platformų, kaip ir jos mazgų, buvimo vietos nėra aiškios. *Blockchain* platforma yra visur, kur yra ją palaikantys mazgai, o šie gali būti išsiskaidę daugelyje valstybių. Kitaip tariant, tiek tokios platformos, tiek jos mazgų buvimo vietos yra globalaus pobūdžio. Tokiu atveju būtų galima svarstyti nebent apie didžiausios mazgų koncentracijos vietos kriterijų⁴², leidžiantį identifikuoti vieną – didžiausios mazgų koncentracijos vietos – valstybę. Tačiau, autoriaus įsitikinimu, net ir toks kriterijus yra labiau tinkamas išimtinėms situacijoms, kai glaudesnę sąsają patvirtinančių kriterijų paprasčiausiai neįmanoma identifikuoti (pavyzdžiui, nustatant taikytiną teisę kriptovaliutų sistemų dalyvių santykiams)⁴³.

Kriptoturto, bent jau registruojamo atvirajame *blockchain*, buvimo vieta taip pat nėra aiški. Tokio turto *situs* iš esmės yra kiekvieno *blockchain* platformos mazgo, kurie gali būti išsiskaidę globaliai, buvimo vieta. Dvejas alternatyvias pozicijas dėl tokio turto lokalizavimo pateikė Anglijos ir Velso teismai: keliuose procesiniuose sprendimuose nuspręsta, kad kriptoturto *lex situs* yra subjekto, kuriam priklauso toks turtas, nuolatinėje gyvenamojoje (buveinės) vietoje⁴⁴; dar viename – kad tokio turto savininko gyvenamojoje (verslo) vietoje⁴⁵. Šios pozicijos ne

42 Į šį kriterijų atsižvelgta Jungtinių Amerikos Valstijų teismų praktikoje, „Jungtinių Amerikos Valstijų Kalifornijos šiaurinės apygardos teismo 2018 m. rugpjūčio 7 d. sprendimas byloje *In re Tezos securities litigation* (Nr. 17-cv-06779-RS)“, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., https://securities.stanford.edu/filings-documents/1064/DLSI00_03/201887_r01x_17CV06779.pdf.

43 Denas Grigaitis, „Taikytinos teisės nustatymas kriptovaliutų sistemų dalyvių santykiams“, *Jurisprudencija* 28, 1 (2021): 173–174, <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/6617/5419>.

44 „Anglijos ir Velso aukštojo teismo (komercinio teismo) 2020 m. gruodžio 21 d. sprendimas byloje *Ion Science Ltd, Duncan Johns prieš Persons Unknown, Binance Holdings Limited ir Payward Limited* (Nr. CL-2020-000840)“, Thomson Reuters Practical Law, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., [https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2021/2254.html](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/Link/Document/Blob/I5438c9dc7c3911ebbea4f0dc9fb69570.pdf?targetType=PLC-multimedia&originationContext=document&transitionType=DocumentImage&uniqueId=0ff3f919-fd8d-425f-8528-4016a0616f21&ppcid=4ba881a5c1a9441e8e8d4ioebe-530c86b7&contextData=(sc.Default)&comp=pluk; „Anglijos ir Velso aukštojo teismo (komercinio teismo) 2021 m. liepos 15 d. sprendimas byloje <i>Fetch AI Limited, Fetch AI Foundation PTE prieš Persons Unknown, Binance Holdings and Binance Markets</i> (Nr. CL-2021-000419)“, Baili, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., <a href=).

45 „Anglijos ir Velso aukštojo teismo (kanclerio skyriaus) 2022 m. kovo 22 d. sprendimas byloje *Tulip trading limited prieš Wladimir van der Lan ir kt.* (Nr. BL-2021-000313)“, Baili, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., <https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Ch/2022/667.html>.

tik kiek išsiskiria, bet taip pat yra diskutuotinos – pasigendama išsamesnės motyvacijos, kodėl teisinė turto buvimo vieta turėtų būti nulemta ne turto specifikos ar tam tikrų objektyvių kriterijų, bet nustatyta kaip viena iš nurodytų, turto savininkui palankių, vietų.

Vertinamos kolizinės taisyklės taikymas, tikėtina, dažnai bus sudėtinga užduotis. Išmaniosios sutartys ir *blockchain* aplinka, kurioje jos laikomos ir vykdomos, gali turėti sąsajų su daugeliu valstybių, o aptarti kriterijai – nukreipti į skirtingas valstybes.

Galiausiai, šiame kontekste reikia pastebėti, kad aukščiau nurodyti kriterijai gali būti aktualūs ir sprendžiant dėl reglamento „Roma I“ 4 str. 3 d. taikymo. Šioje straipsnio dalyje įtvirtinta vadinamoji išvengimo sąlyga. Ji taikoma tais atvejais, kai sutartis yra akivaizdžiai glaudžiau susijusi su kita šalimi nei nurodo reglamento „Roma I“ 4 str. 1–2 d. Kitaip tariant, jei reglamento „Roma I“ 4 str. 4 d. taikoma tada, kai taikytinos teisės nustatyti pagal 4 str. 1–2 d. nėra galimybės, tai reglamento 4 str. 3 d. taikoma, kai 1 d. arba 2 d. gali būti taikomos, tačiau sutartis yra akivaizdžiai glaudžiau susijusi su kita teisine sistema. Minima, reglamento 4 str. 3 d. įtvirtinta, taisyklė yra griežtesnio pobūdžio, reikalauja *akivaizdžiai* glaudesnės sąsajos.

Išvados

Blockchain platformose saugomos ir vykdomos išmaniosios sutartys pasižymi ne tik joms įprastai būdingomis savybėmis (šalių prievolių vykdymo automatizavimu, išraiška programavimo kalba), bet įgyja ir *blockchain* būdingų bruožų – *decentralizuotą* ir *paskirstytą* pobūdį. Ši sudėtinė išmaniųjų sutarčių ypatybių visuma, lemianti sąsajų ir geografinį neapibrėžtumą, taikytinos teisės nustatymo srityje kelia nemenkų iššūkių.

Išmaniosios sutarties sudarymo faktas daugumoje atvejų suponuoja, kad ją sudariusių šalių santykiams būdingas tarptautinis elementas. Tai, be kitų faktorių, lemia vien aplinkybė, kad didžioji dalis išmaniųjų sutarčių yra laikomos ir vykdomos atvirosiose blokų grandinėse, kurių veikimą palaikantys mazgai yra pasiskirstę globaliai. Į išimtį patenka situacijos, kai atitinkamos *blockchain* platformos mazgai reziduoja vienoje valstybėje (tokia padėtis labiau tikėtina uždaroiose platformose) ir tarptautinis elementas nepasireiškia kitaip.

Reglamente „Roma I“ įtvirtintos kolizinės taisyklės, nors ir susiduriant su problemomis, daugumoje situacijų leidžia nustatyti išmaniųjų sutarčių šalių

santykiams taikytiną teisę. Maksimalaus apibrėžtumo taikytinos teisės klausimu siekiančioms sutartinių santykių šalims rekomenduojama realizuoti teisę pasirinkti taikytiną teisę, tai atliekant tradiciniu būdu, sutartinę sąlygą įtraukiant į greta išmaniosios sutarties sudaromą rašytinę sutartį / susitarimą.

Nepaisant teisės doktrinoje kylančių diskusijų, manytina, kad taikytina teisė gali būti pasirinkta ir tais atvejais, kai šalių santykiai formalizuojami išimtinai tik išmaniają sutartimi (kodu). Toks pasirinkimas gali būti: (i) tiksliai išreikštas, taikytinos teisės sąlygą natūralia (tradicine) kalba įtraukiant į išmaniosios sutarties kodą, arba (ii) aiškiai parodytas, išmaniają sutartį glaudžiai susiejant su viena konkrečia teisine sistema (pavyzdžiui, pasitelkiant orakulus).

Reglamento „Roma I“ 4 str. 1–2 d. taikymas išmaniosioms sutartims sudėtingesne problemika nepasižymi. Reglamento „Roma I“ 4 str. 1 d. punktai taikomi tais atvejais, kai išmaniosios sutartys priskiriamos prie tuose punktuose nurodomų sutarčių rūšių. Jei išmanioji sutartis negali būti priskiriama prie nė vienos iš sutarčių rūšių arba sutarties elementai gali būti priskiriami prie kelių iš sutarčių rūšių, taikoma reglamento „Roma I“ 4 str. 2 d. įtvirtinta kolizinė taisyklė, numatanti būdingiausios pareigos vykdymo ryšio kriterijų. Taikant šią taisyklę automatizuotos prievolės vertinamos taip pat kaip analogiškos neautomatizuotos prievolės.

Reglamento „Roma I“ 4 str. 3–4 d. įtvirtintų kolizinių taisyklių, numatančių atitinkamai akivaizdžiai glaudesnio ir glaudžiausio ryšio kriterijus, taikymas išmaniosioms sutartims dažniausiai yra (bus) komplikuota užduotis. Sprendžiant dėl šių taisyklių taikymo turėtų būti atsižvelgiama į šiuos kriterijus: realaus pasaulio įvykių ir veiksmų, susijusių su išmaniają sutartimi, vietą; realaus pasaulio turto, su kuriuo susijusi išmanioji sutartis, buvimo vietą; šalies, kuri inicijuoja išmaniosios sutarties sudarymą, buvimo vietą; ankstesniems glaudžiai susijusiems sutartiniams santykiams taikytiną teisę; *blockchain* platformos administratoriaus nuolatinę gyvenamąją (buveinės) vietą, jei platforma yra uždaroji; privataus rakto buvimo vietą. Tačiau išmaniosios sutartys ir *blockchain* aplinka, kurioje jos saugomos ir vykdomos, gali turėti sąsajų su daugeliu valstybių, o nurodyti kriterijai – nukreipti į skirtingas valstybes.

SMART CONTRACTS AND APPLICABLE LAW

Denas Grigaitis*Mykolas Romeris University Law School**E-mail: denas.grigaitis@mruni.eu*

Summary. Smart contracts stored and executed on blockchain platforms are not only automated and written in a programming language, but also have characteristics derived from the underlying blockchain technology, such as their decentralized and distributed nature (which means that they are executed by a globally distributed network of blockchain nodes rather than any centralized party). This unique set of features leads to geographical uncertainty and thus presents challenges for the domain of the applicable law. The purpose of this article is to ascertain whether the law applicable to smart contracts can be determined with the help of the conflict of law rules adopted at the level of the European Union. The author analyses which typical circumstances confirm that a smart contract has a connection to a foreign country; whether the parties of such a contract can choose the applicable law; and how the rules enshrined in the Rome I Regulation should be applied. The research reveals that the Rome I Regulation is capable of providing many of the answers to applicable law issues and, albeit sometimes with difficulties, is well equipped to be able to assign smart contracts to a particular legal system.

Keywords: smart contracts, blockchain, conflict of laws, determination of applicable law, private international law, regulation Rome I.

Denas Grigaitis, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės instituto doktorantas. Mokslinių tyrimų kryptys: tarptautinė privatinė teisė, tarptautinė prekybos teisė.

Denas Grigaitis, PhD candidate at the Institute of International and European Union Law at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: private international law, international trade law

VIEŠOJO TURTO VALDYMO PRINCIPŲ TAIKymo PROBLEMIKA EKONOMINIŲ IR SOCIALINIŲ POKYČIŲ KONTEKSTE

Rūta Petkuvienė

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

E. paštas ruta@mruni.eu

Agnė Silickienė

Vilniaus apygardos teismas

E. paštas agne.silickiene@teismas.lt

Santrauka. Lietuva yra laikoma šalimi, kurioje vyrauja liberaliosios demokratijos politinis režimas. Liberalios demokratijos koncepcija veikia socialinį procesą, kuriame vykstančios transformacijos keičia teisės, ekonomikos ir kitas sistemas. Stebima, kad valstybėje mažėja socialinės kontrolės funkcija, linkstama perleisti socialinės politikos, viešųjų paslaugų funkcijų vykdymą pačiai visuomenei. Straipsnyje analizuojama, kaip liberalios demokratijos koncepcija veikia viešojo turto valdymo procesą. Valstybė ir savivalda, įgyvendindamos nuosavybės politiką viešojo turto valdyme, linkusios veikti tikimybių balanso pagrindu ir rizikuoja viešuoju turtu neturėdamos galutinės jo apskaitos sistemos. Kokybiška viešojo turto apskaitos sistema gali aprūpinti naudingą finansinę informaciją, kuri padeda vertinti išlaidas, pagrįstai taikyti finansavimo apribojimus, pasirinkti prioritetus funkcijoms atlikti. Vyriausybės požiūris į nuosavybės politiką lemia nuosavybės valdymo modelį. Valstybės socialinės sistemos užtikrinimas, veikimas visuomenės naudai yra galimas sukūrus kokybišką viešojo turto apskaitos mechanizmą, kuris iš valstybės turto generuojamus piniginius srautus įgalintų panaudoti pagal ilgalaikius ir aiškius strateginius tikslus. Lietuvoje pripažįstama, kad valstybės ir savivaldybių institucijos tvarkosi su viešuoju turtu blogiau nei privatus subjektas, nes turi mažiau paskatų tvarkytis gerai, ekonomika ir politika nėra atskirtos, todėl pasirenkamas veiklos modelis, būdingas verslui. Tuo atveju, kai iš viešojo turto valdymo negaunama norima ekonominė grąža, pasirenkamas

jo perleidimas privatiems subjektams. Straipsnyje aptariama, koks yra galimas valstybės ir visų visuomenės narių, jų grupių, pačios visuomenės kompromisas, siekiant tautai gerovės, nepaneigiant Konstitucijoje įtvirtinto įpareigojimo globoti tam tikrus asmenis, užtikrinti piliečių saugumo poreikį, užtikrinti jų ekonomines, socialines, kultūrines teises, pasirinkus viešojo turto valdymo modelį, artimą privataus verslo valdymui.

Reikšminiai žodžiai: liberali demokratija, viešasis turtas, viešojo turto sandara, viešojo turto valdymo principai, ribotos turtinės atsakomybės akcinės bendrovės.

Įvadas

Visuomenėje visada buvo poreikis gyventi tvaraus saugumo sąlygomis. Valstybės valdymo institucijos yra įpareigosotos organizuoti pagrindinius politinius procesus taip, kad vykstantys intensyvūs pokyčiai socialiniam gyvenime nesukeltų įtampos tarp individų ir bendruomenės, kad vidinių ir išorinių socialinių ryšių ir santykių raida netaptų susipriešinimo priežastimi. Pastebėtina, kad Lietuvos visuomenę keičia ir Europos Sąjungos valstybėse narėse vykstanti socialinių procesų raida. Vienais atvejais socialiai procesai formuojasi savaime, kitais atvejais yra organizuojami valstybės valdymo institucijų, siekiant įgyvendinti tam tikrus politinius tikslus. Tai, kaip politiniai tikslai atliepia visuomenės lūkesčius, galima pastebėti pagal rezultatą – bendruomenė tampa arba atviresnė, arba uždaresnė.

Prof. V. Šlapkauskas, teisės doktrinos lygmeniu tyrinėdamas Lietuvoje liberalios demokratijos koncepciją, atkreipė dėmesį į tai, kad per daugiau kaip penkio-lik metų, kai Lietuvos Respublika yra Europos Sąjungos narė, buvo atlikta gana daug tyrimų, kurie padėjo atskleisti visuomenės grupių požiūrį į ES ir nacionalinės valstybės valdymo institucijas, taip pat į pagrindinius politinius procesus. Tačiau už tyrimo ribų likdavo visuomenės atvirumo ir jos teisinio identiteto raidos problemos, kurios yra itin svarbios svarstant tiek savos valstybės, tiek ES ir jų tarpusavio ryšio plėtotės strateginius klausimus¹. Profesoriaus V. Šlapkausko vykdomas bendruomenės atvirumo ir jos teisinio identiteto raidos tyrimas paprastai yra nukreipiamas į bendruomenės narius reikalingą saugumo poreikį ieškant atsakymo į klausimą – kaip visuomenėje pasiekti tvarų saugumą. Pilietinis

1 Povilas Aleksandravičius, Camille Riquier ir Vytautas Šlapkauskas, *Europa Lietuvoje: filosofinės ir juridinės atviros visuomenės raidos interpretacijos* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019), 60.

atvirumas yra būtina šio proceso prielaida. Sukurta tvaraus saugumo koncepcija leistų išvengti nepageidaujamų frustracijos ir agresijos reiškinių.

Valstybės valdymo institucijos yra suinteresuotos atviros bendruomenės būviu, nes tai yra prielaida jos pilietiškumui. Valstybės politinių tikslų įgyvendinimas priklauso ne tik nuo pasirinktų strateginių kryptų, bet ir nuo turimo viešojo turto, skirtino joms vystyti. Kuriant tvarią saugią aplinką būtina į tai investuoti ne tik nematerialiai, bet materialiai; ir tam naudojamas viešasis turtas. Būtent viešojo turto samprata ir jo valdymas yra šio straipsnio *tyrimo objektas*.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – ir Konstitucija) 2 straipsnyje yra nurodyta, kad Lietuvos valstybę kuria Tauta². Vadinasi, tai, ką sukūrė tauta, jai ir priklauso nuosavybės teise. Tauta neturi teisinių priemonių tiesiogiai spręsti dėl viešojo turto valdymo, naudojimo ir disponavimo, todėl nuosavybės teisę įgyvendina per valstybės ir savivaldybės institucijas. Pagal Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymą (toliau – ir VSTVNDJĮ) valstybės turto savininko funkcijas įgyvendina Lietuvos Respublikos Seimas (toliau – Seimas) ir Vyriausybė įstatymų ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka. Savivaldybių tarybos gali įgyvendinti turto savininko funkcijas pagal Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymą³. Valstybės ir savivaldybės priimti sprendimai vykdant viešąją politiką nulemia, kiek tauta turi sukurti viešojo turto, kaip jis bus valdomas, naudojamas, juo disponuojama, taip pat ir tai, kiek tautos sukurto turto turi jai likti.

Teisės aktuose nėra vienos sampratos, kuri apimtų visus esminius viešojo turto požymius. Teisės doktrinoje taip pat pateikiami įvairūs viešojo turto apibrėžimai, paremti teisės aktų analize. Galima teigti, kad Konstitucijos IV skirsnis yra pamatinis teisinis pagrindas, pagal kurį viešieji juridiniai asmenys turėtų priimti sprendimus, nustatančius, kiek turi būti privataus ir kiek viešojo turto. Tad, atrodytų, kad klausimas, kiek ir kokio viešojo turto turėtų būti valstybėje, neturi prasmės. Vis dėlto visuomenėje kyla diskusijų, kiek viešosios nuosavybės teisės turėtų būti tokiose srityse kaip medicina, švietimas, pensijų sistema, sauga ir pan. Dar daugiau neaiškumų kyla tada, kai reikia nuspręsti dėl viešojo turto specialios paskirties viešojo pobūdžio paslaugų srityje, pvz., dujų, elektros tiekimo, komunalinių paslaugų, kitų infrastruktūros paslaugų užtikrinimo ir pan.

2 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Lietuvos Aidas*, Nr. 220; 1992, Nr. 33-1014.

3 „Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 54-1492; 2002, Nr. 60-2412; TAR, 2014-04-03, Nr. 2014-04025.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti viešąjį turtą identifikuojančius požymius siekiant atskleisti viešosios nuosavybės teisės savitumą jo valdyme.

Tyrimo uždaviniai:

1. išanalizuoti viešojo turto sąvokas, nurodytas teisės aktuose, įvertinant esminius požymius, reikšmingus identifikuojant nuosavybės ribas;
2. atskleisti, kaip keičiasi viešosios nuosavybės teisės vertinimas priklausomai nuo valstybės nuosavybės politikos;
3. nustatyti, kaip kinta viešosios teisės imperatyvaus metodo vyravimas, kai viešasis turtas yra investuotas arba perduodamas patikėjimo teise valstybės ar savivaldybių kontroliuojamiems juridiniams asmenims, vykdančioms viešąsias funkcijas.

Šiame straipsnyje taikyti įvairūs tyrimo metodai: lingvistinis, lyginamasis, loginis ir sisteminis, kritinės analizės. Lingvistinis metodas taikytas interpretuojant teisės aktuose nurodytas viešosios nuosavybės teisės, viešojo turto sąvokas. Šis metodas pasitelktas atliekant kontekstu grindžiamą teisės aiškinimą, taip pat atskleidžiant panaudoto termino turinį, atsižvelgiant į jo vartojimo kontekstą. Lyginamasis ir loginis metodai taikyti siekiant atskleisti viešosios nuosavybės teisės raidą santykyje su valstybės nuosavybės politikos pokyčio kryptimis. Lyginamasis metodas panaudotas tiriant valstybės įmonių nuosavybės teisės pagrindus kai kuriose Europos Sąjungos šalyse. Sisteminis ir kritinės analizės metodai pasitelkti siekiant nustatyti ir įvertinti, kaip pakinta viešosios teisės imperatyvaus metodo vyravimas, kai viešasis turtas yra naudojamas teikiant viešąsias funkcijas patikėjimo sutarties pagrindu.

Viešosios nuosavybės teisės turinį įvairiais specifiniais aspektais yra gvildinę Dalia Vasarienė, Julija Kiršienė, Justas Sakavičius, Egidijus Krivka, Erika Ragauskienė. Kai kurios mokslinės publikacijos yra susijusios su valstybės turto ekonomine analize, viešojo intereso nuosavybės teisių į nekilnojamąjį turtą atkūrimo srityje apžvalga, turto patikėjimo teisės taikymo ribų nustatymu, finansinio turto nuosavybės teisinių aspektų tyrimais, tačiau juose nebuvo detalai tirtas viešosios turto sampratos vertinimas priklausomai nuo valstybės nuosavybės politikos, atskleista, kaip kinta viešosios teisės imperatyvaus metodo vyravimas teisinėje praktikoje įgyvendinant teisės aktų apibrėžtą veiklos laisvę. Todėl straipsnyje nagrinėjama tema yra nauja ir aktuali. Be to, autoriai tikisi šiuo straipsniu paskatinti platesnę mokslinę diskusiją šioje srityje.

1. Viešojo turto samprata

Teisės aktuose yra nurodyti subjektai, valdantys viešąjį turtą. Tai – valstybės ar savivaldybės, jų institucijos arba kitų asmenų, kurie nesiekia sau naudos, įsteigti juridiniai asmenys, valdantys materialiąsias, nematerialiąsias ir finansines vertybes. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – ir CK) 3.34 straipsnio 2 dalyje yra bendrai nurodoma, kad viešieji juridiniai asmenys yra valstybės ir savivaldybės įmonės, valstybės ir savivaldybės įstaigos, viešosios įstaigos ir t. t.⁴ Tačiau jau CK 2.35 straipsnyje yra išskiriamos valstybė ir savivaldybė, kurioms taikomas išimtinis teisinis reguliavimas, taip atkreipiant dėmesį į šių viešųjų juridinių asmenų veikos specifiškumą, tai yra nurodant, kad jiems netaikomos šios knygos II dalies normos, išskyrus šio kodekso 2.36, 2.74, 2.76, 2.80, 2.84, 2.85 straipsniai.

Specialioje teisės normoje, tai yra VSTVNDJĮ 2 straipsnyje, yra detaliau nurodomi subjektai, valdantys viešąjį turtą: valstybės ar savivaldybių institucijos, Lietuvos bankas, valstybės ar savivaldybės įmonė, įstaiga ar organizacija ir šio įstatymo 10 ar 12 straipsnyje nustatytais atvejais kiti juridiniai asmenys, patikėjimo ar nuosavybės teise valdantys, naudojantys valstybės ar savivaldybės turtą ir disponuojantys juo. Įstatyme taip pat patikslinama, kas yra valstybės ir savivaldybės valdoma bendrovė ir įmonė.

Palyginus prieš tai nurodytas teisės aktų nuostatas, galima sužinoti apie subjektus, kurie yra atsakingi už viešojo turto valdymą, naudojimą ir disponavimą juo. Kyla klausimas: kodėl šiam straipsniui yra aktualu aprašyti teisės subjektus, kai jo tyrimo objektas yra viešojo turto identifikuojančių požymių tyrimas? Atsakymas slypi subjektų apibrėžtyse, nes nei VSTVNDJĮ 2 straipsnyje, kuriame pateikiamos Įstatyme naudojamos sąvokos, nei CK nėra atskirai reglamentuota, į ką yra nukreiptas jų valdymas, naudojimas ir disponavimas jais. Kitaip tariant, įstatymo lygmeniu nėra nurodyta viena viešojo turto sąvoka. Specialioji norma išskiria kelias su turtu susijusias sąvokas: a) turtas – materialiosios, nematerialiosios ir finansinės vertybės (VSTVNDJĮ 2 straipsnio 8 dalis), b) trumpalaikis materialusis turtas – turtas, kuris naudingai eksploatuojamas ne ilgiau negu vienus metus arba kurio išigijimo vertė yra mažesnė už Vyriausybės nustatytą ilgalaikio materialiojo turto vertę (VSTVNDJĮ 2 straipsnio 7 dalis), c) ilgalaikis materialusis turtas (VSTVNDJĮ 2 straipsnio 2 dalis).

⁴ „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2000-09-06, Nr. 74-2262.

Akcentuotina, kad nors VSTVNDJĮ išskiriamos atskiros kelios sąvokos, tačiau jų apibrėžties esmė tokia pati, nes nurodant trumpalaikio ir ilgalaikio materialiojo turto sąvokas atsiranda laiko arba vertės kriterijus, tačiau turto sąvokai savaime, turinio prasme šie kriterijai neturi kokybinio aspekto. Be kita ko, neapibrėžtos nematerialiojo ir finansinio turto sąvokos.

Atsižvelgiant į išdėstytą problematiką galima padaryti išvadą, kad teisės aktuose nepateikta aiški viešojo turto samprata lemia, kad praktikoje yra naudojama supaprastinta viešojo turto sąvoka nurodant, kad tai valstybės turtas arba savivaldybės turtas. Kitaip tariant, pasiremiamas net ne specialia norma, o bendrąją normą, tai yra CK 2.35 straipsnio 1 dalimi, kurioje yra nurodyta, kad valstybė ir savivaldybės yra juridiniai asmenys ir pagal tai pavadinamas turtas. Toks sudėtingo reiškinių supaprastinimas paveikia turto valdymo teisinį mechanizmą ir kartais sukelia itin sudėtingus teisinius ginčus.

Mokslinėje literatūroje viešojo turto sąvoka dažnai yra sutapatinama su valstybės turto sąvoka, nurodant turto kaip viešosios gėrybės sampratą. Be kita ko, apibūdinant valstybės turtą jo samprata nepateikiama, bet nurodoma, kad sąvokoje turi būti išskiriami šie turto aspektai: 1) ekonominis – turtas, „nacionalinis turtas“, „valstybės turtas“, suprantamas kaip gryna asmenų, namų ūkių, šalies turimo turto vertė; 2) socialinis turtas yra nelygybės perkėlimo tarp kartų palaikymo priemonė (Gilbert, 2002, 3) natūralaus kapitalo – ekonominio turto / kapitalo sampratos išplėtimas ir papildymas natūralios aplinkos elementais, suprantant kaip vertybę natūralių ekosistemų buvimą ir jų palaikymą (Hawken, Lovins A., Lovins L. Hunter, 2001; Edwards, Abivardi, 1998); 4) turto kaip sudėtingesnėje sistemoje funkcionuojančių išteklių, gėrybių dalies vertė. Čia turimas turtas siejamas su ekologinės sistemos plėtra (Jeroen, 2001), visapusiška regionų plėtra (Thayer, 2003; Ragauskienė, 2005; Ragauskienė, Svetikas, 2007) arba net su etiniais aplinkos išteklių planavimo ir valdymo aspektais (Organic Entry Level Stewardship Handbook, 2008)⁵.

CK 1.37 straipsnio 1 dalyje yra pasirinktas bendras turto apibrėžimas, jį pertekiant per civilinių teisių objektų supratimą, nurodant, kad tai yra daiktai, pinigai ir vertybiniai popieriai, kitas turtas ir turtinės teisės, intelektinės veiklos rezultatai, informacija, veiksmai ir veiksmų rezultatai, taip pat kitos turtinės ir neturtinės vertybės. Palyginus VSTVNDJĮ 2 straipsnio 2, 7, 8 dalių nuostatas, galima

5 Erika Ragauskienė, „Valstybės turto ekonominė analizė ir valdymo transformacija“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2011), 45.

padaryti išvadą, kad CK turto apibrėžimas per teisę į objektą yra teisiškai tikslesnis, labiau atitinkantis teisės doktrina grindžiamą teisės aiškinimą.

Taigi VSTVNDJĮ normų analizė parodo, kad Įstatyme dažniau pasitelkiama turto sąvoka pagal subjektus, kuriems jis priskirtas: valstybės turtas (Įstatymo 3 straipsnis) ir savivaldybių turtas (Įstatymo 4 straipsnis), nors pagrindinėse sąvokose apie tai nėra nurodoma. Pabrėžtina ir tai, kad VSTVNDJĮ 4 straipsnyje reglamentuojamą savivaldybės turto sandarą reikia aiškinti kartu su Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymu⁶ (toliau – ir Vietos savivaldos įstatymas), nes šio įstatymo 5 straipsnyje yra nurodyta, kad savivaldybių funkcijos pagal sprendimų priėmimo laisvę skirstomos į: 1) savarankiškas (šias funkcijas savivaldybės atlieka pagal Konstitucijos ir įstatymų suteiktą kompetenciją, išpareigojimus bendruomenei ir šios interesais⁷) ir 2) valstybines (savivaldybių veiklą įgyvendinant šias funkcijas riboja valstybės institucijų ir (arba) pareigūnų sprendimai, o kartu ir teisės į valstybės perduotą turtą turinį).

Išsakytą kritiką dėl VSTVNDJĮ nurodytų sąvokų pagrindžia sisteminė teisės aktų analizė ir įrodo išvados teisingumą – teisių į viešąjį turtą apimtis, numatyta įstatymuose, yra susijusi su subjektu, nes, analizuojant valstybės valdžios ir savivaldos turimų teisių į turtą turinį, matyti, kad dažniausiai vietos valdžia yra nepakankamai savarankiška turto savininkė ir (arba) valdytoja, ypač kai kalbama apie valstybės perleistą turtą, būtiną funkcijoms atlikti. Vadinasi, norint apibūdinti, kas yra viešasis turtas, tai reikia daryti per subjekto teisės į turtą sąvoką ją siejant su turto teisinio režimo specifika.

Aiški viešojo turto sąvokai būdinga didelė praktinė reikšmė. Pavyzdžiui, kreipiantis į teismą yra būtina sumokėti žyminį mokestį. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – ir CPK) 83 straipsnio 1 dalies 10 punkte nurodyta, kad valstybės ir savivaldybių institucijos (įstaigos) yra atleidžiamos nuo žyminio mokesčio sumokėjimo už ieškinius dėl lėšų išieškojimo⁸. Ši norma skirta siekiant

6 „Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 55-1049; 2000, Nr. 91-2832; 2008, Nr. 113-4290; TAR, 2022-07-15, Nr. 2022-15614.

7 Vietos savivaldos įstatymo 6 straipsnio 3 punkte numatyta, kad savarankiška (Konstitucijos ir įstatymų nustatytos (priskirtos) savivaldybių funkcija yra savivaldybei nuosavybės teise priklausančios žemės ir kito turto valdymas, naudojimas ir disponavimas juo. Pagal Konstitucijos 120 straipsnio 2 dalį savivaldybės pagal Konstitucijos ir įstatymų apibrėžtą kompetenciją veikia laisvai ir savarankiškai. Vadinasi, dėl savivaldybės turto valdymo, naudojimo ir disponavimo savivaldybės turi diskrecijos teisę veikti savarankiškai, bet dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu perduoto savivaldybėms viešojo turto savivaldybės laisvė vis dėlto yra ribojama įstatymo.

8 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2002-04-06, Nr. 36-1340.

išvengti situacijos, kad už valstybės turtą, kuris gaunamas įstatymų nustatyta tvarka iš mokesčių, rinkliavų ir kitų įmokų, nereikėtų mokėti žyminio mokesčio, kuris taip pat yra gaunamas įstatymų nustatyta tvarka kaip rinkliava. Taigi mokėjimas viešuoju turtu už viešąjį turtą pažeistų VSTVNDJĮ 8 straipsnio 2 punkte numatytą racionalumo principą. Tačiau teismų praktikoje išsiskyrus teisės aiškinimui dėl pareigos mokėti žyminį mokestį, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. vasario 14 d. konsultacijoje Nr. A3-80 (publikuota: Teismų praktika. 2003, Nr. 19) buvo nurodyta, kad tiek valstybės ar savivaldybės įmonės (Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymo (toliau – ir Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymas) 2 straipsnio 1, 2 dalys), tiek ir akcinės ar uždarnosios akcinės bendrovės nėra išlaikomos iš valstybės biudžeto, jų turtas yra atskirtas nuo savininko (akcininkų) turto ir pagal savo prievolos jos atsako tik savo turtu (Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymo 3 straipsnio 1 dalis, Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 2 straipsnio 3 dalis), todėl šioms įmonėms CPK 83 straipsnio 1 dalies 10 punktas netaikomas.

Pirmiau nurodytoje konsultacijoje matyti, kad CPK 83 straipsnio 1 dalies 10 punkto aiškinimas buvo susietas su juridinio asmens turimu kapitalu ir teisine forma. Bet valstybės įmonė yra iš valstybės turto įsteigta arba įstatymų nustatyta tvarka valstybei perduota įmonė. Ji yra viešasis turtas, sukurtas iš mokesčių, rinkliavų ir kitų įmokų, iš kurio gauta nauda skirta tenkinti viešuosius interesus (Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymo 2 straipsnio 1, 3 dalys). Taip pat kaip ir dėl savivaldybės įsteigtos įmonės, kuri yra įsteigiama iš savivaldybės turto ir yra skirta tenkinti viešuosius interesus (Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymo 2 straipsnio 2, 3 dalys).

Tai, kad įmonė yra ribotos civilinės atsakomybės viešasis juridinis asmuo, neturėtų būti teisiškai reikšminga renkant žyminį mokestį į valstybės biudžetą. CPK 83 straipsnio 1 dalies 10 punkte yra nurodyta, kad nuo žyminio mokesčio sumokėjimo yra atleidžiami asmenys tais atvejais, kai ieškinys pareiškiamas arba pareiškimas paduodamas siekiant apginti viešąjį, valstybės arba savivaldybės interesus, – toje bylos dalyje, kurioje siekiama apginti viešąjį, valstybės arba savivaldybės interesą. Remdamasi šia norma, pavyzdžiui, savivaldybės įmonė „Vilniaus miesto būstas“ byloje dėl nuomos teisinių santykių nutraukimo ir iškeldinimo iš savavališkai užimtų patalpų nemoka žyminio mokesčio argumentuodama tuo, kad gina savivaldybės interesus. Tokia teisinė situacija teismų praktikoje pripažįstama kaip teisėta (pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-51/2010).

Apibendrinus prieš tai nurodytas teisės aktų nuostatas, teisinėje praktikoje išskylančią problemiką, pripažintina, kad viešojo turto sąvoką yra tikslinga apibrėžti per viešųjų juridinių asmenų nuosavybės ir / ar patikėjimo teisių turinį į turtą. Tokiu atveju teisėkūros juridinės technikos reikalavimai būtų veiksmingiau įgyvendinti, nes būtų išvengta perteklinio sąvokų, sukeliančių teisinį neapibrėžtumą, nurodymo, būtų aišku, ar privalo būti išlaikytas viešosios teisės imperatyvaus metodo vyравimas dėl turto valdymo, naudojimo ir disponavimo. Akcentuotina ir tai, kad aiški viešojo turto sąvoka padėtų tiksliai apskaityti valstybei ir savivaldybei priklausančią turtą. Tik kokybiška ūkio subjekto apskaitos sistema gali aprūpinti vartotojus naudinga finansine informacija, sumažinti jos asimetriją ir formavimo išlaidas, finansavimo apribojimus, investicijų jautrumą įmonės generuojamiems pinigų srautams.

VSTVNDJĮ 3 ir 4 straipsniuose yra nurodyta valstybės ir savivaldybių turto sandara, tačiau ilgalaikio materialaus, nematerialaus, finansinio, trumpalaikio materialaus turto sąrašai nėra baigtiniai. Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Tyrimų skyrius 2022 m. lapkričio 7 d. atlikęs analitinę apžvalgą padarė išvadą, kad valstybės turto sąvokai apibrėžti pasitelkiamos pačios įvairiausios sąvokos: viešasis turtas, viešoji nuosavybė, viešasis valstybės turtas, viešasis komercinis turtas, valstybės turtas, Iždo turtas ir kt. Dar skirtingiau yra suprantamas tokio turto rūšių apibrėžimas: vieni viešajam komerciniam turtui priskiria pastatus, žemę, kelius, geležinkelius, oro ir jūrų uostus, bankus, draudimo įstaigas, kiti – valstybės įmones, dar kiti valstybės turtu laiko turtą, kuris susijęs su valstybės funkcijų atlikimu, o kai šiam tikslui turtas nebenaudojamas, jis tampa viešuoju turtu ir t. t.

Minėta, kad priklausomai nuo to, ar viešasis juridinis asmuo: a) yra įgyvendinantis teises į turtą kaip savininkas, ar b) turtą valdo, naudoja ir juo disponuoja patikėjimo teise, ar c) veikia pagal turto patikėjimo sutartį, skiriasi nuosavybės teisės turinys. Ir pagal tai skiriasi šių teisių įgyvendinimui taikytinos teisės normos.

Apibendrinus prieš tai aprašytą teisinį reguliavimą galima teigti, kad viešasis turtas yra viešųjų juridinių asmenų teisių objektai, į kuriuos yra įgyvendinamos teisės ir pareigos savininko teisėmis, patikėjimo teise, pagal patikėjimo sutartį ir kurie naudojami tik viešųjų juridinių asmenų veikos tikslams siekti, numatytiems įstatyme, įstatuose, nuostatuose, priklausomai nuo viešojo juridinio asmens statuso.

2. Imperatyvaus ir dispozityvaus metodų santykis viešojo turto perdavimo procese

Teisės į viešąjį turtą yra įgyvendinamos vadovaujantis viešosios teisės principais ir normomis (VSTVNDJĮ 9 straipsnio 4 punktas). Nuosavybės teisę į viešąjį turtą įgyvendina ne pats savininkas (tauta), o valstybės ir savivaldybės institucijos per turto patikėjimo teisinius santykius⁹. Viešojo turto patikėjimo teisė – tai valstybės ar savivaldybės įmonės, įstaigos ar organizacijos arba juridinio asmens, vykdančio viešąsias funkcijas, arba savivaldybės daiktinė teisė, teisės aktų ir turto savininko nustatyta tvarka valdyti, naudotis ir disponuoti perduotu turtu, valstybei ar savivaldybei neprarandant nuosavybės teisės į perduotą turtą¹⁰. Ši viešojo turto patikėjimo teisės samprata yra paremta VSTVNDJ nuostatomis.

Lietuvoje pasirinktas viešojo turto valdymo modelis skiriasi nuo įpras- to Europos valstybėse pasirinkto viešojo turto valdymo modelio. Pavyzdžiui, Čekijoje, Estijoje, Lenkijoje valstybės turtas ir / arba jo valdymo principai reglamentuoti specialiuose įstatymuose¹¹. Lietuvoje tiek valstybė ir savivaldybės, tiek privatūs asmenys naudojami tuo pačiu turto patikėjimo teisės institutu, nors reguliuojamų teisinių santykių pobūdis yra nevienarūšis. Be to, viešojo turto patikėjimo teisės atveju vyrauja administracinis – imperatyvus veiklos metodas, o privataus patikėjimo atveju vyrauja dispozityvus metodas. Metodų skirtis yra paremta reikalavimu viešąjį turtą valdyti efektyvumo, racionalumo, visuomeninės naudos principais.

Lietuvoje pastebima, kad vis dažniau dėl teisiniame reguliavime plačiai taikomų išimčių viešojo turto valdyme vyrauja dispozityvus metodas, kuris būdingas privataus patikėjimo atveju. Pavyzdžiui, VSTVNDJĮ yra specialioji norma, reglamentuojanti valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo tvarką ir sąlygas. Pagal bendrąją taisyklę viešasis turtas perleidžiamas viešo aukciono būdu. Šio Įstatymo 20 straipsnio 1 dalies 8 punkte ir 2 dalies 5 punkte yra nurodyta, kad valstybei ir savivaldybei nuosavybės teise priklausančio turto

9 Egidijus Baranauskas, Kęstutis Laurinavičius, Vytautas Pakalniškis ir Dalia Vasarienė, *Daiktinė teisė* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010), 131–133.

10 Justas Sakavičius, „Turto patikėjimo teisės problematika Lietuvoje“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2011), 18–19.

11 Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Tyrimų skyrius, „2022 m. lapkričio 7 d. analitinė apžvalga 22/99. Valstybės turto samprata, šio turto valdymo ypatumai Europos Sąjungos valstybėse narėse“.

perdavimas kitų subjektų nuosavybėn gali būti vykdomas ir kitų įstatymų nustatytais būdais, kuriuose nebelieka reikalavimo perleisti turtą tik viešojo aukciono būdu, o, atvirkščiai, išskiriami tam tikri asmenys, kurie turi teisę pirmumo teisę pirkti savivaldybei nuosavybės teise priklausančią nekilnojamąjį turtą.

Teismų praktikoje VSTVNDJĮ numatyta galimybė perleisti valstybės ir savivaldybei priklausančią turtą ir kitų įstatymų nustatytais būdais yra aiškinama plečiamai. Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija 2020 m. rugsėjo 29 d. nutarties, priimtose civilinėje byloje Nr. 2A-442-450/2020, 49 punkte nurodė, kad VSTVNDJĮ 20 straipsnio 2 dalies 5 punkte yra įtvirtinta blanketinė, t. y. nukreipianti į kitus įstatymus, norma, kurioje nurodyta, kad savivaldybei nuosavybės teise priklausančio turto perdavimas kitų subjektų nuosavybėn gali būti vykdomas ir kitų įstatymų nustatytais būdais (pvz., nagrinėjamam ginčui aktualiu Lietuvos Respublikos paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti įstatymu (toliau – ir PBĮĮ¹²). Teismas, remdamasis PBĮĮ, išaiškino, kad savivaldybei perduotas turtas gali būti realizuotas ne tik viešo aukciono būdu. Teismas, be kita ko, pažymėjo, kad vien tai, jog ūkio pastatas yra gyvenamųjų namų valdose, *per se* yra teisinis pagrindas lengvatinėmis sąlygomis įsigyti pagalbinio ūkio paskirties pastatą (jo dalis). Kitaip tariant, pagal teismo išaiškinimą, asmenys, kurie yra gyvenamųjų namų ir / ar juose esančių butų savininkai, turi teisę pirmenybės tvarka įsigyti jų gyvenamųjų namų valdose esantį pagalbinio ūkio paskirties pastatą (jo dalis) pagal PBĮĮ 24 straipsnio 3 dalies 3 punktą (šiuo metu galiojančio PBĮĮ 25 straipsnio 3 dalis). Tačiau teismas neanalizavo gyvenamųjų namų valdos sąvokos, kurios apibrėžimas nėra pateiktas PBĮĮ.

PBĮĮ 25 straipsnio 2 dalies 3 punkte (straipsnio redakcija įsigaliojusi nuo 2022-01-01) yra numatyta, kad savivaldybės tarybos sprendimu gali būti perduodami gyvenamųjų namų valdose esantys pagalbinio ūkio paskirties pastatai, jų dalys, teisėtai naudojami inžineriniai statiniai, šių namų savininkams teikiant pirmenybę pagal šio straipsnio 3 dalį. Todėl pagal PBĮĮ 25 straipsnio 3 dalį, jeigu ketinama pirkti pagalbinio ūkio paskirties pastatus, jų dalis, inžinerinius statinius, kurių pardavimas numatytas šio straipsnio 2 dalies 3 punkte, tų pastatų valdytojas privalo raštu tai pranešti gyvenamojo namo savininkams ir pasiūlyti juos įsigyti pagal šį įstatymą.

Akcentuotina, kad ūkio paskirties pastatas, kiemo statinys, garažas, inžinerinis

12 „Lietuvos Respublikos paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti įstatymas“, TAR, 2014-10-30, Nr. 2014-15180; 2019-02-20, Nr. 2019-02742.

statinys, butas, gyvenamasis namas yra atskiri nekilnojamo turto objektai, išskyrus tuo atvejus, kai Nekilnojamojo turto registre nekilnojamieji daiktai, turintys atskirą unikalų numerį, registruojami kaip nekilnojamojo daikto priklausiniai (Lietuvos Respublikos nekilnojamojo turto registro įstatymo 10 straipsnis¹³). Nekilnojamojo turto registre registruodamas gyvenamosios paskirties statinį jo savininkas privalo pateikti suformuotą inventorizacinę bylą, kurioje yra nurodomi visi objektai, sudarantys turto kompleksą (pvz., namų valdą).

Pagal CK 4.12 straipsnį pagrindiniais daiktais laikomi daiktai, galintys būti savarankiškais teisinių santykių objektais. Esminėmis pagrindinio daikto dalimis laikomi daiktai, kurie įeina į pagrindinio daikto sudėtį ir su juo susiję taip neatskiriama, kad be jų pagrindinis daiktas negalėtų būti naudojamas pagal paskirtį arba būtų pripažintas nevisaverčiu (CK 4.15 straipsnis). Antraeiliais daiktais laikomi tik su pagrindiniais daiktais egzistuojantys arba pagrindiniams daiktams priklausantys, arba kitaip su jais susiję daiktai. (CK 4.13 straipsnio 1 dalis). Antraeilį daiktą ištinka pagrindinio daikto likimas, jeigu sutarties ar įstatymo nenustatyta kitaip (CK 4.14 straipsnio 1 dalis). Teisėje turtinis kompleksas suprantamas kaip visuma bendra paskirtimi pasižyminčių civilinių teisių objektų, kurie laikomi vientisu objektu ir turi turtinę vertę. Formuojant turtinius kompleksus į vieną visumą sujungiami skirtingi turto (tiek materialaus, tiek nematerialaus) vienetai ir toks turtinių vienetų junginys yra laikomas vienu civilinių teisių objektu. Taip pozityvioji teisė, nustatanti galimybę formuoti turtinius kompleksus ir tokiems objektams dalyvauti civilinėje apyvartoje, sudaro prielaidas turto kapitalizacijai, nes turtiniai kompleksai suformuojami siekiant pridėtinės vertės¹⁴.

Tiriant Lietuvos apeliaciniame teisme išnagrinėtos civilinės bylos Nr. 2A-442-450/2020 atvejį paaiškėjo, kad gyvenamosios paskirties statinį identifikuodavo techninės apskaitos byla, kuri buvo parengiama pagal atliktą inventorizaciją. Vadinas, kai Vyriausybė perduoda savivaldybės nuosavybės nekilnojamąjį turtą, tai jį perduoda pagal turtą identifikuojančius dokumentus, todėl pirmumo teise įsigyti gyvenamųjų namų valdose esančius ūkio paskirties pastatus, jų dalis gali tik tie asmenys, kurių būsto inventorinėje byloje yra apskaityti šie statiniai.

Remiantis viešojo turto valdymui būdingu imperatyviu reguliavimo metodu, darant išimtį iš VSTVNDJĮ, reikia vadovautis CK II skyrius nuostatomis.

13 „Lietuvos Respublikos nekilnojamojo turto registro įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 100-2261; 2001, Nr. 55-1948.

14 Asta Jakutytė-Sungailienė, „Turtiniai kompleksai: teoriniai aspektai“, *Jurisprudencija* 20, 2 (2013): 513–526.

Vadinasi, PBĮĮ 25 straipsnio 2 dalies 3 punkte numatytą pirmumo teisę įgyja tik tie savininkai, kurių namų valdai (pagrindiniam daiktui) priklauso pagalbinio ūkio paskirties pastatai, jų dalys, teisėtai naudojami inžineriniai statiniai arba šie daiktai yra susiję neatskiriamaip, kaip tai numatyta CK 4.15 straipsnyje. Kitaip tariant, jei namų valda, pagalbinio ūkio paskirties pastatai, jų dalys, inžineriniai statiniai yra suformuoti kaip kompleksai, tai jų įsigijimas pirmumo teise skirtingais laikotarpiais yra teisėtas ir galimas, jei ne, tada galima konstatuoti VSTVNDJĮ pažeidimą.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad suteikta pirmumo teisė įsigyti viešąjį turtą visada paveikia kitų asmenų teises, nes tai lemia viešojo turto vertės sumažėjimą. Tiek pagal įstatymą, tiek pagal teismų formuojamą praktiką pripažįstama, kad viešojo konkurso būdu perleistas turtas leidžia gauti kuo didžiausią kainą iš viešojo turto pardavimo; ir tai atitinka visuomeninės naudos, efektyvumo principus. Laikantis principo gauti kuo didžiausią kainą iš viešojo turto pardavimo, net ir bendraturtis lygiomis teisėmis su visais aukciono dalyviais privalo dalyvauti nustatant galutinę kainą (žr. pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartį 2020 m. birželio 12 d. civilinėje byloje Nr. e3K-3-194-695/2020).

Analizuojant viešojo turto perleidimui taikytiną imperatyvų teisinio reguliavimo metodą, pasinaudojant CK 4.79 straipsnio 1 dalimi (bendraturčio pirmenybės teisė pirkti bendro nekilnojamojo daikto dalį), VSTVNDJĮ 21 straipsnio 1 dalimi (valstybės ir savivaldybių nekilnojamųjų daiktų pardavimas viešo aukciono būdu) ir PBĮĮ 25 straipsnio 2 dalies 3 punktu (pirmumo teisė pirkti pagalbinio ūkio paskirties pastatus, jų dalis, inžinerinius statinius), galima matyti, kaip atliekant teisės aiškinimą keičiasi imperatyvaus metodo turinys.

Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija 2020 m. rugsėjo 29 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 2A-442-450/2020, pasinaudodama kasacinio teismo 2020 m. birželio 12 d. nutartimi civilinėje byloje Nr. e3K-3-194-695/2020, kurioje aiškiai nurodytas imperatyvaus teisinio reguliavimo metodo taikymo prioritetas realizuojant viešąjį turtą, 50 punkte plečiamai išaiškino, kad nepaisant juridinio fakto, t. y. kad Nekilnojamojo turto registre ūkinis pastatas yra įregistruotas kaip savarankiškas nekilnojamojo turto objektas, tačiau tai, kad pastato paskirtis yra pagalbinio ūkio ir jis yra gyvenamojoje namų valdoje, šios valdos savininkai turi teisę jį įsigyti pirmumo teise be viešo aukciono. Apibendrinus aprašytą situaciją galima padaryti išvadą, kad savarankiškas statinys, kuris nebuvo suformuotas ir įregistruotas Nekilnojamojo turto registre kaip turtinis kompleksas, gali būti perleistas be viešo aukciono, paneigiant VSTVNDJĮ

9 straipsnyje įtvirtintus valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo principus.

Vadinasi, turto patikėjimo teisės įgyvendinimas pagal nacionalinėje teisėje galiojančią teisinę reguliavimą, teismų formuojamą teisės taikymo praktiką, stokoja nuoseklumo ir sistemingumo, nes pagal bendrąją taisyklę realizuojant viešąjį turtą netaikoma CK 4.79 straipsnio 1 dalis (pirmumo teisė įsigyti nekilnojamąjį daiktą, kuris priklauso bendrosios dalinės nuosavybės teise), tačiau perleidžiant turtą pagal PBĮĮ, asmuo gali pasinaudoti pirmumo teise įsigyti savarankišką nekilnojamojo turto objektą vien dėl to, kad jis yra namų valdoje, be kita ko, tame pačiame įstatyme nenurodant namų valdos sąvokos. Pabrėžtina ir tai, kad perleidžiant pirmumo teise ūkinį pastatą kartu įgyjama pirmumo teisė lengvatine tvarka (ne aukciono būdu) naudotis žemės dalimi, skirta statiniui aptarnauti. Taip be viešo aukciono asmuo įgyja išskirtinę teisę ir į valstybei priklausančią sklypo dalį. Teismuose nagrinėjami ginčai patvirtina, kad ūkinio pastato, jo dalies, inžinerinio statinio įsigijimo pagrindinis interesas yra teisė valdyti, naudotis ar įsigyti nuosavybės teise valstybei priklausančią žemės sklypo dalį, nors PBĮĮ paskirtis yra nustatyti paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti teikimo asmenims ir šeimoms principus. Manytina, kad tokie atvejai, kai pagal paramos būstui įsigyti ir / ar išsinuomoti skirtą teisinę reguliavimą perleidžiami ūkiniai pastatai, inžineriniai įrenginiai be aukciono, kartu įgyjant teisę lengvatine tvarka naudotis ir valdyti valstybei priklausančią žemės sklypą, yra pažeidžiantys viešojo turto valdymo imperatyvą.

Kaip jau minėta, valstybės ir savivaldybės institucijos neturi teisės savo nuožiūra perleisti turto kitų asmenų nuosavybėn. Vadovaujantis VSTVNDJĮ 9 straipsnyje įtvirtintais principais savivaldybės ir valstybės institucijos sprendimą perleisti turtą kitų asmenų nuosavybėn paprastai priima tada, kai paaiškėja, kad tolesnis tokio turto valdymas nuosavybės teise nėra racionalus, o jį pardavus bus pasiekta didesnė visuomeninė nauda. Priėmusi sprendimą perleisti turtą valstybė ir savivaldybė nėra laisva pasirinkti turto realizavimo būdą ir formą, o privalo tai daryti tik VSTVNDJĮ nustatytais būdais ir tvarka, kurios laikymasis garantuoja procedūrų skaidrumą ir būsimo sandorio teisėtumą.

3. Viešojo turto valdymo patikėjimo teise įgyvendinimo problemika

VSTVNDJĮ 10 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad valstybės turtą patikėjimo teise valdo, naudoja ir juo disponuoja centralizuotai valdomo valstybės turto

valdytojas, valstybės institucijos, Lietuvos bankas, valstybės įmonės, įstaigos ir organizacijos, kiti įstatymuose nurodyti subjektai, taip pat savivaldybės – šio įstatymo 11 straipsnyje nustatytais atvejais. Pagal VSTVNDJĮ 12 straipsnio 2 dalį savivaldybių turtą patikėjimo teise valdo, naudoja ir disponuoja juo savivaldybių institucijos, įstaigos ir organizacijos, savivaldybių įmonės pagal įstatymus savivaldybių tarybų sprendimuose nustatyta tvarka. Iš įstatyme nurodytų nuostatų galima nustatyti, kad patikėjimo teisė gali būti įgyvendinama kelių skirtingų teisės subjektų (institucijos, įmonės, įstaigos ar organizacijos).

Pagrindinė viešojo turto patikėjimo teisės įgyvendinimo problema yra ta, kad savivaldybių, kaip patikėtinių, teisių ir pareigų apimtys dėl joms perduoto valstybinio turto tiesiogiai nereguliuoja nei vienas norminis teisės aktas. Tokiu atveju tenka aiškintis skirtingų teisės subjektų turto patikėjimo teisės turinio aspektus pagal jų teisinio statuso ypatumus, kad būtų galima įrodyti nevienodo teisinio reguliavimo teisinius padarinius. Pavyzdžiui, pagal Viešųjų įstaigų įstatymo 2 straipsnio 1 dalį (2007 m. sausio 18 d. redakcija), viešosios įstaigos yra viešieji juridiniai asmenys, kurie, skirtingai nei privatus juridiniai asmenys, kurių tikslas – tenkinti privačius jų dalyvių interesus, nesiekia materialinės naudos (pelno) savo dalininkams, jų tikslas – tenkinti viešuosius interesus vykdant švietimo, mokymo ir mokslinę, kultūrinę, sveikatos priežiūros, aplinkos apsaugos, sporto plėtojimo, socialinės ar teisinės pagalbos teikimo ar kitokią visuomenei naudingą veiklą. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – ir LRKT) išaiškino, kad pagal Viešųjų įstaigų įstatymo 7 straipsnio 6 dalį (2013 m. birželio 25 d. redakcija), viešosios įstaigos dalininkas turi teisę parduoti ar kitaip perleisti dalininko teises, tačiau, pagal Viešųjų įstaigų įstatymo 14 straipsnį „Viešosios įstaigos perviršio (pelno) naudojimas“ (2018 m. gegužės 24 d. redakcija), viešosios įstaigos gautas perviršis (pelnas) gali būti naudojamas tik viešosios įstaigos įstatuose nustatytiems viešosios įstaigos veiklos tikslams siekti (1 dalis), jis negali būti skiriamas dalininkams, viešosios įstaigos organų nariams, darbuotojų premijoms (2 dalis). LRKT konstatavo, kad, pagal Viešųjų įstaigų įstatymo 7 straipsnio 5 dalį (su 2007 m. sausio 18 d. pakeitimu), šio straipsnio 6 dalį (2013 m. birželio 25 d. redakcija), 14 straipsnį (2018 m. gegužės 24 d. redakcija), viešojoje įstaigoje jos dalininkai dalyvauja (naudojasi dalininko teisėmis) nesiekdami materialinės naudos (pelno) sau ar kitiems dalininkams¹⁵.

15 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2022 m. gruodžio 13 d. nutarimas“, TAR, 2022-12-13, Nr. 25400.

Valstybės ir savivaldybių įmonės – tai iš valstybės arba savivaldybės turto įsteigti arba valstybei ar savivaldybei perduoti ribotos civilinės atsakomybės juridiniai asmenys, kurių tikslas – teikti viešąsias paslaugas, gaminti produkciją ir vykdyti kitą veiklą siekiant tenkinti viešuosius interesus (Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymo (toliau – ir VSĮĮ) 2 straipsnio 1, 2, 3 dalys¹⁶). Įmonė jai perduotą ir jos įgytą turtą valdo, naudoja ir juo disponuoja patikėjimo teise. Tiriant valstybės ir savivaldybės įmones kaip viešojo turto patikėjimo teisės subjektus galima būtų išskirti dvi šių įmonių rūšis:

1. specialios paskirties įmonės, kurių veiklą reglamentuoja atskiri teisės aktai;
2. kitos valstybės ir savivaldybių įmonės.

Dėl apsibrėžto straipsnyje tyrimo objekto toliau bus tiriamos valstybės ir savivaldybių įmonės tiek, kiek tai būtina atskleisti viešojo turto patikėjimo teisės įgyvendinimo problemiką turto perleidimo aspektu.

Pagal VSĮĮ 2 straipsnio 8 dalį įmonė savo veikloje vadovaujasi Lietuvos Respublikos civiliniu kodeksu, šiuo Įstatymu, kitais teisės aktais ir savo įstatais. VSĮĮ 19 straipsnio 1 ir 2 dalyse numatyta, kad įmonė gali būti pertvarkoma iš valstybės įmonės į savivaldybės įmonę, iš savivaldybės įmonės į valstybės įmonę, į biudžetinę įstaigą, į viešąją įstaigą, akcinę bendrovę, į uždaryją akcinę bendrovę. Įmonė gali būti pertvarkyta, jei yra šių juridinių faktų visuma: a) visas įmonės prievolos ir teisės galės perimti kitos teisinės formos juridinis asmuo, b) po pertvarkymo bus tęsiamas viešųjų paslaugų teikimas, gaminama produkcija ir vykdoma kita veikla, skirta viešiesiems interesams tenkinti. VSĮĮ 19 straipsnio 1 dalyje yra labai aiškiai nurodyta, kad po pertvarkymo veikiančiam naujos teisinės formos juridiniam asmeniui pereina visos pertvarkytosios įmonės teisės ir pareigos.

Dėl įmonių, kurios pertvarkytos iš valstybės į savivaldybės, iš savivaldybės į valstybės, į biudžetinę įstaigą, į viešąją įstaigą, teisinio statuso ir veiklos teisėtumo klausimų nekyla. Tačiau atsiranda problemų dėl pertvarkytų įmonių į akcines bendroves ir uždarysias akcines bendroves tiek, kiek išlieka reikalavimas tęsti veiklą, nukreiptą į viešųjų interesų tenkinimą. Pabrėžtina, kad Lietuvoje valstybė ir visos savivaldybės yra įkūrusios itin daug jų valdomų įmonių (pvz., susipažinus vien su Vilniaus miesto savivaldybės valdomų įmonių UAB „Vilniaus planas“¹⁷, UAB „Vilniaus

16 „Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 102-2049; 2004, Nr. 4-24.

17 UAB „Vilniaus planas“ įstatų 7 punkte nurodyta, kad bendrovės veiklos tikslai yra teikti Vilniaus miesto poreikiams tenkinti ir / ar Vilniaus miesto savivaldybės funkcijomis atlikti būtinas paslaugas ir vykdyti veiklą pagal aukščiausius skaidrumo, valdysenos, etikos ir socialinės atsakomybės standartus

viešasis transportas“¹⁸, UAB „Vilniaus apšvietimas“¹⁹, UAB „Vilniaus vandenys“²⁰, UAB „VAATC“²¹ įstatais, galima nustatyti, kad tai privatūs juridiniai asmenys, nors

(<https://vilnius.lt/wp-content/uploads/2022/08/UAB-VILNIAUS-PLANAS-ISTATAI-2022-M.-08-MEN..pdf>). Tai prieštarauja CK 3.34 straipsnio 3 daliai. Pagal Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo 6 straipsnio 19 ir 2 punktus savarankiškos savivaldybės funkcijos yra savivaldybės bendrojo plano ar savivaldybės dalių bendrųjų planų ir detaliųjų planų sprendinių įgyvendinimas, savivaldybės strateginio planavimo dokumentų ir juos įgyvendinančių planavimo dokumentų rengimas ir įgyvendinimas („Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 55-1049; 2000, Nr. 91-2832; 2008, Nr. 113-4290; TAR, 2022-07-15, Nr. 2022-15614). Aprašytos funkcijos yra viešojo administravimo funkcijos, tačiau jas iš dalies perėmė privatus juridinis asmuo, kuriam netaikomos viešosios teisės normos.

- 18 UAB „Vilniaus viešasis transportas“ įstatų 6 punkte yra numatyta, kad šios bendrovės tikslas yra patenkinti keleivių transporto poreikius, t. y. ne privataus juridinio asmens interesus, o trečiųjų, nesusijusių su šiuo juridiniu asmenų, poreikius (<https://vilnius.lt/wp-content/uploads/2022/05/VVT-istatai-2022-05-11.pdf>).
- 19 UAB „Vilniaus apšvietimas“ įstatų 7 punkte nurodyta, kad bendrovė turi užtikrinti Vilniaus miesto išorės apšvietimo įrenginių statybą, dalyvauti priimant eksploatuoti Vilniaus miesto savivaldybės teritorijoje esančius statinius ir gatves, derinant projektus Vilniaus miesto savivaldybės administracijos Miesto plėtros departamento ir įvairių komisijų posėdžiuose ir t. t. Taigi Vilniaus miesto savivaldybė ir Vilniaus miesto savivaldybės administracija perdavė dalį viešųjų paslaugų teikimo funkcijų ir dalies pareigų, kurios yra susijusios su viešuoju administravimu, vykdymą, privačiam juridiniam asmeniui, kurio veikla pagal Įstatus yra komercinio-ūkinio pobūdžio ir kuris turi finansinį ir organizacinį savarankiškumą. Teisine prasme Įstatuose yra numatyta teisinė kolizija, nes privalomas dalyvavimas Miesto plėtros departamento ir įvairių komisijų posėdžiuose derinant projektus nėra komercinė veikla ir parodo, kad bendrovė neturi organizacinio savarankiškumo (https://vilnius.lt/wp-content/uploads/2019/10/uab_VA_istatai_2019-10-01.pdf).
- 20 Pagal UAB „Vilniaus vandenys“ įstatų 7.1 papunktį bendrovė privalo užtikrinti abonentų aprūpinimą geriamuoju vandeniu, nuotekų tvarkymą ir t. t. (<https://vilnius.lt/wp-content/uploads/2022/05/Istatai-1-1-Vilniaus-vandenys.pdf>). Taigi Vilniaus miesto savivaldybės (viešojo juridinio asmens) įsteigtas privatus juridinis asmuo teikia viešąsias paslaugas (Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo 6 straipsnio 30 punkte numatyta, kad šilumos ir geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo organizavimas yra savarankiška savivaldybės funkcija), tačiau jam taikoma komercinės teisės nuostata. Bendrovės tikslas ir veiklos pobūdis įrodo, kad ji turėtų veikti kaip viešasis juridinis asmuo. Be to, Bendrovė perėmė visą su jos veiklos tikslais susijusį turtą, kuris buvo sukurtas mokesčių mokėtojų lėšomis. Turto kapitalizacijos būdu, tai yra Savivaldybei įsteigus UAB „Vilniaus vandenys“, susiklostė situacija, kai pačių mokėtojų lėšomis sukurtu turtu naudojasi privatus juridinis asmuo, kuris ne tik tenkina viešuosius poreikius, bet ir siekia gauti pelną iš bendrovės vykdomos veiklos (Įstatų 7.2 papunktis), kuris yra atskirtas nuo Savivaldybės turto (Įstatų 2 punktas). Taip Bendrovei dirbtinai yra sukuriama išskirtinės sąlygos veikti rinkoje, tačiau tai nėra suderinama su viešojo turto valdymo koncepcija ir neatitinka visuomenės poreikių, dėl kurių deklaruojamas bendrovės įsteigimas. Konstitucijos 46 straipsnio 3 dalyje yra keliamas reikalavimas valstybei reguliuoti ūkinę veiklą taip, „kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei“.
- 21 UAB „VAATC“ įstatų 6.2 papunktyje yra aiškiai nurodyta, kad privatus juridinis asmuo turi tenkinti viešuosius interesus atliekų tvarkymo srityje (<https://vilnius.lt/wp-content/uploads/2022/05/>

dalį jų veiklos tikslų yra viešųjų interesų tenkinimas atitinkamoje srityje).

Visiems žinoma, kad privatus juridinis asmuo tenkina privačius interesus (CK 2.34 straipsnio 3 dalis). Viešųjų juridinių asmenų sąrašas, nurodytas CK 2.34 straipsnio 2 dalyje, nėra baigtinis, tačiau tai nesudaro pagrindo teigti, kad galima steigti mišrios sudėties juridinius asmenis, taip sukeliant teisinį neapibrėžtumą ir sykiu galimybę piktnaudžiauti valdant viešąjį turtą, siekiant išvengti imperatyvių VSTVNDJĮ nuostatų taikymo.

Pagal CK 2.34 straipsnio 1 dalį juridiniai asmenys yra arba vieši, arba privatus. Lietuva yra teisinė valstybė ir privatus juridinis asmuo neturi teisės perimti viešųjų juridinių asmenų teisių ir pareigų dėl išimtinio viešiesiems juridiniams asmenims skirto teisinio reguliavimo, pagrįsto imperatyviu turto valdymo metodu. Pakeitus valstybės ir savivaldybės įmonės teisinį statusą į uždarnos ar akcinės bendrovės, teisinėje praktikoje pradedama interpretuoti, kad pasikeičia turto teisinis režimas, tai yra turtui, kuris yra valdomas per akcijas, nebereikia taikyti VSTVNDJĮ.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad viešiesiems juridiniams asmenims CK 2 knygos IX skyrius (priverstinis akcijų (teisių, pajų) pardavimas) netaikomas, o VII skyrius (juridinio asmens organai) taikomas subsidiariai (CK 2.34 straipsnio 4, 5 dalys). Tokio teisinio reguliavimo tikslas – išskirti viešojo juridinio veiklos specifiškumą nepriklausomai nuo juridinio asmens teisinės formos – teikti viešąsias paslaugas, gaminti produkciją ir vykdyti kitą veiklą siekiant tenkinti viešuosius interesus.

Šiame straipsnyje yra tikslinga ištirti, kaip teisinėje praktikoje veikia CK 2.34 straipsnio 3, 4, 5 dalys. Geriausiai tai gali būti parodyta per Vilniaus miesto savivaldybės valdomos UAB „Vilniaus vystymo kompanija“ pavyzdį. Minėta bendrovė įsteigta UAB „Start Vilnius“ turto pagrindu (turto sąvoka šiame kontekste apima ir akcijų įvardijimą). UAB „Start Vilnius“ turtą sudarė Vilniaus miesto savivaldybės tarybos piniginiai įnašai ir Vilniaus miesto savivaldybei nuosavybės teise priklausančio nekilnojamojo turto perdavimas. UAB „Start Vilnius“ įstatinis kapitalas buvo 610 777 350 Lt, kuris nuolat buvo didinamas tiek piniginėmis lėšomis, tiek nekilnojamojo turto perdavimu. Pagal UAB „Start Vilnius“ ir Vilniaus miesto savivaldybės pasirašytą sutartį akcijos vieninteliam akcininkui Vilniaus miesto savivaldybei suteikė teisę gauti bendrovės pelno dalį (dividendai), įskaitant ir kitas neturtines akcininko teises, taip pat likviduojamos bendrovės turto dalį. Pagal UAB „Start Vilnius“ įstatą ši bendrovė privalėjo veikti visuomeninės

UAB-VAATC-istatai-2021-m..pdf).

naudos tikslu, todėl Bendrovės vadovas, pvz., argumentuodamas tuo, kad reikia įgyvendinti Vilniaus miestui svarbų investicinį projektą – suprojektuoti ir pastatyti infrastruktūrą Vismaliukų investicinėje inovacijų zonoje, atlikti Liepkalnio slidinėjimo trasos rekonstrukciją (2012 metais perėmė Liepkalnio slidinėjimo trasos infrastruktūrą), vystyti nacionalines oro linijas (UAB „Start Vilnius“ valdė UAB „Air Lituania“), remontuoti socialinius būstus ir panašiai, periodiškai prašydavo padidinti įstatinį kapitalą. Prašymai buvo tenkinami, motyvuojant poreikiu didinti investicijas siekiant įgyvendinti VSTVNDJĮ 8 straipsnyje numatytus tikslus ir turto valdymo principus. Taigi nekilnojamasis turtas ir lėšos būdavo transformuojami per akcijas kaip investicija turtu į privataus juridinio asmens turtą, motyvuojant turto perdavimą VSTVNDJĮ, kuris UAB „Start Vilnius“ netaikomas. UAB „Start Vilnius“ daugelį perduotų nekilnojamojo turto objektų parduodavo Vilniaus miesto savivaldybės leidimu ir pritarimu, viešo konkurso būdu. UAB „Start Vilnius“ deklaruodavo, kad už parduotą turtą gautos lėšos yra skiriamos savivaldybės kontroliuojamos įmonės UAB „Start Vilnius“ vykdomų visuomenei svarbių ir naudingų projektų finansavimui, o tai yra naudinga visuomenei. Pabrėžtina ir tai, kad UAB „Start Vilnius“, nepaisant jai skiriamo didelio finansavimo per įstatinio kapitalo didinimą, buvo reorganizuota dėl finansinių problemų, siekiant optimizuoti Bendrovės įstatinio kapitalo naudojimą. Bendrovės turtą, teises ir pareigas perėmė UAB „Vilniaus vystymo kompanija“.

UAB „Vilniaus vystymo kompanija“ įstatų 7 punkte nurodyta, kad Bendrovė savo veikloje vadovaujasi Lietuvos Respublikoje (toliau – LR) taikomais įstatymais ir teisės aktais, šiais įstatais (toliau – Įstatai), Bendrovės vidaus dokumentais. UAB „Vilniaus vystymo kompanija“ įstatų 8 punkte nurodyta, kad bendrovės pagrindinis tikslas yra socialiai atsakingas paslaugų teikimas vienintelei Bendrovės akcininkei. Vienintelė bendrovės akcininkė yra Vilniaus miesto savivaldybė, kuri yra viešasis juridinis asmuo. Įstatų 8 punkte yra detalizuojama, kad Bendrovė tikslingai įsteigta didžiąją savo veiklos dalį vykdyti kartu su akcininke teikiant jai reikalingas paslaugas²². Pagal Įstatų 21 punktą susirinkimo šaukimo, sprendimų priėmimo tvarka ir kompetencija nesiskiria nuo visuotinio akcininkų susirinkimo sušaukimo, sprendimo priėmimo tvarkos ir kompetencijos, nurodytos Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatyme (toliau – ABĮ).

22 Pagal UAB „Vilniaus vystymo kompanija“ įstatų 1 dalį bendrovė yra ribotos civilinės atsakomybės privatusis juridinis asmuo, kurio įstatinis kapitalas padalintas į akcijas (<https://vilnius.lt/wp-content/uploads/2022/05/bodyAttachments1.pdf>).

Išanalizavus prieš tai nurodytas Įstatų nuostatas matyti, kad, pirma, UAB „Vilniaus vystymo kompanija“ yra atsakinga už socialinių paslaugų teikimą. Pagal CK 2.34 straipsnio 3 dalį privatus asmuo tenkina privačius interesus, todėl visuomenės gerovė nėra ir negali būti AB „Vilniaus vystymo kompanija“ veiklos tikslas. Antra, UAB „Vilniaus vystymo kompanija“ kartu su viešuoju juridiniu asmeniu vykdo didžiąją dalį, tai yra Vilniaus miesto savivaldybei būdingų funkcijų, tačiau Įstatuose nėra nurodyta, kad šių funkcijų atlikimui taikomas VSTVNDJĮ, nors tai yra privalomai taikomas Savivaldybės veiklai teisės aktas. Trečia, pagal Įstatus, Vilniaus miesto savivaldybės, kaip vienintelio akcininko, veiklai reguliuoti nurodytas ABĮ, nors pagal CK viešiesiems juridiniams asmenims 2 knygos VII skyrius taikomas subsidiariai.

Vilniaus miesto savivaldybė yra UAB „Vilniaus vystymo kompanija“ valdymo organas. Pagal CK 2.82 straipsnio 1 dalį juridinių asmenų organų kompetenciją ir funkcijas nustato atitinkamos teisinės formos juridinius asmenis reglamentuojantys įstatymai ir juridinio asmens steigimo dokumentai. Tai reiškia, kad Savivaldybei kaip viešajam juridiniam asmeniui ABĮ taikomas tik subsidiariai, todėl ji pirmiausia privalo vadovautis VSTVNDJĮ. Savivaldybė akcijas valdo patikėjimo teise, todėl jos kaip akcininkės turtinės ir neturtinės teisės įgyvendinamos tik remiantis imperatyviu teisinio reguliavimo metodu. Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, galima padaryti išvadą, kad jei UAB „Vilniaus vystymo kompanija“ įgyvendindama Įstatų 9 punktą sukuria turtą (pvz., nutiesia kelią, geležinkelį, pastato naują pastatą), atlieka nekilnojamojo turto operacijas, įskaitant jo pardavimą, ir šių funkcijų įgyvendinimui siekiama užtikrinti Vilniaus miesto savivaldybei reikalingas paslaugas, tai UAB „Vilniaus vystymo kompanija“ privalo vadovautis VSTVNDJĮ 9 straipsnyje numatytais principais.

Teisės doktrinoje laikomasi nuomonės, kad viešosios teisės imperatyvaus metodo vyrvimas labiau pasireiškia ir tada, kai viešasis turtas yra perduodamas patikėjimo teise valstybės ar savivaldybių kontroliuojamiems juridiniams asmenims, o kai viešasis turtas yra perduodamas savivaldybėms arba kitiems juridiniams asmenims, vykdančioms viešąsias funkcijas patikėjimo sutarties pagrindu, šalia imperatyvaus reglamentavimo metodo vyrauja ir dispozityvus, kuris suteikia teisinių santykių dalyviams tam tikrą, tačiau aiškiai teisės aktų apibrėžtą, veiklos laisvę²³.

Pagal CK 4.109 straipsnio 1 dalį valstybės ar savivaldybės įmonės, įstaigos, organizacijos valdo, naudoja atitinkamai valstybės ar savivaldybės joms perduotą

23 Sakavičius, *supra* note, 10: 36.

turtą, juo disponuoja savo įstatuose (nuostatuose), taip pat valstybės ar savivaldybių įmonių, įstaigų, organizacijų veiklą reglamentuojančiuose norminiuose aktuose nustatyta tvarka ir sąlygomis, nepažeisdamos įstatymų ir kitų asmenų teisių ir interesų. CK 6.956 straipsnio 2 dalis numato, kad valstybės ar savivaldybės turtas, kurį patikėjimo teise valdo, naudoja ar juo disponuoja valstybės ar savivaldybės įmonė, įstaiga ar organizacija, negali būti perduotas kitam asmeniui patikėjimo teise, išskyrus atvejus, kai ta įmonė, įstaiga ar organizacija likviduojama ar reorganizuojama, taip pat kitus įstatymo nustatytus atvejus. Remiantis nurodyta teisės norma, valstybė ir savivaldybės įsteigdamos uždarašias akcines bendroves ir akcines bendroves, negali šiems juridiniams asmenims perduoti turto patikėjimo teise. Taigi, kaip jau nurodyta ištirtame UAB „Start Vilnius“ turto perleidimo mechanizme, tik iš savivaldybės viešojo turto įsteigus privatų juridinį asmenį pasikeičia šio turto valdymo teisinis reguliavimas ir turto patikėjimo teisės turinys transformuojamas iš viešojo į privatų teisinį santykį. Taip teisės praktikoje imamas aiškinti, kad viešasis turtas tampa privačiu, kurio valdymui netaikomas VSTVNDJĮ.

Klausimas dėl valstybės ir savivaldybių įmonių pertvarkymo į akcinę bendrovę ar į uždarają akcinę bendrovę buvo keltas Konstituciniame Teisme²⁴. Pareiškėjas (Seimo narių grupė) iškėlė klausimą, ar Akcinių bendrovių įstatymo 10 ir 50 straipsnių normos neprieštarauja Konstitucijai dėl to, kad jose nėra reikalavimo, kad reorganizuojamos bendrovės būtų įsteigtos teisėtai, o taip sudaromos sąlygos įteisinti valstybinių ir valstybinių akcinių įmonių neteisėtą perrašymą į privačias bendroves. Konstitucinis Teismas išaiškino, kad valstybės akcijų tvarkytojas (steigėjas ar jo įgaliotas atstovas) turi tokias pat teises kaip ir kiti akcininkai – privataus kapitalo savininkai. Jeigu toks valstybės turtas yra tvarkomas pažeidžiant savininko interesus, iškyla to turto tvarkytojo (įmonės steigėjo ar jo įgalioto asmens) atsakomybės klausimas. Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad valstybės turimų akcijų įvairių rūšių įmonėse tvarkymas, kiti tokio valstybinio turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo klausimai įstatymuose turėtų būti reglamentuojami detaliau, tiksliau apibrėžiant turto tvarkytojo įgaliojimus ir atsakomybę už jam patikėto valstybinio turto praradimą.

Autorių nuomone, Konstitucinis Teismas, tirdamas pareiškėjo iškeltą problemą, neatsakė į vieną klausimą – kiek detaliai valstybė ir savivaldybė gali

24 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. sausio 24 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 9-228.

nustatyti viešosios teisės normomis privataus juridinio asmens turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo klausimus, vertinant Konstitucijos 46 straipsnio 1 dalyje laidojamos ūkinės veiklos laisvės turinį. CK 2.80 straipsnyje įtvirtintas draudimas administraciniais metodais reglamentuoti juridinių asmenų veiklą. Šiaulių apygardos teismas, nagrinėdamas bylą dėl valstybės valdomo privataus juridinio asmens teisės disponuoti akcinės bendrovės turtu, pasiremdamas šia norma išaiškino, kad, jo vertinimu, bendrovių teisę reglamentuojantys teisės aktai ir ABĮ neskirti valstybės valdomam turtui reguliuoti ir imperatyviems draudimams nustatyti. Šio straipsnio autoriai taip pat yra atkreipę dėmesį į tai, kad ištirti pavyzdžiai, susiję su Vilniaus miesto savivaldybės valdomais privačiais juridiniais asmenimis patvirtina, kad šie asmenys turi atskirą organizacinę struktūrą, savarankiškai organizuoja veiklą. Tačiau Konstitucinio Teismo išaiškinimas, kad valstybės turimų akcijų įvairių rūšių įmonėse tvarkymas, kiti tokio valstybinio turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo klausimai įstatymuose turėtų būti reglamentuojami detaliau, yra pagrįstas atsižvelgiant į valstybės ir savivaldybės įsteigtų privačių juridinių asmenų specifinį subjektiškumą. Vadinas, valstybė ir savivaldybė, kurios įsteigė įvairių rūšių privačius juridinius asmenis, negali būti ribojamos privatinės teisės normomis. Todėl priešingai aiškinti, nei išaiškino Konstitucinis Teismas, tai yra Šiaulių apygardos teismui konstatuoti, kad bendrovių teisę reglamentuojantys teisės aktai ir ABĮ neskirti valstybės valdomam turtui reguliuoti ir imperatyviems draudimams nustatyti, nebuvo teisinės galimybės (Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. gruodžio 1 d. sprendimo civilinėje byloje Nr. e2A-803-912/2022 19 punktas). Šią klaidą ištaisė Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. gruodžio 1 d. sprendimu civilinėje byloje Nr. e2A-803-912/2022 konstatuodamas, kad nagrinėjamoje byloje susidarė specifinė situacija, kurioje susiklostė dvejopo pobūdžio teisiniai santykiai, kurių prigimtis kildinama iš skirtingų teisės šakų – bendrovių teisės dalimi esančio akcijų suteikimo instituto (reglamentuojamo privatinės teisės, kuriai būdingas dispozityvus teisinio reglamentavimo metodas, normomis) ir iš viešosios nuosavybės teisės dalimi esančio valstybės ir savivaldybės valdomų juridinių asmenų instituto (reglamentuojamo viešosios teisės, kuriai būdingas imperatyvusis teisinio reglamentavimo metodas, normomis). Esant tokiai privatinės ir viešosios teisės reglamentavimo sričių sankirtai, lemiamą reikšmę turi viešasis, t. y. visai visuomenei reikšmingas, interesas, todėl tokių santykių dalyvių dispozityvumo ir autonomijos principas yra ribojamas imperatyviosiomis viešosios teisės normomis (62 punktas).

Autorių nuomone, pati viešojo turto prigimtis ir viešosios nuosavybės

perleidimo kitų asmenų nuosavybėn imperatyvus reglamentavimo pobūdis reiškia, kad valstybei (savivaldybei) nuosavybės, patikėjimo teise priklausantis turtas ar jo dalis, nesvarbu, ar jis sukurtas per akcininko teisių ar dalininko teisių įgyvendinimą, turi būti realizuojamas viešo aukciono būdu, taip užtikrinant visuomeninės naudos įgyvendinimo principą, todėl toks veikimo būdas turi būti taikomas ir valstybės ir savivaldybių įsteigtoms įmonėms, taip pat kai valstybės ir savivaldybių turto investavimas vykdomas per akcijas.

Sukūrus teisinį neapibrėžtumą juridinių asmenų turto valdymui tiek, kiek tai yra susiję su tikslu teikti viešąsias paslaugas, gaminti produkciją ir vykdyti kitą veiklą siekiant tenkinti viešuosius interesus, turi būti taikomas teisinis reguliavimas, numatytas VSTVNDJĮ ir jį lydinčiuose teisės aktuose. Tokia išvada laikoma įrodyta, remiantis priešinės padėties analizės metodu – jei privatus juridinis asmuo, pasinaudodamas įstatais, gali tenkinti viešuosius interesus, nors tai prieštarauja CK 2.34 straipsnio 3 daliai, tai tiek, kiek tai susiję viešojo intereso tenkinimu turto valdymui, taikomas imperatyvus reguliavimo metodas.

Įstatymų leidėjui, siekiančiam pašalinanti teisinio neapibrėžtumo situaciją, būtina inicijuoti CK 4.106 straipsnio papildymą ir nustatyti pagal savo savybes naują daiktinę teisę – viešojo turto patikėjimo teisę. Viešojo turto patikėjimo teisės sąvoka turėtų būti papildytas CK 4.106 straipsnis 3 dalimi, kurioje būtų numatyta, kad asmenims, kurie teikia viešąsias paslaugas, gamina produkciją ir vykdo kitą veiklą siekdami tenkinti viešuosius interesus, taikomi VSTVNDJĮ ir jį lydintys teisės aktai. CK 6.953 straipsnį taip pat siūlytina papildyti atitinkama nuostata nustatant, kad privatiems juridiniams asmenims, kiek tai yra susiję su jų veiklos tikslu teikti viešąsias paslaugas, gaminti produkciją ir vykdyti kitą veiklą siekiant tenkinti viešuosius interesus, turi būti taikomas teisinis reguliavimas, numatytas VSTVNDJĮ ir jį lydinčiuose teisės aktuose. Atitinkamai CK 6.956 straipsnio 2 dalis, kurioje numatyta, kad valstybės ar savivaldybės turtas, kurį patikėjimo teise valdo, naudoja ar juo disponuoja valstybės ar savivaldybės įmonė, įstaiga ar organizacija, negali būti perduotas kitam asmeniui patikėjimo teise, turi būti pakeista panaikinant draudimą perduoti turtą patikėjimo teise. Įstatymų leidėjui siūlytina keisti ir CK 2.34 straipsnio 3 dalį, ją papildyti nuostata, kad privatieji juridiniai asmenys yra juridiniai asmenys, kurių tikslas – tenkinti privačius interesus ir viešus interesus tiek, kiek jiems įstatuose yra suteikta teisė teikti viešąsias paslaugas, gaminti produkciją ir vykdyti kitą veiklą siekiant tenkinti viešuosius interesus.

Viešojo turto kilmė pagal subjektą (tauta) sutampa, nors jis skirstomas į valstybės ir savivaldybės. Justas Sakavičius parengtoje daktaro disertacijoje „Turto

patikėjimo teisės problematika Lietuvoje“ pagrindė, kad valstybės turto patikėjimo teisės objektyvusis teisės turinys gali nesutapti su savivaldybių turto patikėjimo teisės objektyviuoju turiniu, t. y. juridiniai asmenys, valdantys valstybės turtą gali valdyti, naudotis ir disponuoti jiems perduotu turtu pagal kitokias taisykles nei juridiniai asmenys, tvarkantys savivaldybių turtą. Savivaldybių turto tvarkymo principai gali skirtis ne tik tarpusavyje, tačiau ir lyginant su valstybinio turto tvarkymo principais. Savivaldybių tarybos yra laisvos pasitvirtinti tvarką, kurioje sąlygos, draudžiančios patikėtiniam savo iniciatyva priimti sprendimus dėl savivaldybės turto perleidimo ar suvaržymo, gali ir nebūti. Tokiu atveju savivaldybės turto valdytojai (patikėtiniai) neatsižvelgdami į turto savininko interesus gali priimti sprendimus dėl jiems patikėto turto nevaržomo disponavimo jų pačių nuožiūra²⁵. Justo Sakavičiaus teisės doktrina pagrįstos išvados ir šio straipsnio empirinės išvados atskleidžia, kad valstybės turto tvarkymui yra taikoma didesnė kontrolė ir priežiūra nei savivaldybių turto tvarkymui. Kaip parodė atvejo analizė, viešosios nuosavybės teisinio režimo diferencijavimas yra teisiškai nepagrįstas, nes tiek valstybės turtas, tiek savivaldybių turtas turi būti valdomas pagal tuos pačius principus, kadangi viešojo turto paskirtis – užtikrinti visuomenės interesų tenkinimą.

Valstybė perduoda savivaldybėms nuosavybės teise nekilnojamąjį turtą Vyriausybės nutarimu, nenurodydama konkretaus tikslo, remdamasi deklaratyvia nuostata – savarankiškajai savivaldybės funkcijai įgyvendinti²⁶. Minėta, kad savivaldybės teisių ir pareigų dėl joms perduoto valstybinio turto tiesiogiai nereguliuoja nei vienas norminis teisės aktas, savivaldybės turto patikėjimo teisę į šį turtą įgyvendina savo nuožiūra, be aiškių apribojimų, nes Vyriausybės nutarime perduodant turtą nėra nurodyta konkreti nekilnojamojo turto naudojimo paskirtis, taip pat ir pareiga išlaikyti perduoto turto paskirtį.

Pinigų poreikis valstybėje ir savivaldybėse įvairioms funkcijoms atlikti nuolat yra didelis. Dažnai jis tenkinamas vykdant prekybą viešuoju turtu, neieškant kitų panaudojimo galimybių uždirbti iš šio turto (pvz., nuomoti, kurti įmones, įsteigiant darbo vietas asmenims, turintiems dalinį darbingumą, ir pan.). Apskaičiavus viešosioms įstaigoms, valstybės ir savivaldybės įmonėms, uždarosioms akcinėms

25 Sakavičius, *supra note*, 10: 51.

26 Pvz., žr. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2017 m. rugsėjo 13 d. nutarimas Nr. 740 „Dėl nekilnojamojo ir kito ilgalaikio materialiojo turto Kaune, Europos prospekte, perdavimo Kauno miesto savivaldybės nuosavybėn“ (TAR, 2017-09-15, Nr. 2017-14730), Priedas Nr. 1 (TAR, 2017-09-15, Nr. 2017-14730).

bendrovėms, akcinėms bendrovėms perduoto ir po to realizuoto turto santykį, gauname aiški išvada: prekyba teisėmis į kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą yra plačiai paplitusi viešojo turto valdymo priemonė, kuri nėra rezultatyvi viešojo intereso tenkinimui ne tik dėl aiškių prioritetų stokos, bet ir dėl taikomų daugybės išimčių, ekonomiškai nepagrįsto investavimo į akcines ir uždarąsias akcines bendroves, be kita ko, nenustatant valstybės ir savivaldybės turto valdymo, naudojimo ir disponavimo detalaus ir vienodo reglamentavimo įstatymuose, tiksliau neapibrėžiant turto tvarkytojo įgaliojimų ir atsakomybės už jam patikėto valstybės ir savivaldybės turto praradimą. Šios aplinkybės patvirtina, kad įstatyme numaćius aiškų įpareigojimą valdyti viešąjį turtą tik pagal VSTVNDJĮ ir jį lydinčius teisės aktus, Viešųjų pirkimų įstatymą galima tikėtis racionalumo ir efektyvumo viešojo turto valdyme.

4. Investavimo ir viešojo turto valdymo principų taikymo problemika valstybės ir savivaldybių akcinėse bendrovėse

Kaip minėta, į valstybės ir savivaldybių turto sąvoką ir sandarą tiesiogiai patenka ne tik materialiosios vertybės, bet ir finansinis bei nematerialusis turtas, t. y. valstybės ar savivaldybės vertybiniai popieriai ir jų pagrindu atsirandančios turtinės ir neturtinės teisės (VSTVNDJĮ 2 straipsnio 8 dalis, 3 ir 4 straipsniai). Atsižvelgiant į tai, kad šiuolaikiniame ekonominės transformacijos procese valstybė ir savivaldybės vis aktyviau investuoja į akcines bendroves, reikšminga paaanalizuoti, kokią kompetenciją, teises ir naudą įgyja valstybė ar savivaldybės, investuodamos viešąjį turtą ir tapdamos akcininkėmis ir kaip keičiasi valstybės ir savivaldybių turto statusas jį investavus į akcinę bendrovę. Svarbu išsiaiškinti, kiek neturtinės valstybės ir savivaldybių teisės įgyvendinamos realizuojant akcininko kompetenciją priimti tam tikrus sprendimus ir kaip realizuojamos turtinės valstybės ir savivaldybių kaip akcininko teisės gaunant grąžą iš investicijų (VSTVNDJĮ 3 straipsnio 1 dalis, 3 dalies 3 punktas ir 4 dalies 3 punktas ir 4 straipsnio 1 dalis, 3 dalies 3 punktas ir 4 straipsnio 4 dalies 2 punktas).

Valstybės ar savivaldybės akcininko teisės kaip viešasis turtas nėra išsamiai tyrinėtos mokslinėje literatūroje, o teismų praktikoje valstybės ar savivaldybių akcininko teisės dažniau analizuojamos ne per VSTVNDJĮ 3 ir 4 straipsnių nuostatas, numatančias, kad viešasis turtas yra ne tik valstybės ir savivaldybių vertybiniai popieriai, bet ir iš šių vertybinių popierių atsirandančios teisės, o taikant CK 2.36 straipsnio 1 dalį, nustatančią, kad valstybė, savivaldybė ir jų institucijos yra

civilinių santykių dalyvės lygiais pagrindais kaip ir kiti šių santykių dalyviai. Taip formuojama praktika, kad per privačiųjų juridinių asmenų steigimą arba tokių asmenų akcijų įsigijimą ar jų turėjimą valstybė ir savivaldybės netiesiogiai dalyvauja civiliniuose teisiniuose santykiuose tokiomis pačiomis teisėmis kaip bet kurie kiti privatieji juridiniai asmenys. Vis dėlto įstatymo leidėjo valia įtvirtinta, kad valstybės ir savivaldybės teisės, atsirandančios iš akcijų turėjimo, yra visos visuomenės turtas²⁷, kadangi būtent valstybės ar savivaldybės uždarnosios akcinės bendrovės turi išimtinės teises į valstybei ar savivaldybei nuosavybės teise priklausančio turto kaip įnašo priėmimą (VSTVNDJĮ 22 straipsnis).

Analizuojant priežastis, kodėl akcininko teisės kaip viešasis turtas negali būti prilyginamos privataus akcininko teisėms, svarbu atsižvelgti į tai, kad valstybė ir savivaldybės gali viešąjį turtą investuoti išimtinai tik į akcines bendroves, jei jose užtikrinamas valstybės ar savivaldybės valdymas, t. y. valstybė ar savivaldybė gali savo turtą investuoti tik išgydama steigiamos arba įstatinį kapitalą didinančios akcinės bendrovės ar uždarnosios akcinės bendrovės akcijų, kurios visuotiniame akcininkų susirinkime valstybei ar savivaldybei (savivaldybėms) arba joms kartu suteikia daugiau negu 50 procentų balsų (VSTVNDJĮ 22 straipsnio 4 dalis). Be to, valstybės ar savivaldybės turto investavimą į akcinę bendrovę privaloma pagrįsti ne tik ekonomiškai, bet ir socialiai (VSTVNDJĮ 22 straipsnio 2 dalis).

Reikalavimas dėl kontrolinio akcijų paketo ir investicijų socialinis pagrindimas yra reikšmingi bruožai, rodantys, kad valstybės ir savivaldybės akcininko teisės turi paskirtį tarnauti viešajam interesui. Sutinkant, kad valstybė ar savivaldybės arba jų steigiami (įgyjami) juridiniai asmenys, į kuriuos investuojamas valstybės ar savivaldybių turtas, turi tenkinti visuomenės poreikius, kyla klausimas, kaip viešojo turto investavimas į privatų juridinį asmenį, tenkinantį *privačius* interesus (žr.: Akcinių bendrovių įstatymo 2 straipsnio 2 dalis ir CK 2.34 straipsnio

27 Neturtinės valstybės ir savivaldybių teisės yra nematerialusis turtas ir patenka į VSTVNDJĮ 3 straipsnio 3 dalies 6 punktą, 4 straipsnio 3 dalies 6 punktą, o turtinės teisės yra valstybės ir savivaldybių finansinis turtas: VSTVNDJĮ 3 straipsnio 4 dalies 3 punktas nustato, kad valstybės finansinis turtas yra valstybei nuosavybės teise priklausantys vertybiniai popieriai ir turtinės teisės, atsirandančios iš šių vertybinių popierių; 4 straipsnio 4 dalies 3 punktas nustato, kad savivaldybės finansinis turtas yra savivaldybei nuosavybės teise priklausantys vertybiniai popieriai ir turtinės teisės, atsirandančios iš šių vertybinių popierių. VSTVNDJĮ 23 straipsnis reglamentuoja, kad valstybės ir savivaldybių, kaip valstybės įmonių, savivaldybės įmonių, akcinių bendrovių, uždarytųjų akcinių bendrovių, viešųjų įstaigų ir kitos teisinės formos juridinių asmenų dalyvio, turtinės ir neturtinės teisės ir pareigos įgyvendina Vyriausybės įgaliotos institucijos ir atitinkamai savivaldybių vykdomosios institucijos Vyriausybės nustatyta tvarka.

2, 3 dalys) gali atitikti VSTVNDJĮ 9 straipsnyje nustatytus visuomeninės naudos, efektyvumo, racionalumo ir viešosios teisės principus, kai visuomeninės naudos principas reiškia visuomenės interesų tenkinimą, efektyvumo ir racionalumas principai įpareigoja siekti maksimalios naudos visuomenei, tausoti turtą ir jo nešvaistyti.

Paradoksalu, tačiau valstybei ir savivaldybei investavus į steigiamą ar įgyjamą uždaryją akcinę bendrovę būtina patenkinti viešuosius interesus ir užtikrinti investicijos socialinį naudingumą, kai uždaroji akcinė bendrovė, būdama privačiu juridiniu asmeniu (Akcinių bendrovių įstatymo 2 straipsnio 2 dalis) pagal CK 2.34 straipsnio 3 dalyje nustatytą apibrėžtį tikslingai skirta ne viešiesiems, o privatiesiems interesams tenkinti. Pavyzdžiui, Vilniaus miesto savivaldybės kontroliuojama uždaroji akcinė bendrovė „Vilniaus vystymo kompanija“ yra privatus juridinis asmuo, kurio veikla pagal steigimo dokumentus orientuota ir bendrovė tikslingai įsteigta Vilniaus miesto savivaldybės pavestoms paslaugoms teikti ir poreikiams tenkinti. Taigi, uždaroji akcinė bendrovė „Vilniaus vystymo kompanija“ skirta vienintelės akcininkės – Vilniaus miesto savivaldybės – poreikiams tenkinti, tačiau jos teisinė forma pagal įstatymą (uždaroji akcinė bendrovė) skirta privatiems interesams tenkinti. Minėtas juridinis asmuo pagal steigėją, steigimo tikslus ir paskirtį, taikant CK 2.34 straipsnio 2 ir 3 dalių nuostatas, turėtų turėti viešojo (ne privataus) juridinio asmens statusą, nes pagal CK normas savivaldybės įsteigti juridiniai asmenys, savivaldybės įmonės, savivaldybės įstaigos, viešosios įstaigos, religinės bendruomenės ir t. t., kurių tikslas – tenkinti viešuosius poreikius, yra viešieji juridiniai asmenys. Už savivaldybės lėšas įsteigtas savivaldybės juridinis asmuo negalėtų tenkinti privačių interesų, vadinasi, jis negalėtų būti privačiu juridiniu asmeniu – uždaryją akcine bendrove.

Pažymėtina, kad VSTVNDJĮ 9 straipsnio normos iš dalies prieštarauja šio įstatymo 22 straipsnio ir ABĮ 2 straipsnio 2 dalies ir CK 2.34 straipsnio 2 dalies normoms, nes nei viešojo turto investicija, nei privataus juridinio asmens steigimas ir veikla, kai į jį investuojamas viešasis turtas, negali būti orientuotos į privačių interesų tenkinimą. Investicija viešuoju turtu, kai viešasis turtas nukreipiamas į privatų juridinį asmenį – uždaryją akcinę bendrovę, kuri pagal savo juridinę formą yra privačius interesus tenkinantis juridinis asmuo, negali paneigti viešojo turto turinio. T. y. viešojo *materialiojo* turto investicija į uždaryją akcinę bendrovę, įsteigtą ir valdomą valstybės ar savivaldybės, negali paneigti nei investicijos (kaip veiksmo), nei investuojamo turto turinio. Paprastai tariant, valstybei ar savivaldybėms priklausančių uždaryjusių akcinių bendrovių turtas (valstybės ar

savivaldybių investuotas turtas) negali būti valdomas ir naudojamas kaip privati nuosavybė, nes pati investicija į bendrovę įvykdoma siekiant naudoti visuomenei (VSTVNDJĮ 22 straipsnio 2 dalis).

Būtų galima teigti, kad šioje vietoje esminę reikšmę įgyja uždarnosios akcinės bendrovės steigimo dokumentai ir tikslai, investavimo socialinis pagrindimas ir deklaruojami viešojo intereso tenkinimo tikslai, tačiau teismų praktika rodo, kad minimi veiksniai dažnu atveju nenagrinėjami kryptingai link to, kad pagal VSTVNDJĮ 23 straipsnio normas į privatų juridinį asmenį arba tokio asmens steigimą investuotas valstybės ir savivaldybių turtas po investicijos tampa civilinių santykių objektu, kadangi valstybės ir savivaldybių įsteigtos uždarnosios akcinės bendrovės yra privatieji juridiniai asmenys, veikiantys tais pačiais pagrindais kaip ir bet kurie kiti privatieji juridiniai asmenys.

Akcentuotina, kad teismai akcininko *teises* ne visada įvertina kaip *viešąjį turtą*, o valstybės ar savivaldybės akcininko sprendimams ir jų įgyvendinimui ne visada pritaiko VSTVNDJĮ 9 straipsnyje nustatytus principus. Vis dėlto CK ir ABĮ, priešingai nei VSTVNDJĮ, nėra tie specialieji įstatymai, kurie taikytini valstybės ir savivaldybių kaip akcininkų teisių įgyvendinimui valstybės, savivaldybių valdomose ar kontroliuojamose bendrovėse. Į uždarąją bendrovę investuoto valstybės ar savivaldybių turto prilyginimas bet kurio kito privataus subjekto nuosavybei ir suabsoliutinant investuoto turto atskyrimo nuo akcininkų principą kuriamos prielaidos pažeisti turto naudojimui, valdymui ar disponavimui juo nustatytus visuomeninės naudos, efektyvumo, racionalumo ir viešosios teisės principus. Pavyzdžiui, pagal CK ir ABĮ normas suabsoliutinus investuoto turto atskyrimą nuo akcininkų ir išsamiai nepasigilinus į VSTVNDJĮ 23 str. 1 d. pagrindu nustatytas valstybės ir savivaldybių kaip akcininkų turtines ir neturtines teises, galima būtų išvengti valstybės ar savivaldybių investuoto turto realizavimo viešo aukciono būdu, taip pažeidžiant maksimalios naudos užtikrinimo principą (taikant vien CK ir ABĮ atsiranda diskrecijos teisė, priešingai nei VSTVNDJĮ taikymo atveju). Kadangi, kaip minėta, valstybės ir savivaldybių akcininko teisės VSTVNDJĮ apibrėžtos kaip viešasis turtas, į VSTVNDJĮ reguliavimo sritį turėtų patekti tiek pačių valstybės, savivaldybių uždarytųjų akcinių bendrovių, tiek joms priklausančio *turto* valdymo, naudojimo ar disponavimo juo principai. Pabrėžtina, kad jei dauguma ABĮ normų yra dispozityvios, tai VSTVNDJĮ įstatymo 9 str. normos yra imperatyvios ir įpareigoja valstybę ar savivaldybę saugoti į bendrovės investuotą turtą.

VSTVNDJĮ 23 str. 1 d. nustatyta, kad valstybės ir savivaldybių, kaip akcinių bendrovių ar uždarytųjų akcinių bendrovių, turtines ir neturtines teises ir pareigas

įgyvendina Vyriausybės įgalios institucijos ir atitinkamai savivaldybių vykdomosios institucijos Vyriausybės nustatyta tvarka. Vyriausybė nustatė tvarką šiais nutarimais: Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. birželio 12 d. nutarimu Nr. 665 „Dėl Valstybės turtinių ir neturtinių teisių įgyvendinimo valstybės valdomose įmonėse tvarkos aprašo patvirtinimo“ ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. birželio 6 d. nutarimu Nr. 567 „Dėl savivaldybių turtinių ir neturtinių teisių įgyvendinimo savivaldybių valdomose įmonėse tvarkos aprašo patvirtinimo“.

Nutarimais įtvirtinta, kad tenkinant valstybės ar savivaldybės poreikius ir įgyvendinant valstybės ar savivaldybės kaip akcininko sprendimus turi būti laikomasi (ne gali būti siekiama) maksimalios naudos visuomenei ir kitų principų, t. y. įgyvendinant valstybės ar savivaldybės turtines ir neturtines teises savivaldybės valdomose įmonėse *turi būti* laikomasi Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo 9 straipsnyje išdėstytų turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo principų. Vadovaujantis aptariamais nutarimais, valstybei ar savivaldybei investavus materialųjį turtą į kontroliuojamą ar valdomą bendrovę, turto atskyrimo principas nėra absoliutus. VSTVNDJĮ įstatymo 23 str. 1 d. pagrindu priimti Vyriausybės nutarimai suteikia institucijoms atitinkamus įgaliojimus bendrovių *turto apsaugos* srityje (žr. Vyriausybės 2007 m. birželio 6 d. nutarimu Nr. 567 patvirtinto Savivaldybių turtinių ir neturtinių teisių įgyvendinimo savivaldybių valdomose įmonėse tvarkos aprašo 2 punktą, 9.3. punktą, 14 punktą ir Vyriausybės 2012 m. birželio 12 d. nutarimo Nr. 665 77.3 punktą). Pavyzdžiui, Vyriausybės 2012 m. birželio 12 d. nutarimo Nr. 665 77.3 punktas reglamentuoja, kad akcijų valdytojai siekia, o tais atvejais, kai leidžia turimas balsų skaičius, užtikrina, kad valstybės valdoma bendrovė nustatytą nuosavybės teise valdomo nekilnojamojo turto pardavimo ar kitokio perdavimo kitų asmenų nuosavybės procedūras, numatytų, kad valstybės valdomos bendrovės nekilnojamasis turtas parduodamas taikant *viešo pardavimo procedūras*, kurios sudarytų sąlygas nekilnojamojo turto pirkimo pardavimo sutartis sudaryti su didžiausią kainą pasiūliusiu viešos pardavimo procedūros dalyviu. Šios normos skirtos tam, kad investuojamas viešasis turtas būtų apsaugotas nuo galimo jo iššvaistymo ir neracionalaus naudojimo.

Taigi, akcininko teisių naudojimas yra savivaldybės turto naudojimas, kuris pagal VSTVNDJĮ 2 straipsnį suprantamas kaip naudingųjų turto savybių taikymas *naudotojo* poreikiams tenkinti, todėl viešųjų asmenų valdomi ar kontroliuojami privatūs juridiniai asmenys turi įgyvendinti VSTVNDJĮ įtvirtintus visuomeninės naudos, efektyvumo, racionalumo ir viešosios teisės principus. Jei privačių

asmenų ar jų įsteigtų juridinių asmenų veikloje akcinė bendrovė vadovaujasi išimtinai Civiliniu kodeksu ir Akcinių bendrovių įstatymu, tai valstybės ar savivaldybių valdomų ar kontroliuojamų bendrovių atveju CK ir ABĮ nėra tie specialieji įstatymai, kurie reglamentuoja valstybės ir savivaldybių kaip akcininko teisių įgyvendinimą. Jei pagal steigėją ir steigimo tikslus uždaroji akcinė bendrovė skirta viešosioms paslaugoms teikti ir valstybės ar savivaldybės poreikiams tenkinti, tai tokiam dariniui suteikta juridinė forma „*privatus juridinis asmuo*“ nėra prielaida nei privačių interesų tenkinimui, nei turto privatizavimui ar absoliučiam turto (kuris buvo valstybės ar savivaldybės investuotas į bendrovę) atskyrimui nuo akcininkų.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad valstybės ir savivaldybės, taip pat ir kaip akcininko, sprendimai juridinės technikos požiūriu turi *teisės aktų* formą. Valstybės ir savivaldybės akcininko sprendimams taikoma *teisės aktų* priėmimo procedūra (projekto rengimas, teisininkų išvados, antikorupcinis vertinimas ir pan. Kyla klausimas, ar valstybės ir savivaldybės sprendimai, turintys teisės aktų formą, taip pat turi ir *teisės aktų* galią ir yra viešosios teisės dalis ir jais reglamentuoti santykiai – privalomi, ar tai tėra akcininkų sprendimai, negalintys peržengti akcininkams pagal CK ir ABĮ suteiktų teisių ribų. Atsakant į šį klausimą reikėtų atsižvelgti į tai, kad valstybės ir savivaldybės sprendimai, nepriklausomai nuo to, ar jie priimti kaip viešojo valdymo subjekto ar kaip akcininko, yra pasirašomi tik valstybės politikų ar viešojo administravimo srityje įgaliojimus turinčių valstybės tarnautojų (pasirašo Ministras Pirmininkas, ministras, meras, savivaldybės administracijos direktorius), o ne akcininkų, valdybos, direktoriaus ar pan. Tokie sprendimai yra valstybinės įstaigos rengiami dokumentai, priimami taikant visas teisės akto rengimo, jo priėmimo ir pasirašymo procedūras, taip pat naudojant institucijos ar įstaigos valstybinį rekvizitą – herbą, o tai suponuoja viešosios teisės principo įgyvendinimą.

Apibendrinant galima teigti, kad valstybės ir savivaldybių akcininko teisės nėra tolygios privataus akcininko teisėms, nes valstybės ir savivaldybės akcininko teisės yra viešasis turtas, kuris pagal VSTVNDĮ 2 straipsnio 10 punktą skirtas *naudotojo* (valstybės, savivaldybių) poreikiams tenkinti, todėl turi tarnauti visuomenei pagal VSTVNDĮ 9 straipsnyje įtvirtintus visuomeninės naudos, efektyvumo, racionalumo ir viešosios teisės principus. Kadangi valstybės ar savivaldybių akcinės bendrovės, į kurias investuojamas viešasis turtas, nėra privačių asmenų valdomi juridiniai asmenys, jų veikla priklauso nuo viešajai teisei taikytinų principų užtikrinant imperatyvų jų vyravimą. Jei valstybės ar savivaldybių

teisių atžvilgiu būtų taikomi tokie patys principai, kokie taikoma privačių asmenų ar jų įsteigtų juridinių asmenų teisių atžvilgiu, o valstybė ir savivaldybės kaip akcininkai būtų prilyginami kitiems šių santykių dalyviams, tai pagal VSTVNDJĮ 22 straipsnį atliekamas viešojo turto investavimas į uždarąsias akcines bendroves ir tokių investicijų socialinis naudingumas taptų deklaratyvus, o VSTVNDJĮ 22 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas valstybės ir savivaldybių turto investicijų apsaugos saugiklis – „*valstybės ar savivaldybių turtas negali būti investuojamas įmonei ar nuosavybės vertybiniais popieriais įsigyti iš fizinių ir privačių juridinių asmenų, taip pat privačiam juridiniam asmeniui steigti*“ – neturėtų prevencinės naudos ir tikslo.

5. Tam tikri specialaus teisinio reguliavimo atvejai, kai teisės aiškinimo procese imperatyvus reikalavimas dėl turto realizavimo pakeičiamas dispozityviu

Skirtingai nei savivaldybės, valstybė yra svarbi akcinių bendrovių ar uždarųjų akcinių bendrovių akcininkė ir valstybės įmonių savininkė Lietuvoje. Valstybės valdomos įmonės veikia tokiuose sektoriuose kaip energetikos, ryšių, transporto, miškininkystės ir pan. Teisės moksle *a priori* yra teigiama, kad valstybės valdomos įmonės sukuria ekonominę vertę ir prisideda prie visos šalies ekonominės raidos, socialinės ir užimtumo politikos įgyvendinimo, be to, tai yra mokesčių mokėtojų turtas. Ir su šio turto valdymu kyla problemos, kurios prasideda nuo jo apskaitos, nors valstybės valdomų įmonių turto tvarkymui labiau būdingas privataus juridinio asmens veikimo būdas, skatinantis tiksliai skaičiuoti pajamas ir išlaidas dėl galimybės gauti naudos²⁸. Pagal VSIĮ 12 straipsnio 1 dalį įmonė turi savininko kapitalą (jį sudaro įmonės savininko jai perduoto turto, jei tai nėra turtas, kuris pagal įstatymus gali būti tik valstybės nuosavybė ar dotacija, vertė), įmonei įmonės savininko perduotas ir įmonės įgytas turtas nuosavybės teise priklauso įmonės savininkui (VSIĮ 13 straipsnio 1 dalis) ir dalis pelno lieka pačiai įmonei (VSIĮ 15 straipsnis). Taigi net pelno kriterijus, kurio dalis lieka valstybės valdomai įmonei, neužtikrina efektyvaus ir racionalaus veikimo būdo.

Išanalizavusi Registrų centro, Ūkio ministerijos, savininko teises įgyvendinančių institucijų pateikiamą informaciją apie valstybės įmones, Erika Ragauskienė

28 VSIĮ 2 straipsnio 8 dalyje numatyta, kad pirmiausia įmonė savo veikloje vadovaujasi Lietuvos Respublikos civiliniu kodeksu.

nurodo, kad valstybės įmonių skaičiaus ir jų klasifikavimo statistika Lietuvoje paini, skirtingų institucijų ir įstaigų (VĮ Registrų centro, savininko teises ir pareigas įgyvendinančių institucijų ir kt.) pateikiama informacija skiriasi. Savininko teises ir pareigas įgyvendinančių institucijų duomenimis 2009 m. birželio 1 d. buvo 108 veikiančios valstybės įmonės ir 38 neveikiančios valstybės įmonės, tai yra likviduojamos, bankrutuojančios arba likusios neišregistruotos iš Juridinių asmenų registro. VĮ Registrų centro duomenimis 2009 m. rugsėjo 1 d. veikiančios valstybės įmonės buvo 122 (Valstybinio audito ataskaita, 2009²⁹). Naujausi Lietuvos valstybės valdomų įmonių veiklos statistiniai duomenys³⁰ atskleidžia, kad 2020 m. buvo 49 valstybės valdomos įmonės, kurių nuosavo kapitalo grąža padidėjo 0,2 procentinio punkto. Šioje ataskaitoje valstybės valdomų įmonių portfelio turto vertė nurodoma neįtraukiant miškų vertės, todėl patikslinama, kad, palyginti su ankstesnių metų VKC ataskaitomis, turto vertės duomenys gali iš dalies skirtis, tačiau ataskaitoje miškininkystės sektorius minimas kaip sugerėjęs išlaikyti aukščiausią kapitalo grąžos rodiklį. Tai rodo, kad valstybės įmonių savininkas (valstybė) neturi tikslios informacijos apie valdomas įmones, jų veiklos grąžą interpretuoja kaip naudingą be tikslių duomenų, o valstybės valdomos įmonės nevykdo ne tik joms įstatyme nustatytų pareigų pateikti VĮ Registrų centrui duomenis apie turtą, bet ir nesiekia pelningos veiklos.

Akcentuotina, kad net kai nėra aišku, kokios vertės turtą patikėjimo teise valdo valstybės įmonės, nuosavybės teise uždarnosios akcinės bendrovės ar akcinės bendrovės, dėl jų turto valdymo teisėtumo dažnai kyla teisiniai ginčai, kuriuos inicijuoja ne įmonės steigėjai, kurie turėtų kontroliuoti savo įsteigtą privatų juridinį asmenį, reikalaudami naudingos veiklos rezultato. Pavyzdžiui, valstybė, atstovaujama Lietuvos Respublikos energetikos ministerijos, turėjo 72,32 procentus kapitalo dalies AB „Klaipėdos nafta“, o UAB koncernas „Achemos grupė“ – 10,43 procentus. AB „Klaipėdos nafta“ valdyba 2018 m. spalio 9 d. nusprendė patvirtinti bendrovės akcijų suteikimo darbuotojams programą pagal bendrovės akcijų suteikimo taisykles. Stebėtojų taryba 2018 m. spalio 17 d. joms pritarė. Neeilinis visuotinis akcininkų susirinkimas 2018 m. lapkričio 8 d. priėmė sprendimą patvirtinti AB „Klaipėdos nafta“ akcijų suteikimo taisyklės Nr. PRC020 (toliau – ir Akcijų suteikimo taisyklės, Taisyklės). Pagal Taisyklių 6.7 papunktį per 30 kalendorinių dienų nuo sprendimo

29 Ragauskienė, *supra note*, 5: 70.

30 Valdymo koordinavimo centras, *Lietuvos valstybės valdomų įmonių veikla, 2020–2021*, https://governance.lt/wp-content/uploads/2021/12/VKC-VVI-Metine-Ataskaita_2021_LT_WEB-10-28.pdf.

priėmimo bendrovė sudaro galimybę darbuotojams pasirašyti akcijų dovanojimo sutartis. Bendrovės valdyba, vadovaudamasi taisyklėmis, 2019 m. kovo 27 d. nusprendė pusę kiekvienam darbuotojui mokėtinos premijos sumos išmokėti bendrovės akcijomis. Dėl to 2019 m. balandžio 26 d. 357 darbuotojų nuosavybėn neatlygintinai perleistos AB „Klaipėdos nafta“ akcijos.

Kitaip tariant, Energetikos ministerija patikėjimo teise (taikomas VSTVNDJĮ) kaip akcininkas valdo AB „Klaipėdos nafta“ (vis dar taikomas imperatyvus teisinio reguliavimo metodas), kuri įsigyja savo pačios akcijas (korporacine norma apibrėžtas dispozityvus leidimas) ir kaip premiją (dovanos forma pagal Taisyklių 6.7 papunktį) perduoda jas darbuotojui (veikimas ne pagal CK 2.34 straipsnio 3 dalį). Vadinasi, valstybei priklausanti turto vertė sumažėja pagal pačios AB „Klaipėdos nafta“ nusistatytas procedūras, kurios neskirtos įgyvendinti privataus juridinio asmens tikslą – patenkinti privatų interesą, kai AB „Klaipėdos nafta“ iš esmės veiklą vykdo mokesčių mokėtojų turto pagrindu, o Energetikos ministerija yra įpareigota įgyvendinti patikėjimo teisę pagal VSTVNDJĮ. Valstybės turtinių ir neturtinių teisių įgyvendinimo valstybės valdomose įmonėse tvarkos apraše reglamentuota, kad valstybė, dalyvaudama valstybės valdomos įmonės valdyme, siekia verslo vertės augimo, dividendų ar pelno įmokos pajamingumo, nacionalinio saugumo interesų užtikrinimo, strateginių projektų įgyvendinimo ar kitų tikslų, kurie nustatomi teisės aktais (12 punktas), taip pat siekia užtikrinti tinkamą valstybės investuoto kapitalo grąžą (15 punktas). Taigi ir VSTVNDJĮ lydinis aprašas pakartoja viešojo turto valdymui keliamus principinius reikalavimus.

Klaipėdos apygardos prokuratūros prokuroras, gindamas viešąjį interesą, nurodė, kad Energetikos ministerija kaip akcijų valdytoja negalėjo sutikti su sprendimu, kuriuo leista neatlygintinai suteikti valstybės valdomos bendrovės akcijas jos darbuotojams, nes ABĮ draudžia perleisti neatlygintinai akcijas, kai akcijos ar dalis akcijų suteikia daugiau kaip 1/2 visų balsų šios bendrovės visuotiniame akcininkų susirinkime, priklauso valstybei ar savivaldybei nuosavybės teise ir jos dukterinės įmonės darbuotojams ir organų nariams. Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija 2022 m. gruodžio 1 d. sprendimu civilinėje byloje Nr. e2A-803-912/2022 tenkino prokuroro ieškinį ir konstatavo, kad atsakovė AB „Klaipėdos nafta“, išmokėjusi darbuotojams dalį premijų ne pinigais, bet akcijomis, pažeidė 2017 metų ABĮ pakeitimo ir papildymo įstatymo 33 straipsnio 3 dalį.

Šioje situacijoje reikėtų įvertinti kelis teisiškai reikšmingus faktus: a) Energetikos ministerija nekontroliavo įsteigtos AB „Klaipėdos nafta“ turto naudojimo tvarkos,

kontrolę atliko prokuroras; b) viešasis turtas yra mokesčių mokėtojų turtas, todėl individualaus darbuotojo interesas (būti paskatintam akcijomis premijavimo būdu) negalėjo būti įgyvendinamas viešojo intereso sąskaita, tai yra iš viešojo turto tvarkymo rezultato gautas pelnas negali būti paskirstomas remiantis subjektyviu konkrečios įmonės darbuotojo skatinimo kriterijumi, nes tai draudžia VSTVNDJĮ. Taigi Energetikos ministerijos pritarimu vyko valstybei priklausančio turto privatizacija ABĮ pagrindu.

Lietuvos Respublikos valstybei ir savivaldybėms priklausančių akcijų privatizavimo įstatymo (toliau – ir VSPAPĮ) 2 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad privatizavimas – valstybei ar savivaldybei priklausančių įmonių akcijų perdavimas potencialių pirkėjų nuosavybėn pagal šiame įstatyme nustatyta tvarka sudarytus privatizavimo sandorius, taip pat valstybės ar savivaldybės kontrolės perdavimas valstybės ar savivaldybės valdomose įmonėse, kai iš papildomų įnašų išplatinama nauja akcijų emisija³¹. Pagal VSPAPĮ, 2 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad potencialiu pirkėju negali būti Lietuvos valstybės ir savivaldybių įmonės, akcinės ir uždarosios akcinės bendrovės, bankai ir draudimo įstaigos, kuriuose daugiau kaip 1/2 akcijų, suteikiančių balso teisę visuotiniame akcininkų susirinkime, nuosavybės teise priklauso valstybei ar savivaldybei, taip pat iš Lietuvos ar užsienio valstybių ir savivaldybių biudžetų išlaikomos įstaigos ir organizacijos. Valstybė, atstovaujama Lietuvos Respublikos energetikos ministerijos, turi virš 70 procentų kapitalo dalies AB „Klaipėdos nafta“. Specialioji norma numato, kad AB „Klaipėdos nafta“ negali būti pirkėja savo pačios akcijų, kurios priklauso valstybei. Akcijos, kurios yra viešasis turtas, turi savo materialinę vertę, tiesiogiai susijusią su AB „Klaipėdos nafta“ turtu, kurio savininkė yra pati bendrovė, bet bendrovė priklauso valstybei investuoto turto verte. Visuotinis akcininkų susirinkimas turi išimtinę teisę priimti sprendimą dėl pelno paskirstymo (ABĮ 20 straipsnio 1 dalies 12 punktas), o Energetikos ministerijos kaip valstybės akcininkės patikėtinės sprendimas paskirstyti pelną privalo būti priimtas pagal VSTVNDJĮ. Tokiu atveju, įvertinant VSPAPĮ nustatytą teisinį reguliavimą, svarstytinas Vyriausybės 2012 m. birželio 6 d. nutarimo Nr. 665 „Dėl Valstybės turtinių ir neturtinių teisių įgyvendinimo valstybės valdomose įmonėse tvarkos aprašo patvirtinimo“ teisėtumo klausimas.

Lietuvos laisvos rinkos institutas teigia, kad ne tik teorija ir užsienio šalių pavyzdžiai, bet ir Lietuvos patirtis atskleidė, kad privati nuosavybė visuomenei

31 „Lietuvos Respublikos valstybei ir savivaldybėms priklausančių akcijų privatizavimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 107-2688; TAR, 2014-04-03, Nr. 2014-04032.

ir ekonomikai yra naudingesnė nei valdiška. Valdžia tvarkosi blogiau nei privatus subjektas, nes turi mažiau paskatų tvarkytis gerai, nuolat painioja ekonomiką su politika, savo turtu sprendama vienadienes politines problemas, dotuoja valstybės valdomas įmones, teikia joms kreditus, juos garantuoja, taip sumažindama valstybės finansų skaidrumą, padidindama mokesčių naštą privačioms įmonėms. Privatus subjektas rizikuoja savo, o ne kitų turtu, pelnas visų pirma reiškia jo paties turto padidėjimą, o nuostolis – jo paties turto sumažėjimą³². Autorių nuomone, populiarius privatizacijos šalininkų pasirinktas viešojo turto valdymas, paremtas Lietuvos laisvos rinkos instituto deklaruojamais teiginiais, kurie skatina energetikos, ryšių, transporto, miškininkystės viešojo turto, kuris būtinas visuomenei ir jai yra naudingas, ar paslaugų, kurių neįmanoma atsisakyti (pvz., centrinio šilumos tiekimo) privatizaciją, yra paneigtas šiandien aktuali elektros rinkos liberalizavimo proceso rezultatu. Patys politikai pripažįsta, kad eilinis valstybės monopolinių paslaugų liberalizavimo sumanymas patyrė visišką nesėkmę³³. Tačiau viešojo pobūdžio paslaugų teikimą perima privatus asmenys per privatizacijos procedūrą. Beliko privatizuoti keletą infrastruktūros įmonių ir akcijų likučius įmonėse. Privataus juridinio asmens pelnas gaunamas naudojant priemones, kurių sukūrimas buvo apmokėtas iš visuomenės surinktomis į biudžetą lėšomis, mokesčių forma. Taip visuomenė sumoka privatiems asmenims už savo pačių sukurtą turtą. Privatus asmenys gauna pelną ne už jų sukurtą materialų produktą, teigdami, kad veikia visuomenės naudai. Kyla retorinis klausimas: ar gali privatus juridinis asmuo, naudodamasis mokesčių mokėtojų lėšomis sukurta infrastruktūra, vykdydamas veiklą taip, kad užsitikrintų maksimalų pelną, teikti viešąją paslaugą, ir tai būtų vertinama kaip veikla visuomenės naudai? Ieškant atsakymo į klausimą, kaip pasiekti tvarų saugumą visuomenėje, reikėtų vis dėlto iš naujo apsvarstyti viešojo turto naudojimo prioritetus.

Dalis Europos valstybių nėra numačiusios specialaus viešosios ar socialinės paskirties prioriteto realizuojant viešąjį turtą. Prioritetai priklauso nuo tuo metu egzistuojančios politinės valios. Lietuvoje laikomasi panašaus viešojo turto valdymo požiūrio. Valstybė, savivaldybė ir jų institucijos, įgyvendinančios patikėjimo

32 „Privatizavimas“, iš LLRI leidinio „Knyga 2000–2004 metų Seimo nariams ir rinkėjams“, 2020 m. birželio 30 d., <https://www.llri.lt/naujienos/ekonomine-politika/bendroji-ekonomine-politika/privatizavimas-is-llri-leidinio-knyga-2000-2004-metu-seimo-nariams-ir-rinkejams/lrinka>.

33 Bronis Ropė, „Elektros rinkos liberalizavimas nepasiteisino. Kas buvo praleista?“, LRT, 2022 m. rugpjūčio 13 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/pozicija/679/1757986/bronis-rope-elektros-rinkos-liberalizavimas-nepasiteisino-kas-buvo-praleista>.

teisę į viešąjį turtą, neturi aiškių konstituciškai pagrįstų strateginių tikslų dėl viešojo turto valdymo, todėl politinė valia nulemia, kaip bus valdomas viešasis turtas. Lygiai taip pat nusprendus viešąjį turtą perduoti privatizacijai, nuo politinės valios priklauso tai, kaip bus panaudotos lėšos, gautos iš realizuoto viešojo turto. Tačiau kylantys ginčai dėl viešojo turto valdymo (pvz., Vidaus reikalų ministerijos sprendimas perduoti valstybės įmonę „Pušynas“ Turto bankui, kuris parduotų Palangoje veikiančią baseiną, kuriame teikiamos reabilitacijos paslaugos, sukėlė protestus³⁴), įrodo, kad reikėtų iš naujo apsvarstyti turto patikėjimo teisės taikymo motyvaciją įstatymų leidėjui, o teisės mokslui – kelti diskusiją dėl viešojo turto patikėjimo teisės koncepcijos taikymo viešojo turto tvarkymo santykiams reguliuoti aiškumo.

Kaip minėta, nors viešojo turto naudojimo prioritetai priklauso nuo tuo metu egzistuojančios politinės valios, tačiau jo valdymui yra keliamas imperatyvus reikalavimas – siekti visuomeninės naudos. Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad bendra tautos gerovė – tai gana bendras ir platus kriterijus, kurį taikant gali būti remiamasi *inter alia* tikslingumo argumentais (*inter alia* 1997 m. vasario 13 d., 2005 m. gegužės 13 d., 2021 m. kovo 4 d. nutarimai); sąvokos „bendra tautos gerovė“ turinys kiekvienu konkrečiu atveju atskleidžiamas atsižvelgiant į ekonominius, socialinius ir kitus svarbius veiksnius (*inter alia* 1999 m. spalio 6 d., 2004 m. sausio 26 d., 2022 m. rugsėjo 22 d. nutarimai); ūkinės veiklos reguliavimu valstybė privalo siekti ne atskirų asmenų gerovės, bet būtent bendros tautos gerovės (*inter alia* 2015 m. sausio 15 d., 2018 m. gegužės 24 d., 2021 m. kovo 4 d. nutarimai). Nepaisant fakto, kad sąvokos „bendra tautos gerovė“ turinys kiekvienu konkrečiu atveju atskleidžiamas atsižvelgiant į ekonominius, socialinius ir kitus svarbius veiksnius, tačiau bet kokios daiktinės ir / ar prievolinės teisės įgyvendinimas susijęs su viešuoju turtu, turi atitikti principus, numatytus VSTVNDJĮ 9 straipsnyje.

Išvados

Viešojo turto sąvoką yra tikslinga apibrėžti per viešųjų juridinių asmenų nuosavybės ir / ar patikėjimo teisių turinį į turtą. Tokiu atveju teisėkūros juridinės

34 Daiva Janauskaitė, „Palangoje – protestas prieš „Pušyno“ ir baseino privatizavimą: žmonės piktnusios A. Bilotaite“, 2021 m. gruodžio 16 d, <https://m.klaipeda.diena.lt/naujienos/klaipeda/miesto-pulsas/palangoje-protestas-pries-pusyno-ir-baseino-privatizavima-zmones-piktnusios-a-bilotaite-me-lu-1055924>.

technikos reikalavimai būtų veiksmingiau įgyvendinti, kadangi būtų išvengta perteklinio sąvokų, sukeliančių teisinį neapibrėžtumą, nurodymo, būtų aišku, ar privalo būti išlaikytas viešosios teisės imperatyvaus metodo vyravimas dėl turto valdymo, naudojimo ir disponavimo. Aiški viešojo turto sąvoka padėtų tiksliai apskaityti valstybei ir savivaldybei priklausančią turtą, taip užtikrinant efektyvesnę jo panaudojimą.

Apskaičiavus viešosioms įstaigoms, valstybės ir savivaldybės įmonėms, uždarojioms akcinėms bendrovėms, akcinėms bendrovės perduoto ir po to realizuoto turto santykį, darytina aiški išvada: prekyba teisėmis į kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą yra plačiai paplitusi viešojo turto valdymo priemonė, kuri nėra rezultatyvi viešojo intereso tenkinimui ne tik dėl aiškių prioritetų stokos, bet ir dėl taikomų daugybės išimčių, ekonomiškai nepagrįsto investavimo į akcines ir uždarojių akcines bendroves, be kita ko, nenustatant valstybės ir savivaldybės turto valdymo, naudojimo ir disponavimo detalaus ir vienodo reglamentavimo įstatymuose, tiksliau neapibrėžiant turto tvarkytojo įgaliojimų ir atsakomybės už jam patikėto valstybės ir savivaldybės turto praradimą. Šios aplinkybės patvirtina, kad, įstatyme numačius aiškų įpareigojimą valdyti viešąjį turtą tik pagal VSTVNDJĮ ir jį lydinčius teisės aktus, Viešųjų pirkimų įstatymą, galima tikėtis racionalumo ir efektyvumo valdant viešąjį turtą.

Lietuvoje turto patikėjimo teisės įgyvendinimas pagal galiojančią teisinę reguliavimą, teismų formuojamą teisės taikymo praktiką stokoja nuoseklumo ir sistemingumo.

Sukūrus teisinį neapibrėžtumą, juridinių asmenų turto valdymui tiek, kiek tai yra susiję su tikslu teikti viešąsias paslaugas, gaminti produkciją ir vykdyti kitą veiklą siekiant tenkinti viešuosius interesus, turi būti taikomas teisinis reguliavimas, numatytas VSTVNDJĮ ir jį lydinčiuose teisės aktuose. Tokia išvada laikoma įrodyta remiantis priešinės padėties analizės metodu: jei privatus juridinis asmuo, pasinaudodamas įstatais, gali tenkinti viešuosius interesus, nors tai prieštarauja CK 2.34 straipsnio 3 daliai, tai privačiam juridiniam asmeniui, kuris steigiamas viešajam interesui tenkinti, atliekant viešojo turto investiciją, turto valdymui taikomas imperatyvus reguliavimo metodas.

Įstatymų leidėjui siekiant pašalinanti teisinio neapibrėžtumo situaciją būtina inicijuoti CK 4.106 straipsnio papildymą ir nustatyti pagal savo savybes naują daiktinę teisę – viešojo turto patikėjimo teisę. Viešojo turto patikėjimo teisės sąvoka turėtų būti papildyta CK 4.106 straipsnio 3 dalimi numatant, kad asmenims, kurie teikia viešąsias paslaugas, gamina produkciją ir vykdo kitą veiklą siekiant

tenkinti viešuosius interesus, taikomi VSTVNDJĮ ir jį lydintys teisės aktai. CK 6.953 straipsnį taip pat siūlytina papildyti atitinkama nuostata nustatant, kad privatiems juridiniams asmenims, kiek tai susiję su jų veiklos tikslu teikti viešąsias paslaugas, gaminti produkciją ir vykdyti kitą veiklą siekiant tenkinti viešuosius interesus, arba jei jų savininkas viešasis juridinis asmuo, taikomas teisinis reguliavimas, numatytas VSTVNDJĮ ir jį lydinčiuose teisės aktuose. Atitinkamai CK 6.956 straipsnio 2 dalis, kurioje numatyta, kad valstybės ar savivaldybės turtas, kurį patikėjimo teise valdo, naudoja ar juo disponuoja valstybės ar savivaldybės įmonė, įstaiga ar organizacija, negali būti perduotas kitam asmeniui patikėjimo teise, turi būti pakeista, panaikinant draudimą perduoti turtą patikėjimo teise. Įstatymų leidėjui siūlytina keisti ir CK 2.34 straipsnio 3 dalį, ją papildant nuostata, kad privatieji juridiniai asmenys yra juridiniai asmenys, kurių tikslas – tenkinti privačius interesus ir viešuosius interesus tiek, kiek jiems įstatuose yra suteikta teisė teikti viešąsias paslaugas, gaminti produkciją ir vykdyti kitą veiklą siekiant tenkinti viešuosius interesus.

Viešojo turto prigimtis ir viešosios nuosavybės perleidimo kitų asmenų nuosavybėn imperatyvus reglamentavimo pobūdis reiškia, kad valstybei (savivaldybei) nuosavybės, patikėjimo teise priklausantis turtas ar jo dalis, nesvarbu, ar jis sukurtas įgyvendinant akcininko teises ar dalininko teises, turi būti realizuojamas viešo aukciono būdu, taip suvienodinant ir užtikrinant visuomeninės naudos įgyvendinimo principą. Toks veikimo būdas turi būti taikomas ir valstybės ir savivaldybių įsteigtoms įmonėms, taip pat akcinėms, uždarosioms akcinėms bendrovėms ir jų turtui, nes tiek valstybių ir savivaldybių akcijos, tiek jų pagrindu atsirandančios akcininko teisės yra viešasis turtas, kuris turi tarnauti visuomenei pagal VSTVNDĮ 9 straipsnyje įtvirtintus visuomenės naudos, efektyvumo, racionalumo ir viešosios teisės principus.

ISSUES RELATED TO THE APPLICATION OF PUBLIC ASSET MANAGEMENT PRINCIPLES IN THE CONTEXT OF ECONOMIC AND SOCIAL CHANGE

Rūta Petkuvienė

Mykolas Romeris University Social Security Academy

E-mail: ruta@mruni.eu

Agnė Silickienė

Vilnius Regional Court

E-mail: agne.silickiene@teismas.lt

Summary. Lithuania is considered to be a country with a liberal democratic political regime. The concept of liberal democracy operates in a social environment in which transformations change the legal, economic and other systems. There is a tendency observed within the state to reduce its social control function and to transfer the functions of social policy and public services to society itself. This paper analyses how the concept of liberal democracy affects the process of public asset management. The state and the municipal governments tend to operate on the basis of a balance of probabilities when implementing property policies in public asset management. A good-quality public asset accounting system can provide useful financial information that helps to assess costs, justify funding constraints and prioritize functions. The government's approach to the state property policy determines the model of property management. The provision of a public social system, working for the benefit of society, is made possible by the development of a quality public asset accounting mechanism that enables the cash flows generated by public assets to be used in accordance with long-term and clear strategic objectives. In Lithuania, it is recognized that state and municipal institutions are less effective managers of public assets than private entities. This is because they have less incentive to do it well, because economics and politics are not separated, and because in some cases they adopt a business-like operating model. Where the desired economic return is not obtained from the management of public assets, the choice is made to transfer them to private entities. The article discusses the possible compromises between the state and all members of society, their groups and society itself, in order to achieve the welfare of the nation. This

must be achieved without negating the obligations enshrined in the Constitution to take care of certain persons, to ensure the security needs of citizens, and to guarantee their economic, social and cultural rights by choosing a model of management of public assets which is close to that of a private business.

Keywords: liberal democracy, public assets, public asset structure, principles of public asset management, public limited liability companies.

Rūta Petkuvienė, Viešojo saugumo akademijos lektorė, socialinių mokslų daktarė; Vilniaus apygardos teismo teisėja. Moksliniai interesai: žmogaus teisės, konstitucinė teisė, politikos ir saugumo problemų tyrimai.

Rūta Petkuvienė, PhD in Law, lecturer at the Public Security Academy at Mykolas Romeris University, judge at the Vilnius Regional Court. Research interests: human rights, constitutional law, politics and security issues and research.

Agnė Silickienė, Vilniaus apygardos teismo kanclerė. Moksliniai interesai: privatinė teisė, civilinė teisė, viešasis saugumas, politikos ir saugumo problemų tyrimai.

Agnė Silickienė, chancellor at the Vilnius Regional Court. Research interests: private law, civil law, public security, politics and security issues.

STATYBOS TEISĖS KODIFIKAVIMAS: PROJEKTAVIMO IR STATYBOS PROCESO DALYVIŲ ATSAKOMYBĖ

Evaldas Klimas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

E. paštas evaldasklimas@mruni.eu

Guoda Balsytė

Advokatų profesinė bendrija „Walless“

E. paštas guoda.balsyte@walless.com

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamos galimybės paskatinti Europos Sąjungos senose valstybėse narėse taikomo atsakomybės paskirstymo modelio įdiegimą Lietuvos teisinėje sistemoje, konkrečiai – perskirstant projektavimo ir statybos proceso dalyvių veikimo lauką ir atsakomybę. Pastaruoju metu vis dažniau diskutuojama, kad galiojanti teisinė sistema neužtikrina veiksmingo projektavimo ir statybos proceso dalyvių atsakomybės paskirstymo. Taip pat proceso dalyviai nėra skatinami įgyvendinti savo pareigas vadovaujantis aukščiausiais kokybės ir profesionalumo standartais. Akcentuojama, kad kitose veiklos srityse, kuriose veikia savivaldos subjektai, teisinis reguliavimas yra aiškus, taip motyvuojant juos veikti griežtai laikantis norminio reguliavimo, kuris neatliepia itin sparčiai besikeičiančių visuomeninių santykių, technologinio proceso. Todėl dabartinis norminis reguliavimas yra užkoduotas nuolat keistis. Taip pat natūraliai akcentuojama, kad savivalda negali efektyviai funkcionuoti, jei nebus iš naujo įvertinta jos veikimo apimtis, perskirstyta atsakomybės našta tarp viešojo administravimo subjektų ir privačių subjektų.

Šiame straipsnyje išskiriami du pagrindiniai Europoje taikomi projektavimo ir statybos proceso dalyvių veikimo ir atsakomybės paskirstymo modeliai: Europos Sąjungos naujose valstybėse narėse ir Europos Sąjungos senose valstybėse narėse. Daroma išvada, kad asmeninės atsakomybės prisiėmimas skatina atsakingesnę požiūrį į teisės aktų reikalavimų laikymąsi. Esminis šiame straipsnyje keliamas klausimas – ar viešojo administravimo subjektų veikimo lauko sumažinimas,

atsisakant visuotinės kontrolės, ir atsakomybės perkėlimas privatiems rinkos dalyviams yra tinkama skatinamoji priemonė laikytis norminių reikalavimų. Siekiant atsakyti į pateiktą klausimą straipsnyje analizuojama aktuali teismų praktika, atskleidžianti pernelyg didelę viešojo administravimo subjektams tenkančią naštą už privačių subjektų veiksmus, implikuojant poreikį atsisakyti Europos Sąjungos naujosioms valstybėms narėms būdingo reliktinio reguliavimo, kuriuo siekiama visuotinės kontrolės, ir perkelti didesnę atsakomybės dalį projektavimo ir statybos proceso privatiems subjektams. Straipsnis parengtas remiantis tarptautinėje mokslinėje-praktinėje konferencijoje išsakytomis teisės mokslininkų ir praktikų nuomonėmis.

Reikšminiai žodžiai: kodifikavimas, projektavimo ir statybos dalyvių atsakomybė, statybos teisė.

Ivadas

Keičiantis statybos technologijoms, į projektavimo ir statybos procesą įsitraukiant vis daugiau dalyvių, nemažėjant viešojo administravimo subjektų pareigų ir funkcijų apimtims, kurios dubliuoja privataus sektoriaus subjektų pareigas, neišvengiamai vis dažniau keliamas klausimas ir dėl projektavimo bei statybos proceso dalyvių pareigų ir atsakomybės paskirstymo. Pagal šiuo metu galiojantį teisinį reguliavimą, atsakomybė už projektavimo ir statybos proceso dalyvių veiksmus tenka ne tik patiems rinkos dalyviams, bet ir viešojo administravimo subjektams, iš kurių tikimasi visuotinės kontrolės užtikrinimo. Jie dalyvauja tiek statybą leidžiančių dokumentų išdavimo, tiek ir statybos užbaigimo dokumentų išdavimo procedūrose. Tai nulemia situacijas, kai būtent valstybės institucijos tampa atsakingos už atestuotų projektavimo ir statybos proceso dalyvių (specialistų) padarytas klaidas, nes pagal norminį reguliavimą turėjo užtikrinti jų kontrolę.

Projektavimo ir statybos sektoriaus bendruomenėje vyksta diskusija ir yra sudaryta darbo grupė dėl esamo teisinio reguliavimo būtinybės jį keisti – atsakomybė tarp valstybės institucijų ir profesionalių rinkos dalyvių turi būti išgryninta, statybos proceso dalyviams numatant daugiau pareigų, o atitinkamai ir daugiau atsakomybės už savarankiškai priimtus sprendimus, mažinant tikrinimų ir kontrolės apimtis. Esamas teisinis reguliavimas pribrendo reformai, kuri turėtų apimti ir šiame straipsnyje nagrinėjamą projektavimo ir statybos proceso dalyvių pareigų ir atitinkamai atsakomybės paskirstymą reglamentuojančius teisės aktus. Šiame straipsnyje būtent ir analizuojama, ar reikšmingų statybos

proceso dalyvių atsakomybės teisinio reglamentavimo pokyčių galima pasiekti pasitelkiant Europos Sąjungos senosiose valstybėse narėse taikomą atsakomybės paskirstymo modelį.

Statybos proceso dalyvių atsakomybės paskirstymo klausimas konceptualiai jau yra nagrinėjamas Statybos kodekso koncepcijos projekte (toliau – ir Konceptija)¹, parengtoje pagal 2020-12-11 Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu Nr. XIV-72 patvirtintą Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programą². Programoje numatoma sudėtingą statybos procesų biurokriją pakeisti inovacijomis ir skaitmeninimu, parengiant statybos kodeksą (Statybos kodeksas). Konceptijoje, parengtoje remiantis Europos Sąjungos valstybių gerąja praktika, kurią nuotolinės tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos (toliau – ir Tarptautinė konferencija)³ metu pateikė mokslininkai ir praktikai iš skirtingų Europos Sąjungos valstybių, išryškinti pagrindiniai Statybos kodekso uždaviniai ir principai. Tarp jų – poreikis išgryninti iki šiol neaiškiai paskirstytą subjektų atsakomybę.

Įvertinus Tarptautinėje konferencijoje išsakytas pozicijas ir apibrėžtus atsakomybės paskirstymo kriterijus, galima teigti, kad Europoje egzistuoja du pagrindiniai viešojo administravimo subjektų veikimo apimtys ir atsakomybės paskirstymo modeliai: Europos Sąjungos naujųjų valstybių narių ir Europos Sąjungos senųjų valstybių narių. Savo esme Lietuvos teisinė sistema šiuo metu galėtų būti priskiriama Europos Sąjungos naujųjų valstybių narių modeliui. Iš Konceptijos turinio ir tikslų akivaizdu, kad teisės aktų reforma (Statybos kodeksu) siekiama teisinį reguliavimą Lietuvoje priartinti prie Europos Sąjungos senųjų valstybių narių kultūros. Siekiant įvertinti, ar toks pokytis būtų reikšmingas ir efektyvus, tikslinga atlikti platesnę projektavimo ir statybos proceso dalyvių atsakomybės paskirstymo teisinio reguliavimo analizę.

Šio tyrimo tikslas – išanalizuoti projektavimo ir statybos proceso dalyvių atsakomybės paskirstymo poreikį ir perspektyvą. Tyrimo objektas – privačių ir viešojo administravimo subjektų atsakomybę reglamentuojantys teisės aktai,

1 „Lietuvos Respublikos statybos kodekso koncepcijos projektas“ (Vilnius, 2022), 45, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., https://am.lrv.lt/uploads/am/documents/files/Statybos%20kodekso%20konceptijos%20projektas_AM.pdf.

2 Lietuvos Respublikos Seimo 2020 m. gruodžio 11 d. nutarimas Nr. XIV-72 „Dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“, TAR, 2020-12-11, Nr. 27121.

3 „Building codes and laws: past, present, future“, tarptautinė mokslinė-praktinė konferencija, 2021 m. lapkričio 17 d., https://www.youtube.com/watch?v=uvCgpOz_K_I.

geroji Lietuvos ir užsienio šalių patirtis ir praktika atskiriant subjektų atsakomybę. Tyrime taikomi ir tarpusavyje derinami šie pagrindiniai metodai: lyginamosios analizės, sisteminis ir sintezės metodai pasitelkiami analizuoti mokslinei literatūrai, Lietuvos ir užsienio šalių praktikai; galiojantis teisinis reguliavimas tiriamas taikant lingvistinį metodą; tyrimo išvados formuojamos apibendrinimo metodo pagrindu.

1. Atsakomybės paskirstymas: pasirinkimas tarp dviejų modelių

Koncepcijoje nurodoma, kad pagrindiniai Statybos kodekso veiksmingumo rodikliai turėtų būti vertinami pagal tai, ar Statybos kodeksu, be kita ko, pasiekiamas tikslas priskirti daugiau teisių, o kartu ir atsakomybės, atestuoties rinkos dalyviams⁴. Toliau nagrinėjami Europos Sąjungos valstybių pavyzdžiai atskleidžia, kad šį tikslą pasiekti ne tik įmanoma, bet ir patartina.

Analizuotų užsienio šalių patirtis ir praktika, aptarta Tarptautinės konferencijos metu, išryškino du pagrindinius atestuotų statybos profesionalų atsakomybės paskirstymo modelius: Europos Sąjungos naujųjų valstybių narių ir Europos Sąjungos senųjų valstybių narių. Europos rytinių valstybių modelis grįstas griežta valdžios institucijų kontrole ir dideliu įsitraukimu į projektavimo ir statybos procesą. O Europos vakarinių valstybių modelis, priešingai, orientuotas į privačių rinkos dalyvių savireguliaciją, platesnį turimų teisių ir taikomų atsakomybių spektrą.

Europos Sąjungos naujosiose valstybėse narėse taikomas atsakomybės paskirstymo modelis. Europos Sąjungos naujosiose valstybėse narėse taikomas atsakomybės paskirstymo modelis labiausiai paplitęs Rytų, dalinai Vidurio rytų Europos valstybėse, išgyvenusiose sovietizaciją arba stipriai paveiktose sovietinės kultūros. Geriausiai šį modelį atspindi Tarptautinėje konferencijoje nagrinėti Rumunijos, Lenkijos ir Baltijos šalių pavyzdžiai.

Teisės mokslininkų ir praktikų vertinimu, tiek Rumunijoje, tiek Lenkijoje statybos procesas yra painus ir chaotiškas⁵. Šiose valstybėse veikianti kazuistinė teisinė sistema lemia pernelyg formalų procesą ir aktyvų viešojo administravimo

4 „Lietuvos Respublikos statybos kodekso koncepcijos projektas“, *supra note*, 1: 37.

5 „Building codes and laws: past, present, future“, *supra note*, 3: 04:04:42 – 04:07:18 min., 05:08:45 – 05:14:10 min.

subjektų įsitraukimą. Subjektai, siekdami išvengti didelio valstybės institucijų įsitraukimo ir kontrolės, neretai renkasi statybą vykdyti savavališkai (be statybą leidžiančio dokumento)⁶. Dėl to Rumunijos teismuose vyksta daug ginčų dėl statybos leidimų ginčijimo ar savavališkos statybos, kuriuose, be kita ko, reikšminga našta tenka valstybės institucijoms. O Lenkijoje viešojo administravimo subjektai dalyvauja kone kiekviename statybos proceso žingsnyje – institucijų sutikimai, pritarimai ir / arba leidimai atskiriems veiksams yra išduodami viso statybos proceso metu⁷. Išduodami sutikimus konkreitiems statybos procesams ar pritardami projektų sprendiniams, viešojo administravimo subjektai automatiškai priiima atsakomybės našta už šių procesų teisėtumą ir pagrįstumą.

Ne išimtis ir šiuo metu galiojančios statybos procesą reglamentuojančių teisės aktų nuostatos Baltijos šalyse, kuriose postsovietinio reguliavimo reliktai lemia ne tik perteklinius procedūrinius reikalavimus, bet ir platų viešojo administravimo subjektų atsakomybės spektrą. Nors pastaraisiais metais Estijoje jau imtasi veiksmų perkelti didesnę pareigų ir sykiu atsakomybės dalį atestuotiems rinkos dalyviams (pavyzdžiui, išplėstas statinių, kurių statybai nereikia statybą leidžiančio dokumento, sąrašas, todėl didesnė dalis atsakomybės už projekto teisėtumą atitenka išimtinai rinkos dalyviams⁸), tačiau Lietuvoje ir Latvijoje subjektų atsakomybės klausimas iki šiol išlieka viena didžiausių problemų. Latvijoje esantis norminis reguliavimas aiškiai nereglamentuoja skirtingų subjektų atsakomybės ribų, tad statybos proceso dalyviai turi galimybę atsakomybės išvengti⁹. Lietuvoje situacija panaši – Konceptijoje nurodoma: „*Nepaisant to, kad, vadovaujantis norminiu reguliavimu (nors ir pasikeitusiu nuo 2021 m. lapkričio 1 d.) atsakomybė numatyta tiek privatiems, tiek viešojo administravimo subjektams, teismų praktikoje, dažnu atveju būtent valstybės institucijoms yra priskiriama didžioji dalis atsakomybės laipsnio. Tokią padėtį siūlytina keisti aiškiai paskirstant atsakomybę tarp valstybės institucijų ir profesionalių rinkos dalyvių, kartu numatant didesnę atsakomybę profesionaliems rinkos dalyviams.*“¹⁰

Europos Sąjungos naujose valstybėse narėse taikomas atsakomybės paskirstymo modelis nors ir funkcionuoja, bet nėra itin veiksmingas. Šiame straipsnyje analizuota užsienio mokslininkų ir praktikų patirtis atskleidžia, kad

6 *Ibid.*, 03:55:15 – 04:35:50 min.

7 *Ibid.*, 05:08:45 – 05:14:10 min.

8 *Ibid.*, 00:48:20 – 00:54:25 min.

9 *Ibid.*, 01:20:56 – 01:22:00 min.

10 „Lietuvos Respublikos statybos kodekso koncepcijos projektas“, *supra note*, 1: 12.

veiksmingesnis ir efektyvesnis statybos procesas galėtų būti pasiektas pasitelkiant Europos Sąjungos senosiose valstybėse narėse taikomą pareigų ir atsakomybės paskirstymo modelį.

Europos vakarinėse valstybėse taikomas atsakomybės paskirstymo modelis. Europos Sąjungos senosiose valstybėse narėse taikomas atsakomybės paskirstymo modelis paplitęs ekonomiškai stipriose valstybėse, turinčiose tvirtą istorinį pamatą – Vokietijoje, Olandijoje, Švedijoje, Danijoje ir kt.

Europos Sąjungos senosiose valstybėse narėse taikomam modeliui būdinga griežtesnė, labiau struktūrizuota teisinė tvarka nei Europos Sąjungos naujosiose valstybėse narėse taikomam modeliui, atitinkamai – aiškesnis teisinis reglamentavimas ir teisių, pareigų bei atsakomybių paskirstymo mechanizmas. Išskirtinis šio atsakomybės paskirstymo modelio bruožas – skatinama rinkos dalyvių savi-realizacija, atitinkamai taikant didesnę atsakomybę už priimtus sprendimus. Pavyzdžiui, Vokietijoje statybos leidimą išdavusi institucija nėra laikoma atsakinga, jei išduotas statybos leidimas yra su trūkumais ar neatitinka jam keliamų reikalavimų. Net ir tokiu atveju atsakomybė taikoma projektuotojui ir / arba rangovui¹¹. Laikytina, kad toks atsakomybės reglamentavimas yra tikslingas – valdžios institucijos neturėtų prisiimti atsakomybės, kadangi jos atlieka tik formalią rinkos dalyvių priimtų sprendimų tvirtinimo funkciją¹². Atestuoti rinkos specialistai turi savarankiškai atsakyti už savo veiksmus – nuo jų priklauso techniniai statybos sprendimai, todėl būtent jų pareiga yra būti atsakingiems už tai, kad techniniai sprendimai atitiks statybos leidimui keliamus reikalavimus¹³.

Skandinavijos regione viešojo administravimo subjektų atsakomybė aptinkama dar rečiau – valdžios institucijos veikia kaip konsultantai, todėl atsakomybė už statybos procese priimtus sprendimus visais atvejais tenka statybos proceso dalyviams¹⁴. Tarptautinėje konferencijoje dalyvavę minėtų šalių atstovai viena-reikšmiškai pritarė, kad galiojančios teisinės sistemos yra veiksmingos. Darytina išvada, kad Europos Sąjungos senosiose valstybėse narėse taikomas atsakomybės paskirstymo modelis, suteikiantis daugiau teisių ir savarankiškumo rinkos dalyviams, padeda užtikrinti subjektų atsakomybės balansą, kurio Statybos kodeksu siekiama ir Lietuvoje.

Lietuvos Respublikos norminė bazė nors ir nustato aplinkos formavime

11 „Lietuvos Respublikos statybos kodekso koncepcijos projektas“, *supra note*, 1: 20.

12 *Ibid.*

13 *Ibid.*

14 *Ibid.*

dalyvaujančių subjektų teisinį statusą, pareigas ir atsakomybę, tačiau reikia tobulinti esamą reguliavimą – sumažinti atsakomybę, tenkančią tik formaliai statybos procese dalyvaujančioms valdžios institucijoms Lietuvos Respublikoje¹⁵. Manytina, kad tikslą pavyktų pasiekti suteikus savireguliacijos laisvę statybos procese dalyvaujantiems atestuotiesiems specialistams, o sektiną pavyzdį tam rodo savireguliacijos pagrindais veikiančių dalis teisinių profesijų.

2. Savireguliacija Lietuvoje: subjektų bendradarbiavimas ir patirtis

Svarbus savireguliacijos faktorius yra efektyvus bendradarbiavimas tarp šalių ir sąžiningas bei atidus savo pareigų vykdymas. Sėkmingas bendradarbiavimas prisideda prie subjektų atsakomybės naštos suregulavimo ir priešingai – tikslingas pareigų ir atsakomybės paskirstymas ir taikymas yra labai svarbi sėkmingo bendradarbiavimo sąlyga, padedanti šalims išvengti nereikalingų ginčų, papildomų lėšų eikvojimo¹⁶. Taigi, siekiant nustatyti, kokia atsakomybė kiekvienam konkrečios savivaldos subjektui turi tekti, visų pirma svarbu suprasti, kokios apimties bendradarbiavimo (kooperavimosi) pareiga jiems tenka.

Bendradarbiavimo pareiga statybos sektoriuje nagrinėjama tiek įstatyminiu, tiek moksliniu lygmeniu. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – ir CK) 6.691 straipsnis numato statybos rangos sutarties šalių pareigą bendradarbiauti. Aiškindamas minėtą CK nuostatą, prof. V. Mikelėnas CK komentare nurodo¹⁷, kad bendradarbiavimo principas reikalauja šalių sudaryti tinkamas sąlygas prievolei vykdyti, prireikus keistis informacija, reikšminga prievolės vykdymui. Tinkamas šios pareigos įgyvendinimas yra priemonė, leidžianti maksimaliai išvengti galimų nuostolių, ginčų dėl darbų atlikimo, atsiskaitymo, net sutarties nutraukimo¹⁸. Tačiau statybos proceso subjektų atsakomybę reglamentuojančio Lietuvos Respublikos statybos įstatymo (toliau – Statybos įstatymas)¹⁹ ir įstatymo įgyvendinamųjų teisės aktų turinio analizė leidžia konstatuoti, kad juose

¹⁵ *Ibid.*, 7.

¹⁶ Irina Oganian, „Civilinės atsakomybės ypatumai statybos rangos teisiniuose santykiuose“ (magistro baigiamasis darbas, Mykolo Romerio universitetas, 2009), 3.

¹⁷ Valentinas Mikelėnas, *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė (I)* (Vilnius: Justitia, 2003), 71.

¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-516/2009.

¹⁹ „Lietuvos Respublikos statybos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-04-10, Nr. 32-788.

neplėtojamas pareigos bendradarbiauti principas, nes apsiribojama tik nurodant rangovo ir statytojo (užsakovo) teises ir pareigas²⁰. Tad galima teigti, kad atestuoti rinkos specialistai (pavyzdžiui, inžinieriai) nėra tikslingai skatinami bendradarbiauti ir savarankiškai priima sprendimus kaip šią bendradarbiavimo pareigą įgyvendinti, t. y. kada ir kokią informaciją suteikti, kokį sprendimą dėl šalies priimti. Manytina, kad tokia statybos proceso šalių saviraiškos laisvė turi būti priimti ir atitinkamą atsakomybę už priimtus sprendimus. Tačiau kol projektavimo ir statybos teisinius santykius reglamentuojantys teisės aktai grįsti Europos Sąjungos naujosiose valstybėse narėse taikomu atsakomybės paskirstymo modeliu, tai įgyvendinama nebent tik teoriniame lygmenyje.

Lietuvos teismų praktikoje gausu ginčų, kuriuose keliama bendradarbiavimo pareigos klausimas²¹. Vis dėlto maža dalis teismų sprendimų priverčia rinkos dalyvius atsakingiau ir atidžiau atlikti savo darbą. Nepriklausomai nuo to, kad pareiga bendradarbiauti su kitais rinkos dalyviais ir priimti teisėtus, teisingus ir vieningus sprendimus teoriškai apibrėžta, retai kada nustatoma griežta atsakomybė už šios pareigos nesilaikymą. Dažnai teismų sprendimuose paprasčiausiai konstatuojama, kad bendradarbiavimo pareigos buvo nesilaikoma.

Pažymėtina, kad bendradarbiavimo pareiga kilo iš sąžiningumo principo ir yra tiesiogiai susijusi su rinkos profesionalų atidumu ir profesionalumu²². Natūralu, kad, nesant griežtos atsakomybės už bendradarbiavimo pareigos nesilaikymą, subjektai nėra skatinami veikti pagal aukščiausią profesionalumo standartą. Juo labiau kai praktikoje atsakomybė už rinkos specialisto priimtų sprendimų neteisėtumą atitenka ne pačiam atestuotam rinkos dalyviui, o formalius pritarius išduodantiems viešojo administravimo subjektams. Pavyzdžiui, savivaldybių administracijoms tenka atsakomybė už išduotą statybą leidžiantį dokumentą,

20 Evaldas Klimas ir Vidmantas Jurgaitis, „Pareigos bendradarbiauti principo aiškinimas ir turinys šiuolaikinėje statybos teisėje“, *Socialinių mokslų studijos* 3, 1 (2011): 337, https://intranet.mruni.eu/upload/iblock/eba/19_Klimas.pdf.

21 Žr., pvz.: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2022 m. rugpjūčio 31 d. nutartį civilinėje byloje Nr. e3K-7-184-421/2022, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2022 m. rugsėjo 28 d. nutartį civilinėje byloje Nr. e3K-3-183-916/2022.

22 Evaldas Klimas, „Pareigos bendradarbiauti principas, šio principo taikymas ir reikšmė statybos rangos sutartiniuose teisiniuose santykiuose“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2011), https://www.tf.vu.lt/wp-content/uploads/2016/08/Evaldas-Klimas_Pareigos-bendradarbiauti-principas-%C5%A1io-principo-taikymas-ir-reik%C5%A1m%C4%97-statybos-rangos-sutartiniuose-teisiniuose-santykiuose.pdf.

kuris, kaip paaiškėja vėliau, yra neteisėtas²³, nors faktiškai neteisėtus veiksmus atliko pats rinkos dalyvis – projektuotojas²⁴.

Akivaizdu, kad statybos sektoriuje veikiančių subjektų bendradarbiavimas turi būti skatinamas per atsakomybę. O atsakomybės klausimas efektyviausiai būtų išspręstas pasitelkiant Europos Sąjungos senosiose valstybėse narėse taikomą atsakomybės paskirstymo modelį ir suburiant atestuotus rinkos dalyvius į savivaldas, kurios savarankiškai spręstų subjektų kvalifikacijos, pareigų, atsakomybės ir kitus susijusius klausimus. Manytina, kad, įgyvendinant statybą reglamentuojančių teisės aktų reformą, savivaldose veikiantiems subjektams turi būti suteikiama daugiau saviraiškos laisvės ir, atitinkamai, jų pareigų apimtis tiesiogiai susieta su atsakomybės laipsniu. Jei būtų mažinama tam tikrų subjektų pareigų apimtis, tai jų atsakomybė atitinkamai proporcingai mažėtų. Naujojo atsakomybės paskirstymo modelio įdiegimas statybos sektoriuje galėtų būti įgyvendinamas pasitelkiant savireguliacijos lauke veikiančių dalies teisinių profesijų struktūras ir patirtį.

*Lietuvos advokatūra*²⁵. Lietuvos advokatūra nustato kvalifikacinius reikalavimus advokatams ir advokatų padėjėjams, atlieka kvalifikacijos tobulinimo, veiklos vykdymo, atsakomybės taikymo funkcijas, o savivaldos ir jai priklausančių subjektų veiklą, be kita ko, reglamentuoja Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo nuostatos²⁶. Lietuvos advokatūros savivaldą sudaro septyni organai, atsakingi už skirtingas reguliavimo kryptis: (i) Visuotinis advokatų susirinkimas; (ii) Advokatų taryba; (iii) Advokatų tarybos pirmininkas; (iv) Garbės teismas; (v) Komitetai; (vi) Revizijos komisija; ir (vii) Administracija.

*Lietuvos notarų rūmai*²⁷. Lietuvos notarų rūmai veikia Lietuvos Respublikos notariato įstatymo²⁸ pagrindu ir sprendžia notarų kvalifikacijos suteikimo, atestatų galiojimo ir / arba panaikinimo, atsakomybės taikymo ir kitus susijusius klausimus. Lietuvos notarų savivaldą sudaro aštuoni organai: (i) Notarų rūmų susirinkimas; (ii) Notarų rūmų prezidiumas; (iii) Notarų rūmų prezidentas; (iv) Notarų rūmų viceprezidentas; (v) Notarų rūmų revizijos komisija; (vi)

23 Lietuvos Respublikos statybos įstatymo 27 straipsnio 24 dalis: „Bylose dėl išduotų statybą leidžiančių dokumentų galiojimo panaikinimo atsakovais laikomi asmenys, pritarę statybą leidžiančio dokumento išdavimui, ir šiuos dokumentus išdavę subjektai.“

24 Plačiau žiūrėti šio straipsnio 4 dalyje.

25 „Lietuvos advokatūra“, <https://www.advokatura.lt/>.

26 „Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2004-04-06, Nr. 50-1632.

27 „Lietuvos notarų rūmai“, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., <https://www.notarurumai.lt/>.

28 „Lietuvos Respublikos notariato įstatymas“, *Lietuvos aidas*, 1992-10-01, Nr. 192-0.

Notarų garbės teismas; (vii) Notarų atestacijos komisija; ir (viii) Notarų rūmų administracija.

*Lietuvos antstolių rūmai*²⁹. Lietuvos antstolių rūmų ir rūmų narių veiklą reglamentuoja Lietuvos Respublikos antstolių įstatymas³⁰. Lietuvos antstolių savivaldą sudaro trys organai, atsakingi už skirtingas reguliavimo kryptis: (i) Lietuvos antstolių rūmų prezidiumas; (ii) Antstolių garbės teismas; ir (iii) Revizijos komisija.

Pagrindinių teisinių profesijų atstovų susivienijimas į savivaldas užtikrina, kad kiekvienos profesijos atstovai turėtų aiškiai reglamentuotas teises, pareigas ir atsakomybę, kylančią už pareigų nesilaikymą ar teisės aktų pažeidimą. Šiuo metu veikiančios teisinių profesijų savivaldos savarankiškai sprendžia, kokią atsakomybę taikyti savo nariams, taip pat suteikia, sustabdo ir panaikina atestatų (pažymėjimų) galiojimą. Savireguliacija užtikrina aukščiausio profesionalumo standarto taikymą ir kompetencijų įgyvendinimą. Neabejotina, kad toks konkrečių profesijų specialistų veiklos priežiūros mechanizmas gali būti pritaikytas ir tinkamai funkcionuoti ne tik teisinėse, bet ir kitose profesijose. Todėl vienintelis klausimas išlieka – kodėl savireguliacija iki šiol nesuteikta statybos profesijų atstovams?

3. Atestuotų projektavimo ir statybos specialistų savivalda ir atsakomybės didinimas

Savireguliacijos procesai jau yra prasidėję ir Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos (toliau – Aplinkos ministerija) reguliuojamų statybos procesų srityse. Pavyzdžiui, architektų veikla yra organizuojama Lietuvos architektų rūmų³¹, kurie, kaip ir teisinių profesijų savivaldos, turi atskirus organus, atsakingus už architektūrinės veiklos skaidrumą ir kokybę, architektų atestavimo, kvalifikacijos pripažinimo, profesinės kvalifikacijos tobulinimo, profesinės etikos standartų laikymosi klausimus ir kitus esminius architektų profesinės veiklos aspektus³². Architektų veikloje yra aiškiai reglamentuoti kvalifikacijos reikalavimai, kurių atitiktį vertina Architektų profesinio atestavimo komisija, vadovaudamasi

29 „Lietuvos antstolių rūmai“, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., <https://www.antstoliurumai.lt/>.

30 „Lietuvos Respublikos antstolių įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2002-05-29, Nr. 53-2042.

31 „Lietuvos architektų rūmai“, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., <https://www.architekturumai.lt/>.

32 „Savivalda“, Lietuvos architektų rūmai, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., <https://www.architekturumai.lt/apie-mus/savivalda/>.

Lietuvos architektų rūmų statutu³³ ir Architektų profesinio atestavimo komisijos nuostatais³⁴. Atsakomybės už etikos ir kitus pažeidimus taikymą įgyvendina Architektų profesinės etikos taryba, veikianti Profesinės etikos tarybos nuostatų pagrindu³⁵. Architektų veikloje yra nuodugniai sureglamentuotos teisės, įsipareigojimai ir atsakomybė, prie kurių kūrimo ir įgyvendinimo prisideda patys savivaldos nariai. Savireguliacija architektūroje padeda užtikrinti aukščiausią architektų veiklos kokybės standartą ir efektyvų atsakomybės taikymą pažeidimų atveju.

Priešingai nei architektūroje, kitų statybos specialistų veikloje savireguliacija kol kas nėra įgyvendinta. Statybos sričių profesinių atstovų (pavyzdžiui, statybos darbų vadovų, statybos techninės priežiūros ir kt.) kvalifikacijos reikalavimai, taip pat teisės, pareigos ir atsakomybės yra formaliai reglamentuojamos Statybos įstatyme ir jį lydinčiuose techniniuose reglamentuose³⁶. Pavyzdžiui, Statybos įstatymo 22 straipsnis numato kvalifikacinius reikalavimus asmenims, siekiantiems būti ypatingųjų statinių statybos rangovu, statinio projekto ekspertizės ir statinio ekspertizės rangovais. Tačiau statybos profesionalų atestavimą vykdo ne savivalda, o po Aplinkos ministerija veikianti Statybos sektoriaus vystymo agentūra³⁷ (toliau – ir SSVA). SSVA veikia kaip atskiras viešojo administravimo subjektas, kurio veikloje nedalyvauja patys rinkos atstovai. Nesant statybos profesijos savivaldos, nėra ir *inter alia* vienuodų profesinės etikos standartų ir jų laikymosi priežiūros. Manytina, kad projektavimą ir statybą reglamentuojančių teisės aktų reforma būtų tikslinga nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad projektavimo ir statybos srities savivaldos sukūrimas ir atestuotų šios srities specialistų buvimas tokios asociacijos nariu, būtų būtina vertimosi atitinkama profesine veikla sąlyga.

33 „Lietuvos architektų rūmų statutas“, 2018 m. birželio 26 d., žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., <https://www.architekturumai.lt/wp-content/uploads/1.-LAR-Statutas-20181.pdf>.

34 „Architektų profesinio atestavimo komisijos nuostatai, patvirtinti Lietuvos architektų rūmų Tarybos 2018 m. kovo 9 d. sprendimu Nr. T18/03-1“, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., https://www.architekturumai.lt/wp-content/uploads/2022-04-27-Architektu-profesinio-atestavimo-komisijos-nuostatai_v2_1.pdf.

35 „Lietuvos architektų rūmų Profesinės etikos tarybos veiklos nuostatai, patvirtinti Lietuvos architektų rūmų Tarybos 2013 m. rugsėjo 25 d. sprendimu Nr. 13-05“, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., <https://www.architekturumai.lt/wp-content/uploads/LAR-PET-nuostatai-2019-09-03-Tarybos-sprendimas.pdf>.

36 Pavyzdžiui, Statybos techninis reglamentas STR1.04.04:2017 „Statinio projektavimas, projekto ekspertizė“, TAR, 2016-11-11, Nr. 26687.

37 „Statybos sektoriaus vystymo agentūra“, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., <https://www.ssva.lt/cms/>.

Rinkos dalyvių vertinimu, savireguliacija statybos sektoriuje nėra įgyvendinta, kadangi projektavimo ir statybos proceso dalyviai *de facto* veikia skirtingų asociacijų pagrindu. Statybos srityje yra kelios skirtingų specialistų asociacijos: (i) Lietuvos statybininkų asociacija³⁸; (ii) Lietuvos projektavimo įmonių asociacija³⁹; (iii) Projektų ekspertizės ir gaisro saugos įmonių asociacija⁴⁰; (iv) Lietuvos statybos inžinierių sąjunga⁴¹; ir kt. Šios asociacijos nors ir siekia bendrų tikslų – statybos sektoriaus profesinio standarto užtikrinimo ir įgyvendinimo, tačiau veikia skirtingų nuostatų pagrindu ir tik ribotai dalyvauja rinkos dalyvių veikloje. Esamos organizacijos yra orientuotos ne į jų narių kvalifikaciją ir bendradarbiavimą, bet į statybos verslo sąlygų gerinimą⁴². Priešingai nei teisinės profesijos ar Lietuvos architektų rūmai, statybos srities asociacijos neturi savo tarybų, komisijų ir kitų organų, kurie prižiūrėtų specialistų veiklą, užtikrintų nuoseklų ir nedviprasmišką teisių ir atsakomybių taikymą, taip užtikrinant viešojo intereso apsaugą. Nevieningų asociacijų egzistavimas nėra pakankamas rinkos stabilumui palaikyti. Be to, toks statybos dalyvių išsiskaidymas nėra tikslingas – tiek projektuotojai, tiek statybos techniniai prižiūrėtojai, tiek kiti atestuoti specialistai yra to paties – statybos – sektoriaus profesionalai, kurie gali turėti vieningą savivaldą ir užtikrinti nuoseklų statybos sektoriaus funkcionavimą.

Manytina, kad vieninga atestuotų statybos srities specialistų savivalda prisidėtų prie statybos procesų kokybės gerinimo. Rinkos dalyviams įsitraukus į savo teisių, pareigų ir atsakomybių reguliavimą, būtų skatinamas specialistų bendradarbiavimas ir aukščiausio kokybės standarto įgyvendinimas. Savireguliacija projektavimo ir statybos sektoriuje suteiktų galimybę patiems atestuotiesiems rinkos dalyviams spręsti kvalifikacijos atestatų galiojimo klausimus ir išlaikyti vieningą atsakomybės taikymą. Tikėtina, kad taip būtų galima pereiti prie norminio reguliavimo, kuriuo būtų sumažinta ir viešojo administravimo subjektams nepagrįstai tenkanti atsakomybės našta.

38 „Lietuvos statybininkų asociacija“, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., <https://www.statybininkai.lt/lt/>.

39 „Lietuvos projektavimo įmonių asociacija“, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., <http://www.lacc.lt/>.

40 „Projektų ekspertizės ir gaisro saugos įmonių asociacija“, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., <https://pegsia.lt/>.

41 „Lietuvos statybos inžinierių sąjunga“, žiūrėta 2023 m. sausio 19 d., <https://lis.lt/>.

42 „Lietuvos statybininkų asociacija“, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., <https://www.statybininkai.lt/>.

4. Viešojo administravimo subjektų veikimo ir atsakomybės mažinimas

Viešojo administravimo subjektų atsakomybė projektavimo ir statybos srityje – Europos Sąjungos naujosiose valstybėse narėse taikomo atsakomybės paskirstymo modelio reliktas, kai statinio projektų tikrinimas ir jų teisėtumo vertinimo klausimas buvo priskirtas išimtinai valstybės institucijoms. Įgyvendinant statybą reglamentuojančių teisės aktų reformą – pereinant prie Europos Sąjungos senosiose valstybėse narėse taikomo pareigų ir atsakomybės paskirstymo modelio ir įsteigiant statybos proceso dalyvių savivaldą – institucijų (savivaldybių) tikrinimų, o sykiu ir atsakomybės našta turi būti mažinama. Viešojo administravimo subjektams atsakomybė turėtų tekti tik už ribotos apimties funkcijų įgyvendinimą, skirtą apsaugoti viešąjį interesą, nesitikint, kad jie dubliuos privačių subjektų darbą ir užtikrins visos projektinės ar statybinės dokumentacijos tikrinimą, bet ne už pareigų nevykdymą, kurių vykdymą gali perimti privatus sektorius.

Lietuvos teismų praktika iki šiol formuojama ganėtinai nuosekliai – statybos srities profesionalų atsakomybė už neteisėtus veiksmus yra ribota, didžiąją dalį atsakomybės taikant valdžios institucijoms, nes dabar jų funkcijoms priskirtas gausus ratas pareigų, susijusių su sprendinių tikrinimų, nors tokią funkciją galėtų atlikti privatus sektorius. Statybos srityje daugiausia teisminių ginčų kyla dėl neteisėtos statybos ir neteisėtai išduotų statybą leidžiančių dokumentų. Sistemiškai vertinant galiojančių teisės aktų nuostatas, klausimo dėl už neteisėtą statybą atsakingo subjekto kilti neturėtų – Statybos įstatymo 16 straipsnio 5 dalies 3 punkte numatyta, kad *„statinio projektuotojas privalo pasirašyti statinio projektą <...>, tuo prisiimdamas atsakomybę, kad statinio projektas atitinka Lietuvos Respublikos įstatymų, kitų teisės aktų, privalomųjų statinio projekto rengimo dokumentų, normatyvinių statybos techninių dokumentų ir normatyvinių statinio saugos ir paskirties dokumentų nuostatas“*⁴³. Taigi, patvirtinęs statinio projektą, projektuotojas prisiima atsakomybę už projekto ir statybos, vykdomos šio projekto pagrindu, teisėtumą. Vis dėlto, nors vėliau projektuotojo parašu patvirtinti statinio projektiniai sprendiniai pripažįstami neatitinkančiais teisės aktų reikalavimų, pasekmių atestuoti rinkos dalyviai nesulaukia – statistiniai duomenys atskleidžia, kad specialistų kvalifikaciją patvirtinantys atestatai nėra panaikinami

43 „Lietuvos Respublikos statybos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-04-10, Nr. 32-788.

(ar sustabdomas jų galiojimas)⁴⁴. Tai reiškia, kad teisinės pasekmes už neteisėtą rinkos dalyvių veikimą turi prisiimti viešojo administravimo subjektai, atliekantys tik formalią statinio projekto ir jo sprendinių tikrinimo funkciją.

Tokia situacija susiklosto dėl teisės aktuose nesuderintų viešojo administravimo subjektų ir rinkos dalyvių funkcijų. Nepaisant to, kad Statybos įstatymo 16 straipsnio 5 dalies 3 punkte yra numatyta projektuotojo pareiga savo parašu patvirtinti statinio projektą ir prisiimti atsakomybę už jo atitiktį teisės aktų reikalavimams, Statybos įstatymo 27¹ straipsnyje įtvirtintos viešojo administravimo subjekto – savivaldybių administracijų – funkcijos atkartoja šią projektuotojo pareigą ir sukuria perteklinį reikalavimą savivaldybėms užtikrinti statinio projekto sprendinių teisėtumą⁴⁵. Kilus ginčui dėl išduoto statybą leidžiančio dokumento galiojimo panaikinimo, Statybos įstatymo 27 straipsnio 24 dalies pagrindu atsakovais tokiose bylose traukiami ne rinkos dalyviai, savo parašu patvirtinę projektinių sprendinių teisėtumą, o asmenys, pritarę statybą leidžiančio dokumento išdavimui, ir šiuos dokumentus išdavę subjektai⁴⁶.

Pasirinkus pereiti prie Europos Sąjungos senosiose valstybėse narėse taikomo atsakomybės paskirstymo modelio, būtina ištaisyti praktikoje besidubliuojančias privačių subjektų ir valstybės institucijų funkcijas. Šiam tikslui pasiekti neišvengiamai turi būti sukurta stipri statybos specialistų savivalda ir numatytos aiškos savivaldos narių pareigos, už kurių nevykdymą būtų taikoma atsakomybė – kvalifikaciją patvirtinančio atestato panaikinimas. Privačių subjektų atsakomybės skatinimas sudarytų sąlygas viešojo administravimo subjektų funkcijas siaurinti iki minimalios statinio projektų patikros ir pareigos identifikuoti privačių subjektų daromus pažeidimus. Tokia atsakomybės paskirstymo praktika sukurtų nepaprastai reikalingą balansą ir, tikėtina, sumažintų potencialių teisminių ginčų skaičių.

Išvados

Apibendrinant teigtina, kad įgyvendinant projektavimą ir statybą reglamentuojančių teisės aktų kodifikavimą, būtina išspręsti ir statybos procese dalyvaujančių

44 „Statybos specialistų kvalifikacijos atestatai ir teisės pripažinimo dokumentai“, Statybos sektoriaus vystymo agentūra, žiūrėta 2023 m. sausio 19 d., https://www.ssva.lt/registrai/stspreg/sptdreg_list.php?goto=1.

45 „Lietuvos Respublikos statybos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-04-10, Nr. 32-788.

46 *Ibid.*

subjektų pareigų ir funkcijų apimčių, o sykiu ir atsakomybės paskirstymo klausimą. Šiuo metu Lietuvoje galiojantis Europos Sąjungos naujosiose valstybėse narėse taikomas atsakomybės modelis nėra pritaikytas besikeičiantiems technologiniams ir visuomeniniams procesams, neužtikrina tinkamo atsakomybės pritaikymo tiems subjektams, dėl kurių veikimo pirmiausia žala ir kilo, nes jų funkcijų apimtyje buvo padaryti pažeidimai, bet viešiesiems subjektams pertikrinant sprendinius, galiausiai atsakomybė pritaikoma tik šiems. Būtina iš naujo įvertinti ne tik norminių reguliavimą dėl reikalavimų, keliamų statinių projektams, statybos procesams, bet taip pat iš naujo apsvarstyti ir šiuose procesuose veikiančių subjektų vaidmenį – jų pareigų ir funkcijų apimtį, išvengiant pareigų ir funkcijų dubliavimo, taip išgryninti atsakomybę.

Vienas iš esminių reikalavimų reformos rezultatui – tinkamas atsakomybės subalansavimas pagal privatiems ir viešojo administravimo subjektams statybos procese tenkančias funkcijas, jų prisiimamą vaidmenį. Šiuo metu atestuo-tų rinkos dalyvių ir valdžios institucijų atsakomybė dubliuojasi, kadangi teisės aktais nėra visapusiškai atskirtos šių dviejų subjektų pareigos, vis dar siekiama tarybinei teisei būdingos visuotinės kontrolės. Vykstant technologiniam procesui, egzistuojanti sunorminta sistema, vis dar veikianti nuo planinės ekonomikos laikų ir standartizuotų, besikartojančių sprendinių ir paremta visuotine kontrole, nebėgali funkcionuoti. Idealiu atveju reformos rezultatas turėtų nulemti dažnesnį (ir griežtesnį) atsakomybės taikymą privatiems rinkos dalyviams (nes jų pareigų ir funkcijų viešojo administravimo subjektai nedubliuotų), sumažinant viešojo administravimo subjektams nepagrįstai tenkančią atsakomybės našą, sumažinant jų veiklos lauką, tikrinimų apimtį, t. y. atsisakant privataus sektoriaus veiklą dubliuojančių funkcijų ir pareigų. Tik tinkamai suregulius privataus ir viešojo sektoriaus subjektams taikomą atsakomybę, jų veikimo laukus, bus pasiektas aukščiausias rinkos kokybės standartas, kurio įgyvendinimą užtikrintų statybos proceso dalyvių savivalda. Galiausiai, reformos įgyvendinimas pateiktų vienareikšmišką žinutę atestuotiems rinkos dalyviams – norminių teisės aktų reikalavimų reikia laikytis, arba, priešingu atveju, prisiimti neišvengiamą atsakomybę, kurios pasekmė – teisės dirbti netekimas.

THE CODIFICATION OF CONSTRUCTION LAW: THE ALLOCATION OF LIABILITY BETWEEN PARTICIPANTS OF THE DESIGN AND CONSTRUCTION PROCESS

Evaldas Klimas

Mykolas Romeris University Law School

E-mail: evaldasklimas@mruni.eu

Guoda Balsytė

Law firm WALLESS

E-mail: guoda.balsyte@walless.com

Summary. This article analyses the possibilities of encouraging the implementation of the model of liability allocation applied in Western European countries in the Lithuanian legal system, in particular by reallocating the field of operation and responsibility of the participants in the design and construction process. Recently, the notion that the current legal system does not ensure the effective allocation of liability between design and construction participants has increasingly been discussed. Moreover, the participants in the process are not encouraged to carry out their duties in accordance with the highest standards of quality and professionalism. It is emphasized that, in other fields of practice in which self-governing entities are involved, the legal framework is clear, thus motivating participants to act in strict compliance with a regulatory framework which is not responsive to the technological process of rapidly changing social relations. The current regulatory framework is therefore coded for constant change. It is also natural to point out that self-government cannot function effectively unless the scope of its operation is reviewed and the burden of responsibility is reallocated between public authorities and private entities.

This article identifies two main models of the functioning and allocation of responsibilities between the participants in the design and construction process in Europe: the model of Eastern European countries and the model of Western European countries. It is concluded that the assumption of personal responsibility promotes a more responsible approach to compliance with legal requirements. The key question raised in this article is whether the reduction of the field

of action of public authorities, by removing their comprehensive control, and the transfer of liability to private market participants is an appropriate incentive for compliance with regulatory requirements. In order to answer this question, the article analyses the relevant case-law which reveals the excessive burden placed on public authorities in relation to the actions of private operators, implying the need to waive the archaic regulation of the eastern European countries, which is characteristic of older regulation aiming at comprehensive control, and to transfer a greater part of the liability of the design and construction process to private entities. The article is based on the views expressed by legal scholars and practitioners at an international scientific-practical conference.

Keywords: codification, liability in the design and construction process, construction law.

Dr. **Evaldas Klimas**, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto docentas, advokatų profesinės bendrijos „Walless“ partneris. Mokslinių tyrimų kryptys: teritorijų planavimo ir statybos teisė, žemės teisė, aplinkos apsaugos teisė, nuosavybės teisių apsauga, viešojo intereso gynimas.

Guoda Balsytė, teisės magistrė, advokatų profesinės bendrijos „Walless“ teisininkė. Mokslinių tyrimų kryptys: teritorijų planavimo ir statybos teisė.

Dr. **Evaldas Klimas**, associate professor at the Private Law Institute at Mykolas Romeris University, partner at the WALLESS law firm. Research interests: territorial planning and construction law, land law, environmental law, protection of property rights, protection of the public interest.

Guoda Balsytė, master of law, associate at the WALLESS law firm. Research interests: territorial planning and construction law.

VYTAUTAS ŠLAPKAUSKAS

(vardas, pavardė)

Laikotarpis: nuo 1996 iki 2023

MRU

MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

MONOGRAFIJOS

1. Šlapkauskas, Vytautas; Zuzevičiūtė, Vaiva. Between Security and Safety - Outlines for the Contours of Research in Search of a Holistic Approach // Europe Alone : Small State Security without the United States / edited by David Schultz, Aurelija Pūraitė, Vidmantė Giedraitytė. Lanham : Rowman & Littlefield International, 2022, Chapter 18. ISBN 9781538167281. eISBN 9781538167298. p. 403-422.
2. Bieliauskaitė, Jolanta; Šlapkauskas, Vytautas. Lithuania: Between liberal democracy and weak neo-militant democracy // Neo-militant Democracies in Post-communist Member States of the European Union / ed. by Joanna Rak, Roman Bäcker. London : Routledge, 2022, Chapter 4. ISBN 9781032156347. eISBN 9781003245162. p. 64-79. DOI: 10.4324/9781003245162.
3. Šlapkauskas, Vytautas. Theoretical and Methodological Aspects of the Definition of, and Research into, Security of a Small State // Europe Alone : Small State Security without the United States / edited by David Schultz, Aurelija Pūraitė, Vidmantė Giedraitytė. Lanham : Rowman & Littlefield International, 2022, Chapter 1. ISBN 9781538167281. eISBN 9781538167298. p. 1-43.
4. Zuzevičiūtė, Vaiva (autorius (įvado, įžangos, pag. teksto)); Šlapkauskas, Vytautas; Simanavičienė, Žaneta; Simanavičius, Artūras; Vasiliauskiene, Violeta; Paurienė, Giedrė; Viduolienė, Evelina. Visuomenės saugumas ir darni plėtra: visuomenės saugumo aktualijos ir probleminiai klausimai : monografija. II tomas / Mykolo Romerio universitetas. Viešojo saugumo akademija. Kaunas : Mykolo Romerio universitetas, 2018. 584 p. ISBN 9789955977711. eISBN 9789955199359.
5. Šlapkauskas, Vytautas; Simanavičienė, Žaneta; Pocius, Vidas; Simanavičius, Artūras; Navickienė, Žaneta; Kairienė, Ingrida; Žuravliovas, Edvinas; Seniutienė, Danguolė; Ubartas, Linas; Adamonienė, Rūta; Ruibytė, Laima; Šikšnianaitė, Neringa; Gudelytė, Joana; Rupeikienė, Lina; Viduolienė, Evelina; Balčiūnaitienė, Asta; Svolkinaitė, Laura. Visuomenės saugumas ir darni plėtra: visuomenės saugumo aktualijos ir probleminiai klausimai : kolektyvinė monografija = Public security and sustainability development: actual and problems issues / Mykolo Romerio universitetas. Viešojo saugumo fakultetas. Kaunas : Mykolo Romerio universitetas, 2017. 257 p. eISBN 9789955198918.
6. Morkūnienė, Jūratė; Jackūnas, Žibartas Juozas; Jakimenko, Virginija; Stoskus, Krescencijus; Ozolas, Romualdas; Krikstopaitis, Juozas Algimantas; Jakavonyte, Laimute; Grigas, Romualdas; Vosyliūtė, Anelė; Juškevičius, Jonas; Meilius, Kazys; Jakusovaite, Irayda;

- Vaišvila, Alfonsas; Šlapkauskas, Vytautas; Mureika, Juozas. Globalization and culture : contemporary social cognition / edited by Jurate Morkuniene. Washington : Council for Research in Values and Philosophy, 2011. 229 p. ISBN 9781565182516.
7. Schambeckas, Herbertas; Šlapkauskas, Vytautas; Sokolovas, Alfredas; Vaišvila, Alfonsas; Stoškus, Krescencijus; Kaluina, Andrius; Arlauskas, Saulius; Baublys, Linas; Petkuvienė, Rūta; Beinoravičius, Darijus. Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990 - 2007 m.) : kolektyvinė monografija = Law and Democracy. Democracy in Lithuania: between the West and the East (1990-2007) / sudaryt. ir moksl. red. Alfonsas Vaišvila ; Herbertas Schambeckas ... [et al.]. Vilnius : Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009. 488 p. ISBN 9789955191568.
 8. Katuoka, Saulius; Kiškis, Mindaugas; Pranevičius, Gediminas; Šlapkauskas, Vytautas; Vėgėlė, Ignas. Vartotojų teisių apsauga Lietuvoje ir Europos Sąjungoje : kolektyvinė monografija. Vilnius : Mykolo Romerio universitetas, 2006. 495 p. ISBN 9955190361.
 9. Савченко, Сергей; Šlapkauskas, Vytautas; Митина Валентина, -; Дели, Валерий; Новаков, Александр; Петросян, Юлия; Калюжная, Виктория; Чернышева, Виктория; Пашук, Раиса; Резников, Анатолий; Михно, Александр; Твердохлеб, Лариса; Ковалева, Едена; Помников, Олег; Таран, Надежда; Могилевская, Натела; Максимов, Михаил; Крашенинина, Нелли; Агапова, Юлия; Ушакова, Лариса; Карпунова, Наталия. Соціально-гуманітарні фактори та умови формування майбутнього працівника ОВС як суб'єкта правоохоронної діяльності : монографія / за ред. Е.В. Віленської, О.М. Литвинова ; МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України. Луганськ : PBB ЛАВС, 2005. 296 p. ISBN 9668129733.
 10. Šlapkauskas, Vytautas. Šiuolaikinis socialinis pasaulis : diskurso problema // Šiuolaikinė filosofija: globalizacijos amžius : monografija. Vilnius : LTU Leidybos centras, 2004. ISBN 9955563788. p. 123-139.
 11. Lakis, Juozas; Grigas, Romualdas; Šutinienė, Irena; Juozeliūnienė, Irena; Karalius, Alvydas; Būdvytis, Saulius; Šlapkauskas, Vytautas; Kuzmickaitė, Loreta; Kasatkina, Natalija. Paribio Lietuva: sociologinė Paribio gyventojų integravimosi į Lietuvos valstybę apybraiža. Vilnius : Lietuvos Filosofijos ir Sociologijos institutas, 1996. ISBN 9986523265.

STUDIJOS IR JŲ DALYS (SKYRIAI)

1. Aleksandravičius, Povilas; Riquier, Camille; Šlapkauskas, Vytautas. Europa Lietuvoje: filosofinės ir juridinės atviros visuomenės raidos interpretacijos. Vilnius : Mykolo Romerio universitetas, 2019. 128 p. ISBN 9789955199861. eISBN 9789955199908.
2. Aleksandravičius, Povilas; Ancelis, Petras; Beinoravičius, Darijus; Birmontienė, Toma; Černius, Gintaras; Dromantienė, Leta; Greičius, Saulius; Gudalienė, Nomeda; Jakulevičienė, Lyra; Jarašiūnas, Egidijus; Maksimaitis, Mindaugas; Mesonis, Gediminas; Monkevičius, Algirdas; Pukas, Andrius; Rakauskienė, Ona Gražina; Šlapkauskas, Vytautas; Vainiūtė, Milda; Valentinavičius, Virginijus; Viliūnas, Giedrius; Žalėnienė, Inga; Žilys, Juozas. Universitas est. Mykolo Romerio universitetui 25 : Liber Amicorum Alvydui Pumpučii : [mokslo studija] / Mykolo Romerio universitetas. Vilnius : Vitae Litera, 2016. 438 p. ISBN 9789955198000.
3. Baltūsis, Irmantas; Baltūšienė, Jolita; Beinoravičius, Darijus; Bilevičiūtė, Eglė; Daukšienė, Inga; Deviatnikovaitė, Ieva; Gutauskas, Aurelijus; Kenstavičienė, Kristina; Kenstavičius,

Dainius; Kosmačaitė, Violeta; Ravluševičius, Pavelas; Sinkevičius, Vytautas; Šindeikis, Algimantas; Šlapkauskas, Vytautas; Urmonas, Algimantas; Vainiutė, Milda; Vaitkevičiūtė, Agnė; Večerskytė, Juta; Venckienė, Eglė. Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos Sąjungoje : mokslo studija / Mykolo Romerio universitetas ; atsak. red. Vytautas Šlapkauskas. Vilnius : Mykolo Romerio universitetas, 2013. 787 p. ISBN 9789955195900. eISBN 9789955195894.

4. Šlapkauskas, Vytautas; Beinoravičius, Darius; Vainiutė, Milda; Liesis, Mantas; Arlauskas, Saulius; Katuoka, Saulius; Maksimaitis, Mindaugas; Spruogis, Ernestas; Šenavičius, Antanas. Teoriniai teisėkūros pagrindai ir problemos: liber amicorum Alfonsui Vaišvilai : mokslo studija = Legislative theoretical fundamentals and problems: liber amicorum to Alfonsas Vaišvila / Darius Beinoravičius, Vytautas Šlapkauskas, Saulius Katuoka ... [et al.] ; Mykolo Romerio universitetas. Vilnius : Mykolo Romerio universitetas, 2012. 332 p. ISBN 9789955194477.

STUDIJŲ LITERATŪRA

VADOVĖLIAI

1. Kazlauskienė, Asta; Petkus, Artūras; Petkuvienė, Rūta; Šlapkauskas, Vytautas. Teisės sociologija / Mykolo Romerio universitetas. Vilnius : Mykolo Romerio universitetas, 2015. 496 p. ISBN 9789955196907.
2. Nefas, Saulius; Smalskys, Vainius; Šlapkauskas, Vytautas. Demokratija ir vietos bendruomenė Lietuvoje : vadovėlis / mokslinis redaktorius Saulius Nefas, recenzavo: A. Šenavičius, R. Trimakas ; Mykolo Romerio universitetas. Vilnius : Mykolo Romerio universitetas, 2011. 196 p. ISBN 9789955193708.
3. Šlapkauskas, Vytautas. Teisės sociologijos pagrindai : vadovėlis / Vytautas Šlapkauskas ; Mykolo Romerio universitetas. Vilnius : MRU Leidybos centras, 2004. 627, [1] p. ISBN 9955563842.

STRAIPSNIAI

Straipsniai Web of Science ir/ar Scopus DB

1. Bieliauskaitė, Jolanta; Šlapkauskas, Vytautas. Aharon Barak's legal ideology in the context of European constitutionalism // Baltic journal of law & politics. Kaunas ; Berlin : Vytautas Magnus university ; Walter De Gruyter. ISSN 2029-0454. 2017, vol. 10, iss. 1, p. 183-204. DOI: 10.1515/bjlp-2017-0007. [Scopus; De Gruyter; Legal Source (EBSCOhost)] [CiteScore: 0,30, SNIP: 0,263, SJR: 0,119, kvartilis: Q3 (2017, Scopus Sources)]
2. Bieliauskaitė, Jolanta; Šlapkauskas, Vytautas; Vainiutė, Milda; Beinoravičius, Darius. Constitutionalism as the instrument of security and sustainability in European Union law // Journal of security and sustainability issues : international entrepreneurial perspectives and

- innovative outcomes. Vilnius : Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija. ISSN 2029-7017. eISSN 2029-7025. 2016, vol. 5, no. 3, p. 377-389. DOI: 10.9770/jssi.2016.5.3(6). [Scopus; Business Source Complete] [CiteScore: 2,90, SNIP: 0,967, SJR: 0,434, kvartilis: Q2 (2016, Scopus Sources)]
3. Bieliauskaitė, Jolanta; Šlapkauskas, Vytautas. European constitutionalism as the metatheory of the construction of legal and political reality and the challenges for its development // DANUBE : Law and economics review. Warsaw : De Gruyter open. ISSN 1804-8285. 2016, vol. 7, iss. 1, p. 41-52. DOI: 10.1515/danb-2016-0003. [EconLit with Full Text; Scopus] [CiteScore: 1,00, SNIP: 0,687, SJR: 0,164, kvartilis: Q3 (2016, Scopus Sources)]
 4. Demenko, Olga; Bieliauskaitė, Jolanta; Šlapkauskas, Vytautas; Vainiūtė, Milda. From communist regime to liberal democracy: the evolution of the legal system in Lithuania // Journal of advanced research in law and economics. [Craiova] : ASERS Publishing. ISSN 2068-696X. 2016, vol. 7, iss. 5, p. 1014-1025. DOI: 10.14505/jarle.v7.5(19).07. [EconLit; Scopus; CEEOL – Central and Eastern European Online Library] [CiteScore: 0,40, SNIP: 1,735, SJR: 0,214, kvartilis: Q2 (2016, Scopus Sources)]

Straipsniai konferencijos medžiagoje Web of Science ir/ar Scopus DB

1. Adamonienė, Rūta; Pūraitė, Aurelija; Šlapkauskas, Vytautas. The impact of 4.0 industrial development on the future training of police officers // The impact of industry 4.0 on job creation 2019 = Vplyv industry 4.0 na tvorbu pracovnych miest : proceedings of scientific papers from the international scientific conference, 21. November 2019 Hotel Krym, Trenčianske Teplice Slovak Republic. Trenčín : Publishing House Alexander Dubček University in Trenčín, 2020. eISBN 9788080759032. p. 24-34. [Conference Proceedings Citation Index - Science (Web of Science)]
2. Šlapkauskas, Vytautas. Projected 4.0 Sector Impact on Public Security in Lithuania // The impact of industry 4.0 on job creation : proceedings of scientific contributions from the international scientific conference, 22 November, 2018, Trenčianske Teplice, Slovak Republic. Trenčín : Publishing House Alexander Dubček University in Trenčín, 2019. ISBN 9788080758370. p. 238-247. [Conference Proceedings Citation Index - Science (Web of Science)]
3. Bieliauskaitė, Jolanta; Šlapkauskas, Vytautas. The content of the education of legal consciousness in a comprehensive school: Lithuania's experience // Procedia - social and behavioral sciences. Amsterdam : Elsevier. ISSN 1877-0428. 2015, vol. 197 : 7th world conference, 05-07 February 2015, p. 148-155. DOI: 10.1016/j.sbspro.2015.07.071. [Conference Proceedings Citation Index - Science (Web of Science); ScienceDirect] [CiteScore: 0,00, SNIP: 0,654, SJR: 0,158 (2015, Scopus Sources)]

Straipsniai ir konferencijų pranešimai leidiniuose, įtrauktuose į tarptautines duomenų bazines

1. Šlapkauskas, Vytautas. Interactions between varieties of spontaneous and organized social order in cyberspace: in terms of sustainable security // Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka = Public security of public order : mokslinis žurnalas. Kaunas : Mykolo Romerio

- universitetas. Viešojo saugumo akademija. ISSN 2029-1701. eISSN 2335-2035. 2022, [t.] 30, p. 160-170. DOI: 10.13165/PSPO-22-29-19vvvv. [International Security & Counter-Terrorism Reference Center]
2. Šlapkauskas, Vytautas. The melno peace - building sustainable security in Central Europe: a socio-cultural approach // Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka = Public security of public order : mokslinis žurnalas. Kaunas : Mykolo Romerio universitetas. Viešojo saugumo akademija. ISSN 2029-1701. eISSN 2335-2035. 2022, [t.] 31, p. 206-209. DOI: 10.13165/PSPO-22-31-08. [International Security & Counter-Terrorism Reference Center]
3. Šlapkauskas, Vytautas. The role of public opinions on society security: a socio-cultural approach // Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka = Public security of public order : mokslinių straipsnių rinkinys. Kaunas : Mykolo Romerio universitetas. Viešojo saugumo akademija. ISSN 2029-1701. eISSN 2335-2035. 2021, [t.] 28, p. 156-165. DOI: 10.13165/PSPO-21-28-16. [International Security & Counter-Terrorism Reference Center]
4. Šlapkauskas, Vytautas. Atvirosios visuomenės teisinio identiteto tyrimo metodologijos iššūkiai: tarp mąstymų ir plotį ir į gylį // Socialinių mokslų studijos. Vilnius : Mykolo Romerio universitetas. ISSN 2029-2236. eISSN 2029-2244. 2019, vol. 11, no. 1, p. 19-36. DOI: 10.13165/SMS-19-11-1-02. [CEEOL – Central and Eastern European Online Library; SocINDEX with Full Text]
5. Šlapkauskas, Vytautas. Features of modern Lithuanian society's legal identity development: from closed to holed society // Security dimensions. Krakow : University of Public and Individual Security "Apeiron" in Cracow. ISSN 2353-7000. 2018, no. 26, p. 62-98. DOI: 10.5604/01.3001.0012.7241. [ERIH Plus; Index Copernicus]
6. Šlapkauskas, Vytautas. Socialinio gyvenimo paradigmos kaita kaip iššūkis viešojo saugumo politikai = The change in the paradigm of social life as a challenge to public security policy // Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka (20) : mokslinių straipsnių rinkinys = Public security and public order : scientific articles (20). Kaunas : Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakultetas. ISSN 2029-1701. eISSN 2335-2035. 2018, Nr. 20, p. 275-292. [International Security & Counter-Terrorism Reference Center]
7. Miežanskienė, Ramunė; Šlapkauskas, Vytautas. Teisės ir politikos santykio jurisprudenciniai modeliai ir jų taikymo galimybės = The models of relationship of law and politics in jurisprudence and their applicability // Jurisprudencija = Jurisprudence : mokslo darbai / Mykolo Romerio universitetas. Vilnius : Mykolo Romerio universitetas. ISSN 1392-6195. 2013, T. 20(2), p. 429-450. DOI: 10.13165/JUR-13-20-2-04. [Academic Search Complete; TOC Premier; CEEOL – Central and Eastern European Online Library; Current Abstracts; Index Copernicus; SocINDEX with Full Text]
8. Šlapkauskas, Vytautas. Sociologinio požiūrio į teisę reikšmė jurisprudencijos raidai = The significance of the sociological approach to law for the development of jurisprudence // Socialinių mokslų studijos = Social sciences studies : mokslo darbai. Vilnius : Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras. ISSN 2029-2236. 2010, Nr. 4(8), p. 167-181. [Index Copernicus; SocINDEX with Full Text]
9. Šlapkauskas, Vytautas. The inner tensions of legal culture in consumer society = Vartotojiškos visuomenės teisinės kultūros vidinės įtampos // Jurisprudencija : mokslo darbai = Jurisprudence : research papers / Mykolo Romerio universitetas. Vilnius : Mykolo

- Romerio universiteto Leidybos centras. ISSN 1392-6195. 2010, Nr. 4(122), p. 371-385. [Academic Search Complete; Central & Eastern European Academic Source (CEEAS); TOC Premier; Index Copernicus]
10. Šlapkauskas, Vytautas. Teisės vaidmens silpnėjimas komercializuotoje visuomenėje = Deterioration of Law as a Social Institution : the Impact of Commercialized Democracy // Jurisprudencija: mokslo darbai = Jurisprudence : Research Papers / Mykolo Romerio universitetas. Vilnius : Mykolo Romerio Universiteto Leidybos centras. ISSN 1392-6195. 2009, Nr. 4(118), p. 265-284. [Academic Search Complete; TOC Premier; Current Abstracts; Index Copernicus]
 11. Šlapkauskas, Vytautas. Žmogaus orumo sampratos problema = The issue of human dignity // Jaunųjų mokslininkų darbai = Journal of young scientists / Šiaulių universitetas. Šiauliai : Šiaulių universiteto leidykla. ISSN 1648-8776. 2009, [Nr.] 2(23), p. 58-67. [CEEOL – Central and Eastern European Online Library; Index Copernicus]
 12. Šlapkauskas, Vytautas. Globalios rinkos iššūkiai rengiant teisininkus = Global market challenges to lawyer training // Jurisprudencija : mokslo darbai. Vilnius : Mykolo Romerio universitetas. ISSN 1392-6195. 2008, Nr. 10(112), p. 23-31. [TOC Premier; Current Abstracts; SocINDEX with Full Text]
 13. Šlapkauskaitė, Danė Agota; Šlapkauskas, Vytautas. Neformalaus dvasinio visuomenės ugdymo aktualumas = Relevance of informal spiritual education of society // Jaunųjų mokslininkų darbai. ISSN 1648-8776. 2008, Nr. 2, p. 213-221. [CEEOL – Central and Eastern European Online Library; Index Copernicus]
 14. Šlapkauskas, Vytautas. Instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimas ir jo kritika = A Critique of the overemphasized instrumental approach to law // Jurisprudencija : mokslo darbai. Vilnius : Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras. ISSN 1392-6195. 2006, Nr. 4(82), p. 83-90. [TOC Premier]
 15. Šlapkauskas, Vytautas. Teisės socialinės prigimties ir paskirties pilietinėje visuomenėje ryšys = Relationship between the social nature and purpose of law in civic society // Jurisprudencija : mokslo darbai. Vilnius : Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras. ISSN 1392-6195. 2006, Nr. 8(86), p. 29-36. [SocINDEX with Full Text]
 16. Šlapkauskas, Vytautas. Teisinės sistemos disfunkcija - silpnos socialinės politikos požymis = Dysfunctional legal system - a sign of weak social politics // Socialinis darbas : mokslo darbai. ISSN 1648-4789. 2006, Nr. 5(1), p. 21-29. [Social Work Abstracts; SocINDEX with Full Text]

Straipsniai užsienio recenzuojamuose mokslo leidiniuose

1. Šlapkauskas, Vytautas; Miežanskienė, Ramunė; Žalėnienė, Inga. Jurisprudential approach to the relationship between law and politics in Lithuania // Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis / Pod redakcją Leonarda Górnickiego. Wrocław : Uniwersytet Wrocławski. ISSN 2450-3932. 2015, Vol. 4, No. 1, p. 155-178.
2. Šlapkauskas, Vytautas. Der Charakter der Evolution einer modernen Soziokultur // Litauische Gespräche zur Pädagogik : Humanismus - Demokratie - Erziehung / Gerd-Bodo Reinert, Irena Musteikienė [Hrsg.].- (Baltische Studien zur Erziehungs und Sozialwissenschaft, ISSN 1434-8748 ; Bd. 1). Frankfurt am Main [etc.] : Peter Lang, 1999. ISBN 3631345585. P. 27-33.

Straipsniai Lietuvos recenzuojamuose mokslo leidiniuose

1. Šlapkauskas, Vytautas. Profesorius dr. Algimantas Urmonas: socialinio gyvenimo analitikas ir Lietuvos administracinės teisės mokslo kūrėjas = Professor dr. Algimantas Urmonas: analyst of social life and developer of Lithuanian administrative law // Administracinės teisės novelos. Liber Amicorum Algimantui Urmonui : [straipsnių rinkinys]. Vilnius : Mykolo Romerio universitetas, 2022. ISBN 9786094880292. eISBN 9786094880285. p. 11-45.
2. Šlapkauskas, Vytautas. Viešosios tvarkos ir visuomenės saugumo ryšio aktualumas globalizacijos sąlygomis = The growing relevance of the relationship between public order and social security under globalisation // Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka (4) : mokslinių straipsnių rinkinys = Security of society and public order : proceedings of scientific articles (4) [Elektroninis išteklius] / Mykolo Romerio universitetas. Viešojo saugumo fakultetas. - 1 elektron. opt. diskas. Kaunas : Mykolo Romerio universitetas. ISSN 2029-1701. 2010, [Nr.] (4), p. 238-250.
3. Šlapkauskas, Vytautas. Socialinės tvarkos raidos globalizacijos sąlygomis problemos = Problems of the development of social order under the circumstances of globalization // Jurisprudencija : mokslo darbai. Vilnius : Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras. ISSN 1392-6195. 2005, t. 70(62), p. 5-15.
4. Šlapkauskas, Vytautas. Visuomenės saugumo ir žmogaus teisių ryšys kaip antiterorizmo ideologijos legitimacijos pagrindas = The relationship between social security and human rights as a basis for the legitimacy // Jurisprudencija : mokslo darbai. Vilnius : Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras. ISSN 1392-6195. 2005, t. 68(60), p. 25-34.
5. Šlapkauskas, Vytautas. Sociologinė pagalba kaip teisėkūros kokybę lemiantis veiksnys = The role of sociological assistance in defining the quality of lawmaking // Jurisprudencija : mokslo darbai. Vilnius : LTU Leidybos centras. ISSN 1392-6195. 2004, t. 54(46), p. 51-61.
6. Šlapkauskas, Vytautas. Teisės socialinio veikimo modeliavimas ir jo ribos : sociologinis požiūris = The modeling of the social operations of law and its boundaries: a sociological approach // Jurisprudencija : mokslo darbai. Vilnius : Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. ISSN 1392-6195. 2004, t. 51(43), p. 5-16.
7. Šlapkauskas, Vytautas. Pasitikėjimas - teisės socialinio veiksmingumo veiksnys = Confidence as the laws social efficiency factor // Jurisprudencija : mokslo darbai. Vilnius : Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. ISSN 1392-6195. 2002, T. 24(16), p. 184-195.
8. Šlapkauskas, Vytautas. Socialinės deviacijos intensyvėjimas = The intensification of social deviation // Jurisprudencija : mokslo darbai. Vilnius : Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. ISSN 1392-6195. 2001, t. 19(11), p. 44-55.

Straipsniai recenzuojamoje užsienio konferencijų medžiagoje

1. Bieliauskaitė, Jolanta; Šlapkauskas, Vytautas; Vainiūtė, Milda. The Development of constitutional law and politics relationship in the process of liberal democracy establishment in Lithuania // International academic conference on law, politics & management (IACLPM 2015), May 28-29, 2015 Vilnius, Lithuania : peer-reviewed conference proceedings / editor Malkhaz Nakashidze. Batumi : The International Institute for Academic Development, 2015. ISBN 9789941077135. p. 66-70.

Straipsniai recenzuojamoje Lietuvos konferencijų medžiagoje

1. Šlapkauskas, Vytautas. Laisvės ir saugumo santykio problema globalizacijos sąlygomis = Problematising freedom and security under globalisation // Visuomenės saugumas globalizacijos kontekste : tarptautinės mokslinės – praktinės konferencijos „Globalizacijos iššūkiai užtikrinant visuomenės saugumą“ pranešimų rinkinys (2) = Security of society in the global context : the Annual International Scientific - Practical Conference “Challenges of globalization in securing public security” : conference proceedings (2), 2010 12 9-10 [Elektroninis išteklis] / Mykolo Romerio universitetas. Viešojo saugumo fakultetas. - 1 elektron. opt. diskas. Kaunas : Mykolo Romerio universitetas. ISSN 2029-5510. 2010, [Nr.] 2, p. 235-240.

Tezės mokslinių konferencijų medžiagoje

1. Šlapkauskas, Vytautas. Tikėjimo ir kritiškumo įtampos dinamika šiuolaikinės Lietuvos visuomenės kultūroje = The dynamics of tension of faith and critique in the culture of contemporary Lithuanian society // Religijos dinamika kultūroje : tapatybių sąveikos ir jų raiška : tarptautinė mokslinė tarpdalykinė konferencija : santraukos = Dynamics of religion in culture : interactions of identities and their expression. Vilnius : Mykolo Romerio universitetas, 2017. ISBN 9789955198826. eISBN 9789955198819. p. 120.
2. Bieliauskaitė, Jolanta; Šlapkauskas, Vytautas; Vainiūtė, Milda. The challenges of the formation of the European Union's legal identity in the context of constitutionalism development // SOCIN 2014 : international interdisciplinary conference on social innovations “Social Innovations : theoretical and practical insights 2014” : conference abstracts : October 23-24, 2014 [Elektroninis išteklis] / Mykolas Romeris University. Vilnius : Mykolas Romeris University, 2014. ISBN 9789955196839. P. 32-33.
3. Šlapkauskas, Vytautas. Socialinių inovacijų sampratos tyrimas: teorinės (vertybinės) įžvalgos // SOCIN 2012: 1st international interdisciplinary conference on social innovations : abstracts' book of Mykolas Romeris University research days 2012 “Social innovations: theoretical and practical insights” [Elektroninis išteklis] / Mykolas Romeris University. Vilnius : Mykolas Romeris University, 2012. ISBN 9789955194590. p. 283-284.
4. Šlapkauskas, Vytautas. The Sharpening of the conflict of the value-based and instrumental approaches to law under the conditions of globalization = Vertybinio ir instrumentinio požiūrių į teisę konfliktų aštrėjimas globalizacijos sąlygomis // Globalizacijos įtaka teisei: nauji iššūkiai ir naujos galimybės = Impact of globalization to law : new challenges and new opportunities [Elektroninis išteklis] : Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga, 2009 m. gegužės mėn. 22 d. Vytauto Didžiojo universitete (Lietuva). Kaunas : Vytauto Didžiojo universitetas, 2009. ISBN 9789955125280. p. 34-36.

Konferencijų pranešimai ir tezės kituose šaltiniuose

1. Šlapkauskas, Vytautas. Melno taikos laikymosi sociokultūriniai padariniai Lietuvoje = Sociocultural consequences of Melno peace observance in Lithuania // SOCIN 2022 : XI International scientific conference on Social Innovations, October 20, 2022 : programme. Vilnius : Mykolas Romeris University. 2022, p. 1.
2. Bieliauskaitė, Jolanta; Šlapkauskas, Vytautas. The content of the education of legal

consciousness in a comprehensive school: Lithuania's experience // 7th world conference on educational sciences : (WCES 2015) : 05-07 February 2015, Athen - Greece : abstracts book. Athens. 2015, p. 162.

3. Šlapkauskas, Vytautas. Lietuvos teisės aktų projektų socialinių poveikių (padarinių) ekspertizės problema // Efektyvumas viešajame sektoriuje : kuo vadybos teorijos gali pasitarnauti ir ką praktikai gali patarti? : 3-osios (2011m.) praktinės - mokslinės konferencijos medžiaga [Elektroninis išteklius]. Vilnius : Mykolo Romerio universitetas. 2011, p. 1.
4. Šlapkauskas, Vytautas. Šiandieniniai iššūkiai visuomenės teisiniam švietimui // Teisinio švietimo aktualijos ir perspektyvos : Respublikinė mokslinė - praktinė konferencija, 2011 gegužės 26 d. [Elektroninis išteklius]. Vilnius : [Mykolo Romerio universitetas]. 2011, p. 1.
5. Šlapkauskas, Vytautas. Teisės socialinio veikimo kompleksiniai tyrimai: prabanga ar būtinybė? // Efektyvumas viešajame sektoriuje : kuo vadybos teorijos gali pasitarnauti ir ką praktikai gali patarti? : 2-osios (2010m.) praktinės - mokslinės konferencijos medžiaga [Elektroninis išteklius]. Vilnius : Mykolo Romerio universitetas. 2010, p. 1-5.

SUDARYTIEJI MOKSLO DARBAI

1. Šlapkauskas, Vytautas (redaktorius); Beinoravičius, Darius (redaktorius); Bilevičiūtė, Eglė (redaktorius); Daukšienė, Inga (redaktorius); Sinkevičius, Vytautas (redaktorius); Vainiūtė, Milda (redaktorius). Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos Sąjungoje : mokslo studija / Mykolo Romerio universitetas ; atsak. red. Vytautas Šlapkauskas. Vilnius : Mykolo Romerio universitetas, 2013. 787 p. ISBN 9789955195900. eISBN 9789955195894.
2. Lakis, Juozas (sudarytojas); Šlapkauskas, Vytautas (sudarytojas); Ignatavičius, Saulius (sudarytojas). Konfliktai ir bendradarbiavimas : tarptautinės konferencijos "Konfliktų reguliavimas nūdienos visuomenėje" medžiaga / Leidinį sudarė: J. Lakis, V. Šlapkauskas, S. Ignatavičius ; Vilniaus pedagoginis universitetas, Lietuvos konfliktų prevencijos centras ir asociacija. Vilnius : Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 1996. 78 [1] p. ISBN 9986519829.

VERTIMAI

1. Varaška, Mantas (autorius, komentarų); Jarašiūnas, Saulius (vertėjas); Mesonis, Gediminas (vertėjas); Silkauskas, Mindaugas (vertėjas); Valančius, Tadas (autorius, komentarų); Vainiūtė, Milda (autorius, komentarų); Jankauskaitė, Helma (vertėjas); Liuolienė, Alvyda (vertėjas); Mockienė, Liudmila (vertėjas); Užpalienė, Daiva (vertėjas); Valančius, Rolandas (vertėjas); Mikulskienė, Birutė (autorius, komentarų); Jurgaitis, Vidmantas (vertėjas); Kybartienė, Eglė (vertėjas); Novikovas, Andrejus (vertėjas); Spruogis, Ernestas (autorius, komentarų); Dumbrytė-Ožiūnienė, Monika (autorius, komentarų); Trumpulis, Ugnius (vertėjas); Kazlauskienė, Asta (vertėjas); Staugaitytė, Viktorija (vertėjas); Bieliauskaitė, Jolanta (autorius, komentarų); Šapoka, Gintaras (vertėjas); Misiūnaitė-Kamarauskienė, Dalia (autorius, komentarų); Prapiestytė, Deimilė (autorius, komentarų); Ravluševičius, Pavelas (vertėjas); Kavoliūnienė, Indrė (autorius, komentarų); Griciūnas, Paulius (autorius, komentarų); Šakočius, Alvydas (autorius, komentarų); Vaitiekienė, Elena (autorius, komentarų); Braždienė, Loreta (autorius, komentarų); Žilys, Juozas (autorius,

komentarų); Kalinauskas, Gintaras (autorius, komentarų); Markauskas, Laimonas (autorius, komentarų); Juškevičius, Jonas (autorius, komentarų); Meilius, Kazys (autorius, komentarų); Šutavičienė, Živilė (autorius, komentarų); Birmontienė, Toma (autorius, komentarų); Šlapkauskas, Vytautas (autorius, komentarų); Beinoravičius, Darius (autorius, komentarų). Pasaulio valstybių konstitucijos. II tomas / Mykolo Romerio universitetas. Vilnius : Mykolo Romerio universitetas, 2016. 1015 p. ISBN 9789955197683. eISBN 9789955197676.

VISUOMENĖS POKYČIAI IR TEISĖ
Liber Amicorum Vytautui Šlapkauskui

Straipsnių rinkinys

Redagavo MB „Kopis“
Maketavo Aurelija Sukackė

Tiražas 90 egz.

Išleido Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, 08303 Vilnius
www.mruni.eu

Spausdino UAB „Šiaulių spaustuvė“
P. Lukšio g. 9G., 76200 Šiauliai
www.siauliuspaustuve.lt